

**ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏԻԿԱ. ԻՆՉ. ԻՆՉՊԵՍ. ԻՆՉՈՒ.
ԲՆԱԳՐԵՐ**

Կազմեց Այդին Մորիկյանը

- Եր.: «ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՍՈՒԼԻ ԱԿՈՒՄԲ» հ/կ, 2006.-

420 էջ

«Ժուռնալիստիկա. ինչ. ինչպես. ինչու. բնագրեր» ժողովածուն տրամաբանական շարունակությունն ու լրացումն է Այդին Մորիկյանի նախորդ գրքի: Այստեղ ժուռնալիստիկան ներկայացված է բնագրերով եւ ժուռնալիստիկայի մասին խոսում են բնագրերը, որոնց հիմնական մասը հայերեն հրատարակվում է առաջին անգամ:

Գիրքն օգտակար կլինի ոչ միայն ուսանողների, այլև դասախոսների ու լրագրողների համար:

Գիրքը հրատարակվում է Երևանի մամուլի ակումբի՝ «Աջակցություն ազատ ու որակյալ լրագրությանը և ԶԼՄ-ների կողմնորոշումը դեպի հրատապ խնդիրներ» ծրագրի շրջանակներում:

Ծրագիրն իրականացվում է Բաց հասարակության ինստիտուտի ֆինանսական աջակցությամբ:

Թարգմանիչներ՝ **Այդին Մորիկյան, Մեսրոպ Զարությունյան**
Խմբագիրներ՝ **Մեսրոպ Զարությունյան, Այդին Մորիկյան**
Սրբագրիչ՝ **Գոհար Դովսեփյան**
Համակարգչային ձեւավորումը եւ էջադրումը՝ **Նարա Մենդեյանի**
Ծրագրի ղեկավար՝ **Բորիս Նավասարդյան**

ԷԶԱՆԻՇ

ՆԱԽ Ա ԲԱՆ Թե ինչու հենց այսպես	7	Ալեքսանդր Զամիլտոն, Ջոն Ջեյ, Ջեյմս Մեդիսոն ՊՈՒՔԼԻՈՍԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ	76
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ. ՊՐԱԿՏԻԿԱ. Բնագրեր	11	Ժան Պոլ Մարատ ԸՆԾԱ ԳԱՅՐԵՆԻՔԻՆ	105
ԼԵՌԱՆ ՔԱՐՈՁԸ	13	Նապոլեոն Բոնապարտ ԿԵՍԱՐԻ ՄԱՅԸ	117
Մովսես Խորենացի ՈՂԲ ...	23	Գյոթե <ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԵՐԻՆԻ ՄԱՍԻՆ>	126
Լեոնարդո դա Վինչի ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ	28	Հայնրիխ Հայնե ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ՄԱՍԻՆ	131
Ռուսական առաջին տպագիր՝ “ԹպՊՏՎՏՐՑՈՒ” թերթից	32	Ջեյմս Ֆենիմոր Կոպեր ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԸ	134
Միխայիլ Լոմոնոսով ՂԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ...	36	Կնուտ Համսուև ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ	142
Ջոն Միլտոն ՄԱՍՈՒԼԻ ԱՋԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ	40	Մարկ Տվեն ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՍ ԽՄԲԱԳՐԵՑԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԹԵՐԹԸ	156
Ջոզեֆ Ադիսոն «SPECTATOR» ՀԱՆԴԵՍԻՑ	55	Էմիլ Ջոլա ՀՐԱԺԵՇՏ	164
Ռիչարդ Սթիլ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԵԼԿԻՐԿԻ՝ ՆԱՎԱՔԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՊՐԱԾ ՆԱՎԱՍՏՈՒ ՋԱՐՄԱՆԱԼԻ ԱՐԿԱԾՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ	62	Ֆյոդոր Ղոստոևսկի ՆԱԽԱԲԱՆ...	167
Ջոնաթան Սվիֆթ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ ՑԱԽԱՎԵԼԻ ԿՈԹԻ ՄԱՍԻՆ	66	Կոնստանտին Ակսակով ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐԻ ՓՈՐՉ	171
Թոմաս Պեյն ՈՂՋԱԽՈՐՈՒԹՅՈՒՆ	68	Միխայիլ Կատկով «ՄՈՍԿՈՎԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ» ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂՆԵՐԻՑ	173

Օսկար Ուայլդ ճԱՇԵՐ ԵՎ ՃԱՇԱՏԵՍԱԿՆԵՐ	178
«ԱՅԴ ԱՆՏԱՆԵԼԻ ՀԱՅԵՐԸ»	181
Ժերար դե Ներվալ ԼՐԱԳՐԱՅԻՆ «ԽԱՅԾԵՐԻ» ՃՇՄԱՐԻՏ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ	200
Վահան Տերյան ԼԵՎ ՏՈԼՍՏՈՅԻ ԹԱՂՈՒՄԸ	207
Հովհաննես Թումանյան ԴԱՌՆԱՑԱԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԻ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆ ՈՒ ՄԱՍՈՒԼԸ	209
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԵՆՔ	212
	214
ՄԱՍՈՒԼԸ ԵՎ ԵՍ Ֆյոդոր Իվանովիչ Շալյապինի կարծիքը	216
Միխայիլ Բուլգակով ԴՐԱԽՏ ՏԱՆՈՂ ՍԱՆԴՈՒՂՔԸ	220
Ալբերտ Էյնշտեյն ՌԱԴԻՈՅԻ ՄԱՍԻՆ	222
Եղիշե Չարենց ՕՐԱԳՐԱՅԻՆ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ	224
Իլյա Իւֆ, Եվգենի Պետրով ԼՐԱԳՐՈՂ ՕՇԵՅՆԻԿՈՎԸ	229
Էռնեստ Հեմինգուեյ ՄԱՏԵՏՐՈՆ ՀԱՐՅԵՐ Է ՏԱԼԻՍ	234
Անտուան դը Սենտ Էքզյուպերի ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՈՐՈՇ ԳՐՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	244

Ուիլյամ Ֆոլքներ ՆՈԹ «OXFORD EAGLE» ԹԵՐԹՈՒՄ	248
«ԱՎԵԼԻ ՀԵՌՈՒ՛» ԷԺԵՆ ԻՈՆԵՍԿՈՅԻ ՀԵՏ	249
Գաբրել Գարսիա Մարկես Մարիո Վարզաս Լիոսա ԵՐԿԻՆՍՈՒԹՅՈՒՆ...	258
Գյունտեր Վալրաֆ ՍԵՆՍԱՑԻԱՅԻ ԾՆՈՒՆԴԸ...	276
Վահրամ Փափազյան ԻՄ ՇԵՔՍՊԻՐԸ	305
Հրանտ Մաթևոսյան ԹԱՓԱՆՑԻԿ ՕՐ	310
Անատոլի Ագրանովսկի <ՆՈԹԱՏԵՏՐԵՐԻՑ> ԴՈԿՏՈՐ ՖՅՈՂՈՐՈՎԻ ՀԱՅՏՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ	320
	331
Սասունիկ Թորոսյան ԱՓՆԱՐՈՏԻԿ	346
Հարուկի Մուրակամի ԶԱԶԱՅԻՆ ԴԻՄԱՆԿԱՐՆԵՐԻՑ	365
Գաբրիել Գարսիա Մարկես Աշխարհի լավագույն մասնագիտությունը	370
ՀԱՎԵԼՎԱԾ Մտքեր նաև նախընթացի մասին	381

ՆԱԽ Ա ԲԱՆ
Թե ինչու հենց այսպես

Աշխարհիկ ցանկացած ԿԱՌՈՒՅՑ՝ ոգեղեն, մտավոր, նյութական, ՍԿԻՋԲ-ներից մեկն ունի իր հիմքում. եգիպտականը, բաբելոնյանը կամ Յոնիանը:

Առաջինը ցնցող է, անհասկանալի ու մինչև վերջ չբացահայտված, և ոչ միայն իր ստեղծման ժամանակի, այլև՝ մեր օրերի համար էլ. երկրորդը՝ ինչ-որ մեծ բանի հանկարծահաս փլուզում է խորհրդանշում և այն էլ այն ճակատագրական պահին, երբ թվում է, թե՛ ահա՛-ահա՛. երրորդը՝ հանդարտ, գիտակցված և հավասարակշիռ վեհություն է մարմնավորում՝ թե ստեղծման, թե ընթացքի, և թե, առավելևս, ապագայի համար:

Ժուռնալիստիկան, որպես աշխարհիկ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻՑ ամենաընդգրկունը, «անցել է» այս երեք փուլերն էլ. նախակիզը շատ նման է եգիպտական բուրգերի հայտնությանը՝ անապատում, երկրորդ սկիզբը՝ Բաբելոնն է հիշեցնում, իսկ երրորդը՝ Յոնը. հանդարտ, վերընթաց, թելադրող...

Ու ոչ մի պատահականություն էլ չկա. ինչպես որ պատահական չէր, որ ՔԱՂԱՔԻ կառուցումը սկսվեց Պալատինոս, այլ ոչ թե Ավենտինոս բլրից, որ հենց այնտեղից երևացին թռչունները, որ...

Ինչպես կասեր Ռիչարդ Բախը՝ բոլոր մարդիկ, բոլոր իրադարձությունները, որ եղել, լինում կամ լինելու են՝ ի հայտ են գալիս սոսկ այն պատճառով, որ մենք ենք նրանց կոչում կյանք:

«Ժուռնալիստիկա... Բնագրեր» ժողովածուն նախորդ՝ «Ժուռնալիստիկա. ինչ, ինչպես, ինչու» գրքի տրամաբանական շարունակությունն է, նրա անհրաժեշտ լրացումը, որը, սակայն, ամբողջացում չէ, որ ապահովում է: Ամբողջացման համար պարտադիր է նաև համարժեք երրորդ բաղադրիչը՝ ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ, որի երևակայությամբ, խորամտությամբ և նրբամտությամբ է պայմանավորվելու նաև այնքան անհրաժեշտն ու կարևորը՝ ԱՐԴՅՈՒՆՔԸ, որը ժուռնալիստի դեպքում վեր է զուտ անձնական հաջողության մակարդակից...

Ներկայացվող նյութերի ընտրության սկզբունքը եղել է մեկը՝ բազմագործառնությունը. հայտնի անուն, ուշադրության արժանի և չհնացող թեմա, դասական մոտեցում ժանրին կամ դրա սկզբունքների ճշգրտում, պատմական ժամանակաշրջանի արտացոլում, առնչակցություն՝ հոգևոր, մտավոր,

գաղափարական բարձր արժեքների, նորի բացահայտում, և, անպայմանորեն, վարպետության դաս: Եվ այս ամենը՝ հնարավորինս մեկտեղված: Ու սա է նաև պատճառը, որ գիրքը մասնատված չէ բաժինների՝ «Պատմություն», «Տեսություն», «Պրակտիկա»... **Արժանի պրակտիկան է, որ պատմություն է դառնում, լավագույնը՝ նաև տեսություն:**

Հիմնականում նշված չեն տարեթվերը, չկան կենսագրականներ, ծանոթագրություններ: Որովհետև դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կարելի է շարադրել, զորօրինակ, Էյնշտեյնի, Գյոթեի, Փափագյանի կենսագրությունները մեկ-երկու տողով... Կամ՝ ի՞նչ է տալու պարզ թվարկումը... Ինչի՞...

ՍՈՎՈՐՈՂԸ կգտնի տարեթվերն էլ, մնացածն էլ, բացահայտման արժանի շերտերն էլ: Ավելին. հենց այդ որոնումների ճանապարհին իր համար նորանոր գյուտեր կանի, որոնք ոչ միայն հայտնության հանկարծահաս բերկրանք կպատճառեն, այլև՝ իմացության տևական հաճույք:

Այստեղ ևս կարևորվում է ՈՒՍՈՒՑՉԻ դերը, որի հիմնական գործը **սովորել սովորեցնելը** պետք է լինի: Որ հետո ԱՇԱԿԵՐՏԸ արդեն ինքը գլխի ընկնի, որ, եթե, օրինակ, այսօր «Նոր Ձեւանդիա» կա, ուրեմն՝ կա կամ էլ, գոնե, եղել է նաև «հինը», ու փնտրի ու գտնի...

Ու նաև. էն, որ, ենթադրենք, վայրենի արքրիզենները կերել են Կուկին, կարելի է Վիսցկու երգից էլ «հասկանալ», բայց շատ ավելի կարևոր է, թե ով է եղել նա, երբ և ինչու է այդ չարաղետ դեպքը պատահել...

...Վահրամ Փափագյանի «Յետադարձ հայացք»-ի ավարտը՝ «ընթերցողին» ուղղված, ՈՒՍՈՒՑՉԻ խոսք է: Հոգատար, սրտացավ, իմաստուն ՈՒՍՈՒՑՉԻ, ովքեր այս գրքում, ԱՌԱՋԻՆԻ շնորհիվ՝ բնականաբար, շատ են. **«Մինչև այստեղ ես բերիքեզ, հարազատ ընթերցող, սրանից դենը նեղ մի արահետ է բացվում ճամփիս, ուր տեղ չի լինի երկուսիս համար...**

Սնա երջանիկ, և զավակներիդ, որոնց օրհնեցի, երբեմն պատմիր, թե այսպիսի մի մարդ եղավ մեզանում... եկավ ու անցավ»:

Մնացյալը՝ **գրքում**: Ու՝ այլ **գրքերում** ևս: Եվ՝ ոչ միայն:

ԱՅՂԻՆ ՍՈՐԻԿՅԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ.
ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ. ՊՐԱԿՏԻԿԱ.
Բնագրեր

ԼԵՌԱՆ ՔԱՐՈՋԸ

Հիսուսը, տեսնելով ժողովրդի բազմությունը, բարձրացավ Լեռան վրա և նստեց այնտեղ. նրա աշակերտները հավաքվեցին նրա շուրջը, և նա սկսեց ուսուցանել նրանց՝ ասելով.

Երանիներ (Ղկ 6.20-23)

- Երանի՛ հոգով աղքատներին, որովհետև նրանցն է երկնքի արքայությունը:

Երանի՛ սգավորներին, որովհետև նրանք Աստուծոց մխիթարություն պիտի գտնեն:

Երանի՛ հեզերին, որովհետև նրանք երկիրը պիտի ժառանգեն:
Երանի՛ նրանց, որոնք արդարության քաղցն ու ծարավն ունեն, որովհետև նրանք պիտի հագնան:

Երանի՛ ողորմածներին, որովհետև նրանք Աստուծոց ողորմություն պիտի գտնեն:

Երանի՛ նրանց, որոնք սրտով մաքուր են, որովհետև նրանք Աստուծուն պիտի տեսնեն:

Երանի՛ նրանց, որոնք խաղաղության հաստատման համար են աշխատում, որովհետև նրանք Աստուծու որդիներ պիտի կոչվեն:

Երանի՛ նրանց, որոնք հալածվում են արդարության համար, որովհետև նրանցն է երկնքի արքայությունը:

Երանի՛ ձեզ, երբ մարդիկ ձեզ նախատեն ու հալածեն, կամ ստեղծվ՝ ձեր մասին ամեն տեսակ զրպարտություն անեն իմ հետևորդը լինելու համար:

Տնծացե՛ք և ուրախացե՛ք, որովհետև մեծ է ձեր վարձատրությունը երկնքում: Հիշեցե՛ք, որ նույն ձևով հալածանքի ենթարկվեցին նաև ձեզնից առաջ ապրած մարգարեները:

***Երկրի աղը և աշխարհի լույսը
(Մր 4.21, 9.50, Ղկ 8.16, 11.33, 14.34-35)***

- Դուք եք երկրի աղը: Սակայն եթե երկրի աղը իր համը կորցնի, ինչո՞վ պիտի աղեն այն: Այլևս ոչ մի բանի չի ծառայի, այլ դուրս կթափվի և մարդկանց ոտքի կոխան կլինի:

Դուք եք աշխարհի լույսը: Մի քաղաք, որ լեռան վրա է կառուցված, չի կարող թաքնվել: Ոչ ոք ճրագը վառելով կաթսայի տակ չի պահում, այլ այն դնում է աշտանակի վրա, որպեսզի լույս տա տան մեջ գտնվողներին: Այդպես էլ թող ձեր լույսը շողա մարդկանց առջև, որպեսզի նրանք տեսնեն ձեր բարի գործերը և փառավորեն ձեր Զորը, որ երկնքում է:

Օրենքի ճշմարիտ ուսուցումը

- Մի՛ կարծեք, թե ես եկա Մովսեսի Օրենքը կամ մարգարեների ուսուցումները ջնջելու. չեկա ջնջելու, այլ լրացնելու: Զաստա՛տ իմացեք, որ ամբողջ Օրենքն ու բոլոր մարգարեությունները կետ առ կետ պիտի իրականանան առանց դրանցից մի բառ իսկ դուրս մնալու, մինչև որ գա այն օրը, երբ կանցնեն այս երկինքն ու երկիրը: Ով որ ամենափոքր պատվիրանն իսկ զանց անի և ուրիշներին էլ այդպես սովորեցնի, երկնքի արքայության մեջ նա հետինը պիտի համարվի: Իսկ ով որ գործադրի պատվիրանները և ուսուցանի դրանք, երկնքի արքայության մեջ նա մեծ պիտի լինի: Ասում են ձեզ, եթե Աստծու պատվիրանների նկատմամբ ձեր հավատարմությունը փարիսեցիների և Օրենքի ուսուցիչների ունեցած հավատարմությունից ավելին չլինի, երկնքի արքայությունը չեք մտնի:

***Ուսուցում բարկության մասին
(Ղկ 12.57-59)***

- Լսել եք, թե ինչ է ասվել անցյալում. «Մի՛ սպանիր, որովհետև ով սպանում է, պիտի դատապարտվի»: Իսկ ես ձեզ ասում եմ. ով որ առանց պատճառի բարկանա իր եղբոր վրա,

պիտի հանձնվի դատարանի: Ով որ իր եղբորը հիմար կոչի, ատյան պիտի բերվի, և ով որ իր եղբորն անմիտ կոչի, պիտի դատապարտվի դժոխքի կրակին: Եթե զոհասեղանի վրա քո ընծան Աստծուն մատուցելու ժամանակ հիշես, թե եղբայրդ վշտացել է քեզնից, քո ընծան զոհասեղանի առաջ թող, գնա նախ հաշտվիր եղբորդ հետ և ապա եկ, քո ընծան մատուցիր Աստծուն:

Երբ մեկը ինչ-որ խնդիր ունենա քեզ հետ և դատի տա քեզ, սկզբից համաձայնության եկ նրա հետ՝ դեռևս դատարան չընկած, այլապես նա քեզ դատավորին կհանձնի, դատավորն էլ՝ ոստիկանին, և դու բանտ կնետվես: Համոզված եղիր, որ բանտից դուրս չես գա, մինչև չվճարես տուգանքիդ վերջին դահեկանը:

***Ուսուցում շնության մասին
(Մտ 18.8-9, Մր 9.42-47)***

- Լսել եք, թե ինչ է ասվել. «Մի՛ շնանա»: Իսկ ես ասում եմ ձեզ, թե ով որ ցանկությամբ նայի որևէ կնոջ, արդեն իսկ իր սրտում շնություն արած կլինի նրա հետ: Եթե քո աջ աչքը գայթակղեցնում է քեզ, հանիր և դե՛ն գցիր այն, որովհետև նախընտրելի է, որ քո անդամներից մեկը կորցնես, քան թե քո ամբողջ մարմնով դժոխք նետվես: Եթե քո աջ ձեռքը գայթակղեցնում է քեզ, կտրիր և դե՛ն գցիր այն, որովհետև նախընտրելի է, որ քո անդամներից մեկը կորցնես, քան թե քո ամբողջ մարմնով դժոխք նետվես:

***Ուսուցում ապահարզանի մասին
(Մտ 19.7-9, Մր 10.4-12, Ղկ 16.18)***

- Ասվել է նաև. «Ով որ արծակի իր կնոջը, թող նրան արծակման թուղթ տա»: Իսկ ես ձեզ ասում եմ. նա, ով իր կնոջն արծակում է առանց պոռնկության պատճառի, ի՛նքը պատճառ կդառնա, որ նա շնանա: Նույնպես շնություն արած կլինի նա, ով ամուսնանում է արծակված կնոջ հետ:

Ուսուցում երդման մասին

- Լսել եք նաև, թե ինչ է ասվել անցյալում. «Երդմնագանց մի՛ լինիր, այլ կատարի՛ր այն, ինչ երդվել էիր Տիրոջը»: Իսկ ես ձեզ ասում եմ. -Բնավ մի՛ երդվեք, ո՛չ երկնքի վրա, որովհետև Աստծու գահին է, ո՛չ երկրի վրա, որովհետև նրա ոտքի պատվանդանն է, ո՛չ Երուսաղեմի վրա, որովհետև մեծ Թագավորի՝ Աստծու քաղաքն է, և ո՛չ էլ քո գլխով երդվիր, որովհետև չես կարող մի մազ անգամ սպիտակ կամ սև դարձնել: Պարզապես ձեր այոն թող այո լինի և ոչը՝ ոչ: Դրանից ավելին չարից է գալիս:

Ուսուցում վրեժի մասին (Ղկ 6.29-30)

- Լսել եք, թե ինչ է ասվել. «Աչքի փոխարեն աչք պիտի հատուցես, ատամի փոխարեն՝ ատամ»: Իսկ ես ձեզ ասում եմ. - Մի՛ հակառակվիր քեզ չարիք անողին: Եթե մեկը քո աջ երեսին ապտակ տա, մյուս երեսդ էլ դարձրո՛ւ նրան: Եվ եթե մեկը ուզի քեզ դատի կանչել շապիկդ առնելու համար, բաճկո՛նդ էլ տուր նրան: Եթե մեկը քեզ բռնադատի մեկ մղոն ճանապարհ միասին գնալ իր բեռը տանելու համար, նրա հետ երկո՛ւ մղոն էլ գնա: Եթե մեկը մի բան խնդրի քեզնից, տո՛ւր, և եթե մեկը մի բան փոխ առնել ուզի քեզնից, երես մի՛ դարձրու:

Սիրել թշնամիներին (Ղկ 6.27-28, 32-36)

- Լսել եք արդարև, թե ինչ է ասվել. «Սիրի՛ր ընկերոջդ և ատի՛ր թշնամուդ»: Իսկ ես ձեզ ասում եմ. -Սիրեցե՛ք ձեր թշնամիներին, օրհնեցե՛ք ձեզ անիծողներին, բարուքո՛ւն արեք ձեզ ատողներին և աղոթեցե՛ք նրանց համար, ովքեր չարչարում ու հալածում են ձեզ: Այդպիսով դուք ձեր երկնավոր Յոր որդիները պիտի դառնաք, որովհետև նա իր արեգակը ծագեցնում է թե՛ չարերի և թե՛ բարիների վրա, և անձրև է տեղաց-

նում թե՛ արդարների և թե՛ մեղավորների վրա: Եթե ձեզ սիրողներին սիրեք միայն, Աստծուց ի՞նչ վարձատրություն կարող եք սպասել: Չէ՞ որ մաքսավորներն էլ նույնն են անում: Նմանապես, եթե միայն ձեր ազգակիցների հետ բարեկամություն անեք, հեթանոսներից ավելի ի՞նչ բան արած կլինեք: Չէ՞ որ նրանք էլ նույնն են անում: Արդ, կատարյալ եղեք դուք, ինչպես ձեր երկնավոր Հայրն է կատարյալ:

Ուսուցում ողորմության մասին

- Զգույշ եղեք, Աստծու հանդեպ ձեր պարտավորությունները մարդկանց ներկայությամբ մի՛ կատարեք ի ցույց նրանց, որովհետև այդ դեպքում վարձատրություն չեք ստանա ձեր երկնավոր Հորից:

Երբ ցանկանաս ողորմություն անել, փող ու թմբուկով մի՛ արա դա՝ մարդկանց ուշադրությունը զրավելու համար, ինչպես անում են կեղծավորները ժողովարաններում և հրապարակներում՝ մարդկանցից փառավորվելու ակնկալությամբ: Վստահ եղեք, դա՛ է միայն նրանց վարձատրությունը: Ընդհակառակը, երբ դու ողորմություն անես, թող քո ձախ ձեռքը չիմանա, թե ինչ է անում քո աջ ձեռքը: Այսպիսով քո ողորմությունը ծածուկ արած կլինես, և քո Հայրը, որ անտեսանելի է և տեսնում է կատարածդ, քեզ կվարձատրի հայտնապես:

Ուսուցում աղոթքի մասին (Ղկ 11.2-4)

- Նմանապես, երբ դու աղոթես, չլինեն՝ կեղծավորների մեան, որոնք սիրում են ժողովարաններում և հրապարակների անկյուններում կանգնած աղոթել, որպեսզի մարդիկ տեսնեն իրենց աղոթելը: Վստահ եղեք, դա՛ է միայն նրանց վարձատրությունը: Այլ երբ դու աղոթես, մտի՛ր քո սենյակը, փակի՛ր դուռը և ծածուկ աղոթի՛ր քո երկնավոր Հորը: Եվ քո Հայրը, որ անտեսանելի է և տեսնում է կատարածդ, քեզ կհատուցի հայտնապես:

Աղոթք անելիս մի՛ շատախոսեք հեթանոսների նման, որոնք կարծում են, որ եթե երկար աղոթեն, լսելի կլինեն: Արդ, նրանց չնմանվե՛ք, որովհետև ձեր Հայրը գիտի, թե ինչ է ձեզ պետք, նույնիսկ երբ դեռ բան չէք խնդրել նրանից: Ուրեմն՝ այսպե՛ս աղոթեցեք. -

*Հայր մեր երկնավոր,
թող սրբաբանվի քո անունը:
Թող գա՛ քո արքայությունը,
թող կատարվի՛ քո կամքը,
ինչպես որ երկնքում,
այնպես էլ երկրի վրա:
Ամենօրյա մեր հացը
այսօր և՛ս տուր մեզ:
Ների՛ր մեր հանցանքները,
ինչպես որ մենք ենք ներում
նրանց, որոնք մեր դեմ
նույնպես հանցանք են գործել:
Եվ թույլ մի՛ տուր,
որ ընկնենք փորձության մեջ,
այլ ազատի՛ր մեզ չարից.
Քանզի քո՛նն են միշտ
արքայությունը, զորությունը և փառքը. ամեն:*

Այո՛, եթե դուք մարդկանց ներքե իրենց հանցանքները, ձեր երկնավոր Հայրն էլ ձեզ կների: Իսկ եթե դուք մարդկանց չներեք իրենց հանցանքները, ձեր Հայրն էլ ձե՛զ չի ների ձեր հանցանքները:

Ուսուցում ծոմապահության մասին

- Երբ ծոմ պահեք, տրտմերես մի՛ եղեք կեղծավորների նման, որոնք կախում են իրենց երեսը, որպեսզի մարդկանց ցույց տան, թե ծոմ են պահում: Վստա՛հ եղեք, միայն դա՛ է նրանց վարձատրությունը: Ընդհակառակը, երբ դու ծոմ պա-

հես, օծիր քո գլուխը և լվա՛ քո երեսը, որպեսզի մարդիկ չտեսնեն, թե ծոմ ես պահում, այլ միայն քո Հայրը, որ անտեսանելի է. և քո Հայրը, որ տեսնում է կատարածդ, քեզ կվարձատրի հայտնապես:

***Գանձ երկնքում
(Ղկ. 12.33-34)***

- Ձեզ համար հարստություն մի՛ դիզեք երկրի վրա, որտեղ ցեցն ու ժանգը փչացնում են, կամ գողերը, ձեր պատը քանդելով, ներս են մտնում և գողանում այն: Այլ ձեր հարստությունը երկնքում դիզեցեք, որտեղ ցեցն ու ժանգը չեն կարող փչացնել այն, և ոչ էլ գողերը կարող են ձեր պատը քանդելով ներս մտնել և գողանալ. որովհետև որտեղ ձեր հարստությունն է, այնտեղ էլ կլինի ձեր սիրտը:

***Հավատի ճրագը
(Ղկ 11.34-36)***

- Աչքն է մարմնի ճրագը. եթե քո աչքն առողջ է, քո ամբողջ մարմինը լուսավոր կլինի, իսկ երբ քո աչքը վատառողջ է, քո ամբողջ մարմինը խավար կլինի: Արդ, եթե քո մեջ եղած լույսը խավար է, ապա որքան ավելի մթին է այդ խավարը:

***Աստված և աշխարհիկ մտահոգությունները
(Ղկ 16.13, 12.22-31)***

- Մարդ չի կարող երկու տիրոջ ծառայել, որովհետև կա՛մ մեկին կսիրի և մյուսին կատի, կա՛մ մեկին կմեծարի և մյուսին կարհամարհի: Նույնպես և դուք չեք կարող ծառայել Աստծուն այնքան ժամանակ, քանի դեռ ծառայում եք դրամին: Հետևաբար, մի՛ մտահոգվեք ձեր կյանքի համար, թե ի՛նչ պիտի ուտեք կամ ի՛նչ պիտի խմեք, ոչ էլ մտահոգվեք ձեր մարմնի համար, թե ի՛նչ պիտի հագնեք: Չէ՞ որ կյանքն ավելի կարևոր է, քան կերակուրը, և մարմինն ավելի կարևոր է, քան հագուստը:

Նայեցե՛ք երկնքի թռչուններին. ո՛չ սերմանում են, ո՛չ հնձում և ո՛չ էլ շտեմարանների մեջ ամբարում, և սակայն ձեր երկնավոր Հայրը կերակրում է նրանց: Չե՞ որ դուք Աստծու աչքին թռչուններից գերազանց եք: Մտահոգվելը մեկ կանգունով կավելացնի՞ ձեր հասակը: Կամ հագուստի համար ինչո՞ւ եք մտահոգվում: Օրինակ՝ վերցրեք վայրի շուշաններից և տեսե՛ք, թե ինչպես են աճում . ո՛չ աշխատում են, ո՛չ հյուսում: Հավատացե՛ք, որ Սողոմոնն իսկ, իր ամբողջ փառքի մեջ, չկարողացավ նրանցից մեկի նման գեղեցիկ հագնվել: Ուրեմն, եթե Աստված այդպես գեղեցիկ հագցնում է դաշտի միջի խոտին, որ այսօր կա և վաղը հնոց է մետվում, նրանցից շատ ավելի լավ չի՞ հագցնելու ձեզ, թերահավատներ: Հետևաբար, մի՛ մտահոգվեք ու ասեք. «Ի՞նչ պիտի ուտենք կամ ի՞նչ պիտի խմենք կամ ի՞նչ պիտի հագնենք»: Այդ մտահոգությունները հատուկ են հեթանոսներին, քանի որ ձեր երկնավոր Հայրը գիտե արդեն, որ ունեք այդ բոլորի կարիքը: Դուք նախ խնդրե՛ք, որ Աստծու արքայությունը գա, աշխատե՛ք կատարել նրա կամքը, և Աստված այդ բոլորը ավելիով կտա ձեզ:

Ինչո՞ւ ուրեմն մտահոգվել վաղվա մասին: Վաղվա մտահոգությունը վաղվա՞ն թողեք: Յուրաքանչյուր օրվա նեղությունը ինքնին բավարար է:

Չդատել ուրիշներին (Ղկ 6.37-38, 41-42)

-Մի՛ դատեք ուրիշներին, որպեսզի Աստված էլ ձեզ չդատի. որովհետև ինչ սկզբունքով որ դատեք ուրիշներին, Աստված նրանով է դատելու ձեզ, և ինչ չափանիշ որ գործածեք, նույնը Աստված գործադրելու է ձե՛զ դատելու համար: Ինչո՞ւ ես տեսնում եղբորդ աչքի մեջ եղած շյուղը և չես անդրադառնում, որ աչքիդ մեջ գերան կա: Կամ ինչպե՞ս ես քո եղբորն ասում. «Թո՛ղ որ հանեն աչքիդ միջի շյուղը», այն դեպքում, երբ քո աչքի մեջ գերան ունես: Կեղծավո՛ր, նախ հանի՛ր քո աչքից գերանը, որ կարողանաս հստակ տեսնել և ապա՛ միայն հանել եղբորդ աչքի շյուղը:

Որևէ սրբություն շներին մի՛ տվեք, ձեր մարգարիտներն էլ խոզերի առաջ մի՛ գցեք, որպեսզի չլինի թե դրանք կոխտեն և դառնալով ձեզ վրա հարձակվեն:

***Խնդրել և փնտրել
(Ղկ 11.9-13)***

- Խնդրեցե՛ք Աստծուց, և նա կտա ձեզ, փնտրեցե՛ք և կգտնե՛ք, բախեցե՛ք, և կբացվի ձեր առաջ. որովհետև խնդրողը պիտի ստանա, փնտրողը պիտի գտնի, և բախողի առջև պիտի բացվի դուռը: Ձեր մեջ կա՞ մի հայր, որի որդին եթե հաց ուզի, նա քար տա նրան, կամ ձուկ խնդրի, և նա օձ տա նրան: Արդ, եթե դուք, որ չար եք, գիտեք ձեր զավակներին բարի պարգևներ տալ, ապա ձեր երկնավոր Հայրը որքան ավելի լավ պարգևներ կտա նրանց, որոնք դիմում են իրեն:

Այն, ինչ ուզում եք, որ մարդիկ ձեզ անեն, նույնը դո՛ւք արեք նրանց. այս սկզբունքն իր մեջ ամփոփում է Օրենքն ու մարգարեների ուսուցումները:

***Նեղ դուռը
(Ղկ 13.24)***

- Մտե՛ք նեղ դռնով, քանի որ կորստյան տանող դուռը լայն է, և ճանապարհը՝ ընդարձակ, և շատ են նրանք, որ մտնում են դրանով: Մինչդեռ դեպի կյանք տանող դուռը նեղ է, և ճանապարհը՝ դժվարին, և քչերն են միայն, որ գտնում են այն:

***Ծառը և նրա պտուղը
(Մտ 12.33, Ղկ 6.43-44)***

- Զգուշացե՛ք սուտ մարգարեներից, որոնք մոտենում են ձեզ ոչխարի կերպարանքով, բայց ներսից հափշտակող գայլեր են: Իրենց գործերից կճանաչեք նրանց: Մի՞թե փշից խաղող կքաղեն կամ տատասկից՝ թուզ: Լավ ծառը լավ պտուղ է տալիս, իսկ վատ ծառը՝ վատ պտուղ: Լավ ծառը չի կարող

վատ պտուղ տալ, և ոչ էլ վատ ծառը՝ լավ պտուղ: Այն ծառը, որ լավ պտուղ չի տալիս, կտրվում և կրակն է նետվում: Ուրեմն՝ իրենց պտուղից կճանաչեք նրանց:

***Ճշմարիտ աշակերտները
(Ղկ 13.25-27)***

- Չկարծե՛ք, թե ով որ ինձ «Տե՛ր, Տե՛ր» է ասում, երկնքի արքայություն է մտնելու. այլ մտնելու է միայն նա, ով կատարում է կամքը իմ Յոր, որ երկնքում է: Երբ այն օրը գա, շատերն ինձ պիտի ասեն. «Տե՛ր, Տե՛ր, չէ՞ որ քո անունով փոխանցեցինք Աստծու պատգամները, քո անունով չար ոգիներ դուրս հանեցինք և քո անունով բազում հրաշքներ գործեցինք»: Այն ժամանակ ես նրանց պիտի հայտարարեմ. «Ձեզ բնավ չեն ճանաչում. հեռացե՛ք ինձանից դուք բոլորդ, որ չարիք էիք գործում»:

***Ժայռի վրա շինել տունը
(Մր 1.22, Ղկ 4.32, 6.47-49)***

- Ուրեմն, ով որ լսում է իմ այս խոսքերը և գործադրում է դրանք, կնմանվի այն իմաստուն մարդուն, որն իր տունը շինում է ժայռի վրա. անձրևները գալիս են, գետերը՝ հորդում, հողմերը փչում և զարկում են այդ տանը, բայց տունը չի կործանվում, որովհետև ժայռի վրա է հաստատված: Իսկ ով որ լսում է իմ այս խոսքերը, բայց չի գործադրում դրանք, կնմանվի այն հիմար մարդուն, որ իր տունը շինում է ավազի վրա. անձրևները գալիս են, գետերը՝ հորդում, հողմերը փչում և զարկում են այդ տանը, և տունը կործանվում է: Եվ ի՞նչ ահավոր է լինում այդ տան կործանումը:

Երբ Յիսուսը վերջացրեց այս խոսքերը, ժողովուրդը հիանում էր նրա ուսուցմամբ, որովհետև ուսուցանում էր հեղինակությամբ և ոչ թե Օրենքի ուսուցիչների նման:

***Ավետարան ըստ Մատթեոսի. 5-7
Աշխարհաբար նոր թարգմանությունը՝
Հայաստանի Աստվածաշնչյան ընկերության
2001 թ.***

**ՈՐԲ ՉԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ
ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ՑԵՂԻՑ ԴԱԴԱՐԵԼՈՒ
ՄԱՍԻՆ ԵՎ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ՝
ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏՈՂՄԻՑ**

Ողբում եմ քեզ, Չայոց աշխարհ, ողբում եմ քեզ, բոլոր հյուսիսային ազգերի մեջ վեհագույնդ, որովհետեւ վերացան թագավորդ ու քահանայդ, խորհրդականդ եւ ուսուցանողդ. վրդովվեց խաղաղությունը, արմատացավ անկարգությունը, խախտվեց ուղղափառությունը, հիմնավորվեց տգիտությամբ չարափառությունը:

Խղճում եմ քեզ, Չայաստանյայց եկեղեցիդ, բեմիդ բարեգարդությունից անշքացած, քաջ հովվից եւ հովվակցից զրկված: Այլեւս չեմ տեսնում քո բանավոր հոտը դալար տեղում եւ հանգիստ ջրերի մոտ սնվելիս եւ ոչ էլ փարախի մեջ ժողովված՝ գայլերից զգուշանալու համար, այլ ցիրուցան եղած անապատներում եւ գահավեժ տեղերում:

Երանի՛ առաջին եւ երկրորդ փոփոխություններին. որովհետեւ եղավ մի ժամանակ, որ փեսան եւ խաչեղբայրը հեռացվեցին, բայց դու, հարսդ, համբերեցիր, ուղղախոհությամբ պահելով անուսնությունդ, ինչպես մեկը մեզանից առաջ իմաստնաբար ասաց: Մյուս անգամ էլ, երբ մեկը սիրեկանի նման հանդգնաբար հարձակվեց քո անարատ առազաստի վրա, դու, հարսդ, չապականվեցիր. թեպետ բռնի կերպով փեսան վտարվեց - երբ ստամբակ որդիները իրենց ծնողին անարգեցին, միանգամայն եւ խորթերը արժանապես օտար հորը եւ եկվոր խորթ հորը,- բայց դու այս անգամ էլ ամեն բանով լքված չմնացիր. ակնկալելով քո (փեսայի) դարձին, դու հովվակցի ձեռքով, մանուկներիդ փայփայեցիր, ոչ ինչպես տագերոջ, այլ ինչպես նույն զավակների տեր երկրորդ հոր ձեռքով: Իսկ այս երրորդ անգամ հեռանալիս՝ այլեւս չկա

դարձի ակնկալություն, որովհետև մարմնից բաժանվեց իր ընկերոջ ու գործակցի հետ:

Նրանց համար լավ է Քրիստոսի հետ բնակվել, Աբրահամի գոգում հանգչել եւ շուրջը հրեշտակների խմբեր տեսնել: Բայց դու ես, որ այրիությանդ մեջ առանց հոգացողի մնացիր, եւ մենք ենք խղճալի, որ զրկվեցինք հայրական խնամակալությունից: Որովհետև այնպես չէ (մեր վիճակը), ինչ որ հնումը (Իսրայելացոց) ժողովուրդն ուներ, այլ մեր թշվառությունն ավելի է: Որովհետև Մովսեսը վերացվում է, բայց Չեսուն չի հաջորդում, որ առաջնորդե դեպի Ավետյաց երկիրը: Ռոբովանն իր ժողովրդից մերժվեց, բայց նրան փոխարինեց Նաբատի որդին, եւ Աստու մարդուն ոչ թե առյուծը ոչնչացրեց, այլ հասուն տարիքը: Եղիան համբարձավ, բայց Եղիսեն չմնաց կրկնակի հոգով՝ Չեուին օծելու, այլ դեռ Ազայելն էլ հրավիրվեց Իսրայելին կոտորելու: Սեդեկիան գերի տարվեց, բայց չկա Ջորաբաբել, որ տերությունը նորոգե: Անտիոքոսը բռնադատում է թողնել հայրենի կրոնը, բայց Մադաթիան չի դիմադրում. պատերազմը մեզ շուրջանակի պաշարել է, բայց Մակաբեն չի փրկում: Այժմ ներսը կռիվներ հերձվածողների կողմից, եւ չկա այն խորհրդականը, որ խրատեր եւ պատերազմի պատրաստեր:

Ավա՛ղ այս զրկանքներից, ավա՛ղ այս թշվառ պատմությանը: Ի՞նչպես դիմանամ այս ցավերին, ի՞նչպես ամրապնդեմ միտքս ու լեզուս եւ հայրերիս (իմ պարտքս) հատուցանեմ այս խոսքով, (իմ) ծնունդի եւ սնունդի փոխարեն: Որովհետև նրանք ինձ ծնան եւ սնուցին իրենց տված ուսումով եւ ուրիշների մոտ ուղարկեցին կատարելագործվելու: Եվ մինչ նրանք սպասում էին մեր դարձին, որ փառավորվեն իմ ամենհիմաստ արվեստով եւ լիակատար պատրաստությամբ, եւ մենք էլ Բյուզանդիայից շտապ շտապ դիմելով, հույս ունեինք հարսանիքներում պարել, խիզախ եւ արագ շարժումներով, եւ առագաստի երգեր երգել,- այժմ, այդ ուրախության փոխարեն, գերեզմանի վրա ողբեր են ասում, ողորմելի հառաչելով. նույնիսկ չհասա տեսնելու նրանց աչքերի փակվելը, լսելու նրանց վերջին ձայնն եւ օրհնությունը:

Այսպիսի վշտով խեղդվում են, մեր հոր կարոտով մաշվում: Ո՞ւր է այն քաղցր աչքերի հանդարտությունը ուղիղների համար եւ ահավորությունը չարերի համար. ո՞ւր է այն զվարթ շրթունքների ժպիտը լավ աշակերտներին հանդիպելիս, ո՞ւր է այն բարյացակամ սիրտը, որ արբանյակներ էր գրավում. ո՞ւր է երկայն ճանապարհները հեշտացնող հույսը, նեղություններից հանգստացողը.- կորա՛վ ժողովուրդը, ծածկվեց նավահանգիստը, լքե՛ց օգնականը. լռե՛ց խրախուսիչ ձայնը:

Ո՞վ այսուհետեւ պիտի հարգե մեր ուսումը, ո՞վ պետք է ուրախանա իր աշակերտիս առաջադիմությամբ, ո՞վ հայրական զվարճությունը պիտի արտահայտե՝ մասամբ իր որդուց հաղթվելով: Ո՞վ պետք է զսպե առողջ վարդապետության հակառակ դուրս եկողների հանդգնությունը, որոնք ամեն բանով քանդված ու քայքայված՝ շատ ուսուցիչներ են փոփոխում եւ բազմաթիվ գրքեր, ինչպես ասաց հայրերից մեկը, ամեն բանի նրանք հավասարապես դժվարանում են, եւ իրենց համար չար օրինակ են դարձնում մեզ ծաղրելի ու արհամարհելի, իբրեւ անհաստատ եւ որեւէ պիտանի արվեստից զուրկ (մարդկանց): Ո՞վ պետք է նրանց պապանձեցնե սաստելով եւ մեզ սփոփե գովելով եւ չափ դնե խոսքի եւ լռության:

Երբ մտածում են այս բաների մասին, իմ մեջ հառաչանք եւ արտասուք են ծագում, ինձ թելադրում են տխրալից եւ սգավոր խոսք ասել: Եվ չգիտեմ, ինչպես հորինեմ իմ ողբը եւ կամ ո՞ւն արտասվեմ,- արդյոք իմ թշվառ մանուկ թագավորի՞ն, որ վատթար խորհրդակցությամբ իր ցեղով հանդերձ դեն գցվեց եւ նախքան մահով մեռնելը անարգաբար աթոռից կործանվեց, թե ինձ, որի գլխից վերցվեց փառավորող գեղեցիկ կենցաղօգուտ պսակը. արդյոք իմ հո՞րն ու քահանայապետին, այն վսեմ միտքը, լի կատարյալ խոհականությամբ, որով կառավարում էր եւ բարեկարգում, եւ սանձերը բուռը հավաքած՝ ուղղություն էր տալիս (ընթացքին) եւ սանձահարում էր օտարոտի (մտքեր հայտնող) լեզուները, թե ինձ, նրա հոգու խանդից զրկվածիս ու տնանկիս. արդյոք իմ ծնողի՞ն, այն վարդապետության աղբյուրը, որ ոռոգում էր արդարությունը եւ իբրեւ հեղեղ դուրս էր քշում անբարշտությունը, թե ինձ, նրա խրատ-

ները խմելու ծարավից ցամաքածիս ու թառամածիս. արդյոք մեր աշխարհին արդեն եկած աղետները, թե ապագայում սպասվածները:

Ո՞վ մեզ այս բաներում ճառակից կլինի՝ մասնակցելով մեր տրտմությանը, ո՞վ մեզ կընկերանա՝ ցավակցելով մեր ողբին, կամ արձանների վրա փորագրելու: Ջարթիր, Երեմիա, զարթիր, եւ ողբա մարգարեանալով հանդերձ ինչ թշվառություններ որ կրեցինք եւ դեռ պիտի կրենք. գուշակիր, որ տգետ հովիվներ պետք է երեւան գան, ինչպես (գուշակեց) Ջաքարիան Իսրայելացիների համար:

Ուսուցիչները՝ տխմար ու ինքնահավան, իրենք իրենցից պատիվ գտած եւ ոչ Աստուծուց կոչված, փողով ընտրված եւ ոչ Սուրբ Հոգով. ոսկեսեր, նախամձոտ, թողած հեզությունը, որի մեջ Աստված է բնակվում, եւ գայլ դարձած գիշատում են իրենց հոտերը:

Կրոնավորները՝ կեղծավոր, ցուցամուլ, սնափառ, պատվասեր, քան աստվածասեր:

Վիճակավորները՝ հպարտ, դատեր սիրող, դատարկախոս, ծուլ, գիտություններն ու վարդապետական գրվածքներն ատող, առեւտուր եւ կատակերգություններ սիրող:

Աշակերտները՝ սովորելու մեջ ծուլ, սովորեցնելու մեջ փութաջան, որոնք դեռ չսովորած՝ աստվածաբան են:

Աշխարհականները՝ ամբարտավան, ստահակ, մեծախոս, աշխատանքից խուսափող, արբեցող, վնասագործ, ժառանգությունից փախչող:

Ջինվորականները՝ անարի, պարծենկոտ, զենք ատող, ծուլ, ցանկասեր, թուլամորթ, կողոպտիչ, գինեմուլ, հելուզակ, ավազակների բնութենակից:

Իշխանները՝ ապստամբ, գողերին գողակից, կաշառակեր, կծծի, ժլատ, ազահ, հափշտակող, աշխարհ ավերող, աղտեղասեր, ծառաներին համամիտ:

Դատավորները՝ տմարդի, սուտ, խաբող, կաշառակեր, իրավունքը չպաշտպանող, անհաստատ, հակառակող:

Եվ առհասարակ սերն ու ամոթը ամենքից վերացած:

Եվ ի՞նչ է այս բոլորի ապացույցը, եթե ոչ այն, որ Աստված

մեզ անտես է արել եւ տարրերը փոխել են իրենց բնությունը.- գարունը երաշտ, ամառը սաստիկ անձրեւային, աշունը ձմեռ դարձած, ձմեռը սաստիկ ցուրտ, մրրկալից եւ երկարատեւ: Քամիները՝ բուքեր բերող, խորշակի փոխված, ցավեր տարածող. ամպերը կայծակներ թափող, կարկտաբեր. անձրեւներն անժամանակ եւ անօգուտ. եղանակը դաժան, եղյամ բերող. իրերի անօգուտ ավելանալը եւ չափից դուրս պակասելը. երկրի պտղաբերությունը նվազած, անասունների աճելությունը պակասած, այլեւ երկրաշարժներ եւ սասանումներ: Եվ այս բոլորի վրա ամեն կողմից խռովություն, համաձայն այն խոսքին, թե ամբարիշտներին խաղաղություն չկա:

Որովհետեւ (մեզ) տիրեցին խստասիրտ ու չար թագավորներ, որոնք ծանր, դժվարակիր բեռներ են բարձում, անտանելի հրամաններ են տալիս: Կառավարիչները կարգ չեն պահպանում, անողորմ են, սիրելիները դավաճանված են, թշնամիները զորացած, հավատը ծախվում է այստեղի ունայն կյանքի համար: Ասպատակություններ են գալիս անհատնում, շատ տեղերի վրա, տները գերվում են, ստացվածքները հափշտակվում, գլխավոր մարդիկ կապվում են, հայտնի անձեր բանտարկվում են, դեպի օտարություն են աքսորվում ազնվականները, անթիվ նեղություններ են կրում ռամիկները, առնվում են քաղաքներ, քանդվում են ամրոցներ, ավերվում են ավաններ, հրդեհվում են շինություններ, անվերջ սովեր եւ հիվանդություններ եւ բազմատեսակ համաճարակներ: Աստվածապաշտությունը մոռացված է, դժոխքի ակնկալություն:

Որից փրկե Քրիստոս Աստված մեզ եւ բոլորին, որոնք ճշմարտությամբ երկրպագում են նրան: Նրան փառք բոլոր ստեղծվածներից, ամեն:

Լեոնարդո դա Վինչի

ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ

1.

Սկսվել է Ֆլորենցիայում, Պիերո դա Բրաչո Մարտելիի տանը, 1508 թվի մարտի 22-ին: Եվ սա լինելու է չկարգավորված ընտրանի՝ քաղված շատ թերթերից, որ ես արտագրել եմ այստեղ՝ մտադրվելով հետո դասդասել նախկին տեղերում՝ այն նյութերի համապատասխան, որոնց դրանք վերաբերում են: Եվ ես վստահ եմ, որ նախքան ավարտին հասնելը, այստեղ նույնը մի քանի անգամ կրկնելու եմ և այդ պատճառով, ընթերցող, մի մեղադրիր ինձ, որ առարկաները շատ են և հիշողությունը չի կարող դրանք պահպանել, այդ մասին չեմ ուզում գրել, քանզի գրված է նախկինում, և եթե չցանկանայի նման սխալի մեջ ընկնել, անհրաժեշտ կլիներ ամեն դեպքում, որ կցանկանայի գրի առնել, կրկնություններից խուսափելու համար, միշտ կարդալ նախկինը, և հատկապես գրել միջակայքերում՝ մի անգամից մյուսը:

2.

Լավ գիտեմ, որ որոշ սնափառների, որովհետև ես շատ կարդացած չեմ, կթվա, որ իրենք իրավունք ունեն ինձ մերժել, հիմք ընդունելով այն, որ ես գրքային կրթություն չունեմ: Անխելքներ: Նրանք չեն հասկանում, որ ինչպես Մարիոսը պատասխանեց հռոմյան պատրիկներին, ես նույնը կարող էի պատասխանել նրանց՝ ասելով. «Դուք, որ ձեզ զարդարել եք ուրիշների աշխատանքով, չեք ուզում ճանաչել իմ իրավունքը իմ աշխատանքի նկատմամբ»: Կասեն, որ ես բանասեր չլինելով, չեմ կարող լավ ասել այն, ինչի մասին ուզում եմ խոսել: Նրանք չգիտեն, որ իմ առարկաները ավելի, քան ուրիշների խոսքերը, քաղված են փորձից, որը եղել է նրանց դաստիարակը, ով լավ է գրել, այդպես էլ ես վերցնում եմ նրան ինձ դաստիարակ և բոլոր դեպքերում հղում եմ անելու նրան:

3.

Թեպետ ես և չէի կարողանա ինչպես նրանք, լավ հղում անել հեղինակներին, շատ ավելի մեծ ու արժանի բան է (հեղինակների) ընթերցանության ժամանակ հղում անել փորձին՝ նրանց դաստիարակների դաստիարակին: Նրանք շրջում են փքված ու զուգված, զարդարված ոչ իրենց, այլ ուրիշների աշխատանքով, իսկ իմ աշխատանքներում ինձ մերժում են, և եթե ինձ՝ գյուտարարիս, արհամարհում են, որքան ավելի արհամարհված կլինեն իրենք՝ ոչ գյուտարարները, այլ փողիարները և ուրիշների ստեղծագործությունները վերապատմողները:

14.

Ով վիճում է՝ հղում անելով հեղինակություններին, նա օգտագործում է ոչ թե իր խելքը, այլ՝ հիշողությունը:

26.

Թեպետ պատմությունը սկսվում է պատճառներից և վերջանում է փորձով, մեզ պետք է գնալ հակառակ ճանապարհով. պետք է սկսել փորձից և նրա հետ որոնել պատճառը:

27.

Բնության մեջ չկա ոչինչ առանց պատճառի. գտիր պատճառը և քեզ փորձ պետք չէ:

28.

Փորձը չի սխալվում, սխալվում են միայն մեր դատողությունները, որ փորձից սպասում են նրա իշխանության տակ չգտնվող իրողություններ: Մարդիկ արդարացի են բողոքում փորձից՝ մեծագույն տրտունջներով մեղադրելով խաբուսիկության մեջ: Հանգիստ թողեք փորձը և ձեր բողոքներն ուղղեք սեփական տգիտությանը, որը ստիպում է շտապել և չսպասելով նրանից ունայն ու տկարամիտ ցանկությունների իրողություններ, որ դուրս են նրա իշխանությունից, ասել, որ նա խաբուսիկ է: Մարդիկ անարդարացի բողոքում են անմեղ փորձից՝ հաճախ մեղադրելով խաբուսիկ ու կեղծ ցուցմունքների համար:

29.

Գիտությունն է կոչվում այն խելամիտ դատողությունը, որ սկիզբ է առնում իր վերջին սկիզբներից, որին զուգահեռ բնության մեջ ոչինչ այլ բան չի կարող գտնվել, որը (նույնպես) կարող է լինել այդ գիտության մասը:

71.

Անհրաժեշտությունը բնության դաստիարակն ու թխսմայրն է: Անհրաժեշտությունը բնության թեման է ու բնության հայտնագործողը, և սանձը, և հավերժական օրենքը:

72.

Եվ որքան բնությունը բավարարում է ու անսպառ է իր բազմազանության մեջ, որ միևնույն տեսակի ծառերի մեջ չի գտնվի բույս, որ նմանվի մյուսին, ապա ոչ միայն բույսերը, այլև ճյուղերը, տերևները, պտուղները չեն կարող նույնությամբ կրկնել մեկը մյուսին:

73.

Թվում է՝ այստեղ բնությունը շատ կենդանիների համար ավելի շուտ խորթ մայր է եղել, քան մայր, իսկ ոմանց համար ոչ թե խորթ մայր, այլ սիրասուն մայր:

74.

Դու այստեղ տեսնում ես՝ ինչ ջանքով է բնությունը տեղադրել նյարդերը, երակներն ու զարկերակները մատների կողքերից, այլ ոչ թե մեջտեղից, որ աշխատանքի ընթացքում հանկարծ չծակվեն կամ կտրվեն:

75.

Ինչու բնությունը չի արգելել մի կենդանուն ապրել մյուսի մահով: Բնությունը, որոնելով ու ուրախություն գտնելով, մշտապես ստեղծելով ու արտադրելով կյանքեր ու ձևեր, իմանալով, որ դա է իր կենսամյութի աճը, շատ ավելի հաճույքով ու արագ է ստեղծում, քան ժամանակը կործանում է: Եվ այդ

պատճառով է նա այդպես արել, որ շատ կենդանիներ սնունդ ծառայեն մյուսների համար, և այնպես, որ դա չբավարարի նման ցանկությունը, հաճախ նա ուղարկում է որոշ թունավոր ու կործանարար շոգիներ մեծ բազմությունների համար և կենդանիների կուտակումների, նախ և առաջ մարդկանց դեմ, որոնց աճը մեծ է, քանի որ նրանցով այլ կենդանիներ չեն կերակրվում, և պատճառների վերացումով վերանում են հետևանքները: Այսպիսով, այս երկիրը որոնում է իր կյանքի դադարը՝ ցանկանալով անվերջ բազմացնել նշված ու ապացուցված հիմքով. հաճախ հետևանքները նմանվում են իրենց պատճառներին, կենդանիները ծառայում են մարդկանց կյանքի օրինակ:

83.

Նայիր՝ հույսը և ցանկությունը բարձրանում են իրենց հայրենիքը և վերադառնում են իրենց առաջին որակին՝ նմանվելով թիթեռին լույսի հարաբերությամբ, և մարդը, որ միշտ անդուլ ցանկությամբ, հրճվանքով լի, սպասում է նոր գարնանը, միշտ նոր ամռանը և միշտ նոր ամիսներին ու նոր տարիներին, ընդ որում, նրան թվում է, որ ցանկալի իրողությունները չափազանց հապաղում են գալ, չի նկատում, որ ինքը կործանում է ցանկանում: Իսկ այդ ցանկությունը տարերքի քվինտեսենցիան է, ոգին, որ լինելով մարդկային մարմնի բանտարկված հոգի, միշտ ձգտում է վերադառնալ իրեն ուղարկողի մոտ: Եվ ուզում են, որ դու իմանաս, որ այդ ցանկությունը քվինտեսենցիան է՝ բնության ուղեկիցը, իսկ մարդը աշխարհի օրինակն է:

Ռուսական առաջին տպագիր՝ “Ведомости” թերթից

2 հունվարի 1703 թ.

Մոսկվայում այսօր արդեն նոր 400 պղնձե թնդանոթներ, հաուրբիցներ և մարտիրներ են ձուլված: Այդ թնդանոթները 24, 18 և 12 ֆունտանոց ռմբազնդերի համար են: Հաուրբիցները՝ փթանոց և կեսփթանոց ռուներբի: Մարտիրները՝ ինը, երեք և երկփթանոց ու ավելի փոքր: Ու նաև հսկա ու միջին թնդանոթների, հաուրբիցների և մարտիրների ձուլման շատ կաղապարներ են պատրաստ: Իսկ պղինձը, որ պատրաստված է նոր ձուլման համար՝ ավելի քան 40 000 փուլ կլինի:

Նորին մեծության հրամանով մոսկովյան դպրոցները բազմապատկվում են, և 45 մարդ լսում է փիլիսոփայություն և արդեն ավարտել է դիալեկտիկան:

Մաթեմատիկական շտուրմանական դպրոցում 300-ից ավելի մարդ է սովորում և գիտության բարիքը ստանում:

Մոսկվայում նոյեմբերի 24-ից մինչև դեկտեմբերի 24-ը ծնվել է իզական և արական սեռի 386 մարդ:

Պարսկաստանից գրում են. Հնդկաստանի կայսրը մեր մեծ Տիրակալին նվեր է ուղարկել փիղ և այլ շատ բաներ: Շեմախի քաղաքից այն Աստրախան է ուղարկվել ցամաքային ճանապարհով:

Կազանից գրում են. Սոկու գետի մոտ շատ նավթ և պղնձի հանք են հայտնաբերել: Այդ հանքից բավականին պղինձ են ձուլել, ինչից, ասում են, շատը անցել է Մոսկովյան պետությանը:

Սիբիրից գրում են. Չինական պետությունում ճիզվիտներին մեծատոհմիկները սկսել են ատել նրանց կեղծավորության պատճառով, իսկ նրանցից ոմանց մահվան են դատապարտել:

Օլոնցից գրում են. Օլոնց քաղաքի տերտեր Իվան Օկուլովը, հավաքելով հետևակ որսորդների՝ մինչև հազար մարդ,

արշավել է արտասահման՝ շվեդական սահման և ջարդել Ռու-գոգենսկի, Գիպպոնսկի, Սուներսկի և Կերիսուրսկի ուղեկալ-ները: Իսկ այդ ուղեկալներում շատ թվով շվեդներ է սպանել և գրավել վարձկան հեծյալների դրոշը, բավականին թմբուկներ և սվիններ, կայծքարի հրացաններ և ձիեր, իսկ ինչ գրավել է պաշարներից ու սննդից, նա՝ տերտերը, բաժանել է իր զին-վորներին: <...>

Մոսկվա, 1703-ի, հունվարի 2-ին

20 հուլիսի 1708 թ.

Դոնի կազակ, գոդ և աստվածուրաց Կոնդրաշկա Բուլավի-նը ուկրաինական քաղաքներում և Դոնի կազակների շրջա-նում խռովություն է բարձրացրել: Իր մոտ է հավաքել մի քա-նի գողերի և համախոհների ու գայթակղեցնող նամակներ է գրել շատ քաղաքներ և գյուղեր՝ կոչ անելով միանալ իր գո-ղական համախմբին, ու շատ նույնպիսի գողեր և Դոնի կա-զակներ՝ ոմանք կարիքից դրդված, իսկ ոմանք էլ գայթակղվե-լով, նրան են միացել: Եվ հավաքված բազմամբոխով արշա-վում են քաղաքների ու գյուղերի վրա՝ թալանելու և ուրիշնե-րին էլ կոչ անելու միանալ, և դրա համար կայսերական մեծու-թյունը հրամայել է ուղարկել իր զորքերը պարոն Դոլգորուկի-ի ղեկավարությամբ, որպեսզի այդ գոդ Բուլավինին բռնեն և նրա չար գողական խորհուրդը ցրեն: Եվ այժմ գնդերից և քա-ղաքներից նամակով հավաստի տեղեկություն է ստացվել, որ նրանք՝ գոդ բուլավինականները, ոչ թե միասնական մեկ տե-ղում են, այլ նրա զլխավոր ընկեր Ստենկա Դրանոյը <...> սպանված է և նրանց շատ համախոհներ էլ ջախջախված են: Նմանապես և Սարատով ու Ազով ուղարկված գողական ըն-կերները մեծ թվով սպանված են, և նա՝ Բուլավինը տեսնելով, որ չի կարող կայսերական մեծության զորքերից փախչել, ինքնասպան է եղել: Իսկ նրա շատ համախոհներ սպանված են, մյուսները բռնվել են ու շղթայված են: Իսկ Դոնի բոլոր քա-ղաքներից կազակները ներողություն են հայցել: Եվ այժմ

Աստծո ողորմածութեամբ այդ Բուլավիհի և համախոհների գողութիւնները արմատախիլ են արված: Իսկ թե որ օրերին և որտեղ և որքան գողեր են ջախջախվել ու բռնվել, այդ էլ կհայտարարվի առաջիկայում:

Սոսկվա, Աստծո թվագրութեան 1708-ի, հուլիսի 20-րդ օրը:

2 հուլիսի 1709 թ.

Պոլտավայի ճամբարից հունիսի քսանյոթերորդ օրը ուղարկված նամակում ազնվազարմ նորին կայսերական մեծութեան արքայի տիրակալ ձեռամբ գրված է.

Հայտնում են Ձեզ չափազանց մեծ և աննախադեպ հաղթանակի մասին, որ Տեր Աստված մեր զինվորների աննկարագրելի արիության միջոցով բարեհաճեց նվիրել՝ մեր զորքի փոքրաթիվ կորստյամբ, հետևյալ կերպ:

Դույն օրը, վաղ առավոտից սկսյալ, թշնամին ողջ հեծյալ և հետևակ բանակով հարվածեց մեր հեծելազորին, որը թեպետ մեծ արժանապատվութեամբ պաշտպանվում էր, սակայն հարկադրված էր նահանջել՝ միաժամանակ մեծ կորուստներ պատճառելով թշնամուն: Այնուհետև թշնամին հարվածեց մեր ճամբարի ճակատին, և նրա դիմաց անմիջապես պահնորդական հետևակը դուրս բերեցին ու թշնամուն ակն ընդ ական կանգնեցրին: Իսկ հեծելազորը՝ երկու թևերից: Այդ տեսնելով՝ թշնամին անմիջապես սկսեց հարձակվել մեզ վրա: Նրանց ընդառաջ մերոնք ելան և այնպես նրանց դիմավորեցին, որ անմիջապես էլ դաշտում ջախջախեցին, շատ դրոշներ և թնդանոթներ գրավեցին: Նաև գեներալ ֆելդմարշալ պարոն Ռեյնշիլտը՝ չորս գեներալների՝ այն է՝ Շլիպպենբախի, Շտակենբերխի, Գամոլտոնի և Ռոգենի հետ, նաև առաջին մինիստր կոմս Պիպերը՝ քարտուղարներ Եմերլիհի և Յիդերգերմի հետ գերի են վերցված, սրանց հետ նաև մի քանի հազար սպաներ և շարքայիներ են գերված, ինչի մասին մանրամասն շուտով կգրենք, իսկ առայժմ շտապելով՝ հնարավոր չէ գրել: Միով

բանիվ՝ թշնամու ողջ բանակը ֆաետոնի վախճան ունեցավ: Թագավորի մասին դեռևս չենք կարող լուր տալ. մեզ հե՞տ է արդյոք, թե մեր պապերին է արդեն բարևում: Իսկ մյուս ջախջախված թշնամիներին հետապնդում են պարոնայք գեներալ պորուչիկներ, իշխաններ Գոլիցինը և Բուրը՝ հեծելազորով: Եվ այս չլսված նորության համար մենք պատշաճ գոհություն ենք հայտնում հաղթական Տեր Աստծուն, իսկ ձեզ և պարոնայք նախարարներին և բոլոր մերոնց այս հաղթանակի առթիվ շնորհավորում ենք:

Բերել են նաև իշխան Վիրտելբերգսկոյին՝ շվեդական թագավորի ազգականին:

*Ստացվել և տպագրվել է Մոսկվայում 1709-ի,
հունիսի 2-րդ օրը:*

**ԴԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏՆԵՐԻ
ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ,
ԵՐԲ ՆՐԱՆՔ ԳՐՈՒՄ ԵՆ
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՊԱՇՏՊԱՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

Բոլորին է հայտնի, թե որքան նշանակալի և արագ են եղել գիտությունների հաջողությունները, որ ձեռք են բերվել սկսած այն պահից, երբ ստրկության լուծը թոթափվել է և դրան փոխարինել է փիլիսոփայության ազատությունը: Սակայն հնարավոր չէ չիմանալ նաև այն, որ այդ ազատության չարաշահումը բերել է շատ տհաճ դժբախտություններ, որոնց թիվը կարող էր այդքան էլ մեծ չլինել, եթե գրողների մեծամասնությունն իր ստեղծագործությունները շարադրելը չվերածեր կենսական միջոցներ վաստակելու արհեստի ու զենքի, փոխանակ նպատակ դնելու ճշմարտության խիստ ու ուղղակի որոնումը: <...>

Հանդեսները կարող էին <...> խիստ բարենպաստորեն ազդել մարդկային գիտելիքների աճի վրա, եթե նրանց աշխատակիցները ընդունակ լինեին կատարելու ամբողջությամբ իրենց վրա վերցրած խնդիրը և համաձայնեին չխախտել պատշաճության սահմանները, որ որոշարկված են նույն այդ խնդրով: Կարողություն և բարի կամք. ահա թե ինչ է նրանցից պահանջվում: Կարողություն, որպեսզի հիմնավորապես և բանիմացությամբ քննարկի այն բազմաթիվ և բազմազան հարցերը, որ իր առջև դրել է, կամք՝ որպեսզի նկատի առնի միայն ճշմարտությունը: <...>

Ահա կանոններ, որոնցով մենք երկի պիտի ավարտենք այս դատողությունները: Լայպցիգյան ժուռնալիստին ու նրա մասններին խնդրում ենք հիշել սրանք:

1. Յուրաքանչյուրը, ով ձեռք է զարկում հասարակությանը տեղեկացնելու այն մասին, թե ինչ են բովանդակում նոր հորինվածքները, պետք է ամենից առաջ չափի սեփական ուժերը: Չէ՞ որ նա դժվար ու շատ բարդ գործ է ձեռնարկում, որն իրականացնելիս պետք է հաղորդել ոչ թե սովորական բաների, ոչ թե ընդհանուրի մասին, այլև ընդգրկել այն նորը և էականը, որոնք պարունակվում են հաճախ մեծագույն մարդկանց կողմից ստեղծված գործերում: Ընդամին՝ արտահայտել ոչ ճիշտ և անճաշակ դատողություններ, նշանակում է անձը դարձնել արհամարհանքի և ծաղրի առարկա: Դա նշանակում է նաև նմանվել այն թզուկին, ով փորձում է շալակել լեռը:

2. Անկեղծ և արդարացի դատողություններ անելուն ընդունակ լինելու համար պետք է մտքից վանել ցանկացած նախապաշարում, ցանկացած կանխակալություն և չպահանջել, որ հեղինակները, ուն մասին պատրաստվում ես գրել, ստրկանտորեն ենթարկվեն մեզ վրա իշխող գաղափարներին կամ, ծայրահեղ դեպքում, նրանց չնայել իբրև թշնամիների, ուն դեմ պատերազմ պետք է մղել:

3. Գործերը, որոնց մասին հաշվետվություն է ներկայացվում, պետք է բաժանվեն երկու խմբի: Առաջինն իր մեջ ներառում է այն գործերը, որ գրել է մի հեղինակ՝ իբրև մասնավոր անձ, երկրորդը՝ նրանք, որ հրապարակվում են ամբողջ գիտական հանրության կողմից, ընդհանուր համաձայնությամբ և մանրակրկիտ քննարկումից հետո: Եվ առաջինները, և երկրորդները, անշուշտ, գրախոսների կողմից ամենայն շրջահայացության և ուշադրության են արժանի: Չկան ստեղծագործություններ, որոնց նկատմամբ հարկ է չպահպանել արդարության և պարկեշտության բնական օրենքները: Սակայն պետք է համաձայնել նաև, որ զգուշությունը հարկ է կրկնապատկել, երբ խոսքն այնպիսի ստեղծագործությունների մասին է, որոնք արդեն գնահատվել են մամուլում՝ վստահություններ չնչող դրվատանքով, ստեղծագործությունների, որոնք քն-

նարկվել և հրապարակման արժանի են դիտվել այնպիսի մարդկանց կողմից, ում հավաքական գիտելիքները, բնականաբար, պիտի որ գերազանցեն ժուռնալիստի գիտելիքներին: Հայիոյելուց և դատապարտելուց առաջ պետք է բազմիցս կշռադատես ասելիքդ, որպեսզի հնարավորություն ունենաս, եթե հարկ լինի, պաշտպանել և արդարացնել խոսքերդ: Քանի որ նման ստեղծագործությունները սովորաբար մանրակրկիտ մշակվում են և նյութը վերլուծվում է սիստեմատիկ կերպով, ապա դույզն ինչ վրիպումն ու անուշադրությունը կարող են հանգեցնել հապճեպ դատողությունների, որոնք ինքնին արդեն անոթալի են, սակայն էլ ավելի ամոթալի են դառնում, եթե դրանցում առկա են անփութությունը, անկրթությունը, շտապողականությունը, կողմնակալության ոգին և անբարեխղճությունը:

4. Լրագրողը չպետք է շտապի դատապարտել հիպոթեզները: Դրանք թույլատրելի են փիլիսոփայական առարկաների համար և նունիսկ միակ ուղին են, որով մեծահանճար մարդիկ հասել են ամենակարևոր ճշմարտությունների բացահայտմանը: Դա պոռթկման նման մի բան է, որ նրանց ընդունակ է դարձնում հասնելու այնպիսի գիտելիքների, որոնց երբեք չեն հասնի չնչին ու գետնաքարշ ուղեղները:

5. Ժուռնալիստը թող ամենից առաջ յուրացնի, որ իր համար չկա ավելի ամոթալի բան, քան գրչեղբայրներից մեկից վերջիններիս արտահայտած մտքեր ու դատողություններ գողանալը և այն իրեն վերագրելը, այն դեպքում, երբ իրեն հազիվ թե հայտնի են այն գրքերի վերնագրերը, որոնք նա «ծվատում է»: Սա հաճախ է լինում բնական գիտությունների ու բժշկության վերաբերյալ ստեղծագործություններից քաղվածքներ անել փորձող անպատկառ գրողների հետ:

6. Ժուռնալիստի համար թույլատրելի է նոր ստեղծագործություններում հերքել այն, ինչն իր կարծիքով արժանի է դրան, թեպետ այդ չէ նրա ուղղակի խնդիրը և նրա իրական կոչումը: Սակայն, եթե արդեն ձեռք է զարկել դրան, պետք է լավ յուրացնի հեղինակի ուսմունքը, վերլուծի նրա բոլոր ապացույցները և դրանց հակադրի իրական առարկություն-

ներ ու հիմնավոր դատողություններ՝ նախքան ինքն իրեն դրանք դատապարտելու իրավունք վերապահելը: Հասարակ կասկածները կամ կամայականորեն դրված հարցերը նման իրավունք չեն տալիս, քանզի չկա մի թերուս, որ չտա ավելի շատ հարցեր, քան կարող է լուծել անգամ ամենագիտակ մարդը: Ժուռնալիստը հատկապես չպետք է երևակայի, թե այն, ինչը չի հասկանում և չի կարող բացատրել ինքը, այդպիսին է նաև հեղինակի համար, ով կարող էր իր հիմնավորումները ունենալ՝ կրճատելու և բաց թողնելու որոշ մանրամասներ:

7. Վերջապես՝ ժուռնալիստը երբեք չպետք է իր գերազանցության, իր հեղինակության, իր դատողությունների արժեքավորության մասին չափազանց մեծ պատկերացում ունենա: Նկատի առնելով, որ գործունեությունը, որով նա զբաղվում է, արդեն իսկ տհաճ է նրանց ինքնասիրության համար, ուն վրա դա տարածվում է, նա բացարձակապես ճշմարտացի չի լինի, եթե գիտակցաբար նրանց տհաճություն պատճառի և նրանց ստիպի բոլորի համար բացահայտելու սեփական անկարողությունը:

ՄԱՍՈՒԼԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

*Ճառ Անգլիայի խորհրդարանում
Հատվածաբար*

Հարգարժան խորհրդարան: Նրանք, ովքեր իրենց խոսքն ուղղում են դասերին ու պետության ղեկավարներին կամ, նման հնարավորություն չունենալով, իբրև մասնավոր անձինք՝ գրավոր արտահայտվում են այն մասին, ինչը իրենց կարծիքով կարող է նպաստել ընդհանուր բարիքին, ձեռնամուխ լինելով այդ դժվարին գործին, ես կարծում եմ, հոգու խորքում բազում հուզումներ ու երկվություններ են ապրում. ոմանք՝ կասկածելով հաջողությանը, ոմանք՝ վախենալով դատապարտվել, ոմանք՝ հույս ունենալով, ոմանք՝ հավատալով այն ամենին, ինչ ցանկանում են ասել:

...Անկասկած, ազատությունը, որի հույսը մենք կարող ենք ունենալ, այն չէ, որ պետության մեջ չլինեն անարդարություններ. մեր աշխարհում դա ակնկալել հնարավոր չէ, բայց երբ բողոքները պատրաստակամությամբ ունկնդրվում են, մանրակրկիտ քննարկվում են ու արագ լուծումներ են ստանում, ուրեմն ձեռք է բերվել քաղաքացիական ազատության բարձրագույն աստիճանը, որ կարող են միայն ցանկանալ խելամիտ մարդիկ:

...Եթե ես, լորդեր և համայնքների պալատի անդամներ, այնքան հավատում եմ ձեր բարությանը, քաղաքացիական ազնվությանն ու վեհությանը, որ համարձակվում եմ ուղղակիորեն հակադրվել ձեր ընդունած օրենքին, ապա անփորձության կամ հանդգնության մասին դիտողություններից հեշտությամբ կարող եմ ինձ պաշտպանել, քանի որ բոլորը

կհասկանան որքան, իմ կարծիքով, ձեզ համար շատ ավելի շահեկան է նմանակել հին Հունաստանի բարեկիրթ մարդասիրությանը, քան՝ հոմերի ու նորվեգների փառասիրության բարբարոսական հպարտությանը: Հենց այդ ժամանակներից, որոնց նուրբ իմաստնությանն ու գիտելիքներին ենք մենք պարտական, որ այլևս գոթեր ու յուտլանդացիներ չենք, ես կարող եմ մատնանշել մարդու, ով իր մասնավոր բնակատեղից գրավոր դիմել է աթենական արեոպագոսին՝ նպատակադրված լինելով հանոգելու փոխել այն ժամանակ գոյություն ունեցող կառավարման ժողովրդավարական ձևը (Միլտոնը նկատի ունի Իսկրատոսի՝ Ք.ծ.ա. 436-388, Areopagetikos-ը. ելույթ, որով նա 348 թ. դիմել է արեոպագոսին և հորդորել վերականգնել Սոլոնի սահմանադրությունը): Այն օրերին իմաստնության ու ճարտասանական գիտությամբ զբաղվող մարդկանց, ոչ միայն սեփական երկրում, այլև այլ երկրներում այնպիսի պատիվներ էին մատուցվում, որ քաղաքներն ու գյուղերը նրանց լսում էին մեծագույն հարգանքով, եթե նրանք հրապարակավ դիմում էին պետությանը ինչ-որ խնդրով:

...Ես պատճառներ չեմ տեսնում, որոնք խոչընդոտեին ինձ ուղղակի նշել այլ հարմար դեպք՝ վերհանելու համար ձեզ վերին աստիճանի բնորոշ սերը ճշմարտության հանդեպ, ինչպես ձեր դատողությունների արդարամտությունը, որ անաչառորեն վերաբերում է նաև ձեզ անձամբ. այդ նպատակով դուք միայն պիտի վերանայեք մամուլի մասին ձեր օրենքը, համաձայն որի «ոչ մի գիրք, պամֆլետ կամ թերթ հետայսու չեն կարող տպագրվել որևէ կերպ, քան՝ այդ նպատակով նշանակված մարդկանց կամ զոհե մեկ մարդու նախնական ծանոթացումը ու համաձայնությունը ստանալուց հետո»: Օրենքի այն հատվածին, որը արդարացիորեն պահպանում է յուրաքանչյուրի իրավունքը իր ձեռագրի հանդեպ, նաև որոշակիորեն հոգում է չքավորների կարիքները, ես չեմ անդրադառնա, միայն ցանկանում եմ, որ այդ մասը պատրվակ չդառնա՝ վիրավորելու ու հետապնդելու ազնիվ ու աշխատասեր մարդ-

կանց, ովքեր չեն խախտել այդ հողվածներից որևէ մեկը: Ինչ վերաբերում է գրքերի գրաքննությանն առնչվող հողվածներին, որոնք մենք համարում էինք պրելատների ու նրանց եղբայրների մեծպասյան ու ամուսնական համաձայնությունների հետ հողին հանձնված, ապա օրենքի այս մասի առնչությամբ, իմ դատողությունների օգնությամբ, ես կջանամ ձեզ մատնանշել հետևյալը. առաջին՝ այդ օրենքը գրել են այն մարդիկ, ում դուք հաճույքով չէ, որ կընդունեիք ձեր միջավայր, երկրորդ՝ ինչպես պետք է ընդհանրապես վերաբերվել ընթերցանությանը՝ ինչպիսին էլ լինեն գրքերը, երրորդ՝ այդ օրենքը ամենևին չի օգնի գայթակղիչ, հեղափոխական կամ զրպարտչական գրքերը ոչնչացնելուն՝ ինչի համար գլխավորապես և ստեղծվել է: Վերջապես, այդ օրենքը նախ և առաջ խլում է բոլոր գիտնականների եռանդն ու արգելակում է ճշմարտությունը՝ ոչ միայն այն պատճառով, որ զրկում է վարժությունից ու բթացնում է մեր ունակություններն արդեն ունեցած գիտելիքների հանդեպ, այլև այն պատճառով, որ կասեցնում ու կրճատում է հետագա հայտնագործությունների հնարավորությունները՝ ինչպես հոգևոր, այնպես էլ աշխարհիկ ասպարեզներում:

Ես չեմ ժխտում, որ եկեղեցու ու պետության համար առավելագույնս կարևոր է ակնդետ հետևել գրքերի վարքագծին՝ ինչպես մարդկանց վարքագծին, և անհրաժեշտության դեպքում՝ նրանց ձերբակալել, բանտարկել, իբրև հանցագործների դատել, քանզի գրքերը ամենևին էլ մեռյալ իրեր չեն, այլ էակներ, որ պարփակում են կյանքի սերմերը՝ նույնքան գործուն, որքան այն հոգին, ում ծնունդն են: Ավելին՝ նրանք պահպանում են իրենց մեջ, ինչպես անոթի՝ մաքրագույն էներգիան և այն կենդանի բանականության թանձրուկը, որ ծնել է նրանց: Ես գիտեմ, որ նրանք այնքան կենսունակ և արգասաբեր են, որքան հրեշի առասպելական ատամները, և որ ամենուր սփռված լինելով՝ նրանք կարող են հառնել զինված մարդկանց տեսքով: Այնուհանդերձ. այստեղ զգուշություն չդրսևորելով՝ հնարավոր է սպանել լավ գիրքը, որ նույնն է, թե սպանել լավ մարդուն. ով սպանում է մարդուն, սպանում է

բանական արարածին, որ Աստծո պատկերն ու նմանությունն է. նա, ով ոչնչացնում է լավ գիրքը, սպանում է բուն բանականությունը, սպանում է Աստծո պատկերը սաղմի մեջ: Շատ մարդիկ իրենց կյանքով հոգս են հողի համար, լավ գիրքը ստեղծագործական ոգու թանկարժեք կենսահյութ՝ զմռսված ու պահպանված իբրև գանձ հետագա սերունդների համար:

...Աթենքում, որտեղ միշտ շատ ավելին էին գրքերն ու տաղանդները, քան մնացյալ Հունաստանում, ես գտնում եմ միայն երկու կարգի ստեղծագործություններ, որոնց իշխանությունները հարկ էին համարում հետևել. առաջին՝ աստվածամեծ ու աստվածանարգ երկերը, երկրորդ՝ զրպարտչականները: Արեոպագոսի որոշմամբ՝ այրվեցին Պրոտագորասի գրքերը և նա վտարվեց պետության սահմաններից դուրս այն ստեղծագործության համար, որը սկսվում էր «ես չգիտեմ՝ աստվածներ կան, թե չկան» հայտարարությամբ: Կանխելու համար զրպարտությունը՝ արգելված էր ուղղակի անուններ տալը, ինչպես արվում էր հին կատակերգություններում. այստեղից կարելի է կռահել՝ ինչպես էին աթենացիները վերաբերվում զրպարտություններին: Տիցերոնի վկայությամբ՝ դա, ինչպես արդյունքները հաստատեցին, լիովին բավարար էր, որ սանձահարվեին խելագուրկ աստվածամեծները և վերջ տրվեր վիրավորանքներին: Այլ աղանդներին ու տեսակետներին՝ թեպետ դրանք հանգեցնում էին զգայական ավելորդությունների ու Աստվածային արարչության մերժմանը, հույները բոլորին չէին հետևում: Այդ պատճառով՝ մենք ոչ մի տեղ չենք կարդում, որ էպիկուրյանները կամ կիրենեականների դպրոցը կամ անպատկառ ցինիկները որևէ կերպ հետապնդվեին օրենքով: Հավասարապես՝ ոչ մի տեղ չի հիշատակվում, որ արգելվում է հին հեղինակների կատակերգությունների ընթերցանությունը, թեպետ նրանց պատկերացումները արգելված էին: Լավ հայտնի է, որ Պլատոնը խորհուրդ էր տալիս Արիստոֆանես կարդալ Դիոնիսիոսին՝ իր ամենաանզուսպ արքայածին աշակերտին, և դա առավելևս ներելի է, որ սուրբ Ոսկեբերանը, ինչպես ասում են, գիշերները չափազանց ուշ-

ադիր ուսումնասիրում էր այդ հեղինակներին և արվեստ էր դարձրել նրանց կոպիտ ոգեշնչումը իր քարոզչության մաքրագործող ուժով մշակելը:

...Երկար կանգ չեմ առնի Սովսեսի, Դանիելի և Պողոսի օրինակների վրա, որ լավ տիրապետում էին եգիպտացիների, խալդերի ու հույների գիտություններին, ինչը հազիվ թե հնարավոր էր առանց այդ ժողովուրդների գրքերը կարդալու: Պողոս առաքյալը Սուրբ գրքի համար սրբապղծություն չհամարեց այնտեղ հույն բանաստեղծների ու մեկ ողբերգակի ստեղծագործությունների ներմուծումը: Ու թեպետ եկեղեցական առաջին ուսուցիչները երբեմն այս հարցով վիճում էին, նրանց մեծամասնությունը ընդունում էր գրքերի ընթերցանության օրինականությունը:

...Ես կարծում եմ... որ եթե Աստված մարդուն է տվել իր մարմնի համար սննդի ընտրության ազատությունը՝ սահմանելով միայն չափավորության կանոնները, ապա նաև լիակատար ազատություն է տվել հոգևոր սննդի մասին հոգ տանելու առումով, որի հետևանքով ամեն մի չափահաս մարդ կարող է անձամբ հոգալ իր գլխավոր ունակությունների զարգացումը: Ինչ մեծագույն առաքինություն է չափավորությունը, ինչ մեծ դեր է կատարում մարդու կյանքում: Եվ, այնուհանդերձ, Աստված մեծագույն վստահությամբ է այդ բարիքի կիրառումը թողնում յուրաքանչյուր չափահաս մարդու կամքին՝ առանց որևէ հատուկ օրենքի կամ հրահանգի: Ահա ինչու՝ հրեաներին երկնքից սնունդ հրամցնելով, Նա ամեն օր յուրաքանչյուրին այնքան մանանա էր տալիս, որ առավել քան հերիք էր երեք լավ ուտողի: Քանզի այն առնչությամբ, ինչ մարդու մեջ է մտնում, այլ ոչ թե նրանից դուրս է գալիս ու այդ պատճառով չի պղծում, Աստված անհրաժեշտ չի համարում նրան պահել մշտական մանկության վիճակում՝ մշտական վերահսկողության տակ, այլ նրան հնարավորություն է տալիս, օգտվելով բանականության ծիրքից, լինել սեփական դատավորը, և շատ բան չէր մնա քարոզիչներին, եթե օրենքն ու

պարտադրանքը այդքան իշխողաբար վերաբերվեին այն բանին, ինչին մինչև հիմա հասել են հասարակ հորդորով: Սողոմոնը մեզ սովորեցնում է, որ շատ ընթերցանությունը հոգնեցնում է մարմինը, բայց ոչ նա, ոչ որևէ մեկը աստվածաներշնչյալ հեղինակներից մեզ չի ասում, որ որևէ ընթերցանություն անթույլատրելի է, և հավանաբար, Աստված, եթե հարկ համարեր այդ առնչությամբ սահմանափակում սահմանել, կմատնանշեր այն, ինչ հոգնեցուցիչ է, այլ ոչ թե այն, ինչ արգելված է:

...Եթե արատի ճանաչումն այս աշխարհում այդքան անհրաժեշտ է մարդու առաքինության համար, իսկ մոլորությունների բացահայտումը՝ վասն ճշմարտության հաստատման, ապա ինչպես է հնարավոր առավել վստահելի ու անվտանգ ներթափանցել ստի ու արատի ոլորտը, եթե ոչ գրքերի ու տարատեսակ տրակտատների ընթերցանությամբ ու փաստարկների ունկնդրությամբ: Հենց դա է բազմազան գրքերի ընթերցանության օգտակարությունը:

...Միաժամանակ, եթե ճիշտ է, որ իմաստուն մարդը, ինչպես լավ մետաղագործը, կարող է ոսկի քամել ամենաանպետք գրքից, ինչպես անօգտակար հանածոներից, հիմարը հիմար էլ մնում է՝ ինչպես ամենալավ գրքով, այնպես էլ առանց գրքի, ուրեմն ոչ մի հիմք չկա իմաստուն մարդուն զրկել իր իմաստնության օգուտներից՝ ջանալով հիմարին հեռու պահել այն ամենից, ինչը, միևնույն է, չի սպանում նրա հիմարությունը: Քանզի եթե ձգտենք ամենայն ճշգրտությամբ նրան ձերբազատել որևէ վնասակար ընթերցանությունից, ապա մենք ի վիճակի չենք լինի նրա համար կանոններ քաղել ոչ միայն Արիստոտելի դատողություններից, այլև Սողոմոնից ու մեր Փրկչից, հետևաբար, հարկադրված կլինենք, չցանկանալով, թույլ տալ նրան մոտենալ լավ գրքերին, քանի որ հայտնի է, որ խելացի մարդը դատարկ պամֆլետի լավագույն կիրառությունը կգտնի, իսկ հիմարը Սուրբ Գիրքն էլ չի հասկանա:

Ապա՝ կարող են ասել, որ մենք չպետք է մեզ առանց անհրաժեշտության գայթակղության ենթարկենք, նաև՝ մեր ժամա-

նակը վատնենք: Հենվելով վերն ասվածի վրա, այդ երկու առարկություններին կարելի է պատասխանել, որ նման գրքերը բոլոր մարդկանց համար գայթակղություն ու ժամանակի վատնում չեն, այլ օգտակար դեղանյութ, որից կարելի է քաղել ու պատրաստել ուժեղ ներգործող կենսամիջոցներ: Ինչ վերաբերում է մանուկներին ու մանկամիտներին, որ չգիտեն ինչպես այդ օգտակար հանքանյութերն օգտագործել, նրանց կարելի է խորհուրդ տալ. դրանց ձեռք չտալ, բայց հարկադրել հեռու մնալ հնարավոր չէ ոչ մի գրաքննական արգելքով՝ ինչ արգելքներ էլ հնարի սուրբ ինկվիզիցիան: Իմ մերձակա խնդիրը ես համարում եմ ապացուցելը, որ գրաքննությունն ամենևին էլ չի հանգեցնում այն նպատակին, հանուն որի սահմանվել է, ինչը, ի դեպ, ակնհայտ է նախընթաց բազում մեկնաբանություններից: Այդպիսին է ճշմարտությունը. նա բացահայտվում է արագ՝ գործելով ազատ ու առանց հարկադրանքի, ոչ թե մեթոդական դատողությունների օգնությամբ:

...Եթե մենք ուզում ենք կանոնակարգել մամուլը և այդպերպ բարելավել բարքերը՝ այդպես պետք է վարվենք նաև բոլոր զվարճանքների ու հաճույքների հետ, այն ամենի հետ, ինչը մարդուն բավականություն է պատճառում: Այդ դեպքում չի կարելի ոչ մի երաժշտություն լսել, չի կարելի որևէ երգ երգել՝ բացի լուրջ դորիականից: Պետք է հսկիչներ կարգել պարերի վրա, որ մեր պատանիները որևէ այլ շարժում չսովորեն կամ որևէ դիմելաձև չօգտագործեն՝ բացի նրանցից, որ հսկիչները կարտոնեն իբրև բարեվայելուչ: Հենց դրանով էր մտահոգված Պլատոնը: Ավելի քան քսան գրաքննիչների աշխատանքի կարիք կզգացվի, որպեսզի ստուգվեն բոլոր տավիղները, ջութակները, կիթառները, որ կան ամեն տանը: Ընդ որում՝ թույլտվություն պետք կլինի ոչ միայն այն ամենի համար, ինչ ասում են այդ գործիքները, այլև այն ամենի՝ ինչ նրանք կարող են ասել: Իսկ ինչը կարող է լուսնայան դատապարտել բոլոր դերերգերին ու մադրիգալներին, որ քնքշություն են սփռում զողտրիկ անկյուններում: Հարկ է նաև ուշադրություն դարձնել բոլոր պատուհաններին ու պատշգամբներ-

րին. դրանք ամենախորամանկ գրքերն են՝ վտանգավոր ճակատամասերով: Ո՞վ կարգելի դրանք: Մի՞թե քսան գրաքննիչները: Հավասարապես՝ գյուղերում պետք է լինեն սեփական վերակացուները, որ հսկեն ինչ են ասում պարկապզուկներն ու փողերը, ինչպես նաև բալլադներն ու գամմաները, որ նվագում են գյուղական ջութակահարները, քանզի նրանք գյուղերի «Արկադիաներն» ու Սոնտեմայրներն են:

Ապա՝ ո՞ր ազգային արատի մասին է ավելի, քան մեր շատակերության, խոսվում ամենուր: Ո՞վ է ղեկավարելու մեր ամենօրյա խնջույքները: Եվ ի՞նչ պետք է անել՝ խոչընդոտելու մարդկանց մուտքը այն վայրերը, որտեղ վաճառվում ու բնակվում է հարբեցողությունը: Մեր հագուստը ևս ենթակա է մի քանի սառնասիրտ դերձակների գրաքննությանը, որպեսզի նվազ թեթևամիտ ձևվածք լինի: Ո՞վ է հետևելու մեր երիտասարդներին, որ նրանք չխախտեն մեր երկրի ավանդույթները իրենց զրույցներում: Ո՞վ է գծելու ճշգրիտ սահմանը, որից այն կողմ չի կարելի անցնել խոսքի մեջ ու մտքի: Վերջապես՝ ո՞վ կարգելի զանազան վնասակար հավաքներն ու խմբերը: Նշված բոլոր փաստերը կլինեն ու պիտի լինեն, բայց ինչպե՞ս դրանք դարձնել նվազ վնասակար և այլասերող՝ դա պետության իսկապես խելամիտ կառավարման խնդիրն է:

...Անպատժելիությունը և անփութությունը, անկասկած, կործանարար են պետության համար, բայց հենց դա է կառավարման մեծ արվեստը, որպեսզի իմանաս՝ որտեղ պետք է օրենքը արգելք ու պատիժ նշանակի, իսկ որտեղ հարկ է օգտվել բացառապես համոզելու արվեստից: Եթե չափահաս մարդու ամեն մի՝ ինչպես լավ, այնպես էլ վատ արարք հսկման, հրամանի ու դրդման ենթարկվի, ապա ո՞րն է առաքինությունը՝ եթե ոչ սոսկ անվանում, ի՞նչ գին կունենային լավ արարքները, ի՞նչ երախտագիտության կարժանանային կշռադատվածությունը, արդարացիությունը, զսպվածությունը: Շատերը տրտնջում են Աստվածային Նախախնամությունից, որ թույլ է տվել Ադամին մեղք գործել: Խելացնորմե՞ր: Եթե Աստված նրան բանականություն է տվել, ապա Նա տվել է նաև

ընտրության ազատություն, քանզի բանականությունը ընտրության ունակություն է, այլապես նա կլիներ միայն մեքենա՝ Ադամի տեսքով՝ ինչպես տիկնիկային կատակերգություններում է: Մենք ինքներս չենք հարգում նման հնազանդությունը, նման սերը կամ առատաձեռնությունը, որ հարկադրանքի հետևանք են. այդ պատճառով Աստված նրան ազատություն է տվել՝ գայթակղության առարկան նրա աչքի առաջ տեղակայելով. դա էր նրա ծառայությունը, պարզևի, խրախուսանքի կամ ինքնազսպումի նրա իրավունքը: Հանուն ինչի՞ է Աստված ստեղծել կրքերը մեր ներսում ու հաճույքները մեր շուրջը, եթե ոչ այն պատճառով, որ նրանք, ենթարկվելով ճիշտ չափավորությանը, դառնան առաքինության բաղադրիչ մասեր: Մարդկային գործերի վատ դիտարկող է նա, ով մտածում է վերացնել մեղքը՝ վերացնելով մեղքի առարկան, քանզի, արդեն չխոսելով այն մասին, որ մեղքը վիթխարի զանգված է, որ մեծանում է ոչնչացման գործընթացում, նույնիսկ եթե ընդունենք, որ նրա մի մասը կարող է առժամանակ որոշ մարդկանցից հեռացվել, ապա ոչ բոլորից, երբ խոսքը այնպիսի ընդգրկուն երևույթի մասին է, ինչպես գիրքը, եթե նույնիսկ դա արվի, ապա բուն մեղքը, այնուհանդերձ, անվնաս է մնում: Խլեք ժլատից նրա բոլոր գանձերը և թողեք միայն մի թանկարժեք քար, նրան չեք ձերբազատի իր ազահությունից: Ոչնչացրեք հաճույքի բոլոր առարկաները, պատանիներին խստիվ վերահսկողության տակ փակեք որևէ մենաստանում, դուք մաքուր չեք դարձնի նրան, ով մաքուր չի եկել այնտեղ. այնքան վիթխարի պիտի լինեն զգուշությունն ու իմաստությունը, որ անհրաժեշտ են այդ հարցի լուծմանը:

Բայց ենթադրենք, որ մենք այդ կերպ հալածում ենք մեղքը. այդ դեպքում հալածելով նրան, մենք հալածում ենք նաև առաքինությունը, քանզի նրանց առարկան մեկ և նույնն է՝ վերջինիս ոչնչացումով երկուսն էլ վերանում են: Դա ապացուցում է Տիրոջ մեծ արարչությունը, որ, թեպետ և արտոնում է մեզ չափավորություն, արդարություն ու զսպվածություն, այնուհանդերձ մեր առաջ առատորեն սփռում է մեր ցանկությունների առարկաները ու մեզ տալիս է հակումներ, որ կա-

րող են դուրս գալ բոլոր հաճույքների շրջանակներից: Այդ դեպքում ինչո՞ւ ենք մենք ձգտում խստության, որ հակառակն է Աստծով ու բնությանը հաստատված կարգուկանոնի՝ կրճատելով ու սահմանափակելով այն հնարավորությունները, որոնք գրքերի ազատ ընթերցանության դեպքում կժառայեն ոչ միայն առաքինության փորձությանը, այլև՝ ճշմարտության հաղթանակին:

Օրենքը՝ որ ձգտում է սահմանափակել այն, ինչ չի տրվում ճշգրիտ հաշվարկների, այնուհանդերձ կարող է նպաստել ինչպես բարուն, այնպես էլ չարին, արդարացի կլիներ վատ օրենք համարել: Եվ եթե ես ընտրության առաջ լինեի, կնախընտրեի ամենաաննշան բարի գործը՝ բազմակի մեծ չարիքը հալածելուն: Քանզի Աստված, անկասկած, շատ ավելի գնահատում է մեկ առաքինի մարդու հաջողությունն ու կատարելագործումը, քան տասնյակ արատավորների սանձահարումը: Եվ եթե այն ամենը, ինչ մենք տեսնում ենք ու լսում՝ զբոսնելով, ճանապարհորդելով կամ զրուցելով, կարող է արդարացիորեն անվանվել նաև ԳԻՐՔ և նույնպիսի ազդեցություն է ունենում, ինչպես գրքերը, ապա ակնհայտ է, որ միայն ինչ-որ գրքերը արգելելով, օրենքը իր նպատակին չի հասնի:

...Բայց նույնիսկ ընդունելով, որ դուք հասել եք նրան, ինչից Աստված ձեզ լավ կլիներ, եթե պահպանեի, այնուամենայնիվ, գրաքննության մասին օրենքը անօգուտ կլիներ և աննպատակ: Եթե գործը հանգում է նրան, որ կանխարգելենք աղանդների ու հերետիկոսության ծագումը, ապա ով է այդքան անտեղյակ պատմությանը, որ չիմանա շատ աղանդների մասին, որ խուսափում են գրքերից իբրև գայթակղությունից. այնուհանդերձ շատ դարեր պահպանել են իրենց ուսմունքը անձեռնմխելի՝ բացառապես բանավոր ճանապարհով: Անհայտ չէ, որ քրիստոնեական հավատքը (որ մի ժամանակ եղել է հերետիկոսական) տարածվեց ամբողջ Ասիայով նախքան գրվեցին Ավետարաններն ու պատվիրանները: Եթե գործը վերաբերում է բարքերի բարելավմանը, ապա ուշադրություն դարձրեք Իտալիայի ու Իսպանիայի վրա. այդ երկրները դար-

ծե՞լ են ավելի լավը, ազնիվ ու խելամիտ, առաքինի՝ այն ժամանակներից ի վեր, ինչ ինկվիզիցիան անգուր չհալածում է գրքերը:

...Ի՞նչ օգուտ չափահաս լինելուց, այլ ոչ թե դպրոցահասակ, եթե, չձերբագատվելով դպրոցական ֆերուլայից՝ հարկադրված ես ենթարկվել imprimatur՝-ի ցուցափայտին, եթե լուրջ և բազում չարչարանքների արգասիք շարադրանքները, ինչպես դպրոցականների ուղղագրական վարժությունները, չեն կարող լույսի երես տեսնել՝ անվճռական կամ չափազանց վճռական գրաքննիչի զգոն աչքի պատճառով:

...Ճշմարտությունը և բանականությունը այնպիսի ապրանքներ չեն, որ կարելի է մենատիրացնել և վաճառել վառ պիտակներով, կանոնադրություններով և օրինակներով: Մենք չպիտի ձգտենք մեր երկրի ամբողջ գիտելիքը ապրանք դարձնել, վրան դրոշմ դնել և առևտրական վկայագրեր տալ, ինչպես անում ենք մեր կտավի ու բրդի հակերի հետ: Մի՞թե դա նույնը չէ, ինչ փղշտացիների ստրկությունը, երբ մեզ թույլ չէին տալիս սեփական կացիներն ու խոփերը սրել, այլ պարտադրում են բոլոր արվարձաններից քարշ տալ՝ դրանք քսան արտոնված դարբնոցներում սրելու:

...Կանխավ վախենալ սովորական չգրաքննված պամֆլետից նշանակում է վախենալ սկսել ամեն մի հավաքից, իսկ հետո, քիչ հապաղելով՝ ամեն մի քրիստոնեական հավաքույթի մեջ տեսնել օրինախախտների:

Բայց ես վստահ եմ, որ պետությունը, ղեկավարվելով արդարության ու հաստատականության օրենքներով, և եկեղեցին, որ հիմնվել ու կառուցվել է հավատի ու իսկական գիտելիքի հիմքի վրա, չեն կարող այդքան փոքրոգի լինել: Այն ժամանակ, երբ կրոնական հարցերը դեռ լուծված չէին, մամուլի ազատության սահմանափակումը պրելատներից էր փոխառնված, իսկ նրանք էլ յուրացրել էին ինկվիզիցիայից. որպեսզի մեզ նորից կաշկանդի գրաքննչի խիղճը, պետք է, հարկավ,

առիթ դարձնել գիտնականների ու հոգևորականների հանդեպ կասկածները, ովքեր չեն կարող չհասկանալ նման քաղաքականության նենգությունը և չիմանալ՝ ով է հեղինակը:

...«Տաղանդին պատժելը մեծացնում է նրա հեղինակությունը,-ասում է վիկոնտ Սենտ Ալբանացին,- և արգելված ստեղծագործությունը համարվում է ճշմարտության իրական կայծ, որ թռչում է դեպի նրանց, ովքեր ջանում են ոտնատակ տալ»: Այդպիսով, գրաքննության մասին օրենքը, հարազատ մայր լինելով բոլոր աղանդների համար, պարզվում է՝ խորթ մայր է ճշմարտության համար. նախ և առաջ նրանով, որ մեզ դարձնում է անընդունակ՝ պահպանելու արդեն ձեռքբերված մեր գիտելիքները:

...Բացի վերը շարադրվածից՝ հարկ է մատնանշել անհավանական կորուստները և վնասները, որ գրաքննչական կապանքները բերում են մեզ, որ ավելին են, քան եթե թշնամին ծովից պաշարեր մեր բոլոր նավահանգիստները, նեղուցները. այդ կապանքները կանգնեցնում ու դանդաղեցնում են ամենաթանկարժեք ապրանքի՝ ճշմարտության ներմուծումը:

...Ճշմարտությունը մեկ անգամ երկիր է իջել իր Աստվածային Ուսուցչի հետ՝ դրսևորելով իր կատարյալ կերպը, որ հրաշալի էր իրեն դիտարկող հայացքների համար: Բայց երբ Նա երկինք համբարձվեց և Նրա ետևից՝ Նրա առաքյալները, հայտնվեցին սրբապիղծ և անօրեն մարդկանց սերունդները, որ բռնեցին կուսական ճշմարտությունը, մասնատեցին նրա հիասքանչ մարմինը հազարավոր մասերի և նետեցին բոլոր չորս քամիներից, այնպես, ինչպես եգիպտացի Տիֆոնը և նրա դավադիրները վարվեցին բարի Օսիրիսի հետ: Այդ ժամանակներից ճշմարտության վշտացյալ բարեկամները, նրանք, ովքեր հանդգնում են բացահայտ հանդես գալ, ամենուրեք հավաքում են նրա մասերը, որտեղ էլ գտնեն, ինչպես Իզիդան, որ հոգատար որոնում էր Օսիրիսի մարմնամասերը: Մենք դեռ ոչ ամեն ինչ ենք գտել, լորդեր և Համայնքների պալատի անդամներ, և չենք էլ գտնի մինչև Ուսուցչի երկրորդ

հայտնությունն ու գալուստը: Նա կմիատեղի բոլոր մարմնամասերը և կվերստեղծի գեղեցկության ու կատարելության անմահ կերպարը: Թույլ մի տվեք գրաքննչական արգելքներին հայտնվել բոլոր հարմար տեղերում, որպեսզի բռնեն և անհանգստացնեն նրանց, ովքեր շարունակում են որոնել, շարունակում են հուղարկավորման ծեսեր կատարել մեր սուրբ մարտիրոսի մարմնամասերի համար:

Մենք հպարտանում ենք մեր լույսով, բայց եթե ոչ խելամտորեն նայենք արևին, նա մեզ կկուրացնի: Ո՞վ կարող է նայել այն հաճախ այրվող մոլորակներին ու վեհությամբ շողացող աստղերին, որ ծագում ու մայր են մտնում արևի հետ՝ նախքան նրանց ուղեծիրների հակառակ շարժումը նրանց կտանի երկնականարի այնպիսի հատված, որտեղից նրանց կարելի է տեսնել առավոտյան կամ երեկոյան: Մեզ տրված լույսը նրա համար չէ, որ մեր հայացքը անթարթ հառենք մի կետի, այլ այն բանի՝ որ նրա օգնությամբ մեր ճանաչումի համար հայտնագործություններ անենք:

...Եվ եթե ինչ-որ անձինք խառնակություն են սերմանում ու տարածայնություններ են սփռում, հենց նրանք են, քանի որ իրենք չեն ցանկանում ու այլոց թույլ չեն տալիս միացնել ճշմարտության մարմնին անջատված ու պակասող մասերը: Մշտապես որոնել անհայտը՝ հայտնիի օգնությամբ, մշտապես միացնել ճշմարտությունը ճշմարտությանը՝ այն գտնելուն պես (քանի որ նրա ամբողջ մարմինը միատարր ու համաչափ է)՝ այսպիսին է ոսկե կանոնը՝ ինչպես աստվածաբանության, այնպես էլ թվաբանության մեջ. միայն այն կարող է լիակատար ներդաշնակություն բերել եկեղեցի, այլ ոչ թե հարկադրաբար և արտաքուստ միակցել սառը, անտարբեր ու ներքուստ միմյանց խորթ հոգիները:

... Ի՞նչ պիտի անեք դուք, լորդեր ու Յամայնքների պալատի անդամներ: Լուծ ու կապանքնե՞ր կդնեք գիտելիքների այս ծաղկուն հերկի և նոր աշխարհի վրա, որը աճել է և դեռ ամեն օր աճում է մեր քաղաքում: Կսահմանե՞ք նրա վրա

քսան մեծածախ գնորդների մեհիշխանությունը, դրանով դարձյալ կհարկադրե՞ք քաղցել մեր մտքին՝ զրկելով ավելին իմանալու հնարավորությունից, քան այն ամենը, ինչ նրանք սեփական չափով են չափում: Հավատացեք, լրորդեր և Համայնքների պալատի անդամներ՝ դուք՝ շահագործման խորհուրդ տվողներդ, առաջարկում եք շահագործել ինքներդ ձեզ: Ահա ինչպես. եթե որևէ մեկը ցանկանար իմանալ՝ ինչու է մեզ մոտ իշխում ազատությունը ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր խոսքում, ապա հնարավոր չէր լինի մատնանշել ավելի հավաստի ու անմիջական պատճառ, քան ձեր ազատ, բարի ու մարդասիրական կառավարումը: Լորդեր և Համայնքների պալատի անդամներ, ձեր խիզախ ու հաջող խորհուրդները պաշտպանել են մեր ազատությունը: Ազատությունը՝ ահա բոլոր մեծագույն տաղանդների ստնտուն, որը լինելով ի վերուստ տրված՝ մաքրել ու լուսավորել է մեր հոգիները, հանել է մեր բանականության կապանքները՝ ընդլայնելով ու ինքն իրենից բարձրանալու հնարավորություն ու հեռանկար տալով: Դուք հիմա չեք կարող մեզ նվազ ընդունակ դարձնել, նվազ գիտուն, ճշմարտության որոնումների մեջ՝ նվազ համառ, եթե դուք ինքներդ, ում մենք այդ ամենի համար պարտական ենք, չսկսեք նվազ սիրել ու նվազ վայելել իրական ազատությունը: Մենք կարող ենք կրկին դառնալ անկիրթներ ու տխմարներ, որ ձևի ետևից են ընկել, ստրուկներ՝ ինչպիսին դուք մեզ գտել եք: Բայց մինչ այդ դուք ինքներդ պիտի դառնաք, իսկ դուք դա չեք կարող, շահագործող, բռնակալ՝ ինչպիսին նրանք էին, ումից դուք մեզ ազատագրել եք: Եթե մեր սրտերը դարձել են առավել ընկալունակ, մեր մտքերն առավել են հակված դեպի բարձրագույն ու մեծագույն ճշմարտությունների որոնումն ու սպասումը, դա ձեր սեփական առաքինության պտուղն է, որ սերմանել եք մեր մեջ: Եվ դուք չեք կարող դա ոչնչացնել, եթե բռնությամբ կրկին չհաստատեք վաղուց մերժված դաժան օրենքը, որի հիման վրա հայրերը կարող էին կամայականորեն սպանել իրենց որդիներին: Ո՞վ այդ ժամանակ սերտորեն կհարի ձեզ ու կոգեշնչի մյուսներին:

Ես չեմ հերքում արդարացի զեղչերը, բայց ինձ համար նախ և առաջ թանկ է իմ սեփական աշխարհը: Ուրեմն տվեք ինձ իմ մտքերը ճանաչելու ու արտահայտելու ազատությունը, և ամենակարևորը՝ իմ խղճի մտոք ապրելու ազատությունը:

«SPECTATOR» («ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ») ՀԱՆԴԵՍԻՑ

1 մարտ, 1711

Ես նկատել եմ, որ ընթերցողը հազվադեպ է գիրքը հաճույքով կարդում, քանի դեռ չգիտի գրողի մասին՝ սևահեր է, թե շիկահեր, ջղագրգիռ, թե հանգիստ բնավորությունի ունի, ամուսնացած է, թե ոչ, նաև այլ մանրամասներ, որ բավականաչափ նպաստում են հեղինակի ընկալմանը: Բավարարելու համար ընթերցողի լիովին բնական հետաքրքրությունը, ես մտադիր եմ այս և հաջորդ թերթերը նվիրել իմ ապագա ստեղծագործությունների նախաբաններին և կպատմեմ որոշ անձանց մասին, որ ներգրավված են այս աշխատանքներում: Քանի որ կազմման, կարգի բերելու ու սրբագրելու գլխավոր աշխատանքը ինձ է վիճակվելու, արդար է, որ սկսեմ սեփական պատմությամբ:

Ես ծնվել եմ ոչ մեծ ժառանգական կալվածքում, որ տեղական, գյուղական ավանդույթներով, Վիլիելմ Նվաճողի ժամանակներից ցանկապատվում էր նույն ջրանցքներով ու պատմեղներով, որոնք փոխանցվում էին հորից որդուն՝ առանց կորստի կամ հավելումի՝ թեկուզ մի դաշտամասի կամ մարգագետնի, ամբողջ 600 տարի: Մեր ընտանիքում պատմում են, որ երբ մայրս երրորդ ամիսն արդեն հղի էր ինձնով, երազ տեսավ, որ դատավոր է լույս աշխարհ բերելու: Դա այն պատճառով է եղել, որ մեր ընտանիքը դատաքննության մեջ էր, թե այն պատճառով, որ հայրս հաշտարար դատավոր էր՝ չեմ կարող որոշել: Ես այնքան էլ փառասեր չեմ, որ դա ինչ-որ բարձր դիրքի կանխատեսում համարեմ, որին հասնելու էի իմ ապագա կյանքում, թեպետ այդպես էին մեր հարևանները մեկնաբանել: Առաջին հայտնությանս ու կրծքով կերակրվելու ժամանակ իմ պահվածքի լրջությունը, թվում էր, համապատասխան

նուն էին մորս երագին: Նա ինձ հաճախ էր պատմում, որ ես չխկչխկանները դեն եմ նետել երկու ամիսս չլրացած և չեմ ցանկացել մարջանը վերցնել, քանի դեռ ծնծողաները չեն համել:

Քանի որ մանկությանս օրերին նշանակալից ուրիշ ոչինչ չի եղել, ես լռությամբ առաջ կանցնեմ: Պարզվում է, որ անչափահաս շրջանում ես մռայլ պատանու համբավ եմ ունեցել, բայց միշտ դպրոցական ուսուցչիս սիրելին էի: Նա սովորաբար ասում էր, որ իմ ընդունակությունները հիմնավոր են և ես աշխատասեր եմ: Համալսարան ընդունվելուց հետո ես նշանավոր դարձա իմ խորագույն լռությամբ: Ութ տարում, եթե չհաշվենք հրապարակային վարժանքները կոլեգիայում, ես հազիվ թե արտաբերել եմ հարյուր բառ և չեմ հիշում, որ երբևէ կյանքում երեք նախադասություն իրար ետևից ասած լինեմ: Պատկանելով գիտական ընկերակցությանը՝ ես այնպիսի ջանադրությամբ էի տրվում պարապմունքներին, որ շատ քիչ գրքեր կային դասական կամ ժամանակակից լեզուներով, որոնց ծանոթ չէի:

Հորս մահից հետո որոշվեց, որ պիտի այլ երկրներ ճանապարհորդեմ: Այդպիսով ես հեռացա համալսարանից տարօրինակ, անհասկանալի մեկը մնալով, փոխարենը գիտակցության մեծ պաշարով: Գիտելիքների անհագուրդ ծարավը ինձ տանում էր եվրոպական բոլոր երկրներ, որտեղ ինչ-որ հետաքրքիր կամ նոր բան կար սովորելու: Ավելին: Իմ հետաքրքրությունը այնպես էր գրգռվել, որ կարդալով եգիպտական հնությունների մասին գիտնականների բանավեճը, ես մեկնեցի Կահիրե՝ նպատակ ունենալով չափել բուրգերը: Եվ հենց բավարար պատկերացում կազմեցի, մեծ հաճույքով վերադարձա հայրենիք:

Վերջին տարիներին ես ապրում եմ Լոնդոնում, որտեղ ինձ հաճախ կարելի է հանդիպել հանդիսատեսի այցելած վայրերում, թեպետ ինձ ճանաչում են իմ մի քանի բարեկամները, որոնց մասին ես մանրամասն կպատմեմ հետո: Չկան հասարակական հավաքներ, որտեղ ես իմ անձով չներկայանամ: Երբեմն Վիլլի սրճարանում կարելի է տեսնել՝ ինչպես ես քա-

ղաքական գործիչների խմբի մեջ գլուխս խցկած, ուշադիր լսում եմ, թե ինչ են պատմում ունկնդիրների փոքրիկ խմբերում: Երբեմն ես «Մանկիկի» սրճարանում ծխախոտ եմ ծխում և իբր թե ամբողջովին «Փոստատարի» մեջ խորացած՝ լսում եմ յուրաքանչյուրի խոսակցությունը: Շաբաթ օրերը ես հայտնվում եմ Սենտ Ջեյմսի սրճարանում և երբեմն միանում եմ քաղաքագետների փոքրիկ խմբին՝ իբրև մարդ, որ գալիս է լսելու ու սովորելու: Հավասարապես՝ իմ դեմքը լավ հայտնի է Հունական սրճարանում ու «Կոկոսի ծառ» նպարեղենի խանութում, ինչպես նաև երկու թատրոններում՝ Դրուրի Լեյնի ու Գեյմարկետի: Տասը տարուց ավելի ինձ համարում էին բորսային միջնորդ, երբեմն ես հրեայի տեղ եմ անցնում Յոնաֆանի սրճարանում: Կարճ ասած՝ որտեղ էլ մարդկանց խումբ տեսնեմ, միշտ խառնվում եմ նրանց, թեպետ երբեք ոչինչ չեմ խոսում: Գուցե միայն մեր ակումբում:

Այսպիսով, ես ապրում եմ այս աշխարհում ավելի շատ իբրև մարդկության Հանդիսատես, քան մարդ արարած: Ես մշակել եմ հայեցող քաղաքագետ, զինվոր, վաճառական ու արհեստավոր լինելու արվեստը՝ երբեք չխառնվելով կյանքի գործնական կողմին: Ես շատ լավ ծանոթ եմ ամուսնական կամ հայրական տեսությանը և կարող եմ լավ տարբերել սխալները ուրիշների տնտեսության մեջ, գործերի ու զվարճանքների, քան մարդիկ, որ զբաղվում են դրանցով՝ այնպես, ինչպես կողմնակի դիտորդները բացահայտում են այն վրիպումները, որ կարող են չնկատել խաղացողները: Ես երբեք կրքոտ չեմ կապվել որևէ կուսակցության հետ և որոշել եմ խստիվ չեզոքություն պահպանել վիզերի ու տորիների միջև, եթե կողմերից որևէ մեկի թշնամական տրամադրվածությունը չհարկադրի արտահայտվել: Միով բանիվ՝ կյանքումս գործել եմ իբրև դիտորդ և այդ բնավորությունը մտադիր եմ պահպանել հանդեսում:

Ես ծանոթացրի ընթերցողին իմ պատմության ու բնավորության հետ այնքան, որ նա համոզվի, որ ես այնքան էլ անընդունակ չեմ այն գործի համար, որը նախաձեռնել եմ: Ինչ

վերաբերում է իմ կյանքի այլ մանրամասներին ու արկածներին, ես հետո կանդրադառնամ՝ երբ առիթը ներկայանա: Մինչդեռ, մտածելով, թե ինչքան շատ բան են ես տեսել, կարդացել կամ լսել, ես սկսում եմ մեղադրել ինձ՝ լռակյացության համար: Բայց քանի որ ես ոչ ժամանակ ունեմ, ոչ հակված եմ բանավոր պատմել՝ ինչով է լի իմ հոգին, ես վճռել եմ դա գրավոր անել և հրապարակել նախքան մեռնելս: Բարեկամներս հաճախ են ավստսանք հայտնել, որ այդքան օգտակար հայտնագործությունների հեղինակը այսքան լռակյաց է: Այդ պատճառով ես ամեն առավոտ մի էջ կիրապարակեմ հոգուտ ժամանակակիցների և եթե ինչ-որ չափով նպաստեմ այն երկրի զվարճանքին կամ հաջողությանը, ուր ապրում եմ, ապա այնտեղից կհեռանամ, երբ ի վերուստ կանչվեմ, բավարարության զգացումով՝ որ ապարդյուն չեմ ապրել:

Երեք շատ էական կետեր կան, որոնց մասին չեմ խոսել և որոնք շատ կարևոր պատճառներով պետք է շրջանցեմ, գոնե որոշ ժամանակ. դրանք տվյալներն են իմ անվան, տարիքի ու բնակավայրի մասին: Պիտի խոստովանեմ, որ պատրաստ եմ բավարարել ընթերցողի հետաքրքրությունը բոլոր այն հարցերում, որ խելամիտ են, բայց ինչ վերաբերում է այս երեք կետերին, ես դեռ չեմ համարձակվում հայտնել հասարակությանը, թեպետ հասկանալի է, որ դրանք կարող էին իմ հանդեսի զարդը լինել: Դա, հավանաբար, ինձ դուրս կբերեր անհայտությունից, որից ես հաճույք եմ ստանում երկար տարիներ և հասարակական վայրերում ինձ կդարձնեք ողջույնների ու ուշադրության կենտրոն, ինչը տհաճ է ինձ համար, քանի որ ես ավելի շատ տանջվում եմ, երբ իմ մասին խոսում են ու աչքները չռում են ինձ վրա: Այդ պատճառով ես գաղտնի եմ պահում իմ արտաքինն ու կոստյումը, թեպետ բացառված չէ, որ մի օր ամեն ինչ պատմեմ:

Այսքան հանգամանակից կանգ առնելով իմ անձի վրա, ես վաղը կպատմեմ այն ջենտլմենների մասին, որ մասնակցում են այս պատումին: Քանզի ինչպես ակնարկել եմ արդեն, ծրագիրը կազմվել ու քննարկվել է (ինչպես լինում է բոլոր կարևոր

նյութերի հետ) ակումբում: Սակայն, քանի որ բարեկամներս ինձ լիազորել են գլխավորել, նրանք, ովքեր մտադիր են ինձ թղթակցություններ ուղարկել, կարող են իրենց նամակներն ուղղել Փոքր Բրիտանիայի փողոց, պարոն Բոկլիին՝ «Յանդի-սատեսի» անունով: Պիտի ընթերցողին հաղորդեմ, որ չնայած մեր ակումբը հավաքվում է երեքշաբթի ու հինգշաբթի օրերին, մենք ընտրել ենք կոմիտե, որն ամեն երեկո նիստ կգումարի ու կքննարկի բոլոր նման թղթերը, որոնք կարող են նպաստել հասարակական բարեկեցությանը:

Շաբաթ, 29 դեկտեմբերի 1711

Իմ հայրը, ում ես հիշատակել եմ առաջին ակնարկում և ում մասին հիշում եմ հպարտությամբ ու երախտագիտությամբ, շատ հաճախ զրուցում էր ինձ հետ ամուսնության մասին: Երիտասարդ տարիներին ես, մասամբ նրա խորհրդով, մասամբ սեփական մղումով հրապուրված էի մի շատ գեղեցիկ անձով, որ իմ սիրահետումների սկզբում բոլորովին էլ արգահատանք չէր զգում իմ հանդեպ: Բայց քանի որ իմ բնական լռության պատճառով ես չկարողացա նրան լավագույն կողմով ներկայանալ, նա աստիճանաբար սկսեց ինձ վերաբերվել իբրև շատ տխմար մարդու և նախապատվությունը տալով արտաքին որակներին՝ այլ արժանիքների համեմատ, ամուսնացավ հեծյալների կապիտանի հետ, որն այդ ժամանակ նորակոչիկներ էր հավաքագրում մեր կողմերում: Այդ չարաբաստիկ իրադարձությունը իմ արգահատանքը ծնեց գեղեցիկ մարդկանց նկատմամբ և հարկադրեց հրաժարվել գեղեցիկ սեռի բարեհաճությունը որոնելուց: Իմ ապրումները, հորս խորհուրդները պատճառ դարձան սիրո ու ամուսնության մասին այս դիտարկումների:

Տղամարդու կյանքում առավել հաճելի շրջանը հիմնականում այն է, որն անցնում է սիրատաժումների մեջ. ընդ որում՝ իհարկե, այն պայմանով, որ զգացմունքները անկեղծ են, իսկ երկրպագության առարկան նրան բարեհաճ է վերաբերվում: Նրա որոնումները գրգռում են հոգու բոլոր գեղեցիկ դրսևորումները՝ սեր, ցանկություն, հույս:

Հմուտ մարդը, ով սիրահարված չէ, շատ ավելի հեշտ իր սիրահարվածության մեջ կհամոզի նրան, ում սիրատածում է, քան նա, ով սիրում է մեծագույն խելահեղությանը, քանի որ իսկական սերը հազարավոր վշտեր, վիրավորանքներ ու անհամբերություն է բերում, որոնք մարդուն տհաճ են դարձնում նրա աչքում, ում բարեհաճությունը ջանում է ձեռքբերել. չխոսենք արդեն այն մասին, որ սերը ստիպում է նիհարել, ծնում է վախեր, զգուշություն, հոգու թուլություն և հաճախ մարդուն ստիպում է ծիծաղելի թվալ հենց այն ժամանակ, երբ նա մտադիր է իրեն ամենալավ կողմից դրսևորել:

Այն ամուսնությունները, որոնց նախորդում են երկարատև սիրահետումները, անցնում են սիրո ու հավատարմության ուղեկցությամբ: Զգացումը պետք է ամրանա ու ուժ ձեռքբերի դեռ մինչև ամուսնությունը: Հույսերի ու սպասումների երկար ճանապարհը ամրապնդում է զգացումը մեր սրտերում և սովորեցնում է քնքույշ լինել սիրելի մարդու հանդեպ: Իր նշանակությամբ ոչինչ չի կարող համեմատվել սիրելի էակի դրական հատկանիշների հետ, ում մենք միանում ենք ամբողջ կյանքի համար. այդ որակները ոչ միայն բավարարություն են բերում ներկայում, այլև հաճախ կանխորոշում են մեր երջանկությունը հավերժության մեջ: Երբ բարեկամները մեր փոխարեն ընտրություն են կատարում, նրանց նախ և առաջ հետաքրքրում է կարողության հարցը. երբ մենք ինքներս ենք կատարում մեր ընտրությունը՝ որոշիչ դառնում են մեր ընտրյալի անձնական հատկանիշները: Եվ նրանք, և մյուսները յուրովի ճիշտ են: Առաջինները մտահոգվում են հարմարություններով ու հաճույքներով կյանքի ձեռք բերման մասին այն անձի համար, ում շահերը իրենց համար կարևոր են, միևնույն ժամանակ հույս ունենալով, որ բարեկամի ձեռքբերած կարողությունը կծառայի նաև իրենց օգուտին: Մյուսները անդադար տոնակատարության են նախապատրաստվում: Հաճելի անձը ոչ միայն գրգռում է, այլև երկարացնում է սերը, նա գաղտնի հաճույքներ ու բավարարություն է բերում նաև այն ժամանակ, երբ առաջին ցանկության կրակն արդեն մարել է:

Դա բարեկամների ու անժանոթների հարգանքն է հարուցում, և հանգեցնում է նրան, որ ընտանիքում առողջ ու գեղեցիկ սերունդ է հայտնվում: Ես նախընտրում եմ հաճելի կին իմ աչքում և ոչ այլանդակ՝ հասարակության աչքում, քան ամենահայտնի գեղեցկուհուն: Եթե դուք ամուսնանաք հրաշալի գեղեցկուհու հետ, պետք է նրան սիրեք խելահեղ կրքով, այլապես դուք արժանին չեք մատուցի նրա գեղեցկությանը, իսկ եթե դուք մնան կիրք ունեք, համարյա միշտ՝ նա թունավորելու է վախերով ու խանդով:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԵԼԿԻՐԿԻ՝ ՆԱՎԱԲԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՊՐԱԾ ՆԱՎԱՍՏՈՒ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ԱՐԿԱԾՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ես կարծում եմ, որ կարելի է այսպիսի անուն կրող ամսագրի էջերից պատմել մի մարդու մասին, որ ծնվել է Նորին Մեծության երկրում և հայտնի դարձնել նրա կյանքից մի արկած՝ այնքան արտառոտ, որ, հավանաբար, ոչ մի նման բան ուրիշի հետ չի պատահել: Մարդը, ում մասին ես պատրաստվում եմ պատմել, Ալեքսանդր Սելկիրկն է: Նրա անունը հայտնի է հետաքրքրասեր մարդկանց, քանի որ չորս տարի ու չորս ամիս ապրել է Խուան Ֆերնանդես կղզում: Ես բավականություն եմ ունեցել 1711 թվականին՝ Անգլիա վերադառնալուն պես, հաճախ զրուցել նրա հետ: Քանի որ նա խելացի մարդ էր, շատ հետաքրքիր էր լսել նրա պատմություններն այն փոփոխությունների մասին, որ երկարատև մենակության օրերին տեղի էին ունենում նրա հոգում: Հիշելով, թե ինչքան ծանր է մեզ համար մենակ մնալ թեկուզ մեկ երեկո, մենք կարող ենք պատկերացնել, թե ինչքան տանջալից էր թվում այդքան անխուսափելի և մշտական մենակությունն այն մարդուն, ով պատանի օրերից նավաստի դառնալով՝ վարժվել է հաճույք ստանալ ու տանջվել, խմել, ուտել, քնել՝ մի խոսքով ապրել ընկերների շրջապատում: Նա ափ իջեցվեց ճեղքվածք ունեցող նավից, որի կապիտանի հետ վիճել էր և նախընտրեց իր ճակատագիրը վստահել անմարդաբնակ կղզուն, քան մնալ խարխուլ նավի վրա՝ իր նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված նավապետի ղեկավարության ներքո: Իրերից նրան հատկացրին իր սնդուկը, հանդերձանքն ու անկողինը, կայծքարե հրացանը, մի ֆունտ վառոդ, բավականաչափ փամփուշտներ, կայծքար, մի քանի ֆունտ ծխախոտ, կացին, դա-

նակ, կաթսա, Աստվածաշունչ և հոգևոր այլ գրքեր, ինչպես նաև նավագնացության մասին գրքեր ու մաթեմատիկական սարքեր: Նավապետից վիրավորվածությունը, որ այդքան վատ վարվեց իր հետ, ստիպում էր նրան ճակատագրի նման փոփոխությունը բարիք համարել մինչև այն պահը, երբ նավը հեռացավ ափից. այդ պահին նրա սիրտը սեղմվեց ու նվվաց, քանի որ նա բաժանվում էր ոչ միայն ընկերներից, այլև ամբողջ մարդկությունից: Սննդի մեկ օրվա պաշար ուներ ընդամենը, իսկ կղզում վայրի այծեր, կատուներ ու առնետներ կային միայն: Նա կարծում էր, որ ավելի արագ ու հեշտ կբավարարի իր պահանջները՝ ափին մանրածկեր որսալով, քան թե հրացանով որս անելով: Իրոք էլ՝ շատ կրիաներ գտավ, որոնց միսը նրան բավականին համեղ թվաց և սկզբում այնքան կերավ, որ հետո կրիայի միսը զգվելի դարձավ:

Սննդի ու ջրի պահանջները բավարարելը նրա համար շատ մեծ շեղում էր իր մենակության մասին դատողություններից: Մնացած ժամանակ մարդկանց հասարակության կարոտը այնպիսի ուժով էր նրան պատում, որ նա սկսեց մտածել, թե ավելի քիչ դժբախտ էր, երբ ամենաանհրաժեշտն էլ չուներ, քանզի հեշտ է պահել մարմինը, բայց մարդկային դեմք տեսնելու ցանկությունը, որ տիրում էր նրան, երբ առժամանակ մոռանում էր մարմնական պահանջները, նրան անտանելի էր թվում: Նրան տիրում էր տխրությունը, ուժասպառությունը և թախիծը, մեծ դժվարությամբ էր իրեն զսպում, որ ինքնասպան չլիներ՝ մինչև փոքր առ փոքր բանականության ուժով և շնորհիվ Աստվածաշնչի ջանադիր ընթերցանության ու նավագնացության ուսումնասիրման, 18 ամսում նա ընտելացավ իր վիճակին: Երբ իր հաղթանակին հասավ, ծաղկուն առողջությունը, աշխարհից մեկուսացածությունը, միշտ անամպ ու հաճելի երկինքն ու օդը նրա կյանքը դարձրին անդադար տոն և նա հիմա արդեն այնքան ուրախ էր, որքան առաջ՝ տխուր էր: Հիմա արդեն հաճույք գտնելով առօրյա զբաղմունքներում՝ անտառից հատված ծառի ճյուղերից հյուսված հյուղակը, ուր քնում էր, վերածեց հիանալի տաղավարի, որ միշտ թեթև զեփյուռով էր շնչում, և դա որսից հետո նրա հանգիստը զգայական հաճույք էր դարձրել:

Ես մոռացա նշել, որ քանի դեռ նա թախծում էր, ծովային խորքերի հրեշները, որ ավի էին լողում, մեծացնում էին մենակության սարսափը, նրանց կռիւնները և ահագո՛ւ ձայները անտանելի էին թվում մարդու ականջի համար, բայց երբ նրան վերադարձավ իր նախկին եռանդը, նա ոչ միայն հաճուքով լսում էր այդ կենդանիների ձայները, այլև նույնիսկ մեծ խիզախությամբ մոտենում էր նրանց: Հետո նա պատմում էր ծովառյուծների մասին, որ իրենց ծնոտներով ու պոչերով կարող էին բռնել ու ոչնչացնել մարդուն, եթե նա մոտենար, բայց նրա հոգևոր ու մարմնական ուժերն արդեն այնքան մեծ էին, որ նա հաճախ մոտենում էր. թեպետ ծնոտներն ու պոչերը ահագո՛ւ էին, այդ կենդանիներն անսովոր դանդաղաշարժ էին, և հերիք էր նրանց մարմնի կենտրոնի դիմաց ու հնարավորինս մոտիկ կանգնել, որ հնարավոր լիներ կացնահարել:

Հիվանդության դեպքում սովից չմեռնելու համար՝ նա կտրել էր երիտասարդ այծերի ոտքերի ջլերը՝ դա չէր վնասում նրանց առողջությանը, բայց նրանք կորցնում էին վազքի արագությունը: Նման շատ այծեր նրա հյուղակի շուրջն էին արածում, երբ նա լիովին առողջ էր, կարողանում էր ամենաարագավազ այծին էլ հասնել, եթե միայն այժը սարն ի վեր կամ վար չէր սլանում:

Հյուղակում նրան զայրացնում էին առնետները, որ կրծում էին հագուստները և նույնիսկ մոտենում էին ոտքերին՝ քնած ժամանակ: Առնետներից պաշտպանվելու համար նա կերակրելով ընտելացրեց կատուներին, որ պառկում էին մահճակալին ու պաշտպանում թշնամիներից: Երբ հագուստը լրիվ մաշվել էր, նա չորացրեց ու այծերի մորթիներից իր համար ծածկոցներ կարեց և հիմա արդեն անտառների, թփերի ու թավուտների միջով նույնքան սրընթաց էր անցնում, որքան վայրի կենդանիները: Մի անգամ, երբ բարձրացել էր բլրի գագաթը և ցատկեց այծին բռնելու համար, այծի հետ գլորվեց անդունդը. նա այնտեղ երեք օր անգիտակից պառկեց՝ չափելով ժամանակը լուսնի սկավառակի մեծանալով՝ իր վերջին դիտարկումից հետո:

Նման կյանքը նրա համար այնքան հիանալի ու հաճելի էր դարձել, որ ոչ մի բան չէր տխրում. գիշերներն անխռով էին, ցերեկները ուրախ՝ շնորհիվ չափավորության ու վարժությունների: Նա սովորություն էր դարձրել որոշակի ժամերի աղոթել և որոշակի տեղերում աղոթում էր բարձրաձայն, որպեսզի պահպանի խոսելու ունակությունը և իր զգացմունքները արտահայտի առավել ուժեղ:

Երբ ես առաջին անգամ հանդիպեցի այդ մարդուն, ու եթե նախապես չիմանայի նրա բնավորությունն ու արկածները, միևնույն է, պահվածքից ու կերպարանքից կհասկանայի, որ նա կտրված է եղել մարդկային հասարակությունից. նրա հայացքում խոր, բայց նաև առույգ լրջություն կար, և ինչ-որ քամահրանք շրջապատող առօրյա իրերի նկատմամբ՝ կարծես թե նա խորասուզված էր մտքերի մեջ: Երբ նավը, որով նա վերադարձավ Անգլիա, մոտեցավ կղզուն, նա մեծագույն անտառբերությամբ վերաբերվեց տուն դառնալու հնարավորությանը, բայց մեծ ուրախությամբ օգնեց նավաստիներին լրացնել սննդի պաշարները: Նա հաճախ էր տրտնջում մեծ աշխարհի վերադարձից, որն, ինչպես ասում էր, բոլոր հաճույքներով չի փոխարինի իր մենության կորսված հանգստությանը: Ես հաճախ եմ նրա հետ զրուցել, բայց մի քանի ամիս անց հանդիպելով փողոցում՝ ես նրան չկարողացա ճանաչել, թեպետ նա ինքը ինձ դիմեց. մեր քաղաքացիների հետ շփումը ջնջել էր մենության հետքերը նրա կերպարանքից և բոլորովին փոխել էր նրա դեմքի արտահայտությունը:

Այս պարզ մարդու պատմությունը օրինակելի է հասկանալու համար, որ բոլորից երջանիկ է նա, ով իր ցանկությունները սահմանափակում է միայն բնական պահանջներով: Ով խրախուսում է իր քմահաճույքները, նրա կարիքներն աճում են հարստության հետ կամ, ինչպես ինքն է ասում՝ «Յիմա ես ունեմ 800 ֆունտ, բայց երբեք այնքան երջանիկ չեմ եղել, որքան այն ժամանակ, երբ մի ֆարտինգ էլ չունեի»:

1713 թ.
«ENGLISHMAN»

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ ՑԱԽԱՎԵԼԻ ԿՈՌԻ ՄԱՍԻՆ

Այս միայնակ փայտը, որ հիմա տեսնում եք անփառունակ ընկած անկյունում, ես մի ժամանակ գիտեի իբրև անտառի ծաղկուն ծառ: Նա լի էր հյութերով, զարդարված էր տերևներով ու ճյուղերով: Իսկ հիմա մարդու ապարդյուն հոգսառատ արվեստը փորձում է մրցել բնության հետ՝ կապելով չորացած ճյուղերի տրցակը չոր փայտակոթին: Լավագույն դեպքում այն իրենից ներկայացնում է լիովին հակառակն այն ամենի, ինչ եղել է առաջ՝ արմատահան ծառ. ճյուղերը՝ ներքև, արմատները՝ օդում:

Հիմա այն օգտագործում է չարքաշ աղջիկը իր սև աշխատանքի համար. և ճակատագրի քմահաճությով նա կոչված է մաքուր պահել այլ իրեր՝ ինքը մնալով կեղտի մեջ: Իսկ հետո սպասուհիների ձեռքին իսպառ մաշված՝ այն դեն են նետում կամ վերջին անգամ օգտագործում են իբրև վառելիք: Եվ երբ ես տեսա նրան՝ հոգոց հանեցի ու ասացի. իրոք և՛ մարդը ևս ցախավելի կոթ է: Բնությունը նրան ուղարկել է աշխարհ ամուր ու ուժեղ, նա ծաղկուն էր և գլուխն էլ ծածկված էր խիտ մազերով: Եվ ահա ավելորդությունների կացինը հատել է նրա կանաչ ճյուղերը, և նա դարձել է գունատ բեկոր: Այդ ժամանակ նա դիմում է արվեստին և կեղծամ է դնում՝ առատ դիմափոշի ցանված հակաբնական խոպոպներով, որ երբեք չեն աճել իր գլխին: Հիրավի, երբ ցախավելը մեր առաջ ելույթ ունենալու ցանկություն արտահայտի՝ հպարտանալով լորենուց առևանգված արդուզարդով, որ առաջ նրան երբեք չի զարդարել, ամբողջությամբ փոշու մեջ, նույնիսկ եթե դա հրաշալի տիկնոջ ննջարանի կեղտն է՝ ինչքան կծիծաղենք և կարհամարհենք նրա փառասիրությունը, մենք՝ կողմնակալ դատավորները սեփական արժանիքների և ուրիշների արատների:

Բայց, թերևս, դուք ասեք, որ ցախավելի կոթը գլխիվայր շրջված ծառի խորհրդանիշն է: Սպասեք, իսկ ինչ է մարդը, եթե ոչ գլխիվայր կանգնած արարած: Նրա կենդանական հակումները մշտապես գերակայում են բանականին, իսկ նրա գլուխը հայտնվում է այնտեղ, ուր պետք է կրունկները լինեին: Այնուամենայնիվ, չնայած իր բոլոր թերություններին, նա իրեն հայտարարում է աշխարհի մեծ բարենորոգիչ ու չարն ուղղող, բոլոր վիրավորանքները հեռացնող՝ նա քանդում է եռթյան բոլոր կեղտոտ անցքերը՝ լույս աշխարհի հանելով արատները, և փոշու ամպեր է բարձրացնում այնտեղ, ուր առաջ ինքը չի եղել՝ ներառելով այն աղտեղությունը, որոնցից աշխարհն ուզում է մաքրած լինել:

Իր վերջին օրերը նա ծախսում է կանանց մոտ ստրկության մեջ՝ ընդ որում նվազ արժանավոր: Եվ երբ իրեն իսպառ սպառում է, իր եղբայր ավելի նման, դեն է նետվում կամ օգտագործվում է, որպեսզի թեժացնի կրակը, որի շուրջբոլորը կարող են ջերմանալ ուրիշները:

ՈՂՋԱԽՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

*Կառավարչական իշխանության նշանակման ու
ծագման մասին՝ անգլիական Սահմանադրության
շուրջ հակիրճ դիտարկումներով*

Որոշ հեղինակներ այնքան են խառնել «հասարակություն» և «կառավարություն» հասկացությունները, որ նրանց մեջ չի մնացել կամ գրեթե չի մնացել համարյա ոչ մի տարբերություն, մինչդեռ դրանք ոչ միայն տարբեր են, այլև տարբեր ծագում ունեն: Հասարակությունը ստեղծվում է մեր պահանջարկներից, իսկ կառավարությունը՝ մեր արատներից. առաջինը մեր երջանկության վրա դրականորեն է ներգործում՝ միավորելով մեր բարի պոռթկումները, երկրորդը՝ բացասական՝ խթանելով մեր արատները, մեկը խրախուսում է մերծեցումը, մյուսը հեռացում է ծնում: Առաջինը պաշտպան է, երկրորդը՝ պատժիչ:

Հասարակությունն իր ցանկացած վիճակում՝ բարիք է, կառավարությունը (նույնիսկ ամենալավը) միայն անհրաժեշտ չարիք, իսկ վատագույն դեպքում՝ անտանելի չարիք, քանզի երբ մենք տառապում ենք ու կառավարությունից կրում ենք նույն աղետները, ինչ սպասելի էին առանց կառավարության երկրում, մեր դժբախտությունները խորանում են այն գիտակցությունից, որ մեր տառապանքները մենք ենք ստեղծել: Կառավարությունը, հագուստի նման, արտացոլում է մեր կորսված պարկեշտությունը. արքայական պալատները վեր են խոյանում դրախտի տաղավարների ավերակներում: Չէ՞ որ, եթե խղճի թելադրանքները պարզ, որոշակի լինեին ու անքննարկ կատարվեին, մարդը որևէ այլ օրենսդիր կարիք չէր ունենա, բայց քանի որ դա այդպես չէ, մարդը հարկադրված է հրաժարվել իր սեփականության մի մասից, որ միջոցներ ապահովի մնացածի պաշտպանության համար: Եվ դա նա հարկադրված է անել նույն այն խելամտությունից ելնելով,

որը մնացած բոլոր դեպքերում նրան մատնացույց է անում երկու չարիքներից ընտրել նվազագույնը: Եվ քանի որ անվտանգությունը կառավարական իշխանության իսկական նպատակն ու նշանակությունն է, անհերքելիորեն հետևում է, որ ինչ ձև էլ այն ունենա, նախընտրելի է այն ձևը, որը առավել հավանականությամբ է ապահովում այդ անվտանգությունը՝ նվազագույն ծախսերով ու առավելագույն օգուտով:

Կառավարության նշանակության ու նպատակի մասին պարզ ու հստակ պատկերացում կազմելու համար երևակայեք, որ մարդկանց մի մեծ խումբ բնակվել է երկրի մի մեկուսի անկյունում, որը մնացած աշխարհից կտրված է. այդ դեպքում այդ մարդիկ իրենցից կներկայացնեն որևէ երկրի կամ աշխարհի առաջին բնակիչներին: Բնական ազատության այդ վիճակում նրանք նախ և առաջ կմտածեն հասարակության մասին: Հազարավոր պատճառներ կան դրան մղող: Մի մարդու ուժն այնքան չի համապատասխանում նրա պահանջարկներին, և նրա գիտակցությունը այնքան վարժված չէ հավիտենական մենակությանը, որ նա շուտով հարկադրված չլինի ուրիշի օգնությունն ու աջակցությունը որոնել. ուրիշի, որն էլ իր կարիքն է զգում: Չորսով կամ հինգով կարելի է կառուցել տանելի բնակարան վայրի տարածքում, միայնակ հարկադրված են աշխատել ամբողջ կյանքում՝ այդպես էլ ոչնչի չհասնելով: Ծառը կտրելով՝ նա չի կարողանա մենակ տեղաշարժել կամ՝ շարժելով՝ բարձրացնել: Քաղցը այդ ընթացքում նրան կկտրեր այդ աշխատանքից, և ամեն մի հաջորդ պահանջ մի այլ տեղ կտաներ, հիվանդությունը և պարզապես անհաջողությունը նրա համար մահ կնշանակեին: Թեպետ թե մեկը, թե մյուսը կարող էին մահացու չլինել. նա կզրկվեր գոյության միջոցներից ու այնպիսի վիճակի մեջ կընկներ, որ նրա մասին կարելի էր ասել, թե նա ավելի շուտ կզոհվի, քան պարզապես կմեռնի:

Այսպիսով՝ կարիքը ձգողականության ուժի նման արագ կհամախմբեր մեր նորաբնակներին հասարակության մեջ, որի փոխադարձ բարի գործերը կփոխարինեին ու ավելորդ կդարձնեին պարտականությունները, որ պարտադրում են

օրենքն ու պետությունն այնքան ժամանակ, քանի դեռ այդ մարդիկ կպահպանեն լիակատար արդարացիություն միմյանց նկատմամբ, բայց քանի որ միայն երկինքն է արատին անհասանելի, ապա վերաբնակեցման անխուսափելիորեն առաջին դժվարությունների հաղթահարման չափով, որոնք նրանց միավորում են ընդհանուր գործի համար, պատասխանատվության զգացումն ու փոխադարձ կապվածությունը կսկսեն թուլանալ, և այդ թուլացումը մատնացույց կանի կառավարման որևէ ձև հաստատելու անհրաժեշտությունը՝ փոխհատուցելու համար առաքինության պակասը:

Նրանց համար կառավարական շենք կդառնա որևէ համապատասխան ծառ, որի ճյուղերի տակ ամբողջ գաղութը կարող է հավաքվել հասարակական գործերը քննարկելու նպատակով: Առավել քան հավանական է, որ նրանց առաջին օրենքները կանվանվեն կանոններ և կկատարվեն հասարակական պարսավանքի վախից: Այդ առաջին խորհրդարանում յուրաքանչյուրն իր տեղը կգրավի բնական իրավունքի ուժով:

Բայց գաղութի աճին զուգահեռ կշատանան և հասարակական գործերը. գաղութի անդամների միջև տարածության մեծացումը անհարմար կդարձնի ամեն առիթով նրանց ընդհանուր հավաքները, ինչպես նախկինում էր, երբ նրանք փոքրաթիվ էին, բնակավայրերը մոտ էին իրար, իսկ հասարակական գործերը քիչ էին ու նվազ կարևոր: Դա մարդկանց կհանգեցնի այն մտքին, որ հարմար է օրենսդրությունը հանձնարարել ընտրյալ մարդկանց, ովքեր, ինչպես ենթադրվում է, ապրում են նույն շահերով, ինչ նրանք, ովքեր իրենց նշանակել են, և կգործեն այնպես, ինչպես գործում է ողջ հասարակությունը, եթե ամբողջ կազմով ներկա լիներ: Եթե գաղութը շարունակում է աճել, ծագում է ներկայացուցիչների թիվը մեծացնելու խնդիրը, իսկ որպեսզի գաղութի յուրաքանչյուր մասի շահերը պաշտպանվեն, լավագույնը կհամարեն ամբողջը բաժանել համապատասխան մասերի, որոնցից յուրաքանչյուրը կսկսի ուղարկել իր անհրաժեշտ թվով ներկայացուցիչներին, իսկ որպեսզի ընտրյալները երբեք չունենան այլ շահեր, քան իրենց ընտրողները, շրջահայացությունը մատնացույց կանի

հաճախակի ընտրությունների անհրաժեշտությունը: Քանի որ այդպիսով ընտրվածները մի քանի ամսից կվերադառնան ու կմիանան ընտրողների ամբողջ հանրությանը, նրանց հավատարմությունը հասարակության կամքին կապահովվի խելամիտ զգուշավորությամբ, որը նրանց կհուշի՝ իրենք իրենց համար դազանակներ չնախապատրաստել: Եվ քանի որ այդ հաճախակի հերթագայությունը կհաստատի հասարակության բոլոր մասերի շահերի ընդհանրությունը, մարդիկ փոխադարձաբար ու բնականաբար կաջակցեն միմյանց, և դրանից (այլ ոչ թե արքայի անհիմաստ անունից) կախված կլինի պետական կառավարման ուժն ու կառավարվողների երջանկությունը:

Այդ կերպ է ծագում ու ընդլայնվում կառավարությունը, այսինքն՝ հրահանգը, որ կյանքի է կոչվել աշխարհը կառավարելու առաքինության անկարողությամբ: Դա է կառավարության դերն ու նպատակը, այսինքն՝ ազատությունն ու անվտանգությունը: Եվ ինչ տեսարան էլ կուրացնի մեր տեսողությունը, ինչ հնչյուններ էլ խաբեն մեր լսողությունը, ինչպիսի նախապաշարումներ էլ կաշկանդեն մեր կամքը, իսկ շահախնդրությունը մշուշի մեր գիտակցությունը՝ բնության ու բանականության պարզ ծայրը կհուշի մեզ՝ այո, դա ճիշտ է:

Կառավարման ձևի մասին իմ գաղափարները հենված են բնության օրենքի վրա, որը ոչինչ ի զորու չէ տարտղնել, ինչ որքան պարզ է իրը, այնքան դժվար է այն փչացնել և հեշտ է սարքել, եթե փչանա: Ելնելով այս դրույթից՝ ես ուզում եմ մի քանի դիտողություններ անել Անգլիայի գովաբանվող Սահմանադրության մասին: Անկասկած, այն իրենից ներկայացրել է ազնիվ ինչ-որ բան ստրկության մռայլ ժամանակներում, երբ ստեղծվել է: Երբ աշխարհը կառավարում էր բռնապետությունը, չնչին շեղումը նրանից արդեն հիանալի ազատագրում էր, սակայն հեշտ է ասել, թե Սահմանադրությունը կատարյալ չէ, ենթակա է ցնցումների և ի վիճակի չէ տալ այն, ինչ խոստանում է:

Բացարձակ միապետությունները (թեպետ խայտառակություն են մարդկային բնության համար) այն առավելությունն ունեն, որ պարզ են: Եթե մարդիկ տառապում են, նրանք գիտեն տառապանքների պատճառը, գիտեն և բալասանը, չեն

մոլորվում պատճառների ու բալասանների բազմազանության մեջ: Բայց Անգլիայի Սահմանադրությունն այնքան բարդ է, որ ազգը կարող է տարիներով տառապել՝ ի վիճակի չլինելով իր դժբախտությունների պատճառը գտնել: Ոմանք մի տեղ կգտնեն, ոմանք՝ մեկ այլ տեղ, և քաղաքական ամեն մի բժիշկ իր դեղատոմսը կառաջարկի:

Ես գիտեմ՝ ինչ դժվար է հաղթահարել տեղական կամ անցյալի նախապաշարումները, այնուհանդերձ, եթե մենք համարձակվենք անգլիական Սահմանադրության բաղկացուցիչ մասերը ուսումնասիրել, կտեսնենք, որ նրանք արատավոր հետևանքներն են երկու հնագույն բռնապետությունների, որոնց միախառնվել են հանրապետական ինչ-որ տարրեր:

Առաջին՝ միապետական բռնապետության մնացուկները՝ ի դեմս արքայի:

Երկրորդ՝ արիստոկրատական բռնապետության մնացուկները՝ ի դեմս պերերի:

Երրորդ՝ հանրապետական նոր տարրեր՝ ի դեմս Համայնքների պալատի անդամների, որոնց քաջությունից է կախված Անգլիայի ազատությունը:

Առաջին երկու հաստատությունները, ժառանգական լինելով, ժողովրդից կախված չեն, այդ պատճառով սահմանադրական առումով չեն նպաստում պետության ազատությանը:

Հաստատել, որ Անգլիայի Սահմանադրությունը երեք փոխադարձաբար զսպվող ուժերի միություն է, պարզապես ծիծաղելի է. կամ այդ խոսքերը իմաստազուրկ են կամ՝ կոպիտ հակասություն են պարունակում:

Հաստատել, որ Համայնքների պալատը վերահսկում է արքային, կարելի է միայն երկու պայմաններում.

Առաջին. որ արքային չի կարելի վստահել՝ նրան չվերահսկելով կամ այլ խոսքով՝ բացարձակ իշխանության ծարավը միապետությանը բնորոշ ախտ է:

Երկրորդ. որ Համայնքների պալատը՝ այդ նպատակով ստեղծված լինելով, կամ ավելի իմաստուն է կամ ավելի է արժանի վստահության, քան արքայական իշխանությունը:

Բայց քանի որ նույն այդ Սահմանադրությունը, որը Հայնքների պալատին իրավունք է տալիս արքային վերահսկել, մերժում է հարկերը, հետո արքային իշխանություն է տալիս պալատի վրա՝ թույլ տալով մերժել այլ օրինագծերը, ապա այդ ամենը իր հերթին ենթադրում է, որ արքան ավելի իմաստուն է, քան նրանք, ովքեր արդեն համարվել են ավելի իմաստուններ, քան նա: Բացարձակ անհեթեթություն:

Միապետական համակարգում ինչ-որ ծիծաղաշարժ բան կա: Նախ այն մարդուն զրկում է տեղեկատվության աղբյուրից, հետո լիազորում է գործել այն դեպքերում, երբ պետք է բարձրագույն իմաստնություն: Արքայի դիրքը նրան մեկուսացնում է աշխարհից, պարտականությունները, ընդհակառակը, պահանջում են այն կատարելապես իմանալ. այսպիսով՝ տարբեր մասերը, անբնականորեն հակասելով ու կործանելով միմյանց, ապացուցում են ամբողջ համակարգի անօգտակարությունն ու անհեթեթությունը:

Որոշ հեղինակներ բացատրում են անգլիական Սահմանադրությունն այսպես՝ արքան, ասում են նրանք, մի բան է, ժողովուրդը մի այլ բան, պերերը՝ արքայի բարեկեցության պալատը: Հայնքների պալատը ժողովրդի բարեկեցության պալատն է: Բայց այս ամենը հիշեցնում է մի տուն, որտեղ ընտանիքի անդամները գժտված են: Ու թեպետ բառերը բարեհունչ են, գործնականում դատարկ ու երկիմաստ են. միշտ էլ այդպես է լինելու և նույնիսկ հիասքանչ բառակապակցությունները, որ օգտագործվում են նկարագրելու այն, ինչ ընդհանրապես չի կարող գոյություն ունենալ կամ՝ այնքան անհասկանալի է, որ չի նկարագրվում, պարզվում է՝ ընդամենը հնչեղ դատարկաբանություն է. կարող է շոյել լսողությունը, բայց չի կարող հոգին լուսավորել, քանի որ այդ բացատրությունը առանց պատասխանի է թողնում նախընթաց հարցը. այսինքն՝ ինչպես է արքան հասել իշխանության, որին մարդիկ վախենում են վստահել և որը միշտ պիտի զսպեն: Այդպիսի իշխանությունը չէր կարող իմաստուն ժողովրդին օգուտ տալ, սանձի կարիք ունեցող իշխանությունը չի կարող Աստծուց լինել, մինչդեռ սահմանադրությունը ենթադրում է նման իշխանության գոյությունը:

Բայց այն, ինչ նախատեսված է Սահմանադրությամբ, չի համապատասխանում խնդրին, միջոցները չեն ծառայում ու չեն կարող ծառայել նպատակին հասնելուն, այս ամբողջը նշանակում է *felo de se* (ինքնասպանություն), քանի որ մեծ կշիռը միշտ փոքրին կգերակշռի, և քանի որ մեքենայի բոլոր անիվները շարժման մեջ են դրվում մեկ անիվով՝ մնում է միայն իմանալ, թե Սահմանադրության համաձայն՝ որ իշխանությունն ավելի մեծ ուժ ունի, քանի որ հենց նա է իշխելու: Եվ քանի որ մյուսները կամ մյուսների մի մասը կարող են նրան խանգարել կամ, ինչպես ընդունված է ասել, զսպել նրա շարժման արագությունը, բայց քանի դեռ չեն կարողանա կասեցնել, ապարդյուն կլինեն նրանց ջանքերը: Ի վերջո առաջին շարժիչ ուժը կդառնա գերակա և արագության պակասը կլրացնի ժամանակը (գործողության երկարատևությունը):

Հազիվ թե պետք է ապացուցել, որ արքան իրենից ներկայացնում է անգլիական Սահմանադրության կարևորագույն տարրը և որ նրա ազդեցությունը պարզապես հիմնված է այն իրողության վրա, որ նրանից է կախված պաշտոնների ու թոշակների բաշխումը: Այսպիսով. եթե մենք բավականաչափ խելամիտ լինենք, որպեսզի մեզ դժնով սահմանազատենք բացարձակ միապետությունից, մենք, այնուամենայնիվ, անխելք կլինենք, եթե այդ դեռան բանալին տանք արքային:

Անգլիացիների կանխակալությունը իրենց սեփական կառավարության նկատմամբ՝ ի դեմս արքայի, լորդերի ու Համայնքների պալատի, սկիզբ է առնում նույնչափ, եթե ոչ ավելի, նրանց ազգային հպարտությունից ու նրանց բանականությունից: Անհատականությունը Անգլիայում, անկասկած, գտնվում է ավելի մեծ անվտանգության մեջ, քան որոշ այլ երկրներում, բայց արքայի կամքը նույնպիսի օրենք է բրիտանական հողում, ինչպես Ֆրանսիայում՝ այն տարբերությամբ միայն, որ ելնելով արքայական շուրթերից՝ ժողովրդին հաղորդվում է պառլամենտական որոշման ահեղ տեսքով: Քանզի Կառլոս Առաջինի ճակատագիրը արքաներին դարձրեց ավելի նենգ, բայց ոչ ավելի արդարամիտ:

Այդ պատճառով, մի կողմ թողնելով ազգային ամբողջ հպարտությունն ու հակվածությունը ձևերին ու ավանդույթներին, պետք է ուղղակի պարզ ասել ճշմարտությունը՝ միայն ամբողջ ժողովրդի, այլ ոչ թե կառավարության Սահմանադրության շնորհիվ, արքայական իշխանությունը Անգլիայում այնքան բռնակալական չէ, որքան Թուրքիայում:

Անգլիական կառավարման ձևի սահմանադրական սխալների ուսումնասիրությունն այժմ ծայրահեղորեն անհրաժեշտ է, որովհետև մենք երբեք չենք կարող արդարացի լինել ուրիշների նկատմամբ, քանի դեռ ինքներս գտնվում ենք ինչ-որ գերակշռող հակման ներքո, ճիշտ այդպես՝ մենք արդարության ի վիճակի չենք, քանի դեռ գտնվում ենք արմատավորված նախապաշարման իշխանության ներքո: Եվ ինչպես անառակին կապված մարդը չի կարող ընտրել ու գնահատել իր կնոջը, արատավոր պետական Սահմանադրությանը նախապատվություն տալը մեզ անընդունակ կդարձնի լավ Սահմանադրություն ունենալու:

ՊՈՒԲԼԻՈՍԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ

*Ալեքսանդր Համիլտոն
1787 թ., հոկտեմբերի 27
Նյու Յորք նահանգի ժողովրդին*

Այն բանից հետո, երբ դուք սեփական փորձով համոզվեցիք ֆեդերալ կառավարության անարդյունավետության մեջ, ձեզ առաջարկվում է ուսումնասիրել նոր Սահմանադրությունը՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների համար: Թեմա, որի նշանակությունն ակնհայտ է. խոսքը ոչ ավել, ոչ պակաս Միության գոյության, նրա մեջ մտնող մասերի անվտանգության ու բարեկեցության, աշխարհում շատ առումներով ամենահետաքրքիր կայսրության ճակատագրի մասին է: Հաճախ է նկատվել, որ ակնհայտորեն մեր երկրի ժողովրդին վիճակված է իր վարքագծով ու օրինակով լուծել կարևորագույն հարց՝ ի վիճակի՞ է մարդկանց հանրությունը խորհրդածությունների արդյունքում ու սեփական ընտրությամբ սահմանել լավ կառավարում, թե՞ նրանք ընդմիջտ դատապարտված են պատահականության կամքով կամ հարկադրանքով ստանալ իրենց քաղաքական սահմանադրությունները: Եթե այս դիտարկումը դույզն ինչ չափով ճիշտ է, ապա այն ճգնաժամը, որ մենք ապրում ենք, կարելի է համարել ժամանակ, երբ պետք է որոշում ընդունել և մեր դերի սխալ ընտրությունը լիովին կարելի է համարել դժբախտություն ամբողջ մարդկության համար:

Այս միտքը բազմապատկում է հայրենասիրության մարդասիրական ազդակները, որը կուժեղացնի այս հանգամանքով բոլոր խելամիտ ու բարի մարդկանց անհանգստությունը: Իրավ, մենք երջանիկ կլինենք, եթե մեր ընտրությունը թելադրի ճիշտ գնահատական մեր իրական շահերին՝ չբարդացնելով և չպղտորելով այն հասարակության բարիքին չառնչվող

նախապաշարուններով: Բայց շատ ավելի հեշտ է դա կրքոտ ցանկանալ, քան լուրջ ակնկալել: Մեր ուսումնասիրմանն առաջադրված պլանը շոշափում է բազում հատուկ շահեր, նորացնում է բազմաթիվ տեղական կանոններ, որը չի կարող քննարկման ընթացքում չառնչվել բազմաթիվ կողմնակի երևույթների, հայացքների, կրքերի ու նախապաշարունների հետ, որոնք բոլորովին էլ չեն նպաստում ճշմարտության բացահայտմանը: Ամենամեծ խոչընդոտների թվում, որոնց կարող է հանդիպել նոր Սահմանադրությունը, կարելի է հիշատակել որոշակի դասակարգի շահերը յուրաքանչյուր նահանգում, որոնք զգուշանում են իրենց իշխանության, եկամուտների ու օգուտների նվազումից, ինչպես նաև մարդկանց մեկ այլ դասակարգի խեղաթյուրված հավակնությունները, որոնք կամ ցանկանում են օգուտներ քաղել երկրում իշխող լարված իրավիճակից կամ փաղաքշում են իրենց այն հույսով, որ տեղական կոնֆեդերացիաներում կայսրության բաժանման դեպքում վերև բարձրանալու հեռանկարները մեծանում են շատ ավելի, քան կարող էր լինել միության դեպքում: Սակայն ես մտադիր չեմ զբաղվել նմանատիպ դատողություններով: Ես հիանալի հասկանում եմ, որ խելամիտ չէր լինի առանց տարբերակման ընդդիմություն համարել մարդկանց ցանկացած խումբ (միայն այն պատճառով, որ իրենց զբաղեցրած պաշտոնի բերումով նրանք կասկածի տակ են հայտնվում), եսասիրական կամ փառասիրական ազդակներով: Անկողմնակալությունը մեզ պարտադրում է խոստովանել, որ նույնիսկ նման մարդիկ կարող են ղեկավարվել ազնիվ մտադրություններով, և կասկածներ չկան, որ արդեն արտահայտված առարկությունների մեծ մասը կամ այն առարկությունները, որ դեռ կարտահայտվեն՝ կթխեն ծայրահեղ դեպքում ազնիվ նկատառումներից, կլինեն ազնիվ մոլորությունների հետևանք՝ նախանձից կամ վախից մոլորված մարդկանց: Փաստորեն, այնքան բազմաթիվ ու լուրջ են պատճառները, որ կեղծ կողմնակալություն են հաղորդում դատողություններին, ինչը մենք հաճախ ենք տեսնում հասարակության համար առաջնակարգ նշանակություն ունեցող գործերում խե-

լացի ու բարի մարդկանց՝ ինչպես ճիշտ դատողների, այնպես էլ սխալվողների մեջ: Այդ պարագան անհրաժեշտ դեպքում զուսպ լինելու դաս է դառնում նրանց համար, ովքեր ցանկացած վեճում գերվստահ են իրենց ճշմարտացիության մեջ: Ձգուշության այլ դաս էլ կարելի է քաղել՝ մտածելով այն մասին, որ մենք ոչ միշտ ենք վստահ սկզբունքների մեծ մաքրության մեջ... Հավակնությունները, ազահությունը, անձնական թշնամությունը, կուսակցական ընդդիմությունը և շատ այլ պատճառներ կարող են ներգործել ինչպես նրանց վրա, ովքեր կողմ են հարցի ճիշտ լուծմանը, այնպես էլ նրանց վրա, ովքեր դեմ են: Նույնիսկ եթե չլինեին զսպության այդ դրդապատճառները, ոչինչ ավելի խոցելի չէ, որքան անհանդուրժողականության ոգին, որ միշտ բնորոշ է քաղաքական կուսակցություններին: Քաղաքականության մեջ, ինչպես կրոնի, հավասարապես անհեթեթ է կողմնակիցներ գտնել հրով ու սրով: Հերետիկոսության երկու դեպքերն էլ հազվադեպ են բուժվում հալածանքներով:

Սակայն որքան էլ արդարացի լինեն այս դատողությունները, մենք բավականաչափ հիմքեր ունենք կարծելու, որ հենց դա է տեղի ունենալու մեր, ինչպես և անցյալում է եղել, ազգային մեծ բանավեճում: Ազատություն է ստանալու չար ու նենգամիտ կրքերի հորձանքը: Եթե դատենք հակամարտող կուսակցությունների վարքագծով, պետք է եզրակացնենք, որ նրանք փոխադարձաբար հույս ունեն դրսևորել իրենց դատողությունների արդարացիությունը և բազմապատկել իրենց գործի օգտին բարձրագույն հայտարարությունների ու թունոտ ֆիլիպիկների թիվը: Կառավարման իրականացման արդյունավետության ու եռանդունության լուսավորյալ ձգտումը կխարանեն իբրև դեսպոտիկ իշխանության և ազատության սկզբունքներին թշնամության պտուղ: Ժողովրդի իրավունքներին ուղղված սպառնալիքի ծայրահեղ մտահոգվածության մեջ շատ ավելի մեղավոր է խելքը, քան սիրտը. դա կներկայացվի իբրև ձևականություն ու կեղծիք, խայժ՝ հասարակական բարիքի հաշվին հանրաճանաչություն ստանալու համար: Մի կողմից՝ կոռուպցիան, որ խանդը սովորաբար ուղեկ-

ցում է կրքոտ սիրուն, իսկ ազատության ազնիվ ձգտումը ենթակա է նեղ ու անազատական անվստահության ոգով վարակվելուն: Մյուս կողմից՝ նույնպես կնոռացվի, որ ուժեղ իշխանությունը անհրաժեշտություն է ազատության և անվտանգության ապահովման համար, որ ողջամիտ ու լուսավորյալ տեսակետով այդ շահերը չեն բաժանվում, իսկ վտանգավոր հավակնությունները հաճախ թաքնվում են ժողովրդի իրավունքների ջատագովի բարետես դիմակի տակ ավելի, քան հաստատուն ու արդյունավետ կառավարության հաստատման վախեցնող ձգտումների մեջ: Պատմությունը մեզ սովորեցնում է, որ առաջինը շատ ավելի ուղիղ ճանապարհ է դեպի դեսպոտիզմ, քան երկրորդը, և նրանց շարքում, ովքեր ոչնչացրել են ազատությունը հանրապետություններում, ճնշող մեծամասնությունը իրենց կարիերան սկսել են ժողովրդի հետ սիրախաղերով և դեմագոգներ լինելով՝ վերածվել են բռնակալների:

Այս նախնական դիտարկումներով, հայրենակիցներ, ես մտադիր եմ նախազգուշացնել ձեզ՝ ձեր բարեկեցության համար մեծագույն նշանակություն ունեցող գործում ձեր որոշման վրա ազդելու բոլոր փորձերից, որոնք ճշմարտությամբ չեն թելադրվում՝ որտեղից էլ դրանք կատարվեն: Դուք, անկասկած, նկատել եք, որ նրանք բխում են մի աղբյուրից, որը նոր Սահմանադրության նկատմամբ բարեկամաբար չի տրամադրված: Այո, իմ հայրենակիցներ, պետք է ասեն ձեզ, որ մանրակրկիտ ուսումնասիրությունից հետո ես չեմ կասկածում՝ ձեր շահերից է բխում Սահմանադրությունն ընդունելը: Ես համոզված եմ, որ դա ամենաճիշտ ճանապարհն է ձեր ազատության ապահովման, ձեր արժանապատվության ու ձեր երջանկության համար: Ես վերապահումներ չեմ անում, ես վերապահումներ չունեմ: Ես չեմ զվարճացնի ձեզ դատողությունների պատրանքով, քանզի ես արդեն կայացրել եմ իմ վճիռը: Ես անկեղծորեն կներկայացնեմ ձեզ իմ համոզմունքները և ցույց կտամ հիմքերը, որոնց վրա դրանք հենվում են: Գիտակցելով բարի մտադրությունները՝ ես քամահրում եմ երկիմաստությունը: Սակայն բավական է բազմա-

պատկել այս թեմայով դատողությունները: Իմ պատճառները պետք է մնան իմ կրծքում, բայց իմ փաստարկները մատչելի են բոլորին, և բոլորը կարող են նրա մասին դատել: Այն կներկայացվի զոնե ճշմարտության նկատմամբ հարգանքի ոգով:

Ես մտադիր եմ հողվածաշարով ներկայացնել հետևյալ հետաքրքիր ու ազնիվ հարցերը. Միության օգուտը ձեր քաղաքական բարգավաճման համար, ներկա կոնֆեդերացիաների անբավարարությունը Միության պահպանման համար, կառավարության անհրաժեշտությունը՝ զոնե նույնքան եռանդուն՝ ինչպիսիք են այդ նպատակին միտված հայտարարությունները, առաջարկված Սահմանադրության համապատասխանությունը հանրապետական կառավարման իրական սկզբունքներին, ձեր սեփական նահանգի սահմանադրության հետ նրա զուգորդումները, և վերջապես՝ լրացուցիչ երաշխիքները, որ կտա նրա ընդունումը՝ կառավարման այդ ձևի, ազատության ու սեփականության պահպանման համար:

Դատողությունների ընթացքում ես կփորձեմ բավարար պատասխան տալ բոլոր առարկություններին, որոնք կարտահայտվեն և ինչ-որ չափով արժանի կլինեն ուշադրության:

Գուցե ավելորդ համարվեն Միության օգուտի անհրաժեշտության փաստարկները, որ անկասկած դրոշմված են շատ մարդկանց սրտում բոլոր նահանգներում, և ինչպես կարելի է ենթադրել, հակառակորդներ չունեն: Սակայն մենք արդեն գիտենք, որ նոր Սահմանադրության հակառակորդների խմբակներում գաղտնի շշնջում են, որ 13 նահանգները չափազանց մեծ տարածք են գրավում՝ նոր ընդհանուր համակարգի ներդրման համար և այդ պատճառով պետք է ստեղծել առանձին կոնֆեդերացիաներ՝ ընդհանուրից առանձին: Այս վարդապետությունը, ակնհայտորեն, աստիճանաբար քարոզվելու է, քանի դեռ չի հավաքել բավարար թվով կողմնակիցներ, որպեսզի հնարավոր լինի բացահայտ պաշտպանել: Նրանց համար, ովքեր ի վիճակի են իրողություններին լայն հայացք նետել, նոր Սահմանադրության ընդունման համար առավել ակնհայտ այլընտրանք չկա, քան Միության մասնատումը: Ուստի օգտակար է սկսել առաջարկվող Միության առավելու-

թյուններից, անխուսափելի դժբախտությունների ու հավանական վտանգների քննարկումից, որոնց ենթարկվելու է յուրաքանչյուր նահանգ՝ մասնատման դեպքում: Այս հարցը ես կքննարկեմ իմ հաջորդ հրապարակման մեջ:

ՁՈՆ ՁԵՅ

1787 թ., 31 հոկտեմբերի

Նյու Յորք նահանգի ժողովրդին

Երբ Ամերիկայի ժողովուրդը հասկանա, որ կոչված է լուծելու մի հարց, որն իր հետևանքներով կոչված է դառնալու կարևորագույնը՝ որ երբևէ ծագել է, ապա պարզ կդառնա, որ այդ հարցին պետք է վերաբերվել միանգամայն լուրջ և համակողմանի:

Ոչինչ առավել ակնհայտ չէ, քան կառավարություն ունենալու պարտադիր անհրաժեշտությունը: Կասկածի ենթակա չէ և այն, որ ժողովուրդը պետք է նրան փոխանցի, հենց այն հաստատվի, իր բնական իրավունքների մի մասը՝ նրան անհրաժեշտ իշխանությամբ օժտելու համար: Այդ պատճառով իմաստ ունի մտածել այն մասին, ինչն առավել է համապատասխանում ամերիկացի ժողովրդի շահերին. կմնա՞ նա միասնական ազգ՝ մեկ դաշնային կառավարությամբ, թե՞ կբաժանվի առանձին դաշնությունների՝ յուրաքանչյուրի ղեկավարությանն օժտելով նույն իշխանական իրավասություններով, որոնցով առաջարկվում է օժտել միասնական ազգային կառավարությանը:

Մինչ բոլորովին վերջերս իշխում էր այն տեսակետը, որ Ամերիկայի ժողովրդի բարգավաճումը կախված է միասնության անխաթար պահպանումից: Մեր լավագույն ու իմաստնագույն քաղաքացիների մտքերը, աղոթքները ու ջանքերը մշտապես ուղղված էին այս նպատակին: Հիմա հայտնվել են քաղաքական գործիչներ, ովքեր հաստատում են, որ այդ տեսակետը սխալ է և Միության մեջ անվտանգություն ու երջանկություն ստանալու փոխարեն, մենք իբրև թե պարտավոր ենք

որոնել նույնը Միության առանձին դաշնությունների մասնատման կամ անկախ կազմավորումների մեջ: Որքան էլ արտառոց թվա այս նոր վարդապետությունը, կողմնակիցներ, այնուամենայնիվ, գտնում է՝ մինչ այս դեմ արտահայտվողները հիմա կողմ են: Ինչպիսին էլ լինեն փաստարկներն ու պատճառները, որ հարուցել են այս պարոնների տրամադրությունների ու ելույթների փոփոխությունը, ծայրահեղ անխելամիտ կլիներ, եթե զանգվածները ընդունեին այս նոր քաղաքական սկզբունքները՝ լիովին վստահ չլինելով, որ դրանք խարսխվում են ճշմարտության և քաղաքական իմաստնության վրա:

Ինձ ոչ մեկ անգամ է բավականություն պատճառել մտածելն այն մասին, որ անկախ Ամերիկան կազմված չէ առանձին, միմյանցից կտրված տարածքներից, այլ իրենից ներկայացնում է մեկ, միասնական, բերքառատ, լայնատարած երկիր, որ ժառանգել են ազատության մեր արևմտյան որդիները: Նախախնամությունը հատուկ կերպով օրհնել է մեր երկիրը, նրա բնակիչներին հուրախություն և հոգտագործում ուղարկելով տարատեսակ ընդերք ու այնտեղ աճող պտուղներ, նաև բազմաթիվ գետեր, որ հոսում են նրա լայնարձակ տարածքներում: Նավագնացության ենթակա գետերն ու լճերը շղթա են կազմում նրա սահմանների շուրջ, կարծես մեկ միասնական դարձնելով այն, իսկ աշխարհի ամենափառահեղ գետերը, որ հոսում են միմյանցից հարմար հեռավորության վրա, լայն խճուղիների մեան, միացնում են բարեկամ ժողովուրդներին՝ օժանդակելով ապրանքափոխանակությունը: Ես նաև հաճույքով նկատում էի, որ Նախախնամությանը հաճո է եղել այդ միասնական երկիրը տալ միասնական ժողովրդի, որը նույն նախնիներից է սերում, խոսում նույն լեզվով, նույն հավատն ունի, հակված է կառավարման միևնույն սկզբունքներին, պահպանում է միանման սովորույթներ ու ավանդույթներ, ժողովուրդ, որ միասնական ջանքերի արդյունքում՝ ուսուսի մարտնչելով երկար ու արյունոտ պատերազմում, նվաճել է ազատություն ու անկախություն:

Այդ երկիրը և այդ ժողովուրդը ստեղծված էին միմյանց համար: Ակներևաբար՝ Նախախնամության ծրագիրը հենց դա էր.

որ այդքան հարուստ ժողովուրդների եղբայրական ընտանիքին վայել ժառանգությունը, որ շաղկապված է անքակտելի կապերով, երբեք չմասնատվի թշնամական, միմյանց միջև մրցակցող պետությունների միջև:

Այսպիսի զգացումները մինչև ոչ վաղ անցյալը գերիշխում էին բնակչության բոլոր խավերի միջև: Փաստորեն, մենք մեկ ժողովուրդ էինք, ընդ որում՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի, որտեղ էլ գտնվեր, օգտվում էր միանման իրավունքներից, արտոնություններից, ինչպես նաև՝ պետության պաշտպանությունից: Իբրև միասնական ազգ՝ մենք պատերազմ մղեցինք ու խաղաղություն կնքեցինք, հաղթեցինք բոլոր թշնամիներին, կազմավորեցինք միություններ և պայմանագրեր կնքեցինք օտարերկրյա պետությունների հետ:

Միության արժեքավորության ու շահավետության գիտակցությունը ժողովրդին ստիպեց պատերազմի սկզբում ստեղծել դաշնային կառավարություն՝ հանուն նրա պահպանության ու անրապնդման: Կառավարությունը ձևավորվեց, հենց որ ժողովուրդն իրեն զգաց իբրև քաղաքական ուժ, նույնիսկ ավելի վաղ, երբ մեր բնակավայրերը կրակի մեջ էին, շատ քաղաքացիներ արնաքամ էին լինում, իսկ պատերազմը և նրա բերած ավերածությունները ժամանակ չէին թողնում հանգիստ դատողությունների ու լուրջ նախապատրաստության համար, որ սովորաբար նախորդում են իմաստուն ու հավասարակշռված կառավարության ձևավորմանը՝ ազատ ժողովրդի համար: Ջարմանալի ոչինչ չկա, որ այդքան դժվար ժամանակ ձևավորված կառավարությունը բոլորովին էլ կատարյալ չէր և լիովին չէր համապատասխանում այն նպատակին, որի համար ստեղծվել էր:

Մեր լուսավորյալ ժողովուրդը հասկացավ որն է կառավարության անկատարության պատճառը և զղջում է: Լինելով միության ոչ պակաս կողմնակիցներ, քան ազատության, մարդիկ տեսնում էին վտանգը, որը սպառնում էր ամբողջ միությանը, ապա նաև ազատությանը, համոզվելով, որ միությունը և ազատությունը ըստ արժանվույն կարելի է պաշտպանել՝ ստեղծելով առավել կատարյալ, քան առաջ, դաշնային կա-

ռավարություն, նրանք միաձայն համաձայնեցին գումարել վերջերս կայացած սահմանադրական կոնվենտը, որպեսզի քննվի այդ կարևոր հարցը:

Կոնվենտի առաջ դժվար խնդիր էր դրված, որի անդամները դարձել էին հայրենակիցների վստահությունը վայելող մարդիկ, ընդ որում նրանցից շատերը լայնորեն հայտնի էին՝ շնորհիվ իրենց հայրենասիրության և բարոյական բարձր հատկանիշների, որ դրսևորվել էին այն ժամանակներում, երբ մարդկանց մտքերն ու սրտերը ծանր փորձությունների էին ենթարկվում: Խաղաղ ժամանակներում, երբ արդեն ոչինչ չէր խանգարում, նրանք երկար ամիսներ նվիրել էին սահմանադրության քննարկմանը, և նրանց հանգիստ, ամենօրյա աշխատանքին ոչ ոք չէր խանգարում: Նրանք վախ չէին զգում իշխանություններից, նրանց վրա չէին ներգործում տարբեր կրքեր՝ բացի հայրենիքի նկատմամբ տածած սիրուց: Վերջապես՝ նրանք նախապատրաստեցին ու ժողովրդին երաշխավորեցին իրենց համատեղ քննարկումների արգասիքը՝ միասնական դրվատանքի արժանացած նախագիծը:

Ընդունում ենք. այդ նախագիծը հենց երաշխավորված է, այլ ոչ՝ պարտադրված: Չմոռանաք նաև, որ մեզ խորհուրդ են տալիս ոչ թե մեխանիկորեն ընդունել կամ մեխանիկորեն մերժել, այլ հանգիստ ու ազնիվ ուսումնասիրել՝ ինչը պահանջում է խնդրի կարևորությունն ու նշանակությունը, և, ինչի այն, անկասկած, արժանի է: Սակայն (ինչպես նշվել է և նախորդ նամակում) ամբողջ ցանկալիությամբ հանդերձ՝ դժվար է վստահ լինել, որ ուսումնասիրությունն ու քննարկումը հենց այդպես տեղի կունենան: Անցյալի փորձը մեզ սովորեցնում է հույսերի հետ մեծ հույսեր չկապել: Դեռ մոռացության չի տրվել, այն վտանգի զգացողությունը, որն ամերիկացիներին ստիպեց գումարել հիշարժան մայրցամաքային կոնգրեսը 1774 թվականին: Կոնգրեսը իրեն ընտրած ժողովրդին որոշ միջոցներ ներկայացրեց, որոնց իմաստությունն ակնհայտ էր: Բայց դեռ չեն խամրել այն հիշողությունները, թե ինչքան արագ բազում պամֆլետներ ու հրապարակումներ հայտնվեցին օրաթերթերում, որոնք քննադատում էին նույն այդ միջոցառումները:

իրենց անձնական շահերը հետապնդելով՝ շատ կառավարական պաշտոնյաներ, նաև նրանք, ովքեր հետևանքները ճիշտ չէին գնահատել կամ գտնվում էին նախկին կապերի ազդեցության տակ, անդադրում էին իրենց փորձերում՝ համոզել ժողովրդին մերժել կոնգրեսի հայրենասիրությամբ թելադրված միջոցառումները: Շատերը մոլորության մեջ էին կամ իրենք էին խաբված, բայց գերակշիռ մասը դատում էր սթափ և հիմա երջանիկ է այն գիտակցությունից, որ վարվել է հենց այդպես:

Նրանք գտնում էին, որ կոնգրեսը կազմված է շատ փորձառու և խելամիտ մարդկանցից, որ երկրի տարբեր ծայրերից հավաքվելով, իրենց հետ բերել ու միմյանց են փոխանցել օգտակար տեղեկատվություն: Միասին անցկացրած ժամանակի ընթացքում նրանք քննարկում էին, թե որոնք են երկրի իրական շահերը, և, բնականաբար, պետք է ունենային բավականին ճշգրիտ պատկերացում: Նրանցից յուրաքանչյուրը մտահոգված էր հասարակության ազատությամբ ու բարգավաճմամբ, այդ պատճառով ոչ միայն պարտքի զգացումից, այլև խղճի մտքը նրանք առաջարկեցին քայլեր, որոնք հասուն դատողությամբ համարեցին իրապես խելամիտ ու ցանկալի:

Այն ժամանակ այդ և նման դիտարկումները ժողովրդին համոզեցին վստահել կոնգրեսի խելամտությանը և վճիռներին: Նա հետևեց կոնգրեսի առաջարկություններին, չնայած տարիհամոզելու և վճիռները կենսագործելուն խանգարելու տարբեր հնարքներին ու փորձերին: Բայց եթե ամբողջ ժողովուրդը բավարար պատճառներ ուներ կոնգրեսին վստահելու, պատգամավորների մեծ մասը սակավ հայտնի էին և դեռ իրենց չէին դրսևորել, ապա հիմա ավելի շատ պատճառներ կան սահմանադրական կոնվենտի կարծիքներն ու առաջարկությունները հարգելու, քանզի լավ հայտնի է, որ այն կոնգրեսի մի քանի ամենականավոր պատգամավորները, որ հետո լավագույնս դրսևորեցին իրենց և շահեցին արժանի հարգանք իրենց հայրենասիրությամբ ու տաղանդով, իսկ այդ մարդիկ բավականին փորձառու են քաղաքականության մեջ, դարձան նաև սահմանադրական կոնվենտի անդամներ, և այդ աշխատանքին բերեցին իրենց գիտելիքներն ու փորձը:

Արժե Գշել, որ ոչ միայն առաջին, այլև բոլոր հետագա կոնգրեսների պատվիրակները, ինչպես նաև վերջերս տեղի ունեցած սահմանադրական կոնվենտի, ամերիկացի ժողովրդի հետ նույն կերպ էին մտածում՝ Ամերիկայի բարգավաճումը նրա միասնությունից է կախված: Միության պահպանումն ու ամրակայունը այն մեծ նպատակն էր, որ ուներ կոնվենտն ընտրող ամերիկացի ժողովուրդը: Նույն նպատակն ունի և նախագիծը, որ կոնվենտը կոչ է անում ընդունել: Ի՞նչ նկատառումներով և բարի նպատակներով են ղեկավարվում նրանք, ովքեր այս պահին փորձում են նվազեցնել Միության կարևորությունը: Ինչո՞ւ են մեզ ասում, որ երեք-չորս կոնֆեդերացիաները նախընտրելի են մեկից: Ես խորապես համոզված եմ, որ ժողովրդի կարծիքը ճիշտ էր, որ միասնական ու տարածական աջակցությունը, որ վայելում է Միության պահպանության գործը, ծանրակշիռ հիմքեր ունի և բացատրվում է ազնվագույն նկատառումներով: Ես կմանրամասնեմ այդ հիմքերը հետագա հոդվածներում: Նրանք, ովքեր աջակցում են առանձին կոնֆեդերացիաների ստեղծման գաղափարին՝ կոնվենտի առաջարկած նախագծի փոխարեն, հավանաբար կռահում են, որ հրաժարումը Միությունը լուրջ վտանգի կենթարկի: Նման ելքի հավանականությունը շատ մեծ է, և ես անկեղծորեն ցանկանում եմ, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի հստակ հասկանա՝ երբ Միությունը տրոհվի, Ամերիկան, լիակատար հիմք ունենալով, կարող է բացականչել բանաստեղծի բառերը՝ ՄՆԱՍ ԲԱՐՈՎ, ՄՆԱՍ ԲԱՐՈՎ ԻՄ ՀԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆ:

***Ջեյմս Մեդիսոն
1787 թ., 22 նոյեմբերի
Նյու Յորք նահանգի ժողովրդին***

Բազմաթիվ առավելությունների մեջ, որ մեզ խոստանում է լավ հաստատված Միությունը, ոչ մեկը առավել ուշադիր ուսումնասիրման ենթակա չէ, քան նրան բնորոշ կարողությունը՝ կործանել ու կարգավորել հանցագործ հանրությունների

խրախճանքը: Ժողովրդական կառավարությունների կողմնակցին ոչինչ այդքան չի տազնապեցնում իրենց բնավորության ու ճակատագրի առումով, որքան ժողովրդի իշխանության հակվածությունը այդ վտանգավոր չարիքին: Եվ այդ պատճառով նա չի ցանկանում անհրաժեշտ կերպով գնահատել ցանկացած նախագիծ, որը, չխախտելով սկզբունքները, որոնց մեր ընկերը հակված է, առաջարկում է այս խոցի դեմ հուսալի միջոց: Անկայունությունը, անարդարությունը ու խառնաշփոթը գործերում, որով վարակված են հասարակական ներկայացուցչությունները, իրապես մահացու հիվանդություններ են, որ ամենուր ժողովրդական կառավարությունները կործանման են տանում, եղել և մնում են սիրելի և արգասաբեր թեմաներ, որտեղ ազատության թշնամիները քաղում են առավել ճշմարտանման փաստարկներ իրենց ֆիլիպիկների համար: Թեպետ արժեքավոր կատարելագործումները, որ բերել են ամերիկյան սահմանադրությունները ժողովրդական կառավարման օրինակներում, ինչպես հին, այնպես էլ նոր, հարուցում են արդարացի հիացում. անթույլատրելի կողմնակալություն կլիներ պնդել, իբր նրանք լիովին ձերբազատվել են նման վտանգից, որքան էլ մենք դա ցանկանանք կամ սպասենք: Մեր իմաստնագույն ու առաքինի քաղաքացիները, որ հասարակական ու անձնական ազատության ամուր հավատ ունեն, միաձայն բողոքում են, որ մեր կառավարությունները չափազանց անկայուն են, որ մրցակցող կուսակցությունները տարածայնությունների մեջ՝ մոռանում են հասարակական բարիքի մասին, և այն միջոցները, որ մենք ձեռնարկում ենք, շատ հաճախ արդարության կանոնների ու մեծամասնության իրավունքների դեմ են, առավել ևս որ պարտադրվում են մեծամասնության շահագրգիռ ու իշխանական ուժով: Որքան էլ ջերմորեն մենք ցանկանանք, որ այդ բողոքները անհիմն լինեն, հայտնի փաստերի վկայությունները թույլ չեն տալիս մեզ հերքել, որ նրանք ոչ փոքր չափով արդարացի են: Ու թեպետ իրավիճակի անաչառ ուսումնասիրությունը բացահայտում է, որ մեզ հասած դժբախտությունների որոշ մասի մեղավորությունը սխալմամբ վերագրում են

մեր կառավարությունների գործողություններին, միևնույն ժամանակ չի կարելի չտեսնել, որ միայն այդ պատճառներով չես բացատրի մեր ծանր դժբախտությունները՝ մասնավորապես, աճող և արդեն իշխող անվստահությունը հասարակական հաստատությունների նկատմամբ և անհատի իրավունքների համար վախը, որ ամենուր համակել են մեր քաղաքացիներին և արտահայտվում են նրանց կողմից մայրցամաքի մի ծայրից մյուսը: Այս երկու երևույթներն էլ գլխավորապես, եթե ոչ ամբողջությամբ, հարուցված են երերունությամբ և անարդարությամբ, որոնցով հանցագործության ոգին պատել է մեր հասարակական կառավարումը:

Հանցագործության կամ հանցավոր հանրության անվան տակ ես հասկանում եմ հայրենակիցների որոշ քանակ՝ անկախ նրանք ամբողջի մեծ թե փոքր մասն են, որ միավորված կամ տարված են ընդհանուր հրապուրանքով կամ շահով, որը հակառակ է մյուս քաղաքացիների իրավունքներին կամ ամբողջ հասարակության մշտական ու ընդհանրական շահերին:

Այս չարիքից բուժվելու երկու միջոց կա: Առաջինը՝ վերացնել ծնող պատճառները, երկրորդ՝ չափավորել նրա ազդեցությունը:

Իր հերթին հանցագործ հանրությունների ստեղծման պատճառների վերացման երկու միջոց կա. առաջինը ոչնչացնել բուն ազատությունը, որ անհրաժեշտ է նրանց գոյության համար, երկրորդ՝ բոլոր քաղաքացիներին ներշնչել միևնույն մտքերը, միևնույն հրապուրանքները, միևնույն շահերը:

Նշված միջոցներից առաջինը առավել լավ հնարավոր չէ բնորոշել, քան ասել, որ այն բուն հիվանդությունից վատ է: Ազատությունը հանցավոր հանրությունների համար նույնն է՝ ինչ օդը կրակի համար՝ սնունդ, առանց որի անհապաղ կմարեն: Բայց մեծագույն հիմարություն կլիներ ոչնչացնել ազատությունը միայն այն պատճառով, որ նրանք սնուն են հանցագործությունը, ինչպես և ցանկանալ ոչնչացնել օդը, առանց որի կենդանի ոչնչի համար կյանք չկա՝ միայն այն պատճառով, որ այն սնուն է կործանարար կրակը:

Երկրորդ միջոցը նույնքան անկիրառելի է, որքան առաջինը խելամիտ չէ: Քանի դեռ մարդու բանականությունը հակված է սխալների, իսկ մարդը սահմանափակված չէ բանականության օգտագործման մեջ, անխուսափելի են տարբեր տեսակետները: Մինչև այդ ժամանակը պահպանվում է կապը բանականության ու եսասիրության, կարծիքները և հրապուրանքները կներգործեն միմյանց վրա և վերջիններս կներգործեն առաջինների վրա: Մարդու ընդունակությունների բազմազանությունը նույնպես անհաղթահարելի արգելք է, որ անհնար է դարձնում շահերի ընդհանրությունը:

Ընդունակությունների ու ձիրքերի պաշտպանությունը՝ կառավարության առաջին հոգսն է: Սեփականության ձեռքբերման տարբեր ու անհավասար ընդունակությունների պաշտպանությունից անմիջականորեն կախված են սեփականության ձևերի տարբեր աստիճանները և ձևերը, իսկ նրանց ներգործությունից համապատասխան սեփականատերերի զգացումների ու աշխարհընկալումների վրա՝ բխում է հասարակության տրոհումը տարբեր շահերի ու կուսակցությունների:

Այսպիսով, հանցագործության թաքնված պատճառները մարդու էության մեջ են, և մենք տեսնում ենք ինչպես են նրանք անենուր, թեպետ տարբեր չափով, հարուցում գործողություններ, որ համընկնում են քաղաքացիական հասարակության տարբեր հանգամանքների հետ: Տարբեր կարծիքների հակվածությունը վերաբերում է կրոնին, կառավարություններին և այլ առարկաների խավարին, ինչպես տարբերությունները դատողությունների և գործնական կյանքի միջև, տարբեր առաջնորդների հակվածությունը, որ ձգտում են գերակայության ու իշխանության կամ այլ կարգի մարդկանց, որոնց ճակատագրերը այս կամ այն կերպ գրավում են բանականությունն ու սրտերը, իրենց հերթին մարդկությանը բաժանում են կուսակցությունների, փոխադարձ թշնամանքն են սրում և մարդկանց դարձնում են առավել հակված ատելու ու հալածելու միմյանց, քան համագործակցելու հանուն ընդհանուր բարեկեցության: Փոխադարձ հակամարտության տրա-

մադրվածությունը այնքան ուժեղ է մարդու մեջ, որ նույնիսկ այնտեղ, ուր էական հիմքեր չկան, բավական են աննշան ու մակերեսային տարբերությունները: Ընդ որում՝ հանցագործության ծաղկունի ամենասովորական ու կայուն աղբյուրը միշտ եղել է սեփականության տարբեր ու անհավասար բաշխումը: Նրանք, ովքեր սեփականության տեր են և նրանք, ովքեր սեփականություն չունեն, հասարակության մեջ ներհակ շահեր ունեցող խմբեր են կազմում: Նրանք, ովքեր վարկատուներ են և նրանք, ովքեր պարտքեր ունեն, հավասարապես հակամետ են միմյանց: Քաղաքակիրթ ժողովուրդների մեջ անհրաժեշտաբար ձևավորվում են հողատերերի, արդյունաբերողների, առևտրականների, բանկատերերի և իրենց նշանակությամբ շատ ավելի փոքր խմբերի շահերը՝ հասարակությանը բաժանելով տարբեր դասակարգերի, որոնց առաջնորդում են տարբեր զգացումներ ու հայացքներ: Այդ տարատեսակ ու հակասական շահերի կարգավորումը դառնում է ժամանակակից օրենսդրության խնդիրը՝ անխուսափելիորեն բերելով իր կուսակցական ու խմբային ոգին կառավարության գործունեության մեջ:

Ոչ մեկին արտոնված չէ դատավոր լինել սեփական գործում, քանի որ նրան առաջնորդող շահերը, անտարակույս, կազդեն որոշման վրա և լիովին հնարավոր է, որ տարտղեն նրա ազնվությունը:

Հավասարապես և թերևս առավել հիմնարար՝ մարդկանց խմբին էլ անտեղի է միաժամանակ հանդես գալ իբրև դատավոր և հայցվոր: Մինչդեռ, մի՞թե բազմաթիվ կարևոր օրենսդրական ակտեր, ինչպես և դատական որոշումներ, որ վերաբերվում են ոչ միայն առանձին անհատներին, այլև հասարակություններին, չեն ընդունում օրենսդիրների տարբեր խմբերը, որոնք պաշտպաններն ու ջատագովներն են նույն այդ գործերի, որոնց շուրջ որոշում է կայացվում: Մի՞թե առաջարկվել է օրենք մասնավոր պարտքերի մասին: Դա դատավարություն է, որի մի կողմում վարկատուներն են, մյուս կողմում՝ պարտք ունեցողները: Դատարանը պիտի անկողմնակալ լինի երկու կողմերի նկատմամբ էլ: Սակայն դատավոր-

ներն իրենք հանդես են գալիս իբրև հայցվոր կողմեր, և հաղթում է այն կողմը, որն ունի մեծ թվով կողմնակիցներ, այլ կերպ ասած՝ առավել հզոր համագործակցությունը: Պետք է այդ կերպ խրախուսել տեղական արդյունաբերողներին ի հաշիվ օտարերկրացիների: Սրանք հարցեր են, որոնց տարբեր լուծումներ են տալիս հողագործներն ու արդյունաբերողները, և ավելի շուտ, ոչ մի կողմն էլ չի առաջնորդվում արդարամտությամբ կամ հասարակական բարիքով: Սեփականության տարբեր ձևերին ուղիղ համեմատական հարկերի բաշխումը մի ակտ է, որ պահանջում է, ակներևաբար, առավելագույն անաչառություն, սակայն հազիվ թե գտնվի ուրիշ օրենք, որը ավելի մեծ հնարավորություններ կտա ղեկավարող կուսակցությանը՝ նրան ենթարկելով արդարությունը ոտնահարելու գայթակղությանը: Յուրաքանչյուր շիլինգը, որ հասանելիից ավելի վերցվում է փոքրամասնությունից, սեփական գրպանում մնացող շիլինգն է:

Ապարդյուն է պնդել՝ իբր լուսավորյալ պետական այրերն ի գորու են հաշտեցնել այս ներհակ շահերն ու ստիպել հասարակական բարիքին ծառայել: Լուսավորյալ այրերը ոչ միշտ են կանգնած կերակրատաշտի կողքին: Ընդ որում, շատ դեպքերում մեծան հաշտեցումը ընդհանրապես անհնար է՝ ուշադրության չարժանացնելով կողմնակի ու հետագա հետևանքները, որոնք առավել կարևոր են անմիջական շահից, որ ունենում է կողմերից մեկը ի հաշիվ մյուսի կամ բոլորի բարիքի:

Այսինքն՝ մենք հանգում ենք եզրակացության, որ հանցավորության ի հայտ գալու պատճառները հնարավոր չէ արմատախիլ անել և փրկությունը պետք է որոնել դրանց ազդեցությունը մեղմացնող միջոցների մեջ:

Փրկությունը հանրապետական կառավարման սկզբունքն է, որը թույլ է տալիս վնասակար հայացքները հաղթել պարզ քվեարկության միջոցով: Հանցավորները կարող են հարձակվել իշխանության վրա, նրանք կարող են խառնակչություն սերմանել հասարակության մեջ, բայց ուժ չեն ունենա իրականացնել ու քողարկել իրենց անօրինականությունները՝ Սահմանադրությամբ հռչակված դրույթներով: Եթե հանցավոր

րությունն ընդգրկում է մեծամասնությանը, այդ ժամանակ ժողովրդական կառավարման ձևը նրան հնարավորություն է տալիս գոհաբերել իր գլխավոր շահին կամ հրապուրանքին ինչպես հասարակական բարիքը, այնպես էլ քաղաքացիների մյուս մասի իրավունքները: Այդ պատճառով մեր հետազոտության գլխավոր նպատակն է վնասագերծել հասարակական բարիքը և անհատի իրավունքները նման ընկերակցության ոտնձգություններից և միևնույն ժամանակ պահպանել ժողովրդական կառավարման ոգին ու ձևը: Ինձ թույլ են տալիս հավելել, որ այդ նպատակը բարձրագույն desideratum է, որով կառավարման միայն այդ ձևը կարող է ազատել ամոթի խարանից՝ որն այդքան երկար կրել է և մարդկությանը ներկայանալ իբրև հարգանքի ու ներդրման արժանի ձև:

Ի՞նչ միջոցներով հասնել այդ նպատակին: Ակնհայտորեն այստեղ պիտանի է երկուսից մեկը: Չարկ է կամ խոչընդոտել, որ քաղաքացիների մեծամասնությունը միաժամանակ ենթարկվի մեկ և նույն հրապուրանքին կամ շահին կամ, եթե այդ հրապուրանքը կամ շահը արդեն իրենց են ենթարկել մեծամասնությանը, օգտագործելով ընկերակցության մեծամասնությանն ու տեղական հանգամանքները, անհնար դարձնել պայմանավորվածությունը և ճնշման ծրագրերի իրականացումը: Եվ հարկ է հիշել, որ, ինչպես լավ հայտնի է, եթե գործողության ձգտումը և գործողության հնարավորությունը համընկնում են, ոչ բարոյական, ոչ կրոնական սկիզբների վրա հույս դնել չի կարելի: Նրանք ավելի քիչ ազդեցություն են թողնում արդարության ու բռնության վրա տարբեր մարդկանց առնչությամբ և այդքանով ավելի արագ կորցնում են ներգործության ուժը, քան հանցավորությամբ համակված բազմությունը. այլ խոսքով՝ այնքան ավելի նվազ արդյունավետ են, որքան ավելի նրանց արդյունավետությունը դառնում է անհրաժեշտ:

Ասվածից ելնելով՝ կարելի է եզրակացնել, որ մաքուր ժողովրդավարությունը, որն ասելով՝ ես հասկանում եմ ոչ մեծ թվով մարդկանցից կազմված հասարակություն, որը համախմբվում ու անձամբ իշխանություն է իրագործում՝ միջոց-

ներ չունի հանցավորության հարուցած դժբախտությունների դեմ: Ընդհանուր հրապուրանքը կամ շահը համարյա բոլոր դեպքերում տիրում է մեծամասնությանը, և քանի որ համախոհությունը պայմանավորվում է կառավարման ձևով, չկա ոչինչ, որ խանգարի թույլ կողմի կամ անցանկալի անձի հետ հաշվեհարդարին: Ահա ինչու ժողովրդավարությունները միշտ իրենցից ներկայացրել են տարածայնությունների ու խառնակությունների տեսարաններ, միշտ անգոր են եղել ապահովել սեփականության կամ անձնական անվտանգությունը, գոյություն են ունեցել շատ կարճ և բռնի մահով են վերջացել: Տեսաբան քաղաքագետները, որ ջատագովում են կառավարման այդ կերպը, սխալմամբ գտնում էին, որ երջանկացնելով մարդկությունը հավասարությամբ ու քաղաքական իրավունքներով, դրանով լիովին հավասարեցրել ու հարթել են սեփականություն ունենալու բոլոր տարբերություններն ու հարաբերությունները՝ ինչպես մտքերում, այնպես էլ հրապուրանքներում:

Հանրապետությունը, այսինքն՝ ներկայացուցչական համակարգով կազմված կառավարությունը, բացում է նոր հեռանկարներ և բերում է ակնկալված համադարմանները: Սանրակրկիտ քննարկենք՝ ինչով է հանրապետությունը տարբերվում մաքուր ժողովրդավարությունից, և պարզ կդառնա՝ ինչ բնույթի են այդ համադարմանները և դրանց ներգործության ուժը, որ պետք է ստանան նահանգների միության շնորհիվ:

Ժողովրդավարության ու հանրապետության տարբերության երկու գլխավոր կետերը այսպիսին են՝ առաջինը այն է, որ հանրապետության կառավարումը փոխանցվում է քաղաքացիների փոքր թվի, որոնց մնացածը ընտրում են իբր իրենց լիազոր ներկայացուցիչներ, երկրորդը՝ քաղաքացիների մեծ թվով ու մեծ տարածքով, որոնց վրա հանրապետությունը տարածում է իր իշխանությունը: Առաջին տարբերության հետևանքն այն է, որ մի կողմից հանրապետության մեջ հասարակական հայացքները ավելի վեհ ու լայն են, քանի որ տարածվում են ընտրյալ օրգանի կողմից, որ կազմված է այն քաղաքացիներից, որոնց իմաստությունը թույլ է տալիս լա-

վագույնս որոշարկել երկրի շահերը, իսկ հայրենիքի ու արդարամտության սերը առավել մեծ հավանականությամբ թույլ չի տա դրանք գոհաբերել օրընթաց ու անձնական շահերին: Հանրապետական կարգերի օրոք ժողովրդի ներկայացուցիչների արտահայտած հասարակական կարծիքը ավելի շուտ համանուն կլինի հասարակական բարեկեցությանը, քան ժողովրդավարականի օրոք, որտեղ այն արտահայտվում է այդ նպատակի համար հավաքված ժողովրդի կողմից: Մյուս կողմից՝ հետևանքը կարող է և հակառակը լինել: Ինտրիգների, կաշառքի և այլ միջոցների շնորհիվ ժողովրդի ներկայացուցիչներ կարող են դառնալ այն անձինք, ովքեր հակված են տրոհման, ենթակա են տեղական նախապաշարունակներին կամ թաքցնում են չարագույժ մտադրությունները, և հաղթելով ընտրություններում, այդ անձինք հետո կդավաճանեն ժողովրդի շահերին: Այստեղից հարց է ծագում՝ ո՞ր հանրապետությունները՝ փոքր թե խոշոր, առավել լավ են հարմարեցված ընտրելու համար ժողովրդի բարեկեցության իսկական պաշտպաններին: Երկու ակնհայտ փաստարկներ խոսում են հօգուտ վերջիններիս:

Նախ նկատենք, որ, ինչքան էլ հանրապետությունը փոքր լինի, ընտրյալ ներկայացուցիչների թիվը պետք է բավարար լինի, որ նրանք կարողանան պահպանել դավադիրների խմբի չարագույժ մտադրություններից, և որքան էլ այն մեծ լինի, ներկայացուցիչների թիվը չպետք է գերազանցի բանականը, որպեսզի թույլ տա պահպանել խառնակությունից, որ բերում է անբոխը: Այսինքն՝ երկու դեպքերում էլ ներկայացուցիչների թիվը չի կարող ուղիղ համեմատական լինել ընտրողների թվին և ավելի մեծ է փոքր հանրապետության քաղաքացիների թվից: Այստեղից հետևում է, որ քանզի արժանավոր անձանց թիվը ընդհանուր թվի հարաբերությամբ խոշոր պետությունում ավելի փոքր չէ, քան փոքր պետությունում, առաջինը ներկայացնում է լավագույն ընտրության հնարավորություններ և առավել մեծ հավանականություն, որ այն ճիշտ կարվի:

Եվ ապա՝ քանի որ խոշոր հանրապետությունում յուրաքանչյուր ներկայացուցիչ ընտրվում է ձայների ավելի մեծ թվով, քան փոքրերում, ընտրության ոչ արժանի թեկնածուին շատ դժվար կլինի հաջողությամբ չարանենգ հնարքների դիմել, առանց որոնց չափազանց հաճախ չեն անցնում ընտրությունները, և ընտրողները առավել մեծ հավանականությամբ գերապատվություն կտան ամենագրավիչ հատկանիշներն ունեցող թեկնածուներին, ինչպես նաև առավել հայտնի ու հաստատուն հեղինակություն ունեցողների:

Չենք թաքցնում, որ այստեղ, ինչպես նաև շատ այլ դեպքերում, ոսկե միջին գոյություն ունի, որի երկու կողմերում բացահայտվում են անխուսափելի կեղծիքներ: Չափազանց մեծացնելով մեկ ներկայացուցչի ընտրողների թիվը, մենք նրան դատապարտում ենք անբավարար տեղեկացվածության տեղական հանգամանքների ու շահերի առումով, հավասարապես՝ չափազանց նվազեցնելով այդ թիվը, ներկայացուցչին դատապարտում ենք նրանցից ծայրահեղ կախվածության և դրանով զրկում ենք համաժողովրդական շահերը ընդգրկելու ու պաշտպանելու ունակությունից: Այդ առումով դաշնային սահմանադրությունը հաջող որոշում է ներկայացնում իրենից. կարևոր ու համընդհանուր վճիռները փոխանցվում են համաժողովրդական օրենսդրությանը, իսկ տեղականներն ու մասնավորները՝ նահանգների օրենսդրությանը:

Մյուս տարբերությունն այն է, որ ներկայացուցիչների իրավասությունները հանրապետական կառավարության մեջ մարմնավորում են մեծ թվով քաղաքացիների կամքը և տարածվում են ավելի մեծ տարածքի վրա, քան դեմոկրատական կառավարությունում: Եվ հենց այդ հանգամանքը հանցավոր ընկերակցությունների հանգուցավորումները դարձնում է ավելի նվազ վտանգավոր առաջինի դեպքում՝ քան երկրորդի: Որքան ավելի սակավամարդ է հասարակությունը, այնքան քիչ է այն կազմող բացահայտ կուսակցությունների ու շահերի թիվը. որքան հաճախ քաղաքացիների մեծամասնությունը լինում է մեկ կուսակցության համակիր, իսկ որքան քիչ են նման մեծամասնություն կազմող անձերը, և որքան փոքր է

նրանց զբաղեցրած տարածքը, այնքան ավելի հեշտ նրանք կարող են միմյանց հետ պայմանավորվել և իրենց բռնությունների մտադրությունները իրականացնել: Ընդլայնեք գործողությունների ոլորտը, և դուք կստանաք կուսակցությունների ու շահերի բազմազանություն. նկատելիորեն կնվազի հավանականությունը, որ մեծամասնությունը պատրվակ կունենա ոտնձգություններ ձեռնարկել մնացած քաղաքացիների իրավունքների վրա: Եվ եթե նման բան առկա է, բոլորին, ովքեր դա կընդունեն, դժվար կլինի միավորել իրենց ուժերը և միասին հանդես գալ:

Այստեղից ամենայն ակնհայտությամբ բխում է, որ հանցավորության սանձահարման գործում մեծ հանրապետությունը փոքրի համեմատ ունի նույն առավելությունները, ինչ հանրապետությունն ունի ժողովրդավարության հանդեպ, և միևնույնը պետք է ասել նահանգների միության մասին՝ մյուս նահանգների համեմատությամբ, որ մտնում են այնտեղ: Արդյո՞ք այդ գերազանցությունը հնարավորություն տալիս է ներկայացուցիչներին ընտրել այն քաղաքացիներից, ում լուսավոր հայացքները և առաքինությունները թույլ են տալիս վերկանգնել տեղական նախապաշարուններից և անարդարացի մտադրություններից: Չենք ժխտում, որ Միացյալ Նահանգների ներկայացուցչությունը մեծ հավանականություն ունի այդ անհրաժեշտ արժանիքները կրելու: Այդ առավելությունը քաղաքացիների անվտանգության առավել մեծ երաշխիքների մեջ է իբրև հետևանք կուսակցությունների մեծ բազմազանության գերազանցության՝ ի հակակշիռ այն վիճակի, երբ ինչ-որ մի կուսակցություն կարող է թվային գերազանցության բերումով մյուսներին նեղել: Հավասարաչափ մեծամո՞լմ է քաղաքացիների անվտանգությունը՝ շնորհիվ կուսակցությունների բազմազանության մեծացման Միության շրջանակներում: Վերջապես՝ առավելություն է, որ այն առավել մեծ խոչընդոտ կլինի անարդարացի և շահագրգիռ մեծամասնության դավադրության և գաղտնի ցանկությունների դեմ: Եվ այս դեպքում էլ արդեն իրենք՝ մեծ տարածքները, որ ունի Միությունը, մեզ շոշափելի առավելություններ են տալիս:

Հանցավոր ընկերակցությունների առաջնորդները կարող են կրակը վառել այն անմիջական նահանգի շրջանակներում, որտեղ ազդեցություն ունեն, բայց հազիվ թե նրանց ուժը բավականացնի այդ հրդեհը տարածել մնացած նահանգներում. այս կամ այն կրոնական աղանդը կարող է վերածվել քաղաքականի դաշնության որևէ մասում, բայց Միության վիթխարի տարածքում գոյություն ունեցող բազում աղանդները կպաշտպանեն մեր համաժողովրդական ժողովները այդ վատթար աղբյուրից բխող վտանգից: Թղթադրամների կատաղի քարոզչությունը, պարտքերի ներման մասին ողբերը, սեփականության հավասարաչափ բաշխման և այլ անարժան ու չարամիտ նախագծերը շատ ավելի նվազ ընդունակ էին զարմացնել Միության ամբողջ կազմը. ճիշտ այդպես նման ախտերը կարող են վարակել ավելի շուտ առանձին շրջաններ և տարածքներ, քան ամբողջ նահանգը:

Այսպիսով՝ Միության տարածքի վիթխարիության և կառույցի մեջ մենք տեսնում ենք հանրապետական դեղամիջոց տկարությունների դեմ, որով ավելի շատ ախտահարված են հանրապետական կառավարությունները: Ու հենց այդ պատճառով, նույն չափով, ինչ չափով ուրախանում ու հպարտանում ենք մենք, կրելով հանրապետականների կոչումը, բոլոր ուժերով պիտի սենք ու խնամենք մեր մեջ ֆեդերալիստների կոչման ոգին:

**ՋԵՅՄՍ ՄԵԴԻՍՈՆ՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱՄԻԼՏՈՆԻ
ՅԵՏ ՀԱՄԱՏԵՂ
1788 թ., 6 փետրվարի
ՆՅՈՒ ՅՈՐՔ ՆԱՀԱՆԳԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ**

Այնուամենայնիվ, ինչ անել, որ գործնականում ապահովվի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունը, որ գրված է Սահմանադրության մեջ: Միակ հնարավոր պատասխանը, որ, թեկուզ բոլոր արտաքին միջոցառումները անբավարար են, բացը կարող է լրացվել՝ ստեղծելով կառավարման այնպիսի ներքին կառույց, որ այն կազմող մասերը իրենք միջոց

դառնան յուրաքանչյուրին պահելու իրեն հատկացված տեղում: Այս կարևորագույն միտքը ամբողջովին չզարգացնելով՝ համարձակվում են մի քանի ընդհանուր դիտարկումներ արտահայտել, որոնք, գուցե, բավարար լույս կսփռեն և այդ պատճառով մեզ թույլ կտան առավել ճիշտ դատել կառավարման սկզբունքների ու կառուցվածքի մասին, որոնք նշված են կոնվենտի նախագծում:

Հաստատուն հիմք ունենալու նպատակով իշխանության առանձին ու ինքնուրույն ճյուղերի ինստիտուտի համար, որ որոշակի չափով համատեղ նախատեսում են իբրև ազատության պահպանման կարևորագույն պայման, ակներևաբար, կպահանջվի, որ յուրաքանչյուր իշխանություն ունենա իր ազատությունը և, հետևաբար, կառուցվի այն հիմքի վրա, երբ այն ներկայացնող պաշտոնատար անձինք հնարավորինս քիչ մասնակցություն ունեն այլ պաշտոններում պաշտոնատար անձանց նշանակմանը: Այս սկզբունքի խստիվ պահպանմամբ անհրաժեշտ է, որ բարձրագույն գործադիր, օրենսդիր ու դատական իշխանություններում բոլոր նշանակումները բխեն իշխանության սկզբնաղբյուրից՝ ժողովրդից և ընթացման միմյանց հետ չհաղորդակցվող հուներով: Հնարավոր է, որ տարբեր օրգանների կառուցման այս ծրագիրը գործնականում ավելի պարզ լինի, քան մտովի պատկերացում ենք: Թեպետ որոշ բարդություններ, ինչպես և լրացուցիչ ծախսեր, անխուսափելի են: Այդ պատճառով սկզբունքից որոշ շեղումներ են հնարավոր: Մասնավորապես՝ նպատակահարմար չէ պնդել նրա խստիվ կիրառումը դատական գերատեսչության առումով. առաջին՝ քանի որ ճակատագիրը պահանջում է առանձին որակներ, այդ պաշտոնի ներկայացման առաջին պայմանը ընտրության այն ձևը պետք է լինի, որը լավագույնս ապահովում է այդ որակները, երկրորդ՝ քանի որ դատական գերատեսչությունում պաշտոնի նշանակումը անժամկետ է, այն, անկասկած, արագ արմատախիլ կանի կախումը նրանցից, ովքեր նշանակել են:

Հավասարապես ակնհայտ է, որ գերատեսչություններից յուրաքանչյուրի ծառայության մեջ գտնվող անձինք որքան

հնարավոր է՝ պետք է քիչ կախում ունենան այլ ծառայությունների անձանցից և այն բարիքներից, որ իրենց ծառայությամբ ստանում են: Եթե գործադիր իշխանության գլուխը կամ դատավորները այդ առումով կախված են օրենսդիրներից, գործողությունների ազատության մասին խոսք լինել չի կարող՝ նրանց անկախությունը պետք է ապահովվի գործնականում:

Բայց գլխավոր երաշխիքը տարբեր տեսակի իշխանությունների մի գերատեսչությունում կուտակման դեմ՝ այն է, որ իշխանության այս կամ այն մարմինը ղեկավարող մարդիկ ունենան սահմանադրական միջոցներ և անձնական պատճառներ՝ դիմակայելու կողմնակի ներխուժումներին: Այս և այլ դեպքերում, պետք է լինեն պաշտպանական միջոցներ, որ ի զորու են ոտնձգությունները կանխել: Փառասիրությանը պետք է փառասիրությունը դիմակայի: Գերատեսչության ղեկավարի շահերը պետք է կապված լինեն նրա սահմանադրական իրավունքների հետ, որ գործում են տվյալ իշխանության կառույցում: Ցավոք, նման խաղաշարժերը եւ խորամանկությունները, որոնց հարկադրված ենք դիմել՝ խանգարելու իշխանության չարաշահումները, չեն զարդարում մարդուն: Մարդիկ հրեշտակներ լինեին՝ ոչ մի կառավարման անհրաժեշտություն չէր լինի: Եթե մարդկանց կառավարեին հրեշտակները, կառավարության վրա ոչ մի վերահսկողության անհրաժեշտություն չէր լինի: Բայց այն կառավարության ստեղծման մեջ, որտեղ մարդկանց ղեկավարելու են մարդիկ, գլխավոր դժվարությունն այն է, որ նախ և առաջ պետք է ապահովել կառավարողների վերահսկողությունը կառավարվողների վրա, իսկ դրանից հետո պետք է կառավարողներին պարտավորեցնել իրենք իրենց վերահսկել: Ժողովրդից կախումը, անկասկած, նախ և առաջ ապահովում է վերահսկողությունը կառավարության վրա, բայց փորձը մարդկությանը սովորեցնում է. լրացուցիչ նախազգուշացումները այստեղ բնավ ավելորդ չեն:

Հակառակ ու նրցակցող շահերի այս խաղը, լավագույն մտադրությունների պակասը կարելի է դիտարկել մարդկային փոխհարաբերությունների ամբողջ համակարգում՝ մասնավոր

և հասարակական: Հատկապես հստակ այն երևում է իշխանության հիերարխիկ աստիճանակարգի վրա, որտեղ մշտական նպատակ է պաշտոնները բաժանել և դասակարգել այնպես, որ դրանցով զբաղվող յուրաքանչյուր մարդ վերահսկի մյուսին, որ յուրաքանչյուր պաշտոնյայի անձնական շահը ծառայի հասարակական իրավունքների պաշտպանությանը: Պետության բարձրագույն պաշտոնների բաշխման մեջ խելամտության հայտնագործած հնարքները պակաս անհրաժեշտ չեն:

Սակայն հնարավոր չէ յուրաքանչյուր գերատեսչությանը ինքնապաշտպանության հավասար միջոցներ տալ: Կառավարման հանրապետական ձևի դեպքում օրենսդիր իշխանությունը անխուսափելիորեն իշխող է դառնում: Բայց այդ ախտի դեմ դեղամիջոց կա. բաժանել տարբեր ճյուղերի և տարբեր ձևերով ընտրել ներկայացուցիչներին, յուրաքանչյուրի գործունեության հիմքում դնել տարբեր սկզբունքներ, այնքան քիչ միմյանց հետ կապված, որքան դա թույլատրելի է ընդհանուր պարտավորությունների և ժողովրդից ընդհանուր կախվածության պարագայում: Բացառված չէ, որ անհրաժեշտ լինեն և այլ նախազգուշական միջոցառումներ՝ վտանգավոր ոտնձգությունների դեմ: Եթե օրենսդիր իշխանության պատկառելի քաշը պահանջում է այն բաժանել, գործադիրի թուլությունը, ընդհակառակը, պահանջում է ամրապնդել: Առաջին հայացքից գործադիր իշխանության բնական պաշտպանությունն օրենսդիր իշխանությունից կարող է լինել վետոյի իրավունքը: Սակայն դա, թերևս, այնքան էլ անվտանգ զենք չէ և ինքնին վերցրած դեռ բավարար չէ: Սովորական դեպքերում այն, հնարավոր է, չեն օգտագործի անհրաժեշտ կոշտությամբ, արտառոց դեպքերում այն կարող է ուխտադրժորեն խլվել: Բայց չի՞ կարելի այն բացը, որ ունի վետոյի իրավունքը, լրացնել՝ սահմանելով նախապես պայմանավորված որևէ կապ առավել թույլ գերատեսչության և առավել թույլ ճյուղի և առավել ուժեղի միջև, որի շնորհիվ առավել թույլ ճյուղը կսկսի պաշտպանել գործադիր իշխանության սահմանադրական իրավունքները՝ չսահմանափակելով իր սեփական գերատեսչության իրավունքները:

Եթե սկզբունքները, որոնց վրա հենված են այս դատողությունները, ճիշտ են, իսկ ես կարծում եմ, որ հենց այդպես է, ապա դրանք կիրառելով իբրև չափանիշ սահմանադրությունների նկատմամբ մի քանի նահանգներում և դաշնային սահմանադրության նկատմամբ, մենք կտեսնենք, որ եթե վերջինները լիովին չեն համապատասխանում, առաջինները, առավել ևս բոլորովին ի զորու չեն դիմանալ նման փորձությունների:

Ավելին Ամերիկայի դաշնային համակարգին մասնավորապես վերաբերվում են երկու նկատառումներ, որոնց լուսիներքո այդ համակարգը ուսումնասիրման համար շատ հետաքրքիր է դառնում:

Առաջին: Մեկ առանձին հանրապետությունում ամբողջ իշխանությունը՝ ժողովրդից օտարվելով, փոխանցվում է առանձին կառավարությանը, իսկ նրա բաժանումը ինքնուրույն և տարբեր գերատեսչությունների միջև՝ պաշտպանություն է բռնազավթումից: Միավորված հանրապետության մեջ, որպիսին են Միացյալ Նահանգները, իշխանությունը, օտարվելով ժողովրդից, նախ բաժանվում է երկու ինքնուրույն կառավարությունների, ապա նրա մի մասը, որը տրվում է նրանցից յուրաքանչյուրի տնօրինությանը, երկրորդ անգամ բաշխվում է ինքնուրույն ու բաժանված գերատեսչությունների միջև: Այսպիսով՝ ժողովրդի իրավունքների պաշտպանվածությունը կրկնակի երաշխավորվում է: Կառավարությունում վերահսկում են միմյանց, և միաժամանակ յուրաքանչյուրը վերահսկում է ինքն իրեն:

Երկրորդ: Հանրապետության համար շատ կարևոր է ոչ միայն պաշտպանել հասարակությունը կառավարողների ճնշումներից, այլև պահպանել նրա մի մասը մյուսի կողմից: Քաղաքացիների տարբեր դասակարգեր անխուսափելիորեն ունեն տարբեր շահեր: Եթե ընդհանուր հետաքրքրությունը միավորում է մեծամասնությանը, փոքրամասնության իրավունքները կարող են սպառնալիքի տակ հայտնվել: Այդ չարիքի դեմ երկու միջոց կա միայն. առաջին՝ ստեղծել մեծամասնությունից անկախ ուժ, այսինքն բուն ժողովրդից, երկրորդը՝ հասարակությունը բաժանել քաղաքացիների այնքան մեծ

առանձին խմբերի, որը յուրաքանչյուր միավորում անարդարացի նպատակներով քիչ հավանական կդարձնի, և՛ նույնիսկ անհնար: Առաջին միջոցը հաճախ են օգտագործում կառավարողները՝ ժառանգաբար ստանալով իշխանությունը կամ իրենք վերցնելով: Այդ պաշտպանությունն այնքան էլ հուսալի չէ. ուժը, որ կախված չէ հասարակությունից, կարող է հավասարապես պաշտպանել և մեծամասնության անարդարացի հայացքները, և փոքրամասնության օրինական շահերը, և ընդվզել երկուսի դեմ էլ: Երկրորդ միջոցը կմարմնավորվի Միացյալ Նահանգների դաշնային հանրապետության մեջ: Քանի ամբողջ իշխանությունը այնտեղից է բխում և կախված է հասարակությունից, հասարակությունն ինքը կբաժանվի այնքան մասերի, շահերի ու խմբերի, որ առանձին քաղաքացիների կամ փոքրամասնության իրավունքներին հազիվ թե սպառնա միավորված շահագրգիռ մեծամասնությունը: Ազատ կառավարման դեպքում քաղաքացիական իրավունքները պետք է լինեն նույնպիսի անվտանգության մեջ, ինչպես կրոնական իրավունքները: Առաջին դեպքում նրանց անվտանգությունը ապահովվում է շահերի բազմազանությամբ, երկրորդ դեպքում աղանդների բազմազանությամբ: Երկու դեպքերում էլ անվտանգության աստիճանը կախված է տարբեր շահերից և աղանդների թվից, իսկ դա իր հերթին կախված է երկրի տարածքների չափերից ու բնակչության թվից, որը ենթարկվում է միևնույն կառավարությանը: Այս տեսակետից դաշնային համակարգը հատկապես կարող է երաշխավորվել հանրապետական կառավարման բոլոր անկեղծ ու հավատարիմ դաշնակիցներին: Քանզի պարզ է, որ ինչպես Միության տարածքը կազմվելու է իր մեջ ներգրավվող ոչ մեծ դաշնություններից կամ նահանգներից, բռնապետական մեծամասնությանը ավելի ու ավելի հեշտ կլինի միավորվել, իսկ հանրապետական կառավարման յուրաքանչյուր քաղաքացու իրավունքները անվտանգ դարձնելու հնարավորությունը՝ կնվազի, և հետևաբար, անհրաժեշտ է համամասնորեն ամրապնդել վիճակը և կառավարության անդամների անկախությունը, որոնց էլ տրված է այդ անվտանգության ապահովումը: Կառավար-

ման նպատակը արդարությունն է: Արդարությունը քաղաքացիական հասարակության նպատակն է: Եվ այդ նպատակին այն միշտ ձգտել է ու կծգտի, քանի դեռ չի հասել կամ քանի դեռ այդ ձգտումներում չի կորցրել բուն ազատությունը: Այնպես կառուցված հասարակության մեջ, ուր առավել ուժեղ կուսակցությունների համար ոչինչ չարժե միավորվել ու նեղել առավել թույլին, լիովին հնարավոր է, ճիշտն ասած, որ անարխիա տիրի՝ ճիշտ այնպես, ինչպես բնության մեջ, որտեղ ավելի թույլ էակը պաշտպանված չէ ուժեղի բռնությունից: Եվ նույն կերպ վերջին դեպքում նույնիսկ ավելի ուժեղների մշտական անվստահության վիճակը նրանց թելադրում է այնպիսի ելք, որ պետք է ենթարկվել իշխանությանը, որը կպաշտպանի և ուժեղներին, և թույլերին, նույնպես քաղաքացիական հասարակության մեջ առավել ուժեղ կլանները կամ կուսակցությունները աստիճանաբար, առաջնորդվելով միևնույն պատճառներով, կհանգեն կառավարություն ունենալու ցանկությանը, որը իր պաշտպանության տակ կվերցնի բոլոր կուսակցությունները՝ առավել թույլերին և առավել ուժեղներին հավասարապես: Կասկած չկա, որ եթե Ռոդ Այլենդ նահանգը, դուրս գալով դաշնությունից, ինքն իր հայեցողությանը մնա, իրավունքների երերունությունը՝ չապահովված ժողովրդական իշխանության ղեկավարությամբ այդքան փոքր տարածքում, կհանգեցնի մշտական կամայականությունների հանցավոր մեծամասնության կողմից, և շատ շուտով նահանգը կառավարելուն կկոչեն այն իշխանությունը, որը լիովին անկախ է ժողովրդից՝ կկոչի նույն այն մեծամասնությունը, որի անպետք կառավարումը հարուցել է նույն այդ անհրաժեշտությունը: Միացյալ Նահանգներում՝ հանրապետության վիթխարի տարածքով, այնտեղ տարբեր շահերի, կուսակցությունների և կրոնական աղանդների գերակայությամբ՝ հազիվ թե հնարավոր է մեծամասնության միավորումը՝ ամբողջությամբ հասարակությունից վերցված, որևէ այլ նպատակով՝ բացի արդարությունը և համընդհանուր բարեկեցության ձեռքբերումը: Այսպիսով, համարյա վերանում է փոքր կուսակցության՝ մեծի ազդեցության տակ հայտնվելու վտան-

գը, կառավարության մեջ ներմուծելով ուժեր՝ անկախ մեծ կուսակցությունից կամ այլ խոսքերով՝ անկախ բուն հասարակությունից: Նույնքան կասկածի ենթակա չէ, ինչպես նույնքան կարևոր է, որ այն գոյություն ունի իրականում, դրանով այն ավելի ընդունակ է ինքնակառավարման: Իսկ բարեբախտաբար, հանրապետության գործերի համար այդ իրական ոլորտը կարող է ընդլայնվել մինչև վիթխարի չափեր, եթե չվախենանք խելամիտ վերափոխումներից և դաշնային իշխանության որոշ շեղումներից:

ԸՆԾԱ ՀԱՅՐԵՆՆԻՔԻՆ

Ելույթ առաջին

Թանկագին հայրենակիցներ

Գործն արված է: Կառավարության հեղինակությունը ոչնչացված է: Ահա նրանք՝ այդ նախկին նախարարները, որ փառաբանվել են ապաշնորհությամբ, արհամարհվել թալանի պատճառով ու ատելություն են հարուցել իրենց բռնություններով և արդեն կրում են հասարակական պարսավանքի խարանը: Նրանք դավաճանել են իրենց տիրոջը՝ իրենց ժողովրդին, դավաճանել են երկրին, նրանք իրենց ոճրագործություններով հեղինակագրվել են իշխանությունը ու պետությունը հասցրել են կործանման եզրին:

Դեռ վերջերս նրանց ստոր համակիրները պնդում էին, որ թագավորներն իրենց իշխանությամբ պարտական են միայն Տեր Աստծուն և սեփական սրին, որ նրանք նույնպիսի տերեր են իրենց հպատակների համար, ինչպես հովիվը՝ իր հոտի, որ ժողովրդին պետք է սովի մատնել, որ ժողովուրդը իրենց թողնի ապրել, որ պետք է նրան կուրացնել՝ ենթարկեցնելու համար, և վերջապես, ժողովուրդն այնքան ավելի հնազանդ է, որքան ուժեղ է շահագործվում: Խելագարներ: Նրանք չգիտեին, որ ամեն համբերություն իր սահմանն ունի, որ տառապանքներից տանջահար՝ խիզախ ժողովուրդը անդուլ ձգտում է խարանից ազատվել, որ հուսահատության հառաչանքները կարող են վերածվել կատաղության ճիչերի, և վերջապես՝ ազատության կոչերը միշտ պատրաստ են ապստամբության կրակներ վառել:

Շնորհիվ փիլիսոփայությամբ լուսավորված լինելուն՝ արդեն անցել է այն ժամանակը, երբ իր տգիտության մեջ բթացած մարդն իրեն ստրուկ էր համարում: Բռնապետության կամակատարները, իրենց կործանարար հանոգմունքներից

ամաչելով՝ լռում են, փոխարենը բոլոր կողմերից հնչում են իմաստունների խոսքերը, որոնք տիրակալներին մատնանշում են, որ յուրաքանչյուր պետության մեջ իշխանությունը պատկանում է ամբողջ ժողովրդին, որ հենց ժողովուրդն է օրինական իշխանության իսկական աղբյուրը, որ թագավորները օրենքների ճիշտ կատարումը վերահսկելու համար են, օրենքներ, որոնց իրենք էլ ենթակա են, որ նրանց հզորությունը հենվում է արդարության պաշտպանության վրա, որ պիտի տարածվի նրանց ամենավերջին հպատակի վրա էլ: Մխիթարական ճշմարտություններ են: Ինչո՞ւ են նրանց մասին արագ մոռանում երջանիկ ժամանակներում և հիշում են միայն դժբախտությունների պահին:

Բայց ինչ հոգեցունց տեսարան է բացվում մեր աչքերի առաջ: Օ՛, իմ հայրենիք: Անկուշտ գիշատիչները հոշոտում էին քո մարմինը, բարբարոսների բազուկները սուր էին խրում քո կուրծքը. ես դեռ տեսնում եմ քեզ կորուստներից թուլացած, սովից տանջահար, վերքերով պատված ու արնաքամվող:

Վաղուց արդեն, քո դժբախտությունների ծանրության տակ՝ դու սզում ես լռության մեջ: Եվ միայն տանջանքների անծայրությունը, վերջապես, քո կրծքից հուսահատության ճիչեր պոկեց: Նրանք հասան քո արքայի ականջին, և նրա սիրտը կարեկցանքով լցվեց: Նա անձամբ տեսավ քո վերքերը ու նրա հոգին ցնցվեց: Հիմա նա քեզ օգնության է շտապում: Նա խորապես զայրացած է իր ուխտադրուժ ծառաների արարքներից, որ ի չարն են գործադրել իրենց իշխանությունը և ձգտում է վերջ դնել հանցավոր հանդգնությանը նրանց, ովքեր կզայթակղվեն հետևել սրիկաների օրինակին: Արքան անձամբ է ուզում ձեզ պաշտպանել նրանց կատաղությունից:

Դու երջանիկ կլինես, եթե արքայի բարեգութ մտադրությունները իրագործվեն՝ հակառակ քո անդորրի թշնամիների: Ավելի երջանիկ կլինես, եթե քեզ մասերի չբաժանեն քո սեփական զավակները: Ոմանք՝ նենգ սիբարիտները, աղքատության երդումներ են տալիս և նույն ժամանակ բարձրաշխարհիկ հաճույքների հորձանքում կողոպտում են աղքատների հասանելիքը, հնազանդության երդումներ են տալիս և նույն

Ժամանակ պահանջում են իրենց փառասիրությունը շոյող արտոնություններ, իրենց անվանում են խաղաղարար Աստծո ծառաներ և նույն ժամանակ ամենուր խառնակության ու թշնամության կրակն են վառում: Մյուսները՝ ծիծաղաշարժ պալադիները՝ ձգտելով (խելահեղության նոպայում) վախեցնել տիրակալին և նրան առաջարկելով իրենց օգնությունը քո հանդեպ հաշվեհարդարում, քո գլխին կործանում ու կողոպուտ են բերում: Բայց՝ զինված հավատով սեփական ուժերի նկատմամբ, դու սանձեցիր որոտը և ճնշեցիր այդ հանցավոր կուսակցություններին բանականության փաստարկների ծանրությամբ: Կուսակցություններից մեկը արդեն շփոթահար է մի հարգարժան պրելատի դրսևորած սխրանքներից: Բայց նրա հետքերով գնալու ուժ չունի: Այդ կուսակցությունը լռություն է պաշտպանում և սպասում է իր ճակատագրի վճռին՝ իրադարձությունների ընթացքում, նույն ժամանակ մյուսը, առանձին նշանավոր անհատների հիանալի վարքից ստորացած՝ թաքցնում է իր անարդար նկրտումները և ձգտում է խաբել քեզ ձևացյալ մեծահոգությամբ:

Օ՛, ֆրանսիացիներ: Ձեր տանջանքներին վերջ կդրվի, եթե դուք հոգնել եք հանդուրժել. դուք ազատ եք, եթե ունեք ազատ լինելու քաջություն: Ամբողջ Եվրոպան է ծափահարում ձեր գործի արդարությանը: Վստահ ձեր իրավունքների օրինականությանը, ձեր թշնամիները դադարել են դիմադրել պահանջներին: Այդ մարդիկ, հեռու լինելով պետության ծախսեր հարուցել հրաժարվելուց, որից մինչև այժմ միայն արյուն են քաշել, պատրաստ են միայնակ մարել պետական պարտքը՝ միայն թե դուք հրաժարվեք ձեր պահանջները Ազգային ժողովին ներկայացնելուց: Մարել ամբողջ պարտքը անձա՞մբ: Եվ որտեղի՞ց են վերցնելու միջոցներ՝ անդունդը ծածկելու: Ինքնամեծար փրկարարներ: Կգտնվի՞ նրանց մեջ թեկուզ հարյուր մարդ, որ չեն աղտոտվել շքեղ կյանքով, վատնումով, մոլեխաղերով, իրենց սեփական կառավարիչներին թալանելով: Կգտնվի՞ նրանց մեջ հարյուր մարդ, որ ծանրաբեռ չէ պարտքերով: Նայեք նրանց հողերին, որ դատական կալանքի տակ են, կամ ամայի, կամ վաճառքի տակ գտնվող, նայեք նրանց

կալվածքներին, որ դատական կատարածուների կամ խնամատարների ձեռքում են: Բայց նույնիսկ այն դեպքում, եթե նրանք խաբում են իրենք իրենց, եթե նրանք իսկապես կարողանային, եթե իրոք ցանկանային իրենց կամքով կառավարությանն ազատել պարտքերից, այդ դեպքում նրանց ճոխ զոհաբերությունը կլիներ միայն ժամանակավոր միջոց, քանի դեռ պետությունը կարիք ունի մշտական և հուսալի միջոցների: Ձգուշացեք նրանց թակարդներից: Նրանք պատրաստ են մի անգամ բաժանվել ցանկացած գումարից, միայն թե հետո չվճարեն ամբողջ կյանքում: Քսակները բացելով մեկ անգամ, նրանք իրենցը կդարձնեին կռվի դաշտը՝ հավերժ կթուլացնեին ձեզ, կծանրացնեին ձեր շղթաները և կշարունակեին սնվել ձեր քրտինքով ու արյունով:

Նրանք որոշել են ձեզ չճանաչել ազգի գլխավոր խավը, և թեպետ իրենց նախկին ճառերն այսօր չեն արտասանում, նրանց վարքագիծը բոլորովին չի փոխվել: Բնության մեջ իրենցից բացի ոչ մեկին չտեսնելով, նրանք իրենց ամբողջ ազգի տեղն են դնում: Թող նրանք ընդմիշտ իրենց վրա վերցնեն պետության բոլոր ծախսերը, թող աջակցեն ու պաշտպանեն նրան, հոգ տանեն հանուն նրա բարգավաճման, թող մշակեն դաշտերը, կառուցեն քաղաքները, մշակեն հանքերը, բանեցնեն արհեստանոցները, աշխատեցնեն մանուֆակտուրաները, առևտուրը վարեն, արդարադատությունն իրականացնեն, երիտասարդներին սովորեցնեն, ծովն իջեցնեն նավերը, զինեն նավատորմն ու բանակը պահեն: Դուք, դժբախտ քաղաքացիներ, հեռու փախեք անշնորհակալ հայրենիքից, որ պարտական է ձեզ ամեն ինչով և միաժամանակ մերժում է ձեզ: Բայց ո՞ւր տարավ ինձ իմ սրբազան սլացքը: Ոչ, ոչ, քաղաքացիներ, մի լքեք ձեր օջախները, զգացեք ձեր ուժը: Այդ դուք եք պետության հարստությունն ու հզորությունը: Ձեզ գլխավորող արքան միշտ կմնա տիեզերքի ամենահզոր տիրակալը, առանց ձեզ նա, մնալով ազնվականության ու հոգևորականության գլխավորը, միշտ կլինի սովորական սենյոր՝ իր վասալների մեջ: Այդ դեպքում արքան կմնանվեր կայսրության այն մանրիկ իշխաններին, որոնք հարկադրված են

հզոր հարևանի հովանավորությունն աղերսել՝ նրա կողմից կուլ գնալու վախից և շատ արագ կդադարեր լինել մեծ տիրակալներից մեկը: Դե ինչ եմ ես ասում: Առանց ձեզ, Ֆրանսիան, որ ոռոգված է ձեր քրտինքով ու արցունքով, կզրկվեր իր բերքից ու կվերածվեր անապատի: Առանց ձեզ կսպառվեր նրա բերրիության աղբյուրը և արքան ինքը սովից կմեռներ: Թող նրանք փառասիրաբար պարծենան իրենց սխրանքներով, իրենց ծառայությամբ, ի՞նչ գին ունեն նրանց սխրանքները ձերի համեմատությամբ: Կարո՞ղ էր արքան՝ հարկադրված լինելով ընտրել նրանց ու ձեր միջև, թեկուզ մի վայրկյան տատանվել: Սակայն, փառք երկնքին, նա չի հայտնվի նման ծանր ընտրության առաջ, և ազգը չի պառակտվի, չի մասնատվի, չի ոչնչանա: Բանականության լույսը աստիճանաբար ցրում է խավարը, որ պատել էր ձեր թշնամիների աչքերը. կշռադատելով ու ծանրութեթև անելով իրենց սեփական իրական շահերը, նրանք կդադարեն ծառանալ արդարության դեմ: Օ՛ր, իմ հայրենակիցներ: Ձեր տանջանքների անծայրածիրությունը ստիպել է ձեզ գիտակցել ապաքինման անհրաժեշտությունը: Ձեզ եզակի հնարավորություն է տրված, որ դուք նորից ստանաք ձեր իրավունքները: Ճանաչեք վերջապես ազատության գինը, հասկացեք վերջապես ակնթարթի արժեքավորությունը: Թող իմաստունությունը ձեր բոլոր քայլերն ուղղորդի, բայց անհողդողդ մնացեք: Ինչ առավելություններ էլ ձեզ խոստանան, նույնիսկ եթե ձեր թշնամիները խոստանան հարկային բեռը իրենց ուսերին վերցնել, հրաժարվեք ամեն ինչից, քանի դեռ ձեր իրավունքները մեկընդմիջտ չեն ամրագրվել: Ազգային ժողովում՝ ահա որտեղ դուք պետք է հանդիսավորապես դրանք հաստատեք և սրբացնեք դարերով:

Ինչի իրավունք չունեք դուք և ինչի կարիք ունեք: Այն վիճակում, ինչ հիմա դուք եք, դուք պիտի ոչ միայն պահանջեք անհրաժեշտը՝ որ կերակրվեք, հագնվեք, բնակարան ունենաք, ձեր երեխաներին դաստիարակեք ու ոտքի կանգնեցնեք. դուք պիտի, բացի դրանից, ապահովեք ձեր անձնական ազատությունը նախարարների կամայականություններից,

ծեր անմեղությունն ապացուցեք անարդար դատավորներին, պաշտպանեք ձեր կանանց ու դուստրերի պատիվը տիտղոսակիր անառակներից, իսկ ձեր սեփական բարի անունը՝ ազդեցիկ զրպարտիչներից, արդարադատության հասնեք հզոր հալածիչներից, և, վերջապես բարենպաստ պայմաններ ստեղծեք սեփական ընդունակությունների զարգացման ու երջանկության հասնելու համար: Դա ձեր պարտքն է ինքներդ ձեր առաջ, ձեր որդիների, հայրենիքի ու արքայի: Դա միակ միջոցն է ազգը բարգավաճ, հարգարժան ու հզոր դարձնելու և ֆրանսիացու անունը փառքի գագաթին հասցնելու համար:

Ելույթ երկրորդ

Ոչ, իմ հարգելի հայրենակիցներ, չկա այնպիսի միջոց, որ մեր թշնամիները չօգտագործեն բարձրագույն ժողով չիրավիրելու համար, այն ժողովը, որտեղ դուք քաղաքացու իրավունքներ ձեռք կբերեք: Ամեն օր նրանք ձեզ համար նոր որոգայթներ են լարում: Երեկ նրանք ձգտում էին ձեզ շահագործել, այսօր ուզում են ձեզ բաժանել՝ անպտուղ ջանքեր, քանի ձեզ հետ են ձեր առաքինությունները:

Արդեն երրորդ խավի բուրդ դասակարգերը, ընդհանուր շահերով միավորված, մերձեցել են ու հաղորդակցվում են իրար հետ: Իմ թանկագին հայրենակիցներ, ուշադրություն դարձրեք սեփական ուժերին և դա արեք ոչ միայն հանուն նրանց չափման (նրանք անթիվ ու անհաղթահարելի են), որքան հանուն ձեր այն եղբայրներին ճանաչելու, ովքեր պատրաստվում են ձեզ դավաճանել և նրանց, ում վրա դուք իրավ կարող եք հենվել:

Ձեր թշնամիները ձեր խավից ուզում են բաժանել ֆինանսիստներին, բայց այդ ունևոր մարդիկ բավականաչափ խելամիտ են, որ իրենց զարդարելով դատարկ տիտղոսներով, համընդհանուր ծաղրատելի չդառնան, որպեսզի նույնանան այն դասի մարդկանց հետ, ովքեր միավորված են միայն ոսկու տենդով, որպեսզի հարեն այն կուսակցությանը, որ քամահիրում է իրենց, որոնց բռնապետական հակումները չափազանց լավ հայտնի են:

Ձեր թշնամիները ուզում են ձեր խավից բաժանել նորաթուխ ազնվականներին, արքայի մարդկանց, քաղաքային իշխանության պաշտոնյաներին: Բայց այդ հարգարժան մարդիկ չափազանց բարձր են կանգնած մանրիկ փառասիրության նախապաշարումներից, որպեսզի չհպարտանան քաղաքացու կոչումով, որպեսզի հեռանան իրենց հարգող եղբայրակիցներից և տեղ գրավեն այն կուսակցությունում, որի բռնակալական հակումները հաճախ են զգացել:

Ձեր թշնամիները ուզում են ձեր խավից բաժանել փաստաբաններին, դատական աստիճանավորներին, ավելի ցածր աստիճանակարգի դատական պաշտոնյաներին: Բայց անմեղության այդ աննկուն պաշտպանները, օրենքի այդ վրիժառուները չգիտեն այլ ազնվություն, բացի զգացմունքների ազնվությունից, նրանց, իրենց համոզմունքներին հավատարիմներին, չի հաջողվի տեսնել կուսակցությունում, որի բռնակալական հակումներն այնքան հաճախ հակադարձել են:

Ձեր թշնամիները ուզում են ձեր խավից բաժանել հոգևորականներին, բայց հավատի այդ հարգարժան ծառաները, իմանալով, որ բոլոր մարդիկ եղբայրներ են և մշտապես քարոզելով հնազանդություն, չեն հպարտանա բարձրաշխարհիկ շնորհներով, որ մերժում է Ավետարանը: Նրանք չեն գնա այն կուսակցության ետևից, որի բռնակալական նկրտումները ամեն օր ողբում են:

Ձեր թշնամիները ուզում են ձեր խավից բաժանել գրողներին, գիտնականներին, փիլիսոփաներին, բայց այդ անգին մարդիկ, որոնց ամբողջ կյանքը ձեզ լուսավորություն պարզեցնել է ու սեփական իրավունքները ներշնչելը, որ այդքան խանդոտ պաշտպանում են ձեր գործը և այդքան լավ տարբերում են տաղանդն ու առաքինությունները, մի՞թե կարող են դառնալ արգահատելի դավաճաններ և ընդունել այն կուսակցության կողմը, որի բռնակալական նկրտումների դեմ պայքարում են:

Այսպիսով, Ֆրանսիայի երրորդ խավը կազմված է ծառաներից, բանվորներից, վարպետներից, արհեստավորներից, առևտրականներից, ձեռնարկատերերից, գյուղացիական տն-

տեսությունների տերերից և ռանտիեններից՝ որ չունեն տիտղոսներ, ուսուցիչներից, արվեստի մարդկանցից, վիրաբույժներից ու բժիշկներից, գրողներից, գիտնականներից, իրավաբաններից, դատական ցածրաստիճան պաշտոնյաներից, տաճարի ծառաներից, ինչպես նաև բանակից ու նավատորմից. անհամար ու անհաղթելի մի լեգիոն, որ ներառում է և լուսավորությունը, և ձիրքը, և ուժը, և առաքինությունը:

Այն գլխավորում են մեծահոգի ու պարկեշտ ազնվականները, պաշտոնյաները, սենյորները, պրելատները, իշխանները, ովքեր մոռանում են իրենց արտոնությունների մասին ու ծառայում են ձեր գործին՝ բավարարվելով հասարակ քաղաքացիների կոչումով:

Այն պետք է գլխավորեին նաև մարդիկ, ովքեր վաղուց բավականին կրքոտ են, սենատորները, որ ժողովրդի հայրը դառնալու հավակնություններ ունեն և բարեգործ օրենքների, սակայն պառլամենտները լքել են երրորդ դասին և երրորդ դասն էլ իր հերթին լքում է նրանց:

Ի՞նչ է նա կորցնում դրանից: Սենատորներին մեղադրում են, որ նրանք միշտ քիչ են հոգ տարել ժողովրդին, բայց միշտ նախանձել են պատրիկների արտոնություններին ու պատիվներին:

Նրանց մեղադրում են, որ նրանք իրենց ներկայացնում են քաղաքում հալածվածների պաշտպան, գյուղերում իրենք են հալածում թույլերին, որ դժբախտություն ունեն նրանց հարևանը լինելու:

Նրանց մեղադրում են, որ ոչ ոք ու երբեք նրանցից արդարադատություն չի տեսել նույնիսկ իրենցից չնչինագույնի նկատմամբ:

Նրանց մեղադրում են, որ մերժել են հողային հարկը՝ միայն հասարակական հոգսերի մի մասը կիսած լինելու վախից:

Նրանց մեղադրում են, որ իրենց ձայնը բարձրացրել են ձերբակալությունների կամայական հրամանների դեմ միայն այն ժամանակ, երբ դա վերաբերել է իրենց:

Նրանց մեղադրում են, որ պահանջել են Գլխավոր նահանգների գումարում միայն նոր հարկերի հաստատման հա-

մար, նաև այն բանի, որ նրանք ներկայանում են պէրերի և բարձրագույն հոգևորականների հետ, երբ խոսք է գնում Գլխավոր նահանգների գումարման մեջ երրորդ խավի ներկայությունն արտոնելու մասին:

Նրանց մեղադրում են, որ նրանք դրդել են երրորդ խավին պաշտպանել իրենց իրավունքները, բայց իրենք էլ լռեցնում են նրա ձայնը, երբ այդ խավը ցանկանում է ունկնդրված լինել:

Նրանց մեղադրում են, որ նրանք, գաղտնաբար դրդելով ապստամբության, իրենք կայացնում են ժողովրդի դեմ որոշումներ:

Նրանց մեղադրում են, որ նրանք, անկաշառ պահանջելով իրենց անարդարացիորեն ձերբակալված երկու անդամների ազատությունը, միայն մեկ անգամ են պատրաստակամություն հայտնել վրեժ լուծել զորքերի կողմից սպանված բազմաթիվ քաղաքացիների համար:

Նրանց մեղադրում են, որ սկզբում նրանք պահանջում էին մանուլի ազատություն՝ գովաբանության հույս ունենալով, հետո ջանում էին այն բեկանել՝ վախենալով պարսավանքից:

Նրանց մեղադրում են, որ նրանք, նայած հանգամանքերին, շրջվում են մեկ դեպի ժողովուրդը, մեկ կառավարությունը՝ ջանալով իրենց ատելության զենքը դարձնել նրանց դեմ, ովքեր հակառակվում են իրենց գաղտնի ու փառասիրական ձգտումներին ու ծրագրերին:

Նրանց մեղադրում են, որ նրանք ձգտում են անկախության և հակառակվում են արքային՝ երազելով մի գեղեցիկ օր կիսել նրա իշխանությունը:

Նրանց մեղադրում են դասակարգայնության ոգու համար և զազրելի կողմնակալության:

Նրանց մեղադրում են, վերջապես, փառասիրության, անհնազանդության, ապստամբականության, բռնապետության մեջ, և նրանք նույնիսկ արդարանալու փորձեր չեն անում: Ի՞նչ մտածել այդ լռության մասին: Արժե միայն համադրել նրանց հիասքանչ ճառերը և նողկալի վարքագիծը, նրանց բարոյական կանոնները՝ այդքան մեղմ տեսության մեջ և այդքան կոպիտ գործնականում, նրանց քաղաքականությունը,

որ այդքան իմաստուն է արտաքուստ և այդքան ուխտադրուծ իրականում, հնազանդության անդունդը նրանց շուրթերին և հպարտության խորքը նրանց սրտերում, այդքան մարդկայնությունը կանոններում և այդքան դաժանությունը գործերում, այդքան չափավոր մարդկանց և այդքան փառասեր պաշտոնյաներին, այդքան անկաշառ դատավորներին և այդքան անարդար դատավճիռները՝ արժե միայն համադրել այդ ամենը, և իրոք, չես իմանա՝ ի՞նչ մտածել: Ժողովրդի հայրերի հուզիչ կոչումը, որի ետևում նրանք պարծենկոտաբար թաքնվում են, հիմա թվում է ընդամենը ծաղրալից կեղծանուն, որ տրվում է վտանգավոր, անմարդկային ու ինքնասիրահարված մարդկանց:

Ելույթ երրորդ

Ես միշտ դառնությամբ եմ հիշում հասարակության սակավ խելամիտ ուրախությունը թուլուզյան արքեպիսկոպոսի նախարար նշանակվելու առիթով: Նա մեծ խելքի տեր մարդ է, մեծ ընդունակությունների. հիացմունքով ասում էին այն ժամանակ բոլորը՝ ամենալուսավոր հույսերը կապելով նրա հետ: Բայց բավակա՞ն է, արդյոք, խելոք մարդ լինել, որպեսզի գտնվես կառավարական իշխանության ղեկին, եթե բացակայում են պետական այրին անհրաժեշտ ընդունակությունները, եթե պետական գործերը վարելու փորձ չունես: Եվ հարց է ծագում՝ որտեղից այդ հանդուզն պրելատը կարողացավ առաջին նախարարին անհրաժեշտ տեղեկություններ ձեռքբերել: Բարձրաշխարհիկ հասարակության շրջանակներո՞ւմ, կանանց բուդուարներո՞ւմ, արքունիքի ինտրիգներո՞ւմ:

Բացի այդ. եթե նա նույնիսկ ունենար իր չունեցած ձիրքերը, միայն տաղանդը բավական չէ՝ անհրաժեշտ են բարոյական որակներ. դե ինչ կարելի էր սպասել արքունական ավարտված սինլքորից, այն մարդկանցից մեկից, ում հոգուն մշտապես իշխում են փառասիրությունը, ազահությունն ու ժլատությունը, որոնց արհեստը խաբեությունը, նենգությունը, կողոպուտն ու դավաճանությունն է:

Չարագույժ նախանշան: Եվ զարմանալի չէ, որ իրադարձությունները այդքան արագ իրենց բացահայտեցին: Դուք ինքներդ տեսաք, այո, դուք ինքներդ տեսաք՝ ինչպես այդ դժբախտ թալանչին սկսեց իր գործունեությունը նախարարությունում ոսկու իր քաղցը հագեցնելով՝ ժողովրդական ունեցվածքի յուրացումով, իսկ հետո երբ սովյալ ժողովուրդը հաց խնդրեց, նրանից վերջին քոջերը խլեց: Սակայն այդ պատրանքը, շնորհիվ իրադարձությունների ինչ-որ անօրինակ ընթացքի, շարունակում էր գոյատևել մինչև վերջին օրերը: Իսկ ինչ վերաբերում է նախարարին, ապա նա, գիտակցելով սեփական անկարողությունը և վախենալով մոտեցող որոտից, փախավ երկրից՝ թողնելով նոր գլխապտույտ անդունդ, որի մեջ նետեց ազգին:

Թանկագին իմ հայրենակիցներ, թող անցյալը ձեզ ապագայի դաս լինի, զինվեք խելամտությամբ և ձեր ներկայացուցիչների Ազգային ժողով ընտրության ժամանակ նույնքան խիստ եղեք, որքան նախարարների ընտրության:

Քաղաքական ասպարեզից հեռացրեք կրքոտ ու անխելամիտ երիտասարդներին, ինչպես նաև մարդկանց, որ հայտնի են իրենց թեթևամտությամբ, հակված են վատնումի, շքեղության ու անբարոյականության, ժլատության ու փառասիրության:

Գիտելիքներ և առաքինություն՝ ահա հատկանիշներ, որ անհրաժեշտ են երրորդ դասի ներկայացուցչին: Այդ կոչումը տվեք միայն սթափ դատող և փորձված ազնիվ մարդկանց, որոնց ընդունակություններին չեք կասկածում, մարդկանց, որ հասարակական բարեկեցության համար են հոգում, փորձառու են գործերի մեջ, ում շահերը անբաժանելի են ձեր շահերից, լուրջ ու հասունացած մարդկանց կամ նրանց, ում պատկառազու ծերությունը պսակում են անբասիր ապրած տարիները: Եվ վերջապես, որպեսզի նրանց առաքինությունը պաշտպանեք զայթակղություններից, ընտրեք մարդկանց, որոնք շնորհիվ իրենց ունեցվածքի կամ վաստակի, կարիք չեն ճանաչում, իրենց գործունեությամբ անկախ մարդկանց կամ այնպիսիներին, որոնց պաշտոնները կախված չեն

բարձրագույն անձանց բարի կամեցողությունից՝ ոչ կառավարությունից, ոչ հովանավորությունից կամ նախարարից:

Նրանից, թե ով կընտրվի ձեր ներկայացուցիչ, կախված է ձեր երջանկությունը, ձեր փրկությունը: Ձեր ունեցվածքի, ազատության ու պատվի պաշտպանության հոգսը, սերը ձեր ընտանիքի, հայրենիքի, արքայի նկատմամբ. պետության կրոնն ու փառքը հիմա միավորվում են, որպեսզի կոչ ուղղեն ձեր խելամտությանն ու առաքինությանը: Երբ նման խոշոր շահեր են շոշափվում, կհանդգնե՞ն մանր կրքերը ձայն բարձրացնել: Ձգուշացեք, որ քամահրելով խելացի խորհուրդները և ունկնդրելով գայթակղիչ ճամերը, դուք սեփական ձեռքով փոս չփորեք ձեր ոտքերի տակ: Ձգուշացեք, որ ձեր սեփական գավակները ձեզ վաղը չմեղադրեն, որ դուք եք կռել իրենց շղթաները, և նրանք ողբալով հարստահարման դառը պտուղները ու բողոքելով իրենց տանջանքներից, չանիծեն իրենց ծախու հայրերին:

ԿԵՍԱՐԻ ՄԱՐԸ (Ք.Ծ.Ա. 44 թ.)

Իսպանիայից Յոնն Կեսարը ժամանեց 45 թվականի հոկտեմբերին (այդ ժամանակ օրացույցն արդեն ճշգրտված էր), նրան սպանեցին 44 թվականի մարտին: Վեց ամիս նա տիեզերքի տիրակալն էր. նա Պոմպեոսի որդու նկատմամբ տիրում էր ստացավ, որը բավականաչափ վիրավորական թվաց: Ոչ Մարիուսը, ոչ Սուլլան երբեք նման ստորացման չէին ենթարկել Յոննի քաղաքացիներից և ոչ մեկին:

Սենատը նրան հռչակեց իմպերատոր և ցմահ դիկտատոր. այդ ժամանակից ի վեր նա գլխին մշտապես կրում էր դափնեպսակ և տոնական օրերին տրիումֆակրի տոգա էր հագնում: Նա ստեղծեց բազում սենատորներ ու պատրիկներ, կարգի բերեց օրացույցը, սկսել էր աշխատել քաղաքացիական ու քրեական օրենսգրքերի խմբագրման, պատիժներ սահմանող օրենսգրքի վրա, նախագծեր էր կազմում Յոննը նոր ու հիասքանչ շենքերով զարդարելու համար: Նրա օրոք սկսեցին Կայսրության ընդհանուր քարտեզը կազմելու և ամբողջ տարածքում վիճակագրական աշխատանքները. նա Վարոնին հանձնարարեց հանրային ընդարձակ գրադարանի կազմակերպումն ու կարգավորումը, մտադիր էր չորացնել Պոնտական ճահիճները և Տիբրոս գետի համար նոր հուն փորել՝ Յոննից մինչև ծով, Օստիայում կառուցել մեծ նավահանգիստ՝ ամենամեծ նավերի համար, նաև մտադիր էր Կորնթոսի ծովածոցը վերափոխել և Կորնթոսն ու Կարթագենը վերականգնելու համար գաղութաբնակներ էր ուղարկել:

Նա անկեղծորեն ներել էր բոլորին, որ մնացել էին Պոմպեոսի կուսակցությունից և առավել կարևոր պաշտոններին նշանակեց ամենահայտնի պատրիկների ընտանիքների ներկայացուցիչների. այդ քայլերին նրան դրդում էին ինչպես մեծահոգությունը, այնպես էլ քաղաքական նկատառումները: Նա Ռուբիկոնն անցավ իբրև ժողովրդական կուսակցության ղեկավար՝ հենց այդ կուսակցության օգնությամբ նա հաղթեց

Պոմպեոսի շուրջը հավաքված ամբարտավան արիստոկրատներին: Իրոք՝ ի՞նչ կարող էր նա անել իր երկու կամ երեք լեգիոններով: Ինչպե՞ս կարող էր նա առանց կռիվների ու պաշարման իրեն ենթարկել Իտալիան ու Յռոմը՝ կողմնակից չունենալով իտալացի ու հռոմեացի ջլապինդ և կոշտուկապատ բազուկների մեծամասնությունը: Քաղաքացիական պատերազմի սկզբում Պոմպեոսը Յռոմի մատույցներում ուներ վետերանների երկու լեգիոն և 30000 զորք: Նրա 30 կոհորտաները Կորֆինիոսում էին, բայց ժողովուրդը նրա դեմ էր, և Պոմպեոսը հարկադրված էր առանց կռվի հեռանալ Յավերժական քաղաքից: Նա հատեց ծովը՝ ընդառաջ գնալով ասիական լեգիոններին. այնտեղ ձևավորեց բանակ և ժամանեց Յունաստան՝ իր կողքին ունենալով սենատն ու պատրիկների մեծ մասին: Բայց Կեսարը ամենասկզբից դարձավ Յռոմի տերը:

Ֆարսալի, Տապսի, Մունդի հաղթանակներից հետո՝ ջախջախելով Պոմպեոսի կուսակցությանը, ժողովրդական կուսակցությունը և վետերանները իրենց պահանջները առաջադրեցին՝ ստիպելով իրենց ձայնը ունկնդրել: Կեսարը մտահոգված էր՝ նրանց զսպելու համար նա ազդեցիկ ընտանիքների ներգործությանը դիմեց: Բոլոր ժողովուրդներն ունեն արիստոկրատիա, մշտապես, բոլոր հեղաշրջումների ժամանակ: Կործանեք նրանց ազնվականների մեջ, տեղնուտեղը կհայտնվեն հարուստ ու ազդեցիկ երրորդ դասի մեջ, ճնշեք այդտեղ, կհայտնվեն ժողովրդական պարագլուխների ու արհեստավորների մեջ: Արիստոկրատիայի այս դիմափոխություններից տիրակալը ոչինչ չի շահում. թողնելով նախնական տեսքով, ենթարկեցնելով նոր օրենքներին, նա, ընդհակառակը, ամեն ինչ բնական տեսքի է բերում: Իրերի այդ կարգը հատկապես անհրաժեշտ էր Յռոմի համար, որ իշխում էր ամբողջ աշխարհին և իր գերազանցությունը պահպանելու համար կարիքն ուներ ինչ-որ մոզական ուժի, որ կապվում էր Սցիպիոնի, Պողոս Եմիլիոսի, Կլոդիոսի, Ֆաբիոսի և այլոց հետ, ովքեր հաղթում էին, կառավարում էին և որոշում էին Եվրոպայի, Ասիայի ու Աֆրիկայի ճակատագրերը բազում դարեր շարունակ:

Կրասոսն իր բանակով կործանվեց Եփրատի ափին՝ նրա լեգիոնների արծիվներն անցան պարթևներին: Չոնոնի ժողովուրդը հատուցում պահանջեց, որը վեց տարվա քաղաքացիական պատերազմ դարձավ: 44 թվականի առաջին օրերին Կեսարը հայտարարեց ծովն անցնելու ու պարթևներին հնազանդեցնելով՝ սպանված Կրասոսի հոգուն խաղաղություն պարզելու մտադրության մասին: Ամբողջ ծնեռ նա նախապատրաստվում էր այդ մեծ արշավանքին, որ Չոնոնին փառք ու Կեսարին օգուտներ էր խոստանում: Իրոք, այդքան տևական ու արյունահեղ քաղաքացիական պատերազմից հետո արտաքին պատերազմ էր պետք՝ միավորելու բոլոր կուսակցությունները ու ստեղծելու համար ազգային բանակ:

Պարթևների հետ պատերազմում երկու դժվարություն կար. առաջինը այդ ժողովուրդների պատերազմելու ձևն էր. նրանք հռոմեացիներից ավելի լավ էին զինված. պարթևների նետերը խոցում էին լեգիոներների վահանները, պարթևները չէին սպասում ծանր զենքերով զինավառ հռոմեացիների հետ բախմանը, այլ հեռվից ու դիպուկ նետահարում էին: Լաբինն Աֆրիկայում հաջողությամբ կիրառել էր պատերազմելու այդ ձևը: Հավանաբար այդ առումով Կեսարը պարթևներին կգերազանցեր՝ նրանց հակադրելով բազում նետածիգների Կրետե կղզուց, Բալեարյան կղզիներից, Իսպանիայից ու Աֆրիկայից: Երկրորդ դժվարությունը այդ երկրների բնությունն էր. Վերին Հայաստանից ներխուժման դեպքում երկար պատերազմ էր սպասվում լեռնային տեղանքում, Եփրատով ու Միջագետքով ուղևորվելիս՝ կհանդիպեր ճահիճների, լճերի ու անպտուղ տափաստանների: Այս բոլոր խոչընդոտները Կեսարի հանճարից ավելին չէին: Եփրատի ու Տիգրիսի վրա մեծաթիվ նավատորմիղը կապահովեր ջրային արգելքների հաղթահարումը, իսկ կաշվե տիկերով բեռնված ուղտերը ի չիք կդարձնեին անապատի անջրդիությունը, և հավանաբար, Կեսարը կհաղթեր՝ հռոմյան արծիվները հասցնելով մինչև Ինդոսի ափերը, եթե միայն նրան չդավաճաներ 13 պատերազմներում ուղեկցած երջանկությունը: Այդ երջանկությունը ժպտացել էր Սցիպիոնին հինգ պատերազմներում, Ալեքսանդ-

րին՝ տասնմեկ պատերազմներում, լքել էր Պոմպեոսին տասնվեցերորդում, Յանիբալին՝ տասնյոթերորդում, և նրանցից ոչ ոք չէր կարողացել թեկուզ մեկ տարի իր կողքին պահել այդ խստասիրտ թեթևամիտին:

Այն ժամանակ, երբ այդ մեծ մարդը՝ Կեսարը, նախապատրաստվում էր այդքան մեծ գործերին, արիստոկրատների կուսակցության բեկորները, որոնց նա, մեծահոգաբար, ներել էր, դավադրում էին նրա դեմ: Բրուտոսն ու Կասիոսը դավադրության ղեկավարներն էին. առաջինը ստոիկ էր, Կատոնի սանը: Կեսարը նրա նկատմամբ հատուկ վերաբերմունք ուներ և երկու անգամ փրկել էր նրա կյանքը, բայց Բրուտոսի աղանդը ոչ մի երախտագիտություն չէր ընդունում: Բռնապետության վերաբերյալ հունական դպրոցներում քարոզվող հասկացություններով ներծծված՝ նա օրինական էր համարում յուրաքանչյուրի սպանությունը, ով իրեն օրենքից վեր է դասում: Ցմահ դիկտատոր Կեսարը իշխում էր ամբողջ հռոմեական ծովածավալ աշխարհին, և Սենատի իշխանությունը միայն երևութական էր: Այլ կերպ չէր էլ կարող լինել Մարիուսի ու Սուլլայի պարտությունից, Պոմպեոսի օրինախախտությունից, հնգամյա քաղաքացիական պատերազմից, և այն բանից հետո, երբ Իտալիայում հաստատվել էին վետերանները, որ պահպանում էին հավատարմությունը իրենց զորավարներին. ամեն ինչ սպասում էին մի քանի մարդուց ու ոչինչ չէին ակնկալում հանրապետությունից: Յանգամանքների այդ դասավորությամբ հնարավոր չէր ղեկավարել պետությունը բազմազուլս ժողովի որոշումներով և աշխարհածավալ Հռոմի գերակայության և իշխանության երաշխիքներով միայն. բոլոր կուսակցությունների, քաղաքացիների հանգստության գրավականը Կեսարի անձն էր, ուստի նրա իշխանությունը օրինական էր:

Դավադիրներին դժվար չէր հաջողության հասնել. Կեսարը նրանց հավատում էր: Բրուտոսը, Կասիոսը, Դեցիմոսը նրա բարեկամներն էին, մերձավորները, նա դյուրահավատորեն կարծում էր, որ նրանց բոլորի համար թանկ է իր կյանքը, քանի որ ինքն աջակցում էր բոլոր ականավոր անձանց և այն

ամենին, ինչը փառահեղ էր Յոնուսը՝ չնայած ժողովրդի ու բանակի դիմադրությանը: Արդարացնելու համար ստոր ու քաղաքականության հետ որևէ կերպ չհամատեղվող սպանությունը, դավադիրներն ու նրանց կողմնակիցները լուրեր էին տարածում, թե Կեսարը մտադիր է իրեն արքա հռչակել: ակնհայտ սուտ ու զրպարտություն, որը, սակայն, շուրթից շուրթ փոխանցվելով՝ հիմա պատմական ճշմարտության տեղ է անցնում: Եթե Կեսարը զործ ունենար այն սերնդի հետ, որն ապրում էր Նումիոսի, Տուլիոսի ու Տարկվինիոսի օրոք, նա, գուցե, իր իշխանությունը ամրապնդելու ու հանրապետությունում խառնակությունը դադարեցնելու համար՝ դիմեր կառավարման սովորական ու արգո միջոցներին, բայց նա ապրում էր այնպիսի ժողովրդի հետ, որն արդեն հինգ հարյուր տարի այլ իշխանություն չէր ճանաչում՝ բացի կոնսուլների, դիկտատորների ու տրիբունների իշխանությունը: Արքայական իշխանությունը արհամարհված ու ստորացուցիչ էր, կուրուլիսյան աթոռը գահից բարձր էր դասվում հռոմյան սենատում: Ի՞նչ գահ էր պետք Կեսարին: Յոնուսի հինավուրց արքաների գահը, որոնց իշխանությունը քաղաքի մատուցներից դուրս չէր գալիս: Ասիայի բարբարոս արքաների՞ գահը, որոնց գահընկեց էին արել Սցիպիոնները, Մետելները, Կլոդիոսները: Արտառոց քաղաքականություն է: Ինչպե՞ս: Մի՞թե Կեսարը կարող էր հաստատունություն, հարգանք ու պատիվ գտնել Փիլիպոսի, Պերսևսի, Աթիլլայի, Միհրդատի, Փառնակի, Պտղոմեոսի թագով, որոնց Յոնուսի քաղաքացիները տեսել էին իրենց տրիումֆների ժամանակ՝ քառածի մարտակառքերին շղթայված: Դա չափազանց անհեթեթ է: Յոնուսացիները վարժվել էին արքաներին տեսնել իրենց տիրակալների նախասրահներում սպասելիս...

Նաև ասում էին, որ Կեսարը ցանկանում է իրեն հռչակել ոչ թե Յոնուսի, այլ՝ հռոմյան գավառների արքա. կարծես Յուլիանոսի, Փոքր Ասիայի, Սիրիայի ժողովուրդները կարող էին ավելի մեծ հարգանք տածել Պերսևսի, Անտիոքի, Աթիլլայի ու Պտղոմեոսի խորտակված գահերի նկատմամբ, քան Լուկուլլոսի, Սուլլայի, Պոմպեոսի և Կեսարի կուրուլիսյան գահավո-

րակի: Հետևաբար, այս ենթադրությունն էլ նույնքան անհիմն է, որքան առաջինը:

Մինչև իր կյանքի վերջին րոպեն Կեսարը հարգում էր ժողովրդական կառավարման բոլոր ձևականությունները. ոչինչ չէր անում առանց սենատի որոշման, բոլոր պաշտոնյաներին նշանակում էր ժողովուրդը, և, եթե իրոք ամբողջ իշխանությունը Կեսարի ձեռքին էր, արտաքուստ պահպանված էր հանրապետական ամբողջ կարգուկանոնը: Կեսարը չուներ որևէ պահակազոր, շրջում էր՝ ինչպես հասարակ քաղաքացի, նրա տունը ավելի շքեղ չէր, ամեն օր հանդիպում էր իր բարեկամներին, հաճախ էր ելույթ ունենում հռետորների ամբիոնից, լինում էր ժողովրդական ու սենատի ժողովներում: Եթե նա մտադրվեր արքա լինել, իրեն կշրջապատեր հավատարիմ պահակազորով. այդ նպատակով նա ոչինչ չէր անում և մշտապես մերժում էր իր բարեկամների հոգածությունը, որոնք լսելով պարտված կուսակցության տրտուները, նրա անվտանգության համար պահակազորն անհրաժեշտ էին համարում: Լինելով դիկտատոր, նույն տարին նա ցանկացավ Անտոնինոսի հետ կոնսուլ լինել՝ այդ պաշտոնի բոլոր պարտականությունները կատարելով: Պատվանդանից վար նետված Պոմպեոսի բոլոր արձանները նրա հրամանով հանդիսավորապես վերականգնվեցին, նա ոչնչով չդավաճանեց իր բանակի ոգուն՝ կապված պահելով նրանց ժողովրդական, ժողովրդավարական կուսակցությանը:

Ի՞նչ ապացույցներ են ներկայացնում նրան մեղադրողները: Նրանք բերում են մի քանի անեկդոտներ, հավանաբար սուտ կամ սխալ փոխանցված, որովհետև ոչ Ցիցերոնը, ոչ Ֆլորոսը, ոչ Վելլուսը այդ մասին չեն խոսում: Եթե նույնիսկ ընդունենք, որ դրանք արդարացի են, միևնույն է, ոչինչ չեն ապացուցում: Պատմում են, որ հունիսի 26-ին, երբ Կեսարը վերադառնում էր Ալբինյան սարից, ծափողջուներին ժամանակ ոմն մեկը նրան ողջունել է իբրև արքայի, և երբ ամբոխը զարմացած լռել է, Կեսարը նրան պատասխանել է, որ ինքը ոչ թե արքա է, այլ՝ Կեսար: Հետո՝ ժողովրդից ինչ-որ մեկը Կեսարի արձանը զարդարել է դափնեպսակով ու արքայական ակ-

նակուռ ապարոշով, և երրորդը. Լուսերկալիաների տոնակատարության ժամանակ լուսերկներից մեկը՝ կոնսուլ Անտոնիոսը, մոտեցել է Կեսարին, որ նստած էր ճարտասանական տեղում՝ իր տրիումֆակրի տոգայով ու դափնեպսակով և նրան է հրամցրել ապարոշը, բայց Կեսարը ապորոշը գլխին դնելու փոխարեն ուղարկել է Կապիտոլիում, ասելով, որ Զոռնը մի արքա ունի՝ Յուպիտերը: Լուսերկալիաները խելահեղ տոնախմբություններ էին, լուսերկները մերկ վազվզում էին փողոցներում ու կաշվե խարազաններով հարվածում անցորդներին. ամենաազնվատոհմիկ կանայք նրանց էին մեկնում իրենց բազուկները՝ հուսալով և հավատալով, որ այդ հարվածները իրենց զավակներ կպարզեն: Եվ, չորրորդը՝ Լուցիոս Կոտան, Սիբիլների գրքերը պահպանող քուրմերից մեկը, հայտարարել է, որ պարթևներին արքայից բացի ոչ ոք չի հաղթի: Զոռնեացիներին գրգռելու համար ավելին էին ասում՝ որ արքա դառնալով՝ Կեսարը մայրաքաղաքը տեղափոխելու է Ալեքսանդրիա կամ Իլիոն:

Ահա այսպիսի խղճուկ հիմնավորումների վրա բարեհոգի Պլուտարքոսը, զրպարտությունների սիրահար Սվետոնիոսը և նույն այդ կուսակցության մի քանի այլ գրողներ կառուցել են մեղադրանքների իրենց անհավանական համակարգը: Եթե Կեսարը որևէ օգուտ տեսներ արքայական գահավորակին բազմելում, նա այդ կաներ՝ իր գործի ու սենատի միաձայն հավանության բացականչությունների ներքո՝ նախքան սենատը Պոմպեոսի կողմնակիցներով համալրելը: Պետք չէր լինի նախապատրաստել ոչ հարբած մեկի արքային ուղղված կոչերը, ոչ սիբիլների «մարգարեությունը»՝ պարթևներին հաղթելու համար արքա դառնալու, ոչ էլ Լուսերկալիաների ժամանակ ապարոշ մատուցելու տեսարանները: Կեսարը այդ նպատակին այլ ճանապարհով կհասներ: Նրա համար շատ հեշտ էր իր լեգիոններին ներշնչել, որ նրանց փառքն ու հարստությունը ամբողջությամբ կախված են կառավարման նոր ձևից, որի ժամանակ իր տոհմը նրանց պաշտպանություն կտա պատրիկների տոգաներ կրողներից, իսկ սենատում նա ուղղակի կհայտարարեր, որ պետք է օրենքները վեր դասել

հաղթանակների ու զինվորականների կամայականությունից՝ տիրակալի գահակալությամբ պաշտպանելով քաղաքացիների սեփականությունը վետերանների ազահությունից: Բայց նա գնում էր հակառակ ճանապարհով. հաղթանակներից արքած՝ նա Յոնը կառավարում էր միայն իբրև կոնսուլ, դիկտատոր կամ տրիբուն, հետևաբար նա հաստատում, այլ ոչ թե ոտնահարում էր հանրապետական հին ավանդույթները: Ռուբիկոնն անցնելուց և իր բոլոր հաղթանակներից հետո Կեսարը ոչնչով չէր փոխել հանրապետական կառավարման ձևը: Նույնիսկ Օգոստոսը, երկար ժամանակ անց, երբ եռապետականների հալածանքներն ու պատերազմները հանրապետականների մի քանի սերունդ ոչնչացրին, գահ բարձրանալու մասին չէր մտածում. ոչ Տիբերիոսը, ոչ Ներոնը նրանից հետո նման բան չմտածեցին, որովհետև համաշխարհային կայսրության տիրակալի մտքով չի անցնի իրեն զարդարել ստորացուցիչ ու ատելի զարդարանքներով: Արքայական թագը թե օգտակար լիներ Օգոստոսի կամ իր հաջորդների համար՝ նրանք այդ թագը կընդունեին, բայց Կեսարը, հոգով հռոմեացի, ժողովրդի սիրելին, որ միշտ իր ճառերում ու ստեղծագործություններում այդպիսի հաճույքով ու փառասիրությամբ էր ներկայացնում «հռովմեական ժողովրդի» հմայող ուժը, Կեսարը արքայական թագից միայն կտխրեր:

Յետևաբար Կեսարը չէր կարող ցանկանալ, չէր ցանկանում և ոչինչ չէր անում հանուն այն բանի, ինչի մեջ իրեն մեղադրում են, այլ ճիշտ հակառակն էր անում: Եվ իհարկե՝ ոչ դեպի Եփրատ արշավանքի նախօրեին, դժվար պատերազմից առաջ չէր նախաձեռնի 500-ամյա կառավարման ձևի փոփոխությունը: Իսկ ո՞վ էր կառավարելու Յոնը արքայի բացակայությամբ: Ռեգենտը: Արքայի փոխանորդը: Նահանգապետը: Յոնն ընտելացել էր կոնսուլների, պրետորների, սենատի, տրիբունների իշխանությանը:

Սպանելով Կեսարին՝ Բրուտոսը ենթարկվում էր այն նախապաշարմունքին, որ քաղել էր հունական դպրոցներից. նա Կեսարին մի շարքում էր դասում Պելոպոնեսի ինչ-որ մանրիկ բռնակալների հետ, որ քաղաքի իշխանությունը զավթել էին մի

քանի գանձագողերի հետ. նա չէր ուզում տեսնել, որ Կեսարի իշխանությունն օրինական է, որովհետև անհրաժեշտ է, որովհետև բոլորի պաշտպանությունն է և բոլորի համար պահպանում է հռոմեացիների գերազանցությունը, և որ հետևանքն է ժողովրդի կամքի ու կարծիքի: Կեսարը սպանվեց, նրա իշխանությունը վերածնվեց Անտոնիոսի, Օկտավիանոսի, Տիբերիոսի, Ներոնի մեջ, իսկ նրանցից հետո 600 տարի փորձարկվեցին մարդկության համար հնարավոր կառավարման բոլոր ձևերը, բայց ոչ հանրապետությունը, ոչ արքայական միապետությունը այլևս չհայտնվեցին՝ հաստատուն ապացույց, որ ոչ մեկը, ոչ մյուսը չէին կարող կիրառվել դարի իրադարձություններին ու ոգուն համապատասխան: Կեսարը չէր կարող ցանկանալ արքա լինել, որովհետև չէր կարող դա ցանկանալ. իսկ չէր կարող ցանկանալ, որովհետև նրանից հետո 600 տարի նրա հետնորդներից որևէ մեկը դա չցանկացավ:

<ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԵՐԻՆԻ ՄԱՍԻՆ>

<...> «Աստվածաշնչի ձեռագրերի մոտեցման հարցում գոյություն ունի երկու տեսակետ: Գոյություն ունի նախակրոնական տեսակետ. դա մաքուր բնության և բանականության տեսակետն է, և դա աստվածային ծագում ունի: Այդ տեսակետը հավերժորեն կմնա անփոփոխ և կհարատևի ու կպահպանի իր նշանակությունը այնքան ժամանակ, քանի գոյություն կունենան Աստուծոց օժտված էակները: Այդ տեսակետը, սակայն, միայն հատուկ ընտրյալների համար է և ընդհանրական դառնալու համար շատ է բարձր ու ազնիվ: Այնուհետև գոյություն ունի եկեղեցական տեսակետ, որն իր բնույթով շատ ավելի մարդկային է: Նա թույլ է, փոփոխական և անկայուն, բայց նույնպես կապրի հավերժական անկայունության մեջ, քանի գոյություն կունենա մարդկային էության թուլությունը: Աստվածային հայտնության լույսը շատ է մաքուր ու պայծառ. խեղճ, թույլ մարդկանց համար այն չափից ավելի վեհ է ու անտանելի: Բայց եկեղեցին բարերար միջնորդուհու դեր է կատարում: Նա մթազնում ու չափավորում է այդ լույսը, որպեսզի դրանով օգնի բոլորին և բոլորի համար օգտակար դարձնի այն: Քրիստոնեական եկեղեցին տոգորված է վիթխարի ուժով հենց այն պատճառով, որ նրան վերագրվում է Քրիստոսի հետևորդներին մարդկային մեղքերի բեռից փրկելու հավատը: Քրիստոնեական հոգևորականության գլխավոր խնդիրն է պահպանել այդ իշխանությունը և այդ ուսմունքը և դրանով իսկ հաստատել իր եկեղեցու շենքը:

Ահա թե ինչու քրիստոնեական հոգևորականությանը քիչ է մտահոգում այն հարցը, թե Աստվածաշնչի այս կամ այն գիրքը ինչ չափով է նպաստում մարդկային բանականության լուսավորությանը, և արդյոք նա արտահայտում է բարձր բարոյականության և մարդկային ազնիվ բնավորության ուսմունքը.

նա ավելի շատ ուշադրություն է դարձնում Մովսեսի գրքերում շարադրված մեղսագործության և քավության պահանջի առաջացման պատմությանը, ինչպես նաև մարգարեների գործում՝ Նրա՝ **Եկողի** մասին եղած ապացույցներին, իսկ Ավետարաններում՝ երկրի վրա Նրա իրական հայտնությանն ու մարդկային մեղքերի քավման պատճառով խաչելությանը: Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, որ նման նպատակների և ձգտումների, ինչպես նաև նման դատողությունների կողքին չեն կարող նշանակալի կշիռ ունենալ ոչ ազնիվ Թորիասը, ոչ Սողոմոնի իմաստությունը և ոչ Սիրախի առակները:

Սակայն Աստվածաշնչի գրքերի իսկությունն ու անիսկությունը շատ տարօրինակ հարցեր են: Ի՞նչ է իսկությունը, եթե ոչ այն, ինչ միանգամայն գեղեցիկ, ներդաշնակ է անադարտ բնությանն ու բանականությանը և այսօր էլ ծառայում է մեր բարձր զարգացմանը: Իսկ ի՞նչ է անիսկությունը, եթե ոչ այն, ինչ անհեթեթություն ու հիմարություն է, և չի բերում ոչ մի արդյունք, համենայն դեպս՝ ոչ մի բարություն:

Եթե աստվածաշնչային գրքերի իսկությունը հնարավոր լիներ որոշել այն հարցադրմամբ, թե, արդյոք, լրիվ ճշմարտությունն է նկարագրված նրանցում, այն ժամանակ Ավետարանների որոշ տեղերի իսկությունը կարող էր կասկած հարուցել մեր մեջ, քանի որ Մարկոսի և Ղուկասի գրքերը գրվել են ոչ թե անմիջապես նրանց տեսածի ու փորձի հիման վրա, այլ ավելի ուշ, և դրանց հիմքում ընկած են եղել բանավոր պատումները, իսկ Յովհաննես առաքյալն իր գիրքը գրել է խոր ծեղրության հասակում: Բայց, այնուամենայնիվ, բոլոր չորս Ավետարաններն էլ ես իսկություն են համարում, որովհետև նրանցում զգացվում է փայլն այն մեծության, որը Քրիստոսի անհատականությունից է գալիս, և որն այնքան աստվածատիպ է, որքան աստվածությունը կարող է երևալ երկրի վրա: Եթե ինձ հարցնեն, թե արդյո՞ք իմ հոգու խորքում ես խորին պատկառանք են տածում նրա հանդեպ, կպատասխանեմ՝ անպայման: Ես խոնարհվում եմ նրա առաջ, որպես բարոյականության բարձրագույն սկզբունքի աստվածային հայտնության առաջ: Եթե ինձ հարցնեն, թե արդյոք իմ հոգու խորքում

ես պաշտում եմ արևը, նորից կպատասխանեմ՝ անպայման: Չէ՞ որ արևը նույնպես Բարձրյալի հայտնությունն է, ընդ որում, ամենագորեղ հայտնությունը, որը միայն մենք՝ երկրի զավակներս կարող ենք զգալ: Ես նրա մեջ պաշտում եմ լույսը և Աստծո ստեղծագործ ուժը, որի շնորհիվ մենք ապրում, զարգանում և գոյատևում ենք, իսկ մեզ հետ նաև՝ ողջ բուսական ու կենդանական աշխարհը: Բայց եթե ինձ հարցնեն, թե արդյոք ես հակված եմ խոնարհվելու Պետրոսի և Պողոսի բթամատերի ոսկորների առաջ, ես կպատասխանեմ, խնայեցեք և մի վրդովեք ինձ ձեր այդ անհեթեթություններով: «Մի տրտմեցուցանեք զհոգին սուրբ», - ասում է առաքյալը:

Եկեղեցական արարողություններում շատ հիմար բաներ կան: Սակայն եկեղեցին ուզում է իշխել, և նրան հարկավոր է ունենալ մտավոր սահմանափակ ամբոխ, որը խոնարհվի նրա առաջ և նրանից իշխվելու հակում ունենա: Բարձր, մեծ եկամուտներ ունեցող հոգևորականությունը ոչ մի բանից այնպես չի վախենում, ինչպես ժողովրդական ստորին զանգվածների լուսավորվածությունից: Նա նույնիսկ երկար ժամանակ, որքան հնարավոր էր, Աստվածաշունչը չէր տալիս ժողովրդի ձեռքը: Եվ, իսկապես, ի՞նչ կարող է մտածել քրիստոնեական եկեղեցու խեղճ անդամը մեծ եկամուտներ ստացող, իշխանական փառքով ապրող, վեցձիանոց շոնդալից կառքով ընթացող եպիսկոպոսների մասին, երբ նա Ավետարանում կարդում է իր աշակերտների հետ ոտքով քայլող Քրիստոսի աղքատության ու կարիքների մասին:

Մենք դեռ բոլորովին չենք գիտակցում, - շարունակեց Գյոթեն, - թե որքան երախտապարտ ենք Լյութերին և ռեֆորմացիային ընդհանրապես: Մենք ազատագրվեցինք մտավոր սահմանափակության կապանքներից, իսկ դրա շնորհիվ ի վիճակի դարձանք զարգացնելու մեր մշակույթը, վերադառնալու դեպի սկզբնաղբյուրը և քրիստոնեությունն ընկալելու իր ողջ մաքրությամբ: Մենք կրկին համարձակություն ձեռք բերեցինք՝ ամուր ոտքերով կանգնելու Աստծո ստեղծած երկրի վրա և մեր մեջ զգալու մեր աստվածապարզ և մարդկային բնավորությունը: Թող հոգևոր մշակույթը միշտ առաջ գնա, թող մարդ-

կային բանականությունը ընդարձակվի որքան հնարավոր է, միևնույն է, ոչինչ չի կարող գերազանցել քրիստոնեական բարոյագիտական ուսմունքի վեհությանը, ինչպես որ նա Ավետարաններում է փայլատակում ու լուսավորում:

Եվ մենք՝ բողոքականներս, որքան մեծ եռանդ ցուցաբերենք ազնիվ առաջադիմության համար, կաթոլիկներն այնքան ավելի շուտ կհետևեն մեզ: Երբ նրանք կզգան, որ իրենք ավելի ու ավելի են համակված իրենց շրջապատող ժամանակի մեծ լուսավորությամբ, ստիպված կլինեն կամա թե ակամա հետևել նրան և կհանգեն այն բանին, որ վերջ ի վերջո ամեն ինչ նույնն է:

Այդ նույն ձևով կանհետանա բողոքականության՝ դեպի ադանդավորությունն ունեցած ողորմելի ձգտումը, իսկ դրա հետ կանհետանա նաև այն ատելությունը, որ գոյություն ունի հայրերի և որդիների, եղբայրների և քույրերի միջև: Հենց որ Քրիստոսի մաքուր ուսմունքն ու սերը կյուրացվի այնպես, ինչպես այն կա, այն ժամանակ մարդիկ իրենց կզգան որպես մեծ ու ազատ և առանձնապես մեծ նշանակություն չեն տա արտաքին պաշտամունքի այսպիսին կամ այնպիսին լինելուն:

Եիշտ այդպես էլ, մենք բոլորս բառի ու հավատի քրիստոնեությունից անցում կկատարենք մտքի ու գործի քրիստոնեության»:

Ջրույցը դարձավ չինացի, հնդիկ, պարսիկ և հույն այն մեծություններին, որոնք ապրել են Քրիստոսից առաջ և նշվեց, որ նրանց մեջ Աստծո ուժը նույնքան զգալի է, որքան Հին Կտակարանում հիշատակված որոշ հրեաների մեջ: Խոսք եղավ նաև այն մասին, թե Աստծո ներգործությունը ինչպես է դրսևորվում մեր, ժամանակակից աշխարհի մեծ անհատակաւնությունների մեջ:

«Եթե ականջ դնենք մարդկանց զրույցներին,- ասաց Գյոթեն,- այն տպավորությունը կստանանք, որ նրանք կարծում են, թե Աստված վաղուց արդեն դադարել է գործելուց, և այժմ մարդն ինքը պիտի ամուր ոտքերի վրա կանգնի և առանց նրա ամենօրյա անտեսանելի շնչառության յուր գնա: Կրոնական ու բարոյական գործերում նրանք թերևս ընդունում են աստ-

վածային ազդեցությունը, մինչդեռ գիտության ու արվեստի բնագավառների մասին նրանք մտածում են, որ դրանք զուտ երկրային են և ուղղակի մարդկային ուժերից են ծնունդ առել:

Սակայն թող փորձի որևէ մեկը զուտ մարդկային կամքի ու մարդկային ուժի օգնությամբ մի բան ստեղծել, որը կարելի լինի դնել Մոցարտի, Ռաֆայելի կամ Շեքսպիրի ստեղծածների կողքին: Ես շատ լավ գիտեմ, որ այդ երեք ազնիվ մարդիկ բոլորովին էլ միակը չեն, և որ արվեստի բոլոր բնագավառներում գործել են բազմաթիվ երևելի մարդիկ, որոնք նույնքան հրաշալի ստեղծագործություններ են տվել, որքան հիշատակածս անունները: Սակայն եթե դրանք նույնքան մեծ լինեին, որքան առաջինները, նշանակում է, նրանք էլ այդ ուղղությամբ վեր կբարձրանային սովորական մարդկային բնավորությունից և նրանց նման օժտված կլինեին աստվածային շնորհներով:

Եվ, ընդհանրապես, ի՞նչ է սա և ի՞նչ է նշանակում: Աստված, այսպես կոչված, արարման վեց օրերից հետո երբեք էլ չի դադարել գործելուց, ավելի ճիշտ, նա այժմ էլ նույնքան գործունյա է, որքան առաջին օրը: Ամենայն հավանականությամբ նրան քիչ հաճույք կպատճառեր հասարակ տարրերից ստեղծել այս անպետք աշխարհը և նրան ստիպել տարեցտարի պտտվել արևի շուրջը, եթե նա ծրագրած չլիներ այդ նյութական հիմքի վրա կենդանի միջավայր ստեղծել ոգիների աշխարհի համար: Այդ պատճառով էլ նա միշտ և անընդհատ ապրում ու գործում է մեծ բնավորությունների մեջ, որպեսզի վեր բարձրացնի նաև փոքր բնավորություններին»:

Գյոթեն լռեց: Բայց ես իմ սրտում ամփոփեցի նրա իմաստուն ու լավ խոսքերը:

Էքերման. «Ձրույցներ Գյոթեի հետ»

Թարգմանությունը՝ Հակոբ Հակոբյանի

ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ՄԱՍԻՆ (հատված)

Փարիզ, 3 հունիսի 1840 թ.

Փարիզյան թերթերը ընթերցողներ ունեն և Հռենոսի այն ափին, ինչպես ընդհանրապես ամբողջ աշխարհում. և այնտեղ ընդունված է ժխտել հայրենական մամուլի բոլոր ձեռքբերումները՝ ֆրանսիական մամուլի հետ համեմատած, որի արժանիքները չափազանցվում են: Ճիշտ է, այստեղի թերթերը խճողված են դատողություններով, որ գերմանիայում ամենաբարեհոգի գրաքննիչն իսկ կարգելեր, ճիշտ է, ֆրանսիական թերթերի հողվածները ավելի լավ են գրվում և տրամաբանորեն ավելի կուռ են, քան գերմանական թերթերի հողվածները, որոնց հեղինակն իր քաղաքական լեզուն պիտի մշակի՝ դժվարությամբ ճանապարհ հարթելով իր գաղափարների կուսական անտառների միջով, ճիշտ է, ֆրանսիացին ավելի լավ է խմբագրում իր մտքերը և հասարակության աչքերի առաջ դրանք կարող է իսպառ մերկացնել, մինչդեռ գերմանացի լրագրողը, ավելի շուտ անոթխածությունից, քան մահացու կարմիր մատիտի ահից, ջանում է իր մտքերը պարուրել ամենայն անորոշության մշուշով, այնուհանդերձ, եթե ֆրանսիական մամուլի մասին դատենք ոչ թե արտաքուստ, եթե քննենք ներքին կյանքը, որ ընթանում է խմբագրատներում, պետք է խոստովանենք, որ նա տառապում է հատուկ տեսակի անազատությամբ, որը միանգամայն խորթ է գերմանական մամուլին, և գուցե ավելի կործանարար է, քան հռենոսյան գրաքննությունը: Ապա պետք է նաև ընդունել, որ պարզությունն ու թեթևությունը, որով ֆրանսիացին կարգի է բերում ու շարադրում իր մտքերը, հիմքում ունի չոր միակողմանիություն և մեխանիկական սահմանափակում, որ շատ ավելի վտանգավոր է, քան գերմանացի լրագրողի ճոխ խառնաշփոթն ու անօգնական բառաբարդումներն ու մտքերի խճողումները: Կարճ դիտարկում այդ առիթով.

Ֆրանսիական մամուլը հայտնի չափով օլիգարխիկ է, և ամենևին էլ ոչ դեմոկրատական. քանզի Ֆրանսիայում թերթի հիմնումը և տպագրությունը այնպիսի ծախսերի ու դժվարությունների հետ է ամռչվում, որ այդ անել կարող են միայն նրանք, ովքեր ձեռքի տակ խոշոր գումարներ ունեն և կարող են վտանգել այդ գումարները: Սովորաբար այդ պատճառով թերթի հիմնադրման գումարը տալիս են կապիտալիստները կամ ընդհանրապես արդյունաբերողները՝ ընդ որում նրանք մեքենայությունների են դիմում թերթի սպառման հարցում, եթե հաջողվում է ազդեցիկ դառնալ՝ իբրև հայտնի կուսակցության օրգան կամ հետին մտքեր ունեն. եթե թերթը բավականաչափ բաժանորդներ է ձեռք բերում՝ ավելի մեծ օգուտով վաճառում են կառավարությանը: Այդպե՛րպ՝ դատապարտված լինելով ծառայել արդեն եղած կուսակցություններին կամ կաբինետին՝ թերթերը կախվածության մեջ են հայտնվում, որը նեղում է նրանց կամ, որ ավելի վատ է, դարձնում է միակողմանի նրանց բոլոր հաղորդումները, նեղ կուսակցականություն է հաղորդում, որի համեմատ գերմանական գրաքննության խոչընդոտները թվում են ուրախ եւ վառ ծաղկաշղթաներ՝ վարդերից կազմված:

Ֆրանսիական թերթի գլխավոր խմբագիրը վարձկան զինվոր է, որ բոլոր սյունակներում պաշտպանում ու ամրապնդում է շահերն ու ձգտումները այն կուսակցության, որը նրան խոստացել է լավ սպառում կամ դրամական ներդրում: Նրա օգնականները, նրա սպաները և զինվորները ենթարկվում են նրան զինվորական հիերարխիային համապատասխան և իրենց հողվածներին տալիս են պահանջված ուղղվածությունն ու երանգավորումը: Այդ պատճառով թերթերն ունեն այն միասնականությունն ու ճշգրտությունը, որը հեռվից մեզ այդքան զարմանալի է թվում: Այստեղ իշխում է խստագույն կարգապահություն՝ մտքերում ու նույնիսկ արտահայտություններում: Եթե որևէ անուշադիր աշխատակից հանկարծ չլսի հրամանը, եթե ոչ այնպես գրի, ինչպես հրամայված է, գլխավոր խմբագիրը նրա հողվածն ուղղակի կգլխատի՝ ռազմական անգթությամբ, որը չունի գերմանացի որևէ գրաքննիչ:

Գերմանացի գրաքննիչը ևս գերմանացի է և իր բարեհոգի բազմակողմանիությանը հաճույքով հետևում է բոլոր խելամիտ փաստարկներին, բայց ֆրանսիական թերթի գլխավոր խմբագիրը գործնականում միակողմանի ֆրանսիացի է, որն ունի իր որոշակի տեսակետը՝ մեկընդմիջտ ձևակերպված որոշակի արտահայտություններով, որը նրան հաղորդված է բանավոր կամ գրավոր տեքստով: Եթե որևէ մեկը գա և նրան հողված տա, որը չի համընկնում նրա թերթի նպատակներին կամ գոնե առնչվում է այն թեմաներին, որոնք առանձնապես չեն հետաքրքրում այն հասարակությանը, որին ծառայում է թերթը, խմբագիրը խոժոռված դեմքով կվերադարձնի հողվածը հեղինակին և կասի մարգարեական բառերը՝ «Cela n'entre pas dans l'idée de notre journal» («Դա մեր թերթին չի վերաբերում»): Այդպիսով՝ քանի որ այստեղի թերթերից յուրաքանչյուրն ունի իր որոշակի քաղաքական երանգավորումը և գաղափարների իր որոշարկված շրջանակը՝ լիովին հասկանալի է, որ նա, ով կարող է ասել ինչ-որ բան, որ դուրս է գաղափարների այդ շրջանակից և այս կամ այն կուսակցական երանգավորումն էլ չունի, իր տեսակետների արտահայտման համար որևէ թերթ չի գտնի: Այո, մի քիչ միայն շեղվեք օրվա թեմայից, այսպես ասած՝ հրատապ խնդրից, փորձեք զարգացնել մտքեր, որ չեն առնչվում կուսակցությունների պարզունակ հարցերին, մի քիչ միայն խոսեք թեկուզ մարդկության մասին ընդհանրապես, այստեղի թերթերի խմբագիրները հեզմական քաղաքավարությամբ կվերադարձնեն ձեզ այդպիսի հողվածը: Եվ քանի որ ժողովրդի հետ հնարավոր է խոսել միայն թերթերի կամ թերթերի գովազդի միջոցով, յուրաքանչյուր ֆրանսիացու իր մտքերը մամուլով ազատ արտահայտելու հնարավորություն տվող խարտիան ընդամենը հանճարեղ մտածողներին ու աշխարհի բարեկամներին ուղղված դառն հեզմանք է և նրանց համար փաստորեն բնավ ազատ մամուլ գոյություն չունի: «Cela n'entre pas dans l'idée de notre journal»...

ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԸ

Ամերիկյան մամուլի մասին

Մեր երկրի ամենօրյա մամուլը եվրոպական մամուլից տարբերվում է մի քանի էական առանձնահատկություններով: Թեպետ մեզ մոտ տպագիր հրատարակություններն ավելի շատ են՝ դրանց որակն ընդհանրապես և ընդհանուր առմամբ ավելի ցածր է: Սա հանգեցնում է նրան, որ եթե դրանց պարունակած օգտակարը հասարակության մեջ ավելի լայն տարածում է ստանում, ապա դրանցում եղած վնասկարն էլ ավելի քայքայիչ ազդեցությունն է ունենում:

Ամերիկայում հրատարակվող թերթերի մեծաքանակությունը պատճառներից մեկն է, որ դրանց հրատարակության վրա այդքան քիչ միջոցներ և որպես դրա հետևանք՝ այդքան քիչ մտավոր և հոգևոր ունակություններ են ծախսվում: Դա է նաև թերթերի տարածած շատ տեղեկությունների անճշտությունների պատճառներից մեկը: Գշգրիտ տեղեկություններ ստանալու համար, անհրաժեշտ է մամուլում ներդնել շատ ավելի մեծ միջոցներ, քան սովորաբար ներդրվում է մեր երկրում. սակայն դրան խանգարում է հսկայական մրցակցությունը, ինչը հրատարակիչներին ստիպում է իրենց թերթերի էջերը լցնել հապշտապ հաղորդագրություններով ու չստուգված տեղեկություններով: Իրավիճակը խորանում է նրանով, որ այնպիսի մի հսկայական և նոսր բնակեցված երկրում, ինչպիսին մերն է, անորոշ եւ չհիմնավորված ասեկոսեներն ավելի մեծ ազդեցություն են ունենում, քան ոչ մեծ տարածքում կենտրոնացված մեծաքանակ բնակչության վրա:

Խորաթափանց և դիտողունակ մարդիկ հարց էին տալիս. համապատասխանո՞ւմ է, արդյոք, իրականությանը թեկուզ և կեսը ամերիկյան թերթերում հիշատակվող փաստերի, եթե չհաշվենք անուսնության և մահվան մասին հաղորդագրությունները: Ինչ վերաբերում է քաղաքական կուսակցություն-

ների գործունեությանը, ապա այստեղ կասկածելի տեղեկությունների ծավալը, թերևս, ավելի տպավորիչ է:

Տխուր խորհրդածությունների տեղիք տվող ահավոր մի պատկեր է ստացվում. չէ՞ որ, եթե հիշենք, թե որքան մեծ է մեզանում լույս տեսնող տպագիր հրատարակությունների քանակը, և եթե հաշվի առնենք, թե ինչ ազահությանը են դրանք կլանում ընթերցողները, ապա ստիպված ենք ընդունել, որ մեր երկրում ողջ ժողովուրդը բարոյական ստի մթնոլորտում է գտնվում: Սակայն իմաստ չունի թաքցնել ճշմարտությունը. ընդհակառակը, հասարակական գործիչների և գրողների՝ իրենց վնաս հասցնելու ընդունակ մամուլի հանդեպ ունեցած վախը հնարավորություն տվեց չարին տարածվելու այնպես լայնորեն, որ այն խլացնում է արդարության և անհանգստության զգացումը, մղում է հայտարարելու, թե մեր երկիրը չի կարող իրեն պաշտպանված զգալ՝ հետագայում ևս ենթարկվելով իր գոյությունը մթազնող այդքան չարաղետ ազդեցության: Յուրաքանչյուրը, ով իր կյանքի ընթացքում բավականին հաճախ է բախվել նման երևույթների, հավանաբար նկատել է, թե ինչ արագությամբ են մեր երկրում իրենց ազդեցությունը կորցնում ազնիվ և արժանավոր մարդիկ՝ պարտվելով նրանց, ովքեր չունեն հաջողությունների հասնելու համար անհրաժեշտ դույզն ինչ բարձր հատկանիշներ: Գակատագրի այդ ահավոր խոտորումները պետք է նշանակալի չափով վերագրել մամուլի կոռումպացվածությանը, ինչն էլ իր գոյության համար մեծապես պարտական է շահամոլ քաղաքական արկածախնդիրներին:

Կյանքը լավ չիմացող մարդիկ կարող են երևակայել, թե մամուլում հրապարակված փաստերն ու պնդումներն ավելի մեծ վստահության կամ հարգանքի են արժանի, քան բանավոր ելույթներում կամ մասնավոր զրույցներում հնչող նույն փաստերն ու պնդումները: Սա այնքան քիչ է համապատասխանում մեր մամուլի իրական վիճակին, որ առավել ճիշտ կլիներ ուղիղ հակառակ ենթադրությունը: Մարդիկ, ովքեր վարժվել են ամեն օր հրաժարվել իրենց ոչ ճշգրիտ և սխալ հայտարարություններից, դադարում են մտածել հետևանքներ-

րի մասին: Եվ նա, ով կտատանվեր ինքն իրեն վարկաբեկել մերկապարանոց հայտարարությամբ, եթե դա աներ նրանց ներկայությամբ, ուն դա վերաբերում է, և եթե անձամբ պատասխան տար իր խոսքերի համար, ընդունակ է հողված գրելու՝ թաքնվելով դրա անանունության հետևում և անպատասխանատու հրատարակության էջերում բարձրաձայնել նույն բովանդակությունը ողջ աշխարհի համար: Կասկածներ հարուցող դեպքերի առնչությամբ մարդկանցից հազվադեպ են պահանջում արտահայտվել դրանց մասին, սակայն մեզ մոտ, այն պայմաններում, երբ տպարանը շտապեցնում է հանձնել նյութերը, երբ ժամանակը չի սպասում, իսկ հրատարակիչը ներքուստ համոզված է, որ եթե ինքը ձեռնպահ մնա կասկածելի հաղորդագրությունը հրապարակելուց, ապա դա կանի մրցակիցը, նա շատ հաճախ դիմում է իրականության խեղաթյուրված ներկայացմանը: Հողվածները տեղեկություններ են պարունակում, որոնք արտացոլում են և այսօրվա վեճերն ու բախումները, և երեկվա սուտը: Սակայն նա, ով տեսնում է միայն վերջինը և չի նկատում առաջինը, չի կարող ըստ արժանվույն գնահատել տպագրվածը՝ այդպիսի հողվածից քաղելով միայն ոչ ճշմարիտը:

Փոխանակ պատկերացնելու թերթի հրատարակչին իբրև մի վերացական անձնավորություն, մի իդեալական կերպար, ով առաջնորդվում է բացառապես սկզբունքները պահպանելու և հավաստի փաստեր հրապարակելու ցանկությամբ, անհրաժեշտ է հիշել, որ հրատարակիչը բոլորին հատուկ շահերով ու կրքերով սովորական մարդ է, որ լրագրության ուղին է բռնել միայն այս կյանքում հաջողության հասնելու համար և մշտապես գայթակղություն ունի չարաշահելու իր հնարավորությունները, ընդամին՝ ձեռուտուն էլ կապված է սեփական քաղաքական, կրոնական կամ գրական համակրանքներով ու հակակրանքներով: Եթե սովորական գործերում իշխանությունը անձնաշահ, ապօրինի նպատակների համար օգտագործելու գայթակղությունն իշխանությամբ օժտված մարդկանց համար սովորական երևույթ է, ապա դա առավել ևս սովորական բան է այնպիսի բացառիկ դեպքում, ինչպիսին հանրային մանուլի նկատմամբ վերահսկողությունն է:

Հրատարակիչները թերթերում և հանդեսներում գովերգում են իրենց ընկերներին և սևացնում իրենց թշնամիներին ճիշտ այնպես, ինչպես դա անում են սովորական մարդիկ անձնական զրույցներում ու բանբասանքներում: Ահա հրատարակիչների այս դիրքորոշման հետևանքով աճում է նրանց և բարեկամների, և թշնամիների թիվը, ինչի պատճառով էլ ընթերցողները թերթերում տեսնում են չափազանցված գովերգությունն առաջինների հասցեին և անարդարացի պարսավանք՝ երկրորդների:

Եթե թերթերը կարող են անգամ օգուտ բերել բռնակալներին տապալելու գործում, ապա միայն նրա համար, որ հաստատեն սեփական բռնակալությունը: Մամուլը սեփական բռնակալության գոհ է դարձնում և հասարակական գործիչներին, և գրականությունը, արվեստը, թատրոնը, և անգամ՝ մարդկանց անձնական կյանքը: Հանդես գալով իբրև հասարակական բարոյականության պաշտպան, մամուլն այն հիմնավորապես բարոյագրկում է, ինքն իրեն ներկայացնելով իբրև ազատության պաշտպան՝ այն քայլ առ քայլ հաստատում է քրիստոնեական պետությունում երբևէ եղած ամենադաժան, ամենաանողոք, ամենագռեհիկ բռնակալությունը: Ի լուր ամենքի հռչակելով կարծիքների ազատություն՝ մենք ապրում ենք անհանդուրժողականության մեջ, ցուցադրելով ձևական հայրենասիրություն՝ մենք ոչինչ չենք զոհաբերում մեր անձնական շահերից. անճաշակ շողոքորթությամբ ներծծված ներբողներ ձոնելով պարկեշտությանը, մենք շատ հաճախ անգամ հասարակ օրինավորություն չենք պահպանում:

Գոյություն ունի բանականությունը մամուլի կործանարար ազդեցությունից զերծ պահելու մեն մի եղանակ՝ դրա էության և մղումների վերլուծությունը: Հիշելով, որ քննարկվող հարցերի վերաբերյալ բոլոր հայտարարություններն արտացոլում են միայն դրանք արտահայտողների տեսակետները, որ բոլոր մտքերը, բացառությամբ հասարակական հռչակագրերի, անձնական բնույթ ունեն, որ իշխանությամբ օժտված մարդիկ մշտապես ենթակա են չարաշահման գայթակղությանը, կարելի է ի վերջո ըստ արժանվույն գնահատել մամուլի որակը և

սովորել որոշ չափով չեզոքացնել նրա վնասակար ազդեցությունը: Սակայն դժվարությունն այն է, որ մտքի ազատությունը բոլորին չէ հասու, քանզի քչերն ունեն այս ճշմարտությունները ճանաչելու հնարավորություններ:

Մամուլի տարածած տեղեկատվության մեջ ճշմարտության և ստի միահյուսումը չարիքի հիմնական պատճառն է: Միայն սուտ տեղեկություններ հրապարակող հանդեսը անխուսափելիորեն կորցնում է իր ազդեցությունը, սակայն նրանք հո այդքան տգետ չեն. ժամանակ առ ժամանակ հրապարակում են նաև ճշմարիտ տեղեկություններ: Միայն այն դեպքերում, երբ հրատարակիչն ամիջականորեն շահագրգռված է հակառակը կատարել, երբ տեղեկությունները ճշտելու համար նրա ժամանակը և հնարավորությունները սուղ են կամ երբ հենց ինքն է թյուրիմացության մեջ՝ ենթարկվելով այլոց զգացմունքներին, կրքերին կամ շահերին՝ անստույգը տեղ կգտնի նրա հրատարակության էջերում: Սակայն սա շատ հաճախ է լինում:

Մերի նման երկրում հոգևոր անկախության անհրաժեշտ պայմանը մամուլում հրապարակվող քաղաքական լուրերի արժանահավատության, քաղաքական գործիչների կարծիքների մասին հստակ պատկերացումներ ունենալու յուրաքանչյուր մարդու հնարավորությունն է, քանի որ նա, ով անվերապահորեն վստահում է մամուլի հրապարակումներին, կուրորեն կիսում է նաև նրա զնահատականները՝ ինչպես բարեկամների հասցեին միտումնավոր ու չափազանցված գովասանքները, այնպես էլ ընդդիմադիրների դեմ նախապես պլանավորված հարձակումները: Քանի որ ոչ մեկն այդքան լավ և այդքան վատ չի լինում, որքան նրան ներկայացնում են թերթերում, մենք կարող ենք որոշել նման հայտարարությունների արժեքը:

Միայն մարդու վաստակը թվարկող կամ միայն նրա թերությունները հիշատակող ցանկացած բնութագիր վստահելի չէ, քանզի չկան բացարձակապես թերություններ չունեցող անբասիր մարդիկ, ինչպես որ չկան այնպիսիք, որ չունենան որևէ լավ արժանիք:

Ամեն անգամ, երբ թերթերը սկսում են անզուսպ կերպով միաբերան գովել ինչ-որ բան, կարելի է վստահաբար ասել, որ դա հետևանք է կամ նրանց ծախվածության, կամ նրանց ցանկության՝ հետևելու ինչ-որ մեկի հրաշալի արժանիքների մասին նախապես ծրագրված կարծիքին, քանզի նախընտրում են լողալ հոսանքով, քան թե դիմակայել դրան, եթե չկան հակառակ ընթացք ընտրելու լուրջ հիմքեր: Ամեն անգամ, երբ վարկաբեկող տեղեկությունները ընդհանուր և լղոզված են, կարելի է պնդել, որ դրանք չափազանցված են ու կեղծ:

Քաղաքական և գրական երևույթների, առանձին անձանց ու ամբողջ պետությունների հասցեին անզուսպ գովասանքների կեղծավորությունը կարող է, որպես կանոն, ապացուցվել դրանք պարունակող հրապարակումների աչառությամբ. նույն կերպ և նման գովասանքների հակառակը՝ չարախոսությունն է ապացուցելի: Մտադրությունների ոչ անկեղծ լինելը աշխարհիկ մարդիկ հեշտությամբ ընկալում են ասվածի տոնից. և նա, ով կուրորեն հավատում է գովաբանությանը կամ պարսավանքներին միայն այն հիմնավորմամբ, որ դրանք առանց խղճի խայթի հրապարակված են մամուլում, ապացուցում է, որ ինքնուրույն մտածողության իր ընդունակությունը դեռևս սաղմնային փուլում է:

Գրողներն իրենք են գրում իրենց գրքերի գրախոսականները կամ խնդրում են այդ անել իրենց ընկերներից, քաղաքական արկածախնդիրները պահում են մի մեծ խումբ կողմնակիցներ, որոնք իրենց կյանքի պլանները կապում են այդ հովանավորների քաղաքական կարիերայի հետ, նկարիչները, դերասանները և անգամ կրոնական քարոզիչները բաց չեն թողնում հաջողության հասնելու համար նույն հնարքներին դիմելու հնարավորությունը: Աշխարհը կզարմանար՝ իմանալով, թե ժամանակիս մեծագույն այրերից ոմանք մամուլի ինչպիսի բռնություններին են ենթարկվում, քանզի քչերը տղամարդկային և բարոյական արիություն ունեն այդ ճնշմանը դիմանալու համար:

Միապետի գահը տապալած և նրա տեղը հասարակական կարծիքի իշխանությունը հաստատած ժողովուրդը, որն իր

շահերի պաշտպանությունը կուրորեն վստահում է հանուն իր շահադիտական հաշվարկների թերթերի միջոցով իշխել ցանկացող մարդկանց, ընդամենը բռնության մի ձևը փոխարինել է մեկ ուրիշով:

Հաճախ են պարծենում, որ Միացյալ Նահանգներում հրատարակվում են շատ ու շատ թերթեր ու հանդեսներ: Ավելի ողջամիտ կլիներ ցավել դրա համար, քանզի այդ հրատարակությունների որակը հակառակ համեմատական է դրանց քանակին:

Կարելի է գտնել ամերիկյան մամուլի վնասակար ազդեցության մի ուրիշ բացատրություն ևս. այս երկրի յուրահատուկ ֆիզիկական պայմանները: Բոլոր երկրներում էլ առավել լուսավորյալ և նրբաճաշակ դատողությունները (կարևոր չէ՝ դրանք վերաբերում են բարոյականությանը, թե՞ գիտական ճշմարտությանը, ճաշակին, շարժունակին, փաստերին) անխուսափելիորեն միայն քչերին են հասու: Մարդկության գերակշիռ մեծամասնությունը իր գոյության պայմանների պատճառով ի վիճակի չէ հասնելու ոգու նման բարձունքների: Խելացի և կրթված մարդկանց ու բնակչության ընդհանուր թվի հարաբերակցությունը (եթե պատշաճորեն հաշվի առնվի տարբեր երկրների քաղաքակրթության աստիճանը) մեր երկրում հավանաբար նույնն է, ինչ մյուս երկրներում: Գուցե այն ավելի բարենպաստ է տղամարդկանց շրջանում: Սակայն տարածքի հսկայածավալությունը խանգարում է նման մարդկանց համախմբմանը, հետևաբար՝ փոքրացնում է նրանց ազդեցությունը հասարակության մեջ: Նման պայմաններում մամուլն ստիպված չէ եռանդագին ջանքեր գործադրել՝ իր նպատակներին հասնելու համար, ինչպես մյուս երկրներում, ուր անսկզբունք աճպարարներն ու թերուս տգետները հանդիպում են այն մարդկանց դիմադրությանը, ովքեր իրենց բնավորության և իրենց տրամադրության տակ եղած տեղեկությունների շնորհիվ տեղի չեն տալիս իրենց թյուրիմացության մեջ զգել ցանկացող ստորության, սոփեստության ու ստի առջև: Եվս մի պատճառ է՝ ղեկավարման, մեր հասարակական հաստատություններում տարածված վարվելակերպի ժողովրդական բնույթը. դրանց ծառայողները պահպանում են

ամբոխի միջին մակարդակին հարիր վերաբերմունքի ձևերը:

Ամերիկայում, ուր մեծագույն սկզբունքներ են հռչակվել՝ մամուլը նպաստել է ժողովրդական ոգու վերելքին, հասարակական գիտակցության կատարելագործմանը, հասարակական շահերի պաշտպանությանը: Սակայն քանի որ պայքար՝ հանուն այդ սկզբունքների իրականացման այլևս չի մղվում, և այն փոխարինվել է ինքնասիրության ու նեղ անձնական շահերի մրցակցությամբ, մամուլն ամբողջությամբ վերցրած ծառայում է ոչ վաղ անցյալում իր իսկ սկսած նախաձեռնությունների ոչնչացմանը՝ երկրում նախապատրաստելով ահավոր փոփոխություններ, նրա վրա հրավիրելով Աստծո արդարացի գայրույթը:

Իր այսօրվա վիճակով մամուլը, թերևս, կարող է համարվել այն գլխավոր գեներ, որով խեղաթյուրվում, ճնշվում և ոչնչացվում է ամեն լավ բան ու գովերգվում, ծաղկեցվում է ամեն այլանդակը, որ կա մեր երկրում: Ճշմարտության այն փոքր քանակությունը, որ կա մամուլի հաղորդումներում, վանող տպավորություն է թողնում, անհամոզիչ է թվում և պարունակում է բավականին սխալ ու կեղծ տվյալներ, քանզի կրում է կարծիքների աչառության և կանխակալության հետքերը. կեղծիքով, սոփեստությամբ, թշնամանքով, նախապաշարուններով ու քաղաքական աճպարարությամբ ապրող մարդիկ մամուլը համարում են հարմար գեներ, որ սատանան ստեղծել է միայն իրենց դիտավորություններն իրականացնելու համար: Մեր ժամանակների մի սրամիտ, սակայն անսկզբունք քաղաքական գործիչներից մեկն ասել է, թե «լեզուն մարդուն տրված է իր մտքերը թաքցնելու համար», այսօրվա դիրքերից իրականությունը գնահատելու դեպքում, նա կարող էր ավելացնել. «...Իսկ մամուլը ստեղծված է ճշմարտությունը խեղաթյուրելու համար»:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏԻԿԱ

...Եթե Ամերիկան լիներ հնագույն երկիր՝ իր տևական պատմական ու մշակութային անցյալով և ունենար, ինչպես ասվում է, սեփական նախնիներ՝ մշակույթի ոլորտում, նման սահմանափակումը (օտարերկրյա արվեստի և գրականության) ձևականորեն կթվար հիմնավորված, եթե ոչ արդարացված: Բայց չի կարելի մոռանալ, որ Ամերիկան վերաբնակների երկիր է, երկիր, որ նոր-նոր կայանում է՝ արվեստի ոչ մի ասպարեզում սեփական դպրոց չունենալով: Ամերիկացիները գործարարներ են, բայց բոլորովին էլ ոչ արվեստագետներ, իհարկե, հազվադեպ բացառություններով: Նրանք ցանկանում են, որ իրենց վճարեն, որպեսզի իրենք հիանաճ կտավներով, նրանք գեղանկարչություն չեն հասկանում՝ նրանք անտարբեր են գեղանկարչության նկատմամբ: Համարյա նույն կերպ են վերաբերվում գրականությանը: Եթե նկարչության մեջ նրանք տեսնում են ընդամենը գույների միախառնում, որով հիանալ կարելի է նաև պատճենումների դեպքում, ճիշտ նույն կերպ լիովին անտարբեր են գեղարվեստական գրքի մակարդակի նկատմամբ. կարևորը, որ սիրո մասին պատմվի ու հնարավորինս շատ կրակեն իրար վրա: Գրականությունն Ամերիկայում հոգևոր ուժ չէ և դաստիարակության միջոց չէ, այլ, ընդամենը, առավել կամ նվազ չափով հաճելի զվարճանք: Մարդիկ կարդում են ոչ թե իրենց միտքը զարգացնելու համար. նրանց գրավում են բալլադների կտրուկ լեզուն, գրգռում են դետեկտիվների արյունոտ տեսարանները, արցունքի աստիճան հուզում է սերը, որ նկարագրված է Շառլոտտա Բրենթի վաղ շրջանի վեպերում, իսկ երեկոները

նրանք հաճույքով քուն են մտնում Լոնգֆելլոյի երկարաշունչ պոեմների ռիթմերի ներքո: Թերթեր ամերիկացիները կարողում են, որպեսզի տեղյակ լինեն քաղաքային նորություններին, հետևեն Նյույորքյան ծիարշավի վերջին տվյալներին, Ջեյ Գուլդի երկաթուղային վերջին մեքենայությունների մանրամասներին: Եվ՝ բնավ ոչ այն պատճառով, որ ինչ-որ նոր բան իմանան գրականության նոր հոսանքների, արվեստի ու գիտության մասին. թերթերում նման բան չես գտնի: Ամերիկյան թերթերի հիմնական բովանդակությունը միօրինակ է՝ բիզնես և հանցագործություններ:

Ամերիկյան ցանկացած քաղաքում լրագրավաճառը տեղական մշակույթի զգայուն և օգտակար ծանրաչափն է: Եթե օտարերկրացին մի շաբաթ շարունակ օր առ օր լսի նրա քննադատությունը, վառ ու ամբողջական պատկերացում կունենա քաղաքի կյանքի մասին: Լրագրավաճառը պրոֆեսիոնալ է և դիպուկ արտահայտում է համաքաղաքացիների տրամադրությունները. այդ տրամադրությունների ծանրաչափն է նաև ինքը՝ իր բացականչություններով կարողանում է հարուցել անցորդների հետաքրքրությունը, հիանալի իմանալով՝ ինչն է նրանց գրավում: Նա երբեք չի ասի, որ տպագրվել է այսինչ գիրքը կամ այսինչ կտավն է նկարվել. փայլուն գիտի, որ հասարակությանը հրապուրում են երկաթուղային վթարները և տարատեսակ սպանությունները: Քանի որ Ամերիկայում թերթերը նախ և առաջ առևտրական ձեռնարկություններ են, որ սպանությունների նկարագրությամբ շատ ավելին են վաստակում, քան հոգևոր կյանքի ու մտավոր ստեղծագործության, լրագրողները համապատասխանաբար լրացնում են իրենց սյունակները: Եվ եթե լրագրավաճառը ազդարարում է, որ Վաշինգտոնյան ավենյունում հրդեհ է բռնկվել, իսկ 17-րդ փողոցում ծեծկռտուք է, Սոնտանա նահանգում՝ փոթորիկ, Մասաչուսեթսում էլ մի կին են բռնաբարել, մի կասկածեք՝ հենց դա է թերթի գլխավոր բովանդակությունը: Ահա և ստացվում է, որ լրագրավաճառները, որոնց հետաքրքրությունները որոշվում են ընթերցողների հետաքրքրություններով, իրենք ևս էապես ներգործում են ամերիկյան լրագրության բնույթի վրա:

Արտառոց է այդ լրագրությունը՝ աղմկոտ, պաշտում է սկանդալները, թափահարվող բռունցքները, ատրճանակների կրակահերթերը: Այդ են արտացոլում և կաշառքով գրված առաջնորդողները, և գովազդային պոեզիան, և քաղաքային բամբասանքները. իրավ արտառոց լրագրություն է: Այստեղ և դատարանի դահլիճից փոխանցվող սկանդալային պատմություններն են, և գնացքների բախումից տուժածների տնքոցները, և հայրենասիրական կերուխումների «կեցցե»-ները, և խոշոր գործարանների շոգեմուրճերի դիսկոցները, և թերթի հաստիքային քարոզչի արտաբերած Աստծո խոսքը. պետք է, չէ, որ թերթը հաստիքային քարոզիչ ունենա, և թեննեսիի լուսնալույսի ու Բոստոնում սիրո մասին կանացի ոտանավորներ, առողջապահական խորհուրդներ՝ չորս սյունակով... իրապես արտառոց լրագրություն է: Եվ ինչ բարձրաձայն է բարբառում թերթեր գրող՝ վառողից այրված ծովահենների այս զորքը:

Ամբողջ Ամերիկայում հանրահայտ դարձած բրուկլինցի հոգևորական Ուիթ Թոմսիջը կիրակնօրյա թերթերին նվիրված դասախոսության մեջ վերջերս ամերիկյան թերթերի մասին ասաց հետևյալը. **«Նա հոգու հանգստություն է ձեռքբերել: Եվ բարենորոգիչները, ինչպես լրագրողների մեջ, այնպես էլ նրանց շրջանակից դուրս, պետք է կրկնապատկեն ջանքերը, որպեսզի բարձրացնեն բարոյական մակարդակը և վերածեն բարության զենքի: Մեր թերթերը համաշխարհային իրադարձություններին համընթաց են: Եթե համեմատենք մեր ժամանակակից թերթերից որևէ մեկը 35 տարի առաջ տպագրված նման թերթի հետ, անխուսափելիորեն կզարմանանք՝ որքան է աճել գրական մակարդակը: Այժմ մամուլում աշխատող մարդիկ ավելի լավն են 35 տարի առաջ աշխատածներից: Նրանց արտադրանքը առանձնանում է առավել առողջ ոգով, ավելի բարձր է դարձել աշխարհիկ մամուլի կրոնական ու բարոյական մակարդակը: Բարոյականությունը, որ մեզ ներկայացնում են թերթերը, ոչ մի կերպ չի զիջում բարոյականությանը, որ եկեղեցական ամբիոնից է հնչում: Այո, մամուլը հանգստություն է ձեռքբերել»:**

Եվ քանի որ հոգևորական Թուլմիջը հայտնի է իր անառարկելիությանը ու ի հավելում էլ՝ լիովին զուրկ է հունորի զգացումից, յանկիները որոշեցին, որ նա պարծեմում է այն բանով, ինչից պատկերացում չունի և լրագրողներից մեկը ստանձնեց «հանգստացած» գործընկերների պաշտպանությունը: «Ամերիկա» ամսագրի խմբագիրը քահանային զայրացած առարկություններ ներկայացրեց՝ բանավիճելով նրա պարզիոգի հավատի շուրջ առ ժամանակակից ամերիկյան բարձրբարոյական մասուլը: Ահա ինչ է գրում «Ամերիկան».

«Եթե մեր ժամանակակից կիրակնօրյա թերթերից որևէ մեկը համեմատենք 35-ամյա վաղեմության սովորական օրաթերթի հետ, կպարզվի, որ հին թերթն առանձնանում է տոնի բարոյականությամբ և հայրենասիրական բովանդակությամբ, մինչդեռ ժամանակակից թերթը իրենից ներկայացնում է զռեհկության, սենսացիաների ու սկանդալների համաձուլվածք՝ լուրջ տոնով պատմված: Գուցե կիրակնօրյա թերթերի բարոյականությունն ու ճշմարտությունը նույն մակարդակն ունի՝ ինչ քարոզիչներինը, բայց շատ ցավալի է նման խոստովանություն լսել հոգևորականից»:

Ի դեպ՝ ամերիկյան լրագրության մասին ոչ մի դեպքում չես ասի, որ նրա հրապարակումները «առավել ու առավել լավն են դառնում»: Գրականության համեմատությամբ նրանց լրագրությունը կարելի է համեմատել միայն կոպենհագենյան մանրիկ թերթուկների հետ՝ դա բուլվարային մամուլ է, որի բովանդակությունն ու ոգին ամբողջությամբ հատուկ ամերիկյան ու նյութական տրամադրվածություն ունեն: Ելույթ է ունեցել Մոլժեսկան (Յելենա Մոլժեսկան՝ 1840-1909, լեհ դերասանուհի էր, որ հաճախակի է հյուրախաղեր ունեցել Մեծ Բրիտանիայում ու ԱՄՆ-ում) քաղաքային «Մեծ թատրոնում», նվագե՞լ է Մենտերը (Սոֆիա Մենտեր՝ 1846-1918, հայտնի դաշնակահարուհի, Լիստի սանուհին) «Օպերայում», դասախոսություն կարդացե՞լ է Լինդեն (Կառլ Լինդեն՝ 1842-1934, գերմանացի ֆիզիկոս, ինժեներ)՝ Ամերիկայում. հաջորդ օրը արդեն ոչ մեկին դա չի հուզում, եթե նույնիսկ թերթերը հիշատակեն նրանց մասին, հիմնականում դերասանուհիների

սանրվածքի ու հագուստի նկարագրության համար, նաև հաղորդելու՝ քանի մատանի են կրել, քանի անգամ են «բիս» բռնվել և մոտավորապես գնահատելու, թե ինչ գին ունեին նրանց զարդերը: Դուք ապարդյուն կորոնեք արտիստների արվեստի վերլուծություն, խաղի նկարագրություն, մտահոգ քննադատություն... ոչ, հոգևորի հետին նշույլ իսկ թերթերում չես գտնի: Ու՞մ համար դա տպագրել: Ու՞մ համար և ո՞վ պիտի քննադատական գրախոսություն գրի: Լրագրողներին դաստիարակում են լրագրավաճառները, նրանց՝ ընթերցողների ամբողջը, իսկ ամբոխին արվեստը բոլորովին չի հետաքրքրում: Գործարարները իրենց թերթը կարդում են տրանվայում, իսկ բիզնեսմենի կինն ու դուստրը գուցե նույնիսկ եղել են համերգին ու սեփական աչքերով են տեսել Մոլժևսկայի սանրվածքը: Ոչ, նրանց առավել սուր ճաշատեսակ մատուցեք՝ օրինակ, որևէ տան մուտքում գտնված խեղված ու արյունոտ դիակ, բորսայի վայրենի խառնաշփոթը, խոշոր գործադուլ, ընտանեկան ողբերգություն՝ դա հասու է նրանց խելքին, հետաքրքրում է նրանց, խտղտում է նրանց կոփված նյարդերը:

Խոստումների, կաշառքների, հանցագործությունների ու դժբախտ պատահարների այս ամբողջ շեղքի հետ ամերիկյան յուրաքանչյուր թերթ մեկ, երբեմն նաև երկու սյունակ է տրամադրում քաղաքային նորություններին, սեփական խմբագրական տեղեկություններին, որոնք երբեմն երկրորդ, երրորդ անձից են հայթայթվում՝ դառնալով տեղացի տիկինների առավոտյան ընթերցանության նյութ, անբանների էրուդիցիայի աղբյուր՝ այսպես կոչված «տեղական ժամանակագրություն»: Այդ սյունակում հաղորդվում է ամուսնությունների, ծնունդների ու մահերի մասին: Եվ ինչպես եվրոպական թերթերը տեղեկացնում են թագակիր անձանց քաղաքական նկատառումներով միմյանց հետ հանդիպումների մասին, ամերիկյան թերթերը իրենց «տեղական ժամանակագրություններում» պատմում են տվյալ քաղաքի մի բնակչի այցի մասին տվյալ քաղաքի մեկ այլ բնակչի: Օրինակ, Մեծ լճերից նավապետի օգնականի կինը այցելել է իր երկաթագործ որդուն

կամ պրերիաներից ձիապանը եկել է ծնողներին տեսնելու՝ թերթերում բոլորին հիշում են, թերթերում բոլորին վերաբերվում են հավասար հարգանքով: Ընդհանրապես՝ այս սովորույթը ոչ մի առարկություն չի առաջացնում՝ այդպես է ընդունված այս երկրում, և տասնյակ հազարավոր բաժանորդները միանգամայն բավարարված են նավապետի օգնականի տիկնոջ արարքների նկարագրությամբ: «Տեղական նորությունները» ցանկացած ամերիկյան թերթի ամենախաղաղ սյունակն է. համարյա միշտ ազատ է բժշկական խորհուրդներից, քրեական ժամանակագրությունից և, դրանով իսկ, բարձրաշախարհիկ տիկնանց սիրած սյունակն է: Բայց նույնիսկ այս խորագրում երբեմն հնչում է արտաքին աշխարհի աղմուկը. «Տեղական նորություններում» հայտնվում են հայտարարություններ վարսահարդարման պարագաների, ինչ-որ սեղմիրանների, ոտանավորներ՝ արդուզարդի առարկաների, տավարի մսի պահածոների նոր տեսակի մասին, որն արդեն շուկայում վաճառվում է: Դրան անմիջապես հաջորդում է լուրը որևէ ճոխ հարսանիքի կամ ինչ-որ մեկի բարեհաջող լույս աշխարհ գալու մասին, որից հետո էլ՝ ինչ-որ մեկի՝ այս աշխարհը լքելու մասին: Ընթերցողը վեր է թռչում, ընթերցողը ապշահար է. ուրեմն նորից՝ ինչ-որ մեկը հանգեավ ի Տեր, էլի մի յանկի պակասեց: Գուցե կյանքից հեռացել է քարհատ Ֆուլերը կամ ժամագործի զարմուհի Բրաունը, որն ապրում էր Ադամսի փողոցում, 16, թե 17 տանը: Խոսքեր չկան ասելու, թե ինչ հիանալի քաղաքացու մեզնից խլեց մահը: Բայց ընթերցողը, այնուամենայնիվ, իրեն մի կերպ վերագտնում է ու շարունակում է կարդալ նույն սյունակը, և՛ թեթևացած շունչ է քաշում. պարզվում է քարհատը չի վախճանվել, իսկ եթե ավելի ուշադիր կարդաս՝ կպարզվի, որ ժամագործի զարմուհին էլ է ողջ-առողջ: Ուրեմն ի՞նչ, բողոքես, որ մեռնողը եղել է միայն կարի մեքենաների վաճառքի գործակալը Սիսայդ ավենյուից, կամ էլ՝ ոմն միսիս Կինգսլիի զարմիկը, իսկ միսիս Կինգսլիի ամուսինը վերջերս փառահեղ նշեց իր 40-ամյակը: Շարունակում ենք կարդալ: Սյունակի կեսը կարդացինք, ընթերցողը հանգստանում է. վերջիվերջո այդքան էլ դժվար չէ պատկե-

րացնել Կոնվեյ ազգանունով մարդու, որը կարող էր ապրել Լինքոլնի կամ որևէ այլ փողոցում: Ու արդեն կարդում ես մեծագույն եռանդով. իրավ էլ, ընթերցանությունը ավելի ու ավելի հետաքրքիր է դառնում՝ ընթերցողը պատրաստ է երդվել, որ հետայսու միայն ու միայն մահազդներն է կարդալու: Հասկանալի է, որ վերջիվերջո կպարզվի, որ նոթը նվիրված է ամենասովորական խառատի՝ Գրիմշոու, թե ուղղակի Սմիթ ազգանունով: Թերևս նա վախճանվել է կաթվածից, որ օրինաչափ է նրա կենսակերպի համար: Կարդում ու կարդում ես՝ հետաքրքիր է, վախենում ես՝ մի բառ բաց թողնել, կարդում ես արագ, վերջում՝ համարյա կատաղի: Խառատին արդեն հանձնել են հողին, մնում է ընդամենը չորս տող, ժամանակն է այս պատմությունը վերջակետելու և դեռ ոչ մի խոսք չի ասվել կաթվածի մասին: Իսկ գուցե խոսքը ոմն միստեր Դաունինգի մասին է, վարսավիրի, որ բապտիստական եկեղեցու կողքին է ապրում: Դու արդեն պատրաստ ես վատթարին, ծայրաստիճան նյարդային ես, համարյա համոզված ես, որ խոսքը վարսավիրի մասին է, ինչ-որ մեկը, բոլոր դեպքերում, մեռավ, չէ՞. ինչով է վարսավիրը վատ ինչ-որ տիկնոջից, որ Ֆրանկլին ավենյունում ոստրեններ էր վաճառում: Կարծես թե հատուկ պատճառներ չկան ամբողջ աշխարհի վարսավիրներին իրենց ճակատագրից պաշտպանելու համար: Եվ ահա, լայն բացելով աչքերը ու շունչը պահած, հուզմունքից դողալով, վերջապես կարդում ես. «Անխուսափելի մահից խուսափելու համար պետք է գնաք մեր քաղաքի միակ խանութը, որտեղ կարելի է գնել նշանավոր ձեռնոցները, որ ձեզ կպաշտպանեն մրսելուց. գիտեք, չէ, որ դա Դոնալդսոնի խանութն է»: Օ, Մեծաշնորհ Տեր: Պարզվում է՝ դժբախտ ընթերցողը կես սյունակ գովազդ է կուլ տվել:

«Տեղական նորություններում» ընթերցողը, անտարակույս, կնկատի գովազդը. նրա հետաքրքրությամբ լի աչերը միշտ առաջինը որոնում են այդ խորագիրը, ուստի «Տեղական նորությունները» բավականաչափ թանկ գին ունեցող գովազդային սյունակ է. պետիտով հավաքված մեկ բառը սովորաբար մեկ դոլար արժե, բայց հատուկ հանգամանքների դեպ-

քում, օրինակ տոն օրերին, մեծ քաղաքների թերթերում գինը բարձրանում է մինչև հինգ դոլար:

Ինչ-որ խմբագիր կարող է իր «Տեղական նորություններում» տեղակայել նման հաղորդում. «Մեր տիկինն այս գիշեր զավակ է պարգևել մեզ»: Դե ինչ, արտակարգ հետաքրքիր է, հիանալի, ուղղակի փառահեղ է: Բայց մի քիչ ներքև, մեկ այլ հաղորդման մեջ նույն խմբագիրը շնորհակալություն է հայտնում ոմն հարգարժան ազարակատիրոջ, որ խմբագրություն է բերել այսքան ու այսքան կարտոֆիլ: Այսինքն՝ դա ընդամենը բիզնես է, սովորական գովազդ: Խմբագիրն անհրաժեշտ է համարել հրապարակավ շնորհակալ լինել ազարակատիրոջը կարտոֆիլի համար, կարճիկ տեղեկատվություն տեղակայելով «խմբագրության կողմից» և անպայման «Տեղական նորություններում», որովհետև այն կարդում են բոլորը. ի հավելումն նշվել է կարտոֆիլի տեսակը և խմբագրի տեսակետը. կարտոֆիլը նրան այնքան հրաշալի է թվացել, որ նա վստահ է՝ միայն այդ կարտոֆիլի շնորհիվ իր տիկինը բարեհաջող ծննդաբերեց և որդի պարգևեց իրեն և ինչ իմանաս, եթե նախորդ օրը խմբագրի տիկինը երկու կարտոֆիլ ճաշակած չլիներ, գուցե դուստր լույսաշխարհ բերեր:

Այսպիսով՝ նպատակին հասավ. ճիշտ է՝ ի հաշիվ ամենաինտիմ ընտանեկան մանրամասների, խմբագիրը պարզև ստացավ կարտոֆիլ, որով ինչ-որ ժամանակ կկերակրվի, ազարակատերը՝ այնպիսի գովազդ, որ ամբողջ կյանքում չես մոռանա: Ահա ինչ է մտածում ազարակատերը. հենց որ տանտիրուհին տեսնի, որ իր կարտոֆիլի պաշարները սպառվել են, ամուսնու այտը շոյելով՝ կասի. «Խնդրում եմ՝ անպայման այ այս տեսակի կարտոֆիլ կզնես: Ինքդ գիտես՝ որ տեսակի: Հենց այն, որն ուտելուց հետո տղաներ են լույսաշխարհ գալիս»: Թեկուզ դա կատակով ասվի, մտածում է ազարակատերը, այնուամենայնիվ, դա կնշանակի, որ «Տեղական նորությունների» ամենաթանկարժեք գովազդը մարդիկ չեն մոռանում:

Անտաշ, կոպիտ, կպչուն է ներկայանում մեզ ամերիկյան լրագրությունը. այնուամենայնիվ, նա ամենաճիշտ արտացո-

լումն է այդ երկրի հասարակական կյանքի, նրա բնակիչների հետաքրքրությունների ու հայացքների. նույնը ոչ մի դեպքում չես ասի ամերիկյան մնացյալ գրականության մասին, հատկապես գեղարվեստական: Լրագրողները նյութեր են քաղում իրական կյանքից, ճիշտ են փոխանցում յանկիների մտքերն ու զգացումները, առանց գունազարդման արտացոլում են նրանց մկանուտ նյութապաշտությունը, ամեն օր իրենց ներդրումն են բերում հայրենական մշակույթի պատմությանը: Ի տարբերություն նրանց՝ ամերիկացի գրողները առաջվա նման տարուբերում են հոգևոր հնամաշ ավանդույթները և անցյալ դարերի տրամադրությունները, փառաբանում են մեծ սերը, որ հիշեցնում է հինանգլիականը և այլ մարդկանց համար հերոս ու օրինակ են հայտարարում ամերիկացի հայրենասերին, որը թեկուզ մեկ դուլար ունի և սղոցարան Միսիսիպիում:

Ամերիկյան թերթերը չունեն նույնիսկ այն ծիծաղաշարժ քաղաքական բանավեճերը, որով հագեցած են եվրոպական թերթերը: Գուցե միայն չորս տարին մեկ ամերիկացիները երկու-երեք շաբաթ բանավիճեն առևտրի ու մաքսային օրենքների ազատության մասին: Այստեղ նրանք մարտնչում են ամբողջությամբ՝ ընդհուպ արյունլվիկ լինելը, հաղթում են կամ ընդհակառակը՝ տառապում են պարտության համար և վերջապես ընտրում են նախագահին, որից հետո ամեն ինչ հանդարտվում է մինչև հաջորդ նախագահական ընտրություններ: Ոչ ոք չի վիճում քաղաքականության մասին չորս տարի շարունակ: Ամերիկացի լրագրողը թույլ չի տա, որ իրեն՝ չափահաս մարդուն, ստիպեն ամբողջ օրը նստել խմբագրատանը ու համառությամբ ինչ-որ հրապարակումների տպագրության համար մարտնչել հին օրենքի հողվածների կամ նոր օրենքի ստորակետի համար. նա կարիք չունի երկար առաջնորդողներ հորինելու Բիսմարկ կրտսերի անքաղաքավարի պահվածքի մասին Վատիկանում, պետք չէ հորինել գիտական մեկնաբանություններ՝ գահակալական ճառերին ու բարձրաշխարհիկ անձանց այլևայլ հիմար մտահղացումներին: Այդ կարգի քաղաքականության մասին նա միայն լսել է, չգիտի

նա նաև այնպիսի հասկացությունների մասին՝ ինչպես «աջերն» ու «ձախերը» և ընտրությունների միջև չի տարբերակում «ընդդիմությունը»: Նրա թերթը իրենից ներկայացնում է անգույն ընթերցանություն, իրադարձությունների ինչ-որ կանոնագիրք, որ տեղի են ունեցել Արևելքում, Ամերիկայի արևմուտքում. այնտեղ կգտնես աշխարհում ամեն ինչի մասին տեղեկություններ, օրընթաց նյութեր: Ահա ձեռքիս տակ են ամերիկյան վերջին օրաթերթերը, և ես, ոչինչ չընտրելով, ուղղակի կարդում եմ վերնագրերը. «Փախստականի ձերբակալությունը... Երեկվա հրդեհը... Լինչի դատաստանը... Տարագրության հետևանքները... Կանադական ձկնորսության պրոբլեմները... Մեծ ծեծկռտուք... Գանձարանի պաշարները... Բորսայական նորություններ... Ինչ են մտածում Յուսիս-Արևմուտքի բնակիչները... Վերջին նորությունները... Գողական նկրտումներ... Բարձրագույն դատարանի դահլիճից... Ծեծվել է մինչև մահվան դուռը հասնելը... Եզակի միջոց (դեղամիջոցի մասին)... Արճիճե խողովակների գողությունը... 1000 դոլարի գողությունը... Բռնցքամարտիկներ Կիլլենի և Մակկաֆրիի մենամարտը «Կոմիկում»... Սպիտակ ստրուկներ Տեխասում... Մարզական քայլք. երեկվա արդյունքները... Սպորտ... Դանակի հարված... Նորություններ Մինեսոտայից... Դակոտայից... Միչիգանից... Տարբեր տեղերից... Հանկարծամահ եղավ... Քաղաքացիական հոգեհանգիստ... ճանապարհին... Հուղարկավորություն Ուայնոնում... Տրանսպորտի վիճակը... Դատական ստորին ատյաններից... Գողացել են ութ հազար... G.A.R. (Grand Army of the Republic-Հանրապետության մեծ բանակ)... Սենատոր Քեյի գործը... Կենտրոնական Աֆրիկայում կանայք վաճառքի են հանվում... Ընկնում է հացահատիկի գինը... Խանդոտի սարսափելի վրեժը... Նյույորքյան շուկան... Չիկագոյի շուկան... Սևամորթը այն աշխարհ գնաց... Ինչու նա դարձավ հերոսուհի... Բանկային գործակալի անհետացումը... Հոգևորականների միավորումը... Վթար երկաթուղագծում... Գտնվել է բուժիչ խոտաբույս (դեղամիջոցի արտոնագրման մասին)... Իզլզի ղեկավարի կարծիքը...

Կորդենի ղեկավարի կարծիքը... Տեղական նորություններ... Լքել է ամուսնուն... Սպանվել են երկու հնոցապաններ... Օրենսդրություն... Կինը վրա է հասել... Գեներալ Գրանտը՝ որսորդի դերում... Տրամվայի մասին... Չնաբքեր... 63-ամյա հայրը անբարո կապի մեջ՝ իր 7-ամյա դստեր հետ... Կանանց միությունը... Մի մոռացեք Աստծո ճնճղուկներին (գովազդ)... Սնանկացում... Հեռագրեր... Գեղեցիկ հագուստների սիրահարների համար... Ազարակապանի սպանությունը... Փառնդերլին ապաքինվում է... Քահանա Ֆիցջերալդի քարոզը... Լեհերի ձերբակալությունը... Go on (երկիրը չինացիներից մաքրելու կոչ)... Գլադստոնը ամերիկյան հայտնագործությունների մասին... Օծվել է նոր եկեղեցի... Կոտրված լուսամուտը... Վայրի երթ... Երեք ոստիկանները պահակակետում... Հայտարարությունների 11 սյունակներ» («Գլոբ» թերթի 1889 թ. հունվարի 9-ի համարի վերնագրերը):

Ոչ մի բառ քաղաքականության մասին, ոչ մի բառ... Բայց յուրաքանչյուր վերնագիր (որքան էլ անտաշ ու անհետաքրքիր լինի) ցույց է տալիս, թե ինչով են զբաղված յանկիների ուղեղները, ինչի մասին են խոսում ու ինչ են ուզում կարդալ: Ամերիկյան թերթերը ճշգրտորեն բավարարում են ամերիկյան հոգևոր կյանքի պահանջները. նրանց բովանդակությունն այնքան նրբանկատ ու հովվերգական չէ, ինչպես գեղարվեստական ստեղծագործությունները, փոխարենը նրանք հարյուր անգամ ավելի իրատես են և ճշմարտացի: Ամերիկյան թերթերը անհանգիստ ու աղմկոտ են, ինչպես կյանքն ինքը. անտաշ, բայց ճշմարիտ:

Մի բանով ամերիկյան մամուլը առաջ է անցել մնացած բոլոր երկրների մամուլից՝ նա կարողանում է հայթայթել և վայրկենապես հրապարակել նորությունները: Թերթերը վիթխարի միջոցներ են ծախսում նորությունների ձեռքբերման վրա, թղթակիցների լայն ցանցի ստեղծման համար՝ նրանց հրահանգված է խմբագրությանը հեռագրել ցանկացած, թեկուզ շատ անկարևոր իրադարձության մասին. ամենաչնչին առիթներով թերթը արտակարգ համարներ է տպագրում՝ այդ իմաս-

տով «Նյու Յորք Յերալդ» իրեն հավասարը չունի: Այդ թերթի խմբագրությունը, բացի առանց բացառության բոլոր երկրներում թղթակիցներից, բացի գրաշարներից, տպագրիչներից, սրբագրիչներից, 65 հաստիքային աշխատակիցներ ունի: Նրանցից 17-ը խմբագիրներ կամ բաժնի վարիչներ են, մնացածները ռեպորտյորներ, որ թափառում են Նյու Յորքի փողոցներում ու նյութեր են հավաքում: Յերիք է, որ նման ռեպորտյորը որևէ նորություն լսի, նա տեղնուտեղը կսլանա առաջին իսկ պատահած հեռախոսակետ ու հեռախոսավարուհուն կիրահանգի՝ «Միացրեք «Յերալդ», որպեսզի անմիջապես տեղեկությունը հաղորդի խմբագրություն: Այդ ռեպորտյորներից բացի թերթի տնօրինության տակ է սեփական շոգենավակը, որ լողանցում է ամբողջ նեղուցը և հավաքում բոլոր նորությունները, որ կարող են ծովի կողմից հասնել այդ վիթխարի քաղաքը: Ինչպես հայտնի է՝ «Նյու Յորք Յերալդի» թղթակիցը սլացել էր Նիագարայի ջրվեժ և տեղական հեռախոսագիծը կանխավճարով վերցրել՝ սպասելով Ուելսի արքայազնի գալստյանը, որը այց նախաձեռնելով Ամերիկա՝ հայտարարել էր, որ անպայման լինելու է ջրվեժներում: Բայց այնպես էր ստացվել, որ արքայազնը ուշացել էր ու չցանկանալով հեռախոսագիծը կորցնել՝ թղթակիցը հրահանգել էր, որ հեռագրավարուհին սկսի ուղարկել Մովսեսի առաջին գիրքը: Երբ ամբողջ տեքստը բարեհաջող թելադրվել էր Նյու Յորք, իսկ արքայազնն էլ դեռ չէր ժամանել, սկսել էին թելադրել Մովսեսի երկրորդ գիրքը: Արքայազնը վերջապես հայտնվել էր և «Նյու Յորք Յերալդի» թղթակիցը առաջինն էր աշխարհին տեղեկացրել այդ մասին: Ճիշտ է՝ այդ հնարքը թերթին մի քանի հազար դուլար էր արժեցել: Առաջներում էլ «Նյու Յորք Յերալդին» հաջողվում էր նորությունների հրապարակմամբ կանխել մյուս թերթերին. աբիսսինյան պատերազմի ժամանակ նույնիսկ լոնդոնյան «Թայմսն» էր ռազմադաշտից թղթակցություններ արտատպում ամերիկացի գործընկերների թերթերից, ընդ որում՝ իրադարձությունները վերաբերում էին բուն Անգլիային:

Միայն «Նյու Յորք Յերալդ»-ը չէ այդ կերպ ձգտում ապշեցնել ընթերցողներին աշխարհի բոլոր ծայրերից ստացված նորություններով՝ ամերիկյան թերթերի մեծ մասը կենսունակ կապ ունեն թե ամերիկյան բոլոր քաղաքների հետ, թե արտասահմանյան շատերի: Դա անտարակույս խրախուսելի է. ամերիկյան թերթերը ձգտում են յանկիների գլուխը մտցնել աշխարհի ճանաչման ինչ-որ գիտելիքներ, այն աշխարհի, որ տարածվում է Ամերիկայի սահմաններից դուրս է և որի մասին դպրոցում նրանք ոչինչ չեն սովորել: Հասկանալի է՝ ամերիկյան թերթերի տպագրած նորությունները այլ երկրների մասին, իբրև օրենք, հանգում են կարճառոտ կամ առավել ընդարձակ հեռախոսագրերի, բայց փոխանցում են այլ մայրցամաքների լուրերը, տարատեսակ փաստերը, որոնք, եթե օր առ օր համադրվեն, երկար տարիների ընթացքում կդառնան պատմական ակնարկ՝ շատ ավելի հիմնավոր ու լիակատար, քան այն, որ դասավանդվում է ամերիկյան դպրոցներում: Թեպետ՝ նման հեռագրերի բովանդակությունն էլ որոշարկվում է ամերիկյան ոգու բնորոշ առանձնահատկություններով: Թերթերը հարկադրված են հաշվի նստել իրենց բաժանորդների հետաքրքրությունների ու ճաշակի հետ: Նրանք լռության են մատնում գրականության ու արվեստի բոլոր նորությունները, փոխարենը՝ ֆինանսների աշխարհում որևէ մանրուք չկա, որ նրանք հեռախոսագրի անարժան համարեն: Արքունական պարահանդեսները, թագակիրների ճառերը, կայսեր ճանապարհորդությունները, ինչ-որ երկաթուղագծի բացումը, ձիարշավի մրցումները Անգլիայում, մենամարտերը Ֆրանսիայում, ահաբեկչությունը Ռուսաստանում՝ ամերիկյան մամուլի սիրած թեմաներն են, որ փոխանցվում են հեռագրով, բայց նույն թերթերը լռում են ամենանշանավոր ողբերգության բեմադրության, արվեստի երկնակամարում ամենախոշոր աստղի հայտնության մասին: Փոխարենը նրանք վայրկենապես հաղորդում են արտասահմանում տեղի ունեցած ամենաանկարևոր իրադարձության մասին, որն առնչվում է առևտրին, ապրանքաշրջանառությանը՝ թեկուզ դա լինի որևէ գերմանա-

ցի ճանապարհորդի մասին, որ հյուրանոցում կորցրել է դրամապանակը կամ լուր, որից պարզ է դառնում, որ մեկ այլ պարոն Սարենտեի բորսայում խաբեությամբ է զբաղված:

Չնայած իր բոլոր լուրջ թերություններին՝ ամերիկյան լրագրությունն, այնուհանդերձ, իրենից ներկայացնում է ամերիկյան ժողովրդի ոգու ինքնատիպ ու հզոր արտահայտությունը՝ շնորհիվ իր խիզախության, իր իրապաշտական հզորության, իսկ գրական առումով նա կարող է համարվել ամենաժանանակակիցը բոլորից:

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՍ ԽՄԲԱԳՐԵՑԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԹԵՐԹԸ

Առանց դուլզն-ինչ վախենալու ես հանձն առա գյուղատնտեսական թերթը ժամանակավորապես խմբագրելու առաքելությունը: Գիշտ այնպես, ինչպես հասարակ մահկանացուն, ոչ նավաստին, հանձն կառներ ղեկավարելու նավը: Սակայն ես նեղ վիճակում էի, և աշխատավարձն ինձ խիստ անհրաժեշտ էր: Խմբագիրը արձակուրդ էր մեկնում. ես համաձայնեցի նրա առաջարկած պայմաններին և զբաղեցրի նրա տեղը:

Նորից աշխատանք ունենալու զգացումն ինձ այնպիսի բավականություն էր պատճառում, որ ես ողջ շաբաթը ջանասիրաբար աշխատեցի: Մենք համարը հանձնեցինք տպագրության, և ես հազիվ կարողացա դիմանալ մինչև հաջորդ օրը. անհամբեր սպասում էի, թե ինչ տպավորություն կգործեն իմ քերթվածքներն ընթերցողի վրա: Երբ ես երեկոյան կողմ դուրս էի գալիս խմբագրությունից, սանդղամուտքի մոտ կանգնած երեխաներն ու մեծահասակները այս ու այն կողմ ցրվեցին՝ ճանապարհը զիջելով ինձ, և ես լսեցի, թե ինչպես մեկն ասաց. «Նա է»: Բնականաբար՝ ես շոյված էի: Առավոտյան, գալով խմբագրություն, ես առնուտքի մոտ տեսա հանդիսականների նույնպիսի մի բազմություն, բացի այդ էլ՝ մարդիկ, զույգ-զույգ կամ միայնակ կանգնած էին սալարկուղում ու հանդիպակաց մայթին և հետաքրքրությամբ նայում էին ինձ: Ամբողջ հետ քաշվեց ու ճանփա տվեց ինձ, իսկ հավաքվածներից մեկը բարձրաձայն ասաց. «տեսե՛ք, թե ի՞նչ աչքեր ունի»: Ես ձևացրի, թե չեմ նկատում համընդհանուր ուշադրությունը, սակայն մտքումս շոյված էի և անգամ որոշեցի այդ մասին գրել մորաքրոջս:

Ես բարձրացա ոչ բարձր սանդղամուտք և մոտենալով դռանը, ուրախ ձայներ ու քրքիջներ լսեցի: Բացելով դուռը՝ աչքի պոչով տեսա երկու երիտասարդների, դատելով հա-

գուստներից՝ ֆերմերների, որոնք իմ հայտնվելուց գույնները գցեցին ու դուրս թռան լուսամուտից՝ ջարդելով ապակիները: Դա զարմացրեց ինձ:

Մոտ կես ժամ անց ներս մտավ երկար, ծածանվող մորուքով և բարետես, սակայն բավականին խիստ դեմքով մի պատվարժան ծերուկ: Ես նրան հրավիրեցի նստել: Ըստ երևույթին նա ինչ-որ բանից սրտնեղած էր: Համելով գլխարկն ու դնելով հատակին՝ նա գրպանից դուրս բերեց կարմիր մետաքսե թաշկինակն ու մեր թերթի վերջին համարը:

Նա թերթը փռեց ծնկներին և թաշկինակով սրբելով ակնոցը՝ հարցրեց.

- Էդ դուք եք, հա՞, նոր խմբագիրը:

Ես հաստատեցի:

- Դուք երբևէ գյուղատնտեսական թերթ խմբագրե՞լ եք:

- Ոչ, - ասացի ես, - սա իմ առաջին փորձն է:

- Այդպես էլ կարծում էի: Իսկ գյուղատնտեսությամբ երբևէ զբաղվե՞լ եք:

- Ո-ոչ, ինչքան հիշում եմ՝ չեմ զբաղվել:

- Չգիտեմ ինչու, ես դա կանխազգում էի, - ասաց պատվարժան ծերուկը՝ դնելով ակնոցն ու դրա վրայից բավականին խիստ նայելով ինձ: Նա թերթն ավելի հարմար ծալեց: - Ես կցանկանայի կարդալ այն տողերը, որոնք ինձ ներշնչեցին այդ կանխազգացումը: Լսեք և ասեք՝ սա դո՞ւք եք գրել:

«Շաղգամը չպետք է պոկոտել ձեռքերով, դրանից այն փչանում է: Ավելի լավ է տղան բարձրանա ծառը և զգուշորեն թափ տա շաղգամի պտուղները»:

- Դե, ի՞նչ եք կարծում այս մասին: Սա դուք եք գրել, չէ՞, ինչքան ինձ հայտնի է:

- Ինչ եմ կարծո՞ւմ: Կարծում եմ, որ վատ չի գրված: Կարծում եմ այն իմաստազուրկ չէ: Ոչ մի կասկած չկա, որ միայն մեր շրջանում մի քանի միլիոն բուշել* շաղգամ է փչանում միայն այն պատճառով, որ խակ վիճակում են քաղում, իսկ եթե տղային ուղարկեն, որ ծառը թափ տա...

* Բուշել – ծավալի միավոր, որ հավասար է 36,346 լիտրի

- Տատուղ թափ տո՛ւր,-գոռաց նա,- շաղգամը ծառի վրա չի՛ աճում...

- Ահա թե ի՛նչ, չի՞ աճում: Իսկ ո՞վ ասաց, թե աճում է: Դա պետք է փոխաբերական իմաստով հասկանալ, միայն ու միայն փոխաբերական իմաստով: Յուրաքանչյուր ոք, ով փոքր-ինչ գլուխ է հանում գործից, կհասկանա, որ ես ցանկացել եմ ասել «թափ տալ թուփը»:

Այս խոսքերի վրա պատվարժան ծերուկը վեր թռավ տեղից, պատառոտեց թերթը, զցեց գետնին, կոխկրտեց, ձեռնափայտով ջարդուփշուր արեց մի քանի իրեր, ճչաց, թե ես գյուղատնտեսությունից կովից էլ քիչ եմ հասկանում և դուրս թռավ խմբագրությունից՝ ուժգին շրխկացնելով դուռը: Ընդհանրապես, նա իրեն այնպես էր պահում, որ ինձ թվաց՝ ինչ-որ բանից դժգոհ է: Սակայն չիմանալով, թե ինչից՝ ես, բնականաբար, չէի կարող նրան օգնել:

Դրանից քիչ անց խմբագրություն ներս ընկավ երկարահասակ, մեռյալի նման, մինչև ուսերը հասնող մազերի ցանցառ զգուզներով, իր կերպարանքի բոլոր բլրակների ու հարթությունների վրա մի շաբաթվա ցցամազերով մի սուբյեկտ և քարացավ շենքին՝ մատը դնելով շրթունքներիս: Ողջ մարմնով առաջ թեքվելով՝ նա ասես ունկնդրում էր ինչ-որ ձայներ: Սակայն ոչ մի ձայն չէր լսվում: Այսուհանդերձ՝ նա ունկնդրում էր: Բանալին պտտելով՝ նա ոտնաթաթերի վրա բարձրացած զգուշորեն քայլ զցեց, մոտեցավ ինձ, մի փոքր հեռավորության վրա կանգ առավ և երկար նայում էր դեմքիս՝ աշխույժ հետաքրքրասիրությամբ: Հետո գրպանից հանեց իմ թերթի չորստակ ծալած համարն ու ասաց.

- Ահա, սա դուք եք գրել: Կարդացեք բարձրաձայն, արագ: Թեթևացրեք իմ տառապանքները: Ես ուժասպառ եմ լինում:

Ես կարդացի ստորև բերված տողերը, և իմ շրթունքներից ամեն մի բառի պոկվելու հետ, տառապալն իրեն ավելի ու ավելի լավ էր զգում: Ես տեսնում էի, որ նրա դեմքի տրտմալի կնճիռներն աստիճանաբար հարթվում են, տազնապալի արտահայտությունն անցնում է, և վերջապես նրա դիմագծերը ողողվում են խաղաղությամբ ու հանգստությամբ՝ ինչպես

թախծոտ բնությունն է պայծառանուն լուսնի կարճատև փայլատակումով:

«Գուանոն** արժեքավոր թռչուն է, սակայն դրա բուծումը գլխացավանք է: Այն պետք է ներկրել հունիսից ոչ շուտ և սեպտեմբերից ոչ ուշ: Չմռանը պետք է պահել տաք տեղում, որպեսզի այն կարողանա թուխս նստել»:

«Այս տարի հավանաբար հացահատկի բերքը կուշանա: Այս պատճառով ֆերմերներն ավելի լավ է եգիպտացորենի կողերը տնկելուն և հնդկացորենի բլիթները ցանելուն ձեռնամուխ լինեն հուլիսին և ոչ թե օգոստոսին»:

«Դոլանի մասին. այս հատապտուղը Նոր Անգլիայի բնակիչների սիրելի անուշեղենն է: Նրանք գերադասում են հաղարջի փոխարեն դրանով լցոնել թխվածքները և արքայամորու փոխարեն օգտագործում են անասունների կերակրելու համար, քանզի դոլանն ավելի սննդարար է, միաժամանակ՝ արքայամորուն չի գիջում իր համով: Դոլանը նարինջների ընտանիքի միակ ուտելի տարատեսակն է, որ աճում է Հյուսիսում, եթե չհաշվենք ոլոռը և սեխի երկու-երեք սորտերը: Սակայն իբրև դեկորատիվ բույս տան առջև դոլան տնկելու ավանդույթն արդեն դուրս է մնում մոդայից, քանի որ այժմ բուլդոն են հասկացել, որ այն քիչ ստվեր է անում»

«Ներկայումս, երբ մոտենում են շոգերը և արու սագերը սկսում են խավիար ձվադրել...»:

Հուզված ունկնդիրս ցատկեց դեպի ինձ, սեղմեց ձեռքս և ասաց.

- Բավական է, եղբանը բավական է: Այժմ ես գիտեմ, որ խելքս չեմ թռցրել. դուք բառ առ բառ կարդացիք այն, ինչ ես էի կարդացել: Իսկ այսօր առավոտյան, հարգելի պարոն, առաջին անգամ տեսնելով ձեր թերթը, ինքս ինձ ասացի. «Ես նախկինում երբեք չեմ հավատացել դրան, թեպետ ընկերներս երբեք ինձ հսկողությունից դուրս չեն թողել, սակայն այժմ գիտեմ. խելքս տեղը չէ»: Հասկանալով այս՝ ես այնպիսի վայրի

** Գուանոն – թռչնաղբ, կենդանական մնացորդներից պատրաստված պարարտանյութ

աղաղակ արծակեցի, որ լսելի լիներ երկու մղոնի վրա և սլացա՝ սպանելու որևէ մեկին. միևնույն է, եթե ես գիժ եմ, դա անելու եմ վաղ թե ուշ, ավելի լավ է չհետաձգել: Ես վերընթերցեցի ձեր հողավածից մի պարբերություն, որպեսզի վստահաբար համոզվեմ, որ խելքս թռցրել եմ, ապա կրակի տվեցի տունս ու փախա: Ճանապարհին ես խեղանդամ դարձրի մի քանի հոգու, իսկ մեկին՝ ծառը հանեցի, որ պետք եղած ժամանակ միշտ ձեռքիս տակ լինի: Սակայն անցնելով ձեր խմբագրության մոտով, ես որոշեցի այնուհանդերձ մտնել և մի անգամ էլ ստուգել ինքս ինձ: Այժմ ստուգեցի, և դա երջանկություն է ծառին թառած այն խեղճ մարդու համար: Ես նրան անպայման կսպանեի տուն վերադառնալիս: Մնաք բարով, հարգելի պարոն, լավագույն մաղթանքներս ձեզ, դուք իմ սրտից մի մեծ քար գցեցիք: Եթե իմ բանականությունը դիմացավ ձեր գյուղատնտեսական հողավածին, ապա նրան այլևս ոչինչ չի կարող վնասել: Մնաք բարով:

Ինձ մի քիչ վախեցրին խեղումներն ու հրդեհումները, որոնցով զվարճացել էր այդ սուբյեկտը, մանավանդ, որ ես ինձ որոշ չափով այդ գործի մասնակից էի զգում: Սակայն այդ մասին երկար չկարողացա մտորել. սենյակ մտավ խմբագիրը: (Ես ինքս ինձ մտածեցի. «Այ, եթե դու մեկնեիր Եգիպտոս, ինչպես խորհուրդ էի տվել, ապա ես դեռ հնարավորություն կունենայի ցույց տալու, թե ինչի եմ ընդունակ: Սակայն դու չցանկացար ու վերադարձար: Քեզանից այլ բան սպասելի էլ չէր»):

Խմբագիրը մռայլ, վիատ և այլայլված տեսք ուներ:

Նա երկար զննում էր ծերուկ սկանդավիստի և երիտասարդ ֆերմերների իրականացրած ավերածությունները, ապա ասաց.

- Տխուր է, շահտ տխուր է: Ջարդված են սոսնձի շիշը, լուսամուտի վեց ապակի, թքամանը և երկու մոմակալ: Սակայն դա դեռ վատագույնը չէ: Կործանված է թերթի հեղինակությունը, վախենամ՝ ընդմիշտ: Ճիշտ է, մեր թերթը երբեք այսքան պահանջարկ չի ունեցել, երբեք այսքան տպաքանակով չի վաճառվել և երբեք այսքան հաջողություն չի ունեցել, սակայն

ով կուզենա հռչակվել իբրև խելակորույս և հարստանալ սեփական տկարամտության հաշվին: Բարեկամս, ձեզ ազնիվ մարդու խոսք են տալիս, որ փողոցը լիքը ժողովուրդ է հավաքվել, մարդիկ նստած են նույնիսկ ցանկապատին՝ որպեսզի պատեհություն ունենան գոնե կես աչքով տեսնելու ձեզ, և սա այն պատճառով, որ ձեզ խելագար են համարում: Եվ նրանք դրա իրավունքն ունեն՝ ձեր հողվածները կարդալուց հետո: Այդ հողվածները ժուռնալիստիկայի ամոթն են: Եվ որտեղի՞ց էր ձեր գլուխը մտել, թե կարող եք գյուղատնտեսական թերթ խմբագրել: Դուք, ինչպես երևում է, անգամ գյուղատնտեսության այբուբենը չգիտեք: Դուք արորը ակոսից չեք տարբերում, ձեզ մոտ կովերը փետրաթափվում են, դուք խորհուրդ եք տալիս ընտելացնել կզաքիսներին, քանի որ դրանք աշխույժ բնավորություն ունեն և լավ մուկ են բռնում: Դուք գրում եք, թե ոստրեները հանգիստ են մնում, երբ երաժշտություն է հնչում: Սակայն այդ դիտողությունն ավելորդ է, բացարձակապես ավելորդ: Ոստրեները միշտ են հանգիստ: Նրանց ոչինչ հավասարակշռությունից չի հանի: Ոստրեները երաժշտությունից ոչինչ չեն հասկանում: Օ՛, որոտ և կայծակ: Եթե դուք ձեր կյանքի ողջ նպատակը դարձնեիք տգիտության մեջ կատարելագործվելը, ապա ավելի աչքի չէիք ընկնի, քան այսօր: Ես կյանքում նման բան չեմ տեսել: Յենց միայն ձեր այն հաղորդումը, թե ձիաշագանակը շատ արագ գրավում է շուկան իբրև սպառման առարկա, կարող է հավերժ խորտակել թերթը: Ես պահանջում եմ, որ դուք անհապաղ հեռանաք խմբագրությունից: Ինձ այլևս արձակուրդ պետք չէ, միևնույն է՝ ոչ մի կերպ չեմ կարող դրանից օգտվել, քանի դեռ դուք նստած եք իմ աթոռին: Ես վախից անընդհատ կդողացնեմ՝ պատկերացնելով, թե հատկապես ինչ խորհուրդ կտաք դուք ընթերցողներին հաջորդ համարում: Աչքերիս առաջը մթնում է, հենց որ հիշում եմ, թե ինչ էիք գրել ոստրեների տնկարքների մասին «Դեկորատիվ այգեգործություն» վերնագրով: Ես պահանջում եմ, որ անհապաղ հեռանաք: Ինչո՞ւ դուք ինձ միանգամից չասացիք, որ գյուղատնտեսությունից ոչինչ չեք հասկանում:

- Ինչու չասացի ձե՞զ, այ ոլոռի պատիճ, կաղամբակոթ, դդմի որդի: Առաջին անգամ եմ այսպիսի հիմարություն լսում: Ահա թե ինչ կասեմ. ես արդեն տասնչորս տարի խմբագիր եմ աշխատում և առաջին անգամն եմ լսում, թե մարդն ինչ-որ բան պիտի իմանա՝ թերթ խմբագրելու համար: Այ շաղգամի գլուխ, ովքե՞ր են թատերախոսականներ գրում ողորմելի թերթոններում. նախկին փինաչիներն ու թերուս դեղագործները, որոնք դերասանական խաղից այնքան են հասկանում, որքան ես գյուղատնտեսությունից: Ովքե՞ր են գրքերի մասին արծագանքներ գրում. մարդիկ, ովքեր ոչ մի գիրք չեն գրել: Ովքե՞ր են թխում ֆինանսական հարցերով ժանրամարս առաջնորդողները. մարդիկ, որոնց գրպանում երբեք մի լումա անգամ չի եղել: Ովքե՞ր են գրում հնդկացիների դեմ ճակատամարտերի մասին: Վիզվամը վամպունից չտարբերող պարոնները, ովքեր կյանքում երբեք գլխապատառ չեն փախել՝ փրկվելով տոմահավկներից կամ չեն հանել նետերը իրենց ցեղակիցների մարմնից՝ դրանցով կանգառի ժամանակ խարույկ վառելու համար: Ովքե՞ր են սթափության սրտառուչ կոչեր գրում և բոլորից բարձր ոռնում հարբեցողության վնասների մասին. մարդիկ, ովքեր միայն գերեզմանում կսթափվեն: Ովքե՞ր են խմբագրում գյուղատնտեսական թերթերը: Մի՞թե այնպիսի արմատապտուղները, ինչպիսին դուք եք: Ոչ, ավելի հաճախ անհաջողակները, ովքեր ոչնչի չեն հասել պոեզիայի, դեղին կազմերով բուլվարային վեպերի, սենսացիոն մելոդրամների, քրոնիկների ասպարեզում և ովքեր, ի վերջո, ընտրել են գյուղատնտեսությունը՝ իբրև դեպի ծերանոց տանող ճանապարհի ժամանակավոր հանգրվան: Դուք ի՞նձ եք ինչ-որ բան բացատրում լրագրային գործի մասին: Ես այն գիտեմ Ալֆայից մինչև Օմախ և ասում եմ ձեզ՝ ինչքան մարդը քիչ գիտի, այնքան ավելի շատ է աղմկում և այդքան էլ ավելի շատ է աշխատավարձ ստանում: Վկա է Աստված, եթե ես լինեի անկիրթ ու լպիրշ մեկը, այլ ոչ թե համեստ ու ուսյալ մարդ, ես հռչակ ձեռք կբերեի այս ցուրտ ու անսիրտ աշխարհում: Ես հեռանում եմ, սըր: Դուք ինձ հետ այնպես եք վերաբերվում, որ ես նույնիսկ ուրախ եմ հեռանալ: Սակայն ես կատարեցի իմ

պարտքը: Ինչքան կարողացա՝ կատարեցի այն ամենը, ինչ նախատեսված էր մեր պայմանագրով: Ես խոստացել էի, որ ձեր թերթը հետաքրքիր կդարձնեմ հասարակության բոլոր շերտերի համար. ես դա կատարեցի: Ես խոստացա, որ տպաքանակը կհասցնեմ մինչև քսան հազար օրինակ. կհասցնեի, եթե իմ տրամադրության տակ ևս երկու շաբաթ լիներ: Եվ ես ձեզ կտայի գյուղատնտեսական թերթի երբևէ ունեցած ամենը նտոյալ ընթերցողներին. և նրանց մեջ չէր լինի ոչ մի ֆերմեր, ոչ մի մարդ, ով անգամ իր կյանքը փրկելու համար տարբերեր դոմի թուփը դեղձի վազից: Դուք եք կորցնում մեր բաժանունից, այլ ոչ թե ես: Մնաք բարով, ձմերուկի ծառ:

Եվ ես հեռացա:

ՀՐԱԺԵՇՏ

Հատված

<...> Ահա թե ինչ կասեն հրաժեշտից առաջ: Այժմ, երբ անհրաժեշտ է, որ թուրս պատյանը դնեն, պետք է խոստովանեն. չնայած ողջ հոգնածությանս և հիասթափություններիս, ինչին այդքան հաճախ ինձ արժանացրել են այդ ճակատամարտերը, ես ավստոսանքով եմ թողնում մարտադաշտը:

Ավելի քան տասնհինգ տարի ես մարտնչել եմ թերթերի էջերում: Սկզբում ես դրանով հացս էի վաստակում: Եվ դա բուլորովին էլ հեշտ չէր. ինչով ասես ստիպված չեմ եղել զբաղվել՝ սկսած պատահարների սյունակից և վերջացրած խորհրդարանական քրոնիկայով: Հետո, երբ արդեն կարող էի ապրել գրքերիս հաշվին, ես դեռևս շարունակում էի մասնակցել այդ կռիվներին՝ այնքան մեծ էր պայքարի մոլությունը: Ես ինձ միայնակ էի զգում. քննադատներից ոչ մեկը չհամարձակվեց կանգնել իմ կողքին, և այդ ժամանակ ես որոշեցի, որ ինձ ինքս պիտի պաշտպանեմ: Ինձ թվում էր, որ եթե ես չլքեմ գրավածս դիրքերը, հաղթանակն ինը կլինի: Ամենակատաղի ճնշումները ինձ գրգռում էին միայն և արիություն հաղորդում:

Ես նույնիսկ հիմա էլ չգիտեմ՝ արդյո՞ք ճիշտ տակտիկա էի ընտրել, սակայն, համենայն դեպս, հասցրեցի այդ ընթացքում ինչպես հարկն է ուսումնասիրել մամուլը: Ավագ սերնդի նշանավոր գրողները հաճախ էին ահավոր մեղադրանքներով հարձակվում նրա վրա. այն, իբր, սպանում է գրականությունը, այն ապականում է լեզուն փողոցային կեղտով, այն համաշխարհային հիմարության դեմոկրատական միջնորդն է: Ել չեմ խոսում այլ՝ ավելի վայրագ մեղադրանքների մասին: Ես լսում էի ու մտածում՝ եթե նրանք մամուլի մասին խոսում են այդպես չարությամբ, ուրեմն չգիտեն այն: Իհարկե, մամուլն ինչ-որ բանում իրոք մեղավոր է, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, այն ունի իր ուժեղ կողմերը, որոնք ամբողջովին փոխհատու-

ցում և չեզոքացնում են վատ կողմերը: Պետք է երկար ժամանակ խորոզվել լրագրության հնոցում, այն հասկանալու և գնահատելու համար:

Եթե որևէ երիտասարդ գրող հարցներ իմ կարծիքը, ես կպատասխանեի. «Գլխապատառ նետվեք մանուլի մեջ, ինչպես ջուրն են գցվում՝ լողալ սովորելու համար: Մեր օրերում դա արիության միակ դպրոցն է: Այնտեղ դուք հանդիպում եք իսկական տղամարդկանց, այնտեղ դուք կոփվում եք: Ընդամին, սա օգտակար է հենց արհեստի առումով. եթե դուք ամեն օր հողվածներ գրեք, ապա այդ սալի վրա դուք կկռեք սեփական ոճը»: Ես գիտեմ. ժուռնալիստիկային մեղադրում են, թե այն անայացնում է հոգիները, մարդկանց կտրում է լուրջ զբաղմունքներից, ավելի վեհ գրական խնդիրներից: Այո, իհարկե, ժուռնալիստիկան անայացնում է մարդկանց, ովքեր իրենց հոգում ոչինչ չունեն, այն խրտնեցնում է ալարկոտներին ու չոր ձևապաշտներին, ում պատվախնդրությունը բավարարելը ջանքեր չի պահանջում: Սակայն դա ի՞նչ նշանակություն ունի: Ես չեմ խոսում միջակությունների մասին. սրանք խցկվում են մամուլ, ինչպես կխցկվեին առևտրային կամ նոտարական գրասենյակ: Ես խոսում եմ ուժեղների մասին, նրանց, ովքեր աշխատում են և ինչ-որ բանի հասնում: Թող նրանք առանց վախենալու գնան թերթերի խմբագրություններ. նրանք այնտեղից կվերադառնան ինչպես զինվորներն են արշավից վերադառնում՝ վիրավոր և կոփված, նրանք կիմանան իրենց գործը և կճանաչեն մարդկանց:

Մի՞ թե մեզանից լավագույնները չեն անցել այդ փորձություններով: Մենք բոլորս մամուլի աշակերտներն ենք: Այդ նա է մեր ուսադիրներին դրել առաջին աստղերը: Այդ նա է մեր ոճին ճկունություն հաղորդել, նա է մեզ մատակարարել փաստացի նյութերի մեծ մասը: Պետք է միայն բավականաչափ դիմացկուն լինել, պետք է ինքդ օգտվես նրանից, ոչ թե նրան հնարավորություն տաս օգտագործել քեզ: Այդ նա պետք է քեզ տանի իր շալակին:

Եվ այնուամենայնիվ, այս բոլոր պրակտիկ գիտելիքների համար նույնիսկ ամենահամառները շատ թանկ են վճարում:

Ինքս անձամբ հաճախ եմ ստիպված եղել անիծելու մամուլը. երբեմն այնպե՛ս ցավոտ եմ եղել նրա հասցրած վերքերը: Քանի-քանի անգամ եմ ինձ բռնացրել՝ մամուլի հասցեին նույն մեղադրանքները նետելիս, ինչ իմ ավագ գրչընկերները: Լրագրողի արհեստը՝ վերջինն է վերջիններից: Ավելի լավ չէ՞ ճամփեքի աղբը հավաքել, քար ջարդել, զբաղվել ամենածանր ու նվաստացուցիչ գործով: Եվ իմ այս բողոքները կրկնվում էին ամեն անգամ, երբ ինձ զգվանք էր պատճառում հանկարծակի պատահած որևէ նողկալի բան: Աշխատելով մամուլում՝ հաճախ ես խրվում մարդկային հիմարության և անբարեխղճության ճահիճը: Սա նրա զգվելի, բայց և՛ անխուսափելի կողմն է: Քեզ կծում են, տանջում, ցեխ շարտում վրադ, իսկ դու նույնիսկ չես էլ կարողանում որոշել, թե ինչն է դրա պատճառը՝ մարդկային հիմարությունը, թե չարությունը: Քեզ թվում է, թե արդարությունը վերջնականապես մեռել է, երազում ես փակվել ինչ-որ տեղ աշխատասենյակում այնպես, որ քեզ չանհանգստացնի փողոցի աղմուկը և այնտեղ՝ լռության մեջ, մարդկանցից հեռու գրել միանգամայն անկաշառ ստեղծագործություններ:

Սակայն զայրույթդ ու զգվանքդ անցնում են, իսկ մամուլը մնում է նույնքան ամենակարող: Դու վերադառնում ես նրա մոտ, ինչպես նախկին սիրուդ: Նա՛ կյանքն է, գործողությունը, այն, ինչը արբեցնում է քեզ և հաղթում բոլորին: Բաժանվելով նրանից, չես կարող վստահ լինել, որ լքում ես ընդմիջտ, քանզի դա մի ուժ է, որի կարիքը դու մշտապես զգում ես այն պահից, երբ չափեցիր նրա հնարավորությունները: Անգամ եթե այն քեզ թաղել է կեղտի մեջ, եթե անգամ այն եղել է տխմար ու կեղծուպատիր, միևնույն է՝ մնում է պայքարի ամենահուսալի, ամենաազդեցիկ միջոցներից մեկը, որ ունի մեր դարը: Եվ նա, ով համարձակվել է ձեռք զարկել այդ դարի առջև ծառացած խնդիրներին, ոչ միայն նրա հանդեպ չարություն չի տածում, այլև, ընդհակառակը, այն իբրև զենք է վերցնում ամեն անգամ, երբ պետք է մարտի նետվել:

ՀՈԴԿԱԾԱՇԱՐ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Նախաբան

Կարիք չկա ասելու, որ մենք քաղաքակիրթ մարդկանց փոքր զանգված ունենք: Վեհության մեջ չէ խնդիրը, այլ այն իրողության, որ մեզ մոտ արդեն պատմականորեն ավարտված է եվրոպական քաղաքակրթության հեղաշրջումը, որ գալիս է ուրիշը, և առավել կարևոր է այն, որ սա արդեն գիտակցել են մեզ մոտ: Գիտակցության մեջ է ամբողջ խնդիրը: Մեզանում գիտակցել են, որ քաղաքակրթությունը միայն նոր տարրեր է բերում մեր ժողովրդական կյանք՝ բոլորովին նրան չխանգարելով, բոլորովին չշեղելով նրան իր նորմալ ճանապարհից, այլ, ընդհակառակը, ընդլայնելով նրա մտահորիզոնը, մեզ բացատրելով մեր նպատակները և մեզ նոր զենք տալով ապագա սխրանքների համար: Մենք չունենք դասային շահեր, որովհետև դասեր, իրական իմաստով, չկան: Մենք չունենք գալլեր ու ֆրանկներ, չունենք ցեմզ, որ արտաքին տեսքից դատում է՝ ինչ արժի մարդը, որովհետև մեզանում մարդու միայն կրթությունը և միայն բարոյական արժեքները պետք է որոշեն՝ ինչ արժի մարդը. դա գիտակցում են և դա համոզմունքների մեջ է, որովհետև ռուսական ոգին լայն է դասային թշնամանքից, դասային շահերից ու ցեմզերից: Նոր Ռուսաստանն արդեն կամաց-կամաց զգացվում է, արդեն կամաց-կամաց գիտակցում է իրեն... Նա, թեկուզ անգիտակցաբար, ապրում է բոլոր ռուսների սրտերում, ռուս մարդկանց բոլոր ձգտումներում ու կոչերում: Մեր նոր Ռուսաստանը հասկացել է, որ միայն մի շաղախ կա, մի կապ, մի հիմք, որի վրա ամեն ինչ հավաքվում ու հաշտվում է՝ դա համընդհանուր ոգեղեն հաշտեցումն է, որի սկիզբը կրթության մեջ է: Այդ նոր Ռուսաստանը արդեն ինքն իրեն վկայել է օրգանական ու ամբողջ-

ջական երևույթներով, այլ ոչ թե չկայացած պատճեններով ու վերապատվաստումներով՝ ինչպես դուք մտածում եք: Նա վկայել է իր սկիզբը. նոր սերնդի մեջ՝ նոր բարոյականությամբ, խանդոտ ու խիստ հետևելով ինքն իրեն, նա վկայել է ինքն իրեն բարեծին ինքնաքննադատությամբ, խիստ խղճով, որը առհավատչյան է մեծագույն ուժի և դեպի իդեալ անշեղ ձգտման: Ամեն օր նա ինքն իր համար ավելի ու ավելի շատ է բացատրում իր իդեալը: Նա գիտի, որ ինքը միայն նոր է սկսվում, բայց չէ՞ որ սկիզբն է գլխավորը: Ամեն գործ կախված է առաջին քայլից, սկզբից, նա գիտի, որ ինքն արդեն կտրվել է ձեր եվրոպական քաղաքակրթությունից և հիմա սկսում է նորը՝ անհամեմատ լայնահուն կյանքը: Եվ հիմա, երբ նա դիմում է ժողովրդական սկզբին ու ուզում է միավորվել նրա հետ, նա նվեր է տանում գիտությունը՝ այն, ինչ ձեզնից երախտագիտությամբ ստացել է և ինչի համար հավիտենապես ձեզ բարի խոսքով է հիշելու. ոչ թե ձեր քաղաքակրթությունն է նա տանում բոլոր ռուսներին, այլ գիտությունը, որ ձեռք է բերել ձեր քաղաքակրթության մեջ, ներկայացնում է ժողովրդին, իբրև արդյունք իր երկար ու տևական ճանապարհորդության՝ ժողովրդական արմատներից դեպի գերմանական հողեր, իբրև իր արդարացումը նրա առաջ, և նրան մեզ փոխանցելով, կսպասի, թե նա ինչ կանի այդ գիտությունը: Գիտությունն, իհարկե, հավերժական ու աներեր է բոլորի ու յուրաքանչյուրի համար՝ իր հիմնական օրենքներում, բայց նրա պատվաստումը, նրա պտուղները հենց կախված են ազգային առանձնահատկություններից, այսինքն՝ հողից ու ժողովրդի բնավորությունից...

Եվ ահա թափվել է, ինչպես ծովը, բարեգործ բարձրախոսությունը, բարձր հնչում է Ռոզենհեյմի քնարը: Յնչում է թավ ու խիստ ձայնը պարոն Գրոմեկիի, կայծկլտացին ու խառնվեցին անհաշիվ իքսերը և զեթերը, միմյանցից բողոքներով թերթերում և հրատարակություններում հայտնվեցին բանաստեղծներ, արձակագիրներ, ու բոլորը՝ մերկացնող... հայտնվեցին այնպիսի բանաստեղծներ, արձակագիրներ, որոնք երբեք աշխարհ չէին գա, եթե չլիներ մերկացնող գրականություն-

նը... Օ, մի հավատացեք, մի հավատացեք, հարգարժան օտարներ, որ մենք վախենում ենք բարեգործ բացախսությունից. հենց ձեռք բերեցինք՝ վախեցանք ու թաքնվում ենք նրանից: Ի սեր Աստծո, մի հավատացեք «Հայրենական գրառումներին», որ միախառնում են բացախսությունը սկանդալների գրականության հետ: Դա միայն ցույց է տալիս, որ մեզ մոտ դեռ շատ պարոններ կարծես մաշկազերծված են և եթե նրանց կողքին հանկարծ հովը փչի՝ արդեն ցավ են զգում, որ մեզ մոտ դեռ շատ պարոններ կան, որ սիրում են կարդալ ուրիշների մասին և վախենում են, որ ուրիշները ինչ-որ բան կկարդան իրենց մասին: Ոչ, մենք սիրում ենք բացախսությունը ու շոյում ենք նրան, ինչպես նորածին երեխային: Մենք սիրում ենք այդ փոքրիկ սատանային, որ հենց նոր է բարի ու առողջ ատամներ հանել: Նա երբեմն կծոտում է՝ դեռ կծել էլ չգիտի: Հաճախ, շատ հաճախ չգիտի՝ ում կծել: Բայց մենք ծիծաղում ենք նրա չարածիությունների վրա, նրա մանկական սխալների, ու ծիծաղում ենք սիրով: Մանկական տարիք է, ներելի է... Ոչ, մենք չենք վախենում բացախսությունից, մենք չենք շփոթվում: Այդ ամենը առողջությունից է, երիտասարդ ավյունից, երիտասարդ անփորձ ուժից, որը դուրս է հորդում... Բոլորը լավ, լավ նշաններ են...

Բայց ինչ ենք մենք խոսում բացախսության մասին: Միշտ, բոլոր հասարակությունների մեջ կա այսպես կոչված ոսկե գորշություն, որ հավակնում է առաջինը լինել: Այդ ոսկյաները սարսափելի ինքնասեր են: Նրանք ոչնչացնող արհամարհանքով և ստահակի հանդգնությամբ նայում են չփայլողներին, անհայտներին, դեռ խավար մարդկանց: Նրանք առաջինն են սկսում ամեն մի նորարարի վրա քար նետել: Եվ ինչքան չար են նրանք, ինչքան բութ՝ ամեն մի նոր գաղափարի հանդեպ, որը դեռ չի հասցրել արմատավորվել հասարակական գիտակցության մեջ, ինչքան են հալածում այն: Իսկ հետո ինչ աղմկարարներ են նրանցից դուրս գալիս, ինչ ջանադիր ու միաժամանակ բութ հետապնդողներ այդ նույն գաղափարի, երբ նա արդեն գերակա նշանակություն է ստանում հասարակության մեջ՝ չնայած հենց իրենք էին սկզբում այդ գաղափա-

րը դատապարտում: Հասկանալի է, որ նրանք վերջապես կհասկանան նոր միտքը, բայց կհասկանան միշտ բոլորից հետո. միշտ կոպիտ են նրանք, սահմանափակ, բութ և ոչ մի կերպ թույլ չեն տալիս իրենց պատկերացնել, որ եթե գաղափարը ճիշտ է, ապա կարող է զարգանալ, իսկ եթե կարող է զարգանալ, ապա անպայման ժամանակի հետ պետք է տեղը գիջի այլ գաղափարի, որ նրանից է դուրս եկել, նրան է լրացնում, բայց արդեն համապատասխանում է նոր սերնդի նոր պահանջներին: Բայց ոսկյաները չեն հասկանում նոր պահանջները, իսկ ինչ վերաբերում է նոր սերնդին, նրան միշտ ատում են ու բարձրից են նայում: Դա նրանց տարբերանշանն է: Այդ ոսկյաների թվում միշտ լինում են չափազանց շատ արդյունաբերողներ... Նրանք էլ գռեհկացնում են նոր գաղափարը և անմիջապես դարձնում են մոդայիկ արտահայտություն: Նրանք գռեհկացնում են այն ամենը, ինչին հավում են: Կենդանի ամեն գաղափար նրանց շուրթերին մեռյալ է դառնում: Պարզևները նրանք առաջինն են ստանում՝ հանճարեղ մարդու հուղարկավորության հաջորդ օրը, և գաղափարների տեսքով, որ հռչակել է նա և որին իրենք էլ հետապնդել են: Նրանցից ոմանք այնքան սահմանափակ են, որ նրանց լրջորեն թվում է, թե հանճարեղ մարդը ոչինչ չի արել, այլ իրենք են արել: Նրանց ինքնասիրահարվածությունը սարսափելի է: Մենք արդեն ասել ենք, որ նրանք չափազանց բութ ու դանդաղաշարժ են, թեպետ ամբոխին թվում են խելացի, տպավորություն են ստեղծում հանդուգն ու մոլի արտահայտություններով, ընկնում են ծայրահեղության մեջ՝ չհասկանալով ոչ իմաստը, ոչ գաղափարի հոգեկան կառույցը. այդպիսով նրան վնասում են և նունիսկ այն ժամանակ, երբ անկեղծորեն կիսում են այն...

... Ոչ միայն բացախսությունն է հալածվում մեր օրերում: Հալածվում է և գրագիտությունը:

ՀՈՍԱՆԻՇՆԵՐԻ ՓՈՐՁ ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍ-ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Կար ժամանակ, երբ մենք չունեինք հանդիսատես... Հնարավոր է դա՝ կասեն ինձ: Միանգամայն հնարավոր է և միանգամայն ճիշտ է՝ մենք չունեինք հանդիսատես, այլ կար ժողովուրդ: Դա եղել է նախքան Պետերբուրգի կառուցումը: Հանդիսատեսը զուտ արևմտյան երևույթ է, և մեզ մոտ բերվեց տարատեսակ նորամուծությունների հետ: Ձևավորվեց շատ պարզ. ժողովրդի մի մասը հրաժարվեց ռուսական կյանքից, լեզվից ու հագուստից և դարձավ հանդիսատես, ու դուրս լողաց մակերես: Հենց նա էլ՝ հանդիսատեսը, կազմում է մեր մշտական կապը Արևմուտքի հետ. այնտեղից դուրս է գրում տարբեր տեսակի՝ և նյութական, և հոգևոր հանդերձներ, խոնարհվում է նրանց, ինչպես ուսուցչի, նրանից մտքեր ու զգացումներ է պարտք վերցնում՝ վիթխարի գին վճարելով՝ ժամանակ, ժողովրդի հետ կապ և մտքի ճշմարտություն: Հանդիսատեսը ժողովրդից վեր է, կարծես թե նրա արտոնյալ արտահայտումը, իրականում հանդիսատեսը ժողովրդի գաղափարի աղճատումն է:

Հանդիսատեսի ու ժողովրդի միջև տարբերությունը մեզ մոտ ակնհայտ է (մենք նկատի ունենք ընդհանուր առումը, բացառությունները հաշվի չեն առնվում):

Հանդիսատեսը նմանակում է և ինքնուրույնություն չունի. այն ամենը, ինչ նա ընդունում է, օտար է, նա արտաքուստ է ընդունում՝ ամեն անգամ ինքն էլ օտար դառնալով: Ժողովուրդը չի նմանակում և միանգամայն ինքնուրույն է, իսկ եթե օտար ինչ-որ բան ընդունի, կդարձնի իրենը, կյուրացնի: Հանդիսատեսի համար սեփականը վերածվում է օտարի: Ժողովրդի համար օտարը վերածվում է սեփականի: Հաճախ, երբ հանդիսատեսը պարահանդես է գնում, ժողովուրդը գնում է

Տիրոջ մոտ, երբ հանդիսատեսը պարուն է, ժողովուրդը աղոթուն է: Հանդիսատեսի հավաքատեղին Կուզնեցկի Մոստն է: Ժողովրդի հավաքատեղին Կրեմլը:

Հանդիսատեսը ծովից անդին է ստանում մտքեր ու զգացմունքներ, մազուրկաներ ու պոլկաներ. ժողովուրդը կյանք է քաղում հարազատ աղբյուրից: Հանդիսատեսը խոսում է ֆրանսերեն, ժողովուրդը՝ ռուսերեն: Հանդիսատեսը հագնում է գերմանական հագուստ, ժողովուրդը՝ ռուսական: Հանդիսատեսը փարիզյան նորաձևություն ունի, ժողովուրդը՝ ռուսական սովորույթներ: Հանդիսատեսը (մեծավ մասամբ՝ ծայրահեղ դեպքում) համեստ է սնվում, ժողովուրդը պաս է պահում: Հանդիսատեսը քնած է, ժողովուրդը վաղուց ոտքի վրա է ու աշխատում է: Հանդիսատեսը աշխատում է (հիմնականում ոտքերով՝ մանրահատակի վրա), ժողովուրդը քնած է կամ արդեն ոտքի վրա է՝ նորից աշխատելու: Հանդիսատեսը արհամարհում է ժողովրդին, ժողովուրդը ներում է հանդիսատեսին: Հանդիսատեսը ընդամենը 150 տարեկան է, իսկ ժողովրդի տարիքը հնարավոր չէ հաշվել: Հանդիսատեսը անցողիկ է, ժողովուրդը՝ հավերժական: Հանդիսատեսի մեջ էլ կա ոսկի ու աղտեղություն, ժողովրդի մեջ էլ կա ոսկի ու աղտեղություն, բայց հանդիսատեսի աղտեղությունը ոսկու մեջ է, ժողովրդի ոսկին աղտեղության մեջ է: Հանդիսատեսն ունի բարձրաշխարհիկ կյանք (monde, պարահանդեսներ և այլն), ժողովուրդը՝ աշխարհ (հավաքատեղի): Հանդիսատեսն ու ժողովուրդը ածականներ ունեն՝ հանդիսատեսը՝ հարգարժան, ժողովուրդը՝ ուղղափառ:

Հանդիսատես՝ առաջ: Ժողովուրդ՝ ետ: Այդպես բազմանշանակ բացականչեց մի ոստիկան...

«ՄՈՍԿՈՎՅԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ» ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂՆԵՐԻՑ (1863 թ.)

Մոսկվա. 12 ապրիլի

Մենք մեզ անվանում ենք հավատարիմ հպատակներ: Մենք ցարին արժանի պատիվներն ենք մատուցում իբրև գերագույն անձի, ումից կախված է և ումից սկսվում է ամեն ինչ: Բայց հենց այդ պահերին չենք հասկանում ցարի ամբողջ նշանակությունը ժողովրդական կյանքում: Չենք զգում մենք հիմա լիակատար համոզմունքով և այդ սկզբի հիմնաքարային պարզությամբ, չենք զգում՝ ինչ խորքում է նա արմատավորվում և ինչպես է նա պահպանում, ինչպես է ամբողջացնում ժողովրդական միասնության ուժը: Ո՞ւն համար պարզ չէ հիմա, թե ինչքան թանկ է այդ սկիզբը ցանկացած քաղաքացու համար, ով սիրում է իր հայրենիքը: Ուն մեջ կենդանի արտահայտվում է հայրենիքի միասնությունը, նրա մեջ հավասար կենդանությամբ ու ուժով արտահայտվում է Ցարի գաղափարը. մեկը և մյուսը միևնույն համապարփակ ուժն է:

Ռուսաստանում կա մի իշխող ժողովուրդ, մի իշխող լեզու, որ մշակվել է պատմական կյանքի դարերով: Սակայն Ռուսաստանում կան նաև բազմաթիվ ցեղեր, որոնցից յուրաքանչյուրը խոսում է իր լեզվով ու ունի իր սովորույթները, կան երկրներ՝ իրենց առանձնահատուկ խառնվածքով ու ավանդույթներով: Բայց բոլոր այդ տարատեսակ ցեղերը, բոլոր այդ տարբեր խառնվածքներով շրջանները, որ գտնվում են ռուսական մեծ աշխարհի ծայրամասերում, կազմում են նրա կենդանի մասերը և զգում են իրենց միասնությունը պետության միասնության մեջ, գերագույն իշխանության միասնության մեջ՝ Ցարի, այդ միասնության համապարփակ մարմնավորման մեջ: Ռուսաստանում կա իշխող եկեղեցի, բայց այնտեղ կան բազմաթիվ, միմյանց հակասող հավատալիքներ: Բայց բոլոր այդ անհաշիվ հավատալիքների բազմազանությունը,

որ միավորում ու բաժանում է մարդկանց, ծածկվում է պետական միասնության մեկ ընդհանուր սկզբով: Տարբեր ցեղերի պատկանող ու տարբեր հավատ ունեցող մարդիկ միանման իրենց զգում են մեկ պետական ամբողջության անդամ, մեկ գերագույն իշխանության հպատակ: Տարատեսակությունը Ռուսաստանի ընդհանուր կազմում, ամեն ինչ, որ գուցե բացառում է միմյանց և թշնամի է մեկը մյուսին, միավորվում է մեկ ամբողջության մեջ՝ հենց խոսում է պետական միասնության զգացումը: Այդ զգացումի շնորհիվ Ռուսական հողը կենդանի ուժ է ամեն տեղ, որտեղ ուժ ունի Ռուսական հողի Ցարը: Ոչ մի փոփոխություն մեր քաղաքական կենցաղում չի կարող նվազեցնել կամ թուլացնել այդ գաղափարի նշանակությունը: Բոլոր բարեփոխումները, որ կատարվում ու կատարվելու են մեզ մոտ, կարող են ծառայել միայն նրա հզորացմանն ու վերընթացին...

Մոսկվա. 22 ապրիլի

Չի կարելի ասել, որ Ռուսաստանը մինչև հիմա ընթացել է չափազանց արագ և չափազանց տարված է եղել իր բնակիչների հայրենասիրությամբ: Ոչ մի կերպ չես ասի, որ մինչև հիմա մեր մամուլը գտել է ժողովրդական զգացումի ծայրահեղ գրգռվածությունը՝ այն սպառնալիքների ու վիրավորանքների ազդեցությամբ, որ թափվել են մեր հասարակության վրա բոլոր կողմերից այն ժամանակ, երբ նա ավելի, քան երբևէ արժանի էր նման վերաբերմունքի: Ավա՛ղ: Ընդհակառակը: Մեր անտարբերությունը, մեր լռությունը, մեր աներեր հանգստությունը զարմացրել է օտարերկրացիներին և նրանց համար նշան է ծառայել մեր լիակատար բարոյական անկման (բարեբախտաբար՝ խաբուսիկ):

Եվ մամուլում, և օրենսդիր ժողովներում ամենաուժեղ փաստարկներից մեկը մեր դեմ եղել է այն, որ Ռուսաստանը կարծես թե հիմա գտնվում է լիակատար քայքայման մեջ, որ ազգաբնակչության ամբողջ դասակարգեր լի են հեղափոխական տարրերով, որ Կայսրության ներսում պատրաստ է բռնկվել համընդհանուր ապստամբություն, որ ամբողջ շրջաններ

ամեն պահի պատրաստ են բաժանվել և մի չնչին ցնցումից այդ վիթխարի մարմինը փշուր-փշուր կլինի:

Համոթ մեզ՝ օտարերկրացիներն այս անգամ ոչնչից են կազմել իրենց հայացքները Ռուսաստանի մասին. բացի այն հարուստ նյութը, որ նրանց տրամադրում են լեհ քարոզիչները, օտարերկրացիները կարող էին իրենց եզրակացությունների համար նյութեր քաղել ռուսական աղբյուրներից: Երբեք, ոչ մի տեղ մտավոր անառակությունը չի հասել այնպիսի այլանդակության, ինչպես ռուսական ծագմամբ որոշ երևույթներում: Օտարերկրացիների համար հերիք կլիներ թեկուզ մակերեսային պատկերացում ունենալ այն մասին, ինչ տպագրվում է ռուսերեն, օրինակ, Լոնդոնում, և այդ ընթացքում իմանալ, որ այդ ամբողջ արգահատելի խառնաշփոթը, որ հնարավոր չէ որևէ այլ գրականության մեջ, Ռուսաստանում ունի մեծ վարկ, որ տարբեր խավերի ռուս մարդիկ պանդխտում էին դեպի գծանոցների այդ ազատարձակները, սնվում էին նրանց իմաստնությամբ և նրանց հետ մեծ հույսեր էին կապում իրենց հայրենիքի նորացման գործում: Օտարերկրացիներին լուրեր էին հասնում նաև ռուսական ներքին գրականության ոչ պակաս վայրի երևույթների մասին, որ զարգանում են գրաքննության օրինությամբ, մեր ուսումնական հաստատությունների վիճակի մասին, գոյություն ունեցող բոլոր հարաբերությունների վերակառուցման զարմանալի նախագծերի մասին, տարատեսակ զառանցանքների ծաղկումի, որոնք երբևէ ու ուրևէ անցել են էքսցենտրիկ և հիվանդ ուղեղներով, և այն մասին, որ բոլոր այդ անհեթեթությունները ուժեղ հակազդեցության չեն հանդիպել հասարակական միջավայրում, և օտարերկրացիները եզրակացրել են, որ այդ միջավայրում չկա ոչ ոգի, ոչ ուժ, որ մեր ժողովուրդը սպառվել է, որ զրկվել է ապագայից: Ցանկացած օտարերկրացի դիտորդ, իսկ այդպիսիք չէին կարող չլինել եվրոպական տարբեր դեսպանատների գրասենյակներում, կարող էր գոնե մի քիչ ականջ դնել այն ամենին, ինչ լրջորեն խոսվում էր Պետերբուրգում, տեսնել այն ամենը, ինչ կատարվում էր շուրջբոլորը, որպեսզի լիակատար հանդգներ մեր հասարակական օրգանիզմի բոլորեքյան քայ-

քայման մեջ: Կարո՞ղ էր օտարերկրացի վերլուծաբանը կասկածել, որ միջավայրը, ուր նա կատարում էր իր ուսումնասիրությունները, կեղծ միջավայր է: Կարո՞ղ էր նա մտածել, որ այդ ամենը ավելին չէ մղծավանջից, գիշերվա վատ երազից, որ հարուցում է հաշիշի շատ օգտագործումը: Առաջ Ռուսաստանը օտարերկրացի դիտորդի համար հանելուկների երկիր էր. և իրոք, ոչ մի երկրի մասին այդքան առասպելական պատումներ չկային, ինչքան Ռուսաստանի: Բայց վերջին ժամանակները դիտորդը իրեն իրավունք էր վերապահում մտածել, որ հանելուկի պատասխանը գտնված է, և որ գաղտնախորհուրդ երկիրը իր համար բացահայտվել է ամբողջ անհուսությամբ: Օտարերկրացի դիտորդը հաստատ համոզվեց, որ Ռուսաստանը ուրվական է, և պետք է անհետանա՝ ինչպես ուրվական: Եթե նրա մեջ մնում են ինչ-որ կասկածներ, ապա դրանք էլ անհետանում են ռուս քարոզիչների հայտարարություններից: Մեր քարոզիչները նախ իրենց ներկայացնում էին իբրև կառավարության կատաղի հակառակորդներ և ժողովրդի բոցաշունչ բարեկամներ ու խոստանում էին նրան աներևակայելի բարեկեցություն՝ ինչպես բոլոր երկրների ու ժողովուրդների հեղափոխականները: Օտարերկրացի դիտորդը այդ երևույթի մեջ տեսնում է իրեն ավելի կամ պակաս ծանոթ բան և իրեն չբացատրելով պատճառները, զարմանում է միայն այն պատճառով, որ ռուսական քաղաքակրթության այդ ամբողջ անհեթեթությունը պահանջարկ ունի: Ահա այդ ժամանակ գործը պարզ ու համոզիչ է դառնում: Մեր հեղափոխականները նրա առաջ մերկացրել են իրենց ամբողջ «գեղեցկությունը», և նա նահանջում է այդ տեսարանի առաջ՝ ամոթով ու արգահատանքով: Նա իր առաջ տեսնում է ինչ-որ չլսված ու չտեսնված բան: Արտասահմանյան թերթերում մեջբերվում են հատընտիր գեղեցկություններ ռուս-լոնդոնյան հրատարակություններից, որտեղ դեռ ոչ վաղ անցյալում, համոթ մեզ, ռուս շատ մարդիկ լսում էին նորացող Ռուսաստանի ձայնը և արտասահմանյան հրապարակախոսները միահամուռ զայրանում են՝ մեջբերելով հատվածներ «Կոլոկոլից» և որոշ չափով պնդում են եթե ոչ ներկա, ապա ծայրահեղ դեպքում

անցյալ նշանակությունը ռուս ժողովրդի՝ սեփական այլանդակների մեղադրանքներից պաշտպանելով: Քիչ է կարծես, որ այդ այլանդակները բացահայտորեն անցել են Ռուսաստանի թշնամիների բանակը, որ նրանք ամեն կերպ ջանում են աջակցել լեհական ապստամբությանը և ցինիկ հայիությաններ են նետում ռուսների հասցեին, որ արտասահմանում անոթխած կարեկցանք են արտահայտում ռուսական գործին՝ բաժանորդագրվելով հոգուտ վիրավոր ռուս զինվորների՝ նրանք անարգում են ռուս ժողովրդին ընդհանրապես...

ՃԱՇԵՐ ԵՎ ՃԱՇԱՏԵՍԱԿՆԵՐ

«Մարդը երեք օր կարող է ապրել առանց հացի, բայց մի օր էլ չի ապրի առանց բանաստեղծության»՝ այս աֆորիզմը Բողլերինն է: «Յնարավոր է ապրել առանց նկարների ու երաժշտության, բայց ոչ առանց սննդի»՝ հաստատում է «ճաշերի և ճաշատեսակների» հեղինակը և, անկասկած, վերջին եզրակացությունն ավելի շատ կողմնակիցներ ունի: Իրոք, մեր անկունային ժամանակներում ո՞վ կտատանվի օդայի ու օմլետի, սոնետի ու սալյամիի ընտրության միջև: Այս տեսակետը, սակայն, չի կարելի ամբողջությամբ համարել քաղքենիական. խոհարարությունն ինքնին արվեստ է. մի՞թե նրա հիմքերի մասին դասախոսություններ չեն կարդացվում Յարավային Քենսինգտոնում և մի՞թե Թագավորական ակադեմիան ամենամյա բանկետներ չի կազմակերպում: Բացի այդ՝ եթե ժողովրդավարության հաստատումը բոլորի համար կանոն դարձնի էժանագին ճաշերը, խոհարարության օրենքները պետք է բացատրվեն. հերիք է ժողովրդի սիրած կերակուրը պահանջվածից շատ տապակվի կամ հավելվի ոչ այն համեմունքով կամ մատուցվի ոչ այն թացանով, կարող է ահավոր հեղափոխություն սկսվել:

Գիտակցելով այս հանգամանքները, մենք բոլորին հորդորում ենք կարդալ «ճաշեր և ճաշատեսակներ»՝ գիրքը, որը գրված է հակիրճ և արտահայտիչ, չի հավակնում պերճախոսության, և դա ակնհայտ առավելություն է: Ո՞վ ուժ կունենար օրատորիա լսել թեկուզ ի փառս որսամսի: Ունի ևս մի արժանիք՝ պատկերազարդ չէ: Իհարկե, արվեստի ստեղծագործության առարկան ընդհանուր ոչինչ չունի այդ ստեղծագործության գեղեցկության հետ, բայց, միևնույն է, ինչ-որ ճնշող բան կա ոչխարի ոտքի գունավոր փորագրանկարի մեջ:

Ինչ վերաբերում է հեղինակի սեփական հայացքներին, ապա մենք ամբողջովին համաձայն ենք նրա հետ մակարո-

Ունի վերաբերող կարևոր խնդրում: «Երբեք,- գրում է նա,-մի խնդրեք ինձ քվեարկել այն մարդու օգտին, ով ինձ հյուրասիրել է պուրիտանական մակարոնը»: Մակարոնը բացառիկ համեղ ճաշատեսակ է՝ այն կարելի է մատուցել պանրով, լուլիկով, բայց ոչ շաքարով կամ կաթով: Գրքում օգտակար նկարագրություն կա և ռիզոտտոյի պատրաստման. հրաշալի մի կերակուր, որ մենք հազվագյուտ ենք հանդիպում Անգլիայում: Հիանալի մի գլուխ նվիրված է տարատեսակ աղցաններին (լավ կլիներ, որ այս գլուխը մանրամասն ուսումնասիրեին այն տանտիրուհիները, ում երևակայությունը կաթնուկից ու ճակնդեղից այն կողմ չի անցնում) և հատկապես բրյուսեյան կաղամբի պատրաստմանը, որը, հարկավ, գլուխգործոց է:

Սակայն իսկական դժվարությունը, որի հետ մենք, այնուամենայնիվ, բախվում ենք, ոչ թե խոհարարական գիտության մեջ է, այլ՝ խոհարարուհիների բնության: Գործնական էպիկուրության (ուսմունք, որ սկսվում է հին հունական փիլիսոփա էպիկուրից (մ.թ.ա. 341-270), ով հաստատում էր, որ կյանքի նպատակը խելամիտ հաճույքն է, տառապանքների բացակայությունը, հոգու հանգստությունն ու ուրախությունը. հետագայում էպիկուրի ուսմունքը գռեհկացվեց և ներկայացվեց իբրև զգայական հաճույքների պաշտամունք) այս գրքույկը անգլիական խոհանոցի տիրուհուն ներկայացնում է «ամբողջ փայլով»: Նրա լիակատար անգրագիտությունը խոտերի մատով, նրա հակվածությունը քամուկների ու եփուկների նկատմամբ, ապուր, այլ ոչ թե պղպեղի խառնուրդ եփելու նրա բացարձակ անընդունակությունը, կաքավը հացի սոուսով մատուցելու նրա քարացած ավանդույթը՝ այս և շատ այլ մեղքեր անգթորեն ներկացված են գրքում: Անգթորեն և արդարացի: Բրիտանացի խոհարարուհին հազվագյուտ անշնորհք է, և իր բոլոր մեղքերի համար նրան արժեք աղեսյան վերածել, որն, ի դեպ, այդպես էլ չսովորեց օգտագործել ըստ ամենայնի:

Բայց մեր հեղինակը միայն տեղական թեմաներ չի քննարկում: Նա եղել է շատ երկրներում, համտեսել է վիեննական նրբամիս և սանկտպետերբուրգյան կուլեբյակի, համարձակություն է ունեցել երիտասարդ ցուլի միս ուտել Ռուսիայի-

յում և գերմանացի ընտանիքի հետ ժամը մեկին սեղան նստել: Նա հիանալի գիտի՝ ինչպես պատրաստել թւրինյան նշանավոր սպիտակ տրյուֆելները, որ այդպես սիրում էր Ալեքսանդր Դյուման, և մարտահրավեր նետելով Արևելյան ակումբին՝ նա հայտարարում է, որ Բոմբեյում պատրաստված քերրին ավելի լավն է բենգալականից: Թվում է՝ նա ճաշակել է բոլոր կերակուրները՝ բացի ամերիկյան ճաշից, որ առաջինը պիտի համտեսեր. Միացյալ Նահանգներում վիթխարի տարածք կա փիլիսոփայական էպիկուրոսյան համար: Բոստոնյան ընդդեմը միանգամից կարելի է մերժել իբրև մոլորություն, բայց փափուկ պատյանով ծովախեցգետինները, ջրային կրիաները, կարմրագլուխ բադերը, կապտաձկները և Նոր Օռլեանի պոմպոնո ձուկը հիասքանչ աղանդերներ են, հատկապես եթե Դելմոնակոյում են պատրաստված: Իրավ, Նահանգներում երկու տեղ կա, ուր գործից հասկանում են՝ Դելմոնակոն և Յոսեմիտյան դաշտավայրը, որը շատ ավելի մեծ դեր է կատարել Անգլիայի ու Ամերիկայի միջև բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման համար, քան մեր հարյուրամյակում որևէ այլ բան:

Մենք հույս ունենք, որ «Օտարականը» շուտով կտպագրվի «Ճաշեր և ճաշատեսակներ» գլխի հավելումով և Անգլիայում արժանի հաջողություն կգտնի: Կարտոֆիլի պատրաստման 20 ձև կա և ձու եփելու 365 ձև, բայց բրիտանացի խոհարարուհին թե մեկի, թե մյուսի միայն 3 ձև գիտի:

ԱՅԴ ԱՆՏԱՆԵԼԻ ՀԱՅԵՐԸ

Լինքրոլն Աթեֆրնսի հարցազրույցը Լոուրենս Արաբացու հետ

Դա իմ հարցազրույցն էր: Իր սենյակում էր, այն հյուրանոցում, ուր ապրում էր նա, բայց ինքս էի խնդրել տեսակցությունը, և իմ նպատակն էր այդ կայսերական հետախույզից մի բան իմանալ Փոքր Ասիային և Մերձավոր Արևելքին վերաբերող գործնական քաղաքականության մասին: Եվ կարծում էի, թե ինքս էի վարում խոսակցության ընթացքը: Հետո միայն կռահեցի, մի տեսակ ցնցվելով, որ նա էլ մի նպատակ էր ունեցել, և որ իր նպատակն էր իմ ուղեղը լցնել հայերի վրա ամերիկյան մանդատ հաստատելու վերաբերյալ բրիտանական պրոպագանդով: Ահա այդ էր, որ կռահեցի: Ուրիշ բաներ էլ: Բայց ես շշմել էի և բավական նվաստացած էի զգում գտնելով, որ հատուկ պատճառներ ունեի (պատճառներ, որ հուզում էին ինձ՝ սկզբունքով անկախ մարդուս), թե ինչո՞ւ մենք՝ ամերիկացիներս պետք է աշխարհի մյուս կեսը գնանք հայերին հոգալու և ոչ միայն նրանց փրկելու թուրքերից, հույներից, ֆրանսիացիներից, իտալացիներից, բրիտանացիներից և հենց իրենցից էլ, այլև, մի տեսակ, ինքներս էլ մեզնից և նրանցից փրկելու:

Նա ասաց, օրինակ, որ հայերը «մարդկային անտանելիության վերջնական խոսքն են»: Որպես ցեղ՝ ակադեմիկ բանավեճում նրանք համանման են «վերջին մարդուն»: Ինձ նման իր գործն իմացող, ձախողակ երազողի համար ազգերի մեջ ամենանվաստացածը անդիմադրելի հմայք ուներ և ունի: Այդպես էլ ասացի նրան:

Անգլիական հումորը մերինի նման չէ: Հակառակն է: Ամերիկյան հումորը, զոնե մասամբ, ասվածի մեջ է: Բրիտանական հումորը բրիտանացու չասածի մեջ է: Այս բրիտանացուն ակնհայտորեն շատ դուր եկավ իմ ասածը: Ինձ թվաց, որ նա ուրախությամբ ծիծաղելու է կամ նման մի բան: Բայց նա փքվեց Բրիտանական կայսրության չափ, ասես պայթելու էր:

Սակայն չպայթեց, չծիծաղեց, չասաց որևէ բան, որ հումորի դույզն իսկ նշան ցույց տար: Երկար դադարից հետո միակ խոսքը, որ ասաց, այս էր.

- Լավ:

Եվ ապա, կրկին մի դադարից հետո, երբ վերագտել էր իր ինքնատիրապետումը, մեր ամերիկյան իդեալիզմի մասին խոսեց լրջորեն, ավելի ճիշտ՝ բավական տաղտկալիորեն: Համարում էր, որ դա սքանչելի է: Իսկ ըստ իս՝ մի քիչ չափից ավելի էր սքանչելի համարում: Կարծում էր, թե մենք՝ ամերիկացիներս, չափից ավելի իդեալիստ ենք: Եվ գտնում էր, որ հայերը չափից ավելի գործնական են: Ուստի մեկս մյուսին կարող ենք շտկել, մենք բուժիչ ենք նրանց համար, նրանք՝ մեզ համար: Երկուսս էլ հուսահատական պարագաներ ենք, մանավանդ հայերը:

Ես այնպես եզրակացրի, որ նա մի անասելի համակրանք ունի հայերի հանդեպ կամ էլ, ավելի ճիշտ այսպես ասեմ՝ նրանց վերաբերյալ ունի մի այնպիսի իմացություն կամ փորձառություն, որ նրան թույլ է տալիս մարդկայնորեն հասկանալ թուրքերին և հայերի բոլոր մերձավոր հարևաններին, որոնք երբևէ ջանացել են ոչնչացնել այդ որբ ցեղը: Կարծես թե նրա մտքինն այն էր, որ դա հայերի հանդեպ անելիք միակ բանն է: Ուղղակի այդպես չասաց: Կարող եք նկատել, որ շատ էլ ազատորեն չեմ մեջբերում այս հեղինակության խոսքերը: Պատճառն այն է, որ նրա մեթոդը, ինչպես երևում է, ոչ թե իր կողմից որևէ բան ասելն էր, այլ ստիպել ինձ, որ իր տպագրելիք ցանկացած բաները ես ասեմ այնպիսի ձևով, որ անհրաժեշտության դեպքում կարողանար ժխտել դրանք: Ուստի նա չասաց, թե հայերը պետք է ամբողջությամբ ոչնչացվեն: Պարզապես իմ մեջ այնպիսի տպավորություն ստեղծեց այն ժամանակ, թե դա է հայկական հարցի միակ լուծումը, և թե այդ պատճառով էր ցանկանում, որ ամերիկացիներս մեզ վրա վերցնենք այդ գործը:

Նա այնպես էր համարում կամ ինձ ստիպում էր համարել, թե թուրքերը չպետք է անեն այդ գործը. նրանք չափազանց պրիմիտիվ են, և քրիստոնյա չեն: Ոչ էլ հույները. սրանք էլ շատ

են հաճույք զգում դրանից և արդյունավետ չեն. երբեք որևէ բան մինչև վերջ չեն հասցնում, և երբ հայերին սպանելու իրենց գեղագիտական հաճույքը հագենա, ձեռք կքաշեն: Այդպես էլ բոլոր հին, մրցակցած, ոսոխ ցեղերը դադարեցրել են գործը՝ նախքան բոլոր հայերին սպանելը: Նույնիսկ երբ բոլորը միասին էին գնում խնդիրը կատարելու, միշտ էլ թողնում էին մի զույգ այստեղ, մի զույգ այնտեղ՝ Ադամ ու Եվաներ, որոնք, հենց որ մեկը կռնակ դարձներ նրանց, բազմանում, բազմանում ու բազմանում էին, այնպես որ հաջորդ անգամ Չայաստան այցելողը կրկին հայեր կտեսներ այնտեղ, միլիոնավոր ու միլիոնավոր հայեր, բոլորը հեզ ու համեստ, բայց ցերեկը գործով զբաղված, իսկ գիշերը գաղտնորեն բազմանալով ու կամացուկ տարածվելով ու տարածվելով ու...:

Նա ինձ վրա ոտից գլուխ տարածեց իր մալթուսական հուսահատությունը և մի այնպիսի սարսափ հայերից, որ քիչ մնաց կուլ տայի իր ամբողջ որոգայթը ամերիկա-հայկական մանդատի վերաբերյալ, երբ իմ փրկարար ամերիկյան հուճոճը շունչս տեղը բերեց:

- Բայց ինչո՞ւ հենց բրիտանացիներն էլ չանեն այդ գործը, - հարցրի և, ակնկալելով իր հուճոճի զգացումը, ժպտացի: Իզուր: Ամերիկյան հուճոճի զգացումը նա չուներ, կարծում եմ: Սպասեց, որ իմ զվարթ ժպիտը չքանա, ու հետո երբ տեսավ, որ ես իմ մեջ եմ քաշվել նորից և լրիվ լուրջ եմ, պատասխանեց ինձ լրջորեն:

- Չայերի լիակատար կոտորածը, - պատճառաբանեց, - կարող է սկանդալ դառնալ, եթե դա բրիտանացիներն անեն, - ու բացատրեց, որ թեպետ իրենց կայսրությունը դիմացավ որոշ այդպիսի ցնցումների և պետք է, անշուշտ, դիմանա ուրիշ ցնցումների էլ, բայց չափից ավելին, հենց այս ժամանակ, կարող է սասանել կայսրությունը: Իսկ կայսրությունը, հենց այս օրերին, չպետք է սասանվի անհարկի: Բրիտանական կայսրությունը համաշխարհային կառավարման նախատիպն է: Մեր բոլոր մեծ տազնապները՝ պատերազմներ, հեղափոխություններ, գործադուլներ, համաճարակներ և այլն, հետևանք են այն իրողության, որ երկրագունդը թեև ամբողջություն է,

բայց չի կառավարվում որպես ամբողջություն: Բրիտանացիները մի օր պիտի վերջ տան այս անիշխանականությանը: Բայց կայսրությունը երիտասարդ է տակավին և հարաբերաբար փոքր, թույլ և գերծանրաբեռնված: Հաշվի առեք՝ մայր կղզիները, գաղութային ռազմավարական կետերը, ծովերը և առևտրական ճանապարհները, բոլոր այն նոր ծանրություններն ու պատասխանատվությունները, որ Բրիտանական կայսրության ուսերին ընկան գերմանական իմպերիալիզմի պարտությամբ: Ոչ: Բրիտանական կայսրությանը պետք է խնայել առայժմ: Հետագայում, երբ ծովերի ազատությունը ցամաք հանվի, այսպես ասած, և երբ բրիտանական իշխանությունն ալիքներից տարածվի ցամաքի վրա, բոլոր ցամաքների, ապա Մեծն Բրիտանիան կկարողանա, և պետք է կարողանա, ուրախությամբ ընդառաջ գնալ հաղթահարելու մի այնպիսի ցնցում, որ ես (նա հենց այդպես էլ ասաց՝ «ես») առաջարկում էի Հայաստանում: Բայց ոչ այժմ: Ոչ կայսրության դեռ մանուկ տարիքում:

- Բացի այդ,- հարեց նա,- բրիտանական իմպերիալիզմն այս փուլում շահագրգռված է ավելի բնական հարստություններով, քան ժողովուրդներով՝ որպես այդպիսիք: Անգլիացիները գործնական մարդիկ են, ոչ իդեալիստներ, հասկանում եք: Նրանք գիտակցում են, որ համաշխարհային մի կառավարություն պետք է հիմնվի, բայց ոչ թե «ծեր»: Ոչ թե Ազգերի լիգայի նման, գաղափարների և իդեալների, սկզբունքների և ժողովուրդների, այլ շոշափելի բաների վրա՝ նավթ, հանքանյութ, օդային տարածություն, ծովեր:

- Բայց,- առարկեցի ես (և կարող եք տեսնել, թե ուր էր հասցնում նա ինձ. առարկում էի հօգուտ իր երկրի՝ իմ երկրին ընդդեմ),- հարուստ հողեր և շահավետ հանքավայրեր կան Հայաստանում:

Նա լուռ մնաց: Այնքան երկար մնաց այդպես լուռ, որ ինձ թվաց, թե շփոթության են մատնել նրան, թե նա չգիտեր Հայաստանի հարստությունների մասին: Բայց կրկին նկատեցի ուռչելու և պայթելու նրա հակումը: Եվ որքա՛ն էի ցանկանում, որ նա ծիծաղի: Կարծում եմ՝ դա կթեթևացներ ինձ էլ, նրան էլ:

Բայց ոչ, նա չծիծաղեց: Չժպտաց նույնիսկ: Պարզապես սպասեց, ինչքան կարող էր, ապա ինձ հիշեցրեց, որ լսած կլինեմ, ինչպես, ասաց, ինքն էլ է լսել, թե Հայաստանը պետք է բաժանման ենթարկվի: Բուն երկիրը, ուր բնական հարստություններն են, պետք է անջատվի առաջամասից, ուր ոչինչ չկա բացի հայերից: Ամերիկյան մանդատը պետք է լոկ հայերի վրա լինի: Մի ուրիշ դաշնակից, ոչ թե բրիտանացիք, այլ մի ուրիշ հավասարաչափ գործնական տերություն պետք է ստանա Հայաստանը:

- Բայց,- դարձյալ առարկեցի ես,- ի՞նչ օգուտ մի երկրի բնական հարստություններից առանց այն ժողովրդի, որ պետք է մշակի դրանք: Հանքերը, նավթի պաշարները, բերրի հողերը, մի խոսքով բնական հարստությունները,- համբերությամբ բացատրեցի նրան,- ոչ մի օգուտ չեն տա կապիտալին առանց այն աշխատուժի, որ պետք է փորի ու զարգացնի դրանք: Եվ երկրի բնիկներն ամենաբնական աշխատուժն են դրա համար, ամենաեժանը, ամենահնազանդը, ամենաքիչ կազմակերպվածը, լավագույնը:

Տեսնում էի՝ տաղտուկ է զգում, բայց քաղաքավարի էր: Լսում էր ինձ, ուստի իրար ետևից օրինակներ էի բերում ամերիկյան, ինչպես նաև բրիտանական գաղութներից նրան ցույց տալու համար, որ սխալ է անջատել մի երկրի ժողովրդին այդ երկրի բնական հարստություններից: Պետք է միասին օգտագործվեն դրանք, միասին զարգացվեն, և այդպես էլ արվում է սովորաբար: Չկա ուրիշ ճանապարհ: Նկարագրեցի թուրքերի կամ ֆրանսիացի դրամատերերի կամ որևէ չաշխատող ժողովրդի անօգնականությունը, երբ կջանան օգտագործել Հայաստանի հարստությունները: Այսպես պերճախոսում էի, ու մի պահ թվաց՝ բավականին հաջող:

- Ես կոչ եմ անում,- գոչեցի վերջապես,- ոչ թե գաղափարապաշտորեն, ոչ թե «Հայաստանը հայերի համար», այլ գործնականորեն՝ «Հայերը Հայաստանի համար»:

Նա ինձ նայում էր ոտից գլուխ չափելով, հետաքրքրությամբ՝ ինձ թվաց: Կարծես մի նոր պատկերացում էր ստանում ամերիկացիներիս մասին: Ասել էի, որ չգիտեմ մեզ, և նա թե՛

- Որևէ գիտակից անգլիացի կարող է հասկանալ որևէ անգիտակից ամերիկացու:

Շատ էլ չեն ըմբռնում, թե ինչ էր ուզում ասել դրանով, բայց դրա նման դատողություններն էին, որ ինձ տալիս էին այն խռովիչ տպավորությունը, թե նա բոլորովին սխալ էր պատկերացրել մեզ: Ու որոշեցի ցույց տալ նրան, նախքան հաշիվները կմաքրեր ինձ հետ, թե ոչ բոլոր ամերիկացիներս ենք այնպիսի զուտ իդեալիստներ, ինչպես նա և շատ եվրոպացիներ հետևցրել են այն մի օրինակից, որ նախագահ Վիլսոնն է և նրա 14 կետերը: Բայց նա չափազանց երկար ու լուռ ուսումնասիրում էր ինձ: Սկսեցի մտածել, որ ինչ-որ սխալ էր գտնում իմ մեջ կամ մեր մեջ: Գուցե ես շատ էի թեքվել գործնականության կողմը: Հիշեցի, թե ինչպես էր նա հայերին կշտամբում դրա համար: Ուստի դարձ կատարեցի: Ավելի գաղափարապաշտորեն և, հուսով եմ, հայրենասիրաբար խոսեցի կրկին:

- Եթե ամերիկացիներս հանձն առնենք հայերին,- հայտարարեցի,- նրանց իսկ օգտի համար կանենք այդ բանը: Նրանց կկառավարենք միշտ էլ այն գաղափարով, որ նրանց ընդունակ դարձնենք իրենք իրենց կառավարելու:

- Այո, այո, մենք հասկանում ենք այդ բոլորը,- ասաց նա: Բայց զգացի, որ չի հասկանում, ուստի ուղղակի շարունակեցի իմ սիլլոգիզմը:

- Լավ, ուրեմն,- ասացի պատշաճորեն,- պետք է դրանում տեսնեք նաև հենց այդ նպատակը. որպեսզի հայերին ընդունակ դարձնենք իրենք իրենց կառավարելու, պետք է աշխատեցնենք նրանց: Ու քանի որ չես կարող մի ժողովուրդ աշխատեցնել առանց մի այնպիսի բանի, որի վրա աշխատեցնես, մենք կարիքը կունենանք Հայաստանի հողերի և հանքերի: Ոչ թե հարստությունները կորզելու համար նրանցից, այլ՝ օգտագործելու որպես ուսումնադաշտ, ուր ժողովրդին վարժեցնենք աշխատասիրության, խնայասիրության և բոլոր այն քրիստոնեական առաքինություններին, որոնց միջոցով նրանց դարձնենք լավ մարդիկ և լավ քաղաքացիներ:

Շփոթահար, ուռած տեսք էր ընդունել նա: Չգիտեի՝ ինչ է պատահել նրան, մինչև որ վերջապես որոշեց արտահայտվել:

- Խնայասիրությունը չի պակասում հայերին,- ասաց նա չոր,- և անշուշտ գիտեք, որ քրիստոնյաներ են նրանք, երդվյալ քրիստոնյաներ:

Իհարկե գիտեի: Պարզապես, ոգևորությանս մեջ, մի պահ մոռացել էի այդ բանը: Համենայն դեպս նա ինձ բռնել էր այդ կետում, ուստի վերադարձրեց ինձ իմ շրջանի սկզբին:

- Բայց,- ասացի,- հայերը պետք է աշխատեն: Դա է հաջողության գաղտնիքը, լինի անհատի, լինի ազգի համար աշխատանք, համառ, եռանդուն աշխատանք: Եվ հայերը պետք է ունենան Հայաստանը՝ դրա վրա աշխատելու համար:

- Հայերը չեն աշխատելու,- ասաց նա: - Դա է, ցավոտ կետը ձեր ծրագրում, դա է հայերի էլ ցավոտ կետը: Գիշտն ասած, դա է ցավոտ կետը բոլոր այս հին ցեղերի, որոնք եղել են քաղաքակիրթ, կորցրել են իշխանությունը և դեգրադացվել, ինչպես դուք ասում եք: Կամ էլ, ինչպես ես եմ ասում, շարունակել են, առաջ են գնացել տրամաբանականորեն, հոգեբանորեն, բնախոսականորեն: Նրանք չեն սիրում համառ, եռանդուն աշխատել: Դա է, որ նրանց տարբերում է այն երեխայանման, իսկապես հետամնաց ժողովուրդներից, որոնց հետ գործ եք ունեցել ամերիկացիներդ: Նախնական ժողովուրդները պարզապես ծույլ են: Նրանց կարելի է ստիպել աշխատելու, զարգանալու, նրանց հնարավոր է շահագործել, եթե ուզում եք: Մի որոշ հույս կա նրանց համար, մի որոշ օգուտ նրանցից: Իսկ այս առաջադեմ ժողովուրդները, երբեմնի քաղաքակիրթ ազգերը ծույլ չեն: Նրանք չափից ավելի խելացի են ուրիշների օգտին աշխատելու համար: Իրենք իսկ շահագործողներ են՝ բնազդական, բնածին, անուղղելի, անհուսալի շահագործողներ: Բոլոր ազգերը բաղկացած են զարգացող մարդկանցից, նրանք մարդ են աճեցնում: Նրանք խոսում են իրենց երկրները զարգացնելու մասին, բայց հակառակն է. նրանց երկրներն են զարգացնում իրենց: Իսկ հին ազգերը ցույց են տալիս մարդկանց այն տեսակը, որ այժմ նոր ազգերը կազմավորում են իրենց մոտ: Այս հին ժողովուրդները բնաշրջության արդյունք են: Դուք կարող եք Միջերկրականի փերին տեսնել այն տիպը, որ ինքներդ այժմ ընտրասերում, աճեցնում, բնաշրջում

եք ձեր հայրենիքում: Հին ցեղերից նրանք, որ այստեղ ապրում են դեռ, վերապրածներն են մի քաղաքակրթության, որ բնութաբանում առևտրական էր, ինչպես ձերը:

- Մերը,- ուղղեցի ես, անգլիացիներին էլ մտցնելու համար խնդրի մեջ: Նա ուղղակի վրա տվեց:

- Դուք՝ նոր ազգերդ պետք է սովորեք հին ժողովուրդների օրինակի վրա,- կրկնեց նա,- որ նախկին մեծ ու նախկին հռչակավոր ազգերի արդի ներկայացուցիչները բնական և անխուսափելի արդյունքն են արհեստական այն ընտրասերման, որը կատարվել է մի այնպիսի հասարակության մեջ, որը բանտարկում է քաջերին, արտաքսում ինքնատիպներին, ճնշում զանգվածին, խեղդում է ցեղի միջին մակարդակից ցանկացած տարբերություն և պաշտամունքացնում հեզին, միջակին, խորամանկին, նրբամիտին ու խնայասերին, որովհետև սրանք առևտրական առումով պիտանի են: Արդի հույները ուղղակի ժառանգներն են հելլենների և իրենց տիաճ հատկանիշներն այն տևական գծերն են, որ ծագում են հին հունական մշակույթից, ինչպես իրականում կենսագործում էին հին հույները: Ոչ այնպես, ինչպես մեծ, բացառիկ հույները խոսում, երգում և կերտում էին այդ մշակույթը, այլ հենց այնպես, ինչպես միջին հույները կենսագործում էին գործարարությամբ, ուզում են ասել՝ այն հույները, որոնք Սոկրատեսին մահվան դատապարտեցին: Արդի եգիպտացիները, ինչպիսիք ժառանգել ենք բրիտանացիներս, եգիպտական մշակույթի ամենահեռավոր – հեռավոր փոքր ծոռներն են՝ իրենց ապուլապպերի երեխայանման աշխատանքով այնքան գեղեցկորեն կերտված Սֆինքսի հանելուկին ուշացած պատասխանը: Այսօրվա արաբը հին, փառավոր Արաբիայի արվեստներից, բարքերից, գործարարությունից զուրկ է, նա անապատի փոշին է...

Նա կանգնեցրեց իմ նոր առարկությունը կանխելով.

- Հնադարյան հույները, նաև եգիպտացիները, սիրիացիները, վերջապես թուրքերը և մյուսները՝ նրանք էլ իրենց հանճարներն ունեին, իրենց բանաստեղծներն ու արվեստագետները, իրենց գորավարները, որոնք հետամնաց ժողովուրդներ էին նվաճում, ունեին իրենց արդյունաբերական ղեկավարներ-

րը, որոնք աշխատանքով էին ապահովում, իրենց սեփական աշխատուժն էլ ունեին: Բայց ընտրասերյալները, ազնվապետությունները, հարստապետությունները չհարատևեցին: Նրանց հետնորդները ժառանգորդներ չեղան, չվերապրեցին նույնիսկ: Հաջողակների, հարուստների, հզորների, առանձնաշնորհյալների զավակները գրողի ծոցը գնացին, և նույնը լինելու է ձեզ մոտ: Եվ աշխատուժի էլ հաջորդական սերունդները, աշխատանքով գերծանրաբեռնված, թերսնված, վիատված և խիստ կարգ-կանոնի ենթարկված, բուք ստրուկների վերածված, մեռան կամ ոչնչացվեցին: Պարզվեց ու պարզվում է, որ միջին դասակարգն է ունակ վերապրելու այդ կերպ կազմակերպված հասարակության մեջ, այդ ստոր միջին դասակարգը: Ուստի ամբողջ հին աշխարհն այժմ տեսնում եք, փաստորեն, միայն բիզնեսմեններով բնակված, մանր բիզնեսմեններով՝ վաճառականներ, առևտրականներ, խանութպաններ, վաշխառուներ, փերեզակներ, ոչ արտադրողներ: Նրանք զբաղված են գնել-ծախելով. ու սերված լինելով գնող-ծախողներից, առևտրական մրցակցության բազում սերունդների միջով ընտրասերված, նրանք լավ գնող-ծախողներ են: Կարող են գնալ աշխարհում որևէ տեղ առևտուր անելու: Ոչ թե ստեղծելու, ոչ թե կազմակերպելու, կառուցելու, ծրագրելու և աշխատելու: Նրանց այն եղբայրները, որոնք այս բաներն էին անում, անզավակ մեռյալներ են: Ոչ, միայն ամենազուտ, ամենախորամանկ առևտրականներն են ապրում, և նրանց ենք գտնում ամեն տեղ, ուր սողոսկում-թափանցում են: Մեր գաղութներում, Հարավային Ամերիկայում ես հանդիպել եմ արաբների, որոնք փերեզակություն են անում, առևտուր են անում, հարստանում են: Իսկ ինչ վերաբերում է սիրիացիներին, հույներին, հայերին...

- Եվ հրեաներին,- հուշեցի: Անտեսեց:

- Իմ այս հին ժողովուրդները,- ասաց,- կզնան որևէ տեղ, ուր աշխատավորներ կան աշխատեցնելու, խորամանկորեն կխիզախեն՝ հեզորեն տառապելով, դրամ խնայելով, գործ անելով: Այո, նրանք գործ են անում: Այնպես են գործ անում, որ աշխատավորն այդպես չի աշխատի: Այնպես են գործ անում, ինչպես

բիզնեսմենը միայն կանի՝ հարատևորեն, համառորեն, մնալով հենց միայն շահի նեղ լուսանցքով: Բայց,- շեշտեց նա,- չեն աշխատի նրանք: Չեն կարող: Չեն կարող հասկանալ «աշխատավարձի համար աշխատելու» դրույթը: Դա բնագոյ է նրանց մեջ, մի գիծ, մի ուշիմություն, որ զարգացվել է հաջողված ընտրասերունով, ինչպես որսորդության ուրույն գծերն ենք զարգացնում որսկան շների այս կամ այն ցեղի մեջ: Նրանք իրենց արյան մեջ իսկ գիտեն, որ աշխատավարձով, նույնիսկ բարձր աշխատավարձով աշխատելն անօգուտ է, եթե ուզում ես հաջողության հասնել ու հարստանալ: Ոչինչ չկա, ոչինչ չի կարող լինել աշխատավարձի որևէ հնարավոր բարձրության մեջ՝ ոչ շահույթ, ոչ դրամագլուխ, ոչ բաղադրյալ առաջատվություն: Նրանք չեն էլ խոսում դրա մասին, դա շատ ակնհայտ է նրանց համար, դա նրանց կյանքն է: Նրանք խելոք են, ինչպես հին մի ցեղ կարող է խելոք լինել՝ որսալու խաղին պատրաստ: Քոթոթի իրենց աչքերը բանալու պահից արդեն տեսնում են արարող աշխատանքի անհեթեթությունը: Անելիքը միայն դիտել ու սպասելն է մինչև հարստությունն արտադրվի, ու հետո, մի կերպ, արտադրողից այն ձեռք բերելը: Եվ նրանք գիտեն՝ ինչ կերպ անեն այդ բանը, ինչպես կենդանին գիտե իր կենդանական գործը ու բույսն էլ գիտե իր բուսական գործը՝ բնագոյով: Ուստի կզբաղվեն բժշկությամբ, իրավաբանությամբ, ցանկացած այլ մասնագիտությամբ էլ, որ բիզնեսի նման ձեռք է բերում այս կամ այն շահաբաժինը հասարակական ընդհանուր հարստության ավարտված, վերջնական, դրոշմված ձևից, երբ հասարակ ժողովուրդն արդեն ստեղծել է այդ հարստությունը: Իսկ դուրս գալ ու ճակատի քրտինքով արդյունահանել երկրի հունքը և մշակելով վերածել շուկայական ապրանքների՝ ոչ: Հին ժողովուրդները չեն հանդուրժում անել այդ բանը, իսկ ինչ վերաբերում է ձեր հայերին՝ նրանք պարզապես չեն անի:

Լռեց մի պահ, դիտելով ինձ, ու երբ տեսավ, որ ինքս չեմ դիտում իրեն, իր պրոպագանդի սլաքներից դեռ մի քիչ էլ արծակեց ինձ վրա:

- Հայերը,- ասաց,- ամենախելացի, ամենակատարյալ ընտրասերված, ամենաբարձր զարգացած ցեղն են աշխարհում՝ քաղաքակրթվածության տեսակետից:

Ես կրկին տվի իմ թեկնածուի անունը:

- Զրեանե՞րը,- արձագանքեց: - Առաջ էլ ասացիր նրանց մասին, և ես գոհ զգացի: Դա ցույց տվեց, որ գեթ մի նշույլ ընկալում եք հին ցեղերի մասին իմ ասել ուզածից: Քիչ ճամփաներ անցած մարդու համար հրեաներն ամենածանոթ օրինակն են հին, խորաթափանց, խելացի ժողովրդի, և այո, նրանք բնագոյորեն շահագործողներ են: Նրանք հակված են վաշխառության: Բայց նրանք կաշխատեն: Չեն հանդուրժում, բայց կարելի է նրանց աշխատեցնել: Եվ ավելի վատ, որ նրանք ստեղծագործող էլ են, հնարամիտ ու սենտիմենտալ: Նրանց մեջ դեռ կան արվեստագետներ, փիլիսոփաներ, մարգարեներ: Անկատար են նրանք: Քաղաքակրթության անավարտ մի արդյունքն են, կիսատ մնացած: Ես հասկանում եմ, թե ինչու իրենց հանդեպ վախ ու ատելություն են հարուցում նրանք. ունեն ցեղային տարեցության՝ որոշ իմացական գերազանցություն: Բայց անհեթեթ է նրանց նույն ոգով դասել այն հին ժողովուրդների հետ, որոնց մասին խոսում եմ: Չէ՞ որ իմ հին ցեղերն իրենց երկրից դուրս են քշել ձեր այդ հրեաներին կամ չեն թողել, որ գործ անեն իրենց մոտ: Նրանք չեն կարող ապրել արաբների, սիրիացիների, եգիպտացիների վզին: Իրենց լավ են զգում Անգլիայում, հարստանում են Ֆրանսիայում ու Գերմանիայում և անշուշտ Միացյալ Նահանգներում, այո, այո, նրանք: Բայց չինացիները, օրինակ, չինացիները կուլ են տալիս հրեաներին, ինչպես կետ ձուկը փոքր ձկներին: Մեր շոտլանդացիները ողջ-ողջ քերթում են նրանց: Այդպես են անում արաբներն էլ, թուրքերը, հույները, իսկ ինչ վերաբերում է հայերին...

Շունչ քաշելով, շարունակեց.

- Զրեաներն իրենք այնպես են զգում հայերի հանդեպ, ինչպես հակասեմական եվրոպացիները հրեաների հանդեպ են զգում: Ճիշտ նույն կերպ էլ հույները, թուրքերը և բոլոր այն մյուս ցեղերը, որոնք երբևէ գործ են ունեցել հայերի հետ: Զգում են, որ հայերը բոլորին էլ աշխատանքի կլծեին: Ու կլծեն: Հայերն ունեն հրեաների բոլոր հատկանիշները, առավել՝ բոլոր մյուս ցեղերի էլ բոլոր հատկանիշները: Եվ բացի այդ քրիստոնյաներ են:

Կանգ առավ, ոչ թե ասելիքի համար բառեր գտնելու. կրթված անգլիացին, ենթադրում են, լավ գիտի անգլերենը: Ավելի ճիշտ՝ կարծես խուսափում էր իր եզրակացությունն ասելուց, նախընտրելով ինձ ստիպել, որ ինքս բռնեմ իր եզրակացությունը, քան թե իր բերանից մեջբերեմ: Ու քանի որ խայծը չէի կլլել, նա տաղտկալիորեն շարունակեց՝ ևս մի պատեհություն տալու ինձ:

- Չայերը,- ասաց,- չպետք է ունենան Չայաստանը, բուն երկիրը: Իրենք չեն աշխատի, որ մշակեն երկիրը, նույնիսկ ոչ իսկ հոգուտ իրենց: Ուզում են այդ հողերը, այո, բայց միայն սեփականատերը լինելու համար: Մինչև իսկ զարգացման գործը կազմակերպելու համար չեն աշխատի նրանք: Արտոնագրությամբ վարձու կտան ուրիշներին՝ գործը վարելու: Նրանք ուզում են ապրել ծովեզրին, քաղաքներում, ի հաշիվ ստացած վարձի շահույթի, շահաբաժինների, արժեթղթեր առնել-ծախելով ձեռք բերված շահի և դրամագլխով ու աշխատուժի կիրառմամբ վաստակած դրամի:

- Շատ մարդիկ կան այդպես,- ասացի: -Միայն հայերը չեն:

- Տեսնում են, որ դուք դեռ չեք ըմբռնում բուն խնդիրը,- ասաց նա: - Իրոք, ուրիշներ էլ կան, որ կուզենային այդպես անել: Ֆրանսիական բուրժուազիան այդ ուղղությամբ է շարժվում, ու մեր անգլիացիներն էլ գալիս են դրան, մանավանդ մեր այսպես կոչված բարձր դասի այն դժգոհները, որոնք գնում են գաղութներ կառավարելու, բայց ինքնամփոփվում են իրենց համար «Փոքր Անգլիա» ստեղծելով տեղում: Նրանք կուզենային ոչինչ չանել, բայց չեն կարող: Անվնաս են նրանք: Կուզենային ոչինչ չանել, բայց ծախսել: Ու ծախսում են իրոք, հասկանում եք: Նույնիսկ ձեր հրեաները ծախսող են, սքանչելի ծախսող: Բայց ձեր այդ հայերը ոչինչ չեն անի և չեն էլ ծախսի: Ձեռք են բերում ու խնայում: Վաճառում են, բայց միայն կրկին գնելու և ավելի և ավելի ձեռք բերելու համար: Դարերով բնաշրջություն է պետք՝ իսկական առևտրական ոգու այդպիսի կատարելություն զարգացնելու համար, իսկ բնաշրջությունն աստիճան առ աստիճան զարգացման խնդիր է: Ու հայերն անենաբարձր աստիճանին են հասել: Ասում են ձեզ, որ

եթե հայերին առիթ տրվի մի կարգին թռիչք առնելու աշխարհում, եթե նրանք ազատ իշխանություն ձեռք բերեն երկրագնդի որևէ անկյունում, ամբողջ մոլորակի տերը կդառնան և կաշխատեցնեն մնացյալ ամբողջ մարդկությանը: Այդ է, որ գիտեն թուրքերը և սարսափում են, և հույներն էլ և... մենք բուլղոս, որ գիտենք նրանց: Ուրեմն...

Նա կրկին ինձ վրա էր գցում, որ ասեմ եզրակացությունը, բայց ես չէի ուզում ասել: Ուստի խթանեցի նրան:

- Ուրեմն...- ասացի:

- Ուրեմն,- պոչը թեքեց նա, ինչպես ամերիկացիներս ասում ենք կոպտորեն,- ուրեմն պետք է բաժանենք նրանց՝ Չայաստանի վրա մի մանդատ, հայերի վրա ուրիշ մանդատ:

- Ուրեմն,- դիմադարձեցի ես,- դուք ուզում եք, որ Չայաստանը տրվի ձեր մի դաշնակցին, բրիտանական կապիտալի մի գործակցին, իսկ հայերը տրվեն մեզ՝ ամերիկացիներին: Շատ լավ: Երկու հարց է ծագում: Ձեր դաշնակիցը ի՞նչ կարող է անել Չայաստանում առանց աշխատուժի: Ու վերջապես ի՞նչ կարող ենք անել ամերիկացիներս հայերի հետ առանց Չայաստանի:

- Օ,- ասաց,- ուրիշ ժողովուրդներ կան Բրիտանիայում, Փոքր Ասիայում, Հնդկաստանում և Աֆրիկայում, հետամնաց ազգեր, իսկապես հետամնաց, ազգեր, որոնք աշխատուժ կարող են լինել: Նրանց կարելի է բերել Չայաստան և աշխատանքի լծել: Աշխատուժի պակաս չկա:

- Ուրեմն դա կլուծի բրիտանական, գործնական խնդիրը,- ասացի: - Գնանք իդեալիստական, ամերիկյան խնդրին: Ի՞նչ պետք է անենք հայերի հետ:

Ձեր ուզում ասել: Իր բրիտանական հումորը կամ իր դիվանագիտական զգուշավորությունը և կամ չգիտեմ ինչը չէր թողնում նրան ասել: Խուսափելով խոսեց այն մասին, թե ասիական աշխատուժի ու եվրոպական կապիտալի համար վտանգավոր է հայերի ներկայությունը որևէ այնպիսի վայրի մոտ, ուր հողեր են մշակվում:

- Ուրեմն,- ասացի ես, ոչ առանց մի քիչ (ամերիկյան) հուճորի: - Ուրեմն...

Մի ստվեր անցավ աչքերում, բայց ոչ ձայնի մեջ: Կրկին զվարթորեն խոսեց «ամերիկյան իդեալիզմի» մասին: Հոգնել էի այդ բանը լսելով, սոսկալի ձանձրացել, բայց դրա մասին խոսել նա սիրում էր: Եվ այս անգամ մի քիչ փոխեց երգի բանալին: Երիտասարդ կոչեց ամերիկացիներիս, ասաց, որ մենք դեռ անփորձ ենք ուրիշ, ավելի հին ցեղեր ղեկավարելու մեջ: Եվ ուրեմն, անտարակույս, հակված ենք խստորեն դատելու գաղութային վարմունքը բրիտանացիների և այլ գործնական կառավարիչների, որոնց ամենախղճամիտ գործակալն անգամ երբեմն անհրաժեշտ էր գտնում սպանել կամ ուրիշ կերպ Աստծո վախը ներշնչել ենթակա մի ժողովրդի փոքրամասնությանը՝ մեծամասնության ընդհանուր շահի և ներդրված կապիտալի ապահովության համար:

- Դուք չեք զիտակցում,- եզրակացրեց նա,- թե որքան դժվար ու նրբին խնդիր է մի տարօրինակ, մի օտար ժողովուրդ կառավարելը:

- Սխալվում եք,- ասացի ջղագրգռված, ու կրկնեցի մեղադրանքս, թե նա չգիտե մեզ: - Դուք նույնքան անտեղյակ եք իմ ժողովրդի մասին,- հայտարարեցի,- որքան ասում եք, որ մենք ենք անտեղյակ եվրոպացիների, թուրքերի, հայերի և մյուսների մասին:

Ի ցույց բերեցի Ֆիլիպինները, Կուբան, Սանդվիչյան կղզիները, բոլոր այն օտար երկրները, որ կառավարում ենք հաջողությամբ: Ու հիշեցրի նրան, որ ամեն տեսակ օտարականներ ունենք հենց մեր մեջ: Առանց պատճառի չէ, որ Միացյալ Նահանգները ծուլարան են կոչել: Ինչ օտարականներ ասես չունենք այնտեղ: Նույնիսկ նրա հայերին ենք աշխատեցրել: Պնդեցի, որ մենք էլ մեր դժվար գործն ենք արել, ինչպես որևէ կառավարություն երկրագնդի երեսին, չբացառելով բրիտանացիներին էլ, և համոզելու համար նրան, որ գործնական ենք մենք, պատմեցի, թե տեսել եմ՝ ինչ է արվել օտար աշխատուժի նկատմամբ մեր Նոր Անգլիա նահանգներում, հարավային նահանգներում, մեր արևմուտքում և ամենուրեք: Բայց պատահեց, որ հիշատակեցի նաև մեր սեփական բնիկներին՝ ամերիկյան հնդկացիներին:

Ջենց դրա վրա էլ նա ուղղակի վեր թռավ:

- Այդ է ահա,- գոչեց: - Այդ էր իմ մտքում ամբողջ ժամանակ: Ձեր հնդկացիների հանդեպ ձեր քաղաքականությունն այն է, ինչ պետք է հայերի հանդեպ:

Անակնկալի եկա, շշմեցի: Չարցրի, թե իր կարծիքով ինչ է եղել մեր քաղաքականությունը հնդկացիների հանդեպ, և նա ասաց, թե իր հասկացածով՝ մենք ոչնչացրել ենք նրանց բոլորին էլ... բոլորին: Այնպես չէ՞:

Ես նայեցի նրան ոտից գլուխ, ինչպես ինքն էր ինձ նայել մի քանի անգամ: Ու հաճույքով այդպես նայեցի:

- Այդպես ուրեմն,- ասացի մի երկար դադարից հետո,- ուրեմն դուք մտածում եք՝ այդ է, որ պետք է հայերին անենք...- պետք է ոչնչացնենք նրանց բոլորին էլ, գլխովին:

- Ոչ, ոչ, ոչ,- ուղղեց նա: - Ինչպե՞ս եք դուք՝ լրագրողների սխալ հասկանում և սխալ մեջբերում:

Բոլորովին էլ չէր ուզում ասել, թե մենք պետք է կոտորածն ընդունենք որպես քաղաքականություն: Գիտեք, որ չենք անի, չենք կարող անել դա:

Դե լավ, ի՞նչ էր ուզում ասել, ուրեմն: Ի՞նչ պետք է անենք: Չասաց: Իրենք իրենց շուրջ պտտվող մի զույգ դերվիշների նման պտտվեց ու պտտվեց կլոր-կլոր: Չոգնեցուցիչ էր: Բայց ի վերջո հասկացա: Պետք է ինքս ասեի իր ասել ուզածը, երևի ա՞յդ էր ճիշտը: Չուղղեց ինձ:

Որոշակիորեն ու հստակորեն չէր ուզում ասել, թե մենք պետք է գիտակցորեն ու մտածված կերպով գնանք բնաջնջելու հայերին: Բոլորովին ոչ: Պարզապես հույս ուներ կամ հավատում էր, որ ուրիշ ամեն ինչ փորձելուց **հետո**՝ մենք պետք է հարցը **վերջացնենք** այդ Բանն անելով: Ու նաև հիմնավոր անելով: Չթողնելով ոչ մի Ադամ ու Եվա, որ շարունակեն Կայեն աճեցնել...

- Բայց դա սկանդալ չի՞ դառնա,- ասացի:

Կարծում էր՝ ոչ: Չիշեցրեց, որ մենք այնքան գաղափարապաշտ ենք և այնպիսի համբավ ենք վայելում մեր մարդասիրության համար, որ թվում է՝ ի զորու ենք որևէ բան անելու բանականության սահմաններում առանց կորցնելու մեր իդեա-

լիզմը կամ մեր բարի անունը:

- Հնդկացիների հանդեպ ձեր քաղաքականության մեջ խայտառակություն չկար, այնպես չէ՞,- հարցրեց: - Ու երբեք էլ չեք դադարել մտածելուց, թե ձեր արածը ճիշտ էր, այո՞: Նվաճել էք Մեքսիկայի մի մասը, գրավել Հավայան կղզիները, գեների ուժով Իսպանիայից խլել էք Ֆիլիպինները և Պուերտո Ռիկոն, ազատագրել էք Կուբան և գրավ էք դրել դրա վրա, գնել էք Դանիական կղզիները, ձեր ծովային հետևակազորը ավի էք հանել Կենտրոնական Ամերիկայում և զորքը մոռացել այնտեղ: Շուտով ստիպված էք լինելու վերականգնել կարգ ու կանոնը միացյալ Մեքսիկայում: Եվ սակայն,- ասաց նա, կարծեմ հիացմունքով,- դուք դեռ կողմ էք փոքր ազգերի ինքնորոշմանը: Դուք փոքր կայսրություն էք, իսկ մեզ զգուշացրել էք ձեր Սոնորոյի դոկտրինով, որ երբ պատրաստ լինեք՝ մեծ կայսրություն էք դառնալու: Եվ սակայն դուք հակաիմպերիալիստներ էք: Հենց նոր պատերազմ մղեցիք գերմանական իմպերիալիզմի դեմ, և...

- Դուք էլ,- արձակեցի կրակոցս:

- Օ՛հ, դա տարբեր է,- հակադարձեց նա իմ կրակոցը: - Մենք իմպերիալիստներ ենք: Մենք մեզ անկեղծորեն կայսրություն ենք կոչում և պարկեշտորեն կռվեցինք մեր կայսրության համար գերմանացու կայսրության դեմ: Իսկ դուք՝ դուք կռվեցիք կայսրության դեմ հոգուտ ինքնորոշման:

Կար մի կետ դրա մեջ. և զգացի՝ նա չարախնդորեն սպասում էր, որ դիմակայեմ դրան: Բայց հենց ուղղակի չէի կարող այդպիսի վայրկյանին, ու երբ չպատասխանեցի, նա շարունակեց.

- Ես կարծում եմ, որ դուք՝ ամերիկացիներդ կարող էք որևէ բան անել ու տարակուսանքի չենթարկվել ոչ աշխարհի, ոչ էլ ինքներդ ձեր կողմից: Մի սքանչելի բան կա դրա մեջ, շատ սքանչելի, աշխարհի համար օգտակար մի բան: Դա թույլ է տալիս մտածելու, որ ամերիկացիներդ բուն Հայաստանում կարող էիք հիմնավորապես անել ու վստահաբար կանեիք այն, ինչ պետք է արվի այնտեղ: Կանեիք աստիճանաբար, բայց կատարելապես, առանց բաց թողնելու որևէ մի առանձին կամ, ավելի ճիշտ, ամուսնացած հայի, և այդ ամբողջը

առանց խայտառակության, առանց նվազագույնս խախտելու ձեր այն հավատքը, թե դուք... ինչպե՞ս ասեմ...դեհ, դուք նման չեք մեզ՝ անգլիացիներին կամ ֆրանսիացիներին, գերմանացիներին, թուրքերին և, վախենամ, դույզն իսկ նման չեք հայերին էլ: Եվ,- շտապեց ավելացնել նա,- պետք է որևէ մեկը լուծի հայկական հարցը: Ինձ թվում է բանաստեղծական արդարություն կլինի, լավ քաղաքականություն և հաստատ գործ, որ աշխարհում ամենաիդեալիստ ժողովուրդն իր վրա վերցնի աշխարհի ամենագործնական ժողովրդին:

Ի՞նչ էր նա թելադրում ինձ: Բրիտանական հունո՞ր էր սա: Նայեցի նրան խիստ-խիստ: Աչքն էլ չթարթեց: Նստել էր այդ փքված տեսքով, որ նկատել էի առաջ, բայց, չէ՛, մկան չի շարժվում դեմքին: Ծանր բան է անգլիացու հետ հարցազրույցը, և վտանգավոր: Հիշեցի, որ ասաց՝ ժխտելու է հարցազրույցը, եթե ամենաթեթև իսկ առարկություն կլինի: Որոշեցի հենց ուղղակի փորձել նրան:

- Ինչպես հասկանում եմ, ասացի,- ամերիկացիներս առևտրական մշակույթ ենք, ինչպես հայերն են, ինչպես բոլոր այս հին ազգերն էլ, որոնց պետք է ոչնչացնել:

Նա գլխով արեց: Ես շարունակեցի.

- Նրանք մտածում էին, որ զարգացնում են գործարարությունը, երբ իրականում զարգացնում էին մարդկային ցեղի մի որոշ տեսակ՝ մի ուրույն ցեղ գործարար մարդկանց, որ կախյալ են ուրիշների արտադրական աշխատանքից, ուրիշների, որոնց նրանք չեն կառավարում հիմա, և որոնք ատում են նրանց, որովհետև նրանք կարող են որևէ մեկին մատի վրա խաղացնել առևտրի մեջ և ապրում են առանց աշխատելու, ստախոսներ են, չարաշահողներ, մակաբույծներ՝ ամենագործնական ուղեղով և ամենաքրիստոնեական իդեալներով ու վարվելակերպով:

- Դուք՝ ամերիկացիների լավ եք խոսում,- ասաց նա: Չեք կարող գտնել ոչ մի անգլիացու, որ այդքան հստակորեն բանաձևեր որևէ այդպիսի բան:

- Եթե ամերիկացիներս կարողանայինք այժմ, մեր ներկա դրությամբ, այս տեսակ մարդու զարգացման նախնական

փուլում, եթե կարողանայինք, կառավարելով հայերին, մոտիկից տեսնել մեր մշակույթի կիրառման գործնական ձևերն ու արդյունքները, եթե կարողանայինք հասկանալ, որ այն, ինչ ստուգում ու քննում ենք ներկա հայի մեջ, ապագա ամերիկացին է...

- Վաղվա,- շտկեց նա:

- Ապա ուրեմն,- շարունակեցի ես,- գուցե հուսախաբ լինեինք հայերից, գուցե, ջղայնացած, ոչնչացնեինք նրանց բոլորին...

- Ահա, ահա:

- Գուցե ոչնչացնեինք բոլոր հայերին, բայց պիտի տուն գնայինք...

- Հեռագրեիք,- հուշեց նա,- ավելի արագ է դա:

- Հեռագրեինք տուն,- ընդունեցի փորձի համար,- հեռագրեինք զգույշ լինելու մի ահազանգ. «Զգուշացեք գործնական բիզնեսի հետ քրիստոնեական իդեալիզմի խաչաձևումից»: Չափից շատ բիզնեսը և չափից շատ իդեալիզմը կարող են վնասել այս երկու լավ բաներին ու մեզ էլ որպես ժողովուրդի:

- Ահա, ահա,- բացականչեց:

- Դա կարող էր մեծ, հարուստ Ամերիկան վերածել մի Հայաստանի, որը բրիտանացիներն ու ռուսները (ապագայի) պիտի «անհրաժեշտ» գտնեին վերցնելու որպես մանդատային՝ երկու մասի բաժանված, մեկը՝ բուն իսկ Միացյալ Նահանգները, Անգլիայի համար, մյուսը՝ ամերիկյան ժողովուրդը՝ Ռուսաստանի համար:

Նա լուռ մնաց: Սպասեցի տեսնելու, թե որևէ չափով զգո՞ւմ է ամերիկյան հուճորը: Նա էլ մի պահ սպասեց ու հետո, տեսնելով, որ մի բան են ակնկալում, խոսեց:

- Չեր այդ գաղափարը...,- սկսեց:

- Ի՞նչ գաղափար,,- պայթեցի ես:

- Այո,- ասաց: - Դա մի գաղափար է: Լավ գաղափար է, լավ է տեսականորեն, բայց... էությամբ իդեալիստական է: Ես նկատի ունեմ գործնականը: Հավատո՞ւմ եք իրոք, որ հայերին կառավարող ամերիկացիք բավական գիտակից կլինեն տեսնելու համար, որ հայերը նման են ամերիկացիներին:

- Դուք՝ անգլիացիների տեսնում եք,- կտրուկ նետեցի երեսին:

- Ճիշտ է,- համաձայնեց նա մտածկոտ: - Մենք տեսնում ենք հայերի նշանակությունը ամերիկացիների համար, մենք՝ իմպերիալիստ անգլիացիներս տեսնում ենք դա: Բայց վստահ չեն ու մտածում են՝ կարելի՞ է արդյոք մեր, այսպես կոչված, բարձր դասի դժգոհներին բերել այն գիտակցության, որ կանխատեսեն իրենց ճակատագիրը այն հին ազգերի ճակատագրի մեջ, որոնց կառավարում են:

Ես պարտված էի, անօգնական, շշմած: Բարեբախտաբար նա չտեսավ իմ վիճակը: Աչքերը խոնարհվել էին: Վեր կացավ, բայց խորը մտածունքի մեջ էր, երբ ինձ առաջնորդում էր դեպի դուռը: Այնտեղ աչքերը բարձրացրեց:

- Գնաք բարով,- ասաց,- ես հավանում եմ ձեր տեսությունը: Գայթակղիչ է: Վախենամ՝ թե գործնականում դա չաշխատի, բայց գրեցեք դրա մասին: Թելադրական է: Զգույշ գրեցեք, ոչ շատ հստակ և, իմիջիայլոց, մի մեջբերեք ինձ: Ես ոչինչ չեմ ասել, ոչինչ...

Թարգմանությունը՝ Կարպիս Սուրենյանի

ԼՐԱԳՐԱՅԻՆ «ԽԱՅԾԵՐԻ» ԾՇՄԱՐԻՏ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հատվածաբար

Խոսքը բոլորովին էլ որսորդական կամ ձկնորսական խայծերին չի վերաբերելու ... Մեր դարում հետաքրքիր են այլ «խայծերը», որոնք կարելի է կուլ տալ միայն աչքերով և որոնք, այսուհանդերձ, օրինավոր քաղաքացիների ամենօրյա սնունդն են դարձել:

«Խայծը» ծնվել է Երուսաղեմյան փողոցում. այն ամեն առավոտ փողոց է նետվում պ-րն Ռոսինյոլի հաստատությունից և գորշ, քառակուսի փոքրիկ թղթի տեսքով թևածում է մայրաքաղաքում: «Նորություններ, թարմ նորություններ»: Դուք լսո՞ւմ եք փողոցներն արթնացնող այդ խռպոտ, խլացնող կանչերը...

«Խայծը» նորությունն է, երբեմն հավաստի, երբեմն չափազանցված, հաճախ՝ կեղծ: Դրանք սարսափելի սպանության մանրամասներ են՝ երբեմն պատկերազարդված պարզուրակ գծանկարներով, որևէ աղետ, արտասովոր երևույթ կամ իրադարձություն: Վճարեք հինգ սանտիմ և «խայծն» իր գործը կանի: Երանելի է նա, ում պարզուրակ ուղեղը կարող է հավատալ այդ հնարովի լուրերին:

«Խայծը» ծնվել է խոր հնադարում: Այն հիերոգլիֆների բանալին է, նրանց առեղծվածային արտահայտությունների բառային արտահայտությունը: Բոլոր ժողովուրդների պատմությունը սկսվել է «խայծերից»:

Հները մեզ են ավանդել զարմանահրաշ պատմություններ, իսկ մենք դրանք մեր սերունդներին ենք փոխանցում ավելի գեղեցկացված: Այս իմաստով Հերոդոտոսը և Պլինիոսն անզուգական են. մեկը հորինեց անգլուխ մարդկանց, մյուսը՝ տեսավ պոչավոր մարդիկ: Ֆուրիեն համարում էր, թե կատարյալ մարդը պոչ պետք է ունենա:

(...) Այսպիսին են գիտության հովանավորության տակ վերցված անդրջրհեղեղյան «խայծերը»: Դրանք լավ ապագա ունեն: Հին գիտնականները մոտ էին Տևտոբոկոս թագավորի հսկայական ոսկորները մեզ ժառանգելուն: Սակայն ոչինչ չի կարող համեմատվել ձուկ-եպիսկոպոսի պատմության հետ, որին իբր բռնել էին Բալթիկ ծովում, ներկայացրել Պապին, և նա վերջինիս հետ խոսում էր լատիներեն:

XVI դարում ծովագնացները բազմաթիվ այլ «խայծեր» են բերել՝ ներառյալ Էլդորադոյի, Լոդացող կղզու տեղ ընդունված ծովային հրեշի, ուրվական նավի, հռոդոսյան վիշապի և Ժակ Արագոյի տեսած ծովային օձի պատմությունները:

(...) Կար ժամանակ, երբ դեռևս թերթեր գոյություն չուներին, թեպետ արդեն հայտնագործված էին վառողն ու տպագրական հաստոցը: Այդ ժամանակներում «խայծերը» փոխարինում էին թերթերին: Քաղաքականությունը քիչ էր հետաքրքրում քաղաքների ու գյուղերի բնակիչներին: Անարխիայի հիդրան, պետական կուրսը, ժողովրդական հուզումները դեռևս ի վիճակի չէին գրավելու անկիրթ մարդկանց ուշադրությունը: Այն ավելի հակված էր դեպի անհավատալի հորինվածքները: Կերպափոխուկ մարդ, ճգնակյաց եկեղեցական, ժողովանյան գազան. սրանք էին փորագրանկարներում, լեզենդներում, ժողովրդական երգերում արտացոլված հիմնական թեմաները:

Այսպես էր Լյուդովիկոս XV-ի ժամանակ, սակայն պ-րն Ռենոդոն հիմնեց «Գազետ դե ֆրանս»-ը, իսկ պ-րն Վիգեն «Մերկյուր գալան»-ը և «խայծը» մշտական բնակավայր ունեցավ՝ հայտնվեց ժուռնալիստիկան:

Լրագրային առաջին «խայծը» ոսկե ատամի մասին էր: Երեխան ծնվել էր ոսկե ատամով: Այս փաստը հաստատված, հիմնավորված, ուսումնասիրված էր ակադեմիաների կողմից: Հրապարակվեցին թեր և դեմ գիտական հետազոտություններ: Հետագայում ընդունեցին, որ ատամը դնովի էր, սակայն ոչ մեկը չէր ուզում հավատալ նման բացատրությանը:

Հետո եղավ Հոլանդիայի իշխանուհու անհավատալի երկունքի մասին «խայծը». նա երեք հարյուր երեխաների մայր էր դարձել, ովքեր բոլորն էլ մկրտված էին:

XVIII դարում աստիճանաբար աճեց պաշտոնական թերթերի թիվը: «Ժուռնալ դե Տրևու»-ն, «Ժուռնալ դե Սավան»-ը այդ ժամանակի հասարակության մեջ գիտական «խայծեր» էին տարածում: Կոլեի գաղտնի հուշերը և Բաշոմնի ժողովածուն նույնպես զերծ չէին այդ հնարքներից, ու հանրության հետաքրքրասիրությունն էին գրգռում:

Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության ժամանակներում ձևավորվեց ճշմարտության պաշտամունքը: «խայծերն» այդ ժամանակաշրջանում անվտանգ չէին, և դրանք սկսեցին պահել ավելի լավ ժամանակների համար:

Կայսրությունը նորանոր մտացածին բաներ էր իմանում, որ օտար երկրներից բերում էր նապոլեոնյան բանակը: Դրանք հաճույքով պատմում էին ընտանեկան օջախներում, սակայն հազվադեպ էին հրապարակում թերթերում:

«խայծերը» նորից փարիզյան հասարակության ուշադրությունը գրավեցին Ռեստավրացիայի ժամանակաշրջանում: 1814 թվականից հետո առաջին և ամենամշակակալի «խայծը» ամբողջովին ճաղատ կնոջ պատմությունն էր: Այդ տարօրինակ էակն ուներ հրաշալի կազմվածք և երկու կամ երեք միլիոն օժիտ: Թերթերը հրապարակեցին նրա հասցեն, սակայն նա ոչ մեկին չէր ընդունում: Սիրատոջորներն հալունաչ էին լինում նրա դռների առջև, թափառում էին նրա լուսամուտների տակ, բանաստեղծություններով ու արձակ գործերով գովերգում էին նրա առաքինությունն ու նրա միլիոնները: Ոմանք լրջորեն սիրահարվեցին և պատրաստ էին ամուսնանալ նրա հետ առանց անգամ օժիտի: Վերջապես ոմն անգլիացու հաջողվեց հանդիպել նրան, և անգլիացին հիասթափվեց՝ ճաղատ անձնավորության փոխարեն տեսնելով բավականին գրավիչ մի կնոջ, որը շահարկում էր իր իբր այլանդակությունը՝ ուշադրություն գրավելու համար: Ինչպիսի՞ խաբեություն:

Իսկ մոռացե՞լ եք փայտագլուխ հաշմանդամի մասին:

Թերթերն ավելի ու ավելի էին շատանում և «խայծերի» թիվն էլ էր աճում: «Կոնստիտուսյոնելը», «Կուրիեն», «Դեբան» դեռևս համեմատաբար փոքր հրատարակություններ էին: Սակայն խորհրդարանի նստաշրջանների միջակայքում,

խորհրդարանական երկարատև արձակուրդների ժամանակ այդ թերթերը կարիք ունեին բավարարելու իրենց ընթերցողների հետաքրքրասիրությունը, որպեսզի պահպանեն բաժանորդներին: Այդ ժամանակ էլ կրկին թերթերի էջերում հայտնվեց հսկայական ծովահրեշը, որի մասին չէին հիշել միջին դարերից ու Մարկո Պոլոյի ճամփորդության ժամանակներից ի վեր: Ծովային օձին չուշացավ միանալ նաև ահավոր խեցգետին-սարդը, որ իր ոստայնները նետում էր նավերի վրա, և որի հրեշավոր շոշափուկը կացնի մի հարվածով կտրել և Լիսաբոն էր բերել պորտուգալացի լեյտենանտը:

Սրան հավելեք նաև հրաշքով նորից աշխարհ եկած երկգլխանի հորթերի հարյուր կամ երկուհարյուրամյա հնության հավաքածուն և նոր ժամանակների այլ «խայծերը»:

Որոշ մտացածին լուրեր ունեին քաղաքական ենթատեքստ: Այդպիսին է, օրինակ, այն սուզանավի պատմությունը, որը Նապոլեոնին պիտի աքսորավայր կղզուց փախցներ: Ինչպես նաև պատմությունը՝ Կայսրության ժամանակների այն գինվորի, որ փախել էր Սիբիրից:

Այլ «խայծեր» առնչվում էին արվեստին կամ գիտությանը: Այդպիսին է ամենագետ սարդի, գորտային անձրևի, իր բադի սիրուց վերջինիս ձվերին թուխս նստած անգլիացու, մի քանի հարյուր տարի առաջ կառուցված պատի մեջ հայտնաբերված դողդոջի պատմությունները և այլ դատարկ գրույցներ, որ հմայք էին հաղորդում մեր անդարձ մանկությանը:

Չմոռանանք, որ թերթերն այդ ժամանակ ընդամենը երկու սյունակ ունեին: Սյունակների թվի ավելացումը համարյա անմիջապես նշանավորվեց Կլարա Վանդելի, Գասպար Օզեի և ավագակ Շյուբերի մասին պատմություններով (...):

Առաջինը, ով կատակախաղ «խայծ» հորինեց՝ դժնապանների նկատմամբ թշնամանք տածող մի մարդ էր: Ըստ երևույթին նա պատճառներ ուներ դրանցից մեկից բողոքելու: Նրա վրեժը դաժան էր: Այդ մարդը թերթերից մեկի խմբագրություն ուղարկեց հետևյալ գրությունը.

«Սեն-Անտուանի կալվածքի մի ատաղձագործ, սղոցելով կարմիր ծառի գերանը, ներսում հայտնաբերեց խոռոչ, իսկ դրա մեջ՝ օձ: Օձն ասես թմրած լիներ, և ատաղձագործը կարողացավ նրան դուրս բերել... Օձն ու գերանը կարելի է տեսնել հետևյալ հասցեում. Ռոկետ փողոց, տուն N... Դռնապանն անսահման երջանիկ կլինի ցույց տալու դրանք բոլոր ցանկացողներին»:

Մի քանի թերթերում բազմիցս հրապարակված այս կատակն ահավոր հետևանքներ ունեցավ. դռնապանը, ասում են, խելագարվելով ամենօրյա այցերից (հատկապես մի քանի անգլիացիների, ովքեր կասկածում էին, թե օձն իրենցից թաքցնում են իրենց ազգի հանդեպ առկա ատելության պատճառով) մահափորձ կատարեց այցելուների դեմ:

Հետո մենք հերթով ծանոթացանք նեգրուհի Սեսիլիայի՝ թատրոնում օրիորդ Մարսի մրցակցուհու, կին ծովահենի, լուսնաբնակների հետ, մեզ տեղեկացրին Նիագարայի քարերի փլուզման, Ներակուն գալլերի թագավոր Տետրիկուսի հարթաքանդակների հայտնաբերման մասին: Այս վերջինները, որ բազմաթիվ գիտական դիսերտացիաների առարկա դարձան, ինչպես հայտնի է, գասկոնցի ապակեգործի ստեղծագործություններն էին, որոնք նա թաղեց և դարձավ հանրահայտ, երբ Ինստիտուտը դրական եզրակացություն տվեց այդ հարթաքանդակների հնության մասին:

«Խայծը» հաճախ իշխանության համար միջոց էր հասարակության ուշադրությունը վարկաբեկող հարցերից կամ հսկայական ծախսերից շեղելու համար:

Տեսնում եք, որ «խայծերը» շարունակում էին մտացածին լինել: Այս հարցում գավառը, թվում է, առաջ է անցել Փարիզից: «Մարսեյան սեմաֆոր» թերթը հորինեց Հռենոսի ծովահեններին, որոնք եկել էին Միջերկրական ծովից և կարողացել էին գետով բարձրանալ մինչև Բոկեր և փախցնել բոլոր տեղացի աղջիկներին՝ նեգրոպոնտական փաշայի հարեմի համար:

Այս «խայծը» հայտնվեց, երբ հասարակությունը կարդում-տարվում էր «Արևելյան մոտիվներով»: Փարիզն ահաբեկված

էր: Ներքին գործերի նախարարը ճեպագիր ուղարկեց Նիմ, որով նկատողություն հայտարարեց պրեֆեկտին, իսկ վերջինս էլ Տարասկոնեի թագավորական դատախազին հարցրեց, թե ինչ միջոցառումներ են ձեռնարկված այդ իրադարձությունների առնչությամբ: Թագավորական դատախազը մեկնեց դեպքի վայր, կտրեց անցավ Հռենոսը վերից վար և համոզվելով, որ ամեն ինչ սուտ է՝ պատասխանեց. ծովահենները Բոկերում ոչ մի աղջիկ էլ չեն փախցրել, ավելին՝ խիստ կասկածելի է, որ նրանք ընդհանրապես այդտեղ եղել են: Պրեֆեկտը շտապեց հանգստացնել փարիզցիներին, ովքեր դրանից հետո այլևս չէին վախենում «Մարսելյան սենմաֆոր»-ում հրապարակվող լուրերից:

Իսկ Մերում կարելի էր լսել երկու իտալացի գիտնականների՝ Մասկրեդատի և դե Բյուֆի մեծամարտի պատմությունը: Այդ գիտնականների մասին տեղեկություններն այժմ տեղադրում են բոլոր կենսագրական գրքերում, սակայն նրանք իրականում չեն էլ եղել: Բոլորովին վերջերս ողջ Փարիզը ալեկոծվել էր որբ Յուլիայի պատմությունից: (...) Հայտնի է, որ Մարսելում՝ գիտնականների հավաքում պարզաբանվել է, որ Յուլիան չի խոսում հայտնի լեզուներից և ոչ մեկով: Ահա այստեղ էր, որ Փարիզը ռևանշի հասավ: «Դուք ասում եք,- պատասխանեցին փարիզցիները մարսելյան աղքատ ազգականներին,- թե Յուլիան չի խոսում Մարսելում հայտնի և ոչ մի լեզվով: Իսկ գուցե նա պարզապես ֆրանսերե՞ն է խոսում...»: «Մարսելյան սենմաֆորը» սրան ոչինչ չպատասխանեց:

Ըստ էության, ընդունենք, որ եթե երբեմն անգամ «խայծը» ծնվում է գավառում, ապա այն գոյություն ունենալ կարող է միայն Փարիզում. հենց այստեղից է այն նետվում և ողջ աշխարհը շրջելով վերադառնում է այստեղ՝ ավելի ուռճացած: Եվ ինչն է ամենից զարմանալին. «խայծը», լինելով պարադոքսի և ֆանտազիայի խաչասերման արդյունք, վերջին հաշվով միշտ ճշմարտացի է դուրս գալիս: Շիլլերը գրել է, թե Կոլումբոսը երազում էր Ամերիկայի մասին, և Աստված օվկիանոսից վեր բարձրացրեց այդ նոր երկիրը, որպեսզի հանճարը հանկարծ կեղծիքի մեջ չմեղադրվի: Ցանկացած հանճարի

մասին կարելի է ասել, թե նա չի հորինում որևէ այնպիսի բան, որը չհայտնվի և ի հայտ չգա որոշակի պահի:

Թերթերից մեկը գրեց մի փոքրիկ աղջկա մասին, որի շրջագգեստին ասեղնակարված էր «Կայսր Նապոլեոն» գրութունը: Երեք տարի անց երեխային տեսան Բուլվարում: Մենք էլ ենք տեսել:

Գասպար Օզեն և ավագակ Շյուբրին իրական են դարձել հենց այն բանի շնորհիվ, որ մտացածին են եղել: Հին պոետները կարծում էին, թե իրենք են հորինել վիշապին: Պ-րն Բրոնյարը Մոնմարտրում հայտնաբերեց դրա ոսկորները և այն անվանեց պտերոդակտիլ: Կար մի ժամանակ, որ հավատում էին ֆանտաստիկ դելֆինի գոյությանը: Իտալացի բնագետները վերջերս Ապենիններում հայտնաբերեցին նրա ամբողջովին պահպանված կմախքը: Կասկածում էին, թե գոյություն են ունեցել առասպելական Սիրենները: Բջերին է միայն հայտնի, որ երեք սիրեններ, Յավա կղզու մոտ՝ ծովում հողանդացիների բռնած երեք սիրեններ՝ ապակու տակ դրված, պահպանվում են Հաագայում՝ թագավորական թանգարանում, 449 համարի տակ:

Այ կտեսնեք, երբ Մյուլոյի հորինած սարքի օգնությամբ մեզ հաջողվի ներթափանցել երկրի ընդերքի խորքերը, մենք այնտեղ կհայտնաբերենք ընդերկրյա արեգակով լուսավորվող Նազոր մոլորակը, որի մասին պատմում է տասնվեցերորդ դարում Նիկոլա Կլինիուսի հորինած հրաշալի «խայծը», որ շարադրված է հեղինակի «Iter sugterreum» գրքում:

Ի վերջո, այդ Նազոր մոլորակը, անկասկած, գոյություն ունի: Դա պարզապես... դժոխքն է: Սակայն Արարիչը դրա մասին մեզանից լավ գիտի:

Այսպիսին է վերջին «խայծը», և չկա ոչինչ դրանից վեր:

ԼԵՎ ՏՈԼՍՏՈՅԻ ԹԱՂՈՒՄԸ

Մոսկվա, 9 նոյեմբերի

Համեստ ու անշուք էր Լև Տոլստոյի թաղումը:

Այդ թաղումը կատարվեց այնքան արագ, որ շատ շատերը ոչ մի հնարավորություն չունեցան գնալու Յասնայա Պոլյանա: Նույնիսկ ներկայացուցիչները հնարավորություն չունեցան գնալու թաղման: Այսօր Յասնայա Պոլյանայից վերադառնալիս ես հանդիպեցի Տուլայում Պետերբուրգից եկած ներկայացուցիչներին, որոնք չգիտեն, որ արդեն Մեծ ծերուկը հանձնված է հողին: Մոսկվայի ներկայացուցիչների մեծ մասը նույնպես չկարողացավ գնալ, որովհետև չնայած որ հաղորդակցության կառավարիչը խոստացել էր յոթը բացառիկ գնացք տալ Յասնայա Պոլյանա գնացողներին – տվեցին միայն 2-3 գնացք:

Երբ հասանք «Չասեկա» (Յասնայա Պոլյանայից 4 վերստ հեռավորության վրա գտնվող կայարանը), այնտեղ արդեն սպասում էր բազմամարդ ամբոխ:

Մեզանից հետո էլ եկան մի քանի խումբ, և այդպիսով հավաքվեցին 5-6 հազար (մոտավորապես) մարդ, որ դիմավորեց Լև Տոլստոյին բերող շոգեկառքը:

Առավոտը նոր էր բացվել, երբ եկավ այն գնացքը, որի մեջ տեղավորվել էր Տոլստոյի ընտանիքը և նրա դիակը:

Դիմավորողների առաջին կարգում կանգնած էին Յասնայա Պոլյանայի գյուղացիները իրենց անշուք պսակով և մի կտավի ցուցադրով՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Лев Николаевич! Память о твоем добре никогда не умрет среди нас, осиротевших крестьян Ясноу Поляны»:

Կային և ուրիշ պսակներ՝ թվով մոտ 50 - զանազան կողմերից, սակայն երևի մեծ մասը դարձյալ չէր հասել ժամանակին: Ժամը 8-ին տխուր պրոցեսիան ուղևորվեց Տոլստոյի գյու-

ղը - Յասնայա Պոլյանա:

Ճանապարհին շարունակ երգում էին «Вечная память»:

Հոգևորականությունն չկար: Չկար և ոչ մի հոգևորական:

Բազմության մեծագույն մասը կազմում էին ուսանողները և ուսանողուհիները:

Հասարակական գործիչներից և ռուս գրողներից կային միայն մի քանի հոգի - դրանց թվում Վալերի Բրյուսով, Գրիգոր Պետրով (նախկին քահանա) և ուրիշ մի քանիսը: Յասնայա Պոլյանայում դագաղը դրին սենյակներից մեկում և թույլ տվին հասարակությանը վերջին անգամ գլուխ խոնարհելու մեծ մարդու դիակի առաջ: Դա մի քանի ժամ տևեց: Ապա նույն կարգով՝ «Вечная память» երգելով, տարան դագաղը դեպի գերեզման, որ գտնվում է նույն կալվածքում բլրակի վրա՝ կաղնիներով շրջապատված, այն տեղում, որ ինքը Լև Տոլստոյը ընտրել է իր գերեզմանի համար: Աշխարհից հեռու, խաղաղ ու գեղեցիկ մի անտառակի մեջ:

Ոչ մի ճառ չարտասանվեց:

Միայն երբ դագաղը իջեցրին գերեզման, մեկը բարձր ասաց.

Велики́и Лев умер:

Ապա ամբոխը ծունկ չոքեց և երգեց «Вечная память»:

Նորից ծունկ չոքեցին և նորից – մի քանի անգամ:

Ծանր էր և սրտաճմլիկ այդ տեսարանը:

Շատերը լալիս էին, ինչպես և կայարանում, դիակին դիմավորելիս և ճանապարհին...

1910

ԴԱՌՆԱՑԱԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Մտածոնունքներ կան, որ սաստիկ ծանր են, բայց դուք դատապարտված եք մտածելու, չեք կարող փախչել նրանցից: Նրանք են ծանր հիվանդությունների նման են, երբ դուք գիտեք, որ ձեր մարմնի մեջ կրում եք քաղցկեղի խոցը, բարակացավի բացիլները կամ ժանտախտի թույնը: Չեք կարող անց կենալ ու արհամարհել. կամ նրանք պետք է ձեզ հաղթահարեն ու սպանեն կամ դուք պետք է մարդկային հանճարի տված ամեն միջոցներով վեր կենաք ցավերի դեմ ու ազատվիք, առողջանաք, իհարկե, եթե էդքան արիություն ու հասկացողություն ունիք:

Էն մարդիկ, որ երկար ու լուրջ զբաղվել են մեր ժողովրդով, մեր մարդով, միշտ եկել են մի ծանր եզրակացության, թե շատ չարություն կա մեր հոգում:

Եսպես են ասում նրանք և ասում են խորը ցավով, ինչ ցավով որ կարելի էր ասել, թե բարակացավի բացիլներ կան իմ կրծքում:

Բայց քիչ են էս տեսակ ազնիվ ու քաջ մարդիկը: Մեծ մասամբ ախտի գոյությունը ընդունելով հանդերձ, իրենց առողջ են համարում ու միշտ ուրիշներին են հռչակում հիվանդ: Ամեն միևն ինքը չար չի, կեղծավոր չի, հայհոյող չի, ստախոս չի, թայֆայական չի, էդ ամենը իրենից դուրս ուրիշներն են:

Բայց, իհարկե, սրանց չպետք է հավատալ, ոչ էլ ականջ դնել: Շշմարիտը էն է, որ մեր ամբողջությունը տառապում է մի ծանր ու խոր բարոյական հիվանդությունով:

Նայեցեք:

Գյուղացի ռանչպար մարդիկ են, հարևան, միասին մեծացած, իրար հետ օխտը բեռը աղ ու հաց կերած, բայց եթե մեկի արտը լավ է գալի կամ անասունը բազմանում, մյուսը նախանձից հիվանդանում կամ ինչպես իրենք են ասում՝ «արնով է ընկնում»:

Վաճառականներ են, առևտուր են անում, թեկուզ մրցակիցներ էլ չեն, բայց մեկը մյուսի հաջողությունը լսելիս քունը կորցնում է ու էնքան էլ իր գործի վրա չի մտածում, որքան նրա հաջողության վրա է դարդ անում, ու, տեղն ընկած տեղը ոչինչ չի խնայիլ նրա գործին վնասելու:

Հոգևորական է, ինչքան վարձ ու պատիվ կուզեք տվեք - միշտ դժգոհ է, բողոքում է, գանգատվում է անարդարությունից, և գիտե՞ք էդ անարդարությունը որն է, որ իր ընկերն էլ է նույնը ստանում կամ նա էլ է կարողանում ապրել:

Քաղաքացի թե գյուղացի, երկուսը վեճ ունեն իրար հետ: Ոչ մի դատաստանում չի վերջանում նրանց վեճը, տևում է երկար տարիներ և հաճախ իրենց ամբողջ կյանքն ու կայքը դնում են էդ վեճի վրա, մինչև կարողանում է մեկը մյուսին խեղդել, գետնին հավասարել կամ հենց երկուսն էլ փչանում են:

Մամուլ կա: Տասնյակ տարիներով ու անհամար դեպքերով փորձված է, էլ հայիոյանք, էլ գրպարտություն, էլ ափաշկարա սուտ, էլ չարախոսություն, կեղծավորություն: Նեղ թայֆականությունը հո ոչ մի գյուղում գուցե էնքան անվայել կերպարանք չի առել, որքան սրա մեջ: Մի հայտնի հրապարակախոս պատմում էր, թե պարզ խոսում էին մեր խմբագրատանը, թե էս կամ են գրողին, ինչքան էլ լավ գրվածք հրատարակի, միշտ պետք է զարկել, ծաղրել կամ լռել, մի խոսքով ամեն կերպ աշխատել սպանել, միայն նրա համար, որ մեզ հետ չի, մեր թայֆիցը չի:

Էդպես էլ մտեք ազգային, հասարակական, գրական գործիչների մեջ: Մեկը մյուսի հռչակն ու հաջողությունը տանել չի կարողանում:

Հիմի եկեք ուսուցիչներին տեսեք: Դասերից ավելի շատ են աշխատանքի վրա են, որ իրար ոտի տակ փորեն, և շարունակ մի որևէ չնչին դեպք, որ կարելի էր ընկերական շրջանում հեշտ վերջացնել, ազգային հարց դարձրած, տարիներով ճգնում են պաշտոնական ճանապարհով, դատարանով ու մամուլի էջերում մեկը մյուսին անվանարկել, հալածել ասպարեզից ու սպանել բարոյապես... ոչ մի մեղմություն, ոչ մի ներողամտություն, ոչ մի սահման չարությանը:

Ինչո՞ւ է էսպես:

Պարզ հասկանալու համար, երևույթի վրա պետք է նայել բնության ու պատմության օրենքների բարձրությունից, էն լայն, խաղաղ ու խոր հայացքով, որ նրանք միայն կարող են տալ: Ուրիշ ընդհանուր հանգամանքների հետ զարհուրելի ծնող է եղել մեզ համար մեր պատմությունը: Նա երկար դարերով մեզ դրել է բարբարոս ժողովուրդների ոտների տակ: Իսկ ամեն կենդանի գոյություն, որ ոտնատակ է ընկնում, եթե չի մեռնում, այլանդակվում է, դառնանում ու փչանում: Էսպես է բնության օրենքը:

Էն հասարակ վարունգի թուփն ինչ է. հայտնի է, որ եթե նա էլ ոտի տակ է ընկնում, էլ նրա պտուղը չի ուսվում, էնքան է դառնանում: Նրա համար էլ ձեզ թույլ չեն տալ, որ նրա թուփը ոտի տակով անեք: Էսպես դառնանում ու դաժանանում է և մարդը, նրա հոգին, սիրտը, միտքը, ու ներքին դառնությունը դուրս է տալի, հայտնվում է և աչքերում, և դեմքին, և խոսքերում, և գործերում, ամեն տեղ, ամեն ասպարեզում, ու ամբողջ կյանքը դարձնում է դառն ու դաժան: Եվ էս տեսակ կյանքը կունենա, այո, շատ բան, և «հառաջադիմություն», և «կուլտուրա», և «մամուլ», և «գրականություն», և «դպրոց», և «բարեգործություն», բայց էդ բոլորը ներսից ճիճվի կերած պտուղի նման են, և տառապում են հիմնական պակասություններով, մի ընդհանուր ցավով, որի ճարը դրսից անել չի կարելի: Էդ տեսակ կյանքը կտա և տաղանդավոր մարդիկ, սակայն նրանք էլ կլինեն դառն ու դաժան: Բայց նա չի կարող ծնել ազնիվ մարդիկ, բարի սրտեր ու բարձր ոգիներ, հենց էն, ինչը որ դարձնում է մի կյանք՝ գեղեցիկ ու հրապուրիչ, և մի ժողովուրդ՝ թանկ ու համակրելի:

Արդ՝ եթե մենք ունենք ազգային իմաստություն, հոգու արիություն և առողջ բնազդներ, անկարելի է աչքներս փակենք մեր էս ծանր հիվանդության առաջ և չզգանք, որ մեր հոգին շատ է դառնացած, մեր ներքին մարդը շատ է փչացած, և դրա դեմ կռվելու, առողջանալու առաջին պայմանը էն է, որ մենք և մեր սրտերում, և աշխարհի առաջ անկեղծ խոստովանենք ու ճանաչենք մեր դժբախտությունը: Ապա թե էդ փրկարար գիտակցությանը կհետևեն ինքնակատարելագործության բարձր ցանկությունն ու ազնիվ գործը: Ուրիշ ճանապարհ չկա, ներսից է լինելու հաստատ փրկությունը, որովհետև ներսից ենք փչացած:

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆ ՈՒ ՄԱՍՈՒԼԸ

Նա, ով երկար տարիներ բաժանորդ է եղել մեր թերթերին ու ընթերցող, լավ կլիներ մի նստեր ու հաշիվ տար ինքն իրեն, թե ի՞նչ է ստացել այդ թերթերից:

Էլ հեռու չգնանք, գոնե մեր կյանքից, իր շրջապատից ի՞նչ տեղեկություն ունի:

Տարիներով կարդացել է՝ ժողովուրդ, ժողովուրդ...Ո՞վ է այդ ժողովուրդը, ի՞նչ է ուզում, ինչո՞ւ են միշտ նրա անունը տալի. արդյոք հասկացե՞լ է այդ ընթերցողը:

Տարիներով գավառից, գյուղից թղթակցություններ է կարդացել. այսինչ գյուղում սա նրան սպանեց, թունդ երաշտ է, այնպիսի խոշոր կարկուտ եկավ, որ ծերերը չեն հիշում, տերտերը սգեստ է կամ քյոխվի ընտրություն կա... Տարիներից հետո արդյոք սրա ընթերցողը թեկուզ հեռավոր ծանոթություն ունի՞, թե ինչ բան է հայ գյուղը, ով է հայ գյուղացին և որն են նրա ցավերը:

Գուցե այդ թերթերը անկողմնապահ ու լուրջ զբաղվել են հայ դպրոցի խնդրով և բազմակողմանի քննության առարկա են դարձրել նրա ուսումնական ու տնտեսական կյանքը և իրենց ընթերցողների համար պարզել են այդ «լուսավորության տաճարը» ներսից ու դրսից: Երբեք: Աղմուկներ, աղմուկներ այսինչ հոգաբարձուի կամ այնինչ ուսուցչի չորս կողմը, մեծ մասամբ լիքը հետին մտքերով, կուսակցական կրթով ու անձնական վիրավորանքներով:

Կարելի է այդ թերթերը հայ ընթերցողի առջև բաց են արել հայ եկեղեցու և հայ հոգաբարձուի պատկերը, որոնց անունից խոսել են ու խոսում են շարունակ: Երբեք: Ինչ գրել են, եղել են կամ բարեկամի գովասանք կամ թշնամու բամբասանք, և մինչև այսօր էլ նրանց ընթերցողը լավ չի հասկանում, թե ինչու են նրա փեշիցը բռնել: Նա գիտի միայն հրեշներ ու հրեշտակներ, ուրիշ ոչինչ:

Սակայն գուցե թե հայ լրագրի ընթերցողը մի որևէ ճաշակավոր ու անաչառ խոսք է լսել իր թատրոնի կամ իր գրականության մասին: Կրկին նույն պատասխանը՝ շատ քիչ դեպքերի բացառությամբ: Եղիր թեկուզ շատ տաղանդավոր դերասան, միևնույն է, չես ազատվելու ծաղրից ու հալածանքից,

եթե այս կամ այն պատճառով թերթն ընկավ քեզ հետ: Գալով գրականությանը, գրողներ կան, որ ամբողջ ժողովրդի հարգանքն ու համակրանքն են վայելում, հոբելյաններ են տոնում, բայց դեռ ոչ մի մարդավարի խոսք չեն լսել այդ թերթերից: Հաճախ միայն հայիոյել են և ամեն կերպ աշխատել են խեղդել կամ թույլ չտալ, որ անունը դուրս գա հրապարակ: Շատ է տարօրինակ, շատ է զարմանալի, բայց փաստ է: Վերջապես հայի կյանքում խոշոր դեպքեր են տեղի ունեցել, աղետներ ու շարժումներ են եղել: Գուցե թե այդ մամուլը անկողմնապահ ու բազմակողմանի քննության է ենթարկել այդ երևույթները: Դարձյալ նույնը, միշտ նույնը՝ կամ օվսաննա կամ հայիոյանք: Գնա ինչ կուզես դրանից հասկացիր:

Եվ մեր այն բազմությունը, որ կրթվել է այդ մամուլի վրա, զարմանալի թեթև, մակերևութորեն դատել ու հեշտ դատապարտել է սովորել, խոսքն ընչի մասին ուզում է լինի, հայիոյել, ցեխը կոխել կամ բարձրացնել, երկինք հանել, դեմն ով ուզում է լինի: Չի սիրում բնավ առարկել կամ հիմնավորել իր առարկությունները, չգիտի հարգանք տածել դեպի հակառակորդը և նեղություն չի քաշում գործի էությունը հասկանալ:

Խոսքս վերջացնելով ավելին ասեմ, որ այդ թերթերը հոգս չեն քաշում՝ գոնե մի տանելի լեզու ունենային, և հայոց լեզվի աղճատման ու աղավաղման ամենամեծ պատճառներից միմն էլ հենց ինքը՝ հայ թերթն է:

Եվ չի ուղղվելու հայ թերթը, մինչև չտեսնի՝ իր դեմ կանգնած է այն ընթերցողը, որ հասկանալ ու պահանջել գիտի, որ թույլ չի տալ իրեն հետ ամեն բան խոսել և ամեն ձևով խոսել:

Իսկ երբ հորիզոնի վրա կերևա այդ պատկառելի ընթերցողը – նա, հայ թերթը, ստիպված կլինի իրեն հավաքելու, «գոհաբերություն» անելու և կարգին աշխատակիցներ պահելու կամ եղածների հետ մարդավարի վարվելու, ստիպված կլինի բան տալու և տալու վայելուչ կերպով: Այդ օրը կլինի վախճանը աղմկարար ու ամբովանդակ հնի և սկիզբը բովանդակալի, անաչառ ու ազնիվ մի նոր հոսանքի, որ ցանկալի է այնքան և որ պետք է գա վերջապես:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԵՆՔ

Եվրոպական եւ ռուսական թերթերի էջերը մեծ մասամբ բռնված են քաղաքական հարցերով: Ինչո՞ւ. որովհետև այդ ժողովուրդները ապրում են քաղաքական մեծ պայքարներով, երկիրներ ու ազգեր տիրելու և կառավարելու ծրագիրներ ունեն, առևտուրի մեծ շուկաներ ու ազդեցությունների ասպարեզներ ձեռք բերելու խնդիրներ ունեն, միլիարդներով փոխառություն անելու, դաշնակցություններ կապելու հոգսեր ունեն, խաղում են իրենց ահռելի ուժերով, աշխարհքներ ու ազգեր են շարժում, և արթուն, ուշի՛ ուշով հետևում են ամեն մեկը մյուսի կամ ամբողջ աշխարհքի քաղաքական կյանքի ընթացքին, մանրամասն հաշվի են առնում դիմացիմի այս կամ այն շարժումը, նավերի թիվն ու զորաբանակը, աշխատում են գուշակել մեկը մյուսի տեսակցությունն ու խոսակցությունը, զբաղվում են դրանով, խորհրդածություններ են անում, և այդ պատճառով իրենց թերթերն ու հոդվածներն էլ նվիրում են դրանց:

Այս ամենը շատ է պարզ ու շատ է հասկանալի: Բայց մի բան, որ շատ է անհասկանալի ու անհեթեթ, այն է, որ մեր մամուլն էլ, մենք էլ ամենայն եռանդով միշտ հետևել ենք և հայ ընթերցողների հետ զրույց ենք արել, հաշիվ ենք տեսել քաղաքական այդ բոլոր դեպքերի ու դեմքերի մասին, շարունակ առաջնորդողներ ենք նվիրել մեկի ու մյուսի քաղաքականությանը, խորհրդածություններ արել, եզրակացություններ հանել, սխալներ գտել, և, թո՛ղ զարմանալի չթվա, նույնիսկ զգուշացրել ու սպառնալիքներ արել:

Եվ այս սովորությունը, այս աղաթը այնպես է արմատացել մեր մեջ, այնպես է տիրել մեր ուղեղին, որ, շատ է հավանական, շատերի զարմանքն են հարուցանելու մեր տողերը, թե՛ հապա ի՞նչ կերպ կարող է լինել: Կասեն՝ մենք կուլտուրական ժողովուրդ ենք, մենք մամուլ ունենք, ինչպե՞ս չհետևենք լուսավոր ազգերի քաղաքական կյանքին: Բայց երբ այդ կուլտուրական ժողովրդի մամուլի ներկայացուցչին, բարերարին

ու գյուղատնտեսին դուրս են անում հայ գյուղից, նոր են խոստովանում, թե չեն ճանաչել հայ գյուղացուն ու հայ գյուղը, մի խոստովանություն, որ նորերս արին «Մշակում»։ Կամ թե չէ, այդ քաղաքակիրթ բազմությունը, որ քանի-քանի անգամ տեսել է եվրոպական ազգերի կուլտուրական ու քաղաքական գործերի հաշիվը, նոր է իմանում, որ իր թեմական դպրոցներում աշխարհաբար հայերեն լեզու չկա, և հալածված է եղել իր գրականությունը նրանց մեջ, ինչպես վերջերս բացվեց «Յորիզոնի» էջերում։

Իսկ եթե մենք պետք է զբաղվեինք քաղաքականությամբ, այդ ամենից առաջ այն էր լինելու, որ մի ճշմարիտ հայացք լինեինք ստեղծած, մի պարզ վերաբերմունք լինեինք մշակած, դեպի այն պետությունները, որոնց ձեռքի տակ գտնվում ենք։ Մի գիտակցական, մտածված վերաբերմունք, որ գոյություն չունի ամենևին և միշտ առաջնորդվում ենք քանու հոսանքներով, նախապաշարումներով ու թյուրիմացություններով, ամեն անգամ էլ դառնությամբ հաշվելով մեր կոպիտ սխալներն ու կորուստները, ամեն անգամ էլ ամեն մեկս ետին թվով հանդիսանալով խելոք ու հեռատես, երբ եղածն անցել է անդառնալի։ Եվ ո՞րտեղից պետք է լինի այդ գիտակցությունն ու մտածված վերաբերմունքը, քանի որ միանգամայն տգետ ենք մեր նույնիսկ մոտիկ անցյալին և այսօրվա անցած դարձածին։

Այսպես է, դժբախտաբար, եվրոպական պետությունների քաղաքականության վրա խորհրդածող կուլտուրական ժողովուրդը։ Եզոպոսի աստղաբաշխի նման, որ, դիտակն աչքերին, աստղերը դիտելով, առանց իր ոտի տակի ճանապարհը նայելու առաջ է գնում ու գնում է ընկնում ջրհորը։

Անշուշտ, քաղաքական աշխարհից պետք է երբեմն-երբեմն տալ տեսություններ և այդ շատ է հեշտ, որովհետև պատրաստ գալիս է տպված, բայց առաջին ու մեծ տեղը պետք է բռնեն մեր աշխարհքը, մեր կյանքը, այդ կյանքի հարցերն ու նրանց լուրջ, ամենակողմանի ուսումնասիրությունը, այն, որ դժվար է, և գուցե դրա համար էլ ամենից քիչ տեղ է ունեցել մեր մամուլի մեջ։

Ֆյոդոր Իվանովիչ Շալյապինի կարծիքը

- Դուք խնդրում եք ասել իմ կարծիքը մամուլի մասին: Ահավասիկ... Քննության ժամանակ ուսուցիչը հարցրել է մի գիմնագիստի՝ ի՞նչ կարող է ասել Զուլիոս Կեսարի մասին: Եվ գիմնագիստը պատասխանել է. «Միայն լավը, պարոն ուսուցիչ»: Ահա և ես, խուսափելով հետագա խոսակցություններից՝ «Ի՞նչ եք դուք մտածում մամուլի մասին» հարցին նույն կերպ եմ պատասխանում՝ «Միայն լավը»: Բայց ես ինքս էլ զգում եմ, որ այս սրբազան դարձած պատասխանը հարցը չի սպառում և, ինչ էլ անես, ինչ-որ բան պետք է ասես...

Մամուլ, մամուլ...

Երբեմն դա հզոր ու հրաշալի ուժ է, որ ցնցում է հազարավոր մարդկանց բանականությունը, գահրնկեց է անում բռնապետերին ու փոխում է պետությունների սահմանները, ժողովուրդների ճակատագրերը: Այդ ուժը մի շաբաթում մարդուն դարձնում է նշանավոր և երեք օրում վայր է գցում պատվանդանից:

Բայց երբեմն մամուլն ինձ թվում է անուշիկ մանրավաճառուհի, որ ամեն առավոտ թեյասեղանի շուրջ զբաղվում է երազների մեկնությամբ՝ և նստում է այդ անուշիկ մանրավաճառուհին, մեկնաբանում է քնկոտ երազանքները, ու նրան թվում է, որ դա կարևոր է, պետք է ու հրաշալի է:

Պատմեն մի բնորոշ փաստ՝ ոչինչ չհավելելով ու չնվազեցնելով: Գավառական մի թերթ մի առավոտ մատուցեց նման մի «քնկոտ երազանք». «Շալյապինը պատրաստվում է իր հուշերը գրել»: Ես այդ ժամանակ հյուրախաղերի էի արտասահմանում, բայց եթե նույնիսկ Ռուսաստանում էլ լինեի, հերքում չէի գրելու: Զուշեր՝ թող լինեն հուշեր: Պատրաստվում եմ՝ պատրաստվում եմ: Թող այդպես լինի: Իրենք ավելին գիտեն:

Զոգուս խորքում նույնիսկ շնորհակալ էի թերթին ինձ մատուցված գաղափարի համար:

Մի ուրիշ թերթ սովորական վերընթերցումների ժամանակ՝ այդ «սենսացիային» հավելեց իր «ներդրումը»։ «Հուշերը գրվում են իտալերեն»։ Երրորդ թերթը միանգամայն տրամաբանորեն կշռադատեց, որ եթե հուշերը գրվում են իտալերեն, ուրեմն հրատարակելու են իտալացիները, և ավելացրեց. «Հուշերը հրատարակելու է իտալական հայտնի «Ռիկորդի» հրատարակչատունը»։ Զորրորդ թերթը առաջ գնաց՝ «Տպագրվում են, տպագրվում են»։ Դե եթե տպագրվում են, ուրեմն վաճառվելու են։ Իսկ ի՞նչ գնով։ Այդպիսի հուշերը 100 000 լիրայից պակաս չպիտի լինեն ու ավելացրեց իր կողմից. «Հուշերը վաճառվում են 100 000 լիրայով»։ Հինգերորդ թերթը շատ զվարճալի հրատարակություն էր ու դիտարկեց. «Սովորական, չոր, ոչինչ չասող լուր է, ոչ մեկին չհետաքրքրող։ Պետք է գունագարդել», ու ազատություն տվեց իր երևակայությանը. «Հավաստի աղբյուրներից մեզ հայտնում են, որ Շալյապինի ձեռագիրը անհայտ չարագործները հեղինակից գողացել են։ Աննկարագրելի է դժբախտ հեղինակի՝ Օլոֆերնի ու Բորիս Գոդունովի լավագույն դերակատարի, վիշտը»։

Եվ ահա այս վերջին լուրը նկատվեց մեծ ու ծանրակշիռ մի թերթում։ Պտտեց իր ձեռքում լուրջ, ծանրակշիռ ու մեծ թերթը, ուսերը թոթվեց ու գրեց. «Ահա թե ինչի է հասցնում մեր նշանավորների ինքնագովազդը... Թերթերը հաղորդում են, որ «Ֆյոդոր Շալյապինի հուշերը ինչ-որ ավագակներ հափշտակել են հեղինակից»։ Ինչո՞ւ նույն այդ Շալյապինը չի նշում, որ առևանգման ժամանակ եղել է արյունոտ ծեծկռտուք, որի ժամանակ ամեն կողմից մեկ տասնյակ մարդ սպանվել է։ Անոթ է այդքան լավ արտիստին, որ իրեն թույլ է տալիս այդքան կոպիտ «ամերիկյան հնարանքներ»։ Մի՞թե կշտացած Սոբինովի քրքրված դափնեպսակը նրան թույլ չի տալիս հանգիստ քնել»։

Ինձ են դատափետում։

Ու ոչ միայն ինձ, այլև Սոբինովին, որ տասը տարի առաջ ոչ թարմ օմարներ էր ճաշակել ու հիվանդացել էր (ժամանակին այդ մասին հաղորդել էին նույն թերթերը)։

Դեռ ոչինչ, եթե գործը այդքանով ավարտվեր: Դե, դատափետեցին՝ դատափետեցին: Ում հետ չի պատահի: Իսկ ավարտվեց նրանով, որ մոսկովյան թերթերից մեկը սկսեց «Իմ կյանքը» վերնագրով հոդվածներ տպագրել «Ֆյոդոր Շալյապին» ստորագրությամբ: Մեկ օր, երկու, երեք... Գաղափարը ակնհայտորեն կենսունակ էր...

Բայց երբ ես ընդվզեցի՝ չցանկանալով, որ ընթերցողին մոլորեցնեն, թերթը ինձ խոստացավ առերեսում այն անձի հետ, որը կհաստատի, որ ես, իրոք, գրել եմ ու գրում եմ հուշեր, որ առերեսման առաջ «գույները գցում եմ նույնիսկ սախալինյան ամենափորձված հանցագործները» և իր համար շատ հետաքրքիր է կգունատվե՞մ ես:

Ի՞նչ կասես ես մամուլի մասին:

Կա նրբանկատ, խելամիտ, արտիստի անձնական կյանքին հարգանքով վերաբերվող մամուլ, բայց կա և այնպիսին, որ կմոտենա քեզ, ոտքից գլուխ կչափի ու մտահոգ կասի.

-Հըմ... Երգում ես, հա՞... Հազարներով հոնորարներ ես շորթում: Դե առ քեզ, որ էլ չերգես...

Զգիտեմ, գուցե դա ճաշակի հիվանդագին այլասերում է, բայց ինձ ավելի գրավում է առաջին տեսակը: Եվ այդ լուրջ մամուլին ես դիմում եմ լուրջ խնդրանքով.

-Մի մեղադրեք ինձ, որ ավազակները գողացել են իմ հուշերի ձեռագիրը, նախ պարզեք, հետո մեղադրեք ինձ այս կամ այն թատրոնի տնօրենի հետ վեճի համար, և ինձ հապճեպ բոյկոտ մի հայտարարեք այն պատճառով, որ ես իմ լավագույն ընկերոջ հեծանիվն եմ գողացել, քաղաքի բանուկ փողոցում պարել եմ ու հետո կրակ եմ տվել խեղճ այրու տնակը... Հնարավոր է, որ շատ բան չափազանցված է...

Հավարտ կասեմ՝ բոլորը, ովքեր երբևէ լսել են ինձ, ում ես որևէ բավականություն եմ պատճառել իմ երգով, և, վերջապես, բոլորը. որ գրել են իմ մասին ու կարդացել են իմ մասին՝ հասկացեք իմ տարօրինակ, արտառոց, զվարճալի վիճակը թեկուզ այսպիսի կենցաղային, սովորական իրավիճակում.

Մտա ռեստորան՝ ընթրելու: Նստեցի: Նստած եմ, ինձ ճանաչեցին: Ծոճվելով ինձ է մոտենում մեկը ու հենվում է սեղանին.

-Պարրոն Շ...յապին: Այո՞: Ֆյոդոր Իվանովի՞չ: Շատ ուրախ եմ: Սիրում եմ քեզ, գրողի տարած, խոնարհվում եմ: Խոնարհվում եմ: Համբուրիի ինձ: Հա՞... Դե... Համբ... ըիր... Ինչո՞ւ չես ուզում: Մեծամտացե՞լ ես, հա՞: Որովհետև դու Ֆյոդոր Շալապինն ես, իսկ ես միայն Նիկիֆոր Շուպակովը: Քեզ հետ եմ է...

Եվ ահա նա խոնավ ձեռքերով ձգվում է դեպի ինձ, ջանալով ճարպկորեն բռնել իմ գլուխը ու շուրթերիս դրոշմել իր համբույրը:

Ու եթե ես համբերությունից դուրս եկած նրան հրեմ, գիտե՞ք, թե ինչ կասեն իմ մասին:

«Հանրահայտ բաս ու ծեծկռտուքի առավել հանրահայտ սիրահար Ֆ. Շալապինի երկրպագուներից մեկը մոտեցավ նրան՝ արտահայտելու իր հարգանքը նրա տաղանդի նկատմամբ: Հոգու անկեղծ պոռթկումին ի պատասխան Շալապինը ծեծեց նրան: Ծեծեց նրան, ով ուզում էր ողջագուրվել: Ահա ինչպիսին են նրանք՝ ռուսական բեմի քուրմերը»:

«Синий журнал», 1912, թիվ 50

ԴՐԱԽՏ ՏԱՆՈՂ ՍԱՆԴՈՒՂՔԸ

(Բնօրինակից)

*Մոսկվա-Բելոռուսկայա կայարանի գրադարան
(1-ին Մեշչանսկայա փողոց) տանող սանդուղքները
ամբողջությամբ սառցակալել են: Լիակատար խավար է,
բանվորները ընկնում են ու ջարդուխուրդ լինում:
Բանթթակից*

Բանվոր Կոսինը հաջող ընկավ: Դղրդոցով երկրորդ հարկից հասավ առաջին, հարթակում գլխով շրջվեց առաջ և դուրս սղդաց փողոց: Նրա ետևից հասավ գլխարկը, գլխարկի ետևից՝ Լև Տոլստոյի հեղինակած «Պատերազմ և խաղաղություն» գիրքը: Գիրքը տեղ հասավ կռնակի վրա, թերթերը բացուխուփ անելով ու Կոսինի կողքին կանգ առավ:

- Չ՞ը, ո՞նց է,- հարցրին ներքևում իրենց հերթին սպասողները:

- Տաբատս պատռվեց,- մռայլ ու խուլ պատասխանեց Կոսինը,- լավ տաբատ էր, կինս Սուխարևկայում էր առել,- և ձեռքով շոշափեց հրաշալի աստղային պատռվածքը ազդրի վրա:

Հետո վերցրեց Տոլստոյի ստեղծագործությունը, դրեց գլխարկը ու կաղալով տուն գնաց:

Երկրորդը Բալչուգովը հանդգնեց:

- Ես քո հախից կգամ, ես քեզ կհաղթահարեմ,- քթի տակ հոխորտում էր նա, կրծքին սեղմելով Գոգոլի երկերի ժողովածուի միհատորյակը,- ես գուցե, 15 թվին Կարպատներ են բարձրացել ու ձայն չեն հանել: Երկու անգամ էլ վիրավորվել են... Ուսապարկը թիկունքիս, հրացանը ձեռքիս, սապոգներով, իսկ այստեղ՝ Գոգոլի հետ... Գոգոլի հետ ու չհաղթահարե՞մք... Ես ուզում եմ «Կոմունիզմի այբուբենը» վերցնել, ես... վայ ձեր ի՞նչն են ասել (նա կորավ անթափանց խավարում)... Այ, խորը գնաք, ձեր գրադարանն էլ հետը...

Նա փորձեց շոշափելով կառչել անտեսանելի բազրիքից, բայց այն ակնթարթորեն անհետացավ: Հետո ձեռքից դուրս պրծավ Գոգոլը ու մեկ վայրկյանում հայտնվեց փողոցում:

- Օ՞խ,- ճչաց Բալչուգովը, զգալով, որ սատանան իրեն կտրում է սառցակալած սանդուղքներից ու քաշ է տալիս դեպի անդունդ:

- Փըրկ...,- սկսեց նա ու չավարտեց:

Ոտքերի տակի սառցե բլրակը նրան ինչ-որ տեղ հրեց, որտեղ էլ հանդիպեց երկաթե հեղյուսը: Բալչուգովը կյանքում ձախողակ էր ու հեղյուսը «հարմարվեց» ուղիղ նրա ատամնաշարին:

- ...Փըրկ...,- տնքաց Բալչուգովը՝ գլխիվայր ցած ընկնելով:

- ...ե՛ք,- ավարտեց նա՝ արդեն ձյան վրա նստած:

- Դու ձյունով մաքրի,- խորհուրդ տվեցին նրան սպասողները՝ տեսնելով, թե ինչպես է Բալչուգովը գեղեցիկ կարմիր արյան շիթեր շաղում շուրջբոլորը:

- Ոչ թե ջուռով,- պատասխանեց Բալչուգովը (նրա այտը թոպե առ թոպե ավելի էր ուռչում), այլ դազանակով պետք է խփել էշ գրադարանավարի գլխին ու ակունքի դեկավարության էլ... ու քիթումռութով... էշ շանդուղքով...

Նա ձեռքերով շոշափեց ձյունը ու հավաքեց «Տարաս Բուլբայի» էջերը: Հետո ոտքի կանգնեց ու բռնեց տան ճամփան:

- Փոխեցի գիրքը,- մռթմռթաց նա՝ շփելով այտուցված այտը,- ա՜յ թե փոխեցի...

Խավարը կուլ տվեց նրան:

- Միտյա, ի՞նչ ես ասում, չփորձե՞նք,- անվստահ հարցրեց սպասողներից մեկը, ախր ուզում եմ թերթ կարդալ...

- Թող գրողի ծոցը գնան,- պատասխանեց Միտյան,- գնանք՝ որ սրանց օ՞րն ընկնենք... մեռնե՞նք, հա՞... ես նոր եմ ամուսնացել: Կինս անմա՞րդ մնա: Տո՛ւն գնացինք:

Խավարը նրանց էլ կուլ տվեց:

ՌԱԴԻՈՅԻ ՄԱՍԻՆ

Ամոթ պետք է զգա այն մարդը, ով օգտագործում է սովորական ռադիոընդունիչում կերպավորված գիտության հրաշքները՝ դրանք գնահատելով նույնքան նվազ, որքան բուսաբանական հրաշքները՝ այն որոճացող կովը:

Չմոռանանք՝ ինչպես կապի այդ հրաշալի միջոցը մարդկության սեփականությունը դարձավ: Գիտական բոլոր նվաճումների աղբյուրը Աստծո շնորհած հետաքրքրասիրությունն է անխոնջ փորձարարին ու ինժեներ-գյուտարարի ստեղծարար երևակայությունը:

Հիշենք Էրստեդին, ով առաջինը բացահայտեց էլեկտրական հոսանքի մագնիսական ազդեցությունը: Հիշենք Ռեյսին, ով առաջինն օգտագործեց այդ ազդեցությունը՝ ձայնի էլեկտրամագնիսական ծագումնաբանության մեջ, Բեյլլին, ով կարողացավ զգայուն հաղորդիչների միջոցով խոսափողի մեմբրանի վրա ընկնող ձայնային ալիքները վերածել փոփոխական էլեկտրական հոսանքի: Հիշենք Մաքսվելին, ով մաթեմատիկորեն ապացուցեց էլեկտրամագնիսական ալիքների գոյությունը, և Յերցին, ով առաջինը դրանք ստեղծեց կայծի օգնությամբ: Առանձնահատուկ հիշենք Լիբենին, որ իր Ֆլեմինգի դիոդով դարձավ էլեկտրական ալիքների անհամեմատելի դետեկտորի գյուտարարը, ինչը միաժամանակ կատարյալ պարզագույն սարք էր էլեկտրական ալիքների առաջացման համար: Երախտագիտությամբ հիշենք անհայտ տեխնիկների բանակը, որ պարզեցնելով՝ ռադիոսարքերը դարձրեց հանրամատչելի:

Իրական ժողովրդավարությունը առաջին անգամ հնարավոր դարձավ գիտնականների շնորհիվ, որ ոչ միայն թեթևացրին մեր ամենօրյա աշխատանքը, այլև համընդհանուր սեփականություն դարձրին արվեստի ու գիտության նվաճումները, որոնցով հիանալը մինչև վերջերս միայն ընտրյալների

մենաշնորհն էր: Այդպիսով գիտնականները ամբողջ ազգեր արթնացրին մեռյալ ձանձրությից:

Ռադիոհեռարձակումը իր տեսակի մեջ եզակի գործառնություն է իրականացնում. նպաստում է ազգերի մերձեցմանը: Այն կարելի է օգտագործել բարեկամության զգացումը ամրապնդելու համար, որ այդքան արագ փոխարկվում է անվստահության ու թշնամանքի: Մինչ այժմ մարդիկ միմյանց մասին տեղեկանում էին միայն մամուլի ծուռ հայելու միջոցով: Ռադիոն եթեր է բերում կենդանի մարդկանց և ներկայացնում նրանց հիմնականում լավագույն կողմերով:

ՕՐԱԳՐԱՅԻՆ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ

14. III. 1934

Մահվան մեջ միշտ կա ինչ-որ խայտառակ, ստորացուցիչ, անոթալի բան: Գոնե այսպիսի տպավորություն է միշտ թողել իմ վրա ինձ անձամբ ծանոթ մարդկանց մահը: Երբ տեսել եմ ինձ ծանոթ մարդկանց դագաղում՝ միշտ այս է եղել իմ առաջին զգացմունքը: Կարծես մեռնողը մի ինչ-որ ծայր աստիճանի աններելի, քստմնելի, կեղտոտ հանցանք է կատարել – թե մեր, այսինքն կենդանի մնացողների, թե, մանավանդ, իր հանդեպ: Թե ինչից է առաջ գալիս այս տպավորությունը – չգիտեմ: Երևի կյանքի հանդեպ ամենամեծ հանցանքը նրա բացասումն է, հերքումը: Տարօրինակն այն է, որ քո ողջ գիտակցությամբ զգում ես, որ ամենից քիչ այդ բանում մեղավոր է մահացողը, բայց և արդեն ամենից շատ նրա դեմ ես դառնանում և ... լցվում քստմնելի վախով ու զզվանքով: Այդ զգացմունքը մի փոքր նման է այն արգահատելի զզվանքի ու արհամարհանքի զգացմունքին, որ մարդու մեջ առաջացնում է թղթախաղում անաջողակ մարդը. տարվում է, տարվում է վերջին ունեցածը, պարզապես թուղթը չի գալիս,- և, փոխանակ խղճալու,- արհամարհանք ես զգում և զզվանք դեպի նա...- Կենդանի, առողջ, նորմալ մարդը առհասարակ չի սիրում դժբախտությունն ու անաջողակությունը: Իսկ ինչ է մահը - եթե ոչ ամենածանր, ամենամեծ «տանուլ տալը», անաջողությունը:- Եվ այս չէ՞ պատճառը, որ առողջ, լիարյուն ազգերը չեն սիրում հայերին, որ հաճարեղ տանուլ տվող դժբախտներ և անաջողներ են, քստմնելի լինելու աստիճան թշվառ ու անաջողակ...Եվ ի՞նչ մոլորություն, որ իբր թշվառությունը վեհ է և ազնիվ...Արգահատելի է թշվառությունը, ինչպես մահը - և ուրիշ ոչինչ...

15. III. 1935

... Իսկ ռուսական գրական ապողոնյան հանճա՞րը... Նա իր լավագույն արտահայտությունը գտել է հանճին Ա. Պուշկինի - և... մնացել է... մենակ... Եվ սա էլ է չափազանց հետաքրքիր, որ ռուսական կուլտուրայի մեջ **դրական** ապողոնյան հանճարի ներկայացուցիչը սերում է... Աֆրիկայից: ...Եվ մինչև այս չունի ոչ մի շարունակող ու հետևող (իր) լուսավոր գծին... Պուշկինը – ռուսական կուլտուրայի միակ **դրական**, (շինարար) սկզբունքն է - և մնացել է մենակ... Բոլորը նրան երկրպագում են, բայց ոչ ոք նրան չի հետևում...

18. III.

Լենինը հիանալի, հանճարեղ կերպով գլխի է ընկել, որ մարդկության գլխին թափվող չարիքների ամենամեծ աղբյուրներից մեկն էլ «գաղտնի դիպլոմատիան» է և այդ պատճառով իր մեծագույն հեղափոխությունն սկսեց այդ դիպլոմատիայի գաղտնի վավերաթղթերի հրապարակումով: Բայց բանն այն է, որ քանի դեռ աշխարհիս երեսին գոյություն ունի պետությունը - դիպլոմատիան, ինչպես ընդհանրապես քաղաքականությունը, լինելու է գաղտնի և միշտ «մաքուր քաղաքականությամբ» զբաղվող (այսինքն՝ որոնց **պրոֆեսիան** է քաղաքականությունը) մարդիկ, հենց իրենց **պրոֆեսիայի**, իրենց գործի բնույթի բերումով, լինելու են մնացած մարդկությունից չինական պարիսպներով ծածկված մի կաստա, որոնք ապրում են մի տեսակ կրկնակի կյանքով: Եվ ինձ վրա միշտ մի տեսակ միստիկական տպավորություն են թողնում այդ մարդիկ, նայում ես՝ մարդ է, ինչպես և դու, սակայն զգում ես յուրաքանչյուր վայրկյան, որ նա բացի բոլորին հայտնի իր կյանքից ապրում է և մի այլ, բոլորովին թաքուն կյանքով, գիտե բազմաթիվ բաներ, որ դու, հասարակ մահկանացուդ, երբեք չես իմանա, և, որ ամենաճնշիչն է - **իրավունք** չունես իմանալու... Դուրս է գալիս այսպիսի մի դրություն, հենց քո կողքին, քեզ հետ կողք-կողքի, ապրում է մարդկային մի ամբողջ շերտ, քեզ նման մարդիկ, մի ամբողջ խավ, որ զբաղվում է ինչ-որ բոլորից թաքուն գաղտնի կյանքով, գործ ունի յուրա-

քանցյուր օր այսպիսի դեպքերի ու փաստերի հետ, որոնք մնացած մարդկության համար մի տեսակ «փակ աշխարհ» են - և այդ ամբողջը հանուն այդ միևնույն մահկանացուների շահերի լավագույն հետապնդման... Միտքս սխալ ըմբռնելուց խուսափելու համար ես պետք է ասեմ, որ ի նկատի ունեմ այսպես կոչված «քաղաքական մարդկանց» գործունեության առօրյա, **գործնական** բովանդակությունը, ընթացիկ քաղաքական գործունեությունը, այդ գործունեության կոնկրետ պարունակությունը (ընթացիկ բանակցություններ, պետական ընթացիկ հարցերի քննարկում, կառավարական փոփոխություններ և այլն) - այսինքն «քաղ.մարդկանց» գործունեության այն կողմը, որը բոլոր (ժամանակներում) և բոլոր սիստեմներում ընթանում է մնացած մարդկությունից գաղտնի,- և ոչ թե այդ մարդկանց գործունեության ընդհանուր իդեական բովանդակությունը, որ, իհարկե, երբեք էլ գաղտնի չէ և չի էլ կարող լինել: Եվ ահավասիկ այն հանգամանքը,- այսինքն այն, որ մարդկային հասարակության մեջ մի շարք մարդիկ իրենց գործի բնույթով հարկադրված են ամբողջ ժամանակ ապրել մնացած մարդկությունից թաքուն, նրանց տեսողությունից ծածկված ինչ-որ երկրորդ կյանքով,- այս հանգամանքը բնականորեն մշակում է այդ մարդկանց մեջ մի հոգեբանություն, որ հատուկ է «ընտրյալներին»: - Քաղ. գործունեությամբ զբաղվող մարդը բնականորեն պետք է որ իրեն բարձր զգա իր շրջապատից, իրեն շրջապատող «հասարակ մահկանացուներից», որոնք ոչ միայն ոչ մի տեղեկություն չունեն այս «ընտրյալների» նեղ շրջանակում կատարվող դեպքերից, առօրյա անցուդարձից, այլև իրավունք էլ չունեն ունենալու, և ինքն էլ իրավունք չունի ասելու: - Սրա վրա ավելացնենք և այն, որ այդ «ընտրյալների» գործունեությունը ոչ թե սովորական մարդկային գործունեություն է, որ կարող է վերաբերել միայն իրենց՝ այդ գործունեությամբ զբաղվող մարդկանց, այլ մի գործունեություն, որ ամբողջովին վերաբերում է ուրիշներին, անմիջականորեն վերաբերում է նրանց կյանքին և ճակատագրին,- և պատկերը ավելի ահռելի կդառնա: - Եվ քանի դեռ չի վերացել այս, այսինքն քանի դեռ մարդկային հասա-

րակության մեջ այդ հասարակության մի չափազանց չնչին մասը **պաշտոնապես** ապրում է նույն հասարակության վիթխարի մեծամասնությունից գաղտնի գործունեությամբ, և այն էլ մի այնպիսի գործունեությամբ, որից կախված է այդ մեծամասնության կյանքը իր բոլոր առօրյա մանրամասնություններով,- քանի դեռ մարդկային հասարակության մեջ սա կմա այսպես - ավելորդ է երազել անգամ, որ քաղաքականությունը կարող է դառնալ յուրաքանչյուրի սեփականություն (խոսքը, իհարկե, վերաբերում է **միևնույն դասակարգին** պատկանող մարդկանցից յուրաքանչյուրին): Քանի դեռ այսպես է՝ միշտ էլ հասարակության մեջ կլինեն պատրիկներ և պլեբեյներ - և այն էլ այս հակադրության ամենավատթար առումով: Քանի որ՝ եթե մարդկային բանականությունը չի ուզում հաշտվել, որ գոյություն ունեն «պատրիկներ և պլեբեյներ» սոցիալական պատճառներով (այսինքն՝ ես պատրիկ եմ, որովհետև **հարուստ** եմ, իսկ դու պլեբեյ ես – քանի որ **աղքատ** ես.- Մարքսից հետո մենք գիտենք ավելի քան լավ, որ այս տարբերությունը մարդկային հասարակության մեջ բնավ էլ չի (բխում) մարդկանց հոգևոր կարողություններից) - էլ ինչպես կարելի է հաշտվել, որ այդ տարբերությունը գոյություն ունենա... չգիտես թե ինչ պատճառով: - Մի՞թե x-ը, որ զբաղվում է քաղաքականությամբ, ավելի է խելացի, ընդունակ, քան y-ը, որ զբաղվում է, ասենք, նկարչությամբ... Կարող է պատահել ճիշտ հակառակը: - Այնինչ քաղաքականությամբ զբաղվող x-ի «երկրորդ» կյանքը ամբողջովին թաքնված է y-ից, x-ի փաստացի տեղյակությունը քաղաքական կյանքի ընթացիկ, գործնական անցուդարձից տասնյակ հազար անգամ ավելի է, քան y-ը,- և ընդհանրապես այս վերջինիս հոգևոր տեսադաշտից միանգամայն դուրս է մարդկային հասարակության տվյալ շրջանի քաղաքական կոնկրետ առօրյայի այն ամբողջ գունավորը, որը կազմում է այդ x-ի ամբողջ «երկրորդ» կյանքը... Էլ ո՞նց այդ x-ը, որքան էլ հոգեպես նա փոքր ու ողորմելի լինի y-ից,- էլ ո՞նց նա իրեն չզգա և չհամարի «ընտրյալ», իսկ y-ին – խեղճ քաղքենի (обывateľ) , որը ապրում է, շնչում, կին ու երեխա ունի, նույնիսկ գրքեր է կարդում ու գրում - այնինչ ոչ

մի տեղեկություն չունի, թե հենց իր կողքին, համարյա իր «քթի տակ», ինչ է կատարվում ներկայումս մի այնպիսի կարևոր ասպարեզում, ինչպիսին է քաղաքական կյանքը...

Բայց սա ունի իր հակառակ կողմը: Եթե մի կողմ թողնենք քաղաքական հանճարներին և վերցնենք այդ «կաստային» պատկանող միջին, միջակ անհատներին, կտեսնենք, որ համարյա միշտ այս վերջիններս իրենց հոգևոր ունակություններով պատկանում են «մտածող մարդու» տիպի բավական ողորմելի տեսակին: Ջրկեցեք այդ «կաստայի» միջակ ներկայացուցչին դիրքից ու պաշտոնից և կտեսնենք, որ ձեր առաջ կանգնած է մի սովորական, հաճախ ավելի քան սահմանափակ հոգևոր ունակությունների տեր անձնավորություն: Եվ այս չէ՞ պատճառը, որ այնքան շուտ են «խուճանում» քաղաքական ասպարեզը այս կամ այն պատճառով կորցրած մարդիկ, հաճախ նույնիսկ այնպիսիները, որոնք թվում էին հոգու և մտքի շտեմարան: - Եվ ես չգիտեմ կյանքում ավելի խղճալի և տխուր պատկեր, քան քաղաքական «նախկին գործիչն» է. մի՞թե այդպես է ստեղծագործությունից հրաժարված գրողը, նկարիչը, մտածողը...

Բայց սրան կասեն ...ք...սրտի մխիթարանք – մեզ, հասարակ մահկանացուներին համար...

Որքան դժվար է գրավոր կերպով արտահայտել այն ամենը, ինչ որ մտածում ես և մտածելիս քեզ թվում է, թե պարզ, թե հասկանալի: Գրելուց հետո ես կարդացի այս վերջին հատվածը և տեսա, որ չեն կարողացել արտահայտել բուն միտքս «քաղ. մարդկանց» և «սովորական մահկանացուների» միջև եղած տարբերության մասին: Այս խնդիրն ինձ շատ է զբաղեցրել, բազմիցս ես մտածել եմ, թե ինչն է, որ որոշ մարդկանց հարմարացնում է քաղ. կյանքի, իսկ նյուսներին – ոչ: Բացի այս՝ բազմաթիվ այլ հարցեր, կապված այս խնդրի հետ: Այս ամենի մասին հարկավոր է լավ մտածել և աշխատել ճշգրիտ կերպով գրի առնել այդ մտքերը, - մի բան, որ շատ ավելի է դժվար, քան ոտանավոր գրելը...

ԼՐԱԳՐՈՂ ՕՇԵՅՆԻԿՈՎՈՎ

Ուշ գիշերին լրագրող Օշեյնիկովը նստել էր գրասեղանի առջև ու գեղարվեստական ակնարկ էր գրում:

Այստեղ, իհարկե, հարմար է ընթերցողին ուրախացնել արտակարգ հաղորդագրությամբ առ այն, որ լամպի փափուկ լույսը զարմանահրաշ ստվերներ էր գցում լրագրողի դեմքին, որ տանը խաղաղ էր, և միայն հատակի տախտակներն էին ճռճռում, ինչ-որ տեղ (հեռու-հեռվում) կենտահաչ էր տալիս մի շուն:

Բայց ում են պետք բոլոր այս գրական մանրամասները: Ժամանակակիցները, միևնույն է, չեն գնահատի, սերունդներն էլ՝ կնգովեն:

Ուստի՝ համառոտ կլինենք:

Օշեյնիկովին բաժին ընկած թեման այնքան էլ հետաքրքիր չէր՝ պետք էր գրել ինչ-որ հոբելյանական նիստի մասին: Այդ նյութի շուրջ ծավալվելու տեղ այնքան էլ չկար: Բայց Օշեյնիկովը ոչ ընկճված էր, ոչ էլ իրեն կորցրել էր:

«Ոչինչ,- մտածում էր նա,- թեկուզև միայն մերկ տեխնիկայով կհաղթահարեմ: Ես, փառք Աստծո, շնացել եմ ակնարկի վրա»:

Առաջին տողերը Օշեյնիկովը գրեց առանց մտածելու: Օգնեց «մերկ տեխնիկան» և խմբագրի ճաշակի իմացությունը:

«Քաղաքային դրամատիկ թատրոնի ընդարձակ դահլիճը, իր երկու հարյուր հիսուն տեղով, եռում էր գլուխների ծովից: Յասարակայնության ներկայացուցիչները դուրս էին հորդում ամֆիթատրոնից ու պարտերից՝ բերկրալից գվվոցի ալիքներով լցնելով մեր վիթխարի թատերական զետեղարանը»:

Օշեյնիկովը կնոջից թեյ խնդրեց և շարունակեց գրել.

«Բայց ահա գլուխների ծովը լռում է: Էստրադայում հայտնվում է բոլոր հավաքվածներին ծանոթ հզոր, ասես ինչ-

որ ժայռից կոփված, Անտոն Նիկոլակիչ Գուսիլինի կերպարանքը: Դահլիճը ծփում է հանց անթիվ ծափողջուներին օվկիանոս»:

Եվս մի տասնյակ նման տողեր հեշտությամբ դուրս լողացին լրագրողի գրչից: Հետո դժվարացավ, որովհետև պետք էր նկարագրել նոր կերպար՝ գործկոմի նախագահ ընկեր Չիխակին:

Կերպարը նոր էր, իսկ արտահայտությունները՝ միայն հին: Բայց այստեղ էլ Օշեյնիկովը ելքը գտավ:

«Հոբեյանական ժողովի սեղանի ետևում եռանդուն քայլվածքով հայտնվեց ընկեր Չիխակի դեմքը: Դահլիճը պայթում է անդուլ ծափերի թնդացող մակընթացությունից: Բայց ահա ներկաների տարուբերվող ծովը, փրփրելով ու ալիքավորվելով բուռն հրճվանքից, մտնում է կենտրոնացած ուշադրության ափ»:

Օշեյնիկովը սկսեց մտահոգվել:

«Մտնելը մտնում է, իսկ հետո՞»:

Նա վեր կացավ սեղանի մոտից ու սկսեց նյարդային ման գալ սենյակում: Դա երբեմն օգնում է, որոշ իմաստով փոխարինում է ոգեշնչումին:

«Այսպես, այսպես,- մտածում էր նա,- եղ Չիխակին ես վատ չնկարագրեցի: Գուսիլինի կերպարանքն էլ բավականին տպավորիչ դուրս եկավ: Բայց զուտ գեղարվեստական մանրամասների պակաս է զգացվում»:

Օշեյնիկովի մտքերը կարծես շփոթվում էին:

«Սատանան գիտի՝ ինչ է,- մտածում էր նա,- երկրորդ տարին է՝ բնակարան են խոստանում նոր շենքում ու չեն տալիս: Իլյուշկա Կաչուրինին տվեցին, եղ ավագակ Ֆիակլինին տվեցին, իսկ ինձ...»:

Հանկարծ Օշեյնիկովի դեմքը լուսավորվեց մանկական քնքուշ ժպիտով: Նա մոտեցավ սեղանին ու արագ գրեց.

«Ժողովի նախագահի աջ բազուկի կողմում հայտնվեց վստահ, հաստատուն, լավ սափրված կերպարը բնակբաժնի մեր հոգատար նախագահ ընկեր Ֆ.Ձ.Գրուդաստիի: Նորից փոթորկվեց ծափահարությունների աղմուկը»:

-Ախ, եթե երկու սենյակ տա,-կրթոտ շշմջաց գեղարվեստական ակնարկի հեղինակը:- Բա որ հանկարծ չտա՞: Չէ, կտա: Հիմա պետք է որ տա:

Հոգեկան լիակատար հանգստության համար նա, այնուամենայնիվ, «ծափահարությունների աղմուկը» բառերի փոխարեն գրեց «ծափողջյունների դղրդոցը» և շռայլորեն ավելացրեց.

«Ընկեր Գրուդաստին նշանավոր տնտեսվարի հանգիստ հայացքով նայեց առաջին շարքերի տազնապով լռած դեմքերին, որ, կարծես թե, արտահայտում էին բոլորի կարծիքը. «Ղեմեր ընկեր Գրուդաստին իր գործը գիտի, նա վստահ մինչև վերջ կհասցնի շինարարությունը և արդարացի կբաշխի բնակարանները արժանավորների միջև»:

Օշեյնիկովը կարդաց գրածը: Ակնարկը վատը չէր, բայց գեղարվեստական մանրամասները դեռ քչություն էին անում:

Եվ նա խորասուզվեց ստեղծագործական դատողությունների մեջ: Շուտով ամառը կգա, արևը կփայլատակի, ճնճողուկները կծվվան, խոտերը կխշխշան... Ախ, բնություն, հավերժ պատանի բնություն... Պառկած ես սեփական ճոճանակի մեջ, սեփական ամառանոցում...

Օշեյնիկովը անուրջներից սթափվեց:

«Էխ, ես էլ ամառանոց ունենայի», -մտածեց նա՝ աչքերը կկոցելով:

Տեղնուտեղը լրագրողի գրչից դուրս հորդեցին ոգեշնչված նոր տողեր.

«Նախագահության անդամների խմբից առանձնանում էր խելացի, կարծես թե գարնանային արևով լուսավորված, աշխատունակ կիսադեմը ամառանոցային ենթաբաժնի ղեկավար ընկեր Կուլիկովի, այդ անխոնջ գործչի, որ կռում է մեր ամառային, առողջ, կուլտուրական, առույգ, ուրախ, ցնծագին հանգիստը: Ակամա մտածում ես, որ ամառանոցային գործը հուսալի ձեռքերում է»:

Գեղարվեստական ստեղծագործության տառապանքները ակոսեցին Օշեյնիկովի ճակատը խոր կնճիռներով:

Սենյակ մտավ կինը:

- Գիտես,-ասաց նա,-ինձ մեր Միշան անհանգստացնում է:
- Իսկ ինչ է եղել որ:
- Դե ինչ պիտի լինի՝ անբավարարներ է բերում դպրոցից: Զանկարծ երկրորդ տարին չթողնեն նույն դասարանում:
- Սպասի, սպասի,- անսպասելի ասաց լրագրողը:-Դա շատ կարևոր գեղարվեստական մանրամասն է: Հիմա, հիմա: Եվ ակնարկում նոր պարբերություն հայտնվեց:
- «Այս ու այնտեղ գլուխների ծովում առկայծում է ժողովրդական կրթության բաժնի վարիչ ընկեր Կալաչևսկու արտահայտիչ և ականա հարգանք ներշնչող դեմքը: Մտովի միացնում էս նրա կերպարանքը մանկական դեմքերի ծովի հետ, որ այդքան ազահորեն մղվում են դեպի մշակույթը, գիտելիքը, լույսը, դեպի ինչ-որ նորը»:
- Տեսնում ես, դու նստում ես,-ասաց կինը,- գիշերները աշխատում ես, իսկ այդ անբան Ֆիալկինը ձրի նավախցիկ ստացավ շոգենավում:
- Չի կարող պատահել:
- Ինչու՞ չի կարող: Կինն ինձ ասաց: Մի երկու օրից գնում են: Հիանալի ճամփորդություն է: Մի շաբաթ՝ այնտեղ, մի շաբաթ՝ ետ: Կարծեմ՝ նրանց նաև կերակրելու են պետության հաշվին:
- Տեսար դրան՝ շան մեկը,- ասաց Օշեյնիկովը՝ գունատվելով:- Էդ ե՞րբ հասցրեց: Դե լավ, մի խանգարիի ինձ քո դատարկաբանությամբ:
- Բայց ձեռքն արդեն ինքն իրեն գրում էր տաք ու արևոտ տողերը.
- «Իսկ ահա բոլոր աշխատավորներին մարզի սիրելի ղեկավարների թիկունքների ետևից երևում է գետային պետնավագնացության պետ Կայուտկինի առնական և խորապես համակրելի դեմքը, որ ցույց է տալիս անվերջ օրինակներ հարվածային, իսկապես ջրային աշխատանքի»:
- Ես վերջերս ինչ-որ անընդհատ գոտկատեղս ցավում է,- շարունակում էր կինը,- լավ կլիներ փոշիներ ճարեի, բայց հիմա դրանցից ոչ մի տեղ չկա:

- Ցավում է,-արձագանքեց ակնարկագիրը,-հիմա քո փոշիները քեզ դուրս կգրենք:

Օշեյնիկովը սրբեց քրտինքը և ստեղծագործական ուժերի տեղատվության զգացողությամբ շարունակեց գրել.

«Հանդիսատեսի ամբոխի մեջ փայլատակում է առողջապահության բաժնի մեր սիրելի վարիչի ամբողջ քաղաքում հանրահայտ պենսնեն...»:

Առավոտյան կողմ ակնարկն արդեն պատրաստ էր: Այնտեղ հիշատակված էին բոլորը՝ և թատրոնի տնօրենը, և «Գողիաթ» կինոթատրոնի տնօրենը, և ոստիկանության պետը, և նույնիսկ հրշեջ բաժնի պետը («...ուն խիզախությամբ լի հայացքը...»): Նրա մասին ակնարկագիրը նշել էր համեմայն դեպս՝ եթե մեկ էլ ու հրդեհ լիներ:

- Առավել լավ կհանգցնի,-գորովանքով մտածում էր նա,-ավելի եռանդուն, քան մյուսներինը:

Իր գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ նա չէր անդրադարձել միայն հոբեյարին:

- Ո՞նց առանց հոբեյարի,-զարմացավ կինը:- Ախր քառասուն տարի անթերի աշխատել է Բուսաբանական այգում:

- Իսկ ինձ ի՞նչ հոբեյարը,-նյարդայնացած ասաց Օշեյնիկովը:-Ինձ ի՞նչ Բուսաբանական այգին: Այ եթե պտղատու այգի լիներ, այն ժամանակ՝ ուրիշ...

Եվ նա կնոջը նայեց հանգիստ, լուսավոր ու ոչնչացնող հայացքով:

ՄԱԵՍՏՐՈՆ ՉԱՐՑԵՐ Է ՏԱԼԻՍ

(Նամակ ավելո՞ծ ծովից)

Տարիուկես առաջ Քի Վեստի իմ տան առաջ հայտնվեց մի երիտասարդ և հայտարարեց, որ այստեղ է հասել Մինեսոտայից, պատահական մեքենաներով, որպեսզի ձեր թղթակցին մի քանի հարցեր տա գրել սովորելու մասին: Այդ օրը վերադառնալով Կուբայից և պատրաստվելով մեկ ժամ անց կայարան ճանապարհել բարեկամներիս, իսկ մինչ այդ մի քանի նամակներ գրել, ձեր թղթակիցը՝ միաժամանակ շոյված և վախեցած նախատեսվող հարցաքննությունից, երիտասարդին առաջարկեց հաջորդ օրը գալ: Նա բարձրահասակ էր, շատ լուրջ տեսքով, վիթխարի ձեռքերով ու ոտքերով և կոշտ մազախրձով:

Պարզվեց, որ նա ամբողջ կյանքում երազել է գրող դառնալ: Ազարակուն մեծանալով՝ նա ավարտել է դպրոցը, հետո Մինեսոտայի համալսարանը, աշխատել է թերթում, հյուսն է եղել, մշակ, լուսնայափոխ և, թափառելով, երկու անգամ քայլանցել է ամբողջ Ամերիկան: Նա ցանկանում էր գրող դառնալ և բավականին սյուժեներ էր կուտակել: Նա շատ վատ էր պատմում այդ սյուժեները, բայց երևում էր, որ եթե ինչպես հարկն է փորձես, տարածվելու տեղ կգտնվի: Ու այնքան լրջորեն էր վերաբերվում գրողի աշխատանքին, որ կարելի էր ենթադրել՝ այդ լրջությունը կհաղթահարի բոլոր խոչընդոտները: Իր ձեռքով խրճիթ էր կառուցել Չյուսիսային Դակոտայում, ամբողջ մի տարի մենակ ապրել էր այնտեղ և անընդհատ գրել էր: Նա ինձ ոչինչ ցույց չտվեց իր գրածներից: Ասում էր, որ շատ վատն են:

Ես կարծում էի, որ նա համեստություն է անում, քանի դեռ ցույց չէր տվել մինեսոտյան թերթերից մեկում տպագրվածը: Ահավոր էր: Բայց շատ ուրիշները, մտածեցի ես, ավելի լավ չեն սկսել, իսկ այս պատանին այնքան արտառոց լուրջ է, որ

հույսեր է ներշնչում. գրողի գործին իսկապես լուրջ վերաբերմունքը երկու անհրաժեշտ պայմաններից մեկն է: Երկրորդը, ցավոք, տաղանդն է:

Բացի գրելը, երիտասարդն ուներ ևս մի կաշուն գաղափար: Նա անպայման ուզում էր ծովում լինել: Կարճ ասած՝ մենք նրան գիշերային պահակ վերցրինք մեր շոգենավակում: Հիմա նա քնելու տեղ ուներ և, երկու-երեք ժամվա գործից հետո, բավականաչափ ժամանակ՝ գրելու համար: Հագուրդ տալու համար ծովում լինելու նրա կրքոտ ցանկությանը, մենք նրան խոստացանք մեզ հետ վերցնել Կուբա ուղևորվելիս:

Նա հիանալի գիշերային պահակ էր, ջանադիր աշխատում էր և շոգենավակում, և իր ձեռագրերի վրա, բայց ծովում ուղղակի աղետ էր՝ դանդաղաշարժ, երբ պետք էր ճարպկություն, նա կարծես երկուսի փոխարեն չորս ոտք ու ձեռք ուներ, իրեն կորցնում էր, երբ վճռականություն էր պետք, դրսևորում էր անհաղթահարելի հակում ծովային հիվանդության նկատմամբ և գյուղացու նման տհաճությամբ էր լսում հրամանները: Բայց նա չէր հրաժարվում աշխատանքից, նույնիսկ ծանր և գլուխ հանում էր, եթե ոչ ոք չէր շտապեցնում:

Մենք նրան կոչում էինք «Մաեստրո», որովհետև ջութակ էր նվագում, իսկ հետո այդ անունը կրճատեցինք՝ «Մայս» թողնելով: Թարմ քամին այնքան հիմնավոր էր նրանից դուրս մղել ընկալունակության ու կողմնորոշման մնացորդները, որ ձեր թղթակիցը մի օր ստիպված էր ասել. «Մայս, դուք ակներևաբար կդառնաք փայլուն գրող, որովհետև ուրիշ ոչ մի բանի պետք չէք»:

Մյուս կողմից՝ նրա շարադրանքը ամեն անգամ ավելի լավն էր դառնում: Գուցե նա իսկապես էլ գրող դառնա: Բայց ձեր թղթակիցը, որ հաճախ է անտրամադիր լինում, այլևս երբեք շոգենավակ չի վերցնի սկսնակ գրողին և այլևս չի համաձայնի ամբողջ ամառը լողալ Կուբայի կամ որևէ այլ ավերի մոտ՝ գրողական տեխնիկայի հարցուպատասխանի ուղեկցությամբ: Եթե սկսնակ գրողների մեջ գտնվեն ուրիշ ցանկացողներ «Պիլար» - ով նավարկելու, թող կանայք լինեն, ցանկալի է՝ զեղեցիկ ու թող իրենց հետ շամպայն վերցնեն:

Ձեր թղթակիցն իր գործին վերաբերվում է, ի տարբերություն ամենամայա թղթակցությունների, բավականին լուրջ, բայց այդ մասին խոսել, բացի շատ հազվադեպ գրուցակիցների հետ, նա տանել չի կարողանում: Հարկադրված լինելով դատողություններ անել իր գործի մասին 110 օր շարունակ, այդ ամբողջ ընթացքում զսպում էի ամեն անգամ Մատեւորոյի վրա շիշ շարտելու ցանկությունը, երբ նա բացում էր բերանն ու ասում «գրող» բառը: Ձեր թղթակիցը գրավոր վերարտադրում է այդ դատողությունների մի մասը:

Եթե դրանք ինչ-որ մեկին հետ պահեն գրելուց, ուրեմն այդպես էլ պետք էր: Եթե դրանք ինչ-որ մեկին օգնեն, ձեր թղթակիցը շատ ուրախ կլինի: Եթե դրանք ձեզ տաղտկալի թվան, ապա թերթում բավականաչափ նկարներ կան, որ ձեզ կարող են զվարճացնել:

Իբրև արդարացում՝ ձեր թղթակիցը կարող է նշել, որ եթե նա ինքը 21 տարեկանում կարդար այս դատողությունները, կմտածեր, որ դրանց գինը 50 ցենտ է:

ՄԱՅՍ. Գրողի աշխատանքում ի՞նչ է նշանակում լավն ու վատը:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Լավ գրել նշանակում է ճշմարտացի գրել: Իսկ պատմվածքի ճշմարտացիությունը կախված է նրանից, թե հեղինակը ինչքան է ճանաչում կյանքը և ինչքան բարեխիղճ է աշխատում, որպեսզի, եթե նույնիսկ նա հնարում է, դա լինի՝ ինչպես իրական կյանքում է: Եթե նա չգիտի՝ տվյալ իրավիճակում ի՞նչ կանեն ու ի՞նչ կմտածեն մարդիկ, ապա ինչ-որ ժամանակ նրան կարող է օգնել պատահականությունը, կամ նա ընդհանրապես մասնագիտանում է հնարանքի մեջ: Բայց եթե նա շարունակի հետո էլ գրել այն, ինչ չգիտի, ապա միայն կեղծիք է ստացվելու: Իսկ մի քանի անգամ կեղծելուց հետո նա այլևս չի կարողանա ազնիվ գրել:

ՄԱՅՍ. Իսկ երևակայությունը:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ոչ ոք կարգին չգիտի՝ դա ինչ է, բացի այն, որ մենք դա ծրի ենք ստանում: Գուցե դա մեզ ժառանգական փորձով է տրվում: Ազնվությունից հետո դա երկրորդ

որակն է, որ անհրաժեշտ է գրողին: Որքան մեծ է նրա փորձը, այնքան ճշմարտացի է նրա հնարածը: Իսկ եթե նա կարողանում է բավականաչափ ճշմարտացի հնարել, մարդիկ կհավատան, որ այն ամենը, ինչ նա պատմում է, իրոք տեղի է ունեցել, և նա ուղղակի իբրև ռեպորտյոր, ամեն ինչ արձանագրել է:

ՄԱՅՍ. Բայց ինչո՞վ դա կտարբերվի ռեպորտաժից:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Եթե դա ռեպորտաժ լիներ, ոչ ոք չէր հիշի: Երբ դուք նկարագրում եք այն, ինչ այսօր է տեղի ունեցել, համաժամանակյա լինելը ընթերցողին ստիպում է կատարվածը պատկերացնել իր երևակայության մեջ: Մեկ ամսից ժամանակի տարրը կանհետանա, և ձեր փորձը կհարթվի, իսկ ընթերցողը ոչինչ չի երևակայի ու ոչինչ չի հիշի: Բայց եթե դուք ոչ թե նկարագրեք, այլ պատկերեք, դա կարելի է անել ծավալային, հաստատուն, ամբողջական ու կենսական: Այդ ժամանակ դուք լավ, թե վատ, բայց ստեղծագործում եք: Դա ստեղծված է, այլ ոչ թե նկարագրված: Իսկ ճշմարտացի է՝ պատկերելու ձեր կարողության համեմատ և այն գիտելիքի, որ դուք ներդրել եք: Հասկանալի՞ է:

ՄԱՅՍ. Ոչ այնքան:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. (նյարդայնացած). Այդ դեպքում գրողը տանի, եկեք այլ բանից խոսենք:

ՄԱՅՍ. (նախկին համառությանը). Ինձ էլի ինչ-որ բան պատմեք գրողի տեխնիկայի մասին:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ինչի՞ մասին: Մատիտով գրել, թե՛ գրամեքենայով: Դրա՞ մասին:

ՄԱՅՍ. Այո:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ուրեմն լսեք: Սկսնակ գրողի ամբողջ հաճույքը միայն իրենն է, իսկ ընթերցողը ոչինչ չի ստանում: Այդ դեպքում կարելի է գրամեքենա օգտագործել, այդպես ավելի հեշտ է ու հաճույքն էլ մեծ է: Բայց երբ սովորում ես գրել, քո խնդիրը համարում ես ընթերցողին ամեն ինչ փոխանցելը՝ ամեն պահը, զգացումը, տեսածը, լսածը, ընկալածը: Դրա համար գրածիդ վրա պիտի շատ աշխատես: Երբ գրում ես մատիտով, երեք անգամ կարող ես տարբեր ձևերով ստուգել՝ կստանա՞ ընթերցողն այն, ինչ ցանկանում ես նրան տալ:

Առաջին անգամ ձեռագիրդ կարդալիս, հետո՝ մեքենագիր տեքստը կարդալիս, և, վերջապես, սրբագրելիս: Այնպես որ մատիտը ձեզ տալիս է լրացուցիչ մեկ երրորդ շանս տեքստի բարելավման համար: 0,333 տոկոսը օրական՝ լավ ցուցանիշ է: Եվ տեքստը ավելի երկար է ընթացիկ մնում, որը հեշտացնում է սրբագրումը:

ՄԱՅՍ. Իսկ ինչքա՞ն պետք է գրել օրական:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ավելի լավ է կանգ առնես, երբ լավ է ստացվում ու գիտես, թե հետո ինչ է լինելու: Եթե օր առ օր այդպես վարվես վեպ գրելիս, ոչ մի անգամ չես խրվի: Ահա ամենաթանկարժեք խորհուրդը, որ այս առիթով կարող եմ ձեզ տալ:

ՄԱՅՍ. Ես դա կհիշեմ:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Միշտ կանգ առեք, քանի դեռ գրվում է, և հետո մի մտածեք աշխատանքի մասին ու մի անհանգստացեք, քանի դեռ հաջորդ օրը չեք վերսկսել գրելը: Այդ դեպքում դուք ենթագիտակցորեն ամբողջ օրը գրում եք: Բայց եթե ձեզ թույլ տաք մտածել ու անհանգստանալ, դուք կսպանեք այդ հնարավորությունը, և ձեր ուղեղը հոգնած կլինի՝ դեռ աշխատանքը չսկսած: Եթե վեպը սկսել եք, ապա կասկածել՝ վաղը աշխատանքը առաջ կգնա՞, թե՞ ոչ, նույն է, թե խուսափես ինչ-որ անխուսափելի արարքից: Պետք է շարունակել: Եվ անիմաստ է անհանգստանալը: Վեպ գրելու համար դա պետք է հասկանալ: Վեպի ամենադժվարը՝ այն ավարտելն է:

ՄԱՅՍ. Բայց ինչպե՞ս սովորես չանհանգստանալ:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Չմտածել աշխատանքի մասին: Հենց սկսեք մտածել, կսկսեք ձեզ կաշկանդել: Ինչ-որ ուրիշ բանի մասին մտածեք: Դա անպայման պետք է սովորել:

ՄԱՅՍ. Իսկ արդեն գրվածից ինչքա՞նն եք կարդում՝ մինչև շարունակելը:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ամենից լավ կլիներ, եթե ամեն օր կարդայիք ամենասկզբից ու հընթացս ուղղումներ անելիք ու նոր առաջ գնայիք: Երբ այնքան է գրված, որ ամեն օր չես կարդա, կարդացեք վերջին երկու-երեք գլուխը, իսկ շաբաթը մեկ անգամ լրիվ կարդացեք: Այդպես ամբողջական պատկերա-

ցում կունենաք: Եվ մի մոռացեք դադար առնել՝ քանի դեռ գրվում է: Դա կպահպանի շարժումը և թույլ չի տա զոռով աշխատել: Այլապես դուք արագ կհամոզվեք, որ հաջորդ օրն արդեն շնչահեղձ եք լինում ու չեք կարողանա շարունակել:

ՄԱՅՍ. Իսկ եթե դուք պատմվածք եք գրում:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Միննույն է: Ուղղակի պատմվածքը կարելի է մեկ օրում գրել:

ՄԱՅՍ. Իսկ դուք կանխավ գիտե՞ք, թե ինչ է տեղի ունենալու ձեր պատմվածքում:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Համարյա երբեք: Ես սկսում եմ, և տեղի է ունենում այն, ինչ պետք է տեղի ունենա իրադարձությունների ընթացքից ելնելով:

ՄԱՅՍ. Դա բոլորովին էլ այն մեթոդը չէ, որ մեզ սովորեցնում են քոլեջում:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Դե դա արդեն չգիտեմ: Ես քոլեջում չեմ սովորել: Իսկ եթե ինչ-որ շանորդի ինքը կարող է գրել, ինչո՞ւ է գրել սովորեցնում ուսանողներին:

ՄԱՅՍ. Բայց դուք ինձ սովորեցնում եք:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Որովհետև խելքս շատ է: Եվ հետո՝ մենք նավի վրա ենք, ոչ թե քոլեջում:

ՄԱՅՍ. Ի՞նչ գրքեր պիտի կարդա գրողը:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Նա պիտի ամեն ինչ կարդա, որպեսզի միշտ իմանա՝ ումից պիտի առաջ անցնի:

ՄԱՅՍ. Բայց նա չի կարող ամեն ինչ կարդալ:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ես չեմ ասում, թե նա ինչ է կարող, ես ասում եմ՝ ինչ պետք է անի: Իսկ ամեն ինչ կարդալ, իհարկե, հնարավոր չէ:

ՄԱՅՍ. Բայց ինչ-որ գրքեր, այնուհանդերձ, պարտադի՞ր են:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Նա պիտի կարդա Տոլստոյի «Պատերազմն ու խաղաղությունը» և «Աննա Կարենինան», կապիտան Մարիետի «Միջման Իզիմ», «Ֆրենկ Սայլդմեյը» ու «Պիտեր Սիմփլը», Ֆլոբերի «Մադամ Բովարին» ու «Զգացմունքների դաստիարակությունը», Թոմաս Մանի «Բուդենբրոկները», Ջոյսի «Դուբլինցիները», «Նկարչի պատանության դիմանկարը» ու «Ուլիսը», Ֆիլդինգի «Թոմ Ջոնսը» ու «Զոզեֆ

Էնդրյուսը», Ստենդալի «Կարմիրն ու սևը» ու «Պարմի մենաստանը», Դոստոևսկու «Կարամազով եղբայրները» ու էլի մի քանի վեպերը, Մարկ Տվենի «Հեքլբերի Ֆիննը», Սթիվեն Քրեյնի «Նավակը» ու «Երկնագույն հոթելը», Ջորջ Մուրի «Ողջույն ու մնաս բարովը», Յետսի «Ինքնակենսագրությունը», Մոպասանի լավագույն էջերը, Կիպլինգի լավագույն էջերը, Տուրգենևին՝ լրիվ, Հադզոնի «Հեռավորի ու անցյալի մասինը», հատկապես «Մադամ դե Մովը», «Պոուտակի պտույտը», «Մի տիկնոջ դիմանկարը», «Ամերիկուհին»...

ՄԱՅՍ. Ես չեմ կարողանում այդքան արագ գրի առնել: Դեռ շա՞տ կա:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Մնացածներին հետո կասեմ: Մոտավորապես երեք անգամ ավելի:

ՄԱՅՍ. Ու գրողը այդ բոլորը պիտի կարդա՞:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Բոլորին, ու՝ դեռ ավելին: Այլապես նա չի իմանա, ունից առաջ անցնել:

ՄԱՅՍ. Ի՞նչ է նշանակում «առաջ անցնել»:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Լսեք՝ ինչ իմաստ ունի գրել այն մասին, ինչ արդեն գրված է, եթե ավելի լավ գրելու հույս չունես: Մեր ժամանակներում գրողը պիտի գրի կամ այն մասին, ինչ դեռ գրված չէ, կամ փորձի առաջ անցնել անցյալի գրողներից իրենց իսկ ասպարեզում: Եվ միակ միջոցը հասկանալու, թե դու ինչի ես ընդունակ, անցյալի գրողների հետ մրցակցությունն է: Կենդանի գրողների մեծ մասը ուղղակի գոյություն չունի: Նրանց փառքը ստեղծել են քննադատները, որոնց միշտ հերթական հանճար է պետք, գրող, ում ամբողջությամբ հասկանում են ու անսպառ կարող են փառաբանել: Բայց երբ այդ փքված հանճարները մեռնում են, նրանցից ոչինչ չի մնում: Լուրջ գրողի համար միակ մրցակիցը անցյալի այն գրողներն են, որոնց նա ընդունում է: Ինչպես վազորդը, որը փորձում է առաջ անցնել իր ռեկորդից, այլ ոչ թե մրցակցում է իր մրցակիցների հետ այդ վազքի ժամանակ: Այլապես երբեք չես իմանա՝ ինչի ես ընդունակ:

ՄԱՅՍ. Բայց բոլոր այս հիանալի գրողների ընթերցանությունը կարող է մարդուն շփոթեցնել:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Դե ինչ, ուրեմն նրան տեղն է:

ՄԱՅՍ. Իսկ ի՞նչն եք դուք համարում լավագույն տարրական դպրոցը գրողի համար:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Դժբախտ մանկությունը:

ՄԱՅՍ. Ձեր կարծիքով՝ Թոմաս Մանը մե՞ծ գրող է:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Նա մեծ գրող կլիներ, եթե «Բուդենբրոկներից» բացի ոչինչ չգրեր:

ՄԱՅՍ. Իսկ ի՞նչ նախավարժանք պիտի անցնի գրողը:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ուշադիր հետևեք, թե ինչ է կատարվում շուրջբոլորը: Եթե մենք հիմա ձկան հանդիպենք, նկատեք, թե ինչ է անելու մեզնից յուրաքանչյուրը: Եթե ձեզ ուրախացնում է այն տեսարանը, թե ինչպես է նա ջրից դուրս թռչում, փորձեք վերլուծել ու հասկանալ՝ հատկապես ի՞նչը ձեզ ուրախացրեց: Ասես՝ աղվեսը ջրից դուրս եկավ՝ ձգված, ինչպես ջութակի լար, այնպես որ նույնիսկ կաթիլներ ցայտեցին: Կամ՝ ձուկն ինչպես է ջրից դուրս ցատկում: Հիշեք բոլոր հնչյունները, և ով՝ ինչ ասաց: Փորձեք հասկանալ՝ ի՞նչը հարուցեց հենց այդ զգացումները, ո՞ր գործողությունները ձեզ հատկապես հուզեցին: Հետո այդ ամենը գրեք հստակ ու պարզ, որպեսզի ընթերցողն ինքը անձամբ կարողանա տեսնել ու զգալ այն՝ ինչ տեսել ու զգացել եք դուք: Դա հիմն գատների համար նախավարժանք է:

ՄԱՅՍ. Հասկանում եմ:

Ձեր ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Հետո դիտարկեք մյուս կողմից, փորձեք պատկերացնել՝ ի՞նչ է կատարվում ուրիշի գլխում: Օրինակ՝ եթե ես բղավում եմ ձեզ վրա, ջանացեք երևակայել, թե ինչ եմ ես այդ ժամանակ մտածում, այլ ոչ միայն այն, թե դուք ինչպես եք արձագանքելու: Եթե Կառլոսը դատափետում է Խուանին, փորձեք լինել և մեկի, և մյուսի կողքին: Միայն թե մի մտածեք՝ ո՞վ է նրանցից ճիշտ: Իբրև մարդ՝ դուք գիտեք, թե ինչն է լավ, ինչն է վատ: Իբրև մարդ՝ դուք հստակ գիտեք՝ ով է մեղավոր, ով՝ անմեղ: Դուք հարկադրված եք որոշումներ ընդունել ու դրանք իրականացնել: Իբրև գրող՝ դուք չպետք է նրանց դատեք: Դուք պետք է նրանց հասկանաք:

ՄԱՅՍ. Պարզ է:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ուրեմն՝ լսեք: Ականջ դրեք խոսակցություններին: Մի մտածեք, թե դուք ինչ եք պատրաստվում ասել: Մարդկանց մեծամասնությունը երբեք չի լսում: Եվ չի դիտարկում: Մտնելով սենյակ ու անմիջապես դուրս գալով՝ դուք պետք է հիշեք, թե ի՞նչ եք տեսել այնտեղ, և՛ ոչ միայն դա: Եթե այդ ընթացքում ինչ-որ զգացում եք ունեցել, պիտի հստակ զգաք նաև՝ ի՞նչը հարուցեց այդ զգացումը: Վարժվեք: Քաղաքում, թատրոնի մոտ կանգնած՝ նայեք՝ ինչքան տարբեր են մարդիկ դուրս գալիս տաքսիներից ու սեփական մեքենաներից: Հազարավոր միջոցներ կան սովորելու: Եվ միշտ մտածեք ուրիշների մասին:

ՄԱՅՍ. Ի՞նչ եք կարծում՝ ես կդառնամ՞ գրող:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Դե ես ի՞նչ գիտեմ: Գուցե ձեր տաղանդը չի հերիքի: Եթե դուք չկարողանաք ուրիշների փոխարեն զգալ: Դուք նյութ ունեք լավ պատմվածքների համար, եթե կարողանաք գրել:

ՄԱՅՍ. Բայց ինչպե՞ս:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Գրեք: Մի հինգ տարի գրեք, և եթե այդ ժամանակ հասկանաք, որ ձեզնից ոչինչ դուրս չի գա, միշտ կհասցնեք ինքնասպան լինել:

ՄԱՅՍ. Ոչ, ես ինքնասպան չեմ լինի:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ուրեմն եկեք ինձ մոտ, ես ձեզ կսպանեմ:

ՄԱՅՍ. Շնորհակալություն:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Չարժի, Մայս: Գուցե հիմա այլ բանի մասին խոսենք:

ՄԱՅՍ. Եվ ինչի՞ մասին:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ինչի մասին պատահի, Մայս: Ինչի մասին ուզում եք:

ՄԱՅՍ. Լավ: Բայց...

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ոչ մի «բայց»: Վերջ: Գրելու մասին ոչ մի խոսք: Այսօր բավական է: Վերջակետ: Պանդոկը փակ է: Տերը տուն գնաց:

ՄԱՅՍ. Լավ: Բայց վաղը ես ձեզ էլի ինչ-որ բան կհարցնեմ:

ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Պատկերացնում եմ՝ ինչքան հաճելի կլինի գրելը, եթե դուք հստակ իմանաք՝ ինչպես է դա արվում:

ՄԱՅՍ. Ի՞նչը նկատի ունեք:
ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Ինչպե՞ս թե: Հաճելի: Թեթև: Ուրախ: Մեկ-
երկու՝ ու պատրաստ է ծեր վարպետի գլուխգործոցը:
ՄԱՅՍ. Բայց ասեք...
ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Հերիք է...
ՄԱՅՍ. Բայց վաղը...
ՁԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑԸ. Դե լավ: Իհարկե, բայց՝ միայն թե վաղը:

ՅԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՈՐՈՇ ԳՐՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Առաջին գիրքը, որ իրոք սիրեցի, Յանս Քրիստիան Անդերսենի հեքիաթների ժողովածուն էր: Դա իմ կարդացած արդեն երկրորդ գիրքն էր: Չորս ու կես տարեկանում ես այրվում էի իսկական գիրք կարդալու ցանկությունից: Յին փայտե սնդուկում, որ լեփ-լեցուն էր դեղնած կատալոգներով եւ ուղեցույցներով, ես գտա գինեգործության մասին մի գրքույկ, որ բոլորովին անհասանելի էր իմ գիտակցությանը, բայց ես ծայրից ծայր կարդացի՝ յուրաքանչյուր բառից գերվելով: Դա իմ առաջին գիրքն էր:

Մի քանի տարի անց ես ինձ համար հայտնագործեցի ժյուլ Վեռնին. համարյա տասը տարեկան էի: «Սև Յնդկաստանը» նրա նվազ հայտնի գրքերից էր, որը ընդհանուր առմամբ ձանձրալի է համարվում, բայց ինձ կուրացրեց իր հիասքանչությանը ու գաղտնախորհուրդ փայլով: Եվ ես հիմա էլ իմ կարծիքն ունեմ, որովհետև այդ վեպը իմ կյանքում կարևոր դեր խաղաց: Վեպի գործողությունները ծավալվում են ստորգետնյա քարանձավներում՝ մի քանի հազար ֆուտ խորությամբ, որտեղ դարերով լույս չի թափանցել: Լիովին հնարավոր է, որ այս գրքի ֆանտաստիկ մթնոլորտը, որ դրոշմվել էր իմ հիշողության մեջ, իմ «Գիշերային թռիչքի» ակունքներում էր, որը ևս ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ թեմայի հետազոտություն:

Ես երբեք հակված չեմ եղել դեպի վեպերը և այդքան էլ շատ չեմ կարդացել: Առաջինն ինձ գայթակղեցին Բալզակի վեպերը, հատկապես «Յայր Գորիոն»: 15 տարեկանում ես հայտնագործեցի Դոստոևսկուն. դա ինձ համար իսկական հայտնություն էր, ես անմիջապես զգացի, որ հաղորդակցվել եմ ինչ-որ վիթխարի բանի, և նետվեցի կարդալու այն ամենը, ինչ նա գրել է՝ գիրք գրքի ետևից, ինչպես մինչ այդ կարդացել էի Բալզակին:

16 տարեկանում ես ինձ համար բացահայտեցի բանաստեղծներին: Բնականաբար, ես վստահ էի, որ ինքս էլ նրանց թվին եմ պատկանում, և երկու տարի շարունակ, բոլոր դեռահասների նման, տենդագին բանաստեղծություններ էի գրում: Ես աստվածացնում էի Բողլերին, և համոթ ինձ պիտի խոստովանեմ, որ անգիր էի սովորել ամբողջությամբ Լեկոնտ դե Լիլին ու Էրեդիային, ինչպես և Մալարմեին: Մալարմեից այսօր էլ չեմ հրաժարվում:

Ժամանակակից վիպասաններից առաջինը սիրեցի ժան Ժիրոդուին: Դպրոցում կարդացածս «Անտարբերների դպրոցն» ու «Պաթետիկ Սիմոնը» ինձ հնայեցին, ես կարծում էի՝ այնտեղ գտել եմ մի մարդու, որ կյանքում զբաղվում է իրոք միակ կարևոր գործով: Օրինակ «Պաթետիկ Սիմոնից» հիշում եմ, որ Սիմոնի համար կենսականորեն կարևոր էր իմանալ՝ իր մահճակալը տեղաշարժված է դեպի պատը, թե՞ ոչ: Երեխայի համար դա իրոք էլ անսովոր կարևոր հարց է՝ մուօ դատարկությունը նրա և պատի միջև խորհրդավոր աշխարհ է, որ միայն նրան է պատկանում:

Ուղևորությունների ժամանակ ես չեմ բաժանվում մի քանի գրքերից, բայց չեմ ուզում թվարկել դրանց անունները. եթե հիմա խոստովանեմ, որ ամենուր ինձ հետ տանում եմ Պասկալի ու Դեկարտի, ժամանակակից փիլիսոփաների, մաթեմատիկոսների ու կենսաբանների աշխատությունները, դա կթվա հավակնոտ ու ցուցադրական: Սակայն ահա այդ գրքերը՝ ինձ հետ են, իմ սեղանին: Պատերազմում իմ հավատարիմ ուղեկիցներն էին Պասկալը, Ռիլկեի «Մալտե Լաուրիդս Բրիգեի դիտարկումները» և Բողլերի մաշված հատորյակը:

Մտածելով այս գրքերի մասին, որ անկասկած խոր ազդեցություն են ունեցել իմ կյանքում՝ ես հիշում եմ այն խորհրդավոր պատմությունը, որ ինձ հետ է տեղի ունեցել: Այն գրքից չի ծնվել, այլ կարդացածի մասին հիշողություններից, բառի մեխանիկական իմաստից. մանկության հիշողություններից այն մարդու, որ արտառոց պայմաններում հայտնվել է աշխարհի ծայրին:

Մի քանի տարի առաջ իմ ինքնաթիռը աղետի ենթարկվեց Գվատեմալայում: Ես երկար ժամանակ կոմայի մեջ էի՝ առավել քան տիաճ զգացում, որովհետև անմիջապես չես վերադառնում կյանք. դանդաղորեն խելքի ես գալիս ու թվում է՝ արտաքին աշխարհի մակերևույթ ես լողում ինչ-որ խիտ, թանձր զանգվածի միջով: Ես ֆիզիկական ու նտավոր տանջալից ջանքեր էի գործադրում, բայց չէի կարողանում դուրս գալ մոռացության իշխանությունից: Հիշում եմ՝ ինչպես գիշերն արթնացա, որովհետև վրայիցս ցած էին սահել սավաններն ու ծածկոցները: Գվատեմալայում, ծովի մակերևույթից շատ բարձր լինելու պատճառով գիշերները հատկապես ցուրտ են: Ես ութ կտորվածք ունեի ու ծածկոցներին հասնել չէի կարող: Այդ պատճառով ձայնեցի բուժքրոջն ու սկսեցի խնդրել, որ ինձ փաթաթի «աննախադեպ կտավով»՝ վստահ, որ եթե նա անհապաղ իմ խնդրանքը չկատարի, ես կմեռնեմ:

-Բայց մենք նման բան չունենք,-ասաց բուժքույրը,-մենք ոչ մի «աննախադեպ կտավ» չունենք:

Գլխունս ամեն ինչ խառնվել էր: Ես փորձում էի հիշել՝ ինչպես եմ սպիտակեղենը հարդարում: Ինքս ինձ մտածում էի՝ բանակում դա ես էի անում... Բայց ինչպե՞ս էի անում... Մի սավան ներքևից, մյուսը վերևից... Ոչ, երրորդ սավան չկար: Բուժքույրը ճիշտ է... Ես դժվարությամբ ու ափսոսանքով էի բաժանվում «աննախադեպ կտավի» մտքից:

Ժամանակի ընթացքում այդ դեպքը մոռացել էի: Հետո մի գեղեցիկ օր եկա Լիոն, որտեղ մի տարի ապրել էի մանուկ հասակում: Կիրակի օրերին հարազատներս ինձ պատարագի էին տանում Ֆուրվիերի տաճար, որն իշխում էր քաղաքին՝ մերձակա բլրից, ուր ճոպանուղով էինք բարձրանում: Ես ցանկացա սենտիմենտալ ուղևորություն կատարել: Այնտեղ հասնելով՝ տեսա, որ տոմսերն առաջվա նման վաճառվում են թուների էլքի մոտ՝ ավտոմատի կողքին: Ես հերթ կանգնեցի, մի քսան մարդ կար, մենք դանդաղ առաջ էինք շարժվում, պատահաբար հայացքս ընկավ ձախակողմյան պատին փակցված ազդագրերին: Նույն այն գովազդներն էին՝ քառասուն տարում ծխից թուղթն էր սևացել միայն, և տառերը կիսով

չափ ջնջվել էին: Ես մտացրիվ կարդում էի, ու հանկարծ սիրտս կծկվեց: Ահա թե ինչ: «Ցավազրկող կտավ՝ աննախադեպ միջոց վերքերի ու այրվածքների համար»: Ահա այն սավանները, որ կարող են մեղմել, թեթևացնել ցավը, ահա ինչ էի հիշել Գվատեմալայի հիվանդանոցի մահճակալին պառկած: Անտարակույս հինգ տարեկանում վերքերի ու այրվածքների համար այդ աննախադեպ միջոցը խոր տպավորություն էր թողել ինձ վրա: Նույն այդ գովազդից իմ կարծիքով ծնվել է և «Մարդկանց երկիր»-ից Գիյոմին ուղղված մի արտահայտություն՝ «Նույն երեկոյան ես քեզ ինքնաթիռով հասցրի Մենդոս, որտեղ քեզ, ինչպես բուժիչ բալասան, պարուրեց սավանների ճերմակությունը»: Կախարդական սավանների մասին հիշողությունը, որ վերքեր են դարձանում... Հին գովազդի մասին հիշողությունը Ֆուրվիերի փոքրիկ թունելի գովազդային վահանակից, որ համարյա երեսուն տարի անթեղված էր իմ գիտակցության մուկ խորքերում...

«HARPER'S BAZAAR» 1941, ապրիլ

ՆՈՐ «OXFORD EAGLE» ԹԵՐԹՈՒՄ

Օքսֆորդի քաղաքային գծից ներս տեղակայված բացատների ինձ պատկանող տարածքում ձեռնասուն սկյուռիկներ են բազմանում: Նրանց որսն արգելված է, բայց հենց նրանց հանդիպելիս որոշ որսորդներ՝ ոչ այնքան հմուտ կրակելու մեջ, որ գնան վայրի սկյուռների որսի, իրենց անվտանգության մեջ են զգում: Այդ բացատների հարևանությամբ իմ ձիերի ու կովերի արոտատեղերն են: Եթե դուք այնտեղ հասնեք ուշացումով, այլ որսորդներից հետո, թախանձագին խնդրում են՝ մի կրակեք ոչ առաջինների, ոչ էլ... վերջինների վրա:

«ԱՎԵԼԻ ՅԵՌՈՒՒՄ» ԷԺԵՆ ԻՈՆԵՍԿՈՅԻ ՅԵՏ

Էժեն Իոնեսկոյի մասնագիտությունը ռեգեդջյուրների որսն է՝ «սոսկալի և սահմանափակ կենդանիների», որոնք մարդուն շատ են նման: Այս հարցազրույցում նա «ավելի հեռու» գնալով՝ բացատրում է, թե ինչու են ռեգեդջյուրներն ամենուր:

Ու նաև պատասխանում է այդ ու ձախ ռեգեդջյուրներին վերաբերող հարցերին:

- Եթե ձեզ խնդրեին բացատրել ձեր իսկ թատրոնը, ինչպես կանեիք դա:

- Ինձ միշտ պարադոքսալ է թվում՝ ինձ ասել տալ այն, ինչ ասել եմ, քանի որ ես այնպես եմ ասել, որ արդեն ամեն ինչ ասված է: Ես երբեք չեմ կարողացել ինձ ամփոփել: Բայց կարծում եմ, ինչ որ ներկայացրել կամ առաջարկել եմ, երբեք խնդրի լուծումներ ու պատասխաններ չեն եղել, եղել են միայն հարցեր:

- Ձեր կարծիքով գրողը նախ և առաջ նա է, ով հարցե՞ր է տալիս:

- Այո, խնդիրներ է առաջադրում: Սա միակ պատգամն է, որ գրողը ըստ պատշաճի պետք է կատարի: Գրողը նա է, ով երբեմն ավելի լավ է տեսնում խնդիրները, քան ուրիշները: Ես հաճախ ասել եմ, որ գրողը ոչ իմաստուն է, ոչ սուրբ, ոչ մարգարե և ոչ էլ բժիշկ: Նրա ստեղծագործությունը հարցերի մի ճարտարապետություն է: Արծարծված հարցերը նրանն են, բայց քանի որ յուրաքանչյուրս միևնույն ժամանակ ուրիշներ ենք՝ ուրեմն նրա հարցականները նաև ողջ մարդկության հարցականներն են: Արծարծված հարցերը նույն այդ ստեղծագործության խնդիրներն են, այն խնդիրները, որ իր իսկ ստեղծագործությունն է իրեն առաջադրում և վերջապես՝ խնդիրը Արարչության: Անկասկած նախապատվությունը տալիս եմ այն գրողին, որը խնդիրներ է առաջադրում, քան նրան, ով խնդրի լուծումներ է տալիս: Վերջինս ոչինչ չունի ասելու: Նա

ուրիշների խնդրի լուծումները կրկնելուց և արդեն իսկ տրված պատասխանները տալուց բացի ոչինչ չի անում:

- Պոլ Սարտրը, Բրեխտը ըստ ձեզ այն գրողներն են, ովքեր խնդրի լուծումներ են առաջադրում:

- Սարտրը վազում է պատմության ետևից: Եվ ահա թե ինչու միշտ ուշացած է հասնում: Գալով Բրեխտին և բրեխտյան հեղինակներին, նրանց մեղադրում են, որ նրանք ստեղծում են մի թատրոն, որը ոչ այլ ինչ է, քան մի գաղափարախոսության լուսաբանում: Եթե ինչ-որ մի գաղափարախոսության լուսաբանումից բացի ոչինչ չենք անում, ապա թատրոնը կրկնակի դեր է կատարում այդ գաղափարախոսության հետ: Գեղարվեստական ստեղծագործությունը նման է մի անծանոթ երկրամասում կատարվող երկրախուզության: Նախապես ստույգ չգիտենք, թե ո՞ւր ենք գնում, հետո է, որ իմանում ենք:

- Ի՞նչ եք ուզեցել արտահայտել ձեր առաջադրած հարցերով:

- Արդ՝ նրանց համար, ովքեր չեն կարդացել իմ գրքերը և ովքեր շատ են, ուզեցել են արտահայտել գոյության չարիքը, մարդու բաժանումը իր տրեմսցենդենտալ արմատներից. արտահայտել են նաև այն, որ մարդիկ խոսելիս չգիտեն, թե ինչ են ուզում ասել, որ խոսում են ոչինչ չասելու նպատակով, և ավելին՝ որ խոսքը փոխանակ մարդկանց ավելի մերձեցնի միմյանց, հակառակը՝ մի բան էլ ավելի է իրարից բաժանում: Ուզեցել են արտահայտել մեր գոյության անսովոր բնույթը: Փորձել են պարողիայի ենթարկել թատրոնը, այսինքն՝ աշխարհը, և այն ինչ գրել են՝ ակնհայտորեն եղել է մասամբ պարողիա, գուցե նույնիսկ պարողիայի պարողիա:

- Դուք հեղինակն եք «Ռեգեդժյուրները» պիեսի, որը ներկայացվել է ողջ աշխարհում: Մի քաղաքի պատմություն, որտեղ մարդիկ վերածվում են ռեգեդժյուրների: Ձեր ստեղծագործության մեջ հաճախ հանդիպում ենք «ռեգեդժյուր», «ռեգեդժյուրախոս» տերմինների, թվում է, թե ամբողջ կյանքում այս թեման զբաղեցրել է ձեր միտքը, նույնիսկ դիվահարել:

- Ռեգեդժյուրը պատրաստի գաղափարներով մտածող մարդն է: Պիեսում ես պարզապես նկարագրել են գաղափա-

րական վարակը: Ես այն ապրել եմ առաջին անգամ Ռուսիանի-
այում, երբ ինտելիգենցիան կամաց-կամաց դառնում էր նա-
ցիստական, հակասեմիտական և «երկաթյազվարդիական»:
Ինտելիգենցիան այն ժամանակ ծայրահեղ աջակողմյան էր,
այժմ՝ ծայրահեղ ձախակողմյան:

- Ի՞նչ է «ննգեղջյուրը» և ինչ է «ննգեղջրախտը»:

- Ներկա «ննգեղջրախտը» նմանվում է հնին, դրոշակներն
են միայն տարբեր: Մենք այսօր ականատես ենք լինում ծայ-
րահեղ ննգեղջրախտի ծաղկմանը:

- Ի՞նչ եք ուզում ասել:

- Փնտրում էի սոսկալի սահմանափակ մի կենդանի, որն
ուղիղ առաջ է խոյանում: Թղթատելով «Լառուսը» պատահ-
մամբ հանդիպեցի ննգեղջյուրի անվանն ու պատկերին: Այս
անունը ես պարզապես վերագտել էի, որովհետև 30-ական
թթ. օգտագործել էի իմ անձնական օրագրերում և բոլորովին
մոռացել:

- Ինչո՞ւ եք ընտրել հատկապես ննգեղջյուրի պատկերը:

- Ջվարճալի է: Բայց ննգեղջյուրն այն համարժեք բառը չէ,
որովհետև նա մենակյաց կենդանի է: Ավելի ճիշտ պետք է օգ-
տագործել «ոչխար» բառը:

- Ուրեմն սխալվե՞լ եք կենդանու ընտրության հարցում:

- Այո, սխալվել եմ: Բառը ճիշտ չէր ընտրված: Ի վերջո չկան
ննգեղջյուրների հոտեր: Ոչխարն ավելի կհամընկներ, քանի
որ խոսքը մի տեսակ կոլեկտիվ համաճարակի մասին է: Իրա-
կանում իմ ննգեղջյուրները գազազող ոչխարներ են: Ձեզ ծա-
նո՞թ է Ռաբլեի այն հայտնի հատվածը, որտեղ, երբ Պանուրզը
ծով է գցում մի ոչխար՝ մնացած բոլոր ոչխարները հետևում
են նրան. այս է ոչխարախտը, և այս է լինում ի վերջո, երբ
մարդիկ դադարում են մտածելուց և սկսում են որդեգրել պրո-
պագանդների լոզունգները:

1938թ., երբ նոր էի Փարիզ եկել, ծանոթացա մի ամբողջ
հոգևոր ընտանիքի՝ Էմմանուել Մունյեի, Բերոյակի, Մարիտե-
նի, Գաբրիել Սարսելի... բնագրերին: Դա ինձ օգնեց դիմադրե-
լու ննգեղջրախտին: Օգնեց նաև Դընիս դը Ռուժմոնի «Սատա-
նայի բաժինը» գիրքը, որը պատմում է այն մասին, թե ինչպես

է մի ցույցուն նյութերէրոյցան մի փողոցով Յիտլերը քայլուն, ու նրա քայլերին համընթաց ժողովուրդն ավելի ու ավելի բարձր է գոչում՝ «Յայլ Յիտլեր, հայլ Յիտլեր»: Երբ Յիտլերը մոտենում է Ռուժմոնին, վերջինս զգում է «էլեկտրական հոսանքի» նման մի բան, նրա մազերը բիզ-բիզ են կանգնում և քիչ է մնում ամբոխի օրինակին հետևի: Նա չի ենթարկվում, որովհետև զգում է այն, ինչ իր բառերով կոչվում է «սրբազան սարսափ»: Սա նույնիսկ ոչ թե իմացական, այլ ողջ էութունից բխող մի դիմադրություն է ընդդէմ կոլեկտիվ համաշտակութեան: Այս բոլորն իհարկէ իրենց կնիքը դրեցին իմ ստեղծագործութեան վրա: Եթէ առաջներում չգիտէի, թէ ինչու են դիմադրում «ննգեղջրախտին», այսօր ավելի լավ գիտեմ:

Օրինակ, ռուսներն ինձ գրեցին, որ արդեն իսկ թարգմանում են իմ գործը, բայց նամակում ավելացրել էին, թէ «այս պիեսը իր դրամատիկական փայլուն արժեքներով հանդերձ որոշ շփոթությունների տեղիք է տալիս»: Դուք հասկանո՞ւմ եք, -գրում էին նրանք,- մենք ունենք մի այնպիսի հասարակություն, որին պետք է դաստիարակել, նա ստույգ պետք է իմանա, թէ ովքե՞ր են ննգեղջրուները, հարկավոր է որոշ ռեպլիկներ փոխել: Մենք չենք կասկածում, որ դուք առաջադէմ մարդ եք, և ննգեղջրուները միևնույնն են ինչպէս ձեզ, այնպէս էլ մեզ մոտ:

Ես պատասխանեցի, որ ավելի լավ կլինի ոչինչ չփոխել պիեսից, որովհետև այն բեմադրվել է ինչպէս կապիտալիստական, այնպէս էլ մի շարք սոցիալիստական երկրներում, և եթէ պիեսում փոփոխություններ մտցնեն, նրանք այդ կիմանան, և ես նույնքան ծիծաղելի կդառնամ, որքան դուք: Ինչևէ, պիեսը թարգմանվեց, հրատարակվեց, բայց Ռուսաստանում երբեք չբեմադրվեց: Վերջին հաշվով, պարզ է, որ իրենք ինձնից պահանջում էին միայն աջ ննգեղջրուներ: Բայց ննգեղջրուներն ամենուր են:

- Պատմությունը, ըստ ձեզ, անընդհատ ծնունդ է տալիս ննգեղջրուների նորանոր տարատեսակների՞:

- Պատմությունը ճշմարտություն չէ, այն հատկապէս մոլորություն է: Յենց այդ է պատճառը, որ այն միշտ պետք է ուղղել, և յուրաքանչյուր հեղափոխութունից հետո հարկավոր

են ռեստավրացիաներ: Ամեն մի պատմական եղելություն, ասում էր Մունիեն, մասամբ իրականություն է:

- Չեր «օրագրերում» բազմաթիվ էջեր եք հատկացնում ռեժիսորների դերին, ձեր հարաբերությունները դժվար են եղել...

- Սկզբում բավականին դժվար: Նույնիսկ Ֆրանսիայում Դյուլենի կամ ժուլեյի աշակերտները ամենատափակ ռեալիզմի գերին էին մնացել: Երբ «Աթոռները» պիեսում ուզում էի բեմում զետեղել մի հինգ տասնյակ դատարկ աթոռներ և մի համր հռետոր՝ սարսափելի արտառոց էր թվացել: Ստիպված կռվի մեջ մտա գերմանացի ռեժիսորի հետ: 1958թ. Անգլիայում Պիտեր Չոլը ուզում էր անգլերեն բեմադրել իմ «Դասը»: Պիեսում մի դասախոս կա, որը 20 տարուց ի վեր օրական 40 աշակերտ է սպանում: Ռեժիսորն ինձ ասաց. «Հնարավոր չէ այն, ինչ պատմում եք: Թարգմանությունը հիմարություններով լի է: Ես չեմ կարող սա բեմադրել»: Ես պատասխանեցի. «Այդ հիմարությունները թարգմանիչը չէ, որ ասել է, այլ ես ինքս»: Վերջապես նա ամեն ինչ ընդունեց, բացի օրական 40 աշակերտ սպանելուց: Նրա համար 4-ն էլ բավական էր: ԱՄՆ-ում «Ռեգեդյուրների» բեմադրիչը անհավանական էր համարում, որ գործող անձանցից մեկը՝ Բերանժեն, կարող էր այցելել իր ընկերոջն առանց նախօրոք զանգահարելու: Այն, որ հարյուրավոր ռեգեդյուրներ ներխուժում էին քաղաք և մարդիկ այլակերպվում էին ռեգեդյուրների՝ բնական էր, ոչ ոքի չէր անհանգստացնում, բայց այն, որ մեկը կարող էր գնալ մեկի մոտ առանց նախօրոք զանգահարելու, անընդունելի էր:

- Սրանք ռեալիզմի խնդրի՞ն են վերաբերում:

- Ռեալիզմի թերությունն այն էր, որ մարդիկ կարծում էին, թե ռեալիզմը իրականությունն է: Այնինչ ռեալիզմը պայմանականությունների մի համակարգ է, մի դպրոց, մի ոճ. այնպես, ինչպես սիմվոլիզմը կամ ռոմանտիզմը: Իրականությունը ռեալիստական չէ, բայց այսօր թատրոնը շատ ավելի հեռու է գնացել: Նա մի կողմ է թողել ռեալիզմը: Մի ժամանակ ավանգարդիզմն էր իր ետևից տանում թատրոնին, այսօր թատրոնն է իր ետևից տանում ավանգարդիզմը:

- Ի՞նչ դեր կատարեց քննադատությունը ձեր կարիերայում:
- Ժամ Պոլիանը ամենազվարճալի բանն է նկատել՝ մենք նվիրվում ենք մեր ասպարեզին ոչ այն պատճառով, որ կան լավ քննադատներ, այլ՝ վատ: Վատ քննադատները պահպանում են ստեղծագործությունները այնպես, ինչպես միզան է պահպանվում սպիրտի մեջ: Քննադատները հազվադեպ են գրողին ինչ-որ բան սովորեցնում: Այսուհանդերձ Մոչվան Լըբեսկը ինձ շատ բան սովորեցրեց: Նա ասում էր, որ իմ թատերգության մեջ հատկանշականը պրոլիֆերացման թեման է, քաղցկեղոտ պրոլիֆերացումը՝ խոսքի, մատերիայի, ֆանտազմների, դիակների, որոնք անվերջանալիորեն աճում են, սնկեր, որոնք բուսնում են, և այլն: Եվ ես նկատեցի, որ դա ճիշտ է. առանց գիտենալու խոսել էի պրոլիֆերացման մասին այնպես, ինչպես ժուրդենը խոսել էր արձակ:

- Ի՞նչ է այդ պրոլիֆերացման իմաստը:

- Դա մատերիայի գրոհն է: Այն զգացումը, որ մատերիան պրոլիֆերանում է ոգու հաշվին: Վերջին հաշվով վախենում են, որ կյանքը մահ դառնա: Այս սարսափից, այս վախից է գալիս իմ պրոլիֆերացման թեման:

- Մի՞շտ եք ունեցել այդ անձկությունը:

- Հիշում եմ, երբ 14 տարեկան էի, նայում էի աստղալից երկնքին և ահաբեկվում էի, վախենում էի անդունդներից և ինքս ինձ հարց էի տալիս, թե մինչև երբ կարող է այսպես շարունակվել: Այս զգացումը բոլորս էլ ունեցել ենք: Բոլորս էլ պասկալականներ ենք եղել առանց գիտենալու: Մենք անգիտանում ենք և կանգիտանանք «այս բոլորը»՝ այս աշխարհն անվերջավոր ու վերջավոր, ոչ վերջավոր, ոչ էլ անվերջավոր: Մենք չգիտենք, թե ինչ ենք և ինչ ենք անում, ուրեմն պետք է հավատալ. եթե չենք հավատում, կորած ենք:

- Տիեզերքում ի՞նչ տեղ եք տալիս մարդուն:

- Ինձ թվում է, որ նա հեզմալի մի երևույթ է, ոչ հրեշտակ է, ոչ էլ անասուն, թվում է, թե տիեզերքում նա իր տեղը չունի: Համենայն դեպս մենք ճգնում ենք նրան տեղադրել իր տեղում՝ պատմության ու մետաֆիզիկայի միջև: Նա պատկանում է կամ պետք է պատկանի կիսով չափ երկնքին, կիսով չափ՝ երկրին:

- Ինչպիսի՞ն է ձեր ամենազարհուրելի պատկերացումը ապագայի մասին:

- Կլինի ոչխարների, գազազած ոչխարների մի տիեզերք: Եվ կարծում եմ, որ այդ ճամփան արդեն բռնել ենք: Մի ժամանակ, երբ գոյություն ուներ երկաթյա գվարդիան, կային այնպիսի բաներ, որոնք կարծես այսօր էլ ենք տեսնում: Հատկապես երիտասարդ դիմադրողականների, մտավորականների ոլորտում: Հեղափոխության միջը, անտիամերիկանիզմը, անտիկոմունիզմը, երիտասարդության միջը, անասնական եռանդը, ատելությունը բուրժուազիայի և ինդիվիդուալիզմի նկատմամբ: Նրանք այն ժամանակ այրում էին ստեղծագործությունները, կոտրում էին ցուցափեղկերը, կեղտոտում էին նկարները կամ ատում էին կուլտուրան և պահանջում կոլեկտիվիզմ: Երբեմն այն տպավորությունն ունեն, որ կրկին երկաթյա գվարդիայի և նացիզմի ժամանակաշրջանն են ապրում:

- Ի՞նչ եք մտածում քաղաքական այն հանձնառության մասին, ինչպիսին է ժան Պոլ Սարտրինը:

- Ես Սարտրին մեղադրել եմ այն բանի համար, որ նա ժամանակին չհայտնեց Ռուսաստանում գոյություն ունեցող համակենտրոնացման ճամբարների մասին: Նա բոլոր փաստաթղթերն ունեցել է և ոչինչ չի ուզեցել անել, որպեսզի բուրժուաներին հաճույք չպատճառի: Այնտեղ մարդիկ տանջվում էին, ինչո՞ւ նա ոչինչ չասաց: Մեղադրում եմ նաև այն բանի համար, որ նա այնտեղ անցած-դարձածի մասին ասաց շատ ուշ, այն ժամանակ, երբ տեղի ունեցան 68-ի մայիսյան բախումները: Կարծեմ նա մոտավորապես այսպես ասաց. «Սովետական Ռուսաստանում դիկտատուրան պրոլետարիատի դիկտատուրա չէ, այլ՝ դիկտատուրա պրոլետարիատի վրա»: Այդ բանը նա վաղուց գիտեր և սպասեց այն նպաստավոր պահին, որպեսզի կրկին պատմության հոսանքի մեջ լինի:

Նա բոլոր ժամանակների երիտասարդության հետ քարշ էր գալիս, որպեսզի միշտ գործունեության մեջ լինի: Անշահախնդիր մի օպորտունիստ է. բարձրագույն տեսակի Ռնգեղջյուր՝ հետևում է քաղաքական շարժումներին, խոնարհվում է պատմության առջև, վազում է ետևից և փորձում է հասնել նրան:

Նայեցեք Բեքեթին՝ չի վազում պատմության ետևից: Նա սավառնում է: Նա արտահայտում է դիվահարություններ, տագնապներ՝ ֆունդամենտալ ճշմարտություններ, որոնք 3-4 դար առաջ արտահայտվել են արդեն: Նա միշտ էլ այնպիսին է եղել, ինչպիսին կա իր գրքերում և թատերգություններում: Մի օր ես ասել եմ, որ նա Սողոմոն իմաստունի կամ Յոթ Երանելիի ժամանակներից է եկել: Բայց ինձ թվում է, որ ֆրանսերեն ստեղծագործողներից նա ամենակարևոր դեմքն է: Բեկետը դիմադրում է պատմության հոսանքին:

- Դուք գտնում եք, որ ժամանակակից հասարակարգերը սնանկ են: Դա իրենց արդիակա՞ն լինելուց է, թե՞ դատապարտված լինելու հանգամանքից:

- Չկան լավ հասարակարգեր: Բոլոր հասարակարգերն էլ՝ լինեն հեղափոխական կամ ոչ՝ ձախողված են: Կարծես պատմությունը ձեռք է առել մարդուն՝ նրա ուզածի ու պահանջածի ճիշտ հակառակն է արել: Կամ գուցե պատմությունը ի հայտ է բերել տվյալ հասարակարգերը հիմնադրողների թաքուն մտադրությունները՝ խոր, անգիտակցական և իրական: Ամենաազնիվ իդեալների ու վեհանձն մտադրությունների ետևում թաքնված է իշխելու մի կամեցողություն, չար մի կամեցողություն կամ ավերելու մի տենչանք: Այստեղ է բոլոր հասարակարգերի ձախողված լինելու բացատրությունը: Ըստ էության՝ հասարակարգերը իրականացնում են մարդկանց չար կամեցողությունները: Հենց «տիրելու» սեռական բնազդն է, որ ամեն ինչ ապականեց: Յուրաքանչյուր հեղափոխությունից հետո վերակազմվում է բռնապետական մի հասարակարգ՝ ավելի վատթար, քան նախորդը: Հեղափոխության միջից է, որ պետք է մեր օձիքն ազատենք: Արդյո՞ք ամեն մի «քաղաքական» գործողություն ավերիչ չէ, եթե ոճիրը մշտնջենավորելուց, բռնակալությամբ մի նոր ուժ ու ձև տալուց, պետությունը վերակառուցելուց բացի ոչնչի չի ծառայում:

- Օրսոն Ուելսը՝ մեկը ձեր թատրոնի երկրպագուներից, մի օր իր այն մտավախությունն էր արտահայտում, որ ձեր չեզոքությունը պատճառ կդառնա, որ դուք լքեք «ընկղմվող նավը»...

- Ի՞նչ նավ: Նավը դեռևս չի ընկղմվում: Հավանաբար չի էլ ընկղմվի: Չեն հավատում հեղափոխությանը: Հեղափոխությունները ծառայում են միայն ռեպրեսիաներ վերահաստատելուն: Նայեցեք ձեր շուրջը: Ի՞նչ են դարձել հեղափոխություն կատարած երկրները: Եթե իրավիճակը չփոխվի, ապա մի տասը տարի հետո կենթարկվենք տոտալիտար ռեժիմի վտանգին: Ինչպես Օուրելն էր կանխատեսել: Այն, ինչ կարող է մեզ փրկել՝ ինդիվիդուալիզմն է, ուզում եմ ասել, որ ամենակարևոր բանը մարդկանց միջև եղած տարբերությունը տեսնելն է, այլ ոչ թե նմանությունը: Ոչ ոք ոչ ոքի նման չէ: Ես-ի իրականացումը, ինչպես Մունիեն էր ասում, կարող է լինել լուրջ այն դեպքում, երբ մի ուրիշի և բազում ուրիշների գոյության ճանաչմանն ենք հասնում: Այսպիսով կկարողանանք դիմադրել վարակին՝ Ռեգեդջրախտին, բայց, միևնույն ժամանակ՝ կարող ենք հարել: Հարել, բայց ոչ ներգրավվել: Մարդը հավերժական պայմանագիր չի կնքում, և նա ազատորեն կարող է փոխել իր տեսակետը:

ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ԼԱՏԻՆԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՎԵՊԻ ՄԱՍԻՆ Հատվածաբար

Մ.Վ.Լ.- Գրողների հետ կատարվում է այն, ինչ իմ կարծիքով երբեք չի կարող կատարվել ինժեներների ու ճարտարապետների հետ: Հաճախ մարդիկ իրենք իրենց հարցնում են. «Ու՞մ են պետք գրողները»: Բոլորը գիտեն՝ ում է պետք ճարտարապետը, ինչի է պետք ինժեները, ինչի համար է բժիշկը, բայց երբ խոսքը գրողի մասին է, ծագում են կասկածներ: Որոշ մարդիկ համաձայն են, որ գրողները ինչ-որ բանի պետք են, բայց ինչի՞ որոշակի չգիտեն: Ես էլ իմ կասկածներն ունեմ: Այդ պատճառով էլ առաջին հարցը՝ իբրև գրող դու ինչի՞ ես պետք:

Գ.Գ.Մ.- Ինձ թվում է, որ ես գրող եմ դարձել, երբ հասկացա, որ ուրիշ ոչ մի բանի պետք չեմ: Հայրս դեղատուն ուներ և բնականաբար ցանկանում էր, որ ես դեղագործ դառնամ ու փոխարինեմ իրեն: Իսկ ես ուզում էի փաստաբան դառնալ, քանի որ փաստաբանները միշտ հաղթում են ամենաանհույս դատավարություններում անգամ: Այնուհանդերձ, շատ դժվարություններ հաղթահարելով՝ համալսարան ընդունվելուց հետո ես հասկացա, որ փաստաբանությունն իմ խելքի բանը չէ: Սկսեցի պատմվածքներ գրել և այդ ժամանակ դույզն ինչ պատկերացում չունեի՝ ինչի են պետք գրածներս: Սկզբում ինձ գրելը դուր էր գալիս, որովհետև ինձ տպագրում էին և ես հասկացա այն, ինչի մասին հետո բազմիցս հայտարարել եմ՝ ես գրում եմ, որ իմ բարեկամներն ինձ ավելի շատ սիրեն: Դա զուտ ճշմարտություն է: Հետո, խորհրդածելով գրողի արհեստի ու այլ գրողների ստեղծագործությունների մասին, ես վճռեցի, որ անկասկած գրականությունը և մասնավորապես վեպն ունի իր գործառույթները: Ճշմարիտ է, որ գրականությունը կոչում է, որից չես խուսափի և ով գրելու ձիրք ունի,

պարտավոր է գրել, որովհետև միայն այդ կերպ կարող է հաղթահարել գլխացավն ու ստամոքսի խանգարումը:

Եթե ես նստում եմ գիրք գրելու, ուրեմն ուզում եմ ինչ-որ պատմություն անել: Պատմություն, որը մարդկանց դուր է գալու: Ես ևս ունեմ գաղափարական նախապատրաստություն, կարծում եմ՝ բոլոր գրողներն ունեն, և եթե այդ նախապատրաստությունը հիմնավոր է, իսկ գրողն անկեղծ է պատմելիս, թեկուզ դա լինի Կարմիր գլխարկի մասին հեքիաթը կամ պատմություն պարտիզանների մասին, կրկնում եմ՝ եթե գրողը գաղափարական հաստատուն դիրքերի վրա է, այդ դիրքերը կարտացոլվեն պատմության մեջ: Դա անխուսափելի է, թեև կանխամտածված չէ:

Մ.Վ.Լ.- Այսինքն՝ զուտ ռացիոնալ գործոնը գրական ստեղծագործության մեջ առաջնային չէ: Ուրեմն ո՞ր գործոններն են առաջնային: Ո՞ր տարրերն են որոշարկում գրական ստեղծագործության որակը:

Գ.Գ.Մ.- Պատմություն գրելիս ինձ հետաքրքրում է միայն մի բան՝ ընթերցողին դուր կգա՞ մտահղացումը և ես լիովին համածա՞յն եմ դրան: Ես չէի կարողանա պատմություն գրել, որը հիմնված չէ բացառապես անձնական փորձի վրա: Չենց հիմա ես մշակում եմ մտացածին բռնապետի կերպարը: Բռնապետ, որ ենթադրաբար լատինամերիկացի է: Այդ բռնապետը 182 տարեկան է և այնքան ժամանակ է իշխանության գլուխ, որ արդեն չի էլ հիշում, թե երբ է եկել իշխանության: Այդ բռնապետը միանգամայն մենակ է իր վիթխարի դոյակում, որի դահլիճներում զբոսնում են կովերը և խժռում են արքեպիսկոպոսների վիթխարի կտավները: Եվ ինչն է հետաքրքիր՝ այդ պատմությունն իրավ իմ սեփական կենսափորձից է: Այսինքն՝ սեփական փորձիս բանաստեղծական մշակումը ինձ հնարավորություն է տալիս պատկերել այն, ինչ այս պահին ցանկանում եմ, այսինքն՝ իշխանության անպարագիծ միայնությունը: Ինձ թվում է՝ իշխանության մենակությունը փոխանցելու համար առավել լավ նախատիպ չկա, քան լատինամերիկացի բռնապետը, որն իրենից ներկայացնում է մեր դարաշրջանի փառահեղ առասպելաբանական մի հրեշ:

Մ.Վ.Լ.- Ես ուզում եմ անձնական հարց տալ: Երբ խոսում էիր մենակության մասին, ես մտածեցի, որ դա քո բոլոր գրքերի մշտական թեման է: Մեկը նույնիսկ կոչվում է «Հարյուր տարվա մենություն»: Դա հետաքրքիր է, որովհետև քո բոլոր գրքերը մշտապես խիտ բնակեցված են, բազմամարդ, ու մարդիկ պարզապես «ոտքի տակ են ընկնում», այնուհանդերձ, քո գրքերի սրբազան մատերիան միայնությունն է: Ես ուշադրություն եմ դարձրել, որ քո հարցազրույցներում հաճախ ես հիշատակում ազգականներից՝ մեկին, որ քեզ տարբեր պատմություններ էր պատմում, երբ երեխա էիր: Մի անգամ էլ նշել ես, որ այդ ազգականի մահը քո կյանքի վերջին կարևոր իրադարձությունն էր, իսկ դու ութ տարեկան էիր: Ի՞նչ չափով են այդ մարդու պատմությունները խթանել քո գրելու ցանկությունը: Վերջապես՝ ո՞վ էր այդ մարդը:

Գ.Գ.Ս.- Պապս է: Նկատիր, որ այդ սենյորին ես հետո հայտնաբերեցի իմ վեպում: Երիտասարդության օրերին նա ստիպված է եղել մարդ սպանել և ամբողջ գյուղը պաշտպանել է նրան, նույնիսկ սպանվածի եղբայրներից մեկը պապիս տան առաջ է գիշերել, որպեսզի թույլ չտա հանգուցյալի ազգականներին վրեժ լուծել: Բայց պապս վրեժի մշտական սպառնալիքին չի դիմացել ու հեռացել է այդ գյուղից, գնացել է շատ ու շատ հեռու մի վայր ու նոր գյուղ է հիմնադրել:

Անենից շատ տպավորվել է պապիս խոսքը՝ «Դու չես պատկերացնում, թե որքան է կշռում մեռած մարդը»: Եվս մի փաստի մասին ես երբեք չեմ մոռանում, որը ինձ հետ, իբրև գրողի, ուղիղ կապ ունի: Մի երեկո պապս ինձ կրկես տարավ և ես տեսա միասապատ ուղտ: Երբ մենք վերադարձանք տուն, պապս բացեց բառարանը և ինձ ասաց. «Դա դրամադեր էր, ահա ինչով է դրամադերը տարբերվում փոլից և ինչով երկասպատ ուղտից», և նա կենդանաբանության մի մեծ դասախոսություն կարդաց ինձ: Այդպես ես սովորեցի բառարաններից օգտվել:

Մ.Վ.Լ.- Այդ մարդը քեզ վրա վիթխարի ազդեցություն է ունեցել՝ դատելով այն իրողությունից, որ նրա ողբերգությանը հաճախ ես անդրադառնում քո գրքերում: Ո՞ր պահից վճռեցիր գրականություն դարձնել նրա պատմածները, երբվանի՞ց սկ-

սեցիր օգտագործել քո հիշողությունները, պատմվածքներ ու վեպեր գրելու անձնական փորձը:

Գ.Գ.Մ.- *Երկու-երեք գիրք գրելուց հետո միայն գիտակցեցի, որ օգտագործում եմ այդ փորձը: Ճիշտն ասած՝ ես հիշում էի ոչ միայն պապիս, այլև մեր տունը այդ բնակավայրում, որը նա հիմնել էր. վիթխարի տունը, ուր ամեն ինչ պարուրված էր խորհրդավորությամբ: Այդ տանը մի դատարկ սենյակ կար, ուր վախճանվել էր զարմուհի Պետրան: Այնտեղ մի դատարկ սենյակ էլ կար, ուր վախճանվել էր զարմիկ Լասարոն: Գիշերները այդ տանն անհնար էր շրջել, որովհետև հանգուցյալներն ավելի շատ էին բնակիչներից: Երեկոյան վեցին ինձ նստեցնում էին մի անկյունում և ասում էին. «Այստեղից չչարժվես, որովհետև եթե հեռացար, իրենց սենյակներից կգան զարմիկ Լասարոն կամ զարմուհի Պետրան»: Եվ ես նստում էի... Իմ առաջին «Տերևաթափ» գրքում կա մի յոթնամյա տղա, որ ամբողջ պատումի ժամանակ նստած է աթոռակին: Հիմա ես հասկանում եմ, որ այդ տղան մասամբ ես եմ՝ նստած սարսափներով լեցուն տանը: Մի դրվագ շատ լավ եմ հիշում և այդ դրվագը լավ հաղորդում է տան մթնոլորտը...*

Մ.Վ.Լ.- Ներիր, որ քեզ ընդհատում եմ: Դա այն բնակավայրն էր, ուր դու ծնվել էիս, Արակատակա՞ն:

Գ.Գ.Մ.- *Այո, Արակատական, որ հիմա նույնացվում է Մակոնդոյին, ուր տեղի են ունենում բոլոր այս պատմությունները: Ես մի զարմուհի ունեի, որին «Հարյուր տարվա մենություն» կարդացողները հեշտությամբ կճանաչեն: Նա շատ եռանդուն կին էր, ամբողջ օրը ինչ-որ բանով խիստ զբաղված էր, մի անգամ նա նստեց սավան հյուսելու: Ես նրան հարցրի. «Ինչո՞ւ ես հյուսում այդ սավանը»: «Որովհետև շուտով մեռնելու եմ, որդիս» պատասխանեց նա: Իրոք, երբ սավանն ավարտված էր, նա վախճանվեց ու նրան փաթաթեցին իր հյուսած սավանով: Նա արտասովոր կին էր: Նա է նաև մեկ այլ տարօրինակ պատմության նախատիպը: Մի անգամ նա պատշգամբում ասեղնագործում էր, երբ եկավ գյուղաբնակներից մեկը՝ ձեռքին հավի մի զարմանալի ձու՝ հավելաճով: Չգիտեմ ինչու՝ այդ տունը ինքնատիպ խորհր-*

դատվությունների վայր էր բոլոր խորհրդավոր երևույթների շուրջ: Ամեն անգամ, երբ ինչ-որ բան էր կատարվում, որը ոչ ոք չէր կարողանում բացատրել, գալիս էին մեր տուն և, իբրև օրենք, զարմուհիս պատասխան էր ունենում: Ինձ հիացնում էր այն բնականությունը, որով նա լուծում էր բոլոր խնդիրները: Ձուն բերող աղջիկը հարցրեց. «Ինչի՞ց է ձուն այսպես ձևափոխվել»: Ձարմուհիս նայեց ձվին ու հանգիստ պատասխանեց. «Որովհետև չարքի ձու է: Խարույկ վառեք բակում»: Խարույկը վառեցին և ձուն այրեցին: Կարծում եմ՝ այդ բնականությունն է ինձ բանալի տվել «Յարյուր տարվա մենություն» վեպի համար, ուր պատմվում է ամենասահմանկեցուցիչ, արտառոց դեպքերի մասին դեմքի նույն անհաղորդ արտահայտությամբ, որով զարմուհիս հրամայեց այրել չարքի ձուն, որը երբեք նույնիսկ պատկերացնել էլ չէր կարող:

...Լատինամերիկացի գրողներս հաճախ չենք հասկանում՝ ինչ հրաշալի մտահղացումներ են մնջում մեր տատիկների հեքիաթներում, իսկ երեխաները հավատում են: Յենց երեխաներին են պատմվում այդ անհավանական դեպքերը, և երեխաները կարծես թե օգնում են դրանց ստեղծմանը, և դա հրաշալի է, ինչպես «Յազար ու մի գիշերում»: Մեզ շրջապատում են անհավանական, ֆանտաստիկ իրողություններ, իսկ գրողները համառորեն պատմում են սակավ կարևոր, առօրյա իրադարձությունների մասին: Ես կարծում եմ՝ մենք պետք է աշխատենք լեզվի և արտահայտչամիջոցների վրա, որպեսզի լատինամերիկյան ֆանտաստիկ իրականությունը դառնա մեր գրքերի մասը և լատինամերիկյան գրականությունը իրականում համապատասխանի լատինամերիկյան կյանքին, որտեղ օր առ օր տեղի են ունենում ամենաանհավանական իրադարձություններ: Օրինակ, գոյություն ունեն քաղաքացիական 32 պատերազմներ սկսած ու բոլորն էլ տանուլ տված գնդապետներ: Կամ՝ Սալվադորում մի բռնապետ, ում անունը չեմ հիշում, հայտնագործում է ճոճանակ, որը ցույց է տալիս սնունդը թունավորված է, թե ոչ: Այդ բռնակալը մեծ իմաստուն էր: Երբ երկրում բռնկվեց ծաղկի համաճարակ և առողջապահության նախարարը հարցրեց՝ ինչ անել, նա հրահանգեց

երկրի բոլոր լամպերը ծածկել կարմիր թղթով: Եվ ամբողջ երկրի բոլոր լամպերը փաթաթեցին կարմրաթղթով: Լատինական Ամերիկայում ամեն օր են նման դեպքեր կատարվում, իսկ մենք՝ լատինամերիկացի գրողներս, նստելով գրասեղանի առաջ՝ այդ ամենը իրականության տեղ ընդունելու փոխարեն ընկնում ենք բանավեճերի գիրկը ու եզրահանգում՝ դա անհնար էր, նա պարզապես խելագար էր: Մենք սկսում ենք հայտնագործել խելամիտ բացատրություններ, որ աղավաղում են լատինամերիկյան իրականությունը: Ես կարծում եմ, որ իրականությունը պետք է ընդունել ինչպես կա, քանի որ այդ իրականությունը համաշխարհային գրականությանը նորություն է բերում:

...Բանանի պլանտացիաների պատմությունը բացարձակապես իրական է: Այդպիսին է Լատինական Ամերիկայի տարօրինակ ճակատագիրը, որ իրական իրադարձությունները մշտապես դառնում են ֆանտասմագորիա, ինչպես տեղի ունեցավ բանանի պլանտացիաներում՝ այդքան դաժան, այդքան ողբերգական: Բնակավայրում բանանի պլանտացիա ստեղծելուց հետո ամբողջ աշխարհից սկսեցին մարդիկ գալ և, որքան էլ տարօրինակ է, մի շրջան Կոլումբիայի ատլանտյան այդ ափամերձ հողակտորում խոսում էին աշխարհի բոլոր լեզուներով: Մարդիկ միմյանց չէին հասկանում, բայց այնպիսի մի ծաղկում սկսվեց, ավելի ճիշտ՝ այսպես կոչված «ծաղկում», որ կումբիա պարելիս մարդիկ այրում էին իրենց փողերը: Կումբիան պարում են մոնը ձեռքներին, և բանանի պլանտացիայի հասարակ աշխատավորները հանգիստ, մոմի փոխարեն կրակի էին տալիս իրենց վաստակը, որովհետև նրանք ամսական ստանում էին 200 պետ, իսկ մունիցիպալ դատավորը՝ 50: Այդ պատճառով գոյություն չունեի իրական իշխանություն, իշխանությունը ծախվում ու զնվում էր, և բանանի ընկերությունը կարող էր իշխանությունը գնել ցանկացած թուլաբաժնով, ու ինքն էր դարձել արդարադատությունը, և իշխանության բոլոր վճիռներն իր ձեռքում էին: Բայց աստիճանաբար մարդիկ խելքի եկան, դրսևորվեց մասնագիտական գիտակցությունը: Բանվորները սկսեցին ամենատարրա-

կան պահանջներից, քանի որ բժշկական ծառայությունը հանգում էր երկնագույն հաբին, որը տրվում էր բոլորին, ով ինչ-որ ցավ էր զգում: Հիվանդներին շարք էին կանգնեցնում ու բաժանում նույն հաբերը, և դա այնքան սովորական էր, որ երեխաներն էլ էին շարք կանգնում ու մեկական հաբ ստանում:

Բանանի ընկերության շոգենավերը Սանտա Մարտայում բեռնավորվում էին և մեկնում Նոր Օռլեան, իսկ հետադարձը դատարկ էին կատարում: Ընկերությունը երկար մտնտում էր՝ ինչպես արդարացնել հետադարձի դատարկությունը: Վճռեցին ընկերությանը պատկանող խանութների համար ապրանքներ բերել և բանվորներին վճարել ոչ թե դրամով, այլ չեկերով, որոնցով կարող են առևտուր անել այդ խանութներում: Նրանց տալիս էին բռներ, որով վճարվում էր բանանի ընկերության նավերով բերված ապրանքների դիմաց: Բանվորները պահանջեցին փողով վճարել: Գործադուլ սկսվեց, որը ամբողջ շրջանը կազմալուծեց, իսկ կառավարությունը խնդիրը կարգավորելու փոխարեն զորքեր ուղարկեց: Բանվորները հավաքվեցին երկաթուղային կայարանում, որովհետև ենթադրում էին, որ խնդիրը լուծելու համար նախարարն ինքը կժամանի: Զորքը շրջապատեց նրանց և հեռանալու համար հինգ րոպե տվեց: Ոչ ոք չհեռացավ: Սկսվեց կոտորածը: Այս պատմության մասին, որը նկարագրված է վեպում, ես տեղեկացա իրադարձություններից տասը տարի անց: Մարդկանց մի մասը պատմում էր, որ հենց այդպես էլ եղել է, մի մասը ժխտում էր՝ ոչինչ էլ չի եղել: Ոմանք հաստատում էին. «Ես այնտեղ եղել եմ և գիտեմ, որ սպանվածներ չեն եղել: Մարդիկ հանգիստ ցրվեցին և բացարձակապես ոչինչ տեղի չունեցավ»: Իսկ ուրիշները պատմում էին, որ եղել են սպանվածներ: Պարզապես Լատինական Ամերիկայում հնարավոր է դեկրետով մոռացություն սահմանել այնպիսի իրադարձությունների մասին, երբ սպանվել են երեք հազար մարդ: Դա ֆանտաստիկագործի է թվում, բայց դա հենց այդպես է:

Մ.Վ.Լ.- Ասում են՝ մի անգամ Բրազիլիայի կառավարությունը դեկրետով արգելել է համաճարակը:

Գ.Գ.Մ.-*Եթե փորձենք օրինակներ գտնել, հազարը կանցնենք:*

Մ.Վ.Լ.- Այսինքն՝ բանվորների սպանությունը ոչ միայն պատմական փաստ է, այլև...

Գ.Գ.Մ.-*Վեպում ես հիշատակել եմ դեկրետի թիվը, որով զինվորներին թույլատրվում էր կրակել բանվորների վրա և այն գեներալի անունը, որը ստորագրել է դեկրետը: Նաև նրա քարտուղարի անունը: Այդ փաստերը վերցված են Ազգային արխիվից, իսկ հիմա վեպում կարդում են ու հայտարարում, թե ես չափազանցել եմ:*

Մ.Վ.Լ.- Յետաքրքիր է, որ բանվորների սպանության այդ տեսարանը բոլորովին էլ արհեստական խցկված չի թվում և հրաշալի տեղավորված է վեպի ֆանտաստիկ մթնոլորտում: Այն փաստը, որ այդ կոտորածը վերապրողներից մեկը հարություն է առնում, ընդ որում՝ մինչև վերջ էլ չենք իմանում՝ նա հարություն առավ, թե սպանված չէր, թե վերապրեց, ծնունդ է երկակիություն, որով գրված է հատվածը, և դա շատ հետաքրքիր է:

Մի քիչ պատմիր լեզվի ու արտահայտչամիջոցների քո ընտրության մասին:

Գ.Գ.Մ.-*«Չարյուր տարվա մեմությունը» սկսեցի, երբ 17 տարեկան էի:*

Մ.Վ.Լ.- Ինչո՞ւ չսկսել առաջին գրքից:

Գ.Գ.Մ.-*Առաջինը հենց «Չարյուր տարվա մեմությունն» էր: Ես սկսեցի գրել ու հասկացա, որ այդ բեռը չափազանց ծանր է: Ես ուզում էի պատմել այն ամենի մասին, ինչ հենց նոր պատմեցի:*

Մ.Վ.Լ.- 17 տարեկանում դու ուզում էիր պատմել Մակոնդոյի մասի՞ն:

Գ.Գ.Մ.-*Ոչ միայն ուզում էի, այլև գրեցի առաջին պարբերությունը: Բայց հասկացա, որ չեմ հաղթահարի այդ ծանրությունը: Ես ինքս չէի հավատում իմ պատմածին, բայց քանի որ գիտեի, որ դա ճշմարտություն է, հասկացա, որ իմ դժվարությունները զուտ տեխնիկական են: Ես չէի տիրապետում գրական հնարանքներին, ոճաբանությանը, որպեսզի իմ պատմա-*

ծին հավատան, որպեսզի դառնա ճշմարտանման: Ես թողեցի վեպն ու գրեցի չորս գիրք: Ամենամեծ դժվարությունը անհրաժեշտ տոնայնությունը և ոճը գտնելն է, որպեսզի ընթերցողը հավատա պատմածին:

Մ.Վ.Լ.- Երբ դու 17 տարեկան էիր և արդեն մտահղացել էիր վեպը, քեզ գրող զգո՞ւմ էիր, մտածո՞ւմ էիր, որ քեզ կնվիրես բացառապես գրականությանը: Կարծո՞ւմ էիր, որ գրականությունը կդառնա քո ճակատագիրը:

Գ.Գ.Մ.- *Տեղի ունեցավ մի իրադարձություն, որը հիմա եմ հասկանում՝ գրողի իմ ճակատագրում վճռորոշ դարձավ: Իմ ընտանիքը հեռացել է Արակատակայից, երբ ես ութ կամ տասը տարեկան էի: Մենք այլ վայր փոխադրվեցինք, իսկ երբ լրացավ 15 տարեկանս, մայրս վճռեց վերադառնալ Արակատակա, որպեսզի վաճառի մեր տունը: Ես վճռեցի նրա հետ գնալ: Մենք եկանք Արակատակա, և ես տեսա, որ ամեն ինչ առաջվանն է, միայն մի քիչ փոխված, կարծես թե բանաստեղծական անցում էր եղել: Ես համոզվեցի այն նույն իրողության մեջ, որում բոլորս ենք համոզվում՝ նախկինում լայնարձակ թվացող փողոցները հիմա նեղ էին դարձել, տները մեր պատկերացրածի պես բարձր չէին: Նրանք նույնն էին, բայց մաշված ժամանակի ու ամայության մեջ: Պատուհաններից մենք տեսնում էինք, որ ներսում էլ ոչինչ չի փոխվել, միայն 15 տարով մեծացել է: Դա շիկացած ու փոշոտ գյուղակ էր: Կիզիչ կեսօր էր, ու փոշին լցվում էր թոքերիս մեջ: Երբ այդ գյուղակում որոշել էին ջրամբարձ աշտարակ կառուցել, ստիպված էին եղել գիշերները աշխատել, որովհետև ցերեկով հնարավոր չէր շիկացած գործիքներին ձեռք տալ: Մենք մորս հետ քայլում էինք այդ գյուղակի միջով ինչպես միրածի՜ փողոցում բացարձակապես մարդ չկար: Վստահ եմ՝ մայրս էլ նույն ապրումներն ուներ՝ տեսնելով, թե ժամանակն ինչ է արել այդ բնակավայրի հետ: Մենք հասանք անկյունի փոքրիկ դեղատանը, ուր ինչ-որ սենյորա մստած կարում էր: Մայրս ներս մտավ ու ասաց.«Ո՞նց ես, խնամի»: Կինը գլուխը բարձրացրեց, նրանք գրկախառնվեցին ու կես ժամ լաց եղան: Նրանք ոչ մի բառ չասացին իրար, միայն լաց էին լինում: Այդ պահին*

ես մտածեցի թղթին հաղորդել, թե ինչ է նախորդել այդ տեսարանին:

Մ.Վ.Լ.- Ինձ թվում է, որ եսկեյպիստական գրականությունը հեռացնում է որոշակի իրականությունից, պատմական իրողությունից: Ես կարծում եմ՝ այդ գրականությունը անխուսափելիորեն պակաս կարևոր ու պակաս նշանակալից է, քան այն, որ որոնում ու գտնում է իր նյութը անմիջական իրականության մեջ:

Գ.Գ.Մ.- Անձամբ ինձ այդ գրականությունը չի հետաքրքրում: Ես հավատում եմ, որ ցանկացած մեծ գրականություն պետք է հիմնվի որոշակի իրականության վրա: Ես լավ հիշում եմ մեր խոսակցություններից մեկը: Դու այն ժամանակ ասացիր, որ մենք՝ վիպասաններս, նման ենք գիշատիչների, որ սնվում են քայքայվող հասարակության դիակներով:

Մ.Վ.Լ.- Լսիր, գոտկատեղից ներքև ես խփում: Այո, ես կարծում եմ, որ գրականության ծաղկումի պահին հետաքրքիր փոխկապվածություն կա գրողների համարձակ, վճռական ելույթների և հասարակության ճգնաժամային վիճակի միջև: Ինձ թվում է, որ կայացած, բարեկեցիկ հասարակությունը, ներքին խաղաղվածության մեջ ապրելիս շատ ավելի քիչ է գրավում գրողին, քան այն, որ, ինչպես ներկա լատինամերիկյան հասարակությունը, գրգռված է ներքին ճգնաժամերով և ինչ-որ չափով մոտեցել է ապոկալիպսիսին: Այլ խոսքով՝ գտնվում է վերափոխումների, փոփոխությունների մեջ, որոնք հայտնի չէ՝ ուր են տանում:

Գ.Գ.Մ.- Ինձ թվում է՝ մենք բոլորս գրում ենք մեկ-ընդհանուր վեպ: Ես նկարագրում եմ մեկ դրսևորումը և գիտեմ, որ դու գրում ես մյուսը, իսկ Ֆուլենտեսը՝ երրորդը, որ բացարձակապես նման չէ մեր նկարագրածին, բայց բոլորը լատինամերիկյան կյանքից են: Այդ պատճառով՝ մի կարծիր, որ «Չարյուր տարվա մենություն» վեպում դու պատահաբար ես գտել այն հերոսին, որը պատրաստվում է ամբողջ աշխարհը ման գալ ու հանդիպում է Վիկտոր Յուզի նավի ուրվականին, որ Կարպոնտիերի «Լուսավորության դարի» հերոսն է: Կա և մեկ այլ հերոս՝ գնդապետ Լորենսո Գավիլանը Կարլոս Ֆուլենտեսի

«Արտեմիո Կրուսի մահը» վեպից: «Չարյուր տարվա մենություն»-ում ևս մի հերոս կա, ավելի շուտ ակնարկ՝ իմ հերոսներից մեկը մեկնում է Փարիզ և ապրում Դոֆին փողոցի հոթելի այն նույն սենյակում, ուր վախճանվել է Ռոկամադուրը՝ Կորտասարի հերոսը: Ես բացարձակապես վստահ եմ, որ զամբյուղով վերջին Աուրելիանոյին բերած միանձնուհին «Կանաչ տան» Պետրոսինիոյի մայրն է: Ինձ տեղեկություններ էին պետք քո այդ հերոսուհու մասին, որպեսզի քո գրքից անցնեի իմ գրքին: Ուզում եմ ասել, որ չնայած մեր ունեցած տարբերություններին, մենք հեշտությամբ կարող ենք խաղալ այս խաղը՝ գրքից գիրք փոխադրելով հերոսներին, և դա շինծու չի դիտվի: Կա իրականության մեկ ընդհանուր մակարդակ, և այն օրը, երբ մենք կգտնենք նրա արտացոլման միջոցները, կստեղծենք իսկական լատինամերիկյան վեպը, լատինամերիկյան համընդհանուր վեպ, որ կընդունեն լատինամերիկյան ցանկացած երկրում՝ չնայած քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, պատմական տարբերություններին:

Մ.Վ.Լ.- Անդրադառնանք այն ոլորտին, որը գրականությունից դուրս է, բայց գրականության հետ սերտ կապված՝ պատմությանը: Մեր երկրներում պատմությունը զբաղեցնում է ընթերցողների, ուսանողների, քննադատների մտքերը: Նրանց հետաքրքրում է գրողների գրական գործունեության և քաղաքական դիրքորոշումների փոխկապը: Ընդունված է կարծել, որ գրողը պատասխանատու է հասարակության առջև, ու այդ պատասխանատվությունն արտահայտվում է ոչ միայն նրա ստեղծագործություններում, այլև քաղաքական գործունեությամբ: Ինչպե՞ս ես դու վերաբերվում այս խնդրին: Ի՞նչ կապ կա քո գրական գործունեության և քաղաքական տեսակետների միջև:

Գ.Գ.Մ.- Նախ և առաջ, ես կարծում եմ, որ գրողի քաղաքական գլխավոր պարտքը լավ գրելն է: Լավ գրել ոչ միայն իսկական, փայլուն արձակ ստեղծելու առումով, այլև իր համոզմունքների համաձայն, էլ չեմ ասում անկեղծության մասին: Չեմ կարծում, որ գրողից պետք է պահանջել իր գրքերում քաղաքական գործիչ լինել: Չի կարելի պահանջել, որ գրողը իր

ստեղծագործությունը դարձնի քաղաքական զենք, որովհետև եթե գրողն անցել է գաղափարական պատրաստվածություն և ունի քաղաքական դիրքորոշում, անպայման կարտահայտվի նրա ստեղծագործություններում: Տորե Նիլսոնն ինձ ապշեցրեց Բուենոս Այրեսում, երբ ասաց, որ «Չարյուր տարվա մենություն»-ը հրաշալի, բայց, ավաղ, հետադիմական վեպ է:

Մ.Վ.Լ.- Ինչո՞ւ այդպես ասաց:

Գ.Գ.Մ.- Չբացատրեց, բայց մոտավարապես այս էր պատճառը. հիմա, երբ Լատինական Ամերիկայում այսքան հիմնահարցեր կան, երբ ամեն ինչ այսքան զարհուրելի է, հիանալի վեպի ստեղծման բուն փաստն արդեն հետադիմական է: Դա ինձ այնքան զարմացրեց, որ ուզում եմ քեզ հարցնել՝ դո՞ւ էլ ես համարում, որ «Չարյուր տարվա մենություն»-ը հետադիմական վեպ է:

Մ.Վ.Լ.- Ոչ:

Գ.Գ.Մ.- Ինչո՞ւ:

Մ.Վ.Լ.- Որովհետև քո վեպում անաչառ, նույնիսկ ոչ կողմնակի, ոչ այլաբանորեն, ինչպես մյուս գրքերում (օրինակ, Կորտասարի) նկարագրվում են լատինամերիկյան հասարակական-քաղաքական իրականության արմատական հիմնահարցերը:

Գ.Գ.Մ.- Դու կարծում ես, որ այդ գիրքը մեր գրած մյուս գրքերի պես ընթերցողին օգնում է հասկանալ Լատինական Ամերիկայի հասարակական-քաղաքական իրականությունը:

Մ.Վ.Լ.- Ես կարծում եմ, որ ցանկացած լավ գրականություն անխուսափելիորեն առաջադիմական է, անկախ հեղինակի մտադրություններից: Ասենք՝ Բորխեսը խորապես պահպանողական, խորապես հետադիմական մտածելակերպ ունի, բայց իբրև գրող ոչ պահպանողական է, ոչ էլ հետադիմական: Բորխեսի ստեղծագործություններում (եթե նկատի չառնենք նրա ստորագրած անհեթեթ հանգանակները) ոչինչ չի պարունակում հասարակության կամ պատմության ոչ մի հետադիմական հայեցակարգ, աշխարհին ուղղված քարացած հայացք, ֆաշիզմի կամ ինչ-որ բանի, որ նա պաշտում է, ասենք՝

իմպերիալիզմի փառաբանություն: Նման ոչինչ չկա նրա գրքերում:

Գ.Գ.Մ.- Որովհետև նրան հաջողվում է խուսափել նույնիսկ իր սեփական համոզմունքներից:

Մ.Վ.Լ.-Ցանկացած մեծ գրող, նույնիսկ հետադիմական, խուսափում է, ինչպես դու ես ասում, իր համոզմունքներից, երբ նկարագրում է իրականությունն այնպես, ինչպես կա, իսկ ես չեմ կարծում, որ իրականությունը կարող է հետադիմական լինել:

Գ.Գ.Մ.- Մենք չենք խուսափում մեր համոզմունքներից: Ասենք, բանանային պլանտացիաների ողբերգությունն իմ վեպում նկարագրված է իմ համոզմունքների համաձայն: Ես անխոս ընդունում եմ բանվորների արդարացիությունը: Դա ակնհայտ է: Ես կարծում եմ, որ գրողի մեծագույն քաղաքական պարտքն է չչեղվել սեփական համոզմունքներից կամ իրականությունից, այլ սեփական ստեղծագործությամբ նպաստել, որ ընթերցողը լավ հասկանա իր երկրի կամ մայրցամաքի հասարակական-քաղաքական իրավիճակը, իր հասարակությունը: Դա կարևոր և դրական քաղաքական աշխատանք է: Դա է գրողի քաղաքական գործառնությունը: Դա և միայն դա: Իսկ իբրև մարդ՝ գրողը կարող է լինել քաղաքական մարտիկ, և ոչ միայն կարող է, այլև պարտավոր է, որովհետև ունի լսարան և պարտավոր է օգտագործել այդ լսարանը իր քաղաքական խնդրի լուծման համար:

Մ.Վ.Լ.- Չնարավոր են տարբեր իրավիճակներ: Պատահում է՝ գրողներն ունեն քաղաքացիական առաջավոր դիրքեր, նույնիսկ քաղաքական կուսակցությունների անդամ են, իսկ նրանց գրքերում սեփական հայացքներից հակառակ համոզմունքներ են արտահայտվում:

Գ.Գ.Մ.- Իհարկե, գրում ես որոշակի ձգտումներով, բայց ես կարծում եմ, որ այդ ձգտումները որոշարկուն են և համոզմունքները: Այսինքն՝ եթե նման հակասություն է ծագում՝ կամ գրողը անկեղծ չէ, կամ այնքան էլ հաստատուն չեն նրա համոզմունքները:

Մ.Վ.Լ.- Իսկ գուցե այդ երկու տարրերից և ոչ մեկը ստեղծագործության պահին առավել խոր ու առավել վճռական չեն, քան մեկ ուրիշը: Իբրև օրինակ՝ քո «Հարյուր տարվա մենություն» վեպը, որի թեման քեզ այդքան տարի տանջել է: Ի՞նչ կերպարանքով է թեման քեզ հետապնդել: Գաղափարների՞, համոզմունքների՞: Դու ցանկանում էիր վերհանել Մակոնդոյի՞ ողբերգությունը, Կոլումբիայի քաղաքացիական պատերազմների՞ ողբերգությունը, բանանային պլանտացիաների՞, որ իրենց հետ այդ վայրեր էին բերել սպանություններ ու աղքատություն, թե՞ իրականում դու ցանկանում էիր պատմել ինչ-որ պատմություններ, ինչ-որ ֆանտաստիկ դրվագներ, իսկ գուցե դու ազատություն էիր ուզում տալ ինչ-որ հերոսների, որոնց կերպարանքը հստակ հիշում էիր: Ի՞նչն էր քեզ ոգեշնչում՝ գաղափարախոսությունը, թե՞ ինչ-որ իրադարձություններ:

Գ.Գ.Մ.- Կարծում եմ՝ այդ հարցին պիտի պատասխանեն քննադատները: Ես ձգտում էի ստեղծել համընդգրկուն վեպ, իսկ վեպին անհրաժեշտ է ամեն ինչ՝ համոզմունքներ, ձգտումներ, ավանդույթներ, առասպելներ... Ես մի քիչ շփոթվում եմ, որովհետև իմ գրքերի համար վատ քննադատ եմ: Թերևս ես այնքան էլ բժախնդիր չեմ, որովհետև վեպ եմ ներմուծում դրվագներ, որոնք հետո եմ փորձում վերլուծել և սովորաբար եզրակացնում եմ, որ համապատասխանում են իմ համոզմունքներին, իմ ձգտումներին: Ես բացարձակապես անկեղծ եմ և չեմ կարող ինքս ինձ ստել ոչ մի պահ: Համոզված եմ՝ որքան անկեղծ եմ, այնքան ճշգրիտ, այնքան մեծ է վեպի ներգործության ուժը:

Մ.Վ.Լ.- Դու ինձ հիշեցրիր գրողի «փոքրիկ խոհանոցը»: Միշտ հետաքրքիր է իմանալ՝ ինչպե՞ս է գրողը գրում, ինչպե՞ս է գիրքը ծնվում: Հիմնական խթանը պատմությունը պատմելն է, բայց այն պահից, երբ այդ ցանկությունը տիրապետում է քեզ և մինչև գրքի տպագրվելը մի քանի փուլ է տևում:

Գ.Գ.Մ.- Մենք կարող էինք խոսել գրքերից յուրաքանչյուրի մասին, որ...

Մ.Վ.Լ.- Ավելի հետաքրքիր է «Հարյուր տարվա մենության» ստեղծման պատմությունը: Հարցազրույցներից մեկում ասել

ես, որ այդ գիրքը քեզ մի քանի տարի զբաղեցրել է, մի քանի անգամ սկսել ու ընդհատել ես, մինչև Ակապուլկոյից Մեխիկո ճանապարհին հանկարծ այնքան հստակ ես պատկերացրել գիրքը, որ կարող էիր սկզբից մինչև վերջ թելադրել:

Գ.Գ.Մ.- Այո, բայց այդ ասելիս ես նկատի ունեի գրքի զուտ ծնական կողմը, երկար տարիներ ինձ համար խնդիր էր գրքի միայն լեզուն, տոնայնությունը: Բովանդակությունը, բուն պատմությունը ավարտուն էին դեռ վաղ պատանությանս օրերին: Ես հիշեցի Բունյուելին: Մի քիչ կշեղվեմ: Լուիս Բունյուելը մի անգամ պատմեց, որ «Վիրիդիանի» մասին առաջին միտքը ունեցել է կերպարի տեսքով՝ հարսանեկան հագուստով չքնաղ կնոջ, նա ուշաթափ է, իսկ կողքին մի ծերուկ է, որ ուզում է նրան բռնաբարել: Այդ կերպարի շուրջ Բունյուելը կառուցել է ամբողջ պատմությունը: Դա ինձ ապշեցրեց, որովհետև «Չարյուր տարվա մենություն» վեպի մասին իմ առաջին միտքը ինձ հայտնվել է ծերուկի տեսքով, որ երեխային տանում էր սառույց տեսնելու:

Մ.Վ.Լ.- Այդ կերպարը քո կենսափորձի՞ց էր:

Գ.Գ.Մ.- Դա բխում էր իմ համառ ձգտումից՝ վերադառնալ պապիս տունը, որ ինձ կրկես էր տանում: Սառույցը կրկեսի դիտարժան վայրերից էր, քանի որ գյուղում կիզիչ շոգ էր, այնտեղ չգիտեին՝ ինչ է սառույցը, որ գյուղաբնակների համար նույնն էր, ինչ փիղը կամ ուղտը: Վեպում ծագում է ծերունու կերպարը, որ մանչուկին տանում է սառույցը տեսնելու և հիշիր, որ սառույցը գտնվում է կրկեսի վրանի տակ, ուր մուտքի համար պետք է վճարել: Այդ դրվագի շուրջ կառուցվել է գիրքը: Իսկ իրադարձությունները, սյուժեն ոչ մի խնդիր չհարուցեցին, դա իմ կյանքի մասն էր, որը ես երբեք էլ չեմ մոռանում. մնում էր ամբողջ նյութը ընդամենը դասդասել ու շարադրել:

Մ.Վ.Լ.- Ի՞նչ լեզվական խնդիրներ էին առաջանում: Ի տարբերություն քո նախորդ գրքերի խիստ, ճշգրիտ ու չափազանց հակիրճ լեզվի, այս գրքի լեզուն պարզապես հարստացնում է լեզվական աշխարհը:

Գ.Գ.Մ.- Այո, բացառությամբ «Տերևաթափի», որ առաջին գիրքն էր, երբ տեսա, որ «Չարյուր տարվա մենություն»-ը չեմ

կարողանում գրել: Իսկ ընթացքում գրեցի «Գնդապետին ոչ ոք չի գրում», «Մեծ մայրիկի հուղարկավորությունը» և «Տարածամը»: Այդ ժամանակ իմ կյանքում շատ կարևոր իրադարձություններ եղան. «Տերևաթափը» տպագրելով՝ ես մտածում էի, որ պիտի գնամ նույն ճանապարհով, բայց նշանակալից չափով վատթարացավ Կոլումբիայի հասարակական-քաղաքական վիճակը, սկսվել էր կոլումբիական վիոլենսիան (violencia-իսպաներեն՝ բռնություն, Կոլումբիայում քաղաքացիական պատերազմ սկսվեց, երբ 1948թ. սպանվեց լիբերալ կուսակցության առաջնորդ Գաիտանան): Այդ ժամանակ, դժվարանում եմ որոշարկել որ պահից, ես քաղաքական գիտակցություն ձեռք բերեցի ու սկսեցի զգալ իմ մասնակցությունը երկրի ողբերգությանը: Ես անցա պատմությունների, որ լիովին տարբերվում էին ինձ նախկինում հետաքրքրող պատմություններից՝ ողբերգություններ, որոնք ուղղակի կապված էին Կոլումբիայի սոցիալ-քաղաքական խնդիրներին: Ես համաձայն չէի այն մեկնաբանությանը, որ տալիս էին կոլումբիացի գրողները այդ ամենին, նրանք բռնությունը ներկայացնում էին իբրև սպանվածների ցուցակ, իբրև փաստաթուղթ: Ես միշտ մտածել եմ, որ բռնության մեջ ամենաահավորը սպանվածների թիվը չէ, այլ այն սարսափելի հետքը, որ մնում է հասարակության մեջ, որն ամայանում է այդ մահերով: Այլ համաձայնք էլ կար, մի քիչ միստիկ, որ բնորոշ է բոլոր գրողներին՝ ինձ հետաքրքրում էին ինչպես սպանվողները, այնպես էլ սպանողները: Ինձ շատ էին հուզում զոհերը, բայց և հետաքրքրում էր այն ուստիկանը, որ գալիս էր սպանելու: Ես հարցնում էի ինձ՝ ի՞նչ է եղել այս մարդուն, ինչպե՞ս է հասել այս կյանքին, որ սկսել է սպանել: Բռնության նկատմամբ ես բոլորովին այլ հայացք ունեի. ուրիշները պատմում էին, թե մարդասպանները ինչպես են գալիս բնակավայր, բռնաբարում կանանց ու զլխատում երեխաներին, ես կշռադատում էի ծանր սոցիալական հետևանքների մասին ու սպանվածների ցուցակները մի կողմ էի թողնում:

Ես գրեցի «Գնդապետին ոչ ոք չի գրում» վիպակը, որտեղ գնդապետի վիճակը և ժողովրդի վիճակը հետևանքն են այն

բռնության, որի մեջ «ապրում» էր երկիրը: Նույնն է «Տարածանք» վեպում, որի գործողությունները ծավալվում են մի գյուղակում, որով անցել է բռնությունների ալիքը: Ես փորձում էի պատկերել ինչպիսին է դարձել այդ գյուղը և ցանկանում էի պարզ դարձնել, որ բռնությանն անհնար է վերջ դնել գոյություն ունեցող վարչակարգում, որ բռնությունը չի մեռնում և ցանկացած պահին կարող է նոր պայթյուն բռնկվել: Ասելով, որ այդ թեմաներն ինձ հոգեհարազատ չէին, ես խոստովանում եմ ամենադժվարը, այն, ինչ ինձ, իբրև գրողի, հուզում է, որովհետև ես զգում եմ, որ «Գնդապետին ոչ ոք չի գրում» վեպը, որ առավել մեծ հաջողություն ունեցավ, ամենաանկեղծ վեպը չէ: Գիրքը գրվել է խնդիրները հետազոտելու մտադրությամբ, որոնք ինձ այնքան էլ չէին հուզում, սակայն ես գտնում էի, որ այդ խնդիրները պետք է արժարժել, որովհետև ինձ զգում էի պարտավորված: Ես հասկացա, որ ինձ հուզող այդ խնդիրների մասին չի կարելի գրել նույն լեզվով, որով գրված է «Տերևաթափը» և որով ուզում էի «Հարյուր տարվա մենություն»-ը գրել: Ես պիտի գտնեի մի լեզու, որը հարմար լիներ այդ պատմվածքին, և «Հարյուր տարվա մենություն»-ի ու մյուս գրքերի լեզվի տարբերությունը պայմանավորված է թեմաների տարբերությամբ: Ես կարծում եմ, որ յուրաքանչյուր թեմա ունի իր լեզուն, որը պետք է գտնել: Այդ պատճառով չեմ կարծում, թե «Հարյուր տարվա մենություն»-ի լեզուն ի տարբերություն մյուս գրքերի ավելի հարուստ է: Պարզապես այդ գրքի նյութը այլ մոտեցում էր պահանջում: Եթե վաղը ես գտնեմ այնպիսի սյուժե, որը պահանջի այլ արտահայտչամիջոցներ, կփորձեմ դրանք գտնել հանուն առավել ներգործության:

Ս.Վ.Լ.- Բո վերջին վեպի վերջին գլխում քամու հորձանքով Մակոնդոն քշվում է երկինք և անհետանում է: Ի՞նչ կկատարվի առաջիկա գրքերում, հետևելո՞ւ ես Մակոնդոյի թռիչքին...

Գ.Գ.Ս.- Կկատարվի այն, ինչի մասին խոսում էինք արկածային վեպի հետ կապված: Ասպետի գլուխը կտրում են այնքան անգամ, որքան պետք է պատումին, և ես անհնար չեմ համարում Մակոնդոն վերակենդանացնելը՝ մոռանալով, որ

*քամին քշել է: Որովհետև եթե գրողն ինքն իրեն չի հակասում,
ուրեմն դոգմատիկ է, իսկ դոգմատիկ գրողը հետադիմական է:
Այսինքն՝ եթե Մակունդոն վաղն ինձ անհրաժեշտ լինի, քամին
հանգիստ կվերադարձնի...*

ՍԵՆՍԱՑԻԱՅԻ ԾՆՈՒՆԴՐ: ՄԱՐԴՐ, ՈՐ «ԲԻԼԴՈՒՄ» ՀԱՆՍ ԷՍՍԵՐ ԷՐ

Հատվածներ գրքերից

Պարոն Կոյները հանդիպում է պարոն Վիրին՝ թերթերի դեմ պայքարի մարտիկին:

- Ես թերթերի մեծ հակառակորդ եմ,- ասում է պարոն Վիրը,- ես ընդհանրապես թերթերի դեմ եմ:

- Այդ դեպքում ես թերթերի ավելի մեծ հակառակորդ եմ,- մկատում է պարոն Կոյները,- ես այլ թերթերի կողմն եմ:

ԲԵՐՏՈԼԴ ԲՐԵՒՏ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ես անընդունելի եմ համարում բռնության ու ահաբեկչության ցանկացած դրսևորում:

Ինչո՞ւ եմ այսպես սկսում: Այն պատճառով, որ երկրի ներսում, այս քաղաքական մթնոլորտում, ժողովրդավարության դիրքերից ցանկացած քննադատություն ենթարկվում է գրպարտչական այլափոխումների և համարյա թե հավասարեցվում է ահաբեկչության: Օրինակ, այն ժամանակից, երբ ես հանդգնեցի ներթափանցել բիլդյան խոհանոց, սույն թերթն արդեն երեք անգամ ինձ անվանել է «ընդհատակյա կոմունիստ», որը նրա բառապաշարով հավասարազոր է «ահաբեկչին»:

Այս գրքում խոսքը նորից բռնության մասին է լինելու, բայց հատուկ բռնության՝ «հոգևոր», որը առանց թնդանոթների ու պայթուցիկների է գործում: Այն խելում է մարդկանց մտքերն ու զգացումները, ոտնահարում մարդկային արժանապատվությունը: Ստեղծելով հատուկ կոմիտեների ու հետախուզական կազմակերպությունների լայն ցանց՝ այդ վտանգը չես վերացնի, ոչ մի շուրջկալ անակնկալի չի բերի «ենթագիտակցության ավազակներին», ոչ մի հատուկ ջոկատ ազատու-

թյուն չի տա առևանգված հույսերին ու սպասումներին, ոչ մի դատախազ հրաման չի արձակի նման ահաբեկչության տարածողներին վերահսկելու համար: ԳԴՅ Քրեական օրենսգիրքը, նույնիսկ ահաբեկչության ու բռնության մասին նոր հոդվածներով լրացվելուց հետո, նման հանցագործություններ չի նախատեսում: Հանցակազմ, կարծես թե, չկա, հանցագործների մասին նույնիսկ խոսելն ավելորդ է: Եվ, ընդհանրապես, կա՞ն նրանք: Որքան ավելի մոտիկից էի ես նրանց ճանաչում, այնքան շատ էին ինձ տանջում կասկածները: Այդ մարդիկ, որ իրենց եղբայրներին էին զոհաբերում, ըստ էության, զոհեր էին հենց իրենք: Վիթխարի մեքենայի զոհերը, որ մեխանիկորեն ծնուն է հոգևոր բռնությունը:

Ես չեմ պատրաստվում անուն առ անուն թվարկել նրանց, ովքեր, լինելով բիւրյան համակարգի զոհեր, շարունակում են աշխատել կոնցեռնի համար. մանրամասն չեմ նկարագրի նրանցից յուրաքանչյուրին ու չեմ փակցնի պիտակներ, որոնցից մինչև մահ չեն ազատվի: Ահա ինչու «Բիւրի» Հաննովերյան խմբագրության գործընկերները և էլի մի խումբ մարդիկ մտացածին անուններ ունեն, իսկ շարադրված փաստերը լիովին համապատասխանում են իրականությանը: Ռեպլիկներն ու երկխոսությունները ես մասամբ գրառել եմ զրույցների ընթացքում, մասամբ վերարտադրել եմ հիշողությամբ: Շարադրանքում ես դրանք մեջբերում եմ ուղղակի, թեպետ, ջանալով ընդհանրացնել, ոչ միշտ եմ բառ առ բառ մեջբերում:

ԴԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմա ես Հանս Էսսերն եմ: 30 տարեկան: Ուսանել եմ հոգեբանություն ու տնտեսագիտություն, սթափ ինքնագնահատական ունեմ. ինչն ինչ արժի՝ լավ գիտեմ, մինչև այժմ աշխատել եմ գովազդում, «Բիւրը» համարում եմ նոր կարիերայի մի աստիճան միայն:

Ինձ երաշխավորողը՝ Ալֆ Բրոյլը (28 տարեկան), նախկինում եղել է «Նոյե հաննովերշե պրեսսե» սոցիալ-դեմոկրատական թերթի աշխատակից: Թերթը դարձավ ոչ շահութաբեր, և Գերմանիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն-

նը հրաժարվեց նրանից: Ալֆը մնաց առանց աշխատանքի, մինչև ականջները խրվեց պարտքերի մեջ (նրա կինը դեռ սովորում էր): «Բիլդն» այդ ժամանակ, առանց փող խնայելու, մեծացնում էր գործը՝ իր ձեռքն էր հավաքում տեր չունեցող շուկաները, որոնում էր նոր աշխատողներ, նոր ընթերցողներ: Ալֆն ինքն իրեն խոսք տվեց, որ կաշխատի «Բիլդի» համար՝ մինչև պարտքերը վճարի ու կինն ուսումն ավարտի: Նա իր խոսքի տերը եղավ՝ երկու տարի զբաղվում էր կեղտոտ աշխատանքով և վերջակետ դրեց, թեպետ «Բիլդը» համոզում էր մնալ և նույնիսկ առաջարկում էր, ընդ որում ոչ մեկ անգամ, շահավետ պայմանագիր՝ այնուամենայնիվ, տաղանդ էր, գրող, խմբագրության «առաջին գրիչը»: Ալֆն անդրդվելի էր՝ «Թեկուզ ամիսը 10000 մարկ վճարեն՝ ոչ: Ես առանց այդ էլ կորցրել եմ իմ նկատմամբ հարգանքի զգացումը»: Հիմա նա նորից գործազուրկ է: Ոչ ամեն ինչ և ոչ բոլորն են վաճառվում:

Ալֆի մտադրությունն ինձ «Բիլդում» տեղավորելն է: «Թող «Բիլդի» հնարավորինս մեծ թվով ընթերցողներ իմանան ճշմարտությունը, թե ինչպես են սարքում իրենց թերթը: Ինքս էլ աղավաղում էի փաստերը, նոր փաստեր էի հնարում, լռության էի մատնում մի մասը: Այդ ամենը ճշմարիտ կարող է նկարագրել միայն նա, ով ներքուստ կապ չունի այդ խոհանոցի հետ», -ասում է Ալֆը:

Հաննովեր: Բեմերողերշթրասե: Խմբագրության շենքը և տպարանը շրջապատված են բարձր պարսպով՝ կարծես ռազմական օբյեկտ: Ցուցանակներ՝ «Մուտքն արգելված է: Ծնողները պատասխանատվություն են կրում իրենց երեխաների համար»: Պահակ՝ շան հետ: Ընդունարան: Երեք հերթապահ: Պատվար: Դռան վրա՝ ավտոմատ փական: Նախագգուշական միջոցներ են ուսանողական նոր ցույցերի դեպքում՝ եթե խանգարեն տպաքանակը տպարանից հանել: Մեքենաները առանց որևէ մակագրության լուսաբացին տպարանից դուրս են գալիս (հիշեցնում են աղբատարներ, որոնցով արդյունաբերական կոնցեռնները սուսուփուս խուլ վայրեր են տանում մնացուկները՝ վնասակար ու թունավոր թափոնները):

Հերթապահը մեզ անցագրեր է տալիս ու նշում է գալստյան ժամանակը: Պատճենը պահում են իրենց մոտ՝ հաշվետվության համար: Վերելակը բարձրանում է համարյա անաղմուկ: Վեցերորդ հարկում «Բիլդի» խմբագրությունն է՝ մենք նպատակակետում ենք: Իմ զարկերակն արագանում է, ու կոկորդս էլ սկսում է չորանալ:

Հետագա ամբողջ գրույցի ընթացքում չեմ կարողանում ազատվել այն զգացողությունից, որ ինձ ուսումնասիրում են կողքից՝ կաշկանդված եմ, բացահայտման վախից դողողացող: Իրականում՝ ես վատ եմ խաղում՝ ձայնս կեղծ է հնչում, անբնական՝ ոչ. այս ամենը լավ վախճան չի ունենալու: Սակայն խմբագրության շեֆի վրա, հավանաբար, հենց դա է տպավորություն թողնում՝ նա, կարծես թե ավելի վատ դերասան է, քան ես: Բոլոր այդ շինծու անհեթեթությունները, մաշված մտքերը այստեղ լավ են ընդունվում:

- Իմ ազգանունը Շվինդման է: Խնդրում եմ նստել:

Խմբագրական սրահից, որտեղ ևս նա գրասեղան ունի, ավելի ճիշտ՝ դիտակետ, Շվինդմանը մեզ հրավիրում է իր առանձնասենյակը: Այստեղ ամեն ինչ անդեմ է, ստանդարտ՝ ինչպես կահույքի հավաքածուն ցուցափեղկում: Անճաշակ գրասեղանին «Ռեմի Մարտենի» շիշն է: Կողքին՝ գունավոր հեռուստացույցը:

Շվինդմանը նախ գրոհում է Ալֆին.

- Դե ինչ: Չե՞ք մտածում վերադառնալ աշխատանքի: Մեր առաջարկը դեռ ուժի մեջ է:

Ալֆը (վճռականորեն).

- Ոչ, շնորհակալ եմ, պարոն Շվինդման, նախ ուզում եմ ավարտել կրթությունս:

Նա ստում է, որպեսզի Շվինդմանին չգրգռի: «Բիլդում» երկու տարի աշխատելուց հետո Ալֆն ի վիճակի չէ վերսկսել պարապմունքները: «Մեկ-երկու տարի է պետք, որ ուշքի գամ»՝ ասել է նա ինձ:

Ալֆը խոսքն «ինձ վրա է շրջում».

- Փոխարենն ուզում եմ ձեզ ներկայացնել իմ համադասարանցի Հանս Էսսերին: Կարծում եմ՝ նա կարող է ինձ փոխարինել:

Շվինդման.- Դե ինչ, այդ դեպքում զեկուցեք՝ ով եք, ինչ եք...

Հանս Էսսեր.- Պարոն Բրոյլից ես տեղեկացա, որ կարծես թե բացառված չէ ուժերս ձեր թերթում փորձելու հնարավորությունը: Գիտեք, ես ուզում եմ փոխել աշխատանքիս բնույթը: Մինչ այժմ ես աշխատել եմ գովազդի բնագավառում:

Շվինդման.- Եվ ի՞նչն է ձեզ ժուռնալիստիկա մղել:

Հանս Էսսեր.- Իմ կարծիքով՝ իմ ձիրքի առանձնահատկությունն ու իմ հակումները՝ ես գլխավորապես զբաղվում էի կարճ, տպավորիչ գովազդային տեքստեր կազմելով, ինձ թույլ կտան առանց մեծ դժվարության զբաղվել լրագրությանը: Ինձ թվում է, որ «Բիլդը» նույն սկզբունքով է աշխատում, ինչ գովազդում է՝ ոճի տպավորիչ հակիրճություն, մանրամասներով գլխավորի ընդգծում, զուսպ միջոցներով վառ կերպարների ստեղծման ունակություն: Որ նոր ապրանքները սպառող գտնեն, գովազդատուները կազմակերպում են մանրամասնորեն մշակված ծրագրեր, մոտավորապես այս կարգով՝ ա. տազնապ հարուցել, բ. վերհանել խնդիրը, գ. առաջարկել լուծումը: «Բիլդն» ինձ այս առումով մշտապես հիացրել է:

Շվինդման. (կարծես՝ խայծը կուլ է տալիս). – Յետաքրքիր մտեցում է: Իսկ բուն լրագրությանը ընդհանրապես զբաղվե՞լ եք:

Հանս Էսսեր.- Դեպքից դեպք: Ճիշտ է, մեծավ մասամբ ես, այսպես ասած, կիսաֆաբրիկատներ էի պատրաստում, հեռուստահաղորդումն անում էին ուրիշները, նրանք էլ հեղինակներ էին համարվում: Այնպես որ այդ առումով ես ժուռնալիստիկայում չկամ:

Շվինդման.- Պատկերացնում եմ՝ ձեզ համար ինչքան վիրավորական է եղել: Դե ինչ, մենք ձեզ երաշխավորում ենք լավագույն պայմանները, եթե դուք իրոք լրջորեն մտնեք գործի մեջ և ձեզ նվիրեք գործին:

Հանս Էսսեր.- Ինձ համար շատ կարևոր է խմբագրատանն անվերջ նստած չլինելը: Գրասեղանին կպած մնալն իմ գործը չէ: Ես ուզում եմ լինել իրադարձությունների կենտրոնում, դեպքի վայրից ռեպորտաժներ գրել, անընդհատ շփվել իրականության հետ: Եթե պետք է, «աղտեղություններն էլ կքչփորեն»: Իմ կարծիքով՝ այդպես ամենահետաքրքիր նյութերը

կարող ենք հայթայթել: Ես ընդհանրապես սիրում եմ գրել այն մասին, ինչը գիտեմ, այն մարդկանց մասին, ում տեսել եմ անձամբ:

Շվինդման.- Եթե մարդն ի վիճակի է թղթի վրա շարադրել այդպես ձեռք բերված նյութը, արդեն արժեքավոր է: Եվ քանի որ մենք մեր խոհանոցը գաղտնի չենք պահում, ամեն ինչ էլ կարելի է սովորել:

Հանս Էսսեր.- Բնականաբար: Թեկուզ սկզբում ֆինանսները սուղ լինեն: Ես, ի դեպ, հույս չունեմ, որ միանգամից ամեն ինչ լավ կլինի:

Շվինդման.- Ոչինչ, մեկ-երկու ամսից կընտելանաք: Մեր աշխատառճը ձեր միսն ու արյունը կդառնա, դուք ուղղակի այլ կերպ չեք կարողանա: Օրինակ՝ Ալֆ Բրոյլը՝ ինչո՞ւ հեռու գնանք: Սկզբում նա ընդվզում էր, իսկ հետո, եթե չեմ սխալվում, չորս ամսից ամեն ինչ կարգավորվեց՝ Ալֆը հասկացավ ինչն ինչոց է ու սկսեց մեկը մեկից լավ նյութեր գրել: Բարձր մակարդակով:

(Ալֆը չկարողացավ «հաճոյախոսությանը» ճառագող ժպիտով արձագանքել):

Շվինդման (ինձ՝ խրախուսանքով).- Դե ինչ. հրաշալի է, իսկ հիմա ճշտենք մի քանի մանրամասներ: Դուք անուսնացա՞ծ եք: (Նա գրի է առնում՝ երկու երեխաներ: Անունը՝ Հանս Էսսեր: Տարիքը՝ շուտով երեսուն): Օրինյալ տարիք է... Հրաշալի է... (Գրի է առնում Հաննովերում իմ վարձակալած սենյակի հասցեն ու հեռախոսը): Ալֆ Բրոյլը կռահել է՝ մենք որոնում ենք մարդու, որը գրել գիտի: Ավելին՝ նա պիտի կարողանա փաստեր հայթայթել: Այդ իմաստով մեզ մոտ դուք իսկապես կարող եք գործի մեջ մտնել, ու՝ թափով: Եվ որքան արագ հասկանաք՝ ինչն ինչոց է, այնքան լավ:

Հանս Էսսեր.- Հիանալի է, ե՞րբ կարող եմ սկսել:

Շվինդման.- Թերևս իմաստ ունի այնպիսի թեմա գտնել, որին անհապաղ կարող եք ձեռնամուխ լինել: Դե դա խնդիր չէ: Կմտածենք: Իսկ այն, ինչ դուք մեզ պատմեցիք, խոստումնալից էր:

Հանս Էստեր.- Հույս կա՞ ժամանակի ընթացքում հաստիքային աշխատող դառնալ:

Շվինդման.- Անկասկած:

Հանս Էստեր.- Բայց մի՞թե հաստիքները լրացված չեն:

Շվինդման.- Կոնյունկտուրան փոխվում է: Նախ՝ ինչ-որ մեկը աշխատանքից դուրս է գալիս, թափուր տեղ է մնում, հետո էլ՝ մի մոռացեք՝ մենք անընդհատ ընդլայնվում ենք:

Հանս Էստեր.- Եվ ի՞նչ շանսեր կան՝ հիսուն-հիսուն:

Շվինդման.- Ձեր թույլտվությամբ՝ ես չէի ճշտի: Երբեմն դա շատ արագ է կատարվում: Օրինակ պարոն Բրոյլին մենք վաղուց ենք ցանկանում գնել, բայց նա անդրդվելի է: Իսկ մենք երկար ժամանակ դուռը բաց ենք պահում: Գուցե ձեզ հետ էլ այդպես ստացվի:

Հանս Էստեր.- Այս պահին ոչ մի ակնկալիք չունեն, ինչ-որ խնայողություններ էլ կան, իսկ կարիերա ես իրոք ուզում եմ այստեղ անել:

Շվինդման.- Ինչպես հարկն է աշխատեք, ու բավարար կվաստակեք: Պարոն Բրոյլը վատ չէր վարձատրվում: Հաճախ հաստիքային աշխատողներն էլ այդքան չեն ստանում: Իսկ չարչարանք կա, մենք աշխատում ենք շաբաթը վեց օր, իսկ եթե պետք է՝ նաև յոթ օր: Այնպես որ նկատի ունեցեք: Ի դեպ՝ խմբագրության կեսն արտահաստիքային աշխատողներ են... Լավ, ի՞նչ թեմաներ եք նախընտրում:

Հանս Էստեր.- Ընդհանրապես ես գտնում եմ, որ բոլորեքյան էլ թեմաներ են. այսինքն՝ նյութ որտեղ ասես կարող ես գտնել: Գլխավոր խնդիրը՝ նյութն ընտրելը, ես հույս ունեմ այստեղ սովորել: Այդ պատճառով էլ չեմ ուզում կանխավ սահմանափակել ընտրությունը:

Շվինդման.- Այնուհանդերձ, ի՞նչն է ձեզ առավել գրավում:

Հանս Էստեր.- Մարդկային փոխհարաբերությունները: Այդ թվում՝ մանրիկ, առաջին հայացքից անկարևոր մանրամասները, որ, պատկերավոր ասած, ուռքի տակ ընկած են, բայց հաճախ դառնում են վճռորոշ՝ նայած ինչպես ես մատուցում: Իսկ «Բիլդն» ապրում է այդպիսի թվացյալ մանրուքներով՝ բացահայտելով դրանց իրական նշանակությունը: Կարծում եմ՝ ես պիտի մանրամասները խորքով ուսումնասիրեմ, հաճախ հանդիպեմ այն մարդկանց, ում մասին մտադիր եմ գրել:

(Այս դատողությունների ժամանակ Շվինդմանը բարեհաճ և համաձայնությամբ գլխով էր անում):

Հանս Էստեր.- Ես հոգեբանություն եմ ուսումնասիրել և մարդկանց կարողանում եմ ճանաչել:

Շվինդման.- Պատմե՞ք ձեր մասին: Ուրեմն՝ ժամանակին դուք ստացել եք հասունության ատեստատ:

Հանս Էստեր.- Միանգամայն ճիշտ է: Հետո ես կամավոր գնացի Բունդեսվեր և այնտեղ զբաղվում էի պատերազմ վարելու հոգեբանական մեթոդներով:

Շվինդման.- Պատերազմ վարելու հոգեբանական մեթոդներ՞ը՝ այ դա գործ է: Փայլուն է:

Հանս Էստեր.- Դա ինձ հետագայում օգնեց համալսարանում մասնագիտություն ընտրել. ես ուսանում էի հոգեբանություն ու մասնակի էլ՝ տնտեսագիտություն: Հետո որոշ ժամանակ աշխատում էի հորս ֆիրմայում: Նրա մահից հետո գործն անցավ եղբորս և նա ինձ վճարեց ժառանգության իմ մասը: Հետո ես աշխատանքի անցա գովազդային գործակալությունում և միաժամանակ երկխոսություններ էի գրում հեռուստատեսության համար: Բայց այդ աշխատանքը օրավուր առավել քիչ էր ինձ գրավում՝ իմ գաղափարները հրապարակում էին հեռուստադիտողին, հաջողություն էին ունենում, իսկ իբրև հեղինակ, ես կարծես թե գոյություն չունեի: Բայց ճիշտ ասած՝ ես զուրկ չեմ փառասիրությունից:

Շվինդման.- Այ-այ-այ: Տարօրինակ է, որ հեռուստատեսությունն այդպես ճնշում է տաղանդների: Մեզ մոտ բոլորովին այլ է: Ով նյութի տերն է, նա էլ ստորագրում է: Հանս Էստեր՝ վատ չի հնչում: Կարճ ու հատու: Եթե հոդվածներն էլ այդպես լինեմ, մենք կաշխատենք միասին: Ի դեպ, դուք ինչո՞ւ ուրիշ տեղ չեք գնացել, այլ հենց «Բիլդ»: Որովհետև Ալֆ Բրոյլի հետ ծանոթ եք:

Հանս Էստեր.- Ոչ միայն: Իմ կարծիքով՝ «Բիլդն» առաջնակարգ թերթ է, կարծում եմ այստեղ դժվարություններ չեմ ունենա գովազդից լրագրությանն անցնելիս, այստեղ ջանում եմ գրել կարճ ու պարզ՝ համարյա ամեն արտահայտության մեջ, ըստ էության, գովազդ կարող ես գտնել: Գովազդի մեջ էլ

ավելորդ բառեր չկան՝ տեղը քիչ է, թանկ արժե՝ նվազագույն միջոցներով առավելագույն արդյունքի պիտի հասնես՝ սպառողին գնումների տրամադրելով:

Շվինդման.- Կեցցեք, պարոն էստեր: Տեսնում եմ, որ դուք փորձված մարդ եք: Եթե նաև խիզախ ու թեթև գրիչ ունենաք, որը հարկ եղած պահին անվրեպ հարվածում է թիրախին, մնացածը աշխատանքի ընթացքում իրեն-իրեն կստացվի: Կարծում եմ՝ պիտի գործը սկսենք:

Հանս էստեր.- (անվստահ) Համենայն դեպս՝ փորձենք:

Շվինդման.- Ինչ-որ թեմա կգտնեմ ձեզ համար առաջիկայում ու արագ կսկսենք: Դե առայժմ այսքանը:

Այսպիսով՝ ես պետք է ծանոթանամ «խոհանոցի» գաղտնիքներին, որպեսզի «անվրեպ հարվածեմ թիրախին»: Եվ եթե «գործի մեջ մտնեմ», սարքեմ ու վաճառեմ նյութեր, շանս կա, որ ինձ «կզնեն»: Բառապաշարը՝ համարյա զանգստերական է: «Եկեք մի գործ կայցնենք: Դարձիր բաժնետեր: Թե ստացվեց՝ իբրև պարզև քեզ էլ կառնենք ավարի մեջ»: Եվ ընդհանրապես՝ տարօրինակ խոսակցություն էր, շատ տարօրինակ: Ոչ փաստաթղթեր, ոչ երաշխավորագրեր չեն հարցնում: Թեպետ, թերևս, այստեղ կա սեփական, բարձրագույն տրամաբանություն:

Խմբագրության մոտավորապես կեսը՝ արտահաստիքայիններ են: Ազատ, ինչպես թռչնակներ: Գալիս են բոլորից շուտ, գնում են բոլորից հետո: Իրավաբանական պայմանագիր չունեն: Ինչպես և արձակուրդի, սոցիալական ապահովության իրավունք չունեն, ցանկացած պահի կարող են հայտնվել փողոցում ու ոչ մեկին չեն կարող բողոքել: Նրանք ամբողջովին խմբագրության շեֆի իշխանության տակ են և նրա բարեհաճությունից ուղղակի կախման մեջ: Նրանց միջև դաժան մրցակցություն կա:

Շվինդմանն ինձ ուղեկցում է խմբագրական սրահի ժամանակավոր աշխատատեղ:

-Առայժմ տեղավորվեք Էլեոնորայի սեղանի շուրջ, Էդելտրաուստի կողքին...

Շվինդմանը աշխատակիցներին դիմում է «դու»-ով ու անուններով: Նրանք երբեք չեն համարձակվում նույն կերպ պատասխանել և հարգալից կոչում են «պարոն Շվինդման»: Աչքի են զարնում ՔԴՄ-ի բազում կազմաները, որ ամեն տեղ են՝ սեղաններին, պատերին, սյուների: Փոխարենը ՍԴԿ-ի ոչ մի ազդագիր չկա բոլորովին, թեպետ Ալֆի ասելով՝ այստեղ աշխատում են բոլորովին էլ ոչ միայն ՔԴՄ-ի համակիրներն ու ընտրողները:

«ՌԻԺԵՂ ՔԱՍՈՒ ԴԵՊՔՈՒՄ ՋՈՒՐԸ ՏԱՇՏԻՑ ԴՈՒՐՄ Է ՑԱՅՏՈՒՄ»

«Բիլդի» հիմքերի հիմքը գերադրական աստիճաններն են: Այն ամենը, ինչ կարելի է բնորոշել «ամենամեծ», «ամենափոքր», «ամենաաղքատ», «ամենահաստ» և համանման ածականներով՝ հենց դա է «Բիլդի» սենսացիան: «Գլխավորը,-մի անգամ ինձ ասաց Շվինդմանը,-որ դուք ապահովեք նյութը»: Նա ինքը բոլորովին զուրկ չէ երևակայության թռիչքներից և հանդես է գալիս բացառապես վերակացուի դերով՝ շրջում է սենյակում ու թմբկահարում՝ «Գրեք, գրեք, գրեք»:

Իմ Հաննովերում եղած ժամանակ Շվինդմանը միայն մի անգամ գրիչ վերցրեց: «Ռիզոլետո» օպերայի նոր ներկայացման գրախոսության մեջ (այլ թերթեր դրական տեսակետներ էին ներկայացրել) Շվինդմանի խառնվածքը դրսևորվեց ամբողջ փայլով. «Երբ դերերգերը սովորում են մահակի տակ, ներկայացումը չի կարող անգույն չլինել»:

Այսպիսով, ես գիտեմ, թե ինչ պետք է անել: Եվ արդեն երկրորդ օրը ներկայացնում են «գերադրական աստիճան»՝ ամենաբարձր շենքը Հաննովերում: Ինչ-որ տեղ կարդացել եմ, որ բարձրահարկերում ապրող երեխաները հատկապես ագրեսիվ են, քանի որ խաղալու հնարավորությունից զրկված են: Աշխատանքային վերնագիրը ես նույնպես մտածել եմ՝ «Ինչպես են ապրում Հաննովերի ամենաբարձր շենքում»: Շվինդմանը տեղնուտեղը հավանություն է տալիս իմ մտահղացմանն ու ուղարկում է նյութի ետևից:

Տեղվույն վրա պարզվում է, որ վերին հարկերում ապրում են բացառապես երեխաներ չունեցող զույգեր, չամուսնացած կանայք ու տղամարդիկ: Ավելին՝ բնակարանների 40 տոկոսն ընդհանրապես դատարկ է: Շենքի շինարարության ժամանակ, կառուցել է ինչ-որ հուլանդական ընկերություն, ի դեպ, քաղաքապետարանը բավականաչափ ֆինանսական զեղչեր է տրամադրել, բոլորովին հաշվի չեն առնվել բնակչության պահանջները: Բարձր հարկերը գերազանց բնակարաններով մի քանի տարի արդեն դատարկ են, իսկ բնակարանի կարիք ունեցող մարդիկ, հասկանալի է, ի վիճակի չեն գնել. 450000 մարկ գինը քչերին է հասու:

Եվ քանի որ շենքը համարյա թե բնակեցված չէ, շինարարական ընկերությունը ֆինանսական դժվարություններ ունի: Նա հարկադրված է տնտեսել և տնտեսում է նախ և առաջ «կողմնակի» ծախսերից՝ ինչպես ջեռուցումն ու փոքրիկ վերանորոգումներն են: Այդ պատճառով համեմատաբար նոր շենքը արդեն բավականին ողբալի վիճակում է:

Ահա այսպիսին է իմ հավաքած նյութը՝ Յաննովերի ամենաբարձր շենքի իրական պատմությունը, բայց դա «Բիլդին» հարմար չէ: Եվ խմբագիրը ինձ նորից է ուղարկում այնտեղ, որ զրուցեն շենքում ապրող հայտնի մարդկանց հետ: Ֆուտբոլիստը տանը չէ, բախում են ֆոտոմոդելի դուռը, ում մասին «Բիլդը» մի անգամ արդեն գրել է: Իմ այցի առիթով նա հագել է ամենագայթակղիչ զգեստը և իր ընկերոջ անդուլ վերահսկողության տակ նստում է բազմոցին՝ ամենագայթակղիչ դիրքով՝ հանկարծ ու «Բիլդը» որոշի նորից նրա լուսանկարը տպագրել: Հիշելով Շվիցդամնի հորդորները՝ ես նրան հարցնում եմ, թե իրենց մոտ՝ վերևներում ինչ հետաքրքիր բան կա (քանի որ երեխաներ չկան): Ֆոտոմոդելի ընկերը (նրա խոսքերը հետո կվերագրվեն տանտիրուհուն) պատմում է, որ ուժեղ քանու ժամանակ երբեմն ճոճվում է ջահը և զավաթները զնգզնգում են պահարանում: Այդ մարդը (բարձրաստիճան պաշտոնյան խնդրում է իր անունը չհրապարակել) շատ արագ ընկալում է ինչ է պետք «Բիլդին» և իմ հարցին՝ արդյոք քանուց ալիքներ չե՞ն առաջանում լոգարանի ջրում, պատասխանում է՝ իհարկե:

Վերադառնալով խմբագրություն՝ ես նախապատրաստում եմ ընդարձակ սևագրություն՝ աշխատելով այնտեղ խցկել ինչ-որ տվյալներ իմ առաջին այցելությունից: Խմբագիրը կարդում է ու հայտարարում. «Գործն այսպես առաջ չի գնա՝ պետք է սկսել հակադրությունից... Ոչինչ, ժամանակի հետ կսովորեք»: Եվ ինձ ուղղակի քնարական սկիզբ է թելադրում. «Ահա այսպես էլ ապրում եմ Հաննովերի ամենաբարձր շենքում՝ ուժեղ քանուց դուրս է ցայտում լոգարանի ջուրը: Ձեր ոտքերի տակ լույսերի կայծկլտացող ծովն է, իսկ գլխավերևում...»:

Ջուրը ծածկվում է ալիքներով, «ջուրը դուրս է ցայտում լողատաշտից»՝ մեկ-երկու ու պատրաստ է, մի քիչ ուղղեցինք, մի քիչ հետուառաջ արեցինք ու ճշմարտացի պատմությունից դուրս եկավ բիլդյան նյութ՝ նյարդերը խտղտող ու տագնապեցնող: Եվ գերադրական աստիճանն է տեղում՝ ամենաբարձր շենքը: Եվ հակադրությունը կա՝ հեքիաթային տեսարան պատուհանից ու ջրով լցված լոգարան: Եվ գործող անձն է գերազանց՝ ֆոտոմոդել: Այս ամենը, այսպես ասած, թերթային հենքի հիմքն է: Ի դեպ՝ հակադրությունը ոչ մի դեպքում չի կարելի խառնել հակասության հետ. «Բիլդում» դա շատ արագ ես սովորում: Եթե, օրինակ, գրես՝ կառուցվել է քաղաքապետարանի հաշվին, հարկատուների հաշվին, հաճախակի օգտագործում եմ մի խումբ հարուստ ցուցանուլներ, իսկ ընդհանուր առմամբ դատապարտված է դանդաղ քայքայման, ապա այստեղ առկա է բացահայտ հակասություն: Դա անթույլատրելի է. հակասությունը հարկադրելու է մտածել: Իսկ հակադրությունը ընդամենը տրամադրություն է ստեղծում:

«Բիլդը» նաև տաղտուկի դեմ միջոց է, օգնում է մարդուն ձերբազատվել իրեն շրջապատող խելահեղ աշխարհում անօգնականության զգացումից»:

(«Բիլդի» չարինգերյան ներքին օգտագործման վերլուծությունից)

Եվ այսպես՝ սյունակում հայտնվում է մաքուր ֆարս, և ցանկացած այլ թերթում, «Բիլդից» բացի, այլ հրապարակումների շարքում այդպես էլ կընկալվեր: Ճշմարտությունը «Բիլդի»

համար չափազանց մռայլ է՝ ինչպես ինձ բացատրեցին, երբ առաջին անգամ խմբագրություն բերեցի իմ հավաքած նյութը Հանճուկերի ամենաբարձր շենքի մասին:

»ՍԱՐԴՐ, ՈՐ ՈՌԻՄԲ ԷՐ ՏԱՆՈՒՄ«

«Բիլդում» այնպես չէ, ինչպես մյուս թերթերում, այստեղ բաժիններ չկան, չկան աշխատակիցներ, որ մանրակրկիտ խորանում են բարդ ու մասնագիտական հիմնահարցերի մեջ: Այստեղ բոլորը գրում են ամեն ինչի մասին, և իմաստ չունի խորանալ այն հարցերի մեջ, ինչի մասին գրվում է, պետք է միայն «տեսնել նյութը», այսինքն՝ ցանկացած գնով գտնել ու «խաղարկել» ինչ-որ «հատիկ», թեկուզ զավեշտական: Գլխավորը բուն առիթը չէ, բուն իրադարձությունը չէ, այլ այն, ինչ դրանից կսարքի ճարպիկ ռեպորտյորը: Եթե սպանությունից, ինքնասպանությունից կամ դժբախտ պատահարից մղձավանջային մանրամասներ չես շարադրում, խմբագիրը հարցնում է. «Որտե՞ղ է նյութը: Ես նյութ չեմ տեսնում»:

Մարտի 11-ին նյութ կա. քաղաքում հայտնաբերվել է հինգ-հարյուր կիլոգրամանոց ռումբ, որ մնացել է պատերազմի ժամանակից: Ես մեկնում եմ դեպքի վայր: Սակրավորները՝ ռազմական ոստիկանությամբ շրջապատված, արդեն ռումբն ուղարկել են զորավարժարան՝ վնասազերծելու համար: Արգելափակոցի առաջ լրագրողների բազմությունն է, ոչ մեկին արգելված գոտուց ներս չեն թողնում: Իսկ ինձ հանձնարարված է հարցազրույց վերցնել ռումբը տեղափոխած վարորդից: Մոտենում եմ ոստիկանին ու ասում եմ, որ ես «Բիլդից» եմ, որ բոլորը, ասե՛նք, գիտեն՝ ինչ ոգով ե՞նք մենք իրադարձությունը լուսաբանում, և ի դեպ, մենք հիանալի հարաբերություններ ունենք տեղական իշխանության հետ, այնպես որ ավելի լավ է ինձ ներս թողնել, այլապես տհաճություններ կլինեն... Ոստիկանները իրար խառնվեցին (ակնհայտորեն զանգահարեցին կայազորի պետին), և ահա ես արդեն շրջափակված գոտում եմ՝ ընդ որում, նույնիսկ փաստաթղթեր չեմ ներկայացրել, միայն սպառնացել եմ հզոր «Բիլդով»: Ոստիկաններն ինձ տանում են ռումբի մոտ:

Վերջապես հարցազրույցը պատրաստ է: Մարտի 12-ին այն հայտնվում է թերթում՝ «Մարդը, որ ռումբ էր տանում. ռիսկի համար մեզ լրացուցիչ չեն վճարում» վերնագրով: Նախնական տարբերակում ես հիշատակել էի, որ տարիանելով բնակչությանը վտանգավոր շրջանից, ոստիկանությունը չէր նկատել կիսախուլ պառավին, թեպետ ռումբը հենց նրա տան կողքին էր: Ավելին՝ տարիանման ժամանակ կինը պատուհանից դուրս էր նայում և նրան դարձյալ ոչ ոք չէր նկատել: Սակայն պարզվեց, որ դա տպագրել չի կարելի:

Կարծես թե պատմությունը լիովին «Բիլդի» ոգով է՝ կարդալիս սարսռում ես: Բայց ինչպես ինձ հանրամատչելի բացատրեցին՝ միանգամայն անթույլատրելի է ոստիկանությանը այդքան անշահավետ լույսի տակ ներկայացնել: Իսկ բուն հարցազրույցը: Ես վարորդին հարցրել էի ոչ միայն այն մասին՝ թե ինչ էր զգում ռումբը տեղափոխելիս, այլև այն մասին, թե ինչն է ստիպել այդքան վտանգավոր գործով զբաղվել: Նախկինում և նա, և նրա հերթափոխի ընկերը այլ աշխատանք են ունեցել՝ մեկն աշխատել է «Ֆոլկսվագենում», մյուսը՝ ջեռուցման համակարգի վարպետ է եղել: Ոչ լրիվ զբաղվածությունը երկուսին էլ հարկադրել է լրացուցիչ աշխատանք գտնել՝ այդպես էլ նրանք հայտնվել են մահապարտների խմբում (ռումբերը վաղ թե ուշ պայթում են): Իհարկե, ես գրեցի այդ մասին, բայց նորից ջնջվեց: «Ոչ մեկին չի հետաքրքրում, թե այդ տականքներն առաջ ինչ էին անում»՝ ասաց խմբագիրներից մեկը:

Բայց գլխավորը դա չէ: Գլխավորը՝ ես առաջին անգամ ներքուստ զգացի «Բիլդի» հզորությունը: Առանց փաստաթղթերի, գործընկերներիս աչքի առաջ ես թափանցեցի արգելված գոտի և ոստիկանությունը սուսուփուս ինձ ուղեկցեց ռումբի մոտ՝ միայն այն պատճառով, որ ոչ մեկը չցանկացավ հակասություններ ունենալ «Բիլդի» հետ:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՅՆ Է, ԻՆՉ ԳՐՎԱԾ ՉԷ

Ճշմարտությունը «Բիլդի» համար հաճախ ոչ տողերի մեջ է, ոչ էլ տողատակում: Այն պարունակվում է, ավելի շուտ, տողերի տակ՝ համեմայն դեպս՝ տպագրված: Տպագրվում է այն, ինչ մեծացնում է տպաքանակը, նույնիսկ եթե դա ճշմարտությունն է: Չի տպագրվում այն ամենը, ինչը չի նպաստում թերթի վաճառքին: Դասական սկզբունք է՝ պարզ ու միաժամանակ կատարյալ իր կիրառության մեջ: Արագընթաց ժամանակը պահանջում է արագընթաց լրագրություն, չափազանց արագընթաց: Նյութերի կողմնորոշման տեսանկյունն ուղիղ 360 աստիճան է: «Բիլդի» հեղինակներն իրենց անվանում են «ունիվերսալներ»:

Հավատո՞ւմ են ընթերցողները «Բիլդի» նյութերին՝ էական չէ, քանի դեռ նրանք շարունակում են թերթը գնել: Որոշ ընթերցողների զայրալից նամակները անտեսվում են: Գործը լրջանում է, երբ «պարզունակները» զանգվածաբար են ընդվզում, երբ սկսում են լրջորեն կոտոշահարել:

Ինչպես պայծառատեսի մասին նյութի դեպքում: Եթե պայծառատեսներ չլինեին, «Բիլդը» նրանց կհնարեր: Սեփական «պայծառատեսություններին» հավատացող մարդիկ ոչ միայն «Բիլդի» համար են ծնվել, այլև կազմում են նրա միսն ու ոսկորը: Խոսքը մամր զեղծարար մի կնոջ մասին է: «Բիլդը» նրան վերցնում է իր հովանավորության տակ և զգացմունքային նկարագրում նրա գործունեությունը:

Այդ իրենից ոչինչ չներկայացնող կինը, «Բիլդի» կողմից խրախուսվելով, վճռում է, որ հասել է իր աստեղային ժամը և իր մի քանի տասնյակ միլիոն ժառանգությամբ կարող է դառնալ համաշխարհային մակարդակի արկածախնդիր: Նա բավականաչափ պայծառատես է, որպեսզի հասկանա, որ «Բիլդի» նյութն իր համար այն կապիտալն է, որից ինքը կարող է լավ շահել: «Բիլդի» ռեպորտաժն իսկապես նպաստում է նրա բիզնեսի առաջընթացին և հիմք է ստեղծում մեծ մեքենայությունների համար: «Բիլդը» նրան օգնում է իրական «քաշ» ու «նշանակություն» ձեռքբերել:

«Պայծառատեսություններից» տուժած քաղաքացիները զայրացած բողոքում են: Խաբվածներն ու հիմարացվածները գրոհում են խմբագրությունը: Ստեղծվում է անմիջական սպառնալիք, որ նրանք բարձրացնելու են թերթի մեղավորության տիպի հարցը: Այս իրավիճակում ի՞նչ է անում թերթի որակյալ խմբագիրը: Նա գործին այլ ընթացք է տալիս: Հովանավորությունից անցնում է մեղադրանքի: Նույն դերասանները խաղում են նոր ներկայացում. պայծառատեսը խաբում է «Բիլդի» ընթերցողներին:

«Ամեն ինչ հրաշալի է: Այս ամենից մենք կպատրաստենք չորրորդ նյութը», -ասում է Շվինդմանը:

Երեք օր և կատակերգությունը նորից խաղացանկում է խաղում են նույնիսկ մեծ բեմի վրա՝ «Բիլդի» կենտրոնական շենքում: Վերջին օրը այն կոչվում է «ԿԸՀ-ն որոնում է մադամ Վիոնվիլին»: Պատմությունը ուռճացվում է՝ ներառելով դատական կատարածություններին, և վերջապես, պայծառատեսը փրկվում է ԱՄՆ փախուստով: Մանր զեղծարարը հանկարծ վերածվում է հիմնարար հանցագործի: «Բիլդը» հանգիստ կարող է սխալվել, քանզի «Բիլդը» գիտի օգտագործել իր սխալները:

ՄՏԻ ՖԱԲՐԻԿԱ

Կամաց-կամաց ես դադարում եմ ինքս ինձ ճանաչել: Շուտով կլրանա «Բիլդում» աշխատելու իմ չորս ամիսը, իսկ գրքերը, որ ինձ հետ բերել եմ, նույնիսկ գրադարակներում չեն տեղավորել:

Ես նկատում եմ, որ նույնիսկ չեն կարողանում ընկերներիս հետ հաղորդակցվել. լուրջ ընդունել նրանց ասածները: Չէ՞ որ դա նյութ չէ: Ամեն ինչ ակնթարթորեն տարաբաժանվում է գործնական օգտակարության տեսակետից: «Բիլդի» համար օգտակարության:

Մեկ ամիս ապրելով Հաննովերում, ես հանկարծ հասկացա, որ բավականին լավ ծանոթ եմ այս քաղաքին, նախկինում էլ ես մի քանի անգամ մեկ-երկու օրով, երբեմն էլ մեկ շա-

բաթով եղել են այս քաղաքում: Բայց հիմա տեսնում են բոլորովին այլ աչքերով ու քաղաքն օտար է ինձ: Կենտրոնի հնագույն թաղամասերը, որտեղ մեկ տարի առաջ ուղղակի փողոցում հրապարակայնորեն կարդում էի իմ նյութերը, բացարձակապես կորցրել են իրենց ծանոթ գծերը: Ես դժվարությամբ եմ ճանաչում նրանց, այն էլ այն ժամանակ, երբ հանճովերյան ծանոթներիցս մեկը հիշեցնում է: Հիմա իմ առաջ նոր ու արհեստական քաղաք է:

«Նյութ հայթայթելու» հանձնարարությունն ստանալով՝ մարդկանց ես նայում եմ բացառապես իբրև օբյեկտների, որոնցից ինչ-որ բան պետք է կորզեն: Ես ժամանակ չունեն լսելու նրանց տրտուները կենցաղային դժվարությունների ու հոգսերի մասին: Ժամանակ չկա: Ուղեղս մեխանիկորեն ամեն ինչ դասդասում է «Բիլդի» համար արդյունավետ օգտագործման նկատառումներով: Ամեն մեկ-երկու ժամը մեկ՝ հեռախոսային հաշվետվություն Շվիդնամանին: Նույնիսկ խոսքս ինձ համար օտար է՝ ես խոսում եմ իբրև թրծված, փորձառու, բիլդյան գրչակ: «Մի վախեցեք, մեզ կարող եք վստահել: Ամեն ինչ կլինի՝ ինչպես պետք է»:

Շրջապատող աշխարհը կծկվում ու քարանում է «Բիլդի» համար տաղտկագույն հողվածիկում: Ինչ էլ կատարվի, գլխումս առաջին հերթին ծնվում են վերնագիրն ու առաջին պարբերությունը: Նույնիսկ խիստ մասնավոր վեճում ես միանգամայն լրջորեն ասացի ընկերուհուս՝ «Բավական է այդ մասին: Մի՞թե դա նյութ է: Ինքդ դատիր»: Հետագայում նա պատմում էր, որ այդ օրերին ես նման էի հիվանդի՝ չնչին առիթով զայրանում էի և ընդհանրապես ինքս ինձ նման չէի՝ կարծես իմ մեջ ինչ-որ վարակ կար: «Տիպիկ էսսեր: Եթե Վալրաֆը տեսներ, ամոթից գետիներ կմտներ»՝ այս բառերը անընդհատ նրա շուրթերին էին:

Ապրիլի 21-ին, ես արդեն ամիսուկես աշխատում էի «Բիլդում», նա իմ ուշադրությունը հրավիրեց այն հանգամանքին, որ մասնավոր խոսակցության ժամանակ ես առաջին անգամ «Բիլդի» մասին ասացի՝ «մենք»: Նա փորձում էր իմ հետաքրքրությունը շարժել ինչ-որ սոցիալական թեմայով, իսկ

ես առանց մտածելու, մեխանիկորեն նետեցի. «Մենք նման բաներով չենք զբաղվում»:

Վախն ու ահաբեկումը՝ ահա ինչն է բնորոշ խմբագրության մթնոլորտին: Քեզ մշտապես ճնշում են բռնության սառցե ճիրանները և հարկադրումները, բոլորը կարծես թե ժպտում են միմյանց և խոսում են իրար հետ, բայց չես կարողանում ազատվել այն զգացումից, որ եթե մի քայլ այն կողմ անես, նույն վայրկյանին քեզ կան գետին կտապալեն, կամ՝ տեղդ ցույց կտան:

Նման իրավիճակում անհնար է ապրել, մնում է միայն «գործառնել»: Ռոբոտի նման: Գնում ես ու գնում՝ մեկընդմիջտ ծրագրված ուղղությամբ:

Ամեն ինչ տեղի է ունենում համարյա առանց քո մասնակցության, քանի որ քո հիշողության պարունակությունը կանոնավոր հաշվարկում ու ստուգում են: Քո գլխում Շվիցդամանի տեղակայած ծրագիրն է. Շվիցդամանին ծրագրում է Պրինցը, Պրինցին՝ Շպրինգերը, որ անտեսանելի ինչ-որ տեղերում է թևածում՝ ժամանակ առ ժամանակ մատնանշելով ուղղությունը:

Եվ քո հոգին անհաղորդ է. կենդանի մարդկանց նկատմամբ անտարբեր ես դառնում, դու նրանց վերստեղծում ես նորից՝ այնպես, ինչպես հարկ է համարում տեսնել «Բիլդը»՝ Շպրինգերին համապատասխան: Չէ որ դու աշխատում ես զանգվածային պատրանքների ֆաբրիկայում: Նենգ, սուտ պատրանքների, որ հեռացնում են իրականությունից:

Իսկ «արարիչները»: Նրանք, ովքեր սարքում են այդ պատրանքները: Նրանց համար բիլդյան նոթը ինքնահաստատման միջոց է: Առավոտյան թողարկման մեջ կարդում են սեփական քերթվածքները ու հուզվում են՝ տեսեք մենք ով ենք: Միլիոնավոր տպաքանակով տեքստը հազեցնում է նրանց այն գիտակցությամբ, որ նրանք կան, նրանք գոյություն ունեն: Տեսնո՞ւմ եք: Իմ ազգանունը կա թերթում, ուրեմն ես գոյություն ունեմ:

Նույնիսկ ես չկարողացա դրանից խուսափել: Շվիցդամանի հրապարակային գրոհները ինձ հունից հանում են, տևական ժամանակով փչացնում տրամադրությունս: Իսկ եթե երբեմն հպանցիկ խրախուսում է, կարծես թե թևեր են առնում ու ճախրում են: Այնքան կարճ ժամանակ է անցել, իսկ ես արդեն սկսել եմ հարմարվել: Վախեցնող ախտանիշ է:

«Արագ բացվեց ձեր ձեռքը: Կարդում ես ձեր նյութը ու ոչ մի հարց արդեն չի ծագում», -ասում են ինձ: Ու ես, չգիտես ինչու, դա արժանիք եմ համարում, նույնիսկ հրճվում եմ: Իբրև Յանս Էսսեր: Թեպետ իրականում շահում է միայն Վալրաֆը՝ ստանալով Շվինդմանի աջակցությունը, ես, գուցե, կարողանամ տեղափոխվել Յանբուրգ՝ գլխավոր խմբագրություն:

Բացահայտվելու վախն ինձ ուղեկցում է ամենուր, նույնիսկ քնած ժամանակ: Ինձ անընդհատ թվում է, որ որևէ խորամանկ որոգայթի մեջ կընկնեմ կամ էլ իմ դուստր Ինեսը հանկարծ կներխուժի խմբագրություն ու գիրկս ընկնելով՝ կբացականչի. «Ողջույն, Գյունտեր»:

Բացի այդ ես վախենում եմ կորցնել զգոնությունս ու պատահաբար ներկայանալ Վալրաֆ՝ հեռախոսագրույցում կամ ծանոթանալիս:

Երբ ինձ քաղաք են ուղարկում՝ ես դուրս եմ թռչում ասես բանտից: Սկզբում մտածում էի, որ շահում եմ «Բիլդի» հետ խաղում, բայց հիմա առավել հակված եմ կարծել, որ «Բիլդն» ինձ հաղթում է:

Օրագրից.

Այնուամենայնիվ, ի՞նչն է փոխվում: Տեղի են ունենում ինչ-որ իրադարձություններ, որոնց դու մասնակցում ես, և կամաակամա ինչ-որ բան էլ կաչում է քեզ ու պետք չէ ձևացնել, թե առաջվանն ես մնում: Ինչ-որ բան կառչում է քեզնից ու քեզ աղտոտում: Ինչպես ծխելիս. մոլի ծխողին, որ երկարամյա սովորությունից հրաժարվել է, շատ երկար ժամանակ է պետք մարմինը թույնից մաքրելու համար: Այստեղի վարակն էլ է ներծծվում ու՝ շատ խոր: Ուրեմն առողջանալու համար էլ երկար ժամանակ է պահանջվելու: Ի՞նչն է փոխվել: Հավանաբար՝ այս ամենից հետո դու դառնում ես մի քիչ ավելի հաստակաշի, ստոր, որոշակիորեն կորցնում ես նախկին եռանդդ, ինչ-որ բաներ ընկալում ես արդեն ոչ այնքան հուզական և եթե առաջ ինչ-որ իրադարձություններ ու արարքներ քեզ սարսափեցնում էին, հիմա անտարբեր ես դառնում: Դա, ինչպես ասվում է, նյութ չէ:

Ես զգում եմ, որ այս անհոգի մեխանիկական ծովահրեշը բռնել է ինձ ու ճզմում է իր շոշափուկներով, կամազրկում է, հարմարեցնում իրեն: Կարծես թե ես որոշել եմ թմրամոլութայան մասին նյութ գրել, և ինչպես պետքն է դերի մեջ մտնելու համար, ինքս սկսել եմ ներարկվել: Կհաջողվի՞ անվնաս դուրս գալ այս պատմությունից: Հանուն զգուշության ես ժամանակ առ ժամանակ հրաժարվում եմ «սպեղանիից»՝ ասում եմ, որ հիվանդ եմ, բարեկամներիս հետ պետք է հանդիպեմ Քյոլնում կամ Համբուրգում, ովքեր տեղյակ են իմ գաղտնիքին, թեպետ հիանալի գիտեմ, որ նրանցից շատերը ի վիճակի չեն՝ հակառակ խոստումների, լեզուն ատամների տակ պահել: Բայց նույնիսկ դա ինձ չի կանգնեցնում, և հիմա, երբ ամեն ինչ անցյալում է, ես անկեղծորեն ուրախ եմ, որ այդքան շատ մարդ գիտեր ամեն ինչ և, այնուհանդերձ, ամբողջ չորս ամիս այն կողմը ոչինչ չէր կասկածում՝ ոչ ոք ինձ չդավաճանեց փողի կամ կարիերայի համար:

Հուլիսի 22-ին օրվա երկրորդ կեսին համբուրգյան մի բարեկամ Գյունտեր Վալրաֆին հեռախոսով հաղորդեց, որ պատկերազարդ ամսագրերից մեկում տեղեկություն է հրապարակվել, թե Վալրաֆն աշխատում է «Բիլդում» Հանս Էսսերի անվան տակ: Շաբինգերյան կոնցեռնում արդեն ամեն ինչ գիտեն: Վալրաֆը հարկադրված էր դադարեցնել իր փորձերը:

«ԲԻԼԴԻ» ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ՝ ՄԻՆՉԵՎ ՀՐԱԺԱՐՈՒՄ

ԲԻԼԴՅԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒՄ ԵՆ ՎԵՂՃԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՅԵՍՏԱՆՈՑԻ ՄԱՍԻՆ

ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՄՈՒՄ

Այն բանից հետո, ինչ ես Հանս Էսսերի անվան տակ աշխատում էի հաննովերյան «Բիլդում», առավել ու առավել մեծ թվով լրագրողներ են պատրաստակամություն հայտնում խորհուրդներով, տեղեկություններով, այս ու այն որոշակի դեպքերի նկարագրությամբ օգնել ինձ իմ բացահայտումներ-

րում: Ունանք բառացիորեն խոստովանում են, թեպետ ես ի գորու չեմ թողութուն տալ նրանց մեղքերին: Ունանք էլ բացահայտորեն անցել են մեր կողմը և ակտիվորեն հանդես են գալիս իբրև «Բիլդին» մերկացնողներ: Նրանք շարունակում են համագործակցել Շպրինգերի հետ, որպեսզի հնարավորություն ունենան ապացուցելու թերթի գործունեության հակաօրինականությունը, օրագրեր են վարում ու փաստական նյութեր են հավաքում: Նրանցից մեկը հրատարակչությունում նույնիսկ բարձր պաշտոն ունի: Նա պահպանողական է և հիմնականում քաղաքականապես համաձայն է Շպրինգերի հետ, սակայն ավելի ու ավելի շատ է տառապում կասկածներից և վաղուց արդեն հրաժարվել է բիլդյան լրագրության հանցավոր մեթոդներից: Հիմա նա նախապատրաստում է իր «հեռանալը», որպեսզի հետո հրապարակի տպավորությունները, որ կուտակվել են «Բիլդում» աշխատելու տարիներին:

«Բիլդի» խմբագրությունները, ավելի ճիշտ, թերթի տարբեր խմբագրությունները վաղուց ի վեր դադարել են լինել միակամ կեղծարարներ կամ ամոթն ու պատկառանքը կորցրած տեքստագիրների ու լուսանկարիչների խմբակներ, որոնց հերիք է «նյութ» ճարելը, իսկ մարդկային արժանապատվության ու մարդկանց անձնական կյանքի վրա խորապես թքած ունեն: «Բիլդի» առավել մեծ թվով աշխատակիցներ՝ հաստիքային ու արտահաստիքային, սկսում են գիտակցել, թե ում համար են աշխատում ու ինչ հանցավոր նպատակներով են իրենց օգտագործում: Նրանցից ոմանք համաձայնել են պատասխանել իմ հարցերին: Բայց հասկանալի պատճառներով ես չեի կարող նրանց միանգամից հավաքել ու խմբակային հարցազրույց վերցնել: Մեր օրերում, երբ նաև լրագրողներն են վախենում կորցնել աշխատանքը, այդ մարդիկ չէին ուզում ռիսկի դիմել՝ հանկարծ ու գործընկերներից ինչ-որ մեկը, գուցե նույնիսկ անզգուշաբար, նրանց մատնի: Այս հարցազրույցը ես հավաքել եմ բազում առանձին զրույցներից: Միևնույն հարցին հաճախ պատասխանում են մի քանի մարդ: Պատասխանում են անանուն, որպեսզի բիլդյան լրտեսները, իսկ նրանց հաստատ հետքի վրա ուղղորդելու են, ոչինչ չգտնեն: Տարբեր մարդկանց պատասխանները աստղանշված են:

Փոխվե՞լ է ինչ-որ բան խմբագրությունում, ավելի ճիշտ՝ խմբագրություններում, «Բիլդի» մասին իմ երկու գրքերի լուսսրնծայումից հետո: Այս հետաքննությունը ինչ-որ արդյունք տվե՞լ է:

Այն էլ ինչպես: Երբ հայտնի դարձավ, որ Հաննովերում աշխատել է «Հանս Էսսերը», Համբուրգում ուղղակի խուճապ էր: Աղմկում էին «Վալրաֆը ստում է» շարքի մասին: Դե դա բոլորին է հայտնի: Իսկ գլխավոր փոփոխությունը՝ թերթը դարձավ առավել զգուշավոր, նույնիսկ գրեթե վախկոտ: Օրինակ՝ ընտանեկան կյանքի ու ամուսնալուծությունների մասին պատմությունը՝ առաջ ցանկացած ասեկոսեի ետևից էին ընկնում, ով ինչ կարող էր՝ գրում էր: Դեռ յուրաքանչյուրն էլ, ում ձեռքը տեքստը ընկնում էր, ինքն էր ինչ-որ բան ավելացնում: Հիմա դա անհնար է: Դեկավարությունը փաստաթղթեր է պահանջում: Հաճախ, նույնիսկ եթե իրական պատմություն է, մեկ փաստաբանի վկայությունը բավարար չէ: Եթե նյութը փաստերից աղքատ է, հերոսին գաղտնագրում են, օրինակ՝ Սյուզաննա Բ-ն Ֆրանկֆուրտից, իսկ այնտեղ Սյուզաննաներ որքան ասես:

Հետևանքներ եղան և գլխավոր խմբագրությունում, և տեղերում: Սկզբում ռեպորտյորները նույնիսկ ինքնավստահությունն էին կորցրել՝ իսկ եթե նյութը տապավի՞: Հիմա ավելի շատ հոռետեսությունն է իշխում: Հատկապես եթե Համբուրգից ինչ-որ կարևոր անձ հարցում է ուղարկում՝ իսկ մենք մարդկանց հարցումներ արե՞լ ենք: Ունե՞նք որոշակի լրատու: Առաջներում մի ակնթարթում լուն ուղտ էին դարձնում, իսկ հիմա հակառակը՝ վերաապահովագրվում են՝ ցանկացած մանրուքի համար փաստաթղթեր ներկայացրու: Մի խոսքով՝ նողկալի է: Բացի այդ՝ մրցակցությունն է մեծանում, ես նկատի ունեմ՝ տեղերում: Սեփական նյութի շուրջ ժողովուրդն ավելի շատ լռում է: Նույնիսկ լրատուների համար կռիվ է գնում: Մեզ մոտ մեկը կա, որ լուրերի համար սովորական վճարից բացի

ոստիկանության լրատուներին կաշառք է տալիս, իսկ իր այդ ծախսերը փոխհատուցում է տաքսիների ու հյուրասիրության հաշիվների կեղծումով: Իմ կարծիքով՝ խմբագիրը գիտի, բայց լռում է. նյութ լինի, մնացածը՝ օ՛քեյ է:

■
Ի՞նչ փոխվեց: Մենք զգուշավոր դարձանք, իսկ թերթը հանդարտվեց: Ավելի շատ նյութեր են մեռնում սաղմնային վիճակում: Լրատուներն են պակասել, որոնումներն են դժվարացել: Բոլորովին վերջերս գործընկերս պատմում էր, որ մերոնցից մեկը, նյութ հավաքելիս, ինչ-որ տանտիրուհու հետ է գրուցել և որոշել է նրա վրա ճնշում գործադրել՝ դե «Բիլդի» համար է ու նման բաներ: Մեկ էլ տանտիրուհու դպրոցական որդին է մոտեցել՝ Վալրաֆի գիրքը ձեռքին ու ասել է. «Մենք ամեն ինչ գիտենք: Նման դեպքերը հիմա հազվադեպ չեն»:

■
«Բիլդը» ոչ միայն զգուշավոր է դարձել նյութի ճշգրտության առումով: Թերթը հիմա ոչ միշտ է առաջ նետվում: Օրինակ՝ մի քանի շաբաթ, թերևս մի ամիս, խմբագրությունում ընկած էր մի լուր, որ վերջիվերջո տպագրվեց առաջին էջում՝ հենց կտրվածքի վրա. «36 տարվա ամուսնությունից հետո X-ը («Բիլդում») Բոննի քաղաքագետի անունը լրիվ տպագրվել է, բայց այստեղ անհմաստ է կրկնել) տեղափոխվել է սիրուհու մոտ»: Լուրը բեռի նման ընկած էր՝ մինչև մեկ այլ թերթ չտպագրեց՝ միայն այդ ժամանակ մենք մերը տպագրեցինք:

Այդ զգուշավորությանը, այդ նոր մոտեցմանը որևէ հիմնավորում տրվո՞ւմ է: Խմբագիրները հատուկ գրավոր հրահանգներ ստացե՞լ են:

Պաշտոնապես ոչ մի բացատրություն չի տրվում՝ ոչ բանավոր, ոչ գրավոր: Փոխվել է՝ ու վերջ: Եվ եթե խմբագիրներից մեկը հարցնում է. «Ինչո՞ւ է իմ հոդվածը մնում այնքան, քանի դեռ մրցակից թերթում համանման նյութ չի տպագրվում»,

նրան պատասխանում են. «Մենք մեր թերթն ենք անում»: Ուղղակի թևավոր խոսք: Բայց բոլորը գիտեն, որ դա այդպես չէ: Այն ժամանակից, ինչ Պրինցին փոխարինեց Յոսեֆ Ֆուստը, ավելի վատ է դարձել: Ֆուստը շատ անվճռական է: Ակնհայտորեն՝ չափազանց երկար է երկրորդական դերերում եղել, նրա փոխարեն ուրիշներն են վճիռներ կայացրել, և հիմա, իհարկե, չի ուզում սխալվել: Վերջիվերջո՝ նա ևս գլխով է պատասխանատու: Այդ պատճառով էլ մանրամասն հաշվետվություն է պահանջում ցանկացած նյութի մասին, հավաքում է իր սեղանին և միայն այն ժամանակ, երբ ամեն ինչ հավաքում է, նոր վճիռ է կայացնում: Ինչ վերնագրերին է վերաբերվում, վերջին խոսքը Անդրեա Ցանգեմայստերինն է: Առաջ նա գլխավոր ռեպորտյորն էր, հիմա գլխավոր խմբագրի տեղակալը:

Այդ վիճակում «Բիլդը» աշխատողների պակաս չի՞ զգում:

Նոր կադրերի հարցը դժվար է: Թեպետ լավ են վճարում. ուրիշներից շատ ավելի՝ կուլուարներում դա կոչվում է հավելավճար կեղտի դիմաց, բայց գործը առաջ չի գնում: Ուն ասես չեն վարձում՝ նախկին ոստիկանների, նույնիսկ մի նախկին թմրադեղեր վաճառողի և մեկ էլ զենքի առևտրով զբաղվողի: Այդ, այսպես կոչված, լրագրողների մի մասը գրիչ բռնել էլ չգիտի, բայց նրանց լսում են, նրանք, միևնույն է, իրենց նյութով մեկնում են, նրանց անունները բացահայտորեն գրանցված են հատուկ ծառայությունների վճարումների ցուցակներում: Եվ հակառակը՝ սահմանադրության պաշտպանության գերատեսչության պաշտոնյաները՝ օրինակ Լոխտեն Յամբուրգից, բոլոր լծակներով ճնշում են գործադրում Շպրինգերի վրա:

Այդպիսի կադրերը հիմնականում գրել չեն կարողանում: Նշանակում է գրելու աշխատանքը պարտադրում են պրոֆեսիոնալներին: Մի անգամ չէ, որ գրամեքենաները թռել են դեպի պատը, երբ բուն նյութը լիակատար հիմարություն է եղել: Այդ պատճառով ծայրահեղ թշնամական մթնոլորտ է հաստատվում: Իսկ եթե բաժնի վարիչը կամ մասնաճյուղի ղեկավարը գալիս է ու ասում է. «Ինձ մարդիկ են պետք», նրան պա-

տասխանում են. «Գնա ու գնիր»: Իսկ որտեղ և ում՝ չեն ասում: Փող կա, բայց մարդիկ չեն գալիս: Եվ նախկինում «Բիլդում» աշխատածներին էլ այդքան հեշտ չէ մոտենալը: Կասկածամտությունը խմբագրությունում այնքան մեծ է, որ ամեն ինչ գեկուցվում է ղեկավարությանը:

Իհարկե, լուրեր էին տարածվել, որ գլխավոր խմբագրությունում ամեն ինչ գրանցվում է: Որ հեռախոսից և ում ես զանգահարել՝ միշտ կարելի է պարզել: Համարյա բոլորը կարծում են, որ հեռախոսային խոսակցությունները գաղտնալսվում են: Իսկ թե որքան է մեծ կոնցեռնի իշխանությունը, միանգամից տեսանելի է դառնում, երբ գործընկերներից որևէ մեկին ներկայացնում են քաղվածքներ իր սեփական բանկային հաշվից՝ կարմիր նշումներով, որը նշանակում է, որ թերթում աշխատանքի ընդունվելիս նա ճշգրիտ պատասխաններ չի տվել պարտքերի մասին հարցին: Հավելեք, որ աշխատանքի ընդունվելիս թեկնածուն բուժհանձնաժողով է անցնում, ընդ որում՝ ստուգում են ոչ միայն այդ օրվա առողջական վիճակը:

Բացի այդ. թեկնածուների նկատմամբ ևս սահմանվում է հսկողություն՝ համենայն դեպս Հանս Էսսերի դեպքից հետո: Պաշտոնական լիազորություններով մարդիկ հարևաններին հարցեր են ուղղում բարեկամների, մեքենայի, սովորույթների մասին: Կարծես «Բիլդը» ոչ ավել, ոչ պակաս պետական հաստատություն է: Իսկ իմանալով այդ բաների մասին՝ ոչ ոք աշխատել չի ուզում:

Ղեկավարությունն օր առ օր ավելի նյարդային է դառնում: Նրանք արդեն իրար էլ չեն հավատում: Առաջ անընդհատ աֆորիզմներ էին շոայլում, իսկ հիմա հավաքվում են երեք-չորս հոգով և համարյա չեն խոսում: «Թշնամին ականջ է դնում»՝ սկզբունքով:

Եվ Շպրինգերի իրավաբան ֆավորիտուսին էլ իր տանուլ տված գործերի համար պատասխան է տալիս արդեն. նա խառնված վազվզում է խմբագրությունում՝ գլուխը կորցրած: Բոլորովին վերջերս նա ներկայացնում էր կոնցեռնը համբուրգյան զանգվածային տեղեկատվության օրերին և հրապարակայնորեն տապալվեց: Երբ հրապարակախոս էրիխ

Կուրբին, գեկույցով հանդես գալով, խոսեց այն մասին, որ «շուկայում գերիշխանության տեսակետից շարինգերյան կոնցեռնի դիրքերը առավել կասկածելի են դառնում», նա գրգռված վեր թռավ, խլեց խոսափողը և հայտարարեց, որ պաշտոնապես բողոքում է կոնցեռնի անվան հիշատակման դեմ «պոռնկության» հետ կապված: Եվ ի լրումն՝ պահանջեց, որ բանավեճը վարող Հյոֆերը պաշտոնապես դատափետի Կուրբին:

Դահլիճում տիրեց զարմացած լռություն, հետո ինչ-որ մեկը բացականչեց. «Ողջույններ Ֆրեյդից»: Բայց նա հիմար չէ, առաջ բավական ազատական հայացքներ ուներ և նվազագույնը ենթագիտակցորեն փառահեղ հասկանում է, թե ում է վաճառվել:

Այն ժամանակից, ինչ «Բիլդի» աշխատակիցներն էլ են հայտնվում դատարաններում, այն ժամանակից, ինչ, չնայած Ռենատա Դամի բոլոր խուսանավումներին ու զիզգագներին, «Բիլդն» արդեն ապահովագրված չէ դրամական բարձր տուգանքներից և դատական հայցերից, թերթը ստիպված է հայտարարություն տալ՝ հրավիրելով նոր աշխատակիցներ, բայց միայն ադբ ստանալով: Վեց կամ յոթ թեկնածուներից առաջ գոնե մեկը լրագրող լինում էր, որը, ճիշտ է, վաղուց արդեն մասնագիտությամբ չէր աշխատում: «Վամպիրների» գործից հետո տղերքն արդեն լրիվ պոչները քաշեցին: Ո՞վ կցանկանա հազար մարկ տուգանք վճարել և դեռ դատվածություն ստանալ: Դե տեսե՞ք՝ Լուտար Շինդլբեկին գրավոր ներկայացրին «թաքցնողի» մեղադրանք, հիմա նա համբուրգյան խմբագրությունում լրիվ սակվել է: Հիմա պարոն խմբագիրը գրում է միայն արխիվային նյութի վրա և կենցաղային թեմաներով, օրինակ՝ հեծանիվների գողության մասին, և բոլորը նրան սիրում են: Եվ նորմաները հիմա նա պիտի կատարի բոլորի նման: Ու տես, որ կատարում է: Իսկ եթե նրան Դաշնային դատարանն էլ դատապարտի, ապա, թերևս կորցնի աշխատանքը «Բիլդում»: Ընդ որում, Ֆրանկֆուրտում աշխատող այդ մարդուն, որ խրվել էր «վամպիրների» գործով, Հաններյան սկանդալից հետո արդեն փորձաշրջան էր նշանակված:

Մյուս կողմից Շինդլբեկի իրավիճակը բավականաչափ բնորոշ է կոնցեռնի համար: Առաջներում նման մեկից երկու ռոպեում կազատվեին: Հիմա Շինդլբեկը չի ցանկանում երկարամյա աշխատակցին փոխհատուցում վճարել: Ավելի էժան կնստի, եթե նրա հետ հաշիվները սկզբում դատարանը մաքրի: Այդ ժամանակ կարելի է ասել, դուք հասկանում եք, չէ՞, և աշխատանքային վեճերի գծով դատավորն էլ ըմբռնումով կվերաբերվի փոխհատուցման չափին: Իհարկե, բոլորն էլ դա հասկանում են ու նախընտրում են իզուր մեջտեղ չընկնել:

Եվ դա զգացվո՞ւմ է ամենուր:

Միանգամայն ճիշտ է: Առաջ ինչպես էր. գնում ես «թեմայի» ետևից, բարի եղիր առանց նյութի չվերադառնալ: Դուրս կնետեն շքանուտքից՝ հետնամուտքից մտիր: Խմբագրություն զանգել էլ պետք չէ, որ, իբր, վռնդեցին, որովհետև կպատասխանեին՝ «Այստեղից էլ դուրս կնետենք»: Իսկ հիմա, եթե ինչոր մեկին վռնդել են, և նա ծեծված շան նման այդ մասին հեռախոսով զեկուցում է, պատասխանում են՝ «Ինչ արած, արի տեսնենք»: Բոլորի տոնը հիմա չեզոք է ու գործնական: Նույնիսկ նորությունների բաժնի վարիչ Հայնց Ջյունդերը հիմա հազվադեպ է նետում իր «ապուշները»՝ հեռախոսով խոսելիս: Նա ընդհանրապես նոր հեռախոսափողերի արձնեմենտ ունեն, որովհետև արդեն հազար անգամ փոխել էին նրա խոսափողերը՝ ամեն խոսակցությունից հետո այնպես էր խոսափողը նետում, որ սարքից հիշողություն էր մնում: Բայց դա հիմա արդեն անցյալ է: Որովհետև եթե նրանք ասեն. «Գնա գրողի ծոցը», մի գեղեցիկ օր նրա բախտն արդեն չի բերի:

Իսկ լրատուները, ինչ է, չե՞ն բացահայտվում:

Նայած՝ որ: Մարդիկ, որ առաջ ասում էին. ես սա «Բիլդ» կխցկեմ, հիմա աշխատում են թերթից հեռու մնալ: Չափազանց շատ կանուրջներ են այրել իրենց ետևից: Հիմա առավել շատ են այնպիսիները, ովքեր հարևաններից, հարազատներից, գործընկերներից իմացել են ինչի են հանգեցնում բիլդյան պատմությունները:

Իսկ ականավոր քաղաքական գործիչներ՞որը:

Եթե նայեք «Ինչո՞ւ եմ ես «Բիլդ» կարդում» կամ «Ի՞նչ է ինձ «Բիլդը» տալիս» խորագրերը, ամնիջապես տեսանելի է դառնում, թե ինչ է կատարվում: Ունանք դիտմամբ եմ «Բիլդին» տրվում՝ օրինակ մադամ Շեելը իր քաղցկեղի բուժման դեղով ու ամուսնյակով: Նա՛ այդ տիկին դոկտորն իր քաղցկեղով մեզ մոտ՝ ինչպես շրջագգեստով Քյոնիգսբերգը: Բայց դա հոգեցունց նյութ է պահովում, իսկ քաղցկեղի դեմ պայքարի ընկերությունը մեկ էլ տեսար ժառանգություն շահեց: Իսկ նրա ամուսինը «մանրից» խմբագրություն է բերում համաժողովրդական խաղի՝ գոլֆի ու համաժողովրդական ըմպելիքի՝ շամպայնի գովազդը: Նրա հետ կապը պահում է պարոն Բիլգեսը: Նրանք ընկերներ են վաղուց՝ դեռ բոննյան ժամանակներից, երբ Շեելը, փաստորեն, իրենից ոչինչ չէր ներկայացնում:

Իսկ ի՞նչ է ձեռնարկում թերթը:

Պատրաստվում է վերանայել նպատակային հրահանգները: Վերակողմնորոշվել դեպի երիտասարդները, որոնք կորցնում են «Բիլդի» նկատմամբ հետաքրքրությունը: Նոր կուռքեր ստեղծել: Մի խոսքով՝ «Բիլդը» մտադիր է երիտասարդանալ: Ահա և գնում է, օրինակ, նախագահ Կարստենսի զարմիկին: Նրա անունը Նիկո է, նա ժամանակ առ ժամանակ վերջին էջում ձայնապնակների մասին երիտասարդական խոսելաոճով նյութեր է տալիս:

Տեղերում մենք շատ բան չենք կարող անել: Քանի դեռ որոշարկված չէ նոր ուղղությունը, ամեն ինչ շարունակվում է տրորված ճանապարհով՝ հինգ քայլ աջ և կես քայլ ձախ: Տպվում ենք ավելի քիչ, ես նկատի ունեմ երկրի մասին նյութերը, սյունակները լցվում են արտասահմանյան մամլո ծառայությունների շարժանկարի հողվածիկներով ու այլ անորոշ աղբյուրներից ստացված լուրերով: Ճնշում են նաև նրանց, ովքեր ազատ աշխատողներ են: Բոլորեքյան խնայողություն է: Ոչ աշխատավարձի, մնացած ամեն ինչի: Առաջ մինչև ուշ գիշեր խմբագրությունն աշխատում էր, հիմա դա կոչվում է «արտա-ժամյա աշխատանք», արհկոմը դրան հասավ, և ղեկավարու-

թյունը ձգտում է քեզ ժամ առաջ տուն ուղարկել: Խնայողության ծրագիր է: Ամեն մարդու՝ 30 ժամից ոչ ավելի արտաժամյա աշխատանք:

Դա պաշտոնապես հայտարարված է:

Պաշտոնապես ես ոչինչ չեմ լսել, բայց աչքեր հո ունեն:

Նման բաները գրավոր չեն կատարվում: Հանկարծ ինչ-որ մեկը կգրի այդ մասին:

Խնայողության ծրագիրը կապված է տպաքանակի անկման հետ:

Իհարկե: Տպաքանակն ընկնում է: 10 տոկոսով: Արդեն կես միլիոն: Հոտե Ֆուրստը դա պիտի կասեցնի, թե չէ կդառնա խմբագրի տեղակալ: «Բիլդի» շահույթները խիստ նվազել են: Դա նկատելի է աշխատավարձի հավելումներից: Վերջին ամսանվաճակը՝ 5 տոկոս, համարյա լրիվ: Իսկ իրականում նույնիսկ 5 տոկոս չի հավաքվում, որովհետև հավելումը կատարվում է հաստիքային աշխատավարձին: Առաջ այդպես չէր: Առաջ կլորացնում էին հավելումով: Այնուհանդերձ, նոր գլխավորը վազվզում է միջանցքներում ու ամեն պատահողի (թեկուզ միջանցքում, թեկուզ զուգարանում) շարադրում է նոր հայեցակարգը՝ «Մենք շարունակում ենք»: Ուղղակի թևավոր խոսք է՝ «Մենք շարունակում ենք»: Իսկ յոթերորդ հարկի զուգարանում, ուր առաջ գրված էր. «Այստեղ եղել է Վալրաֆը», հիմա մեծ-մեծ տառերով գրված է. «Բիլդը» ստում է ձեզ համար»: Եվ մոլագարության հարցականը. ամեն տեղ հետապնդվողի մոլուցք կա, մի ժամանակ ամեն քայլափոխի էր: Իմաստը սա է. դու գիտե՞ս, թե ո՞վ է հաջորդը: Ամեն ինչ ճի՞շտ է: Մենք յուրայինների՞ շրջապատում ենք:

ԻՄ ՇԵՔՍՊԻՐԸ

Թող ներվի ինձ այս անսովոր վերնագիրը մարդկային մեծագույն հոգեբան-իմաստասերի ծննդյան 400-ամյա հիշատակի առթիվ, որը իր հզոր ձեռքերի մեջ պահեց թատերագրության արվեստի մականը ոչ միայն քանի ինքը ապրեց, ոչ միայն չորս հարյուր տարուց ի վեր, այլև անսահման այնքան տարիներ կպահի, քանի մարդը կա:

Ինչո՞ւ:

Մի՞թե չունեցավ մարդկությունը թատերգություն կամ թատերգուներ մինչև նրա հայտնվելը կամ հայտնվելուց հետո...

Օ՛, ունեցավ անշուշտ, ունի և կունենա քանի կա զգայուն և մտածող մարդը: Բայց եթե թատերգության նախահայր էսքիլոսը ստեղծեց թատրոնը մարդկային հիշողության ամենասկզբնական ժամանակներին, նա մարդուն տեսավ ինքն իրենից դուրս ճակատագրական ուժերի հետ մաքառելիս, մարդու գործունեության ու դրա հետևանքների ամբողջ բացատրությունը խտացնելով մարդու ցավատանջ ուղեղից ծնված ինչ-որ գերբնական ուժերի միջամտությամբ... Աստվածներով:

Էսքիլոսն ու նրա բոլոր հետևորդները, հին Յելլադայից մինչև Ջոնն, հեղհեղուկ ու ջղագար Բյուզանդիայից մինչև Միջին դարը, գրեթե ամբողջ թատերգությունը, եթե մարդուն տեսավ էլ, ապա տեսավ մարդը աշխարհի մեջ և այդ ելակետից էլ բացատրեց մարդը մարդուն:

Սակայն չորս դար է այսօր ահա, որ Էյվլնի ափերին խոնարհ մի քաղաքի համեստ ծնունդ Շեքսպիրը տեսավ աշխարհը մարդու մեջ և բացատրեց աշխարհը մարդով: Ո՛հ, ինչպես չհիշեն Սիրակուզացի նախնադարյան Արքիմեդեսին, որի ահավոր կերպարանքը թաղված է դարերի սովերների մեջ, հայր բնապատմական գիտությունների, որը ցավատանջ մտորումով հենակետ էր փնտրում իր նոր գյուտի՝ լծակի համար - կարենալ շարժելու համար աշխարհը և նետելու նրան

իր ծիրից դուրս... Եվ մեռավ հեղին գիտնականը հռոմեական փաղանգի սրերի տակ երկար պաշտպանելուց հետո իր քաղաքը, առանց գտնելու ցանկալի հենակետը իր նորահնար լծակին, շարժելու համար երկիրը:

Նա գիտության մարդն էր:

Բայց Շեքսպիրը այդ լծակին հենարան տվեց մարդկային հոգին և ոչ միայն շարժեց մարդու աշխարհը, այլև շարժելուց հետո նրան իր բնականոն ծիրի մեջ դրեց. Համլետի պատգամով «Աշխարհն իր շավղից դուրս է սայթաքել, ո՛հ բախտ իմ դժխեմ, ինչո՞ւ ծնվեցի, որ հենց ես ուղղեմ...»

Սա արվեստի մարդն էր:

Եվ ինչ է աշխարհը առանց մարդու. անհիշատակ ժամանակներից ի վեր անսահմանության մեջ թավալվող անբարբառ նյութի խտացումը, երբ մարդը չկա:

Ինչ է անսկիզբ ու անհանգրվան տևողությունը, որին ժամանակ անվանեց մարդը միայն, և որը անուն կամ հորջորջում չէր ունենա առանց մարդու:

Մի՞թե պարզ չէ հիմա, թե ինչու... «Իմ Շեքսպիրը»...

Եվ ոչ միայն իմը, նաև բոլորինը, որ եկան ու գնացին մեր մոլորակի վրայով, բոլոր նրանցը, որ կան հիմա և որ գալու են ու անցնելու... քանի ժամանակը կա:

Իմ պատկառելի դաստիարակներից ինձ պարտադրված էսքիլոսը, այն էլ ոչ միայն թարգմանական, այլև անտիկ հեղին լեզվով, որին գրաբարի էին վերածել Մխիթարյանները, սովորեցի ճառակել նախաքայլերիցս... Սակայն անսվաղ էի մնացել այդ փարթամ սնունդից, երբ մի օր, դասամիջոցին, այդ դպրոցի ծերունի հայկաբան Կասկանդիլյանը կարդաց մեզ Մակբեթի մի ազատ ու հնամենի թարգմանությունը Հյուրմյո՞ւլզի թե Ավգերյանի, չեմ հիշում, ծանրաքարշ տողերով:

Ահա այդ երջանիկ թոպեից կարծես առանցք գտավ մաշող պրպտումը այն ճակատագրական հարցումին, թե ի՞նչ եմ ես և ինչո՞ւ կամ: Եվ վերգգույշ ու երկյուղած մոտեցումով կարդալուց հետո ամբողջ Շեքսպիրը, հասկացա թեև Սոկրատի

«Ծանիր գքեզ» աֆորիզմը...բայց վախեցա նախ՝ մարդուց, վախեցա և ինքս ինձնից:

Դժնդակ մտորումներից, անխնա ինքնախարագանումից հետո միայն վախը տվեց իմ մեջ մարդուն տեսնելու անզուսպ ցանկության, և մի երկրորդ ընթերցումից հետո տեսա մարդուն, այս անգամ ոչ միայն թատերգուի տողերիս մեջ, այլև իմ սեփական ինքնության խորքերում, և չգիտեմ, չեմ կարող բացատրել այսօր էլ թե ողբերգո՞ւն եղավ ու մնաց իմը... թե՞ ես եղա ու մնացի իրենը:

Եթե մարդը բացատրեինք իր սեփական առօրյայի արտացոլումով միայն, հիրավի չնչին բան կլիներ նա. կդառնար իր սեփական հոգսերի ծանձաղուտի մեջ մոլորված մի էակ, հավետ անծանոթ՝ անեզր ծովերի հմայքին, աշխարհում և ոչ աշխարհից մի գոյություն, որի կարճառոտ անցումը կյանքի վրայով, եթե անցողակի մի ժպիտի ծամածռանք չէ, ապա արցունքի մի լճացում է հաճախ:

Եվ Շեքսպիրի ճանաչումով էր միայն, որ այդ արցունքն ու ժպիտը, որ բաժին էր ինձ ծննդից, գիտակցաբար թաղեցի ես առօրյայի ծանձաղուտում... լսելու, հասկանալու, հետևաբար և պատմելու համար իմ մնամների, նույն այդ ժպիտի ու արտասուքի իր գեղեցկության մեջ իսկ ահավոր սիմֆոնիան, որը հասնում էր զարմացած ականջներիս այն անեզր ծովերի բացերից, որի սպանող, միևնույն ժամանակ և վերածնող անծանոթներին, մղում էր ինձ հեղինակի կենարար շունչը:

Ահա թե ինչու եղա նրա զինվորը: Եվ այն էլ այնքան, որ ամենազեղուն զգացմունքներն իսկ սրտիս, լինի դա տառելությունը դաժան, արյունակցական կապերը անխախտ, առաքինամերժ գոռոզությունը նույնիսկ, նույնիսկ ինքնաբավ հպարտությունը, սերը՝ վերջապես, կշռեցի միայն նրա նժարով: Ու տարիների հոլովումի շնորհիվ, երբ այսքան մաքառումից հետո «այլուրս աղացել եմ ու մաղս կախել», անսահման մխիթարանք է ինձ համար ոչ միայն հասնել, այլև ամուր շղթայով խարսխվել այն գերագույն ճշմարտության, որին ուզում եմ անվանել ինքնաճանաչում:

Ինքնաճանաչումը, սակայն,- ուզես այդ թե ոչ,- իր նմանին ճանաչելն է. իսկ ճանաչելը նշանակում է հասկանալ, իսկ հասկանալը՝ սիրել:

Ամուլ և դժնդակ կարծիք է, թե մարդը կենդանական աշխարհի մի այլասերումն է, որովհետև մարդկայնությունը մի գոյավիճակ չէ, որին պետք է սակայն տիրանալ գերմարդկային մաքառումով:

Մարդը իր գերազանց առումով իսկ մարդու մեջ չէ, այլ պետք է սերմանել, մշակել ու ծաղկեցնել մարդը մարդու մեջ:

Այս է ասում ինձ հեղինակը:

Նրա գործերը, օրինակ, ոչ միայն պետք է կարդալ, այլ կարենալ կարդալ: Որովհետև ոչ մի կոմեդիոգրաֆ չի գրել նման գործ, որին կարդալիս ծիծաղես՝ մտածելով... կամ մտածես՝ ծիծաղելով:

Հսկա ողբերգուն մեկնաբանողների գրեթե բոլորն էլ, շշմոռած նրա գործերի համապարփակ հմայքից, միշտ փորձել են բացատրել նրա անչափելի մեծությունն իրենց սեփական տեսանկյունից, տվյալ մի ֆորմուլայի, երբեմն նույնիսկ հասարակ մի «ասացվածքի» աստիճանին իջեցնելով մեծությունը հեղինակի, և իրենց սեփական հոգին փոթորկող կրքերի առավելագույն չափով խոր նկարագրությունն են տեսել մարդապատում այդ օվկիանոսում, որ Շեքսպիրն է:

Հերվինուսը, օրինակ, երկուս-երկուս էլ չորսի սկզբունքով և թվաբանական չորությանը մոտեցել է հեղինակին և նրա գործերից յուրաքանչյուրին մի պիտակ կապրել:

Հերվինուսի համար, օրինակ, եթե Մակբեթը փառամոլության մոլուցքի ծայրագույն ընդհանրացման նկարագրությունն է, ապա Շայլոկը հռոմեացի փիլիսոփա Սենեկայի. «գերագույն արդարությունը գերագույն անարդարությունն է»-ի թատերական պատկերացումը:

Շեքսպիրը իր հայրենիք Անգլիան մշուշոտ ծանծաղուտի մեջ կորած սպիտակ կարապների մի բույն անվանեց, բայց այդ կարապներից սերած բազում մեկնաբաններ, քիչ բացառությամբ, իրենց ազգային սնապարծությունը ուրիշի պարտադրելու մի միջոց տեսան ավելի շուտ, քան ժամանակ ունեցան ճաշակելու այդ մեծությունը, որ իրենցից էր ծնվել:

Ըստ իս, եթե վերոհիշյալ մեկնաբանները լայնաբիբ ակնարկով կարենային, և թող ներվի ինձ ասել, ուզենային չափել այն անհորիզոն հեռուները, որ Շեքսպիրի գործն է, ապա նրանք կտեսնեին անպայման իրենց սեփական ներքնաշխարհը, կտեսնեին հետևաբար և իրենք իրենց ոչ միայն հավաքական մարդու մեջ, այլև մարդն իր անսահմանությամբ իրենց մեջ:

Եվ ամենախոնարհ հոգիները կարողացան տեսնել նրան, հետևաբար տեսան և իրենք իրենց, երբ անսեթևեթ պարզությամբ բյուրեղ ոգևորությամբ եւ խորին հավատով մոտեցան նրան, և եղան նրանը անվերադարձ, ինչպես նա եղավ նրանցը անվերադարձ...Սրանք դերասաններն են:

Գրքեր չգրեցին նրանք, բացատրություններ ու վերլուծումներ չթողեցին իրենցից հետո, բայց եղան կենդանի ցուքը, անմար ճառագայթները այն աշխարհակուլ հրդեհին, որ հեղինակն էր, յուրաքանչյուրը տանելով իր հետ իր արվեստն ու հմայքը, երբ կյանքի օրենքով վերջակետեցին իրենց գոյությունը:

Այ սրանցից է, սրանց մի քանի ժամ տևող ապրումների հիշատակից է միայն, որ կարելի էր կազմել, ամփոփել միակ մեկնաբանությունը բոլոր ժամանակների մեծագույն ողբերգուհի գործին, որը տիպ ու տառով չի բացատրվի:

Իմ ազգը, հակառակ իր փոքրաթիվ հանգամանքին՝ մեծագույն ու քաջամարտիկ զինվորներ տվեց այդ տաղանդին: Կարիք չեն տեսնում այստեղ հիշատակել այդ անունները, քանի որ նրանք կան և լինելու են միշտ բոլոր հայերի սրտում, հանդիսատեսներ եղած լինեն նրանք, թե ընթերցողներ, բայց կա մի պարագա, որի կողքից լռությամբ անցնել ներելի չէր լինի ոչ ինձ, ոչ մեզ: Այդ աներկրյա ճշմարտությունն է, ակնբախ փաստը, որ գիտեն բոլորը, թեև չեն խոստովանում, որը գիտե և ինքը՝ քիչ թե շատ դաստիարակված ցեղակիցը հոգեխույզ փիլիսոփային, որ մեզանում իր տանն է Շեքսպիրը, և մեզանից էլ են նրա սեխտների բանակի ամենաանձնուրաց զինվորները:

Եվ նրա 400-ամյակի հանդեսը, որ տոնում է ամբողջ աշխարհը, մեզ համար սովորական մի հարգանքի ապացույց չէ միայն, այլ մի ազգային տոն իր խոր իմաստով, նույնքան անկեղծ, նույնքան նվիրական:

ԹԱՓԱՆՑԻԿ ՕՐ

- Քեզ են հարցնում:

- Շնորհակալություն:

Ձեռքս գրպանիս մեջ, բարձրահասակ, գեղեցիկ, մաքուր՝ ես վերցնում եմ ընկալուչը և ձգում ֆրանսերեն առողջամտությանը. «Ալո՛»։ Եվ ինձամից գոհ եմ, որովհետև ահա երեկվա գյուղացի, հիմա լրիվ ազատված հովիվ դառնալու՝ կարկուտից ծեծվելու և հողացավից տրորվելու վտանգից, նստում եմ ապահով մի տեղ, հեռախոս ունենալու չափ կարևոր մարդ եմ, ընկերներս նշանավորներ են և ես էլ, ուրեմն, նշանավոր եմ: «Ալո՛»:

- Դու մի ժամանակ ուզում էիր Անի գնանք:

- Ա՛, շատ բան էի ուզում:

- Ես եմ, դու ես, Մինասն է, քեմին, ճարտարապետներից մի երկու հոգի:

Շոգ է, Մասսի ձյուները մարմրում են, խաղողը շրշյունով լցվում է քաղցրությամբ, մի քիչ՝ մի հիսուն գրամ կոնյակ է, քեմին նայլոնե թեթև գլխաշոր է կապում, օծանվում է՝ որպեսզի չսևանա, ծխագույն ակնոցը արտասահմանյան ու շատ լավն է, հարկավոր է մի քիչ սուրճ խմել: «Այդ Գարսիա Լորկա ասվածը մեր Իսահակյանի իսպանական տեսակն է»: «Այո, հիանալի պոեզիա ունենք»:

- Բայց ինչո՞ւ ես ծիծաղում:

- Լավ եմ անում:

- Ասա, մենք էլ ծիծաղենք:

- Հապա կասե՞մ:

Սայլվոր չեմ ու եզանս ոտը հեռու ճամփաների վրա չի կոտրվել, բրիգադիրը հետս չի կռվելու, հեռու-հեռավոր ճարտարապետ բառի փոխարեն հարաբերվում եմ իրական ճարտարապետների, նկարիչ Մինասի որոշ գործեր շատ լավն են, մի քանիսը չեմ ընդունում, նկարիչ Մինասի հետ խոսելիս աշխարհն իր քաղաքակրթության լավագույն մասով գալիս

հունցվում է մեր լեզվի մեջ: Սեզան կա, Մանե կա, կարծեմ Մոնե էլ կա, պիտի ասեի փոցխ՝ ասում եմ Սեզան, պիտի ասեի դաբաղ՝ ասում եմ «երեկ էդ ի՞նչ չեխեր եմ եղել քո արվեստանոցում», գայլի հարայը և շների ու հովվի տագնապը մութ ուրթերում՝ հեռավոր երազանք է ինձ համար, հողացավով անձրև գուշակելը քնարերգություն է, ինչպես միջնադարյան մորեխի ամպերն այսօրվա գյուղացու համար: Մի հոգատար-հոգատար ձեռք արտի միջից ինձ վերցրեց, դրեց քաղաքում բազկաթռռի մեջ: Եվ ուրախությունից՝ որ այլևս հնձվոր չեմ, երբեմն քննադատում եմ հնձվորներին: Հովիվներին՝ նույնպես: Ղեկավարությանը՝ նույնպես: Նաև՝ Մառ Ցգեդունին: «Այս կամուրջը, ասել է Մառն և խոսքը ոսկեգրվել է կամուրջին, կապում է գետի այս ափը գետի մյուս ափին»: Ես՝ հովվի տղա հովվացու, ահա քնծիծաղով եմ հիշում չինական աստծուն: Ես՝ գյուղացու զավակ գյուղացի, ասֆալտը ահա լիովին յուրացրել ու ասում եմ, որ ասֆալտը դարուփոսեր չի ունենալու: Իմն եմ այս «Վոլգա» մեքենան, այս հարյուրանոց արագությունը, այս նայլոնե գլխաշորը, ծաղկազարդ թերմոսն ու միջի սուրճը, այս այգիների հղի ալարկոտությունը, քաղաքանման գյուղերն ու նկարեն Արագածը, ճանապարհի հանված աղբյուրը, հնօրյա իջևանատունը, ամպերի պես փռված հոտերն ու ծաղկի բույրով շրջող հովը: Եվ՝ արտերի ծովը և Գյումրի քաղաքը: Եվ՝ սահմանապահների ռոստովցի հրամանատարն ու սահմանի բերան ուղեկցելու նրա զուսպ պատրաստակամությունը: Եվ՝ այն զգացողությունը, թե իմ երկիրն սկսվում է Մասիսներից ու վերջանում Չուկոտկայով: Ես մի տեղ Շիրակն ու Կուբանը խառնում եմ իրար, ինչպես ռուսն է խառնում դրիմյան ու արարատյան խաղողները:

Եվ ահա այսպես երջանիկ, այսպես հզոր՝ կանգնել եմ իմ նույնքան երջանիկ ու հզոր ընկերների մեջ դիտարանի գլխին, հեռադիտակի ետև, և կանաչ ամայության մեջ օրորվում եմ գլխատված սլացումները: Կինոներում ավելի լավերն եմ տեսել ու ավելի մանրամասնորեն: Եվ Երևանն էլ յոթ Անի արժե, և ես Երևանի բնակիչ եմ:

- Ինչո՞ւ ես լաց լինում:

Մեր սարերում թուրքի ուրթեր կային: Գալիս էին իրենց դեղին հովիտներից, մեր սարերում կարմրում, ճաքճքում, բարձում իրենց քոչը իրենց եզներին ու հո հա հո՝ էլի իրենց դեղին հովիտները:

Հիմա, մեծ հորեղբորս հետ գնացել ենք նրանցից յուղ առնելու, իմ կյանքում առաջին անգամ ուրիշ լեզվի խոսակցություն եմ լսում ու վախենում եմ: Աշխույժ, հայիոյոդ, թաքուն խփող ու աշկարա ժպտացող սատանի ճուտ երեխեք են, մի տեսակ՝ չմտածող աչքերով: Ես նրանց մեկ էլ քսան տարի հետո երագում տեսա. Կարնո բերդն էր իբր, կավե պարիսպներ ու այդ երեխեքը, ու երեսուն տարեկան՝ ես երագում էլ վախեցա:

Նրանց մեջ մեկը կար, ծնկները գրկած նստել էր ու մի քիչ ապուշավուն խոշոր աչքերով կարծես նայում էր մեզ, կարծես ոչնչի էլ չէր նայում: Մի կին ձայն տվեց նրան՝ նա տեղից ելնելու պես շարժվեց, կարծես թե գնաց, բայց մեկ էլ կինը նորից կանչեց, նա ուրեմն չէր գնացել: Կինը փեշերը շարժելով եկավ՝ որ նրան ծեծի, նա կտրուկ վեր կացավ, կարծես մի երկու քայլ փախավ էլ, բայց հետո ալարե՞ց թե մոռացավ՝ որ փախչելու էր:

Կիսաճաղատ, եռանկյուն աչքերով բարձրաքիթ հորեղբայրս այնտեղ սակարկում էր. նրանց դրած զինը իրեն, չէ, ձեռ չէր տալիս, նրանց չարչիությունից իբր թե նեղացած՝ ետ էր քաշվում գնալու և, իբր թե դա վերջնական հրաժարումն է, ինձ էլ ասում էր՝ «վեր կաց գնանք, տղա» և աչքով էր անում: Նա գյուղում մերոնց և ճանապարհին ինձ պարծենալով ասել էր՝ «կտեսնեք թե հորեղբայրը թուրքերին ոնց է խաբում», և հիմա ինձ ու իրեն ցույց էր տալիս, թե ահա-ահա խաբել է: Նրանք այն է հորեղբորս գնին էին իջնում, մեկ էլ սա ալարեց սակարկելուց կամ մոռացավ որ պիտի խաբեր, «լավ, ասաց, քանիսով տալիս եք տվեք»: Նրանք ծախեցին իրենց ուզած գնով, ուզածների պես էլ կովի կարագին ոչխարի էին խառնել, հարսներն էլ տանը նրա հետ առանձին կռվեցին, բայց դա այլևս նրա հոգսը չէր, նրա ուշքը հիմա ուրիշ բանի էր: Նա նկատել էր ծնկները գրկած տղային, նայում էր: Կշեռքի լուծը թողեց, իր գործը մոռացավ ու կանչեց տղային:

- Էստեղ արի, հայի տղա:

Ականջը ուրթի իրիկնային ձայներին՝ երեխան ձորերի աղ-
ջամուղջին էր նայում, աչքերը խոշոր բացած ու կարծես թե մի
քիչ չիլ՝ նստած էր անշարժ, անարձագանք:

- Հայի չի՞,- շփոթվեց հորեղբայրս:

- Հայի է, հայի,- ասացին,- կարագիդ նայիր՝ որ հետո չա-
սես, թե խաբել ենք:

- Հը՞,- պարծեցավ հորեղբայրս,- հազարի մեջ գցիր՝ ար-
յունս կջոկեն:

Տղան հիմա ճիպոտն առել ու ցուլին ծեծում էր: Խփում էր
դնչին, աչքերին, պոզերին ու հազիվ թե ցավեցնում էր: Ցուլը
մի քայլ առաջ գար՝ այդ թիզուկեսին կծղմեր, բայց նա մտել էր
դնչի տակ ու խփում էր վրա-վրա, ջղային, ընկնել-ելնելով ու
անհավասար, թվում էր՝ ամեն բոպե զղջում է խփելու համար:
Ցուլը շուռ եկավ փախչելու, մյուս երեխաները շների հետ
ետևից ընկան, իսկ տղան դարձյալ նստել էր ծնկները գրկած
և նայում էր մթնով լիքը ձորերին:

- Հազարի մեջ արյունս կճանաչեն,- դարձյալ մրմնջաց հո-
րեղբայրս, կարծես մեծ բան էր այդ ճանաչելը:

- Կջոկեն հազարի միջից,- ասաց, երբ ինձ դնում էր թամ-
բին, բեռների մեջ:

Այն հին տարիներին իր Ջանգեզուրում լավ հայտնի մեկը,
ազգամիջյան ու քաղաքացիական կռիվներում ծեծված ու ծե-
ծած, դեպքերի կենտրոնում՝ գլուխ չի հանում այս երկրի դեպ-
քերից, Արաքսն անցնում է, իջնում Թավրիզ: Թավրիզ նստում
է իր առևտրին, և փափուկ կյանքը նինջ է բերում, և վառողի
խանձահոտը ռունգերում մարմրում է, ինչպես խիստ տաք ու
խիստ սառը երեկվա օրը՝ հիշողության արահետներում: Այս
իմ դարպասն է, այս իմ տունն է, այս իմ բարձն է, այս՝ իմ կինն
ու երեխաները:

- Հայաստանը դեռ կա՞, իր տեղո՞ւմ է:

Հայաստանը կար, պարտավոր էր լինել, որովհետև որդին
սհա հիվանդացավ հայրենախտով: Տեր Աստված, Տեր Աստ-
ված...աշխարհում հազար տեսակի ցավ ու հազար էլ դեղուճար

կա, իսկ լակոտն ահա հիվանդացավ հայրենախտով: Բժիշկն ասաց, որ դա կենդանական հիվանդություն է, մարդու հիվանդություն չի, պարսկական վագրն օրինակ չի ապրի, ասենք թե, Գերմանիայում և այլն, բժիշկը դեղեր տվեց և ասաց, որ դրանք սուտ բաներ են, երեխային իր հայրենիքն է բուժելու:

- Որտե՞ղ է ծնվել,- հարցրեց բժիշկը:

- Ջանգեզուր է ինչ է, Ղափան:

- Որտե՞ղ է,- հարցրեց բժիշկը:

- Արաքս է, ինչ է, դրանից դենը, Ռուսաստան:

- Չգիտեմ,- ասաց բժիշկը,- երեխադ քեզ համար թա՞նկ է՝ կտանես, չե՞ս կարող՝ բժշկությունն այստեղ անգոր է:

Տեր Աստված, Տեր Աստված...այսպես եղել է մեկ էլ պարսկական հաշիշե հին հեքիաթներում, տասը հազար տարի առաջ, և մեկ էլ եղավ Թավրիզ, Գերասիմ Աթաջանյանի ընտանիքում, 1927 թվին:

Անցյալով հակակոմունիստ Գերասիմ Աթաջանյանը կապեց մաուզերը, տղային ետևը գցեց, Արաքսը գիշերն անցավ, բարձրացավ սարերը:

Արևի զնգոցով կապույտ կիրճերի ու դեղին սարերի առավոտ եղավ – ծուխ էին տալիս այնտեղ Արծվանիկի ուրթը, այնտեղ Գեղանուշի, այնտեղ Դավիթ Բեկի, այնտեղ Ծավի ուրթերը: Կապույտ մշուշ էին ծխում հեռու անտառները, ձորերի ձորերը, ոսկեփոշի էին ցնդում գազաթների գազաթները: Եվ Գերասիմը տեսավ, որ, չէ, կենդանախտով միայն երեխան չի հիվանդ:

Առավոտ եղավ – կարմիր միլիցիայի ջոկատը շարվեց Գորիսի հեղկոմի դռանը և հրահանգով, մարշ՝ սահմանախախտ Գերասիմ Աթաջանյանին ձերբակալելու:

- Գյանջունց Սիմոն,- ծերպերում դարանած կանչեց Գերասիմ Աթաջանյանը,- Գյանջունց Սիմոն, մարդ եղիր՝ տմարդի մի եղիր, երեխան հիվանդ է:

- Աթաջանանց Գերասիմ,- կանչեց կարմիր միլպետը,- կարծում էիր Թավրիզ փախչելով կազատվե՞ս, դուրս արի հանձնվիր:

- Գյանջունց Սիմոն, քանի դեռ արյունդ մեջդ է՝ գործիդ գնա:

Լավ կրակողի նրա համբավը, երեխան, հաջող թաքստոցը և այն միտքը՝ որ այս սարերը նաև Գերասիմին են, կարմիր

ջոկատին ստիպեցին ետ դառնալ առանց Աթաջանյանի, խաղաղ զրուցելով իջնել սարերից, բարձրանալ սարերը, իջնել Գորիս և զեկուցել, թե սահմանախախտ չկա: Իսկ սահմանախախտը վերուվար էր անում մանկության օրերի արահետներով, ծարավ՝ հին սառը աղբյուրներից ջուր էր խմում և որդուն ասում էր.

- Ես՝ Ցուրտ աղբյուրն է, ես՝ Կույր աղբյուրն է, հիշիր, էն՝ Արջուտ ձորն է: Ես՝ կաղնի է: Ոսկի չի, աշխարհքը լիքը կաղնի է, բայց սա հատուկ ծառ է, սա էն ծառն է՝ որ մեր պապի կողքին է եղել ու հիմա մեր կողքին է: Թավրիզից եթե Եգիպտոս ու Ամերիկա էլ անցնես՝ սա քո ծառն է, քեզ հետ գալու է: Պիտի հիվանդանաս, պիտի ասեն ի՞նչ ես ուզում, պիտի ասես՝ էն կաղնին, որ մեր պապերի կողքին ապրում էր:

Եվ նայում էր Գերասիմն ու տեսնում իր պապին՝ որ կացինը գոտում, ահա դանդաղ զառիվերում էր շավղով և նրա ետևից դանդաղ գնում էր նրա չալ շունը: Գերասիմը ճանաչում էր շանը, դա իր տոհմի յոթ հարյուր բողարներից երկու հարյուր քսաներորդն էր, որ անմնացորդ փոխադրում էր իր ոչխարապահ նախնիների բնազդներն ու խելքը իր հետնորդների համար:

Եվ նայում էր Գերասիմն ու տեսնում թշերը կարմիր մանուկ Գերասիմին, բեղատեղին քրտինք պատանի Գերասիմին, հոնքը կեռած երիտասարդ Գերասիմին, որ ձորից առաջ ու ետ անելով բարձրանում էին աղբյուր: Եվ ականջ էր պահում Գերասիմն ու լսում իր բոլոր հասակների ձայները հավերժորեն նույն լանջերում և այն ձայները, որ լսել էր պատմելով: Կարմիր կակաչի ծով էր, կանաչից էլ կանաչ արտեր էին, արտույտների համերգ էր, և այդ բոլորը բազմապատկվում էին, որովհետև նրա համար կարմրում, կանաչում ու խշշում էին իր բոլոր հասակների կակաչները, արտույտներն ու արտերը:

Այդ ամառ մինչև աշուն և դարձյալ երկու լրիվ ամառ մինչև խոր աշուն, երբ սարերի զովը դառնում է ցուրտ և ուրթերը դատարկվում են, օջախները ծուխ չեն ծխում և սարերը ամայության մեջ կանաչում են աշնան վերջին կանաչով, այդպես՝ Գերասիմ Աթաջանյանը որդու հետ ապրեց սարերում, ապա ետ

նայելով իջավ Թավրիզ: Որդին առողջացել էր, հիվանդացել էր ինքը: Պետք էին իր սարերը՝ որ Արաքսի այս կողմն էին, և Արաքսի այս կողմն էր նաև իր անցյալը:

Գրող Անտոն Զեխովը ձանձրացավ իր Մոսկվայից, ելավ գնաց իր Վոլգայի վրայով իր Ուրալ, Ուրալով Արևմտյան Սիբիր. Արևելյան Սիբիր, իր Իրկուտիա, իր Յակուտիա, իր Յեռավոր Արևելք, իր Ամուրով՝ իր Սախալին: Գնաց պտտվեց, ճամփորդական նոթերի «Սախալին» գիրքը թևի տակ եկավ իր Մոսկվա:

Գրող Դերենիկ Դեմիրճյանը ձանձրացավ իր Երևանից, դուրս եկավ ճամփորդելու մինչև իր Սախալին՝ դա երկու ժամվա ճանապարհի վրա էր. Սևանի սարն անցավ, իջավ Դիլիջանի կիրճ, ձորով գնաց և որտեղ կիրճը հովիտ էր դառնում՝ Դեմիրճյանն ասաց.

- Այստեղ Վարդանը մի կարճ կռիվ է տվել: - Եվ ասաց ադրբեջանցի բոստանչուն.- Նե՞ վար նե՞ յոխ, ա քիրվա, քեփ, հալ...

Եվ մեքենայի գլուխը շրջեց դեպի Յայաստան աշխարհի մյուս ծայրը - մյուս ծայրը չորս ժամվա ճանապարհի վերջն էր: «Նե՞ վար նե յոխ, ա քիրվա»: Չորս ժամում վատ սովորող աշակերտը կարող է չորս հատ անբավարար ստանալ, լավ սովորողը՝ չորս հատ գերազանց, հրթիռը լուսնին մի քիչ էլ կմոտենա, ծովը մի քիչ էլ կալեբախվի ինքն իր մեջ, Մատենադարանի կապույտ ործաքարը մի քանի գուներանգ էլ կփոխի, բայց չորս ժամը, չէ, չի դառնա նոթերի գիրք:

Վեց ժամ հետո Դերենիկ Դեմիրճյանը եկավ տուն.

- Ոտի տակ տվինք Յայաստան աշխարհը: Եղանք Յայաստան աշխարհի Գուգարք աշխարհում, Կոտայք աշխարհում, Ծաղկոտ գավառում, Այրարատ Մեծ աշխարհում, Սյունիք աշխարհում, Սիսական գավառում, Շիրակ աշխարհում:

Նապոլեոնի գործերը հաջող գնային – Ռուսաստանը նրա նպատակը չէր, Կովկասով իջնելու էր Յնդկաստան՝ ճանապարհին կործանելով Օսմանյան կայսրությունը, ստեղծելով

Հայոց թագավորություն: Եվ ասելու էր իր բանակի հայ զորավար Իռակին Մյուրատին՝ Հովակիմ Սուրադյանին. «Ստացիր, Մյուրատ, քո կորսված հայրենիքը»: Միայն թե Նապոլեոնի գործերը Բորոդինոյում ձախողվեցին, որոշ ուսումնասիրողների կարծիքով՝ հարբուխի պատճառով:

Միամիտ, սիրելի, թույլ, հավատավոր:

Հարկավոր է լավ նայել դիվանագիտության հանրագիտաբանը. երևի թե կա քաղաքագիտության հայազգի մի գայլ, որ աչքը աչքին խաբում է ուրիշ գայլերի հանուն, ասենք թե, իր Անգլիայի և երեխայի պես խաբվում հարբուխի առասպելից:

Երբ մենք բարբարոս էինք, իսկ Հունաստանը գիտեր նիզակից ու մարդուց վաշտ կապելու շատ մեծ գաղտնիքը՝ ինչպես մատներից են բռունցք կապում,- ասում է հույն պատմագիրը,- Հունաստանը չէր ուզում մեզ այդպես վայրենի թողնել, որովհետև ուժեղները միշտ ու ամենուր են տառապում իրենց բարի մտադրություններից, և ահա հունական քառակուսի փաղանգը եկավ ու տրորելով անցավ հայերի աշխարհը արևմուտքից հայոց արևելք և արևելքից հյուսիս և հյուսիսից հարավ և ճամբար խփեց Մշո կապույտ դաշտում: Դա զորավարության պես հեշտ եղավ, քանի որ վաշտի դեմ վաշտ և բաբանի դեմ պարիսպ չկար: Եվ մեր կավը դեռ թրծած չէր և մեր պղինձն ու բրոնզը դեռ առանձին էին, որովհետև մեր թրծողները կավ էին հունցում և կոփողները սուր էին կռում մեծ Պարսկաստանի համար:

Եվ Մշո դաշտում, բանակատեղում, գիշերապահները բռնեցին մի բարբարոսի, որ պղնձե դանակը ձեռքին սողոսկում էր զորավարի վրանը: Ի՞նչ էր ուզում: Հունարեն՝ չգիտեր: Մի կարգին սողալ՝ չգիտեր: Դանակ բանեցնել՝ չգիտեր: Ծեծում էին՝ մռլտում էր, մի կարգին բառաչել՝ չգիտեր: Քաջը՝ քաջ չէր, մորթվելիս գալարվեց ու ոռնաց,- ասում է հույն պատմագիրը:

Այդպես չհասկացված, այդպես թույլ, այդպես անհավասար՝ նա երկու հազար հինգ հարյուր տարվա մշուշից ընդառաջ ելավ, և ես տեսա ինձ: Եվ իմ անզորությանը, փափուկ դանակին ու փուխր բազուկին տեր կանգնեցի:

«Ղրիմ եղե՞լ ես»: «Չեմ եղել»: «Ափսոս, պիտի տեսնեիր: Ուրեմն ծովն է, չես էլ ուզում Պոնտական ասել, Պոնտականը անտակ ու անվերջ ալիքավորված ջրերն էին, մոլորված նավակներ ու մեծ աղաչանք ծով-աստծուն: Սա ծով էլ չի, տաք ջրի տաշտակ է և անընդմեջ այն գիտակցությունը, թե աղի ծովափը օգտակար է, հողացավերի դեմ լավ է: Հետո՝ մանր դեղին ավազ ու մի տասը, քսան, հիսուն հազար մարմին ավազին փռված: Դաշնամուրը վրան մի բեռնամեքենա, դաշնամուրի մոտ նստել է նվագողը, տնկտնկացնում է, նվագի հետ օգտակար շարժումներ են անում հին դերասանուհիները, հաշվապահները, բժշկուհիները: Մութ ակնոցների ետևից դրանց են նայում պնդակազմ աղջիկներն ու տղաները, պաղպաղակ են ուտում, խոսում են ռուսերեն, դազախերեն, մոլդավերեն, ահա մեկ էլ տեսար՝ գերմաներեն: Ուտում են, սիրաբանում, կատակում, հաշվում են իրենց ռուբլիները,- իսկ ենտեղ մեր փոշո՞տ, մեր խե՞ղճ, մեր համե՞ստ, մեր կորած փշատենիներն են: Հին հայերն են բերել: Իրենք հիմա այստեղ չեն, իրենց փշատենիներն են մնացել: Ոչ տեսքից են մի բան, ոչ բուրմունքն է մի բուրմունք»...

Ղրիմում անհամարձակ բուրող իմ խեղճ փշատենիները:

Եվ մեր Մեսրոպ Մաշտոց աստվածը, որ ասաց. «թող լույս լինի» և լույս եղավ:

Եվ մշեցի մեր այն խենթը, որ 1915-ի սև ամռանը թողել էր կին, երեխա, օրվա հաց, շալակել էր Առաքելոց վանքի դուռը և շեկ ճանապարհների վրա օրորվում էր դեպի Էջմիածին:

Եվ այն մատենագիրը, որ քառասուն, հարյուր քառասուն, հազար քառասուն տարի կքել էր քարայրում՝ մեծ ճանապարհի հետ կապված արահետով, արահետին՝ դարերի խոտ, ու շարագրում էր այս փոքրիկ մարզի եղածն ու չեղածը:

Եվ մեր այդ սևազգեստ արևը, այդ Կոմիտասը:

Եվ մի տարում հարյուր տարով ծերացած այդ թունամայանը:

Եվ այն խեղճ երագողը, որ հեռու Եվրոպայում թնդանոթ էր ձուլում Սյունյաց կատարներից կրակելու հույսով:

Եվ տղաների այն հարյուրավոր խմբերը, որ գիրք ու վառող առած գնում էին կարմիր դրոշ պարզելու մեր կորչող կա-

պուլտ աշխարհի գլխին և շան լակոտի պես գնդակահարվում էին սահմանի վրա և թիկունքից, և ճակատից:

Եվ 1915-ին եղած զարհուրելի սերերը, պատարագները, ծանված հացը, շաղված սերմը, ծնված երեխաները, հյուսված երգերը:

Եվ ամենազարմանալին. դարձյալ կանաչեցին արտեր, արտի ու հովի խաղ եղավ, դարձյալ կակաչը կարմիր էր և զանգակ ծիծաղ կար մեր կանաչ մարգերի վրա: Եվ Վարպետը նստեց գահին և խորհեց զարհուրելի դաժան ու անդիմադրելի գեղեցիկ աշխարհի բանը, երբեմն միայն ասելով բառեր, որ ադամանդ էին, որովհետև հիսուն տարում հազար տարվա արև ու անձրև էին կերել:

...Ինչո՞ւ ես տխուր և ինչո՞ւ ես ուրախ:

<ՆՈՐԱՏԵՏՐԻՑ>

1964 թ. (Ակնաբուժություն)

Կ-ով. «1919-1921 թթ. հոսպիտալների, զինկոմիսարիատների մոսկովյան օկրուգի ռյազանյան բաժանմունքի տեսուչ: Անձամբ Ռյազանից են: Միջնակարգ դպրոցն ավարտել են մեդալով (հայրս հոգևորական է): Աշխատանքից հետո գործուղվել են բժշկական ինստիտուտ: Ավարտել են 1926 թվականին:

...Գրավում էր վիրաբուժությունը: Բայց վիրաբուժությունը տարբեր է լինում: Մեկի դեպքում ուժ է պետք, թափ: Մեզ մոտ ասում են ոսկերիչներ վիրաբուժության մեջ: Ես նկարիչ չեմ, բայց գեղեցիկը գնահատել ու զգալ գիտեմ: Մանուկ օրերիս սիրում էի սղոցել... Մեր վիրահատությունները գեղեցիկ են:

Վերջին երկու կուրսում սովորում էի Միխայիլ Իոսիֆովիչ Ավերբախի (*Միխայիլ Իոսիֆովիչ Ավերբախ. 1872-1944, սովետական ակնաբույժ, ԽՍՀՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, Պետական մրցանակի դափնեկիր, Չելմիոլցի ինստիտուտի հիմնադիրներից մեկը*) ակնաբուժական խմբակում: Նա ինձ նկատեց... Եվ ավարտելով ինստիտուտը՝ իբրև օրդինատոր մնացի կլինիկայում:

Չետո, մանրամասները կարելի է շրջանցել, իմ վերընթացը շատ արագ եղավ: 1930 թվականին Ավերբախն ինձ տեղափոխեց Չելմիոլցի ինստիտուտ: 1931 թ. մարտին կազմավորվեց Կենտրոնական հետազոտական վարչության ամբիոնը, ես ամբիոնում ասիստենտ էի: Շատ արագ՝ պրիվատ-դոցենտ, երկրորդ պրոֆեսոր և առաջին պրոֆեսոր (Ավերբախի մահից հետո):

1936 թվական՝ գիտությունների թեկնածու:

1939 թվական՝ գիտությունների դոկտոր:

Ավերբախը մահացավ 1944 թվականին: Ես նրա օգնականն էի, համարվում էի նրա սիրելի աշակերտը: Եվ վիրա-

բույժ, և դասախոս, և խորհրդատու-ախտորոշող: Նա ինձ վստահում էր, վստահությունն արդարացված էր: Նա ընկերության նախագահն էր, ես՝ քարտուղարը:

Պատերազմի ժամանակ գործուղվեցի Լեֆորտովոյի ռազմական հոսպիտալ:

Ավերբախի մահից հետո ես ստացա երկու բան.

1. Մրցույթով՝ ԿՅՎ- ի աչքի հիվանդությունների ամբիոնի վարիչի տեղակալ:

2. Աշխատանք Կրեմլի առողջապահական-սանիտարական վարչությունում: Հիմա դա գաղտնագրված է՝«Առողջապահության նախարարության չորրորդ գլխավոր վարչություն»:

Ավերբախի հուղարկավորությանը ես դագաղը ձեռքերիս վրա էի տանում ու երկվամներս հիվանդացրի: Եվ քանի դեռ պառկած էի, հիվանդանոց բերին անկետաները... Եվ 44-ից ես այնտեղ գլխավոր մասնագետ եմ:

Հասարակական գործերը: Մոսկովյան ակնաբուժական ընկերության նախագահ: Տարբեր հանձնաժողովներ, կոմիտեներ, խմբագրական խորհուրդներ...

Ոյազանն ինձ շնորհեց պատվավոր հայրենակցի կոչում:

Դե... պատվոգրեր: Գիտության վաստակավոր գործիչ:

Վիրահատություններ տասնյակ հազարներով... Դե, չեմ հաշվել: Աշխատանքի ծավալը՝ վիթխարի: Իմ ենթակայության տակ 400 մահճակալներ են: Մանկավարժությունը սիրել եմ ու սիրում եմ:

- Ձեր որդին ակնաբո՞ւյժ է:

- Օ, որդիս ծագող աստղ է»:

...

«Որդի, Կ-ով Մ.Ս. Պաշտպանեցի դոկտորականը: ԲՈՂ-ն անցա: Սա արդեն նոր սերունդ է՝ ֆիզիկայի, էլեկտրոնիկայի օրենքների իմացություն: Գիտե անգլերեն: 14 երկրներում է եղել: 50 գիտական աշխատանքներ ունի: Երկու տեղ պրոֆեսորի աշխատանք են առաջարկել: 40 տարեկանում ես գիտությունների դոկտոր էի, իսկ նա՝ 34-ում: Ես ոչինչ չեմ հայտնագործել: Իսկ նա արդեն 11 գրանցված գյուտեր ունի: Մա-

նուկ օրերին նա սիրում էր ժամացույցներ ու ռադիոընդունիչներ քանդել»:

21.04.1964 թ. առողջապահության նախարարություն (հին առանձնատուն Նեգլիննայա փողոցում):

Նախասրահում ցուցահանդես՝ գործիքներ, հեռադիտակներ...

Նիստերի դահլիճում մոտ 80 մարդ... Նիստի երկրորդ մասը. ամենաակնառուներն արդեն հեռացել են: Ձեկուցումները կարճ են՝ յոթ րոպե: Քննարկումներն ավելի արագընթաց են:

Դա կոչվում է «Ակնաբուժության ոլորտում գյուտարարների ու ռացիոնալիզատորների երրորդ միութենական կոնֆերանս»:

Ահա ինչն է հետաքրքիր (ընդմիջմանն իմացա)՝ վաղն առավոտյան ելույթ է ունենում Մ.Մ.Կ-ովը (որդին) և Վ.Վ.Ա-ին (որդին): Այդպիսով երկուսն էլ այստեղ «նշված են»:

Ես դեմ չեմ ժառանգական ակնաբույժներին (ես ինքս էլ «որդի եմ». ակնարկում՝ այդպես էլ գրել): Պարզապես ես հաշվի եմ առնում՝ որքան դժվար է եղել իմ Ֆյոդորովին (*Սվյատոսլավ Ֆյոդորով. ակնաբույժ, արդեն պրոֆեսոր, ԽՍՀՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիկոս, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, «Աչքի միկրովիրաբուժություն» գիտատեխնիկական համալիրի գլխավոր տնօրեն*) առաջ գնալը: Նրան ոչինչ չեն մատուցել «կապույտ եզրաշերտերով ավստում»:

...Ինչ ասես չի պատահում կյանքում: Դահլիճում է Օլեսյա Օռլովան: Իմ համադասարանցին: Նա էլ ինձ ճանաչեց, ձեռքով կանչում է: Հիմա նա բժշկական գիտությունների թեկնածու է, ակնաբույժ, նա լաբորատորիա ունի Յելնիոլցի ինստիտուտում: Եվ նույնիսկ լինգվաների վրա է աշխատում (նույն կատարակտը): Հիմա նա Ելենա Միխայլովնա է:

Այ քեզ հրաշք՝ ծանոթ է Ֆյոդորովի հետ: Կարելի է (համադասարանցու իրավունքով) անկեղծ խոսել:

- Ասա նա շառլատան է:

- Ըմմ... Չէ:

- Ինչո՞ւ ես մզզում:

- Վախենում եմ, որ նա կարիերիստ է:
- Հիմքեր կա՞ն:
- Կան...Որոշ...

Ուրեմն, իմ Ֆյոդորովը մի ժամանակ ցանկացել է Օլեսյայի մոտ աշխատել, նա պատրաստվել է վերցնել ընդունակ վիրաբույժ է: Գնացել է շեֆի մոտ: Նա էլ թե՛ «Մի վերցրեք»: «Ինչո՞ւ»: «Կռիվ կզգի»: «Ձեմ կարծում»: «Ձեր տեղը կնստի»...

Սա առաջին դրվագն է: Այստեղ դեռ «օբյեկտիվ ճշմարտություն» չկա:

Թե ինչպես են նրան «մեծերը» վերաբերվում, ես արդեն գիտեմ: Ուրիշ ի՞նչ:

- Նա ինձ հարցնում էր բյուրեղիկի մասին: Ինչ գիտեի՝ պատմեցի նրան, ցույց տվեցի... Որոշ ժամանակ հետո մի ծանոթ պրոֆեսոր (նա փորձագետ է) ասում է՝ Ֆյոդորովը գյուտի հայտ է ներկայացրել...

Սա արդեն ավելի վատ է, բայց հանցակազմ չկա:

Ձեկուցումներն արդեն չեն լսում, Օռլովային են լսում.

- Ֆյոդորովը արհեստավոր է, թեպետ ոսկեհատիկ կա...Բայց ռիսկը շատ մեծ է: Նրա դեմ են հանդես գալու (նա հիմա կոնտակտային լինզաներով է զբաղվում):

Եվ վերջինը (բուրոկվին անսպասելի ու մտազբաղ ասված).

- Ընդհանրապես նա ուժեղ մարդ է: Շատ ուժեղ...

Ահա ինչ բարդ է կյանքը...

...Դե, իհարկե, Ֆյոդորովը կարիերիստ է: Ցանկացել է աշխատել Հելմհոլցի ինստիտուտում: Իսկ ի՞նչ հիմքեր ուներ: Նրա հայրիկն ո՞վ էր: Երկու որդիներն էլ՝ Կ-ի ու Ա-ի, այդ ինստիտուտում են, և նրանք կարիերիստներ չեն, նրանք կարիերայի համար չեն պայքարել՝ կարիք չկար...

24.06.1964 (Ֆյոդորովը Մոսկվայում)...

- Վիճակագրության մասին: Այլ հարց էր սկիզբը, այլ է հիմա: Սրտային վիրաբուժության նման: Առաջին տարիների վիճակագրությունը սարսափազդու էր, հիմա այլ վիճակ է:

...Օտտո Կառլովիչ Վիխտեռլե, 50 տարեկան է: Նրա մասին ակնարկ կարդացի «Գիտություն և տեխնիկայում»: Նրա հետ նամակագրական կապ ունեի դեռ 60 թվականից: Նա պատասխանեց, «բեռ»-ի նմուշ ուղարկեց, ես ճագարների վրա փորձեցի՝ ստացվեց: Այդ ժամանակից ես քիմիկոսներ էի որոնում...

...Ես համոզված եմ, որ հինգ տարի հետո, գուցե և չորս, մենք կոնֆերանսներում կասենք.

- Բյուրեղիկի հեռացումը հաշմող վիրահատություն է: Դա նույնն է, թե ոտք հատես ու ասես՝ գնա, քայլիր: Կարող է մարդն առանց ոտքի: Կարող է: Ես ինքս ոտք չունեմ: Բայց ես կհամաձայնեի բիոպրոթեզ ունենալ: Թեկուզ, նույնիսկ, պլաստմասայից: Միայն թե կարողանայի վազել: Հատելը հակաֆիզիոլոգիական է: Իսկ չդնե՞լը: Ինչո՞ւ ավելի լավ է դնել, քան չդնել: Բյուրեղիկ դնելուց հետո հետվիրահատական շրջանը լավ է անցնում: Հինգ-վեց օր աչքը հանգիստ է (իսկ հետո՝ տասնմեկ-տասներկուերրորդ օրը գրգռվածություն է լինում)...

...Ակնաբույժների դժվարությունները: Սովորաբար բոլոր վիրահատությունները անում են կանգնած: Միայն մի քանի կլինիկաներում՝ նստած: Ձեռքերը կամ օդի մեջ են կամ հիվանդի դեմքին՝ հենվում են այտոսկրին, ճակատին... Ցանկացած վիրահատող գիտի ճշգրտության առաջին պահանջը՝ ձեռքերի հարմար դիրքը, լավ հենարանը: Երկու ամիս առաջ մեզ համար շատ հասարակ մի բան սարքեցին՝ վիրահատական սեղանի վրադիր: Սեղան՝ հիվանդի գլխի չափով կտրվածքով: Վիրաբույժի ձեռքերը ամուր սեղանի վրա են, վիրահատում ես նստած, վիրահատական դաշտը մեծ չէ, հեշտ ես կողմնորոշվում...

Դա սարքել է մեզ համար Պավել Լուկյանովիչը՝ «Կարմիր դարբնոց» գործարանի վարպետը: Անվճար է սարքել՝ մեր գծագրերով: Փորձված վարպետ է՝ 55-56 տարեկան...

Գիշերն ավելի լավ ես մտածում: Ի՞նչ ես անում: Ո՞ր ես գնում: Ինչո՞ւ ես ապրում այս հողի վրա: Մի անգամ մտածեցի՝ ես իմ տեղում եմ կանգնած:

...Առավոտից գործունեություն ծավալեցի: Արխանգելսկի բոլոր գործարաններում եղա, սովնարխոզում եղա, ժամագործների արհեստանոցներում եղա:

Մեկում գտա «ձախլիկի» (ի դեպ՝ նա ծնյալ ձախլիկ է): Վիկտոր Սմիռնով՝ ժամագործ: Ինձ պետք էր ոսպնյակում 120 միկրոնանոց անցք շաղափել: Ավելի ճիշտ՝ երեք միլիմետր երկարությամբ անցք: Պլաստմասայի վրա: Վիկտորը չկարողացավ, բայց երկրորդն արեց՝ կապրոնե ամրանները ծռելու համար ծանրոցներ: Նրան վճարել էր պետք՝ ամեն օր մինչև ուշ գիշեր նստում էր: Բնականաբար՝ իմ գրպանից:

...Պատահաբար լսեցի մի թոշակառուի մասին: Սիրում է նորոգել հազվագյուտ ժամացույցներ, կրկնօրինակներ է անում, ինքնատիպ վառիչներ...

Նույն «խորամանկ հնարքը»՝ պատմեցի գործի մասին, արդեն արվածի: Հետաքրքրվեց: Ամբողջ ընթացքում չի եղել մարդ, որ անտարբեր մնա... Դե բացի նախարարության աշխատողներից, որոնց, կարծես թե՝ ի պաշտոնե, բնորոշ պիտի լինի ամեն նորով հետաքրքրվելը...

Մի ամսից ավելի ծերուկը չարչարվում էր: Պարզվեց՝ մասնագիտությամբ թատերական նկարիչ էր, ինտելիգենտ մարդ, շատ կրթված: Գայլիկոնները ձեռքով էր սարքում՝ 170 միկրոնից բարակ չէր կարողանում: Հասկացանք, որ նրա սարքած առաջին գայլիկոնները բանի պետք չեն՝ տաքանում են ու փշրվում: Հասկացանք՝ պարույրածն է պետք:

Վալերի Ջախարովը (նա առաջին կուրսից իմ խմբակում է) փորձեց անցքը այրելով ստանալ: Բարակ շիկացած ասեղով: Զի ստացվում: Տաքանալիս ոսպնյակը ձևափոխվում է:

Գնացի Լենինգրադ: Դա արդեն 64-ի հունվարին: Պետերգոֆի ժամացույցի գործարան... Տնօրինությանը նամակ տարա՝ «Խնդրում ենք օգնել միկրոանցք բացելու հարցում»: Գնացի գլխավոր տեխնոլոգի մոտ, բայց երբ նա հասկացավ, նա և բոլորը բաժնից միաբերան՝ «Ոչ, չի ստացվի, պողպատից՝ խնդրեմ...»: «Իսկ գուցե գայլիկոններ կա՞ն»: «Այո, կան 110-120 միկրոն»: Հենց այն է, ինչ պետք է: Գնացիմք արտադ-

րամաս: «Գայլիկոններ են պետք»: Պատմեցի՝ ինչի համար: Բանվորները հավաքվեցին, լսեցին, նայեցին բյուրեղիկները՝ հները, դեռ Չեքոկսարիից...

Նիկոլայ Վասիլևիչ Լեբեդևն՝ յոթերորդ՝ բարձրագույն կարգի մեխանիկ, ասաց. «Ռա կարելի է սարքել», ու տեղնուտեղը սարքի գծագիրը ուրվանկարեց, կես ժամից սարքեցին...

Ինձ 50 գայլիկոններ նվիրեցին, երկու շաբաթից խոստացան ուղարկել ու փոստով ուղարկեցին միկրոսեղմիչներ, որոնք պահում են ոսպնյակը և գայլիկոնվող անցքը...

Առաջին անգամ նստեցի շաղափելու առավոտյան ժամը իննից մինչև երեկոյան վեցը: Մի շաբաթ մոլագարների նման էինք՝ ուրիշ բանից չէինք խոսում:

Էդ հիմա մեզ համար խնդիր չէ: Հետո նույն Լեբեդևը մեզ համար սարք պատրաստեց ամրանները ծռելու համար: Հետո՝ առաջին կապրոնե անցքերը ծռելու համար՝ պարզ, ինչպես Կոլումբոսի ձուն: Խոստացավ դեռ սեպտեմբերին գործիքներ պատրաստել: Հատուկ բռնիչ՝ որտեղ անցքեր կան դեղերի համար՝ ծիածանաթաղանթի լայնացման ու նեղացման համար: Բինկհորստի (հոլանդացու) գաղափարն է՝ պինգետ երկու անցքերով: Նա ևս կլիպսի կողմնակից է: Նամակում գրել էր, որ լավագույնը համարում է միածանակայա վիրահատությունը (հեռացնել ու տեղադրել) ... Մենք համակարծիք էինք...

...Երբ Լեբեդևի հետ խոսում էի ծանրոցիկների մասին, նա ասաց, որ մի վարպետ ունեին՝ ժամացույցի ապակիներ էր պատրաստում պլաստմասայից: Ղակիչով: Կորան Ալեքսանդր Մոդեստովիչ: Լենինգրադցի: Հիմա արդեն թոշակառու: Հասցեն ոչ ոք չգիտի:

Գնացի տեղեկատու: Պարզվեց՝ Լենինգրադում չորս Կորաններ կան, մեկը՝ Ալեքսանդր Մոդեստովիչ: Գնացի... Հա, պարզվեց՝ մանկությունից մի աչք չունի: Երկրորդ կարգի հաշմանդամ է, թոշակառու... Հիմա նա մեր ինժեներն է: 58 տարեկան է:

Շատ ջերմորեն համաձայնեց օգնել: Սարսափելի հպարտ էր, անընդհատ հարցնում էր՝ ո՞նց ինձ գտաք, ու կնոջն էր նայում...

Մի ամսից մի քիչ երկար առաջին դրոշմն էր անում: Ամենամուր պողպատից: Դրոշմի մակերևութի մաքրությունը՝ 14-րդ կարգի՝ ավելի մաքուր չի լինում... Երբ ոսպնյակի մակերևութին մանրադիտակի տակ նայում ես, չի երևում: Թափանցիկ է, ոչ մի գիծ, ոչ մի թարթիչ... Տողի կաթիլ:

Փետրվարի կեսին նամակ ուղարկեց՝ սարքել եմ: Ես նրան հրավիրեցի Արխանգելսկ: Եկավ: Գնացինք Մայմականսկի գործարանը՝ այնտեղ նավակներ են սարքում, լաստերի ձուլման մեքենաներ: Գործարանում մեզ բրոնզե ձուլվածքներ տվեցին՝ ծանրոցների համար: Նույն երեկոյան սարքեցին՝ հենց այնպես:

...Կորանը նիհար, արևայրված դեմքով ծերուկ է, կոշտուկուպիտ մեծ ձեռքերով, կորամեջք, սպիտակած, կարճ կտրած մազերով, խոշոր կորնթարդ քթով: Աղքատ է ապրում: Կարող էր մեծ փող ուզել, պիտի տայի... Բայց նա շահասեր չէ: Հիմա ինձ մոտ սարքավորումների ինժեներ է աշխատում: Հազիվ նրա համար հաստիք պոկեցի...

1964 (Տուևասեն՝ Ֆյոդորովի մոտ հանգստյան տանը)

...Այնուամենայնիվ, մենք Ալյոշկայի հետ եղանք Ֆյոդորովի մոտ: Սլավան ջլապինդ է դարձել: Բաց կապույտ աչքերը ավելի բացգույն են դարձել, և մազերի ողնին էլ արևից բացգունել է: Գնացինք երեքով զբոսնելու: Հասանք հանգստյան տնից մի կիլոմետր հեռու լողափին: Այնտեղ փոքր տախտակամածի վրա Ֆյոդորովը արագ հանվեց, պրոթեզն անջատեց, սուր քարերի վրայով ցատկելով հասավ նեղուց, մոտ քառասուն մետր ձեռքերի վրա քայլեց մինչև ջուրը, ու ցատկեց ծովը:

Հետո մենք լողում էինք, հետո՝ խոսում էինք: Ի՞նչ հասկացա ես, ինչում համոզվեցի:

Օռլովայի մեղադրանքը, որ Ֆյոդորովն օգտագործում է ուրիշի գաղափարը՝ առանց հղում անելու, ճիշտ չէ: Նա ոչինչ չի տպագրում առանց հղումների: Ես ևս մի անգամ համոզվեցի: Նա հաստատեց, որ ծիածանաթաղանթը սեղմելու գաղափարը իրեն Օռլովան է հուշել: Բայց մի նրբություն կա՝ դա նրա գաղափարը չէ: Դա հնարել է ինչ-որ անգլիացի, ուրեմն և

այդ դեպքում հղում անել Օռլովային անհեթեթ է: Իսկ խանդը կարելի է հասկանալ՝ նրա մոտ տեսել է ու վերցրել ինչպես սեփական: Ճիշտ է արել: Պետք է ամեն նորին տեր լինել. «Ես իմը ամեն տեղ վերցնում եմ՝ որտեղ գտնում եմ»՝ ասել է ֆրանսիացի դասականներից մեկը (ինչ-որ տեղ գրել եմ՝ պետք է գտնել):

Իսկ հղում անել, անկասկած, պետք է մանրամասնորեն՝ այստեղ վիճելու բան չկա: Գիտական հոդվածում կամ կոնֆերանսում՝ այդ գաղափարը՝ առաջադրված այսինչ անգլիացու կողմից, ես քաղել եմ այսինչի լաբորատորիայում, ով առաջինը մեզ մոտ սկսեց այդ խնդրով զբաղվել...

Սվյատոսլավ Նիկոլաևիչ Ֆյոդորովը ինձ առավել ու առավել շատ է հմայում՝ նա անհատականությամբ է:

Վիճաբանության մեջ անհավասար ուժեր. «Գագաթները» Ֆյոդորովին դեմ են: Զարմանալի միասնական: Ուժերի շերտավորում է. «մայրաքաղաքն» ընդդեմ «գավառների»...

Լրագրողի տեսակետի բարդությունը.

Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ եմ ես այնուամենայնիվ գրում նրա մասին: Եվ նորից հարցնում եմ ինձ՝ իսկ շուտ չի՞: Ի՞նչն է շփոթեցնում: Առաջինը՝ հիվանդների հոսքը հոդվածից հետո: Երկրորդը՝ պատճառ չէ՞մ դառնա Ֆյոդորովի դեմ անբարյացկամության նոր ալիքի, իսկ նա մոտ ապագայում ԲՈՅ-ում դոկտորական է պաշտպանելու: Վերջապես՝ վկայում եմ. նա խնդրել է իր մասին չգրել: Խնդրում եմ հոդվածի այս հատվածը համարել պաշտոնական տեղեկանք և այս պարբերությունը հավելել նրա «անձնական գործին»: Բայց մյուս կողմից, կլռես՝ չես գրի ու հետո երբեք քեզ չես ների:

Ֆյոդորով. Մի՞թե ես աշխատելու հնարավորություն կստանամ այն տարիքում, երբ արդեն չեմ կարողանա աշխատել: Մի՞թե իմ գաղափարները կկարողանան իրականություն դարձնել, երբ արդեն կհնաման, իսկ նորերը չեմ ունենա: Մի՞թե ես էլ այդպես ծուռ կնայեմ երիտասարդներին...

Գավառ... Գավառականության հիմքում մեղավորությունը չէ՝ մեղք ես գործել՝ տեղդ գավառն է: Գավառը ծակուռ է: Եթե մայրաքաղաք չէ, ուրեմն ծայրամասն է: Օժեգովի բառարանում. «Գավառական. գավառական հակումներով, հետամնաց, միամիտ, պարզունակ ու կոպիտ մարդ»: Մենք նախընտրում ենք այլ բառ՝ посредственность: Վատ է, երբ գիտության մի ամբողջ բաժին (կամ նույնիսկ պրոֆեսոր Արխանգելսկու բառերով «ակնաբուժության մի պարբերություն») դառնում է գավառական: Ինչ լավ բան կա, երբ դեղերը հարկադրված ես գնել արտասահմանում, երբ նոր մեթոդները ուրիշ երկրներից են գալիս, իսկ մենք մերժում ենք, դատափետում ենք «սենսացիաների» համար, իսկ հետո տենդագին յուրացնում ենք: Հազարավոր վիրահատություններ նրանց մոտ, իսկ մեզ մոտ՝ քննադատություն... Ի՞նչ կարդալ այդ մասին: Կարելի է կարդալ անգլերեն, ֆրանսերեն, հինդի լեզվով, իսպաներեն, ճապոներեն, լեհերեն, բայց ոչ ռուսերեն...

Գավառը և մայրաքաղաքը (թեմայի ևս մի անսպասելի կողմ). Ֆյոդորովի կողմնակիցները ապրում են ոչ մայրաքաղաքում՝ հիմնականում գավառաբնակներ են: Իսկ հակառակորդները՝ «գագաթները», հիմնականում Մոսկվայում են: Ինչո՞վ է դա բացատրվում:

Դասական գյուղատարարներ, ցրված ու կյանքից կտրված իմաստուններ հիմա շատ քիչ կան: Գուցե նրանք մեծ թվով են աշխարհ գալիս, բայց ոչնչի չհասնելով կործանվում են. այդ պատճառով անհայտ են: Լավ-վատ, բայց մեզ հետաքրքրում են ու հայտնի են նրանք, ովքեր ինչ-որ բանի հասել են, իսկ հիմա ինչ-որ բանի հասնելու համար խելքն ու տաղանդը քիչ են: Խելոքները հիմա շատ են: Նրանք հիմա, ինչպես «դասականները»՝ տարված են իրենց գաղափարով, նույնպես ձգտում են այն ժողովրդին «հանձնել» այս ամենը մնում է ուժի մեջ: Բայց հավելվում է մարտիկների որակը, այն, ինչը նրանց դարձնում է հաղթող: Մարդը ընդունում է խաղի կանոնները: Քանի որ դա պետք է, նա սովորում է «հաղթահարել», երբեմն նաև դիվանագիտություն է սովորում: Լա՞վ է դա: Երևի ոչ այնքան: Բայց, ավաղ, առայժմ այլ կերպ չի ստացվում...

- Այն, որ նա անում է այնպիսի վիրահատություններ, որոնք բացի իրենից ոչ ոք չի անում, դա դեռ մեծ բան չէ,- ասաց Ֆյոդորովի մասին մի բժիշկ-գիտնական,- բայց այն, որ չորս հաստիք է կարողացել պոկել... Ուժեղ մարդ է...

«Ինտելիգենտներ»... ռուսական բառ է: Ռազմոչինցիներն են հնարել, հեղափոխական դեմոկրատները: Բելինսկին, Դոբրոլյուբովը, Պիսարևը: Ֆրանսերեն, գերմաներեն, անգլերեն Չեխով թարգմանելիս այս բառի հետ թարգմանիչները չգիտեն ինչ անել՝ հոմանիշ չկա իրենց լեզուներում: Ե՞րբ է այն առաջ եկել:

Պուշկինն այդ բառը չգիտեր: Դալն արդեն գիտեր իր նախնական իմաստով. «բնակիչների կրթյալ, մտավոր զարգացած մասը»: Այո, բնականաբար, լատինական արմատ ունի: Բայց ռուսերենում հասկացությունն ավելի ընդգրկում է: Ինտելիգենտությունը վաղուց արդեն միայն կրթվածություն չէ: Դա (Չեխովից հետո) նաև խիղճ է, հասարակական ակտիվություն, գիտակցականություն, պարկեշտություն...

«Ինտելիգենտության ժամանակ չէր» ինչպես ասել է մի հայտնի դրամատուրգ՝ քննադատելով թերթի մի հոդված: Այսինքն՝ կարգին մարդու բան չէ, խղճի բան չէ, գիտակցության բան չէ... Հոդվածը նա քննադատում էր, որ մարդկանց կոչ էր անում ոչ թե դեպի «կուսակցականությունը, ժողովրդականությունը, այլ հենց ինտելիգենտությունը»՝ այ թե ինչ սարսափելի կոչ էր: Այսինքն՝ եթե դու ինտելիգենտ ես, ուրեմն արդեն կուսակցական չես, ժողովրդական չես: Իսկ նա, քննադատը, ժողովրդական է, կուսակցական է, և, հետևաբար, ինտելիգենտ չէ: Ի՞նչ տարօրինակ է: Ռուս գրականությունը շատ բան է տեսել, բայց որ գրողը ինքնական, բոլորին լսելի հրաժարվի ինտելիգենտի կոչումից, դեռ չի եղել:

Հետո ինչ... ինչպես ասում են՝ ինքը գիտի:

ԴՈԿՏՈՐ ՖՅՈՂՈՐՈՎԻ ՀԱՅՏՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ինտելիգենցիան» ռուսական բառ է: Ժամանակին Չեխովի անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն թարգմանիչները չգիտեին ինչ անել այդ բառի հետ: Ինքնին հասկանալի է, որ այդ լեզուներում կային «ինտելեկտուալներ», «մտավոր աշխատանքով զբաղվող մարդիկ», «կոպֆարբայտերներ», բայց այս հասկացությունները չունեին բարոյա-էթիկական ու հասարակական իմաստ: Այդ Ռուսաստանում էին ինտելիգենտները գնում դեպի ժողովուրդը, հետո ժողովրդի հետ էին, ապա սկսեցին ժողովրդից դուրս գալ, ժողովրդի ընդերքում ձևավորվել: Այդ ռուսերենում ինտելիգենտությունը վաղուց արդեն դադարել է միայն կրթվածություն լինել: Այդ պատճառով էլ մեզ մոտ հնարավոր են բառակապակցություններ, որ այլ լեզուներում անբնական են՝ «ինտելիգենտ բանվոր» կամ «նվազ ինտելիգենտ գրող»:

Չի կարելի այս մասին մոռանալ: Պետք չէ կարծել, որ ինտելիգենտությունը մարդուն տրվում է դիպլոմի հետ՝ մեկ և ընդմիջտ: Որ ինտելիգենտությունը, ինչպես բազմակողմանի կրթքանչան, կարելի է փակցնել կրծքին, կարելի է նաև առիթի դեպքում հանել: Ոչ, այս հասկացությունը բացի ընդհանուր կրթվածությունը, հոգեկան նրբությունը, ներառում է բարձր գիտակցություն և հասարակական ակտիվություն՝ որակներ, որ մարդը հաստատում է ամբողջ կյանքում և ամբողջ կյանքով:

Իսկ բուն բառը, կրկնում են, ռուսական է: Արմատը լատինական է, իսկ բառը, միևնույն է, ռուսական է: Ֆրանսիացիները միևնչև հիմա չակերտների մեջ են առնում՝ իբրև այլալեզու: Անգլիացիների մոտ ավելի հաստատուն է, բայց եթե դուք նայեք «Վեբստեր» բառարանը, ապա 1291 էջում կկարդաք. «Ինտելիդջենտսիա- ռուսերեն ինտելիգենցիա բառից...»: Մեր բառը այլ լեզուներում էլ է հայտնվել, ինչպես հին ժամանակներում՝ «ինքնաեռը», «տափաստանը», ինչպես հեղափոխու-

թյունից հետո՝ «բոլշևիկը», «սովետը», ինչպես վերջին ժամանակերս՝ «արբանյակը»:

Այս հոդվածում ես ուզում եմ պատմել մի ռուս ինտելիգենտի իղձերի, որոնումների, հաջողությունների մասին: Նրա ճակատագիրը, իմ կարծիքով, ուսանելի է և զուրկ չէ հետաքրքրությունից: Պետք է գրել դոկտոր Ֆյոդորովի մասին: Ժամանակն է:

Ես նրա հետ ծանոթացա 1960 թվականին:

Երիտասարդը լայնաթիկունք էր, եռանդուն, անթերի հագնված, և, անմիջապես երևում էր, որ խելացի է: Նրա դեմքը կանք ու հանգիստ ինքնավստահություն էր արտահայտում: Նա ուներ ամուր այտոսկրեր, կարճ, մի քիչ վեր ձգված քիթ, լայն, հեզոտ շուրթեր, մազերը՝ համառ ոգնու նման էին: Առաջին հանդիպումից ես մտապահեցի նաև նրա պահվածքը՝ ունկնդրելիս, հարցերին պատասխանելիս ուղիղ գրուցակցի աչքերին նայել:

Նա ինձ մոտ եկավ անսպասելի խնդրանքով: Նրան տեղեկանք էր պետք, որ ինքը՝ Ֆյոդորովը, չի խնդրել իր՝ Ֆյոդորովի մասին գրել թերթում: (Հստակության համար նշեմ, որ ես առնչություն չունեի այն վաղուցվա հրապարակման հետ): Առանց այդ տեղեկանքի, գտնում էր նա, իր վերջը կգա: Ամբողջ աշխատանքի վերջը:

Ֆյոդորովն այդ ժամանակ աշխատում էր Չեռոկսարիում՝ Չելմիոլցի անվան աչքի հիվանդությունների պետական ինստիտուտի մասնաճյուղում: Այնտեղ էլ նա եզակի վիրահատություն էր կատարել, որից էլ սկսվել էին բոլոր դժբախտությունները: Հավանաբար, դուք լսել եք արդեն մարդու աչքի մեջ արհեստական բյուրեղիկի «կենդանացման» մասին. շատ խոսակցություններ եղան: Վիրահատությունը հաջող էր անցել: Ֆյոդորովը մի տարուց ավելի նախապատրաստվել էր, ճագարների վրա փորձեր էր արել, գտել էր հմուտ վարպետներ և նրանցից մեկը՝ խառատ-փականագործը, օգնել էր պլաստմասայից բյուրեղիկ պատրաստել: Եվ ահա 19-ամյա Լենա Պետրովան, որ ի ծնե, կատարակտի պատճառով, երկու

տարեկանից աջ աչքով չէր տեսնում ոչինչ, սկսեց տեսնել հաջողություն:

Իսկ հետո տեղական թերթում ակնարկ հայտնվեց. նորարար բժիշկը, հմուտ խառատը, չուվաշական գյուղի աղջնակը՝ ամեն ինչ ներկայացված էր լավագույն ձևով: Հետո կենտրոնական թերթերից մեկում հայտնվեց հրապարակում, որտեղ բժիշկ-նորարարին սխալմամբ անվանել էին մասնաճյուղի տնօրեն, ինչով ընդմիշտ նրան դարձրել էին իրական տնօրենի թշնամին: Դժբախտություն է, եթե ձեր մասին գրում են մամուլում: Յուրաքանչյուրին պարզ է՝ վատ է, եթե քննադատում են, բայց դուք կղջաք և ձեզ կներեն: Իսկ եթե ձեզ գովեն, օ, կգտնվեն մարդիկ, որ երբեք չեն ների ձեզ:

Կարճ Ֆյոդորովին Չեբոկսարիում ուղղակի հոշոտեցին: Նա նետվեց Մոսկվա, բայց այնտեղ էլ նրան բարեկամաբար չդիմավորեցին: Հետագայում ես ծանոթացա երիտասարդ բժշկի հակառակորդների հետ: Ես կարծում էի՝ հանդիպելու եմ բյուրոկրատների, իսկ տեսա գիտնականների: Ձեզ դրեք նրանց տեղը, ընթերցող. ի՞նչ եք իմացել դուք: Տղեկ, առաջին, գուցե պատահական հաջողությունը, իսկ աղմուկը... Եվ նա առաջինն էլ չէ. նման վիրահատություններ արել են Անգլիայում, ԱՄՆ-ում, ԳԴՀ-ում, մեզ մոտ՝ Մոսկվայում էլ մի վիրահատություն եղել է մինչև չեբոկսարյանը (ապակե ցեյտովյան բյուրեղիկ են տեղադրել): Շատ ճարպիկ է այդ Ֆյոդորովը, ու այդ ամբողջ պատմությունը ինքնագովազդ է հիշեցնում:

Սրանք «խանգարիչ մանրամասներ» էին, որոնց հետ ժամանակ առ ժամանակ բախվում է յուրաքանչյուր բանասեր: Մանրամասներ, որ լավ կլինե՞ր չլինե՞ին, որոնք լավ կլինե՞ր չնկատել ու չիմանալ: Ես կարող էի, իհարկե, առարկել՝ ոչ թե տղեկ, այլ փորձված վիրաբույժ, գիտությունների թեկնածու: Ոչ թե մեկ, այլ չորս վիրահատություն՝ նա հասցրել է ևս երեքին վիրահատել: Եվ հետո՝ նա իսկապես չի խնդրել գրել իր մասին. փաստ է, որ լրագրողները վիրահատության մասին տեղեկացել են մասնաճյուղի տնօրենից:

Իսկ հետո՞ ասացին ինձ: Ի՞նչ կլինի հետո այդ աղջնակի հետ, աչքը կընդունի՞ օտար մարմինը, բարդություններ չե՞ն

առաջանա, ո՞վ իմանա՝ ի՞նչ կլինի: Չի կարելի թմբկահարել մանուկուն, չի կարելի ուռճացնել սենսացիան՝ հազարավոր հիվանդ մարդկանց հույսեր ներշնչելով, քանի դեռ չկան հեռագնա արդյունքները:

- Ինչքա՞ն պիտի սպասել,- հարցրի ես:

- Հինգ տարի...

Հինգ տարին արդեն անցել է:

Չեբոկսարին զրկվեց Ֆյոդորովից:

Ես, իհարկե, կարող էի ասել, որ Ֆյոդորովը զրկվեց Չեբոկսարիում աշխատելու հնարավորությունից, բայց լիովին գիտակցաբար գրեցի այն, ինչ գրեցի: Վաղուցվա գործ է ու այդ ամենին հնարավոր է սթափ նայել:

Գիտե՞ք դուք, թե ի՞նչ է գավառը: Որտեղի՞ց է գալիս: Ո՞ր մեղքերի համար է գավառ անվանվում: Մինչև Չեբոկսարի այսօր թռիչքն այնքան է տևում, ինչքանում առաջներում Կունցևո էին հասնում: Նորությունները իմանում են նույն պահին: Կարդում են նույն թերթերը, նայում են նույն հաղորդումները, շենքերն էլ կառուցում են՝ ինչպես Չերյոմուշկիում: Հավանաբար, ոչ մայրաքաղաքից հեռավորությունը, ոչ հարկերը, ոչ ասֆալտը արդեն չեն կարող գավառականության չափանիշ լինել՝ այնպես, ինչպես կրթությամբ չի որոշվում ինտելիգենտությունը: Ուրեմն ինչո՞վ: Ես ինքնատիպ չեմ լինի. քարացած միտքը՝ ահա չափանիշը: Ոչ ինքնուրույն մտածողությունը, հայացքը կենտրոնին:

Մոսկովյան ակնաբույժները միայն կասկածներ էին հայտնել, չեբոկսարյան մասնաճյուղի համար դա արդեն ցուցում էր: Այնտեղ կնճռոտվել են - այստեղ խոսում են, այնտեղ մի բառ են ասել, այստեղ շտապում են կազմակերպական եզրակացություններ անել, այնտեղ փռշտացին - այստեղ այդ փռշտոցը անպրոպի որոտ է: Եվ ահա արդեն վիրահատությունը, որով դեռ երեկ հպարտանում էին, որակվում է «մեխանիկական», «հակակենսաբանական» և նույնիսկ «հակապավլովյան»: Ֆյոդորովին հանկարծ ուղարկում են հեռավոր գործուղման, իսկ վերադարձին նա պարզում է, որ պլաստմասա-

յե աչքերով թանկարժեք ճագարները սատկել են՝ նրանց պարզապես չեն կերակրել: Մասնաճյուղի տնօրենն անձամբ է սկսում քննել Ֆյոդորովի վիրահատած հիվանդներին: Նա դա անում է առանց Ֆյոդորովի մասնակցության (որ ինքնին չլսված բան է), նա սկզբում մութ սենյակում ուսումնասիրում է աչքի հատակը, իսկ հետո, հիվանդներին վառ լույսի տակ բերելով՝ աղյուսակը կարդալ է տալիս: Տեսողությունը երկու անգամ ավելի թույլ է ստացվում, քան կա իրականում (հետագայում դա մի քանի անգամ ստուգվեց), բայց տնօրենը գիտի՝ կենտրոնում իր տվյալներից գոհ կլինեն... Հանուն դրա կարելի է արհամարհել բժշկական էթիկան: Ինչպես ասում են նման դեպքերում. «Ինտելիգենտության ժամանակը չի»:

Բանավեճի էությունն արդեն մոռացված է, մնացել են ծայրամասային բանսարկությունները, նախանձը, մեծամտությունը, և Ֆյոդորովին ազատեցին աշխատանքից, միաձայն ասելով՝ մեզ մոտ չկան անփոխարինելիներ: Եվ դա ավելի քան տխմարություն էր:

Այն ժամանակ, չունենալով հեռագնա արդյունքներ, ես չէի կարող գրել դոկտոր Ֆյոդորովի մասին: Բայց նրա ճակատագրին չխառնվել էլ չէի կարող, նախարարության հետ իմ բանակցություններից հետո նրան վերականգնեցին: Վերականգնեցին, բայց շուտով նա հեռացավ Չեքոսլովակից, որովհետև այնտեղ, միևնույն է, հետազոտությունները թույլ չէին տա շարունակել: Ֆյոդորովը փաստաթղթերը հանձնեց Արխանգելսկի բժշկական ինստիտուտ, մրցույթով դարձավ աչքի հիվանդությունների բաժնի վարիչ ու մեկնեց Արխանգելսկ, ինձ էլ հրատապ գործեր պատահեցին... 1960 թվականին այդպես էլ պատմությունն ավարտվեց: Արխանգելսկը Ֆյոդորով ունեցավ:

Այո, իհարկե, գավառը ոչ այնքան աշխարհագրական, որքան սոցիալական, բարոյական հասկացություն է: Կարելի է մայրաքաղաքում էլ գտնել «ծայրագավառացիներ», և կարելի է ամենախուլ գավառում էլ հանդիպել վառ, նկատելի անհատականությունների, որ իրենց նմանվելու ձգտում են առաջացնում: Անգնահատելի է և դեռ շատ քիչ է գնահատված

նրանց դերը: Սահմանները ջնջվում են՝ բոլորը դա գիտեն: Քաղաքի ու գյուղի միջև, կենտրոնի ու ծայրամասերի միջև: Երբեմն մենք պատկերացնում ենք այդ գործընթացը իբրև ինչ-որ զուտ աստիճանական երևույթ: Իրականում դա տեղի է ունենում թռիչքներով, այստեղ էլ մենք հեղափոխական ճանապարհով ենք գնում: Օրինակ. մտածեք ակնաբույժ Վ.Պ. Ֆիլատովի սխրանքի մասին, որն իր քաղաքը դարձրեց աշխարհի ակնաբուժական մայրաքաղաքներից մեկը: Դա վիթխարի ցնցում էր գիտակցության մեջ, երբ կույրերը ապաքինման համար շարժվեցին դեպի Օդեսա՝ ուրիշ քաղաքներից, ուրիշ երկրներից:

Մի տարի առաջ ես Մոսկվայում հանդիպեցի ուրալցի ինժեներ Ռատչինին: Հյուսիս ուղևորվելու ճանապարհին նա հանգրվանել էր իր մայրաքաղաքացի ազգականի տանը, որը նրան երկար-բարակ խելք էր սովորեցրել. «Ի՞նչ գործ ունես Արխանգելսկում: Ապրիր ինձ մոտ, այստեղ վիրահատվիր, բոլոր պրոֆեսորները Մոսկվայում են»: Բայց Ռատչինը չմնաց, վիրահատությունը նրան օգնեց՝ կարծում եմ զարմիկի բացված աչքերը քեռու աչքերն էլ բացեցին: Նրա հայացքները «գավառի» ու «գավառացիների» մասին, ինչպես ակնաբույժներն են ասում, ենթարկվեցին անհրաժեշտ ուղղորդման:

Գիտական ծայրագավառ չկա և չի կարող լինել, որովհետև չկա երկրորդ կարգի գիտություն: Այն, ինչ իսկական գիտություն է, գիտություն է բնավ: Ես բավականությամբ կարող եմ նկատել, որ ակնաբուժությունը մեզ մոտ զարգանում է լայն ճակատով, որ այսօր հնարավոր է լրջորեն գնահատել նրա հաջողությունները, չիղջելով այնպիսի գիտնականների գործերը, ինչպիսիք են պրոֆեսորներ Տ. Բիրիչը (Մինսկ), Տ.Երոշևսկին (Կույբիշև), Մ.Պոպովը (Սմոլենսկ), Վ.Շևալյովը (Կիև), Ա. Նեստերովը (Կազան), Բ.Պրոտոպոպովը (Գորկի)՝ թվարկումը կարելի է շարունակել: Ու թեպետ դոցենտ Ա.Ֆյոդորովի (Արխանգելսկ) աշխատանքի արդյունքների մասին վաղ է դատել, արդեն հիմքեր կան մտածելու, որ այս քաղաքն էլ է դառնում աչքի հիվանդությունների կենտրոններից մեկը... Իսկ Չեբոկսարի այլ տեղերից հիվանդներ չեն գնում: Ափսոս:

Ինչպե՞ս են արվում հայտնագործությունները:

Սկսվեց նրանից, որ Ֆյոդորովը գնաց ժամագործի արհեստանոց: Կամ չէ՝ մինչ այդ նա երկար մտածում էր իր աշխատանքի ու իր կյանքի մասին: Լուրջ մտահոգություն էր, Ֆյոդորովը չէր կարողանում քնել ու անընդհատ ծխում էր, շուռուճուճ գալիս անկողնում: Ինչո՞ւ է աշխարհ եկել: Ինչի՞ է հասել: Ո՞ւր է գնում: Ընդհանրապես՝ ո՞րն է մարդու կոչումը: Դա առաջին լուրջ անհաջողությունից հետո էր՝ Արխանգելսկում. վիրահատությունից հետո աչքը բորբոքվել էր, ստիպված էին արհեստական բյուրեղիկը հեռացնել: Ուրեմն, ոչ բոլորին է այդ նողեղ հարմարվում, պետք է նորը գտնել, պետք է ավելի լավը դարձնել, ճշգրիտ, բայց որտե՞ղ: Ահագին դժվարությամբ հաջողվեց «պատվեր» անցկացնել բժշկական սարքեր պատրաստող ինստիտուտում, բայց պատվերը կատարել չէին շտապում... «Այդպես ամբողջ կյանքս կանցնի,- մտածում էր Ֆյոդորովը,- իսկ ես դոփում եմ տեղում»:

Առավոտյան նա գնաց ժամագործի մոտ: Ինչ-որ մեկը նրան պատմել էր, որ այնտեղ աշխատում է մի շնորհքով տղա. գտավ այդ տղային ու պատմեց իր մտադրությունը: Նոր բյուրեղիկը պետք էր բարակ ոտիկներով ամրացնել աչքին: Ժամագործ Վիկտոր Սմիռնովը երկու շաբաթ մինչև ուշ գիշեր գործ էր անում և պատկերացրեք, որ սարքեց փոքրիկ ծանրոց կապրոնե թելերը ծռելու համար: Հիմա պետք էր այդ ոտիկների համար միկրոնային անցքեր բացել պլաստմասսայի վրա, և Ֆյոդորովը գտավ ևս մի «ձախլիկի»՝ նախկին թատերական նկարչի: Բորիս Միխայլովիչ Վեցեցնոսովը ամիս ու կես գայլիկոններ էր սարքում: Ցավոք, նրանք լավն էին միայն մետաղի համար, իսկ պլաստմասսայի մեջ խրվում-մնում էին, բայց Ֆյոդորովը հիշում էր, թե ինչ անշահախնդիր պատրաստականությամբ է ծերուկը սկսել իրեն օգնել: Նա գնաց Մայնակսանյան գործարան և ձուլողները նրա համար մամլիչների ձուլածոներ սարքեցին: Նա գնաց «Կարմիր դարբնոց» և վարպետ Պավել Լուկյանովիչ Տրետյակովը հիանալի վերադիր սարքեց վիրահատական սեղանի համար: Այս ամենը անվճար, հենց այնպես:

Ոչինչ, փաստորեն, դեռ պատրաստ չէր, բայց Ֆյոդորովն արդեն համակված էր հոգու այն երջանիկ տրամադրվածությամբ, երբ վճռականապես ամեն ինչ թվում է հնարավոր, և, տեսնում ես, ամեն ինչ ստացվում է;

Նա եկավ Լենինգրադի ժամացույցի գործարան, ընդմիջմանը հավաքեց բանվորներին ու ամեն ինչ նրանց ցույց տվեց՝ գծագրերը, հաշվարկները, լուսանկարները: Ահա աչքի խորհրդավոր շրջանակը, ահա նրա «բևեռները», ահա «հասարակածը»՝ բժիշկներն այդպես էլ կոչում են: Աչքը ամբողջ աշխարհ է, մարդու համար այնտեղ մի ամբողջ աշխարհ կա, չտեսնողների համար շատ վատ է, բայց մեկ էլ տեսնում ես՝ կարելի է նրանց օգնել, միայն «պահեստամասեր» լինեն: Վարպետները ձեռքից ձեռք էին փոխանցում փոքրիկ բյուրեղիկը, ուսումնասիրում էին խոշորացույցով, և երկար վեճից հետո բարձրագույն խորհուրդը սահմանեց՝ շաղափել հնարավոր է: Եզակի հաստոցը սարքեց մեխանիկ Նիկոլայ Վասիլևիչ Լեբեդևը:

Մնում էր ամենադժվարը՝ բյուրեղիկների պատրաստման ծանրոցները: Գործարանում ոչ ոք հանձն չէր առնում: Ասացին, այդ գործը կարող է անել միայն մի ծերուկ, եթե դեռ կենդանի է, որ ժամանակին աշխատել էր գործարանում: Ազգանունը՝ Կորան: Որտե՞ղ գտնել: Վասիլևսկի կղզու վրա էր ապրում կարծես, ինչ-որ նկուղում... Հասկանալի է, որ Ֆյոդորովը բոլոր նկուղներում եղավ, հետո կռահեց, որ պետք է տեղեկատու դիմել ու պարզվեց, որ այդ ազգանունով Լենինգրադում չորս մարդ կար: Եվ ահա վերջապես անհրաժեշտ փողոցը, անհրաժեշտ շենքը, անհրաժեշտ մուտքը և պղնձե մակագրությունը դռան վրա՝ «Ալեքսանդր Մոդեստովիչ Կորան»: այդ ժամանակի ընթացքում նա նոր բնակարան էր ստացել:

Ես եղել եմ նրա մոտ, տեսել եմ այդ լռակյաց, նիհար, ներս ընկած այտերով ծերուկին: Նույնքան պարզ էլ նա դիմավորեց Ֆյոդորովին՝ կարծես վաղուց էր նրան սպասում և այդպես էլ լսում էր՝ առանց ընդհատելու: Եվ միայն երբ կինը տուն եկավ, բարձրաձայն հարցնում էր՝ ուրեմն ինչպես ինձ գտաք... գործարանում հուշեցին: Ասում եք՝ ոչ ոք հանձն չառավ: Ուրեմն՝ հիշում են Կորանին: Հետագայում ծերուկին ինչ որ կերպ

շնորհակալություն հայտնելու համար՝ Ֆյոդորովը նրան հրավիրեց Արխանգելսկ: Ալեքսանդր Մոդեստովիչը շատ հպարտ, սպիտակ խալաթով շրջում էր հիվանդանոցում, ձեռքով բարևում բոլորին, նայում էր հիվանդների աչքերին (որտեղ արդեն նստած էին նրա ոսպնյակները), բժիշկներին սովորեցնում էր դրանք դրոշմելը ու իրեն պահում էր ակադեմիկոսի նման՝ իր գործում նա հենց ակադեմիկոս էր: «Էս ինչ է, այ երբ ես Վավիլովի հետ էի աշխատում՝ Սերգեյ Իվանիչի...»: Կաղապարները նա պատրաստում էր հիանալի, վերջին փայլեցումն անում էր թավշով, բյուրեղիկները ստացվում էին մաքուր ինչպես ցողի կաթիլ:

Ի՞նչ պատմեն հետո: Ֆյոդորովին պետք եկավ հիդրոֆիլային պլաստմասա, և լեմինգրադցի քիմիկոս գիտնականներ Արբուզովան, Մեդվեդևան և մյուսները «հասարակական հիմունքներով» հանձն առան սինթեզել: «118-րդ փորձը տվեց աշխատող պլաստմասա», պատմում էր ինձ Լիդիա Իվանովնա Մեդվեդևան: Կարո՞ղ եք պատկերացնել՝ 118-րդ: Քիմիկոսներից պահանջվեց իմանալ աչքի մեխանիկական հատկանիշները՝ առաձգականությունը, ձգողունակությունը, ամրությունը: Գրականության մեջ այդպիսի տվյալներ չգտնվեցին. հավանաբար առաջ պետք չէին եղել: Ֆյոդորովը գնաց ֆիզիկոս գիտնականների մոտ՝ Ե. Կուվշինսկու, Ս.Ջախարովի և նրանք հատուկ սարքեր պատրաստեցին ու իրենք էին կատարում բոլոր չափումները: Հանկարծ իր մասին հիշեցրեց խառատ Միլմանը Չեբոկսարիից՝ նա, ով առաջին բյուրեղիկներն էր սարքել՝ նոր մոդել ուղարկեց, շատ հեռանկարային... «Ժամանակ ու ներշնչանք կար»՝ գրում էր նա նամակում: Ոսպնյակները Ֆյոդորովին օգնեց ձևավորել օպտիկ գիտնական Ա.Նիժնիը, իր նախագծած սարքը աչքի խորքը չափելու համար, Ֆյոդորովին նվիրեց գիտնական բժիշկ Ա.Գորբանը, սիլիկոնի հեղուկ պլաստմասա սինթեզեցին նրա համար մոսկվացի քիմիկոս գիտնականներ Տ.Կրասովսկայան և Լ.Սոբոլևսկայան, և այդպես շարունակ՝ մինչև անվերջություն...:

Հիմա, երբ շատ բան ձեզ հայտնի է, ճիշտ ժամանակն է խոսքը տալ իմ հերոսի ընդդիմախոսներին: Ահա ինչ էր գրում, օրինակ, նրանցից մեկը՝ պրոֆեսոր, հայտնի ականաբույժ.

«Պղտոր բյուրեղիկի հատման վիրահատությունը հիմա տեխնիկապես լավ մշակված է: Բազմաթիվ մարդիկ կատարակտի (այդպես է կոչվում այդ հիվանդությունը) վիրահատությունից հետո ակնոցով լավ տեսնում են: Սակայն իբրև արտասահմանյան «սենսացիա» գովազդվում են աչքի ներսում արհեստական ոսպնյակներ տեղադրելու փորձերը, որոնք իրենց չեն արդարացրել: Պարզվեց, որ այդ վիրահատությունից վտանգն ավելի շատ է, քան օգուտը»:

Բանավեճը, ինչպես տեսնում եք, սպառված չէ:

Ֆյոդորովի աշխատանքը դեռ մնում է «սենսացիոն» այն իմաստով, որ ամենատարբեր լուրեր են պտտվում նրա մասին: Որոշ գիտնականներ հապաղում են վերջնական գնահատականներ տալ, ավելորդ շտապում են որոշ լրագրողներ: Ահա վերջերս էլ մամուլում հանկարծ հայտնվեց հոդված, որտեղ իբրև վերջին «նորություն»՝ գովազդվում էր... հնգամյա վաղեմության չեբոկսարյան վիրահատությունը: Եվ նորից խոժոռվեցին պատկառելի պրոֆեսորները, նորից մեղադրեցին Ֆյոդորովին ինքնագովազդի մեջ՝ առանց իմանալու, որ այդ հոդվածի հեղինակին Ֆյոդորովը իր օրում չի տեսել: Բայց մյուս կողմից, և նրանք՝ պրոֆեսորները, Արխանգելսկ չեն գնացել ու Ֆյոդորովի մասին նոր տվյալները չգիտեն ու նրա հիվանդներին չեն տեսել: Մինչդեռ «փորձերը», ուղիղն ասեն, շատ էին՝ դոկտոր Ֆյոդորովը 62 վիրահատություն է արել:

Դե ինչ, բանավեճը օգտակար է, կարծիքները գիտության մեջ կարող են տարբեր լինել, և ոչ մի վատ բան չկա, որ մի գիտնական քննադատում է մեկ այլ գիտնականի: Առավել ևս, որ Ֆյոդորովի դեմ հանդես եկած ակնաբույժը ականավոր գիտնական է, որ մեծ ծառայություններ ունի հայրենի գիտությանը: Արտասահմանում՝ անվերահսկելիության, գովազդի, շահույթի ետևից մրցավազքի պայմաններում, այդ վիրահատությունը նետվեցին անելու տասնյակ ցածր որակավորման ակնաբույժներ, և եղան բարդություններ, նույնիսկ վիրահատված աչքերի կորուստ, և այդ ժամանակ գրանցվեց «նահանջի միտում»... Այնպես որ վիճելու բան չկար: Դժբախտու-

թյունն այլ էր: Դժբախտություն էր, որ քննադատի կարծիքը այս պարագայում լիովին կհսում էր համամիութենական ակնաբուժական ընկերության նախագահը: Նույն դիրքերում էր ԽՍՀՄ առողջպահության նախարարության գլխավոր ակնաբույժը: Լիովին համաձայն էր ԽՍՀՄ բժշկական ակադեմիայի ակնաբուժության պրոբլեմային հանձնաժողովի նախագահը: Կարճ ասած՝ բոլոր այդ պատասխանատու պաշտոններում միևնույն մարդն էր՝ հարգարժան պրոֆեսոր, ում հողվածից ես մեջքերում կատարեցի՝ ամենասկզբից նա դեմ էր դոկտոր Ֆյոդորովի աշխատանքներին:

Կծնվի՞ ճշմարտություն մնան բանավեճում:

Ոչ, ես չեմ կարող ասել, որ Ֆյոդորովին անընդհատ խանգարել են: Այս բոլոր տարիներին ես նրան չեմ հանդիպել, բայց ժամանակ առ ժամանակ գրել եմ նրան, և նա ժամանակ է գտել ինձ պատասխանելու: Հինգ տարում հավաքվել է նամակների մի ամբողջ տրցակ, և հիմնականում դրանք առույգ նամակներ էին:

«Սենք ջարդում ենք, շվեդները հանձնվում են,- գրում էր Ֆյոդորովը նամակներից մեկում,- մեր հաստիքները լրացված են: Եվ քիմիկոս ունենք, շատ շնորհքով, և մեխանիկ: Մեխանիկ Կորանին ենք ձևակերպել, վերջերս նորից եկել էր՝ սեփական նախագծով հաստոց էր բերել: Իմ կարծիքով՝ հաջողված:

Ամբիոնի կոլեկտիվը ևս լավն է, լավ բժիշկներ կան, ուսանողներ-խմբակի անդամներ: Վիտալի Յակովլևիչ Բեդիլոն՝ մեր վիրաբույժը, ոչ միայն յուրացրել է վիրահատության տեխնիկան, այլև գյուտարարությամբ է տարվել՝ մի քանի նոր գործիքներ է սարքել: Իսկ ուսանող Վալերի Զախարովը այնքան է ճարակացել, որ միաժամանակ և զոդում է, և շաղափում, և դրոշմում, մենք նրան անվանում ենք խառատ-ակնաբույժ: Հիվանդներն էլ են օգնում: Հիվանդանոց էր ընկել Վիկտոր Սմիռնովը (ժամագործին հիշում եք) ընդհանուր վիրաբուժություն, իսկ բոլոր երեկոները Վալերիի հետ է անցկացնում արհեստանոցում: Ուրալցի մի ինժեներ (միակողմանի կատարակտ) մեզ համար լուսանկարչական լաբորատորիա հավաքեց, Գորկիից մի ուսանող ֆիզիկոս (արդեն վիրահատ-

ված) մեզ համար օպտիկական հաշվարկներ է անում, լեցնիզ-րադցի ասպիրանտուհին անգլերենից հողվածներ է թարգմա-նում: Ամենամանա՞նթ կերպով շահագործում ենք բոլորին...»:

Իմ հերոսը վաղուց արդեն միայնակ գյուտարար չէր: Նա-մակներից դատելով՝ Արխանգելսկում ինստիտուտի կոլեկտի-վը, կուսակցության մարզկոմը, շրջգործկոմը նրան աջակցում էին, ԽՍՀՄ առողջապահության նախարարությունում նա ար-դեն կողմնակիցներ էր ձեռքբերել՝ մի խոսքով Ֆյոդորովին գետնեղն արդեն դժվար էր: Բայց յուրաքանչյուր քայլը նրան տրվում էր նույնքան դժվար, նույնքան անհավանական լա-րունով, որ այսօր, նայելով այդ ճանապարհին՝ ես ապշում եմ, թե ինչպես է նա կարողացել մինչև վերջ հասնել:

Բայց հասել է:

Միայն այժմ եմ հասկանում վիթխարիությունը, համընդհա-նուր մարդկային բարեկամական անգնահատելի աջակցու-թյունը, որ գտել է այդ մարդը իր «մարդագնացության» ըն-թացքում: Ես հիացած եմ և մտածում եմ, որ այս պատմության մեջ իրենց դրսևորել են մարդկանց միջև ստեղծված նոր հա-րաբերությունները: Հետո մտածեցի, որ եթե այդ հարաբերու-թյունները ծրագրային հունի մեջ լինեին, հարյուր անգամ ավելի շատ բան կարվեր: Այնուամենայնիվ, դոմնաները մենք հասարակական հիմունքներով չենք կառուցում: Այնուամե-նայնիվ, արբանյակները աշխատանքից ազատ ժամանակ չենք տիեզերք արձակում:

Հիմա «օգուտի» ու «վնասի» մասին:

Լենա Պետրովան հիմա տասներորդ դասարանում է սովոր-ում, իր արհեստական բյուրեղիկի մասին նույնիսկ մոռացել է: Վերջերս նորից Ֆյոդորովի մոտ էր, այս տարիներին նրա մյուս աչքի վրա էլ էր կատարակտ զարգացել, Ֆյոդորովը նո-րից վիրահատեց և երկրորդ բյուրեղիկը տեղադրեց, և հիմա, ինչպես ինձ գրել էր Լենան, «ինքը լրիվ արհեստականացել է»: Ես շատ հիվանդներից էի նամակներ ստանում: Մ.Չեռնո-ուսով (Արխանգելսկ). «Նորից տրակտորի վրա եմ աշխատում ու աչքս չի կարմրում, չի ցավում», Մ.Կուլիշենկո (Կիև) «Վի-

րահատությունից չորսուկես տարի է անցել: Տեսնում են ծառի գագաթը, կտավի բոլոր թելիկները: Դուք գուցե դրանից չեք զարմանում, բայց նա, ով կորցրել է տեսողությունը, ինձ կհասկանա: Հավելեմ, որ ես նկարիչ եմ»: Վ.Գորբունովա (Թաթարստան) «Ամեն ինչ շատ թեթև անցավ, ես նույնիսկ ցավ չզգացի: Չորրորդ օրը բացեցին աչքերս, փոխեցին վիրակապս, ես ջանում էի տեսնել ու առաջին անգամ պարզ տեսա Ֆյոդորովին»: Վ.Բորիսով (Արխանգելսկ) «Երբ մուրճով խփում էի, բեկորը թռավ ու խրվեց ձախ աչքս: Մի տարի հետո ես տեսնում էի միայն լույսի զգացողությունը: Ընկեր Ֆյոդորովն ու ընկեր Բեդիլոն ինձ վիրահատեցին, նոր բյուրեղիկ դրեցին: Յոթ ամիս է անցել, 0,5 տեսողություն ունեմ, իսկ ակնոցով ամբողջ 1: Պ. Լետանին (Չեչաբինսկ) «Ուրախությունից ամեն առավոտ ինքս ինձ ստուգում եմ, վերցնում եմ լուցկու տուփը ու կարդում եմ՝ ինչ գրված է, նույնիսկ ֆաբրիկան: Մի կիլոմետր հեռավորության վրա տեսնում եմ: Սկզբում, իհարկե, ինձ շոգեքարշին մոտ չէին թողնում, իսկ վերջին հանձնաժողովը թույլատրեց»:

Ինչպես կարելի է գրել, որ վիրահատությունն իրեն չի արդարացրել: Ռի՞սկը: Անկասկած կա, ինչպես ամեն նոր գործում, Ֆյոդորովն անհաջողություններ էլ է ունեցել երկու դեպքերում (62-ից)՝ վիրահատությունից հետո աչքը բորբոքվել է և հարկադրված են եղել բյուրեղիկները հեռացնել: Բայց կատարակտի սովորական վիրահատություններում էլ, որ արդեն 210 տարի կատարվում են, բարդություններ լինում են: «Նահանջի միտո՞ւմ»: Այո, որոշ երկրներում գրանցվել է: Բայց խոշոր ակնաբույժները՝ Չոյսը (Անգլիա), Բինկհորստը (Հոլանդիա), Բարակվերը (Իսպանիա), որոնց հետ Ֆյոդորովը նամակագրական կապ ունի, աշխատանքները շարունակում են: Նրանք արդեն 2000-ից ավելի նման վիրահատություններ են արել: Ինչպես կարելի է այս ամենը մի կողմ նետել՝ ծրագրելով մեր ակնաբուժության հետընթացը 5-10 տարով: Հանկարծ պարզվի, որ նրանք ճիշտ են: Գլուխ կտտրելով վազելու ենք նրանց ետևի՞ց:

Ավարտում են. վերջերս Մոսկվայում, ԽՍՀՄ առողջապահության նախարարությունում քննարկվում էր բժշկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Սվյատոսլավ Ֆյոդորովի աշխատանքը: Ես ներկա էի միստին և կարող եմ վկայել, որ խոսակցությունը լուրջ, բարյացկամ ու գործնական էր: Նշվեցին այդ աշխատանքի մի քանի թերությունները (օրինակ՝ հետազոտությունների գործնականության թուլությունը), միևնույն ժամանակ ասվում էր, որ անհրաժեշտ է ստեղծել բուլոր պայմանները, որպեսզի Ֆյոդորովը կարողանա այդ թերությունը վերացնել: Ընդհանուր առմամբ որոշվեց հետազոտությունների ուղղվածությունը խրախուսել, իսկ հետազոտությունները հնարավորինս զարգացնել:

Անցած ամռանը մենք Սև ծովի ափին հանդիպեցինք Ֆյոդորովին: Ես արձակուրդում էի, նա էլ. ես մի օրով գնացի նրան հյուր՝ «Տուապետ» հանգստյան տուն: Մենք ծովափին նստած հանգիստ խոսում էինք կյանքի մասին, ես ուսումնասիրում էի նրան: Ոչ, հաղթանակները հենց այնպես չեն տրվում, իմ հին ժանոթն ինչ-որ բան կորցրել է այս տարիներին՝ այտուցվել են կոպերը, խիստ գծեր են հայտնվել բերանի անկյուններում: Բայց այս մարդու կողքին առաջվա պես զգում էիր անկասելի ուժի հորձանքը: Ուռուցիկ մկաններ, քառակուսի ուսեր, հիանալի գծագրված իրան... Նա ցատկեց ձեռքերի վրա ու այդպես էլ հասավ ջրին: Նա չէր ցանկանում մի ոտքի վրա ցատկոտել, իսկ երկրորդ ոտք նա չունի՝ հատված է ծնկից մի քիչ ներքև: Ֆյոդորովը ոտքը կորցրել էր 17 տարեկանում ու այդ ժամանակ էլ որոշել էր բժիշկ դառնալ:

Ես գիտեմ, ինձ պատմել են ականատեսները, որ Կրասնոյարսկում բժիշկների կոնֆերանսի ժամանակ նա բոլորի հետ մազլցել է նշանավոր գրանիտե «Սյուները» և առաջինն է հասել գագաթին: Նա ինքնասեր է, Ֆյոդորովը: Յուսիսային Դվինայի վրայով դահուկ է քշում: Քաղաքից քաղաք է տանում իր երկու փթանոց պայուսակը, առաջին կարգ ունի շախմատից: «Բուժաշխատող» ընկերության լողի համամիութենական մրցումներում երկրորդ տեղն է գրավել: Իսկ Չեբոկսարիում հարյուր մետր լողում առաջինն էր:

Որտեղի՞ց նրան այդ համառությունը, կամքի ուժը, ուզածին հասնելու ուժը... Թերևս նա ոչինչ չի կորցրել հին ռուս ինտելիգենցիայի ուժեղ կողմերից, նրա մեջ կա քնքշանք մարդու նկատմամբ, բարություն անելու ցանկություն, ներքին ազնվություն, ինքնուրույնություն կամ ինչպես ասում էր Տոլստոյը՝ մտքի հպարտություն: Բայց որպեսզի անցնես այն ճանապարհը, որ վիճակված էր նրան, այդ ամենը քիչ էր: Նրա բարությունը ուժով է լցված, նրա համար հեշտ է ժողովրդի հետ, և անվստահության զգացում չունի ժողովրդի առաջ, որովհետև նա ինքը ժողովուրդն է: Մուժիկի թռռ, կարմիր հեծյալի որդի, ինտելիգենտ:

Խոստացված էր դոկտոր Ֆյոդորովի հայտնագործության պատմությունը: Դե ինչ, դուք արդեն գիտեք, որ Արխանգելսկոն նոր մոդելի բյուրեղիկներ են ստեղծվում՝ արտասահմանյանից տարբեր: Բայց չչտապենք. դրանք միայն առաջին քայլերն են: Հետաքրքիր փորձեր են կատարվում «կերատոպրոթեզով» (պղտոր ծիածանաթաղանթի պլաստմասայե փոխարինիչի), բայց այստեղ էլ եզրակացություններ անելը վաղ է: 16 վիրահատություններ են արվել հեղուկ սիլիկոնի օգտագործմամբ՝ դեպքերից մեկում, փրկելով անհույս աչքը, նրանք պլաստմասայով են փոխարինել ապակենման մարմնիկի 25 տոկոսը, և աչքը փրկվել է: Բայց այս մասին էլ թող դատեն գիտնականները՝ նրանք ավելի լավ գիտեն:

Դոկտոր Ֆյոդորովի գլխավոր հայտնագործությունը՝ նա կարողացել է իր նոր գիտության օգտին ծառայեցնել մեր նոր բարոյականության գործարար ուժը, հասկացել է, որ կարող է դիմել ցանկացած մարդու, և եթե նպատակը բարի է ու օգտակար Հայրենիքին, մարդն անպայման կօգնի: Դոկտոր Ֆյոդորովը իր համար բացահայտել է սովետական մարդու ապրելակերպը, սովետական բնավորությունը: Այդ պատճառով էլ հաղթել է: Շնորհակալություն նրան դրա համար:

ԱՓՆԱՐՈՏԻԿ

Աշտարակի շրջանի Լեռնարոտ գյուղում տասնմեկ տարեկան մի տղա ուսին դրեց դահուկներն ու գնաց դեպի սարերը: Անասելի ցուրտ կիրակի էր: Գյուղի բոլոր վառարանների ծուխը դանդաղորեն սահում էր գյուղեզրի ձորով՝ քսվելով ձյունների: Ինչ կատու էլ տեսա, մեջքը խանձել էր վառարանի տակ: Ականջներն ու պոչը կտրված շունը կծկվել էր առավոտվա մոխրակույտի վրա՝ աչքերը գոց, իր բոլոր սարսափները կորցրած:

Տասնմեկ տարեկան տղան մի դույլ ջուր էր դրել վառարանին՝ ծանրած կովի համար: Հաշված օրեր էին մնացել, և նա գիտեր, որ կովն արդեն գոլ ջուր պիտի խմի: Տղան չէր մոռացել մի փունջ առվույտ կախել նորածին գառնուկների դնչիկների վերևում: Նա մորն ասաց. «Չթողնես ջուրը շատ տաքանա, երկու բուռ ալյուր կխառնես ջրին», ու գնաց: «Վազն անցիր, մի փորձանք կբերես գլխիդ, շան ծիծ կերած», - ասաց մայրը: Տղան ետ եկավ, անկողնի ծալքի վրայից վերցրեց ձեռնոցներն ու նայեց մորը: «Հազար անգամ ասացի՝ սև բրդից ձեռնոց գործիր», - ասաց նա:

Կոլտնտեսության անասնագոմերի բակում երկու փրչոտված ու դեն շարտված ձի նայեցին հեռացող տղայի ետևից: Հետո ձիերից մեկը, անկիրք ու անտեր, դուռնը երկարեց դեպի գուռը՝ ուղիղ ծորակի տակ, հանգցնելով իր մեջ մրսող բոլոր կրակները: Մյուսը, հեռացող տղայի նկատմամբ հարազատությամբ զգալով, անշնորհք քայլքով մի քիչ տեղ գնաց նրա ետևից: Տղան շրջվեց, նայեց ձիուն, տեսավ ինձ, հետո ուսից ցած բերեց դահուկները, գցեց ոտքերի տակ ու սահող, տևական քայլքով գնաց՝ այլևս ետ չնայելու վճռականությամբ: Երկար ժամանակ տեսնում էի նրան հերոսի մեծությամբ, հետո՝ նահատակի, հետո՝ տղայիս: Աչքի մի թարթափ, երկու թարթափ, երեք, և տղան փաթիլի նման կորավ ձյունների մեջ:

Ձիերի ոտների առջևից մինչև ամենավերջին սարը, ամենավերջին սարից էլ այն կողմ, այդ ամբողջ սպիտակ տարածքում կար, ապրում էր և շարժվում մի մարդ, տասնմեկ տարեկան մի անմահ մարդ: Նա իր շնչառությամբ, ուժով և սիրով լցրել էր սար ու ձոր: Ես նոր միայն հասկացա, որ տղան չի գնում սահելու: Իսկ այն բանը, որ տանում էր տղային դեպի ցուրտ սարերը, սկսեց մղկտալ իմ մեջ:

Չայրենիքը սար է, որի մի լանջին գարունն է, մյուսին՝ ամառ, երրորդին՝ աշուն, չորրորդին՝ ձմեռ: Մի՞թե ես մինչև հիմա ապրել եմ Չայրենիքի գարունքոտ լանջին, իսկ այս անձնան տղան՝ հակառակ լանջին, ուր միայն բուք է ու բորան:

Տունը, ուր ես ծնվել եմ, և որի դռան վրա իմ վեց հորեղբայրները դանակի ծայրով գրել են իրենց անվանատառերը, ճիշտ և ճիշտ ճամփեզրին է, ինչպես բոլոր տները: Եվ քանի որ այդպես է, և մենք ծնվում ենք ճանապարհների վրա, նշանակում է՝ ես, դու, բոլորս ճամփորդներ ենք ու պիտի քայլենք: Գոնե կզգանք մեր տան հետ մեզ կառանող թոկի երկայնքն ու ամրությունը, ինչպես մայիսին ավիաբորոտիկում կապված մատաղացու խոյը:

Ճանապարհին կարկուտի տակ էլ եմ ընկել, անձրևի էլ, ծալվել եմ ծնկներս դեռ բլրին չհասած, մի ավի ջուր եմ տենչացել ծարավից արթնացող հարբածից ավելի, բայց էլի քայլում եմ: Անշտապ ու անսայթաք խորանում եմ այս բարբառիկ եզերքում, և հանդապահ կարգվելու ցանկությունն օրավուր ինձ խեղդում է: Այդպես, քամիների բերանն ընկնելով ու անձրևներից ծեծկվելով, իմ մեջ արդեն սկսել է աճել այս հողի եղեգներից մեկը և տատասկներից ամենակատաղին: Իսկ այդքանից հետո դժվար չէ հասկանալ, թե ինչպես է լինում, որ միջօրեի կիթից հետո, երբ անզուսպ ու խելակորույս գառները թռչում են դեպի հոգնած ու դատարկ մայրական հոտը, գառներից ամենապաղբերանն էլ հազարանոց հոտի մեջ գտնում է իր մի հատիկ մորը:

Ես խոսում եմ այն բաների մասին, ինչ տեսնում եմ: Իսկ իմ տեսածը ուրիշ բան չէ: Խութեցի մեծ հայրս մինչև վերջ հովիվ էր, իմ հորեղբայրներից երկուսը հիմա էլ հովիվ են, և ինձ

թվում է, թե ես էլ վատ հովիվ չեի լինի: Մեկ-մեկ, երբ հինգերորդ հարկի իմ պատշգամբից երևացող սարերը մթնում են, ինձ ու ինձ ասում են. «Եղբայրս, դու այնպիսի հովիվ կլինեիր, որ քո հոտը մինչև ուշ աշուն կկթվեր, և քո հոտի մեջ զույգ գառ ծնող մաքիները չափազանց շատ կլինեին»: Մեզնից ոչ մեկը հասակ այնպես չի նետել, որ իր հոր տուն մտնելիս ճակատը խփի դռնդիկի փայտին և իր խնորջուրը տաքացնի պատահական կրակի վրա: Մեզնից ոչ մեկը իրեն անչափ մոտիկ չի զգա անմահությանն ու երջանկությանը, եթե հանկարծ, մեկնիմեկեն իր ազգակցական կապը չզգա այս հողի կռատուկի ու աստղափշի հետ: Այս ելևէջոտ հողի վրա ոչ մի սիրելի աստղանավորդ, ով ուզում է լինի, սիրելի չէ, եթե մինչև վերջ էլ նրան չի թվում, թե ճակատագրի դժբախտ բերումով է, որ ինքը հովիվ կամ այգեպան չի դարձել, եթե նրան չի թվում, որ ինքը խանգարված տրակտորիստ է կամ փականագործ:

Լեռնարոտ գնալուց մի շաբաթ առաջ հովտի գյուղերից մեկում էի: Կտուրներից մեկի վրա խոտի դեզ կար, որը վեց այծի էլ գարուն չէր հանի: Եվ այդ դեզը իր ետևում ծածկում էր Մասիս սարը: Լինում է նաև այդպես: Չեն ուզում ասել, որ կրակ տալու դեզ էր: Մի հիսուն ճնճղուկ պատսպարվել էին նրա մեջ: Պարզապես, այդ դեզի դիմաց մարդու շունչն էր կտրվում: Այդպես է, որովհետև լեռան սերը սովորեցրել է մեզ շնչել նաև աչքերով:

Լեռան այս գյուղում տասնմեկ տարեկան տղան գնաց, գնաց, գնաց ու մտավ սրտիս մեջ, ձուլվեց իր ձմռանը, իր եզերքին և չէր երևում, ինչպես մեզնից յուրաքանչյուրի չժնված եղբայրը: Եվ Հայաստանի կենտրոնում՝ ձյունների մեջ կանգնած, ես ինձ երջանիկ էի զգում, ընդունակ՝ զոհվելու մի հասկի համար, պատրաստ՝ համբուրելու բոլորի աչքերն ու ձեռքերը:

Տաքանալու համար մտա կովաբուծական ֆերմայի գոմը: Ցուրտը տերևների հետ ծառերից ու երկնքից թափված ճնճղուկներին հավաքել էր տաք ու սննդարար թրիքի վրա: Գնճղուկներ կային մուրների մեջ և կովերի մեջքներին: Այդ հրաշալի հաշտությունը թեթև զարհուրանք պատճառեց իր

ահեղ դատարկությամբ: Աղի կոշտերը մսուրների մեջ անդրաշխարհային, չպատկերվող ձևեր էին ստացել:

- Ո՞վ ես, ի՞նչ հողածին ես,- լսեցի ես: Ճնճողուկները նետվեցին դեպի պատուհանները: Նրանցից մեկի կտուցից կախվել էին սարդոստայնի թելեր:

- Այստեղ եմ, ուշքդ ինչ գնաց,- ասաց անտես մարդը: Ես նրան տեսա առաստաղի տակ, կովերի վերևում կախված տախտակամածին:

- Ցուրտ է,- ասացի ես:

- Ցրտից շատ մի վախեցիր: Երկիրը, որ տրվում է հողածնին, տրվում է տարին-տասներկու ամիս, տրվում է գիշեր-ցերեկ: Ձյունահողմը հունիսի մարգագետնի վերևի նույն քամին է:

«Այս ինչ հրաշալի մարդու եմ հանդիպել», - մտածեցի ես: Եվ, ընդհանրապես, ում հանդիպել էի, ում չէի հանդիպել, վերջին երկու ժամում բոլորն էլ հրաշալի էին թվում: Ես պատրաստ էի շատ բան անել այդ մարդկանց համար: Իսկ իմ ունեցած-չունեցածը մի կյանք էր, որ արդեն նվիրել էի տասնմեկ տարեկան տղային: Ստիպված էի նվիրել բոլորին, նորից ու նորից և անընդհատ նվիրել:

Նրա տախտակամածի տակ կապված էին իրենք իրենց մոռացած երեք ցուլեր: Մի կերպ, ոտքս ցուլերից մեկի մեջքին դնելով, բարձրացա: «Հողածնի» կողքին, ծավված տեղաշորի տակ, շախմատի տախտակ տեսա:

- Մեր գյուղում բոլորը շախմատ են խաղում, և բոլորն էլ կծու բիբար ուտողներ են: Շաղգամի արտը տրորելով՝ ծերացանք:

- Լավ է,- ասացի ես,- պառկում ես ճոճքիդ, նայում գլխավերևիդ սարդոստայնին ու մտածում առավոտից իրիկուն:

- Հողածնին այնպես չի ստեղծված, որ մի աչքով ծիծաղի, մյուսով լաց լինի:

- Քեզ ի՞նչ է եղել:

- Ինչ պիտի լինի: Ասում եմ՝ իջնեն, թևքերս քշտեն, մսուրից թափված խոտի բազում շյուղերը քաջաբար հավաքեն ու ետ լցնեն մսուրի մեջ:

Յուլերից սևը ծանրումեծ կանգնեց: Նրա վզի շղթան քսվեց մսուրին ու խշրտոցով զնգաց մի քանի տեղից: Ես առաջին անգամ ցուլի աչքի մեջ ինձ տեսել էի այն տարի, երբ ուխտավոր մորս հետ սեպտեմբերի վերջին շաբաթ օրը ոտքով գնացի Էջմիածին և քնեցի ս. Շողակաթի գավթում:

- Հողածինն ինքն իրեն շղթայել է ասեղի թելով և չի հասկանում այդ բանը: Գիտես, թե ինչու չի հասկանում: Չի հասկանում, որովհետև նրա կապը չի զնգում, ինչպես հիմա զնգաց այս ցուլի շղթան:

- Ցուլի շղթան ինչքան ուզում է զնգա՝ գոմը լի է երինջնեքով, և մսուրն էլ դատարկ չէ:

- Ողորմի քո անցավորաց:

- Հիշողաց: Բայց այդ ի՞նչ շաղգամի արտ եք տրորում,- ասացի ես:

- Շաղգամի անտեր արտ. թե չգիտես, իմացիր: Արտատեր Պառավն էլ չկա, որ մի ասպատակող անեծքից հետո Որսասարի տեղը ցույց տա:

- Քո կարծիքով խեղճ Դավիթն իր կյանքը պիտի անցկացնի միայն շաղգամ ուտելով:

- Չէ, ինչո՞ւ: Ինքնաշեն նետ ու աղեղով այդ որբուկը մեկ-մեկ էլ ծիտ-միտ կխփի շաղգամի արտում:

- «Դո՞ւ ես էն հոր տղան», - կրկնեցի ես Պառավի կասկածոտ ու վիրավորող հիշեցումը:

- «Եկել, իմ արտի վրա ես հերսդ թափում, թամբդ դատարկվի»: Դավթի աչքերն այս անեծքով է բացում Պառավը,- ասաց «հողածինը» և պատմեց մի դեպք, որի մասին, իր ասելով, մտածել է գիշեր-ցերեկ: Դա, իսկապես, լսելու պատմություն էր, և ես իմացա, որ նրա՝ այդ «հողածնի» անունը Աբգար է: Հիմա էլ, ամեն անգամ, երբ կաչաղակ եմ տեսնում, հիշում եմ Աբգարին ու նրա պատմությունը:

«Մի քանի պճեղ սխտոր, մի քանի բուռ լոբի ենք զցել հողի մեջ, մեր աչքի առաջ անջուր չորանում են,- սկսեց Աբգարը:- Ասացի՝ գնամ, Առաքելին ու Արմենակին գտնեմ, ուղարկեմ Ամբերդ, որ զոնե երկու-երեք բահ ջուր շուռ տան դեպի գյուղ: Գիտեմ՝ այդ երկուսը, ինչ գնով ուզում է լինի, ջուր կհասցնեն

գյուղ: Խաթրով չեղավ՝ կռվով կբերեն, կռվով չեղավ՝ գողությամբ կբերեն, մի բան կանեն: Խոսրովի տունն անցա, հասնում էի Նալբանդի տանը, մեկ էլ Նալբանդի դարպասը բացվեց, ու տեսա Յովսեփին: Յովսեփը Նալբանդի փոքր տղան է, երևանում է սովորում: Թե՛ քեռի Աբգար, չբարևես, չհարցնես՝ թե երբ եմ եկել, ինչպես եմ: Յետո, հետո, եթե ողջ մնացի, ասաց ու հոգեփչման վազեց: Բայց վազում է ու ծիծաղում: Եթե վազում է, ուրեմն բան է պատահել, եթե բան է պատահել, ինչո՞ւ է ծիծաղում: Յովսեփի ետևից դուրս եկավ մեկը: Ողորմած Աստված... Չճանաչեցի: Ինչպե՞ս ճանաչես՝ գլուխն արկղի մեջ, արկղը վզին, ինչպես ձիու խամուտ: Ձգվեցի ոտնածայրերիս վրա: Տեսնեմ՝ Մանուկն է: Մանուկն ու Յովսեփը հորեղբոր տղաներ են:

- Ո՞ւր գնաց,- ասաց Մանուկն ու ընկավ Յովսեփի ետևից: Գոնե արկղը հաներ վզից: Ուրեմն այդպես է, հա՞... Կրակ ուտեք դուք: Մտա Նալբանդի տուն: Այդ հալիվորն էլ ջահելների խելքին է: Կողքի վրա շուռ է եկել թախտին ու ծիծաղում է: Նա մարդուն բա՞ն կհասկացնի: Ասում եմ՝ Նալբանդ, ի՞նչ է եղել, նա ծիծաղում է, Նալբանդ, ինչ է եղել, ծիծաղում է: Դրանք խենթերի ցեղ են, բզի ծայրին բռունցքով են խփում: Գլուխդ ի՞նչ ցավացնեն:

- Աբգար,- վերջապես խոսեց Նալբանդը,- դու տախտակ կունենաս, մի երկու տախտակի կտոր պիտի տաս ինձ:

Ճիշտ որ սրանք խենթերի ցեղ են. ես ինչ եմ հարցնում, սա ինչ է ասում:

- Կտամ, բայց ի՞նչ է եղել,- հարցնում եմ ես:

- Երգրից հետո այսքան չէի ծիծաղել,- ասում է Նալբանդը:

- Լավ ես արել, բայց ի՞նչ է եղել:

- Նայիր այստեղ:

Թախտն ուղիղ մեջտեղից ջարդված էր: Նալբանդի բոլոր երեխաներն այդ թախտի վրա են մեծացել՝ մեջք մեջքի, ծոց ծոցի: Բայց պարզվում է, որ ջարդված թախտի ու Մանուկի վզի արկղի միջև վայրենի կապ կա:

Մանուկին ասում են, թե Յովսեփն է եկել: Մանուկը գալիս է, բարևում Յովսեփին և, քանի որ շատ է կարոտել իր հորեղբոր

տղային, գրկում է նրան և, քանի որ շատ-շատ է կարոտել հորեղբոր տղային, բարձրացնում է նրան գլխից վեր և, քանի որ անասելի կարոտել է Յովսեփին, խփում է թախտին: Թախտը ջարդվում է, Յովսեփին բան չի լինում՝ ընկնում է թախտի տակ: Մի թեթև սրտխառնուք է ունենում: Լվացվում է, աչքերը լուսավորվում են և սկսում են խոսել հրեաների և ամբողջ աշխարհի մասին: Ես քեզ ասացի, որ դրանք այդպիսին են. հեռադիտակն աչքներին՝ ընկնում են իրենց ոտքի տակի փոսը: Յանկարծ Յովսեփը հիշում է, որ հոր համար բերած գլխարկը մնացել է միջանցքում՝ պայուսակի մեջ: Դուրս է գալիս: Քիչ անց երեխաներից մեկը Մանուկին ձայն է տալիս, թե՛ ձեր մեղուն պարս տվեց: Մանուկի՝ ոտքը շենքից դուրս դնելն ու արկղը գլխին հագնելը մեկ է լինում: Ի՞նչ գլխարկ, ի՞նչ պարս. Յովսեփը դուրս էր եկել, գտել խաղողի մի դատարկ արկղ ու կանգնել դռան ետևում»:

- Քե՞զ էլ է այս պատմությունը զվարճալի թվում,- ասաց Աբգարը: Այդ պահին մի կաշաղակ սուր ծղրտաց պատուհանի տակ:

- Թու, այդ պիղծ հավքը որտեղից հայտնվեց,- դեպի պատուհանը ձգվեց Աբգարը: Մինչև հիմա էլ զարմանում եմ, թե այդ պահին կաշաղակն ինչպես գրավեց նրա ուշադրությունը: Նա իր պատմությամբ, հիշողություններով ու խռովքներով այնպես հաստատունորեն էր հեռացել ընթացիկ պահից, որ վերադարձն աներևակայելի էր: Իսկապես, հրաշալի բան է պահի զգացողությունը: Մտնում ենք անցյալի մեջ՝ ներկան ենք մոռանում, տրվում ենք ներկային՝ անցյալն ենք մոռանում: Իսկ այս Աբգարը, կոլտնտեսության գոմում, ցուլերի վերևի տախտակամածին պառկած, աչքը սարդոստայնին, ապրում է բոլոր երեք ժամանակներում՝ անցյալի մեջ լվացվում է, ներկայի մեջ սրբվում, ապագայի մեջ նայում հայելուն ու սանրվում:

- Դու այնպես չպատմեցիր, որ այդ պատմությունն ինձ զվարճալի թվա,- ասացի ես:

- Մանուկը, որի ձեռքերի մեջ ցուլը թողնում է պոզերն ու փախչում, և Յովսեփը, որն Ադամից երկու օր շուտ է ծնվել, մի-

այն ու միայն ծիտ են խփում շաղգամի արտում՝ Որսասարի տեղը մոռացած:

- Դու այդ երկուսին պիտի ուղարկեիր Ամբերդ:

- Ես ասում եմ՝ արի, արջն այստեղ է, դու ասում ես՝ արի, արջի հետքը գտել եմ: Մանուկին ու Յովսեփին հանում ես շաղգամի արտից, ուղարկում ես կորեկի արտ: Ասենք թե՛ գնացին, մի հեղեղ ջուր բերեցին, և հարսիկս այնքան լրբի շարեց, այնքան սխտոր կախեց, որ ձմռանը ուղարկեց Ամասիայում ամուսնացած ուսուցչուհի քրոջը: Մենք այստեղ կանաչ լրբի կուշտ կերանք, նրանք էլ՝ այնտեղ: Յետո՞... Լորին շան կծածին է լավ:

- Ուժեղ տղաներ են այդ երկուսը, իրենք իրենց մեջ չեն տեղավորվում:

- Արտատեր պառավի ցուցամատի ուղղությամբ չեն կարողանում գնալ և այդպես այլակերպվում են,- ասաց Աբգարը և պատմեց Յարութ անունով մի երիտասարդի մասին, որը շատ է սիրում մկների վզից թել կապել և, մկներն առաջ արած, քայլել գյուղամիջով:

- Այնքան հոգնած տղաներ էլ կան, որոնց վրա օծի կուտակ էլ գցես, տեղից չեն շարժվի,- ասաց Աբգարը:

- Նույն բանը մեկի մոտ այսպես է արտահայտվում, մյուսի մոտ՝ այնպես:

- Վազն անցիր: Մոտիկ սյունից կախված տոպրակը տեսնո՞ւմ ես: Տոպրակի մեջ լավաշ կա, լավաշի մեջ՝ ղավուրմա: Ձեռքդ մեկնես՝ կհասնի:

- Քո տարիքում մարդիկ սովորաբար խաղաղվում են և այլևս չեն ծվատում իրենք իրենց,- ասացի ես, երբ Աբգարը բողոքեց ատամներից և ասաց, որ արդեն յոթանասուններեք տարեկան է:

- Երբ երիտասարդ էի ու իմ գարունքն էի ապրում, ծաղկունքի ու մարգագետնի միջով քայլում էի անհետք: Յիմա հասել եմ իմ ձմռանը, և ինչպես էլ փախս տամ, միևնույն է, մահը ձյան վրա հետքս բռնել ու մոտենում է:

Յետո նա իջավ և սկսեց մտորների ետևում թափված խտրը հավաքել: Անընդհատ թիկունքն էր իմ կողմն անում: Դռան

ետևում գտավ ցախավելը, երկու-երեք կովի տակ մաքրեց, քերիչով շփեց նրանց ազդրերը և ասաց, որ այս տարվա խոտի կեսը կավելանա: «Այս մարդն ապրում է իր հայրենիքի մայրաքաղաքի կենտրոնում», - մտածում էի ես: Մի ճնճղուկ, քամի անելով, անցավ: Ես տեսա, որ նա պոչ չունի, և հանկարծ ամեն ինչ չափազանց խեղճ ու անօգնական թվաց: Ինձ հետ ինչ-որ բան սկսեց կատարվել: Ես քայլեցի դեպի գոմի ելքը:

- Գայլի վրա չհաչող շանը բրուտն էլ իր դռանը չի կապի,- իմ ետևից ասաց Աբգարը:

Դուռը դեպի ներսն էր բացվում, բայց ես հրում էի դեպի դուրս: Այն երկու ձիերը սեղմվել էին դռանը: Մի քանի քայլ հեռացան, որ անցնեմ: Աղբյուրի մոտ, իմ առջևից սուրալով, անցավ մի դահուկ, խփվեց գյուղացու մեկի ցանկորմին ու շրջվեց:

«Տղայի ոտքի տակից է փախել», - մտածեցի ես:

Հեռվում երևաց տղան: Գալիս էր կաղալով: Ես տեսա, թե ինչպես երկու ոտքով տեղավորվեց մի դահուկի վրա և խենթ արագությամբ եկավ: Չհասկացա, թե դահուկն ինչպես է փախել նրանից: Ինձ չհասած՝ ձեռնափայտը և ազատ ոտքը մեխեց ձյան մեջ ու կանգնեց:

- Իսկ քեզ ի՞նչ է եղել,- ասացի ես:

- Ի՞նչ պիտի լինի:

- Սարերում ի՞նչ կար:

- Սարերում ամեն ինչ էլ կար:

Տասնմեկ տարեկան տղան ուղիղ նայում էր աչքերիս մեջ: Նրա հայացքի տակ ինձ թվաց, թե մատներիս արանքում ու մազերիս վրա սարդոստայն կա: Գլուխս կախեցի և սկսեցի կոշիկներս մաքրել ձյան մեջ:

- Իսկ դո՞ւ ով ես,- ասաց տղան ու սպասում էր պատասխանի: Եթե ուրիշ մեկը հարցներ և միայն երկուսով չլինեինք, մի բան կասեի: Պատասխանը գտնելու համար հայացքս փախցրի նրանից և սկսեցի նայել հեռուները: Ագարակ և Կաքավաձոր գյուղերից այն կողմ երևում էր մեր գյուղը՝ անանուն ու անկիրք: Ես տղային ցույց տվեցի մեր գյուղը, և նա ժպտաց: Բայց տղան մրսել էր անմոռանալիորեն, մրսել էր նախանձեղիորեն: Մինչև շապիկը, մինչև ոսկորները վայելել իր ձմեռը և ապրում էր սարի գարունքոտ լանջին:

Այդ օրը, մինչև յոթ աստղ երևաց Լեռնարոտի երկնքում, Արագածի հարավային լանջից նայում էի Մասիսին: Եվ այդ կիրակի Մասիսը մոտիկ էր ինձ, ինչպես անձնագիրս իմ ծոցագրպանում:

Այդ տարվա գարնանը ես գնացի Ապարան և հովիվ Աշոտ Մարտիրոսյանին ասացի, որ Արագածի մյուս՝ մասսահայաց լանջին ապրում է տասնմեկ տարեկան մի անճաման տղա:

Երբ մտա Ապարան, Արագածի ստվերն արդեն հասնում էր վերջին երկու տան պատուհաններին: Մի մարդ իր տունը կառուցել էր բլրակի վրա, և այդ բլրակն աշխարհաստեղծման օրենքով արդեն տրված էր նրան: Մայրամուտին կնոջ և հինգ երեխաների հետ նա նստել էր տան շեմին ու իր բլրակից նայում էր Արագածին, ինքն իրեն, մյուս բոլոր ապարանցիներին, փողոցում մնացած ուրիշի կովին ու երեք երինջին, մարդու ճակատագրին: Կինը փոքրիկ աղջկան առել էր ծնկների արանքն ու սանրում էր նրա մազերը ծայրեծայր, թել առ թել: Երկնքում դարձդարձիկ սլացքի հրճվանքով թևում էին ծիծառները: Այդ բոլորից հետո, որպեսզի ամեն ինչ չափազանց խաղաղ թվար, անմեղ ու կատարյալ լիներ, մարդու ոտքերի մոտ արածում էին նրա գառները:

Ճրագվառոցից առաջ, իրիկնացող Ապարանում, սեփական բլրակի վրա նստած մարդուն ոչինչ չէր խանգարում՝ մտածելու անմահության մասին, չնայած տասնհինգի փոխարեն նա տասնչորս գառ ուներ և սրտի ծակոցներից մի օր առաջ աչք չէր փակել:

Մարդը ջրել էր իր պարտեզը, և նրա մեջքի քրտինքը ցամաքում էր Արագածի ստվերում: Նրա անդրանիկ որդին աշնանը պիտի զորացրվեր, և տուն ու տեղով դուրս էին թափվել ու նայում էին նրա ճանապարհին:

Ես անցա շուկայի միջով, ուր հովտից եկած մեն-մենակ մի կին թարխունի փնջերն էր դասավորում ու վերադասավորում դուլի մեջ դեռ առավոտից, և Քասախի ափով՝ սագերի խումբը խրտնեցնելով, գնացի դեպի գոմերը: Մոտիկ բակում մի ուրիշ կին կաթի դուլն էր ողողում կովի տակ նստելուց առաջ, և ես լսեցի նրա մատանու զնգոցը դուլի մեջ: Քասախը պնկեպռունկ լիքն էր: Մեկը ձմեռվա գոմաղբը թափում էր նրա

ջրերի մեջ, և Քասախը Ապարանում նորից մնում է աշտարակ-
ցու գետ:

Գոմը, ուր ծմեռել էր և մինչև սար բարձրանալը շարունա-
կում էր գիշերները նստել Աշոտ Մարտիրոսյանի հոտը, Քա-
սախի ավի առաջին գոմն էր: Աշոտը գառները նոր էր բաց թո-
ղել մայր հոտի մեջ, և գոմում սկսվել էր մի շտապ փնտրտուք,
մի հրաշալի իրարանցում, մի հուզիչ խլրտում, մի ծնկաչոք
վազք: Մայր ոչխարը հարյուրավոր գառների մեջ պիտի գտ-
ներ իր մի հատիկ գառնուկին՝ ամենամախշունին ու ամե-
նաչքնաղին: Գառը հոտի մեջ պիտի գտներ իր մի հատիկ մո-
րը՝ մայրերից ամենատաքին ու ամենասիրառատին: Եվ ձայ-
նում էին իրար ու կանչում էին իրար: Քիչ էր մնում գտնելն ու
չէին գտնում: Քիչ էր մնում կորցնելն ու չէին կորցնում: Գառը
ծուկ էր խփում մաքու տակ, բայց վերջին պահին երկուսն էլ
ազնվագույն բնազդով հասկանում էին, որ իրենց փնտրածն
ուրիշն է և՛ նորից վազք տարբեր ուղղություներով: Գետնի
մեջ խրված գոմը այդ աշխարհանցումից արդեն սկսում էր
ցնցվել:

Աշոտը կանգնեց՝ անութատակերին մի-մի գառ: Հովվի աչ-
քերը կապույտ էին, և դեմքի բոլոր կնճիռները, լույսի շողքերի
նման, սկիզբ էին առնում աչքերից, փնջվում ու չէին հանգուց-
վում կոպերի տակ, շարունակվելով՝ աչքերի խորքում հատ-
վում էին:

Գրկի գառների փոխարեն ու նրանց համար դես ու դեն էր
խփվում Աշոտը:

- Ձույզ են ծնվել, մայրը չկա,- ասաց նա, ու այդ գառների
մայուհը դարձավ ավելի մորմոքուն: Գառներից մեկին ցած
դրեց և բռնեց կողքից անցնող մաքու ետևի ոտքը: Գառը, որ-
բուկին սազական ճարպկությամբ, մտավ մաքու տակ:

- Այս մաքին էլ գառ չունի, սատկեց,- ասաց Աշոտը և ոտքը
թողեց, բռնեց մաքու վզից: Մաքին ամեն կերպ ուզում էր դուհ-
չը հասցնել գառնուկին, հոտոտել նրան: Բայց նա մոռացել էր
իր կորցրած գառնուկի հոտը, ձայնը, շունչը և հեզորեն կանգ-
նեց ու սկսեց որոճալ՝ ստինքներում հորդացնելով կաթը: Գա-
ռը, առջևի ոտների վրա ծնկած, երանությամբ թափահարում

էր փոքրիկ դմակը: Աշտը երկրորդ գառնուկի համար էլ գտավ մի անգառ մաքի, որի հիշողության մեջ դեռ չէր խաթարվել իր աննման գառնուկի պատկերը: Աշտը երկու ձեռքով՝ վզից ու մեջքից, պահեց մաքուն այնքան, ինչքան պետք էր:

Գոմուն վագրը դադարեց, ձայները մարեցին: Սկսեց Քասախն աղմկել: Աշտը մեջքն ուղղեց, գլխարկով սրբեց քրտինքը ու ծխախոտ կացրեց:

- Լավ հովվի հոտի մեջ անգառ ոչխարներ չեն լինում, ոչ էլ անմայր գառներ,- ասաց նա:

- Քո հոտը երբեք այդպիսին չի՞ եղել:

- 1947 թվականի մարտի 16-ից մինչև հիմա անում է երեսունվեց տարի: Հովվական կյանքը դժվար թե այլևս բան ունենա ինձնից թաքցնելու: Ինչ ասես՝ տեսել եմ:

- Ի՞նչ կասես, քո վաղվա օրը չե՞ս կիսի ինձ հետ:

- Հովվի համար այս գարունը շատ դժվար դուրս եկավ:

- Ոչինչ, ես քեզ չեմ խանգարի:

- Եթե մինչև ժամը վեցը միտքդ չփոխեցիր, ես դեռ այստեղ եմ: Այդ ժամին հոտը քշում եմ:

Հյուրանոցում ծանոթացա երեք երկրաբանների հետ: Նրանք ճանաչում էին Աշտ Մարտիրոսյանին և ասացին, որ մի անձրևոտ օր մի տուփ չոր լուցկի է տվել իրենց: Քնելուց առաջ ես մտածեցի հացին հաց դարձնող մի պտղունց աղի, երկրաբանի գրպանում թրջված լուցկու և մյուս գանձերի մասին:

Առավոտ շուտ հոտը նոր էր դուրս եկել փարախից, երբ երկու մաքիներ սկսեցին խաղալ: Իրար առաջ կտրելով՝ թռնում էին վերև ու խփվում գետնին:

- Անձրև պիտի գա,- ասաց Աշտը և ետ դարձավ: Նա միայն մի անձրևանոց բերեց: «Հովիվն իր անելիքը պետք է որ ինձնից շատ լավ իմանա», - մտածեցի ես ու մտա ինձ համար չկարված անձրևանոցի մեջ:

Երկար ժամանակ քայլում էինք հոտի ետևից: Հոտի վերջում անշտապ արածում էր հալից ընկած մի սև մաքի: Կողերի բուրդը թափվել էր, և հողերն սկսել էին փայտանալ:

- Վեց ծին է: Հետևիր դրան և կտեսնես, թե ինչ կենդանի է,- ասաց Աշտը:

Սև մաքին միշտ արածում էր հոտի վերջից առանձնացած և երբեք դուռնչը չմոտեցրեց տրորված կանաչի: Ծաղիկներն էր պոկում և արածում միայն բարձր քարերի ու թփուտների արանքում՝ նորից ու նորից բրդի ծվեմներ թողնելով մասրենու ճյուղերին ու փշերի վրա: Հեղեղատներով ու վտանգավոր քարքարուտներով անցնելու ժամանակ սև մաքին հայտնվում էր Աշոտի աչքի առջև:

- Եթե անհարմար ձևով շրջվի մեջքի վրա կամ մնա երկու քարի արանքում, ու ես չտեսնեմ, այդպես էլ կմնա, հյուծված ոչխար է: Մյուսը օրը միայն մորթին կգտնեմ, այն էլ բանի պետք չէ,- ասաց Աշոտը:

Իսկ վերադարձին, երբ Աշոտն ու ես քայլում էինք հոտի առջևից, սև մաքուն տեսա կենտրոնում՝ ամբողջ հոտով շրջապատված: Այդպիսի ժամանակ վտանգը ետևից է սպասվում, և փորձանքի մեջ ընկնելու են ետևի ոչխարները: Ես արդեն հարգում ու կարեկցում էի սև մաքուն: Բոլոր հովիվներն էլ սև մաքու մման հոգնատանջ ու իմաստուն ոչխարներ պահում են իրենց հոտի մեջ: Երբ հոտը, մեծ տարածության վրա հատ - հատ ցրվելուց հետո, հավաքվում է, հովիվը որոնում է հենց նրան՝ վերջից արածող մաքուն: Եթե նա կա, ուրեմն՝ բոլորն էլ կան:

Երբ կարգին արոտն սկսվեց, մեր ետևից եկող նախիրը կանգնեց, ծանրացավ տեղում ու սկսեց արածել հիմնովին՝ գետնանց պոկելով ինչ-որ հանդիպեր՝ խոտ, փուշ, ծաղիկ: Իսկ հոտը շարունակում էր գնալ ու գնալ՝ ընթացքի մեջ արածելով խոտերի ծայրերը, շտապելով լավից դեպի ամենալավը, հավանել-չհավանելով, այս ծաղկից այն ծաղիկը՝ որոնելով սրտի ուզելիքը:

- Նախրապանը կարող է ամբողջ օրը նստած մնալ միևնույն քարին,- ասաց Աշոտը:- Երբ արոտը հաղթում է ոչխարին, ոչխարը խրտնում է, դառնում չմահավան:

Հանկարծ տեսա, որ Աշոտի հոտը բոլորովին էլ խառնի-խուռն մի բան չէ: Հոտի մեջ ոչխարներն ընդհանրապես չէին խառնվում, և չկային իրար հատող ներքին ուղղություններ: Հոտի ուղղությունը մեկն էր: Ոչխարներ կային, որ միշտ և

ամենուր առջևում էին, ոչխարներ կային, որ արածում էին միայն աջ թևում, միայն կենտրոնում արածողներ էլ կային, «ծախլիկներ»՝ նույնպես: Յոտի իմ կաղապարը մշակվել էր Թալիմում, ուր հոտը մաքիների չորս-հինգ շոգած շարք է՝ քիթը մի քանի այծերի ստվերում: Եվ ինչպես է վազում այդ ստվերի ետևից, ինչպես է սարսափում այդ ստվերը կորցնելու փորձանքից՝ արածելը առավոտվանից մոռացած: Ապարանում հովիվն ու հոտը չափազանց հաշտ էին, և այդ երկուսի ներքին ուղղությունները երբեք չհատվեցին: Ես չհասկացա՝ հովիվն է գնում հոտի ետևից, թե հոտը՝ հովիվ: Թալիմում այդպես չէ: Թալիմում հոտի համար կա միայն մի ուղղություն՝ հովիվի գավազանի նշած ուղղությունը: Այնտեղ հովիվն ու հոտը առավոտից իրիկուն կռվի մեջ են: Այդ բանը նորից տեսա անցած աշնանամուտին, չնայած ցորենարտերը հնձված էին, և արտերում հասկն ու նորելուկ բաղեղը քիչ չէին: Յոտը Թալիմի շրջանի Ներքին Բազմաբերդ գյուղի հոտն էր, հովիվը Ղազար Տոնոյանն էր: Ներքին Բազմաբերդն իմ առաջին քայլի գյուղն է, Ղազար Տոնոյանը՝ իմ վեց հորեղբայրներից կրտսերը: Նա հոտը խոզանների միջով ու բլրակների վրայով այնքան հեռու քշեց, որ հայտնվեցինք անապատի կենտրոնում, և անասելի հարազատություն զգացի մրջնաբնի մոտ ընկած «Սալյուտի» դատարկ տուփի նկատմամբ: Այդ ընթացքի մեջ երկու խոյեր շուտ-շուտ ճակատ ճակատի էին տալիս՝ կրծքով բարձրացնելով մաքիների դմակները և ինձ փրկեցին անապատի կենտրոնում իմ մեջ շատացող սենտիմենտալությունից: Չպարտված անապատում ոչ նռնենի է աճում, ոչ փշատենի և ոչ էլ սենտիմենտալիզմ: Որպեսզի ես կարողանայի խոստովանել, որ հենց այդ անապատն է իմ հայրենիքը, իմ մեջ բարձրացավ մի բան, որը Ղազարի դանակի շեղքի նման մերկ էր ու արու:

Օշինդրի բույրը մինչև վերջ շնչելու համար պոկեցի մի քանի շյուղ և հենց օշինդրի արմատների մոտ տեսա նետիկ օձի մի շապիկ: Զգուշությամբ ու քնքշանքով բարձրացրի շապիկը և հիանում էի դրանով, երբ Ղազարը ձայն տվեց: Նա ինձ ցույց տվեց մի էպիկական բան, որպիսին տեսնելու համար պետք է

բախտ ունենալ: Արծիվը երկնքից մեծագույն արագությամբ խփվել էր նապաստակի վրա, և խռնդատի անցյալ տարվա չոր ցողունը խրվել էր կրծքի մեջ: Արծիվն սպանվել էր սլացքի պահին, նապաստակը՝ շլդիկավարի, սարսափից սատկել էր արծվի հզոր թևերի տակ ու մագիլների մեջ:

Միջօրեին հոտը, դեպի ջուր գնալիս, անցավ մի հին գյուղատեղով: Ես գոհունակ նստեցի մի փլատակի քարի վրա և վերջապես հասկացա, թե արքայական ինչ ահեղ սիմվոլ է արծվի այդ անապատային, ձախողված որսը: Փլատակի մեջ շատ կապրենիներ կային: Աղվեսները հաճույքով են ուտում կապրենու ձմերուկանման պտուղները: Ձեռքս մեկնեցի, որ մի կապար պոկեմ: Ցուցամատիս վրա ոսկորին հասնող ցավ զգացի: Մի ուրիշ անգամ ինձ կթվար, թե օձը կամ կարիճը խայթեց: Բայց կապրենու փուշն էր: Տատս աջ ձեռքի ցուցամատին ասում էր հրացանի մատ: Կապրենու փուշը ծակել էր հրացանի մատս:

Ղազարը չթողեց հոտը ջրի վրա նստի: Ձորաբերանին, սալ քարերի վրա, հոտն իր համար տեղ գտավ: Այծերը՝ դունչները քանուն, առջևի ոտները դրել էին բարձր քարերի վրա: Մաքիները՝ գլուխ գլխի, սեփական ստվերի մեջ տրորում էին նստածներին: Նստած հոտն անդադար խլրտում էր ու իր կերպը փոխում վերևի մի կտոր ամպին նմանակ: Ղազարը բեռն իջեցրեց ավանակից, հետո համետը մի կողմ նետեց ու հովվացուպի մի շոյող հարված հասցրեց արկադյան սոխակի գավակին: Ավանակը, քիթը փռռացնելով, իջավ ձորը: Մենք նստեցինք հացի: Հեռվից տրակտորի ձայն էր գալիս: Մելիորատորներն էին շարունակում իրենց կռիվն անապատի դեմ: Այն թերթը, որի մեջ ձու էր փաթաթված, Ղազարը ծնկի վրա հարթեցրեց, մինչև ընդունեց իր նախկին չափերը, և փռեց լավաշի տակ: Աչքերս Ղազարի գյուտից փայլեցին: Ուրեմն, մելիորատորներն անում էին այն, ինչը հիմա Ղազարն արեց ճմռթված թղթի հետ: Մելիորատորները, լեռնալանջերն ու կիրճերը «հարթեցնելով», հայտնաբերում են մեր աշխարհի թաքնված տարածքը, ընդարձակում մեր լեռնաստանը և դնում բերքի տակ:

Ես գիտեի, որ իմ վեց հորեղբայրներն արդարագնացիկ լուռ մարդ են և ունեն անզուսպ երևակայություն: Նրանցից կրտսերը, առանց շուրթերը շարժելու, ինձ նոր տիրույթների տեր դարձրեց և քնեց՝ գլուխը մի քարի շոգ ստվերում: Ես նայում էի նրա թիկունքի տակի քարին, ուռքերի արանքի երնչնակի փշին ու լեզվի ծայրով զգում ամենամեծ հաշտության հրճվանքն ու արյան եղբայրության գինին: Իմացության ծառը ինչքան անտեղի և ավելորդ էր դրախտում: Խաչելության փայտն այդ ծառից կտրեցին:

Ղազարն աչքերը բացեց և ասաց, որ հարևան գյուղերից մեկում մի խանգարված աղջիկ մազերը զարդարում է եղբոր գերեզմանի ծաղիկներով: Ես մնացի նստած, մինչև Ղազարը հոտը տեղից հանեց ու քշեց ջրի վրա:

- Թալինում հովվի գործը դժվար է: Այնտեղ հոտն արոտ է փնտրում,- ասաց Աշոտ Մարտիրոսյանը:

Աշոտի հոտը մտավ ափնարոտիկ: Աջ և ձախ կողմերում աշնանացանի, գարնանացանի ու կորնզանի արտեր էին: Աշոտը հոտի արագությունը կոտրելու համար անցավ առաջ և այնտեղից աչքը պահում էր ձախ թևի վրա: Աջ թևում հսկում էի ես: Դանդաղ ետ ու առաջ էի անում աշնանացանի արտեզրով և չտեսավարի հետևում, թե ինչպես են ուռչում ոչխարների կողքերը, և ստինքները լցվում կաթով: Արոտը շատ լավ էր, և թալինյան հիշողություններից հետո ես ուրախ էի հոտի համար: Իմ մեջ հորդանում էր հովվի գոհության զգացումը:

- Օրվա մեջ հոտը գոնե մի ժամ պիտի չտրորված, խամ արոտ մտնի,- ասաց Աշոտը:

Նա հոտի առջևից անցավ ձախ թևը, ուր ոչխարները շուտ-շուտ իրենց զգում էին կորնզանի արտի մեջ: Առջևից նրանց զսպել չէր լինում: Ոչխարները ցույց էին տալիս, թե խելոք արածում են կորնզանի արտեզրում, բայց երբ Աշոտը շրջվում էր, իրենց չէին կորցնում՝ նորից լցվում էին արտի մեջ: Հատկապես մի չալ մաքի խելքը թոցնում էր կորնզանի համար:

- Շաղը շատ է, եթե անձրևն ուշանա, ոչխարը կփքնոտի,- ասաց Աշոտը:

Նա արգելեց ձախ թևը, և հոտը թեքվեց աջ, մտավ լուսանցքի չափ նեղ ափնարոտիկ: Երկու կողմերում կորնզանի ար-

տեր էին: Ոչինչ, որ մեր գործը դժվարացավ: Հոտն իրեն հիանալի էր զգում: Ափնարոտիկից հոտը դուրս եկավ կշտացած և տեղ էր փնտրում, որ նստի:

Երբ հոտը վերջապես նստեց, Աշոտը, ձեռքին մի ծվեն բուրդ, ասաց, որ ինքը մի ձեռնոցի բուրդ պարտք է հանդապահ Գևորգին և պատմեց, թե ինչպես է եղել:

Մի տարի, կեսօրին, քունը տանում է: Հոտը զգում է իրեն զսպող մահակի բացակայությունը և լցվում է աշնանացանի արտի մեջ: Հանդապահը տեղ է հասնում այն ժամանակ, երբ Աշոտն արդեն հոտը հանել էր արտից:

- Եղավ,- ասում է հանդապահը:

- Ի՞նչ է եղել:

- Հովիվը դրանից ավելի ուրիշ ի՞նչ կարող է անել:

- Ինչ եղել է, մնա մեր մեջ: Դրա համար կարելի է գրասենյակի ճամփան չբռնել,- ասում է Աշոտը:

Իրիկունը հանդապահն ուղիղ գնում է կոլվարչության գրասենյակ և նախագահին ու բրիգադավարին ասում, որ Կորտեր հանդամասում աշնանացանը ջրելու ժամանակն է: Աշոտը երդվելով որոշում է խուզին հոտն իր ետևից տանող ոչխարի բրդից մի թաթմանցու տալ լուռումունջ հանդապահին: Մինչև Աշոտն ուշքի է գալիս, խուզն սկսվում ու ավարտվում է շատ կարճ ժամանակամիջոցում, և բրդի պարկերով բեռնաբարձ մեքենան, ետևից փոշի հանելով, հեռանում է: Մի ձեռնոցի բուրդը մնում է մյուս խուզին, հետո՝ մյուս խուզին, հետո մոռացվում է և հիշվում՝ որպես անկատար երդում: Հանդապահ Գևորգը հիմա չկա և այդպես էլ չիմացավ, որ մեռնում է ամենահարուստ պարտատիրոջ նման: Հովվի համար մի ձեռնոցի բրդի եղածն ի՞նչ էր, չստացվեց:

- Հայրս հարյուր ինը տարի ապրեց առանց հիշոցների ու երդումների: Անընդհատ ասում էր. «Ինչ որ անելու ես, արա առանց երդվելու: Պարտքը կրակե շապիկ է»,- ասաց Աշոտը: Եթե սխալմամբ չմեռներ, քսանմեկ տարի էլ մի օրվա պես կապրեր:

Քամին մեղմացավ, մանրիկ անձրևն սկսեց հորդանալ, և հովվի օրը դարձավ շատ սովորական: Ամպերն Արագածի գա-

գաթներից սահեցին դեպի հոտը: Աշոտը կոճկեց բաճկոնը: Ինչ մեջ ձիգ ձգվեց հայրենի տարածության անհրաժեշտ բնագոյը: Հեռուները մշուշվել էին և մի հոգեմաշ լքվածություն էր իջել դաշտերին: Ջնայլանք է, երբ գիտակցում ես, որ ուրիշները հիմա նստել են իրենց ծածկի տակ, իսկ դու ծեծկվում ես անձրևի տակ, և շուրթերդ կապտում են: Ինձ թվում էր, թե պատուհանից անձրևին նայող բոլոր մարդիկ Աշոտին ու ինձ նախանձում են: Ես տեսել եմ, թե ինչպես Վարդենիսում մի տղա կուրացնող անձրևի տակ գնում էր սարերը՝ հովիվ հորն ընդառաջ: Նա, անկասկած, իր հոր անդրանիկ որդին էր: Ես Արագածի այս լանջից ժպտացի Արագածի մյուս լանջում ապրող լեռնարոտցի տասնմեկ տարեկան տղային:

Աշոտնացանի արտից մի ագռավ թռավ և հոտի վերևով, քամուն հակառակ, թևեց դեպի բլուրը: Այդ բլրի վրա մի անզուգական քար կար՝ նստելու և եղբայրության մասին մտածելու համար: Նստած ոչխարները կանգնեցին: Շներն ավելի մոտեցան հոտին: Անձրևի տակ հաց ու պանիր կերանք և խմեցինք մի-մի թաս կաթ: Քամին կաթի փրփուրը լցրեց աչքերս:

- Առաջ, մինչև կեսօր, պայուսակը դատարկում էի, հիմա ինչպես բերում, այնպես էլ ետ են տանում,- ասաց Աշոտը և հացի մախաղը ուսը օգեց: Կանգնած հոտը կամաց-կամաց քանդվեց և սկսեց նորից արածել: Երկնքում լույսի ճեղք չէր երևում, և հույս չկար, թե երբևէ անձրևը կդադարի: Աշոտը կանգնել էր մի սասանվող քարի և ճոճվելով՝ նայում էր հեռուն: Հետո գրպանից հանեց դանակը և սկսեց արծվամոշու թփից մի ճյուղ կտրել:

Աշուշների մեջ նշմարվեց Ապարանը: Հանկարծ այնտեղ մեկի հորթն այս ցեխին չմտնի հարևանի այգին ու ոտնատակ տա ինչ կա-չկա:

- Հայաստանը տեսել եմ մի անգամ: Բաքու էի գնում ինքնաթիռով: Երկնքից Հայաստանը հեջ ապրելու տեղ չէր, ասաց Աշոտը:

Ես մոտեցա Աշոտին և նրա աչքերի մեջ չտեսա այդ երկնային դժգոհությունն իր ճակատագրից: Մի անգամ նա ուրիշ

տարածությունից նայել է Հայաստանին, որն այդ պահին իր մեջ տեղադրված չի եղել, և ճշգրտորեն հանգել է այդ սխալ մակաբերությանը:

Նրա ձեռքի արծվամոշու ճյուղը կարճ, չօգտագործվող մի բան էր, և չհասկացա, թե ինչու կտրեց: Բայց շատ լավ հասկացա, թե ինչու մեկեն խոսեց Հայաստանի մասին:

Այդ ցեխին ոչխարն ավելի շատ փչացնում էր արոտամարգերը, և մենք հոտը տարանք դեպի բլուրները:

Մի թաց ու խորունկ օր ապրեցի հովիվ Աշոտի հետ: Նրա հոտի մեջ շատ ոչխարներ ճանաչեցի, իսկ սև մաքուն, որի առջևի պճեղներից մեկի արանքում վերադարձին մնացել էր մի կապույտ առյուծածաղիկ, թվում է՝ երբեք չեն մոռանալու:

Մի ամբողջ օր երկուսով մենակ մնացինք Հայաստանի հետ ու Հայաստանի դեմ-դիմաց: Իմ ճակատագիրը վերջնականապես կապվեց Աշոտի ճակատագրին: Այդպես էի մտածում:

Վերադարձին հոտը գնում էր ձույլ, բնական ընթացքով, ինչպես ամվից դուրս եկած ջուրը: Հոտի ընթացքը հայտնաբերում էր ճանապարհի քարը, բլրի կլորությունը, հեղեղատի խորությունը, ամեն-ամեն ինչ: Հայտնաբերում էր հարազատ եզերքի կապույտ գույնն ու անանց հրճվանքը, իմ մեղավոր ու ցավ դարձող սերը: Հայտնաբերում էր իմ բոլոր պարտքերը՝ որպես մի ձեռնոցի բուրդ, որպես անկատար խոստում, որպես կրակե շապիկ:

ՋԱԶԱՅԻՆ ԴԻՄԱՆԿԱՐՆԵՐԻՑ

ԴՅՈՒԿ ԷԼԻՆԳՏՈՆ

Կարծիք կա, որ տաղանդը ծայրահեղ հասկացություն է և բնորոշ է գերազանցապես անհամբեր ու բռնկուն մարդկանց: Ինչը բնավ էլ չես ասի Դյուկ Էլինգտոնի մասին՝ տաղանդավոր երաժիշտի, որ ապրել է հիրավի գեղեցիկ, հազեցած ու անկախ կյանք: Ընդ որում՝ հարկ է ասել, հիանալի է ապրել... Նրա հազվագյուտ հազեցած և հարուստ երաժշտությունը կարելի է համեմատել ստորգետնյա գետակի հետ, որ ոռոգում է անպտուղ դաշտավայրը: Հասկանալի է, որ ջազի պատմության մեջ Էլինգտոնի ներդրումը հատուկ գնահատականի է արժանի:

Այնուամենայնիվ, եթե ազնիվ լինենք, ձեզ չի^օ թվում, որ նույնիսկ նման հսկայի համար այդքան էլ հեշտ չէր տևական ժամանակ բեմի վրա դիմանալը: Էլինգտոնն իրենից հետո թողել է բազում ցնցող մեղեդիներ և համերգային ձայնագրություններ: Ընդ որում, ամեն անգամ, ձայնագրությունների այդ ծովից լսելու համար ինչ-որ բան ընտրելիս, բախվում ես սեփական անզորությանդ՝ ինչպես ռազմաշունչ բարբարոսները, որ առաջին անգամ տեսնում են չինական մեծ պարիսպը:

Չնայած դրան՝ ես, այդուամենայնիվ, կհանդգնեմ անձնական գնահատական տալ նրա ստեղծագործությանը:

1. Ընդհանուր առմամբ՝ ինձ դուր է գալիս 1939 թվականի վերջի - 40-ականների սկզբի Էլինգտոնը: Ոչ այնքան բարդ, ոչ այնքան աղմկոտ, ինչ-որ տեղ նույնիսկ նրբագեղ: Հատկապես լավն է այն շրջանը, երբ նրա նվագախմբում էր Ջիմմի Բլենտոնը:

2. Այդ ժամանակվա ձայնագրություններից ես կառանձնացնեի «In a Mellowtone» սկավառակը, որ թողարկվեց «Առսի-էյ» խորագրով:

3. Ես նախընտրում եմ այդ սկավառակի երկրորդ կողմը: Ապշեցուցիչ է. որքան էլ լսում ես, ամենևին չի ձանձրացնում: Հասկանալի է՝ կատարողները բարձրակարգ են՝ Հոջես, Ուեբստեր, Կուտի, Բիգարդ, Կարնի... Անկասկած, դա «ոսկե շրջանն» էր Էլինգտոնի ստեղծագործության: Ուրեմն, էլ ի՞նչ է ձեզ պետք:

«In a Mellotone» ձայնասկավառակի վրա բացի լավ հայտնի կոմպոզիցիայից ինձ դուր են գալիս «All Too Soon»-ը և «Rocks in My Bed»-ը: Լավն են և Էլինգտոնի գրած հիթերը՝ «Solitude»-ը և «Satin Doll»-ը: Ասենք, սակավ հայտնի գործերի մեջ էլ քիչ չեն գլուխգործոցները, որ կարող են ունկնդրի հոգում արձագանքվել: Ինքդ քեզ համար բացահայտելով միմյանց չնմանվող քնքուշ մեղեդիները, բերկրանք ես ապրում՝ ընկղմվելով Էլինգտոնի անպարագիծ երաժշտական աշխարհը:

Ամեն անգամ ունկնդրելով «Rocks in My Bed»-ը Այվի Անդերսոնի կատարմամբ, զգում ես, ինչպես են նրա բառերը թափանցում հոգուդ խորքը: Այն նույն պահին, երբ այդ զարմանալի հստակ, ուժեղ բլյուզային ձայնը միահյուսվում է կլարնետահար Բառնի Բիգարդի գեղեցկությամբ անկրկնելի մեմանվագի հետ, թվում է՝ աշխարհաստեղծման բոլոր հրաշքները հասնում են իրենց վերջնակետին: Երգչուհու ձայնի մեջ ոչ մի կեղծ-սեմտիմենտալ նոտա չկա: Խորագույն համակրանք և սեր՝ ահա ինչ ես զգում՝ տրվելով այդ հիրավի հրաշալի երաժշտության իշխանությանը:

ԷԼԼԱ ՖԻՑՉԵՐԱԼԴ

Անձամբ ինձ համար Էլլա Ֆիցջերալդի վոկալը զուգորդվում է «Ella and Louis Again» ալբոմի «These Foolish Things» կոմպոզիցիայի հետ: Ինչպես անունից է հետևում՝ այդ ձայնասկավառակը իրենից ներկայացնում է հերթական սպանիչ սվինգ-սեյշնը Էլլա Ֆիցջերալդի և Լուի Արմստրոնգի համատեղ ստուդիական ծրագրերից: «These Foolish Things»-ը միակ կոմպոզիցիան է ալբոմում, որ երգչուհին անձամբ է կա-

տարում: Միայն պատկերացրեք. Արմատրոնգը, ավարտելով երգը, ծափերի ներքո հեռանում է կուլիսներ: Եվ ահա բեմի կենտրոն է գալիս Էլլան: Դահլիճում դանդաղ մարում են լույսերը: Հարկ է արժանին հատուցել պրոդյուսեր Նորման Գրենցին՝ տպավորությունն անկրկնելի է:

Ընդհանուր տոնը հաղորդում է Օսկար Պիտերսոնի քառյակը՝ սովորական ջազային եռյակ և Լուի Բելսոնը՝ հարվածային գործիքների վրա: Շատ արժանավոր կազմ: Երաժիշտների կատարումը նման է առաջնակարգ մետաքսի, որով նրբորեն պարուրվում է մեղեդին: Մեղեդու և վոկալի գեղեցկություն: Հիանալի նվագակցություն: Երբ ուսանողական տարիներից առաջին անգամ լսեցի այդ ձայնապնակը, զարմանքով մտածեցի. «Մի՞թե ջազն ի զորու է այդպես բարձրացնել տրամադրությունը»: Ես հիմա էլ այդպես եմ մտածում: Ճշգրիտ չեմ հիշում՝ որքան եմ լսել այդ սկավառակը: Նրա հնչողության մեջ ինչ-որ բնական ու համոզող բան կա: Զարմանալի է՝ բնավ չի ձանձրացնում:

Էլլան և Պիտերսոնը բարձրակարգ երաժիշտներ են: Թերևս այդ պատճառով է նրանց կատարումը հիշեցնում արվեստի ստեղծագործություն: Ամեն ինչ այնքան ճիշտ և կատարյալ է, որ ոչինչ չես կարող դեն գցել: Գուցե ինչ-որ մեկին իմ գնահատականները մակերեսային թվան, բայց իրոք ոչինչ չես ավելացնի: Միայն նկատեմ, որ «These Foolish Things»-ը երկու երաժիշտներն էլ կատարում են սրտանց ու խղճի մտք:

Պիտերսոնի քառյակը դեռ 1952 թվականին նվագակցում էր Բիլլի Յոլիդեյին նույն այդ «These Foolish Things»-ը կատարելիս: Բիլլիի վոկալը, անկասկած, գլուխգործոց է: Երգչուհին ոչնչով չի զիջում Էլլա Ֆիցջերալդին: Բիլլիի ձայնից սիրտդ սեղմվում է՝ այնքան հուզիչ է ու քնքուշ, իսկ Պիտերսոնի նվագը պատկերը փոքր ինչ փչացնում է: Կորստաբեր է, այսպես ասած՝ գործից չի բխում. երիտասարդ երաժշտի դաշնամուրը ոչնչացնում է ինչ-որ անսովոր բան ստեղծելու Բիլլիի ձգտումը:

Համեմատելով Բիլլի Յոլիդեյի «These Foolish Things»-ի հոգեկան ներդաշնակությունից զուրկ կատարումը Էլլա Ֆիցջերալդի հետ, նորից ու նորից համոզվում ես՝ որքան մեծ նշա-

նակութիւն ունի մարդկանց խառնվածքների համատեղելի-
ութիւնը: Որքան ինձ հայտնի է՝ այդ ժամանակներից Բիլլին ոչ
մի անգամ այլևս Պիտերսոնի հետ հանդես չի եկել, ակ-
ներևաբար, հասկանալով, որ իրենք միմյանց չեն համապա-
տասխանում: Մի քանի տարի անց Պիտերսոնի քառյակը
նվազակցում էր Ֆիցջերալդին: Ակնհայտորեն՝ այդ ժամանակ
Պիտերսոնն արդեն ձևավորվել էր իբրև երաժիշտ:

Ուշադիր լսելով «These Foolish Things»-ը էլլայի ու Պիտեր-
սոնի կատարմամբ, նկատում ես հանճարեղ հատվածներ այդ
կոմպոզիցիայում: Օրինակ՝ դաշնամուրի խորապատկեր դար-
ձող ակորդները «A tinkling piano in the next apartment» բառե-
րից հետո: Լսում ես ու չես դադարում զարմանալ՝ ինչքան գե-
ղեցիկ է կատարված: Ուղղակի գլուխգործոց է: Եթե դա վեպ լի-
ներ, ես առանց մտածելու կշնորհէի Նաոկիի մրցանակը:

ՔԱՈՒՆՑ ԲԵՅՍԻ

Եթե լավ ուսումնասիրես՝ նույնիսկ ամենաանօգուտ զբաղ-
մունքի մեջ կարելի է իմաստ գտնել: Իր գրքերից մեկում Սո-
մերսեթ Սոեմը գրել է, որ սափրվելն անգամ իր փիլիսոփայու-
թիւնն ունի:

Քաունթ Բեյսիին լսելը նույնպես փիլիսոփայութիւն է: Ընդ
որում՝ ճիշտը բարձր լսելն է, այնքան բարձր, որքան իրավի-
ճակը թույլ է տալիս: Ահա և ամբողջ փիլիսոփայութիւնը, որը,
ընդհանուր առմամբ, դժվար է վիճարկել: Յուրթեղ, եռանդուն
ձայնը նրա երաժշտության գլխավոր տարբերակիչ հատկա-
նիշն է: Եթե ձայնասփյուռների առաջ նստած լսում ես Քաունթ
Բեյսիին ու ակամա զգում ես, որ տեղաշարժվեցիր (թեկուզ
մի քանի սանտիմետրով), համարիր, որ ըմբերանել ես նրա
նվազախմբի հնչողութեան ամբողջ հաճույքը: Առավելագույնս
բարձրացրէք ձայնը և կզգաք Քաունթ Բեյսիի «ֆիրմային սա-
ունդը»:

Չնայած դա բոլորովին էլ չի նշանակում, որ Բեյսիի նվա-
զախումբը առանձնահատուկ բարձր է հնչում: Թերևս կզտն-
վեն ոչ քիչ հայտնի նվազախմբեր, որ զուտ ֆիզիկապես ավե-

լի հզոր ձայներ են հնչեցնում: Առեղծված է, բայց ինձ թվում է, որ Քաունթ Բեյսիի նվագախմբի գլխավոր արժանիքը հենց ... հնչողության լռությունն է: Չեմ դադարում զարմանալ երաժիշտների վարպետությունից, լսելով՝ ինչ քնքշությամբ, թրթռով ու անկաշկանդ են նրանք հնչեցնում ցածր ձայները՝ դրանք վերածելով սպանիչ, մինչև ուղնուծուծը թափանցող սվինգի:

Եվ երբ լռությունը սկսում է շարժվել և օդը հանկարծ պատահառտվում է անսանձ, վայրի, մարդկային ճիչի նմանվող ձայնից՝ փողային գործիքների հնչումով, այդ դինամիկ հակադրությունից ներսունդ ամեն ինչ շուռ է գալիս: Առանց չափազանցության՝ դուք ուղղակի տեղաշարժվում եք: Սվինգի կատարման այդ հանդուգն ոճը՝ անկախ հնչողության բարձրությունից, հասու չէ ոչ մի այլ մեծ նվագախմբի: Թերևս այդպես կարող էր նվագել միայն Ուիլյամ Բեյսին Կանգաս Սիթիից:

Այդ առումով ինձ ամենից շատ հմայում է «Basie In London» «համերգիկը»-ը, որ թողարկվել է «Վյորվ» խորագրով: Քաունտ Բեյսին ունի արժանավոր «կենդանի ձայնագրությունների» ամբողջ շարք, սակայն «Basie In London»-ի համապատկերում նրանք բավականաչափ խամրած կարող են թվալ: Երդվյալ ջազմենների բառապաշարով՝ «Այնպիսի ցնցող սվինգ է, որ սրբերին անգամ տեղահան կանի»: Չեմ ուզում պարտադրել, բայց ևս մեկ անգամ հորդորում եմ բարձրացրեք ձայնը: Համերգն անօրինակ է: Հատկապես հրաշալի է եռանդուն ու սրընթաց, ինչպես ցունամի, վեցերորդ կոմպոզիցիան առաջին կողմում: Ավարտվում է «Shiny Stockings»-ը և սկսվում է «How High The Moon»-ը: Գարեջրի շշով՝ բազմոցին պառկած, ես բարձրացնում եմ ձայնը և տրվելով երաժշտության ընթացքին՝ հասկանում եմ, որ դրախտ եմ ընկել:

Աշխարհի լավագույն մասնագիտությունը

Հատված ելույթից

Կոլումբիայում գտնվող մի համալսարանի տնօրինությանը հարցրեցին, թե ընդունակությունների և մասնագիտական կարողությունների վերաբերյալ ինչ թեստեր են առաջարկվում այն դիմորդներին, ովքեր ցանկանում են լրագրություն սովորել: Պատասխանը միանշանակ էր. «Լրագրողներն արտիստներ չեն»: Այս տեսակետն անշեղորեն ուղղորդվում է այն համոզմունքով, որ լրագրությունը գրական ժանր է:

Հիսուն տարի առաջ լրագրության դպրոցները մոդայիկ չէին: Այս արվեստը սովորում էին խմբագրությունների մորթությունների բաժնում, տպարաններում, փողոցների անկյուններում գտնվող կիսախարիտուլ սրճարաններում և ամեն ուրբաթ կազմակերպվող երեկույթներում: Թերթերն արտադրվում էին համքարության սկզբունքով, երբ անհրաժեշտ ուսուցումը և տեղեկատվությունը տրամադրվում էին (և տեսակետներն առաջանում) համագործակցության մթնոլորտում, որտեղ պահպանվում էր շիտակությունը: Լրագրողները խիստ համախմբված էին: Մենք նույն կյանքն էինք վարում և այնքան մոլեռանդորեն էինք կապված մեր մասնագիտությանը, որ ոչ մի այլ բանի մասին չէինք խոսում: Աշխատանքն ինքը նպաստում էր ընկերություն անելուն, ինչը շատ քիչ ժամանակ էր թողնում մասնավոր կյանքի համար: Չնայած այն ժամանակ գոյություն չունեին խմբագրական կոլեգիաներ՝ ներկայիս պաշտոնական իմաստով, սակայն երեկոյան ժամը հինգին ամբողջ անձնակազմն ինքնաբերաբար հավաքվում էր օրվա լարվածությունից առժամանակ կտրվելու և այնպիսի մի վայրում սուրճ խմելու համար, որտեղ խմբագրական գործունեություն էր իրականացվում: Դա մի տեսակ ազատ հավաքույթ

էր, որտեղ յուրաքանչյուր բաժնի թեմաների շուրջ թեժ քննարկումներ էին ընթանում և որտեղ հաջորդ առավուտվա համարում լույս տեսնող հողվածների վերջին ճշգրտումներն էին կատարվում: Այն մարդիկ, ովքեր չէին սովորում այս 24-ժամյա թեժ բանավեճերի քոչվոր դպրոցներում կամ նրանք, ում ձանձրացնում էին այդտեղ ընթացող քննարկումները, նրանք էին, ովքեր հավատում էին կամ ուզում էին հավատալ, որ իրենք լրագրողներ են, սակայն իրականում այդպիսիք չէին:

Այն ժամանակ լրագրությունը բաժանվում էր երեք հիմնական դասերի՝ նորություններ, թեմատիկ հողվածներ և խմբագրականներ: Ամենամեծ նրբությունը պահանջող և ամենահեղինակավոր բաժինը խմբագրական բաժինն էր: Ռեպորտորի աշխատանքն ամենաքիչ արժեվորվողն էր, քանի որ ենթադրվում էր, որ նա սկսնակ է, ում հանձնարարվել է սև աշխատանքը: Ինչպես ժամանակը, այնպես էլ մասնագիտությունը ցույց են տվել, որ լրագրության ներվային համակարգն աշխատում է ժամացույցի սլաքին հակառակ, այսինքն՝ 19 տարեկանում ես իրավագիտության դպրոցի ամենավատ աշակերտն էի և իմ կարիերան սկսեցի որպես խմբագրության անձնակազմի անդամ: Աստիճանաբար, ջանադրաբար աշխատելով, ես սկսեցի առաջ գնալ՝ աշխատելով տարբեր բաժիններում, մինչև որ դարձա սովորական հին լրագրող:

Այս մասնագիտությամբ աշխատելու համար լայն մշակութային հիմք էր անհրաժեշտ, որը տրամադրում էր անմիջապես աշխատանքային մթնոլորտը: Ընթերցանությունն աշխատանքի համար անհրաժեշտ հավելյալ պայման էր: Ինքնակրթվածները սովորաբար գիտելիքների ծարավ ունեցող և ընդունակ աշակերտներ են: Սա հատկապես ճիշտ է իմ դարաշրջանի մարդկանց վերաբերյալ, քանի որ մենք ցանկանում էինք ճանապարհ հարթել աշխարհի լավագույն մասնագիտության (ինչպես մենք էինք այն անվանում) առաջընթացի համար: Ալբերտո Լերաս Կամարգոն, որը երկար տարիներ աշխատել է որպես լրագրող և երկու անգամ եղել է Կոլումբիայի նախագահը, նույնիսկ միջնակարգ դպրոց չէր ավարտել:

Հետագայում լրագրության դպրոցների ստեղծումը գիտական շրջանների արձագանքն էր այն փաստին, որ այդ մասնագիտությունը կրթական հիմք չուներ: Տվյալ պահին խոսքը վերաբերում է ոչ միայն տպագիր լրատվամիջոցներին, այլ նաև լրատվամիջոցների բոլոր ոլորտներին, որոնք ստեղծվել են կամ դեռ ստեղծվելու են:

Սակայն նոր զարգացումները այս մասնագիտությունը նույնիսկ հեռացրել են 15-րդ դարում՝ իր ծննդյան օրվանից ստացած համեստ անվան իմաստից: Այն այլևս չի կոչվում լրագրություն (ժուռնալիստիկա), այլ հաղորդակցման գիտություն կամ զանգվածային հաղորդակցություն: Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ասել, արդյունքները գոհացուցիչ չեն: Կյանքի շեմին կանգնած ուսանողները, որոնք իմաստուտներն ավարտում են անիրական մեծ սպասումներով, կարծես կորցրած լինեն իրականության և իրական աշխարհում կյանքի գլխավոր խնդիրների հետ կապը և սեփական առաջընթացին ավելի մեծ կարևորություն են տալիս, քան իրենց մասնագիտությանը և բնական ունակություններին: Սա հատկապես ճշմարիտ է երկու՝ ստեղծագործական ունակությունների և փորձի առումով:

Ուսանողների մեծամասնությունն այս մասնագիտություն մուտք է գործում ակնհայտ թերի պաշարով՝ նրանք լուրջ խնդիրներ ունեն կապված քերականության և ուղղագրության հետ և չեն կարողանում միանգամից ընկալել ընթերցված նյութը: Նրանցից ոմանք հպարտանում են, թե կարող են ընթերցել նախարարի գրասեղանին գլխավայր դրված գաղտնի փաստաթուղթը, որ կարող են ձայնագրել սովորական զրույցն առանց խոսակցին տեղյակ պահելու կամ ընդունակ են հրապարակել այն խոսակցության բովանդակությունը, որն իրենք նախապես համաձայնել էին գաղտնի պահել: Ամենաշատ անհանգստություն պատճառում է այն, որ այս բարոյական խեղումները հիմնված են մեր մասնագիտության՝ գիտակցականորեն ընդունված և հպարտությամբ շեշտվող այն «ռիսկային» տեսակետի վրա, թե ցանկացած գնով որևէ բան առաջինն իմանալն ամեն ինչից վեր է և կարևոր: Այն գաղա-

փարը, որ լավագույն նորությունը միշտ չէ, որ առաջինը ստացվածն է, այլ շատ հաճախ այն, որը լավագույն կերպով է ներկայացված, նրանց համար ոչինչ չի նշանակում: Այս անձանցից ոմանք, հասու դառնալով իրենց թերություններին, կարծում են, որ խաբվել են համալսարաններում և արտահայտություններ չեն խնայում իրենց ուսուցիչներին մեղադրելու, թե վերջիններս չեն պատվաստել ներկայումս իրենցից պահանջվող արժանիքները, մասնավորապես՝ հենց կյանքի նկատմամբ հետաքրքրությունը:

Ակնհայտ է, որ սա քննադատություն է, որը կարող է ուղղվել կրթությանն ընդհանրապես, որն աղավաղվել է այնպիսի դպրոցների բազմաքանակության պատճառով, որոնք շարունակում են կիրառել ուսուցում տրամադրելու փոխարեն տեղեկատվություն տրամադրելու խեղաթյուրված գործելաոճը: Լրագրության մասնավոր դեպքում, սրա պատճառը կարծես թե առևտրի միջոցների զարգացման արագությամբ այս մասնագիտության զարգացման անընդունակությունն է, ինչպես նաև այն փաստը, որ լրագրողները մոլորվում են մեծ արագությամբ առաջ սլացող տեխնոլոգիաների կողմից ստեղծված լաբիրինթոսներում: Այլ կերպ ասած՝ ընկերությունների միջև կատաղի մրցակցություն գոյություն ունի ժամանակակից միջոցներ ձեռք բերելու խնդրում, սակայն նրանք հապաղում են, երբ գործը վերաբերում է իրենց անձնակազմը կրթելուն և այն մեխանիզմները կիրառելուն, որոնք նախկինում խթանում էին թիմային ոգին: Խմբագրությունների նորությունների բաժինները դարձել են ստերիլ լաբորատորիաներ, որտեղ մարդիկ լարված աշխատում են միայնության մեջ, վայրեր, որտեղ թվում է թե ավելի հեշտ է հաղորդակցվել կիբերտարածության, քան թե ընթերցողների հոգին հուզելու միջոցով: Ապամարդկայնացումը տարածվում է վտանգավոր արագությամբ:

Հեշտ չէ հասկանալ, թե ինչպես են տեխնոլոգիաներն, իրենց ամբողջ փառքով հանդերձ, և հաղորդակցությունը, որը տեղի է ունենում կայծակնային արագությամբ (բաներ, որոնց մասին մենք ժամանակին երազում էինք), կարողացել արա-

գացնել և սաստկացնել աշխատանքի ավարտման ժամկետների հետ կապված տագնապը: Սկսնակները բողոքում են, որ խմբագիրներն իրենց երեք ժամ են հատկացնում այնպիսի առաջադրանք կատարելու համար, որն իրականում հնարավոր չէ վեց ժամից պակաս ժամկետում ավարտել, որ նրանք խնդրում են երկու սյունակի չափով նյութ պատրաստել, իսկ հետո, վերջին պահին, իրենց տրամադրում են ընդամենը կես սյունակ, և որ աշխատանքի ավարտման ժամկետների քսոսային իրավիճակում ոչ մեկը ժամանակ կամ ցանկություն չունի իրենց բացատրություն տալու, առավել ևս սփոփանքի խոսք ասելու: «Նրանք մեզ նույնիսկ չեն կշտամբում», - ասում էր մի սկսնակ լրագրող, որը ցանկանում էր իր վերադասներից պատասխան արձագանք ստանալ: Տիրում է լռություն՝ խմբագիրը, որը ժամանակին կարեկից իմաստուն էր, այժմ հազիվ էներգիա ու ժամանակ ունի տեխնոլոգիաների կողմից պարտադրված ուժասպառ անող արագությանը դիմանալու:

Իմ կարծիքով, շտապողականությունը և ծավալի վերաբերյալ սահմանափակումներն են, որ նվազեցրել են ռեպորտաժի վարկը, որը մենք միշտ համարել ենք ամենահեղինակավոր ժանրը, սակայն նաև ավելի շատ ժամանակ, հետազոտություններ, մտածվածություն և գրելու առաջնակարգ ունակություն պահանջողը: Ռեպորտաժն, իրականում, փաստերի մանրամասն և ճշգրիտ վերականգնումն է: Այլ կերպ ասած, դա իր ամբողջականությամբ նորություն է, երբ տեղի ունեցած իրադարձությունները ներկայացվում են այնպես, որ ընթերցողը կարծի, թե ինքն անմիջապես ականատես է եղել այդ իրադարձություններին:

Մինչև հեռատիպերի և տելեքսների ներմուծումը, հեռահաղորդակցության ոլորտի ֆանատիկոսներից ինչ-որ մեկը ռադիոալիքների խառնածայնության միջից արագորեն դուրս էր բերում համաշխարհային նորությունները, իսկ բազմազիտակ խմբագիրը այն ամբողջականացնում էր մանրամասներով և նախնական տեղեկատվությամբ. դա նման էր մեկ ողնուկրի հիման վրա դինոզավրի ամբողջ կմախքը կառուցելուն: Արգելվում էր միայն նորությունների մեկնաբանումը, քանի որ

դա համարվում էր գլխավոր խմբագրի սուրբ իրավունքը, որի խմբագրական հողվածները, ենթադրվում էր, որ ինքն անձամբ է գրում, չնայած գուցե այդպես չէր: Ի հավելումն, ձեռագիրը համարյա միշտ հայտնի էր իր ուղորագծերով: Հայտնի գլխավոր խմբագիրներն ունեին իրենց անձնական լինոտիպի օպերատորները, որոնց աշխատանքը նրանց ձեռագիրը վերծանելն էր:

Անցած 50 տարիների ընթացքում իրականացված մի կարևոր բարելավումն այն է, որ նորությունները և ռեպորտաժներն այժմ ուղեկցվում են մեկնաբանություններով և կարծիքներով, իսկ նախնական տեղեկատվությունն օգտագործվում է խմբագրական հողվածները հարստացնելու համար: Սակայն կարծես թե սա լավագույն արդյունքների չի հանգեցնում, քանի որ այս մասնագիտությունը երբեք այսքան վտանգավոր չի թվացել, ինչքան այժմ: Ճիշտ կամ սխալ հայտարարություններում չակերտների չափից ավելի շատ օգտագործումը հնարավորություն է ստեղծում պատահական կամ մտածված սխալների, կանխամտածված և թունալի աղավաղումների համար, որոնք նորություններին մահացու զենքի ուժ են հաղորդում: Ամբողջապես վստահելի աղբյուրներից, հիմնականում քաջատեղյակ անձանցից, գաղտնիություն պահանջող բարձրաստիճան պաշտոնյաներից կամ ամեն ինչ իմացող, սակայն երբեք ոչ մեկի կողմից չնկատվող դիտորդներից մեջբերումները հնարավորություն են ընձեռում բոլոր տեսակի խախտումների համար անպատժելի մնալ: Խախտումներ կատարողն իր շուրջն ամրոց է կառուցում՝ մեջբերելով աղբյուրը չբացահայտելու իր իրավունքը, առանց ինքն իրեն հարց տալու, թե արդյոք ինքն իր աղբյուրին թո՞ւյլ չի տալիս հեշտությամբ շահագործել իրեն՝ այնպիսի տեղեկատվություն փոխանցելով, որը «փաթեթավորված» է աղբյուրի համար ամենաբարենպաստ ձևով: Իմ կարծիքով, վատ լրագրողը հավատացած է, որ իր բարեկեցության առումով ինքը կախում ունի իր աղբյուրից, հատկապես երբ աղբյուրը պաշտոնական է, և այս պատճառով այն համարում է սրբություն սրբոց, համաձայնում է նրա հետ, պաշտպանում է նրան և, վերջիվերջո, վտանգավոր համագործակցության փոխհա-

րաբերություններ է հաստատում նրա հետ, ինչը նույնիսկ հանգեցնում է այլ աղբյուրներին կասկածանքով վերաբերվելուն:

Հավանաբար սա կարող է բավականին անեկոդոտային թվալ, սակայն ես կարծում եմ, որ այս գործընթացում գոյություն ունի մեկ այլ խոշոր մեղադրյալ՝ ձայնագրիչը: Մինչև դրա ներմուծումը, այս մասնագիտությունը բավականին լավ գործում էր աշխատանքի իր երեք միջոցներով (որոնք իրականում և փաստորեն համակցվում էին մեկի մեջ)՝ ծոցատետր, անդրդվելի ազնվություն և մի զույգ ականջ, որ մենք, որպես լրագրողներ, դեռևս կիրառում ենք լսելու համար այն, ինչ մեզ ասում են: Ձայնագրիչի մասնագիտական և բարոյական կիրառումը դեռևս գոյություն չուներ: Սարդիկ պետք է իրենց երիտասարդ գործընկերներին սովորեցնեն, որ ժապավենը ոչ թե իրենց հիշողության փոխարինողն է, այլ ավելի շուտ այս մասնագիտության նախկին տարիների ընթացքում բավականին վստահելի ծառայություններ մատուցած սովորական ծոցատետրի կատարելագործված տարբերակը: Ձայնագրիչը լսում է, բայց չի ընկալում, և, էլեկտրոնային թութակի նման կրկնում է, բայց չի մտածում: Նրա վրա կարելի է հույս դնել, սակայն այն հոգի չունի և, վերջնական առումով, նրա բառացի փոխանցումն այնքան վստահելի չէ, ինչքան այն անձինը, որն ուշադրություն է դարձնում խոսողի կենդանի բառերին, կիրառում է իր մտավոր կարողությունները դրանք գնահատելու համար՝ իր բարոյական չափանիշների վրա հիմնվելով: Չնայած ձայնագրիչը, ռադիոյի նման, հսկայական առավելություն է տրամադրում բառերի անմիջապես և ճշգրիտ փոխանցումն ապահովելու առումով, սակայն այն կիրառելու դեպքում հարցազրույց անցկացնողներից շատերը չեն լսում ներկայացվող պատասխանները, քանի որ մտածում են հաջորդ հարցի մասին:

Ձայնագրիչների պատճառով հարցազրույցներին չափազանց մեծ և թյուր նշանակություն է տրվում: Ռադիոն և հեռուստատեսությունը, ելնելով իրենց բնույթից, դրանք վերածել են գերագույն ժանրի: Տպագիր լրատվամիջոցները կարծես թե նույնպես կիսում են այն թյուր կարծիքը, թե ճշմարտու-

թյունը ոչ այնքան իրադարձության ականատես լրագրողի բառերում է, որքան հարցազրույց տվողի ներկայացրածի մեջ: Թերթերի շատ աշխատակիցների համար սղագրելը լուրջ փորձություն է: Նրանք շփոթում են բառերը, վրիպում իմաստաբանության, սայթաքում՝ ուղղագրության առումով և խճճվում շարահյուսության մեջ: Այս խնդրի լուծումը հավանաբար ծոցատետրերին վերադառնալն է, որպեսզի լրագրողները կիրառեն իրենց մտավոր ունակությունները՝ լսելու ընթացքում խմբագրելու համար և ձայնագրիչին թողնեն, որ կատարի արժեզուրկ վկայի իր դերը: Ամեն դեպքում, մխիթարական է, որ բազմաթիվ բարոյական և մի շարք այլ բացթողումներ, որոնք գցում են ժամանակակից լրագրության արժանապատվությունը և խայտառակում այն, միշտ չէ, որ բխում են բարոյականության պակասից, այլ նաև՝ մասնագիտական ունակությունների պակասության հետևանք են:

Ձանգվածային հաղորդակացության ուսումնական ծրագրերի թերությունը, հավանաբար, այն է, որ չնայած դրանք մասնագիտության համար կարևոր շատ բաներ են սովորեցնում, սակայն շատ քիչ բան են սովորեցնում անմիջապես մասնագիտության մասին: Անկասկած, հումանիտար ծրագրերը պետք է պահպանվեն, չնայած դրանք պետք է պակաս անորոշ և կարծր լինեն, որպեսզի ուսանողներին տրամադրեն այն մշակութային նախադրյալները, որոնք նրանք չեն ստանում միջնակարգ դպրոցում: Այսինքն՝ կրթության ցանկացած տեսակ պետք է իր ուշադրությունը բևեռի երեք հիմնական ոլորտներին՝ ընդունակություններին և հակումներին նախապատվություն տալուն, հստակորեն սահմանելուն, որ հետագոտությունը մասնագիտության առանձնահատկությունը չէ, այլ ավելի շուտ բոլոր լրագրողները պետք է, ըստ սահմանման, հակում ունենան դեպի հետազոտությունները, և այն գիտակցության կառուցմանը, որ բարոյական չափանիշները չեն կարող պատահականության արդյունք լինել, դրանք մեղվի բզզոցի պես պետք է յուրաքանչյուր լրագրողի մշտական ուղեկիցը լինեն:

Գերագույն նպատակը պետք է լինի կրթության հիմնական մակարդակին վերադառնալը՝ փոքր խմբերով կազմակերպ-

ված սեմինարների միջոցով, որոնք տրամադրում են պատմական փորձի քննադատական գնահատականը հասարակական ծառայության բուն միջավայրում: Այլ կերպ ասած, երբ խոսքը ուսուցման մասին է, ապա պետք է վերակենդանացվի երեկոյան ժամը 5-ի հավաքույթների ոգին:

Ես պատկանում եմ Կարթագենա դե Ինդիասում գործող անկախ լրագրողների խմբին, որը ձգտում է դա անել ամբողջ Լատինական Ամերիկայում փորձնական, շրջիկ սեմինարների միջոցով և բավականին վերամբարձ հնչողություն ունեցող անվանում ունի՝ Լատինական Ամերիկայում լրագրության նոր մոտեցման հիմնադրամ (Fundacion para un Nuevo Periodismo Iberoamericano): Սա նախնական ծրագիր է այն լրագրողների համար, ովքեր դեռ նոր են սկսում իրենց կարիերան: Նրանք աշխատում են մի առանձին ոլորտում (ռեպորտաժներ, խմբագրում, ռադիո և հեռուստատեսային հարցազրույցներ, գործունեության այլ ոլորտներ)՝ մասնագիտության վետերանի ղեկավարության ներքո:

Հիմնադրամի հայտարարությանն արձագանքելով՝ թեկնածուներին առաջարկում են այն լրատվական կազմակերպությունները, որտեղ նրանք աշխատում են, և այդ կազմակերպություններն էլ ծածկում են ճանապարհային, բնակարանային և գրանցման ծախսերը: Մասնակիցները պետք է ունենան 30-ից ցածր տարիք, երեք տարուց ոչ պակաս աշխատանքային փորձ և ցուցադրեն մասնագիտացման ոլորտում իրենց ընդունակությունները և ունակությունների մակարդակը՝ ըստ սեփական ընտրության ներկայացնելով իրենց ամենալավ և ամենավատ աշխատանքները:

Յուրաքանչյուր սեմինարի տևողությունը կախված է հյուրընկալվող դասախոսների ժամանակի հնարավորությունից, որոնք մեծ մասամբ մեկ շաբաթից ավել ժամանակ չեն կարողանում տրամադրել: Սեմինարների ընթացքում դասախոսը չպետք է փորձի մասնակիցներին տեսական դոգմաներ և ուսումնական գիտելիքներ ներկայացնել, այլ՝ կլոր սեղանների շուրջ հզորացնել նրանց ունակությունները, օգտագործելով գործնական վարժություններ՝ նպատակ ունենալով նրանց

հետ կիսել իր փորձը: Նպատակը ոչ թե մարդկանց ուսուցանելն է, թե ինչպիսին պետք է լինի լրագրողը, այլ ավելի շուտ՝ գործնական վարժությունների միջոցով նրանց ունակությունները հղկելը: Չեն լինում վերջնական քննություններ կամ գնահատականներ, չեն տրվում որևէ տեսակի դիպլոմներ կամ սերտիֆիկատներ: Գնահատման գործընթացն ինքնին տեղի կունենա նրանց ունակությունների գործնական կիրառման ժամանակ:

Առայժմ հեշտ չէ այս գործընթացին գնահատական տալ կրթական տեսանկյունից: Սակայն, այսուհանդերձ, մեզ գոտեպնդում է սեմինարների մասնակիցների աճող խանդավառությունը, երևույթ, որն արդեն լրատվամիջոցներում այդ անձանց այլախոհության և ստեղծարար ըմբոստացման բերրի հող է նախապատրաստում, մի մոտեցում, որը բավականին հաճախ աջակցություն է գտնում նրանց տնօրենների խորհուրդների կողմից: Միայն այն փաստը, որ տարբեր երկրներից 20 լրագրողներ հանդիպել են, որպեսզի հինգ օր քննարկեն իրենց մասնագիտությունը, արդեն նրանց և լրագրության համար առաջընթաց է նշանակում: Ի վերջո, մենք լրագրության ուսուցման նոր ձև չենք առաջարկում, այլ ձգտում ենք վերակենդանացնել հին ձևերը:

Լավ կլիներ, որ լրատվամիջոցներն աջակցեին փրկության այս առաքելությանը կամ իրենց նորությունների բաժիններում, կամ էլ հատուկ այդ նպատակով ստեղծված սցենարների ստեղծմամբ, ինչպես դա արվում է թռիչքային տրենաժորների դեպքում, որոնք կարող են վերստեղծել թռիչքի ժամանակ հանդիպող բոլոր պատահարները, որպեսզի ուսանողները սովորեն խուսափել աղետներից մինչև նման պատահարներին իրական կյանքում հանդիպելը: Լրագրությունն անզուսպ կիրք է, որը կարող է բորբոքվել և մեղմվել միայն իրականության հետ հստակ հակամարտությամբ: Իր արյան մեջ սա չունեցող որևէ մեկը չի կարող ընկալել դրա ձգողական ուժը, որը լիցքավորվում է կյանքի անկանխատեսելիությամբ: Այս փորձը չունեցող ոչ մեկը չի կարող ընկալել նորություններից բորբոքվող արտասովոր հուզմունքը, թափված ջանքերի

առաջին պտուղները վայելելու բացարձակ խանդավառությունը և անհաջողության պատճառով առաջացող բարոյական անայացումը: Նա, ով սրա համար չի ծնվել և պատրաստ չէ ապրելու սրա և միայն սրա համար, չի կարող կառչել այս մասնագիտությանը, որն այդքան անըմբռնելի և կլանող է. երբ աշխատանքն ավարտվում է նորությունների յուրաքանչյուր հրապարակումից հետո, երբ թվացյալ ավարտվածության զգացում կա՝ անմիջապես հաջորդ առավոտյան ամեն ինչ կրկին և ավելի մեծ լարվածությամբ սկսելու համար՝ առանց գեթ մի վայրկյան հանգստանալու:

Թարգմանությունը՝ Մանվել Բադալյանի

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Մտքեր նաեւ նախընթացի մասին

Թող յուրաքանչյուր ամերիկացի ուրքի կանգնի իր իրավունքների պաշտպանության համար՝ թեկուզ նստելով (քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանների նստացույցերի մասին):

**ՋՈՆ ՔԵՆԵԴԻ
(1917-1963),
ԱՄՆ նախագահ**

Ես չեմ կիսում ձեր համոզմունքները, բայց պատրաստ եմ կյանքս տալ, որպեսզի դուք կարողանաք դրանք արտահայտել:

**ՎՈԼՏԵՐ
(1694-1778),
Ֆրանսիացի գրող,
փիլիսոփա-լուսավորիչ**

Ազատ երկրում շատ հաճախ նշանակություն չունի՝ լավ թե վատ են մտածում մարդիկ, կարևոր է, որ նրանք ընդհանրապես մտածեն, քանի որ այդ դեպքում է ի հայտ գալիս ազատությունը, որն էլ ապահովում է պաշտպանությունը՝ այդ դատողությունների անցանկալի հետևանքներից:

**ՇԱՈՒ ՍՈՆՏԵՍԹՅՈՒ
(1689-1755),
Ֆրանսիացի փիլիսոփա**

Այն մարդկանց խոսքի ազատությունը երաշխավորելու միակ միջոցը, ում հետ դուք համաձայն եք, նրանց իրավունքների պաշտպանությունն է եմքադրում, ում հետ դուք համաձայն չեք:

**ԷԼԻՆՈՐ ՅՈԼՄՍ ՆՈՐՏՈՆ
(1938),
ամերիկացի իրավաբան,
քաղաքացիական
իրավունքների պաշտպան**

Ազատությունը «Երկու անգամ երկուսը հավասար է չորսի» ասելու հնարավորությունն է:

**ՋՈՐՋ ՕՐՈՒԵԼ
(1903-1950),
ամերիկացի գրող**

Վտանգավոր է միայն արգելված խոսքը:

**ԼՅՈՒԴՎԻԳ ԲԵՐՆԵ
(1786-1837),
գերմանացի
հրապարակախոս**

Լռության մատնված բոլոր ճշմարտությունները դառնում են թունավոր:

**ՖՐԻԴՐԻԽ ՆԻՑՇԵ
(1844-1900),
գերմանացի փիլիսոփա**

Դնչկալ հագցված շունը...
հետուլքով է հաչում:

ՀԱՅՆՐԻՒՆ ՀԱՅՆԵ
(1797-1856),
գերմանացի բանաստեղծ

Եթե դուք չասեք այն, ինչ
մտածում եք, թերևս, հար-
կադրված լինեք ասել այն,
ինչ չեք մտածում:

ԹԵՌՊՈՐ ՊԱՐԿԵՐ
(1810-1860), *ամերիկացի*
աստվածաբան և
հասարակական գործիչ

Անվերջ հալածանքները
խլել են հաղորդակցվելու՝ սե-
փական մտքերը արտահայ-
տելու և այլոց ունկնդրելու
ծեր հնարավորությունը: Եվ
ծայնի հետ մենք կկորցնեինք
նաև մեր հիշողությունը, եթե
մոռանալն էլ լիներ մեր իշխա-
նության ներքո՝ ինչպես լռելը:

SUSIE SNUFU
(55-117. ք.Ծ.ա.),
հռոմեացի պատմիչ

Նրանք, ովքեր կրում են
բերնակապ, թող հիշեն, որ
դա լրացվում է սանձով ու
մտրակով:

USANISULU4 ԵԺԻ ԼԵՑ
լեհ գրող եւ երգիծաբան
(1909 - 1966)

Ազատ երկրներում ամեն
ինչ հայտնի է դառնում ու
տեղնուտեղը մոռացվում է,
բռնատիրության ճնշման
տակ ամեն ինչ թաքցվում է և
ամեն ինչի մասին ստիպված
ես լինում կռահել: Այդ պատ-
ճառով նկատվում և հիշվում
են չնչին մանրամասներն
իսկ, գաղտնի հետաքրքրա-
սիրությունը աշխուժացնում է
գրույցը՝ հաղորդելով հա-
տուկ սրություն: Չկան առա-
վել դժբախտ բանաստեղծ-
ներ, քան նրանք, ուն վիճակ-
ված է գրել հրապարակայ-
նության պայմաններում,
քանզի երբ ամեն ոք կարող է
ասել՝ ինչ մտածում է, բանաս-
տեղծին մնում է միայն լռելը:

ԱՍՏՈՆՑ ԴԵ ԿՅՈՒՄՏԻՆ
(1790-1857),
ֆրանսիացի
հրապարակախոս

Դարեհ արքան ստեղծեց
«արքայի աչքերն ու ականջ-
ները», բայց ի հավելումն
ստեղծեց և «արքայի ձեռքե-
րը», որոնք փակում էին այդ
աչքերն ու ականջները:

ՎԵՍՆԱԿ ԲՐՈՒԶԻՆՍՍԿԻ
(1920), *լեհ գրող*

Եթե այդ գրքերում ասվում է այն, ինչ Ղուրանում, նրանք ավելորդ են, իսկ եթե այլ բան է ասվում ուրեմն վնասակար են:

Այդպես է ասել խալիֆ Օմարը (?-644)՝ հրամայելով այրել Ալեքսանդրիայի գրադարանը

Ազատ մամուլը լինում է լավ կամ վատ՝ դա ճիշտ է: Բայց ավելի ճիշտ է, որ անազատ մամուլը միայն վատն է լինում:

**ԱԼԲԵՐ ՔԱՄՅՈՒ
(1913-1960),
ֆրանսիացի գրող**

Գրաքննությունը նման է կույր աղիքի՝ պասիվ վիճակում անօգուտ է, ակտիվ վիճակում վտանգավոր:

**ՍՈՐՐԻՍ ԷՂԵԼՍԱՆ
(1911-1975),
բրիտանացի քաղաքագետ**

Ես իմ հողվածներում իրավունք չունեմ անդրադառնալու միայն իշխանությանը, կրոնին, քաղաքականությանը, բարոյականությանը, պաշտոնատար անձանց, հուսալի կորպորացիաներին, օպերային թատրոնին, ինչպես և մյուս թատրոններին, ինչպես նաև այն անձանց, որ

ինչ-որ բանի հետ կապ ունեն, մնացած ամեն ինչի մասին ես լիակատար ազատ կարող եմ գրել՝ երկու-երեք գրաքննիչի վերահսկողության տակ:

**ՊԻԵՐ ԲՈՍԱՐՇԵ
(1732-1799),
ֆրանսիացի դրամատուրգ**

Նրանք, ովքեր կառավարությունից պահանջում են կանոնակարգել բանականության և ոգու գործողությունները, նման են նրանց, ովքեր ինքնասպան են լինում՝ սպանվելու վախից:

**ՀԱՐՐԻ ՏՐՈՒՄԵՆ
(1884-1972),
ԱՄՆ նախագահ**

Գրաքննությունը կրտսերն է երկու նողկալի քույրերից. ավագի անունը հնկվիզիցիա է:

**ՅՈՂԱՆ ՆԵՍՏՐՈՅ
(1801-1862),
ավստրիացի երգիծաբան**

Գրաքննությունը, ինչպես բարեգործությունը, պետք է սկսվի ընտանիքում, բայց, ի տարբերություն բարեգործության, ընտանիքում էլ պիտի ավարտվի:

**ԿԼԵՐ ԼՅՈՒՄ (1903-1987),
ամերիկացի քաղաքագետ և
գրականագետ**

Գրաքննիչ. նարդ, որն օժտված է եզակի ձիրքով ջնջելու և արգելելու այն, ինչ մենք ուզում էինք տեսնել, լսել կամ կարդալ:

Է. ՄԱԿԿԵՆՉԻ
«14000 ասույթներ» գրքից

Բոլոր կանոններն այն մասին, թե ինչ է պետք կարդալ և ինչ չպետք է կարդալ, ուղղակի անհեթեթ են: Ժամանակակից մշակույթը ավելի քան իր կեսով հիմնվում է այն ամենի վրա, ինչ պետք չէ կարդալ:

ՕՍԿԱՐ ՌԻՍԼԴ
(1854-1900),
անգլիացի գրող

Ցանկացած գրքում կարելի է գտնել անվայել բաներ, բացի՝ հեռախոսագրքից:

ՋՈՐՋ ԲԵՆՆԱՐԴ ՇՈՈՒ
(1856-1950),
անգլիացի դրամատուրգ

Ձեր ականջները չափազանց պարկեշտ են, իսկ ձեր բարքերը չափազանց այլատերված:

ՎՈՒՏԵՐ

Գրաքննությունը այլասերում է ավելին, քան պոռնկագրությունը:

ԹՈՆԻ ՄՄԻԹ (1938),
բրիտանացի մարդու
իրավունքների պաշտպան

Արգելքի է արժանի այն երգիծանքը, որ գրաքննիչը ընդունակ է հասկանալու:

ԿԱՌԼ ԿՐԱՈՒՄ
(1847-1936),
ավստրիացի գրող

Գրաքննությունը՝ գովազդ է պետության հաշվին:

ՖԵՂԵՐԻԿՈ ՖԵԼԻՆԻ
(1920-1993),
իտալացի կինոռեժիսոր

Ծնարտությունը կարելի է ասել միայն այն հասարակության մեջ, որը նույն այդ ճշմարտությունը թաքցնում է:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԵՆԻՍ
(1953), Լասեագիր,
մշակութաբան

Խոսքի նկատմամբ կորած հավատը ինձ վերադարձրեց գրաքննությունը:

ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵԾԻ ԼԵՅ

Վատ ժամանակներում մտածողները դառնում են այլախոհներ:

ՎԵՐՆԵՐ ՄԻՉ (1936),
գերմանացի գրականագետ

Մտածիր և թույլ տուր մտածել մյուսներին:

**ՋՈՆ ՈՒԵՍԼԻ (1703-1791),
անգլիացի աստվածաբան
և եկեղեցական
բարենորոգիչ**

**ՌԱԼՖ ԷՄԵՐՍՈՆ, ամերիկացի
փիլիսոփա, բանաստեղծ,
էսսեիստ
(1803-1882)**

Ազատությունը ոչինչ չար-
ժե, եթե սխալվելու ազատու-
թյունը չի ներառում:

**ՄԱՅԱԹՄԱ ԳԱՆԴԻ
(1869-1948),
հնդիկ քաղաքագետ**

Գալիլեյին դատող ինկվի-
զիտորը երևի արգահատան-
քով էր վերաբերվում Սոկրա-
տի դատավորների բթամտու-
թյանը:

**ԿԼՈՂ ԱՂԻՒԱՆ
ՅԵԼՎԵՑԻՈՒՍ (1715-1771),
ֆրանսիացի
փիլիսոփա-լուսավորիչ**

Ինձ խարույկ կհանեն,
բայց դա միայն մի դրվագ է:
Մենք կշարունակենք մեր բա-
նավեճը հավերժության մեջ:

**ՄԻԳԵԼ ՍԵՐՎԵՏ
(1511-1553), իսպանացի
գիտնական, ում կալվինիստնե-
րը մահապատժի են դատա-
պարտել հերետիկոսության
մեղադրանքով**

Այրված յուրաքանչյուր գիրք
լուսավորում է աշխարհը:

Տեղեկատվությունը ժո-
ղովրդավարության հիմնա-
կան տարադրամն է:

**ՌԱԼՖ ՆԵՅՂԵՐ
(1934), ամերիկացի
իրավաբան,
սպառողների իրավունքների
պաշտպան**

Եթե տեղեկությունը մեզ
դուր չի գալիս՝ ուրեմն քա-
րոզչություն է: Եթե տեղեկու-
թյունը մեզ դուր է գալիս՝ ու-
րեմն տեղեկություն է:

**ՄԱՐՎԻՆ ԿԱԼԲ,
ամերիկացի լրագրող**

Յուրաքանչյուրը ցանկա-
նում է ստանալ ազնիվ, անա-
չառ, ճշմարտացի և իր հա-
յացքներին լիովին համապա-
տասխան տեղեկատվություն:

**ԳԻԼԲԵՐՏ ՉԵՍՏԵՐՏՈՆ
(1874-1936), անգլիացի գրող**

Եթե դու ամեն ինչ հասկա-
նում ես, ուրեմն քեզ ամեն ինչ
չեն ասում:

NN

Տեղեկատվությունը, որ մենք ունենք, այն չէ, որն ուզում ենք ստանալ: Տեղեկատվությունը, որ դուք ուզում եք ստանալ, այն չէ, որ իրականում ձեզ պետք է: Տեղեկատվությունը, որ ձեզ իրականում պետք է, ձեզ անհասանելի է: Տեղեկատվությունը, որ սկզբունքորեն ձեզ հասանելի է, շատ ավելին արժի, քան դուք կարող եք վճարել:

NN

Ինչքան քիչ գիտենք, այնքան շատ ենք կասկածում:

ՉԵՆՐԻ ՈՒԻԼԵՐ ՇՈՈՒ
(1818-1885),
ամերիկացի երգիծաբան

Ձանգվածային լրատվամիջոցները պակաս վտանգավոր չեն զանգվածային ոչնչացման միջոցներից:

ՊՅՈՏՐ ԿԱՊԻՑԱ
(1894-1984), *ֆիզիկոս*

Ժուռնալիստիկան այն է, երբ հաղորդում են, որ «Լորդ Ջոնը վախճանվել է» այն մարդկանց, ովքեր չգիտեին, որ Լորդ Ջոնն ապրել է:

ԳԻԼԲԵՐՏ ՉԵՍԵՐՏՈՆ

Ժուռնալիստիկան ժամանակակից հասարակությունների կրոնն է, և դա առաջընթաց է: Հովիվները պարտավոր չեն հավատալ, հոտը՝ նույնպես:

ԱՆԱՏՈԼ ՖՐԱՆՍ
(1844-1924),
ֆրանսիացի գրող

Ո՞րն է ժուռնալիստիկայի և գրականության տարբերությունը: Ժուռնալիստիկան չարժի կարդալ, իսկ գրականությունը չեն կարդում:

ՕՍԿԱՐ ՌԻՍԼԵԴ

Արձակը՝ լավագույնս դասավորված բառերի շարքն է, պոեզիան՝ լավագույն բառերը՝ լավագույն դասավորությամբ, իսկ ժուռնալիստիկան՝ վաղուց հայտնի ցանկացած բառերի շարքը՝ ցանկացած վաղուց հայտնի դասավորությամբ:

«ԹԱՅՄՍ»

Ժուռնալիստիկայի առաքելությունն է հանգստացնել անհանգստացածներին և անհանգստացնել հանգստացածներին:

ՋԵՐՈՍ ԼՈՈՒԻՆՍ,
ամերիկացի գրող

Ամերիկայում ժուռնալիստիկան դիտարկվում է իբրև պատմության շարունակություն, Անգլիայում՝ իբրև գրույցի շարունակություն:

ԷՆՏՈՆԻ ՍԱՄՊՍՈՆ
(1926), *անգլիացի գրող*

ժուռնալիստիկան, ինչպես և պատմությունը, ճշգրիտ գիտություն չէ:

ՋՈՆ ՉԱՆՏԵՐ (1901),
ամերիկացի լրագրող

ժուռնալիստիկան մնացյալին այն ամենը բացատրելու արվեստն է, ինչ ինքդ չես հասկանում:

ԱԼՖՐԵԴ ՆՈՐՏՎԼԻՖ
(1865-1922),
բրիտանացի հրատարակիչ

ժուռնալիստիկան թշնամիներին դրամի վերածելու արվեստն է:

ԿՐԵՅԳ ԲՐԱՈՒՆ (1947), *անգլիացի լրագրող*

Մամուլը մի հայտնագործություն է, որը հնարավորություն է տալիս լռության մատնել որոշակի դեպքեր՝ բոլորովին այլ դեպքերի մասին խոսակցության օգնությամբ:

ՈՌԻԴՈՒՆ ՈՒԼՖՍ
(1920-2004),
գերմանացի գրող

Մամուլն օգտակար է արդեն իսկ այն պատճառով, որ սովորեցնում է մամուլին չվատահել:

ՍԵՍՅՈՒԷԼ ԲԱԹԼԵՐ
(1835-1902),
անգլիացի գրող

Մեր օրերում վարկի վերականգնումը գերազանցապես թանաքի օգնությամբ է կատարվում:

ՋՈՐՋ ԴԵՆԻՍՈՆ ՊՐԵՆՏԻՍ
(1802-1870),
ամերիկացի լրագրող

Մեկնաբանությունները ազատ կարող են լինել, բայց փաստերը սրբազան են:

ՍԿՈՏ ՉԱՐԼՋ ՊՐԵՍՏՈՒԶ
«Մանչեստր Գարդիանի»
հրատարակիչ

Մեկ ունցիա հույզերն արժեն մի քանի տոննա փաստ:

ՋՈՆ ՋՈՒՆՈՐ (1919 - 1998),
բրիտանացի լրագրող

Մամուլի ազատությունը նշանակում է, որ մամուլից հնարավոր չէ ազատվել:

ԳՐԵՅՍ ԲԵԼԼԻ (1928-1982),
ամերիկացի կինոդերասանուհի, Մոնակոյի իշխանուհի

Մամուլի ազատությունը երաշխավորում է այն անձը, ուն ձեռքում է կնիքը:

**Ա. ԼԻՔԼԻՆԳ (1904-1963),
ամերիկացի գրող**

Խնդրի էությունը «իրատարակիչների տպագրության ազատության» մեջ չէ, այլ՝ «տեղյակ լինելու քաղաքացիների իրավունքի»:

**ԱՐԹՈՒՐ ՍՈՒԼՑԲԵՐԳԵՐ
(1891-1968),
«Նյու Յորք Թայմսի»
իրատարակիչ**

Պառլամենտի այն հատվածը, որտեղ նստած են լրագրողները, դարձել է մեր պետության չորրորդ խավը:

**ԹՈՍԱՍ ՄԱԿՈԼԵՅ
(1800-1859),
անգլիացի պատմաբան**

Սեզ իշխում են կառավարությունը և առավոտյան թերթերը:

**ՌԻՆԴԼ ՖԻԼԻՊՍ
(1811-1884), ամերիկացի
քաղաքագետ-արվիցիոնիստ**

Ամերիկայում նախագահը կառավարում է չորս տարի, իսկ լրագրողները՝ անժամկետ:

ՕՍԿԱՐ ՌԻՅՅԼԴ

Եթե հարկադրված լինեի ընտրել՝ ունենալ կառավարություն առանց թերթերի կամ թերթեր առանց կառավարության՝ ես առանց մտածելու կընտրեի երկրորդը:

**ԹՈՍԱՍ ՋԵՖԵՐՍՈՆ (1743-
1826), ԱՄՆ նախագահ**

Եթե ԱՄՆ-ի նախագահը վերահսկեր մամուլը, նրա աշխատանքը շատ ավելի հեշտ կլիներ:

**Բադդադում ԱՄՆ-ի
դեսպան Էյպրիլ
Գլասպին՝
Սադամ Հուսեյնին**

Եթե ձեզ գրավում են ռիսկային ներդրումները, ներդրումներ արեք այն պետությունում, որը վերահսկում է զանգվածային լրատվամիջոցները:

**ՌԱԼՖ ՊԻՏԵՐՍ (1952), ամե-
րիկացի գնդապետ,
ռազմական տեսաբան**

Կոտրիր ջերմաչափը և դու դողերոցք չես ունենա:

**ԼԵՆ ՎԱԼԵՆՍԱ (1943),
Լեհաստանի նախագահ,
«Համերաշխություն» շարժ-
ման ղեկավար**

Քաղաքական գործիչը, որը բողոքում է մամուլից, հիշեցնում է այն նավապետին, որը բողոքում է ալիքներից:

**ԷՆՈ ՊԱՌԻԵԼ,
բրիտանացի քաղաքագետ**

Նախարարը չպետք է բողոքի թերթերից և ոչ էլ թերթեր կարդա: Նա պետք է գրի այդ թերթերը:

**ՇԱՌԼ ԴԸ ԳՈԼ
(1890-1970),
Ֆրանսիայի նախագահ**

Ծեր Ռոկֆելլերի համար հատուկ թերթ էին հրատարակում՝ մտացածին նորություններով: Որոշ երկրներ ի վիճակի են նման թերթեր հրատարակել ոչ միայն ծեր միլիարդատերերի համար, այլև ամբողջ բնակչության:

ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵԺԻ ԼԵՅ

Մեկ դուլար ներդրումը մամուլում շատ ավելի շահավետ է, քան տասը դուլար ներդրումը զենքի վաճառքում՝ զենքը հազիվ թե երբևէ խոսի, իսկ մամուլը առավոտից երեկո բերանը չի փակում:

**ՌԻՉԱՐԴ ՆԻՔՍՈՆ
(1913-1994),
ԱՄՆ նախագահ**

Ինձ ընտրել է ժողովուրդը, ոչ թե մամուլը:

**ՈՒԻԼԵՅԱՍ ՀՈՎԱՐԴ ՏԱՖՏ
(1857-1930), ԱՄՆ նախագահ**

Երբեք չկորցնել համբերությունը մամուլի և հասարակության հետ հարաբերություններում՝ քաղաքական կյանքի գլխավոր օրենքն է:

**ՔՐԻՍՏՍԱԲԵԼ ՊԱՆԿՅԵՐՍՏ
(1880-1958),
անգլիացի հասարակական
գործիչ**

Մամուլը տեղեկություններ կստանա կամ ձեզնից, կամ ձեր ռիսերիմ թշնամիներից: Դուք ոչինչ չեք շահում պատենշվելով մամուլից:

**ՋՈՆ ՍԻՐՁ,
ամերիկացի քաղաքագետ**

Բարեբախտաբար, պարոնայք լրագրողներ, ես կարդում եմ ձեր թերթերը, որ իմանամ՝ ինչ եմ մտածում:

ՇԱՌԼ ԴԸ ԳՈԼ

Երբեք պետք չէ լավ խոսել սեփական անձի մասին: Պետք է դա տպագրել:

**ԺՅՈՒԼ ՎԱԼԵ
(1832-1885),
Ֆրանսիացի գրող**

Անգլիայում ասում են՝ ինչու ինքդ հաչես, երբ կա շունը:
ՕՍՏԻՆ ՉԵՄԲԵՆՈՒԵՆ,
բրիտանացի քաղաքագետ

Յուրաքանչյուր քաղաքական գործիչ ճանաչում է նվազագույնը մեկ լրագրողի, ում գաղտնիքներ չպահպանելու ընդունակությունից կարող է լիովին օգտվել:

ՈՌԲԵՐՏ ԼԵՄԲԿԵ
(1913-1989), գերմանացի հեռուստալրագրող

Առանձնապես մի գայրացիոր, եթե ինչ-որ մեկը իմ մասին վատ է արտահայտվում. բավական է արդեն այն, որ ոչ ոք չի կարող մեզ վնասել:

ՕԳՈՍՏՈՍ կայսրը
(Ք.Ծ.ա. 63-Ք.Ծ.ա.14)
իր հոգեզավակ
Տիրերիոսին

Հարձակվել լրագրողների վրա նույնքան անիմաստ է, որքան մարտնչել կանանց հետ: Եթե պարտվես, հիմար տեսք ես ունենալու, եթե հաղթես՝ կրկնակի հիմար:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԼԵԲԵԴ
(1950-2002),
գեներալ, քաղաքագետ

Միայն չնչին մարդիկ են վախենում չնչին հողվածներից:

ՊԻԵՌ ԲՈՍԱՐՇԵ
(1732-1799),
ֆրանսիացի դրամատուրգ

Ես երեք թերթից ավելի եմ վախենում, քան հարյուր հազար սվիմից:

ՆԱՊՈԼԵՈՆ ԲՈՆԱՊԱՐՏ
(1769-1821),
Ֆրանսիայի կայսր

Նստում եմ սվիմների վրա՝ դրանք ծածկելով թերթերով:

ՎԱՍԻԼԻ ԿԼՅՈՒՉԵՎՍԿԻ
(1841-1911), ռուս պատմաբան

Դուք ինձ տեսնում եք որպես Ֆրանսիայի տեր, բայց ես չեի համարձակվի երեք ամիս Ֆրանսիան ղեկավարել՝ մամուլի ազատության պայմաններում:

ՆԱՊՈԼԵՈՆ ԲՈՆԱՊԱՐՏ

«Մի արթնացրու քնած շանը»: Ճիշտ է: Եթե մեծ գրավ ես դրել, լրագրողներին հանգիստ թող:

ՄԱՐԿ ՏՎԵՆ
(1835-1910),
ամերիկացի գրող

Եթե ջերմությանը չես դիմանում, խոհանոցում անելիք չունես:

ԱՄՆ նախագահ Չարլի Տրումենի (1884-1972) սիրած ասույթը

Այնտեղ, ուր թերթերը չեն կարող տպագրել ամեն մի անհեթեթություն, իշխանության ղեկին կանգնած մարդիկ ազատ են ամեն մի անհեթեթություն գործելու:

ԼՈՒԻ ՏԵՐՆՈՒԱՐ, ֆրանսիացի քաղաքագետ, տեղեկատվության նախարար

Մեքենայությունների ձիրքը շատ ավելի օգտակար է համոզելու ձիրքից՝ մեքենայություններին տրվում է յուրաքանչյուրը, իսկ որևէ մեկին համոզելը դժվար է:

ԺԱՆ ՖՐԱՆՍՈՒԱ ԴԵ ՌԵՑ (1613-1679), ֆրանսիացի կարդինալ և քաղաքագետ

Աշխատեք, որ ձեր հակառակորդների մասին տարածվեն նրանց բարքերին համապատասխան ամոթալի ասեկոսներ՝ կամ հանցագործությունների, կամ զեխության,

կամ մեքենայությունների մասին:

ՑԻՑԵՐՈՆ (Ք.Ծ.ա.1-ին դար)

Կա զրպարտությունից ավելի սարսափելի զենք՝ ճշմարտությունը:

ՇԱՈՒ ՄՈՐԻՍ ԹԱԼԵՅՐԱՆ (1754-1838),

ֆրանսիացի դիվանագետ

Միայն ճշմարտությունն է վիրավորական:

ՆԱՊՈԼԵՈՆ ԲՈՆԱՊԱՐՏ

Եթե լրագրողի գրածը որակում են «անտակտ», կարելի է համոզված լինել, որ դա ճշմարտացի է:

ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ ԴԵԳՈՏ, լրագրող

Հաստակաշիներին նյարդայնացնում է ամենանուրբ ակնարկն իսկ:

ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵԺԻ ԼԵՑ

Եթե ավանակը քեզ քացի է տվել, նույն կերպ մի պատասխանիր նրան:

ՊԼՈՒՏԱՐՔՈՍ (46-127),

հույն պատմիչ

Երբեք մի պաշտպանվիր
ու մի արդարացիր՝ նախքան
քեզ մեղադրելը:

ԿԱՌԼՈՍ 1-ին
(1600-1649),
Անգլիայի թագավոր

Դա արքաների ճակատա-
գիրն է՝ ճիշտն անել ու սխալ
գնահատվել:

ԱՆՏԻՅԵՆԵՍ
(Ք.Ծ.ա.455-360)
հույն փիլիսոփա

Եթե ուզում եք նկատված
լինել, հարձակվեք ինչ-որ մե-
կի վրա:

ՋԵՐԻԻ ԴԵԼԼԱ ՖԵՄԻՆԱ
(1936), *ամերիկացի մենեջեր՝
գովազդի բնագավառում*

Քաղաքական գործչի ան-
վայել ճառերը ավելի վնա-
սում են իրեն, քան նրան, ում
դեմ ուղղված են:

ՊԼՈՒՏԱՐՔՈՍ

Վիրավորանքի աստիճա-
նը մեծանում է վիրավորողի
հիրքին համապատասխան:

**«Յուստինիանոսի
ասույթները» (6-րդ դար)**

Կուսակցությունը, որն
անձրևը համարում է իր ծա-

ռայությունը, չպետք է զար-
մանա, երբ իրեն մեղադրեն
երաշտի համար:

ԴՊԻՅՏ ՍՈՐՐՈՈՒ
(1873-1931),
ամերիկացի դիվանագետ

Հակառակորդին մեղադրե-
լով ժողովրդին ճարակորեն
մոլորեցնելու մեջ՝ խելացի քա-
ղաքագետը թաքցնում է նա-
խանձի նոտաները ձայնի մեջ:

ՄԱԿԿԵՆՋԻԻ
«14000 ասույթներ» գրքից

Յերքիր այն, ինչի մեջ քեզ
չեն մեղադրում և մեղադրիր
ուրիշներին այն բաներում,
ինչ նրանք չեն կարող հերքել:

ՄԱՐԻ ՉՈՏԻՆԵՐ

Նա, ով աղտեղություններ
է սփռում շուրջբոլորը, կորց-
նում է ոտքի տակի հողը:

ԷՂԼԱՅ ՍՏԻՎԵՆՍՈՆ
(1900-1959),
ամերիկացի քաղաքագետ

Անստորագիր հողվածնե-
րի հեղինակներին պետք է
վերաբերվել այնպես, ինչպես
անանուն նամակներ ուղար-
կողներին:

ԷՂՈՒՐ ԷՐՐԻՈ
(1872-1957),
*Ֆրանսիայի վարչապետ,
գրող*

Ջրպարտությունների ճանապարհը փակելու լավագույն միջոցը մեղադրանքներին լայն ասպարեզ տալն է: Մարդկանց մեղադրում են դատարաններում, զրպարտում են փողոցներում ու հրապարակներում: Ջրպարտանքները գերիշխում են այնտեղ, ուր մեղադրանքներին տեղ չի թողնվում:

ՆԻԿՈԼՈ ՄԱՔԻՎԿԵԼԻ
(1469-1527),
իտալացի փիլիսոփա

Փոքրիկ ճեղքը խորտակում է մեծ նավը:

ԲԵՆՉԱՄԻՆ ՖՐԱՆԿԼԻՆ
(1706-1790),
ամերիկացի գիտնական և քաղաքագետ

Վաշինգտոնում գոյություն ունեն երկու տեսակի քաղաքական գործիչներ. մի կեսը ջանում է սկսել ինչ-որ քաղաքական հետաքննություն, մյուս կեսը ջանում է կանխել ինչ-որ քաղաքական հետաքննություն սկսելը:

ԷՈԼ ՈՒԻԼՍՈՆ (1907-1987),
ամերիկացի լրագրող

Եթե քուրքը տուփից դուրս է մղված, ծայրահեղ դժվար է այն ետ` ներս խցկելը:

ՅԱՐՐԻ ԳՈԼՂՄԱՆ
(1929-1993),

*Սպիտակ տան
աշխատակազմի
ղեկավարը`
Ուոթերգեյթի առիթով*

Աղտեղությունները քչփորողները անհրաժեշտ են հասարակության բարիքի համար` մի պայմանով, եթե նրանք հասկանում են` երբ պետք է դադարեցնեն քչփորելը:

ԹԵՈՂՈՐ ՌՈՒԶՎԵԼՏ
(1858-1919),
ԱՄՆ նախագահ

Ես առաջինը չեի աղտեղությունները մաքրողներից. Ջին կտակարանի մարգարեներն ինձ կանխել էին:

ԼԻՆԲՈԼՆ ՍՏԵՖԸՆՍ
(1866-1936),

*ամերիկացի լրագրող և
հասարակական գործիչ*

Սկանդալային ժամանակագրությունների լրագրողի խնդիրն է գրել այնպիսի բաների մասին, որոնք իրեն բոլորովին չեն առնչվում:

ԼՈՒԻՍ ԿՐՈՆԵՆԲԵՐԳԵՐ,
ամերիկացի քննադատ

Առաջ հարկավոր էր նշանավոր լինել, որպեսզի քեզ կարողանայիր սկանդալային

պահվածք թույլ տալ, հիմա պետք է սկանդալ, որպեսզի նշանավոր դառնաս:

ՍՈՐԻՍ ՇԵՎԱԼՅԵ
(1888-1972),
ֆրանսիացի շանսոնյե

Քաղաքականության մեջ արձագանքը նախորդում է իրադարձություններին:

ԳՐԻԳՈՐԻ ԼԱՆՂԱՈՒ
(1877-1941),
փիլիսոփա, քննադատ, հրապարակախոս

Հերքումը՝ զրպարտությունը ստով փոխարինելու փորձ է:

ՌՈԺԵ ՊԵՅՐԵՖԻՏ,
ֆրանսիացի գրող

Հերքումը՝ հաստատումն է մերժման միջոցով:

ԱՆԴՐԵ ՖՐԱՆՍՈՒԱ-ՊՈՆՍԵ
(1887-1978),
ֆրանսիացի դիվանագետ

Ոչնչի մի հավատա, քանի դեռ պաշտոնական հերքումը չես ստացել:

ԿԼՈԴ ԿՈՈՒԲԵՆՆ
(1904-1981),
անգլիացի լրագրող

Քաղաքականության մեջ 24 ժամվա ընթացքում չհերք-

ված սուտը դառնում է ճշմարտություն:

ՈՒԻԼԼԻ ԲՐԱՈՒՆ,
Կալիֆորնիայի օրենսդիր ժողովի նախագահ

Քաղաքականության մեջ «ճշմարտություն» բառը նշանակում է ցանկացած հաստատում, որի սուտ լինելը հնարավոր չէ ապացուցել:

ՋՈՆԱԹԱՆ ԼԻՆՆ (1943) և ԷՆՏՈՆԻ ՋԵՅ (1930),
անգլիացի սցենարիստներ

Սեղավորության աստիճանը ուղիղ համեմատական է հերքման աստիճանին:

«ՍՏՈՐԻԻ ՕՐԵՆՔԸ»

ՆԵՐՈՆ. Քրիստոնյաների հալածանքները մտացածին են: Մենք միայն մերժում ենք նրանց հայացքները:

ԿԱՐԵԼ ՉԱՊԵԿ
(1890-1938), *չեխ գրող*

Այն, ինչ ես չեմ ասել, ես երբեք չեմ հերքում:

ԲՐԱՅԱՆ ՄԱԼՐՈՒՆԻ
(1939),
Կանադայի վարչապետ

Ես չասացի, որ դա չեմ ասել: Ես միայն ասացի, որ

ես չեմ ասել, իբր դա ես եմ ասել: Ես ուզում եմ, որ դուք դա միանգամայն հստակ հասկանաք:

**ՋՈՐՋ ՌՈՍՆԻ (1907-1995),
Միջիգանի մահանգապետ**

Մեր թերթն առաջինն է հաղորդել NN-ի մահվան մասին և առաջինն է հերքել այդ հաղորդագրությունը: Մենք ամեն ինչ առաջինն ենք իմանում:

**Մ.ՄԻՐՁ և Ջ.ԿՆԱՊՊ
«5600 կատակ»**

Մամլո ասուլիսը քաղաքական գործչի համար միջոց է ոչինչ չասելով տեղեկություններ հաղորդողի տպավորությունն թողնել:

**ԿԱՐԵԼ ԿԵԼԵՆ,
ամերիկացի լրագրող**

Լրագրողների հարցերից ես շատ ավելին էի տեղեկանում ինչ եմ մտածում մարդիկ, քան լրագրողներն էին ինձնից տեղեկանում:

ՅԱՐՐԻ ՏՐՈՒՄԵՆ

Գաղտնապահության գազաթնակետը՝ երբ դու մամլո ասուլիս ես հրավիրում և ոչ ոք չի գալիս:

**ՄԱՅՔԼ ԼԻԴԻՆ,
ամերիկացի գրող և
հետախուզական
ծառայության
աշխատակից**

Դուք երբևէ տեսե՞լ եք «Ջոկոնդա» կտավը: Ես միշտ այդ կտավն եմ հիշում, երբ տեսնում եմ քաղաքական գործչին ունկնդրող լրագրողի:

**ՌՈՐԲԵՐՏ ՕՐԲԵՆ
(1927),
ամերիկացի երգիծաբան**

Ես երբեք տհաճություններ չեմ ունեցել իմ չասածների պատճառով:

**ԿԱԼՎԻՆ ԿՈՒԼԻՁ
(1872-1933),
ԱՄՆ նախագահ**

Չարկ է ազնվորեն և անկեղծորեն մամուլին հաղորդել այն, ինչ ինքը շատ հեշտ կարող է տեղեկանալ:

**ՋՈՆԱԹԱՆ ԼԻՆՆ (1943) և
ԷՆՏՈՆԻ ՋԵՅ (1930)
անգլիացի սցենարիստներ**

Չեշտ է դժվար հարց տալ:
**ՌԻԻՍԵՆ ՅՅՈՒ ՕԴԵՆ (1907-
1973),**

անգլիացի բանաստեղծ
Չարցեր մի տուր և ես չեմ ստի:

ՕԼԻՎԵՐ ԳՈԼԴՍՄԻԹ
(1728-1774),
ամբղիացի գրող

ԴԱՆ ԿՈՒԵՅԼ
(1947),

ամերիկացի քաղաքագետ

Եթե քեզ հարցեր են տալիս, որոնց պիտի պատասխանես «այո» կամ «ոչ», փոխիր թեման:

NN

Իբրև նախկին դիվանագետ կասեմ՝ ես լիովին համաձայն եմ ձեր հարցին:

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԼՈՒԿԻՆ
(1937),
ռուս դիվանագետ, քաղաքական գործիչ

Դուք այնքան հրաշալի եք հարց տալիս, որ չեմ ուզում այն փչացնել իմ պատասխանով:

ԵՎԳԵՆԻ ՅԱՄԻՆ
(1934),
ռուս տնտեսագետ և քաղաքագետ

Պարոնայք, ես ասելիք չունեմ: Կա՞ն ինչ-որ հարցեր:

Ամերիկացի հոկեիստ ՖԻԼ ՈՒՈՏՍՈՆԸ մամլո ասուլիսում

Մեկնաբանություններ չկան: Բայց խնդրում եմ ինձից մեջբերումներ չանել:

Եթե լրագրողը ձեզ հավասարակշռությունից հանել է, նա կամ կհարստանա, կամ կփառաբանվի, կամ երկուսը միասին:

Նախագահ Դուայտ Էյզենհաուերի մամլո քարտուղար Ջեյմս ՅԱԳԵՐՏԻՆ
(1909-1981),
ուս հունից հանել էր լրագրող Արտ Բուխվալդը

Չավարտ նա պատասխանեց լրագրողների հռետորական հարցերին:

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿՈԼԵՉԻՑԿԻ
(1938),
լրագրող, գրող

Մենք ջանում ենք կռահել ձեր որոշ հարցեր, որպեսզի ես կարողանամ ասել «Ոչ մի մեկնաբանություն»՝ առավել մեծ գործիմացությամբ:

ՈՒԻԼՅԱՍ ԲԵՅՔԵՐ, ԿԸԴ-ի մամլո քարտուղար

Իրականությունը չի հասնում մեկնաբանությունների ետևից:

ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵԾԻ ԼԵՑ

Քաղաքական գործիչների խոսքի պաշտոնական մեկնաբանությունները երբեմն ավելի դժվար է հասկանալ, քան այդ խոսքերը:

ՈՒԻԼԼԱՐԴ ԳԵՅԼԻՆ
(1925),
ամերիկացի
քժիշկ-հոգեբան

Մամլո քարտուղարները լրագրողների գործընկերները չեն, այլ տեղեկությունների բանկի պահապանները:

ԿԱՐՈԼ ԲԱՉՅԱԿ
(Լեհաստան)

Թերթի համար էքսկլյուզիվ տեղեկատվությունը կաշառքի ամենաազնիվ տեսակն է:

ԿՈՆՐԱԴ ԱԼԵՐՍ
(1922), *գերմանացի*
հրապարակախոս և
քաղաքագետ

Մեր որոշ տեղեկություններ հաղորդվում են «աղբյուրներ, որոնք չեն կարող անվանվել» հղումով: Ոչ ոք չի հավատում մամլո քարտուղարին, բայց բոլորը հավատում են անանուն աղբյուրներին:

ՈՈՆ ՆԵՍՍԵՆ
(1934),
Սպիտակ տան մամլո
քարտուղար

Եթե ձեր զավակը ստում է օրական երեք անգամից քիչ, նրան սպասում է փայլուն ապագա՝ մամլո քարտուղարի պաշտոնում:

NN

Թերթերը պատմության վայրկյանների սլաքներն են:

ԱՐԹՈՒՐ ՇՈՊԵՆՅԱՈՒԵՐ
(1788-1860),
գերմանացի փիլիսոփա

Թերթը պատմության առաջին սևագրությունն է:

ՖԻԼԻՊ ԳՐԵՍ
(1914-1963),
ամերիկացի հրատարակիչ

Թերթը ժամանակի պահածոն է:

ԿԱՐԼ ԿՐԱՈՒՄ

Ի՞նչ է թերթը: Տարակողմնորոշված ակումբ: Թերթն իր բաժանորդների վրա ազդում է՝ ինչպես հռետորը իր ունկնդիրների:

ՆԱՊՈԼԵՈՆ ԲՈՆԱՊԱՐՏ

Դեպի աշխարհի պատուհանը կարելի է թերթով փակել:

ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵԺԻ ԼԵՑ

Ինձ հայտնի են Մեքսիկայի հեղափոխության պատճառները, բայց ես ոչինչ չգիտեմ մերձավոր հարևանիս

վեճի մասին: Ժամանակակից մարդու այդ հատկությունը կոչվում է կոսմոպոլիտիզմ և մշակվում է թերթեր կարդալու պատճառով:

ԿԱՐԵԼ ՉԱՊԵԿ

Թերթերում արդեն կարելի է ամեն ինչ կարդալ, բայց դժվար է ինչ-որ բան իմանալ:

ՎԵՍԼԱԿ ՄԱԼԻՑԿԻ

(1935),

լեռնաբանություն

Ջանացիք հնարավորինս ճշգրիտ լինել ամեն ինչում՝ և ձևավորումներում, և տեքստում: Ճշմարտությունը ոչ միայն շատ ավելի արտառոց է, այլև շատ ավելի հետաքրքիր է հնարավոր բաներից:

ՌԻԻՆՅԱՍ ՌԱՆՂՈՆՑ ՉԵՐՍՏ

(1863-1951), *ամերիկացի*

հրատարակիչ-մազմատի՝

իր աշխատակիցներին ուղղ-

ված հրահանգներից

Հենց թերթը հպանցիկ անդրադառնում է ինչ-որ գործի, ճշմարտությունն անհետ կորչում է՝ նույնիսկ մասնակիցների համար:

ՆՈՐՄԱՆ ՄԵՅԼԵՐ

(1923), *ամերիկացի գրող*

Այն, ինչ գրում են թերթերում, բացարձակ ճշմարտություն է, բացառությամբ այն եզակի իրադարձությունների, որոնց անձամբ ներկա եք եղել:

ԷՐԿԻՆ ՆՈՈՒԼԼ

(1931),

ամերիկացի հրատարակիչ

Ազնվությունը թերթի համար նույնն է, ինչ առաքինությունը՝ կնոջ:

ՋՈՋԵՅ ՊՈՒԼԻՏՅԵՐ

(1847-1911), *ամերիկացի*

լրագրող և հրատարակիչ

Ազնվությունը թերթի համար նույնն է, ինչ առաքինությունը՝ կնոջ, բայց թերթը միշտ կարող է հերքում տպագրել:

ԷՂԱՍ ՄՏԻՎԵՆՍՈՆ

(1900-1959), *ամերիկացի*

քաղաքական գործիչ

Իրեն հարգող ոչ մի ձուկ թույլ չի տա, որ իրեն այդ թերթով փաթաթեն:

ՄԱՅԿ ՌՈՅԿՈ (1932),

ամերիկացի լրագրող՝

Չիկագոյի «Սան թայմսի»

մասին, որ գնել էր

հրատարակիչ-մազմատ

Ռուպերտ Մերդոկը

Թերթի որակի միակ չափանիշը տպաքանակն է:
ՈՒԻԼՅԱՍ ՌԱՆԴՈԼՖ ՅԵՐՍՍ

րաստ ես, այլ այն ժամանակ, երբ կռիվը սկսվել է:
ՆՈՐՄԱՆ ՄԵՅԼԵՐ

Տպագիր խոսքը՝ խիղճն է թղթի վրա:
**ՄԱԼԿՈԼՄ ՄԱԳԵՐԻՋ (1903-1990),
անգլիացի լրագրող**

Ամսաթիվը ծածկեք, և այսօրվա թերթը չէք տարբերի երեկվա թերթից:
**ՄԱՐՇԱԼ ՄԱԿԼՅՈՒԵՆ (1911-1980),
կանադացի մշակութաբան**

Թերթը գրքի բնական թշնամին է, ինչպես փողոցային կինը՝ առաքինի կնոջ:
**ԺՅՈՒԼ (1830-1870) և
ԷՂՄՈՆ (1822-1896)
ԳՈՆԿՈՒՐՆԵՐ,
ֆրանսիացի գրողներ**

Եթե լեզուն հնարվել է մտքերը թաքցնելու համար, ապա թերթերը այդ վատ հայտնագործության վիթխարի կատարելագործումն են:
**ՅԵՆՐԻ ԹՈՐՈ (1817-1862),
ամերիկացի գրող**

Թերթը միշտ առաջացնում է հետաքրքրություն, բայց երբեք այն չի արդարացնում:
**ՉԱՐԼՁ ԼԵՄ (1775-1834),
անգլիացի գրող**

Թերթերը պետք է ինչ-որ բանով լրացնեն գովազդների միջև ընկած տարածքը:
**ՈՒՉԱՐԴ ՖԱԼԿ,
ամերիկացի
գովազդային գործակալ**

Քանի որ համարյա ոչ ոք թերթ չի կարդում, ազնիվ մարդը կարող է գրել թերթերի համար:
ԿՐՈՋԵ

Երբեք մի հավատացեք հայելիներին և թերթերին:
**ՋՈՆ ՕՍԲՈՐՆ (1929-1994),
անգլիացի դրամատուրգ**

Թերթի համար գրելը՝ նույնն է, թե մասնակցել հեղափոխական պատերազմին: Կռվի մեջ ես մտնում ոչ թե այն ժամանակ, երբ պատ-

Ուրախացեք ձեր մասին ցանկացած հրապարակման համար, եթե միայն դա սև շրջանակի մեջ չէ:

ԲՐԵՆՂԱՆ ԲԻ ԱՆ
(1923-1964),
իռլանդացի դրամատուրգ

Հոլիվուդյան դերասանը դրամապանակի մեջ երկտող է կրում. «Եթե ինձ հետ ինչ-որ բան պատահի, անհապաղ զանգեք լրագրողներին»:

ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Ես ոչ մի դեպքում չեմ համարձակվի մեռնել այն պահերին, երբ թերթերը գործադուլ են անում:

ԲԵԹԻ ԴԵՎԻՍ
(1908-1989),
ամերիկացի գրող

Եթե ուզում եք հարստանալ, դուք չպետք է թերթում աշխատեք, այլ պետք է թերթի տերը լինեք: Կարդալը բուլորովին պարտադիր չէ, եթե նույնիսկ կարդալ գիտեք:

ՋԵՅՄՍ ԿԱՍԵՐՈՆ
(1911-1985),
անգլիացի լրագրող

Լրագրային գործի իմաստն այն է, որ երկու ցեներտով առած թուղթը վաճառեք 10 ցենտով:

ՉԱՐԼՁ ԱՆԴԵՐՍՈՆ ԴԵՅՆԱ
(1819-1897),
*«Նյու Յորք սան»
թերթի հրատարակիչ*

Ազդեցություն գործեք նրանց վրա, ովքեր ազդեցություն ունեն մյուսների վրա:

Ամերիկացի հրատարակիչ
ՋՈՆ ՖԵՐՉԱՅԼԴԻ
նշանաբանը

Ոչինչ չի կարելի նորություն անվանել, քանի դեռ չի տպագրվել «Թայմսում»:

ՈՒԼՏ ԴԻԿԻՆ
(1888-1952),
«Թայմսի» հրատարակիչ

Թերթում երբեք մի տպագրիր այն, ինչ քո աղախինը չի կարող հասկանալ:

ՃՈՋԵՅ ՊՈՒԼԻՏՅԵՐ

Գուտենբերգը բոլորին ընթերցող դարձրեց: Քսերոքսը նրանց դարձրեց հրատարակիչներ:

ՍԱՐՇԱԼ ՄԱԿԼՅՈՒԵՆ
(1911-1980),
կանադացի մշակութաբան

Մենք հաճախ ավստսանքով ենք հիշում այն դեպքը, երբ Նապոլեոնը կրակեց ամ-

սագրի խմբագրի վրա, բայց վրիպեց և սպանեց հրատարակչին: Այնուհանդերձ, մենք գնահատում ենք նրա բարի մտադրությունը:

ՍԱՐԿ ՏՎԵՆ
(1835-1910),
ամերիկացի գրող

Փոքր քաղաքն այնպիսի բնակավայր է, որտեղ բոլորն ամեն ինչ գիտեն բոլորի մասին, բայց գնում են տեղական թերթերը, որպեսզի պարզեն՝ ինչի մասին է համարձակվել խմբագիրը գրել:

ԴԵՆՆԻ ՔԵՅ
(1913-1987),
ամերիկացի երգիծաբան

Խմբագիրն իրավունք չունի սկսնակ լինել:

ՍԱՄՈՒԻԼ ՍԱՐՇԱԿ
(1887-1964),
բանաստեղծ

Խմբագիր. թերթի աշխատակից, որ հատիկը զատում է որոմից և հենց այդ որոմն էլ ուղարկում է տպագրության:

ԷԼԲԵՐՏ ՅԱՐԲԱՐԴ
(1859-1915),
ամերիկացի գրող

Խմբագիրը մի մասնագետ է, որը վատ իմանալով, թե

ինչն է լավ, լավ գիտի, թե ինչն է վատ:

ԵՎԳԵՆԻ ՍԱՋՈՆՈՎ,
գրող-մարդագետ,
որին ստեղծել են «Լիտերատուրնայա գազետա»-յի աշխատակիցները

Այնպես մի գրեք, որ մտքերի համար խիստ նեղվածք լինի, տեղ թողեք խմբագրի միակ մտքի համար:

ԵՎԳԵՆԻ ՍԱՋՈՆՈՎ

ԽՄԲԱԳՐՈՒՄ. Հոգելեզվաբանները գտնում են, որ տեքստի վերամշակման հակումը հոգեկան հիվանդության նշան է:

ՄԻԽԱՅԻԼ ԳԱՄՊԱՐՈՎ
(1935), *բանասեր*

Առաքինություն. բառ, որից պետք է խուսափել, որովհետև հարուցում է անվայել մտքեր:

Ամերիկյան թերթերից մեկի խմբագիր

Փորձված խմբագիրը նույնիսկ աֆորիզմները մինչև վերջ չի կարդում:

ԿՈՆՍՏԱՆՏԻՆ ՍԵԼԻՄԱՆ
(1952), *գրող*

Քանի դեռ դու չես սովորել գրել այն մարդկանց համար,

ովքեր ընթերցանության ժամանակ շարժում են շուրթերը և մատը չեն կտրում տողից, դու չես կարողանա հասկանալի լինել կորպորացիաների, համալսարանների և ԱՄՆ-ի նախագահների համար:

ՋՈՆ ՄԱԿԿՐԱՐԻ,
ամերիկացի լրագրող

Ոչ մի միտք չունենալով կարողանալ այն արտահայտել՝ այդպես են դառնում լրագրող:

ԿԱՌԼ ԿՐԱՈՒՄ

Լրագրողի համար արագությունը խթանիչ է: Նա վատ է գրում, եթե ժամանակ ունի:

ԿԱՌԼ ԿՐԱՈՒՄ

Լրագրողները գրում են, որովհետև ասելիք չունեն: Նրանք ասելիք ունեն, որովհետև գրում են:

ԿԱՌԼ ԿՐԱՈՒՄ

Լրագրողները մի քիչ մնան են դանալուհիների, որոնց աստվածները դատապարտել են դատարկ տակառները ջրով լցնելու:

ԿԱՐԵԼ ՉԱՊԵԿ

Լրագրողն այն մարդն է, ով ամեն օր դատարկությունը լցնելու ծիրք ունի:

ՈՆԲԵԿԱ ՈՒԵՍ
(1892-1983),
անգլիացի գրող

Ամեն մի լրագրողի ներսում վիպասան է նստած և դա հենց նրա ճիշտ տեղն է:

ՌԱՍՍԵԼ ԼԱՅՆՁ (ԱՄՆ)

Լուսավորությունն այնքան է տարածվել, որ հիմա հնարավոր է կարդալ, գրել, և հրապարակել՝ մնալով անգրագետ:

ՋՈՒԳՈ ՇՏԵՅՆՅԱՈՒՄ
(1887-1972),

լեհ մաթեմատիկոս

Եթե օձը Եվային գայթակղեր ժամանակակից լրագրողների լեզվով, մենք հիմա էլ դրախտում կապրեինք:

Չ. ՇԵՐՐԻՆԳ

Մենք՝ լրագրողներս, ընթերցողին ասում ենք, թե ուր ցատկեց կատուն: Չետո կատվով զբաղվում է ընթերցողը:

ԱՐԹՈՒՐ ՍՈՒԼՑԲԵՐԳԵՐ
(1891-1968),

*«Նյու Յորք Թայմս»-ի
հրատարակիչ*

Չենց դուք սկսում եք գրել այն, ինչ ձեզ դուր է գալիս, դուք դադարում եք լրագրող լինել. այդ պահից դուք աշ-

խատոււմ եք շուռ-բիզնեսում:

ՖՐԵՆԿ ՄԻԼԼԵՐ-ԿՐՍՍԵՐ

Ռեպորտյորները հեռագրալարերի վրայի կեռնեխներ են: Մեկը օդ է բարձրանում, և բոլորը հետևում են նրան: Մեկը վերադառնում է, և բոլորը վերադառնում են:

**ՅՈՒՋԻՆ ՄԱԿԿԱՐՏԻ,
ամերիկացի
քաղաքական գործիչ**

Լրագրողն այն մարդն է, ով հետոն կանխավ գիտի:

ԿԱՌԼ ԿՐԱՈՒՄ

Լրագրողները երկար փփփացնում են թիկունքիդ՝ որոնելով այն տեղը, ուր խրե-լու են դանակը:

**ՌՈՐԲԵՐՏ ԼԵՄՔԿԵ
(1913-1989),
գերմանացի**

հեռուտալրագրող

Ներկա լրագրողները միշտ մարդուց դեմառդեմ ներողութուն են խնդրում այն ամենի համար, ինչ ասել են ի լուր բոլորի:

ՕՍԿԱՐ ՌԻՅՅԼԴ

Ինչ վերաբերում է բոլորին, չի վերաբերում ոչ մեկին, բացի լրագրողներից:

ՋՈՋԵՖ ՊՈՒԼԻՏՏԵՐ

Լրագրողները մեր երկրում շատ ցածր են վարձատրվում, որպեսզի իմանան ինչ-որ բան, որն արժանի է տպագրության:

**ՋՈՐՋ ԲԵՆԱՐԴ ՇՈՈՒ
(1856-1950),**

անգլիացի դրամատուրգ

Լրագրողները, որ խայթում են, չպետք է թույլ տան, որ իրենց կերակրի ինչ-որ մեկի ձեռքը:

ՄԻՆԿԼԵՐ ԼՅՈՒԻՍ

(1885-1951), ամերիկացի

լրագրող և գրող, որ հրաժարվել էր ԱՄՆ-ի կառավարության աջակցությամբ արտասահմանյան երկրներ մեկնել

Անգրագիտության տարածման գործում առավել մեծ ծառայություններ մատուցում են դիլետանտորեն կազմված տեղեկատուները և պրոֆեսիոնալ լրագրողները:

ՄԱՔՍԻՍ ԶՎՈՆՍԱՐՅՈՎ

(1956), ռուս լրագրող

Բարբարոսի ձեռքը կարելի է տալ դանակ, բրաունինգ կամ թնդանոթ: Բայց նրա ձեռքը գրիչ չտաք, այլապես նա ձեզ բարբարոսի կվերածի:

ՄՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵԺԻ ԼԵՑ

Հաջող պատերազմի էությունը հրամանատարության ծրագրերի գաղտնիությունն է: Հաջող լրագրության էությունը՝ հրապարակայնությունը:

*Բրիտանական
«Ռազմական թղթակիցների
վարքականոցներից» (1958)*

Լրագրողների հետ խոսակցությունից հրաժարունը նշանակում է, որ զինվորականների տեսակետը հասարակությանը չի հասնի: Ձանգվածային լրատվամիջոցների հետ անհրաժեշտ է համագործակցել. մենք չենք հաղթել, քանի դեռ CNN-ը չի ասել, որ մենք հաղթել ենք:

*ԴՅՈՒ ՇԵԼՏՈՆ
(1942), ամերիկացի
զեներալ*

Մի լրագրող մանրամասն պատմում է զեներալ Էյզենհաուերին երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ թույլ տրված սխալների մասին: «Իսկ ինձ թվում էր, որ միայն հնագույն մասնագիտության սկսնակներն են կարծում, թե իրենք պրոֆեսիոնալներից հաջողակ կարող են լինել», - ասաց Էյզենհաուերը:

Քանի դեռ իմ լուսանկարները տպագրում են ամսագրի շապիկին, ինձ չի մտահոգում, թե իմ մասին ինչ են գրում 96-րդ էջում:

*ՄԻՔ ՋԱԳԵՐ
(1943),
բրիտանացի ռոկ-երաժիշտ*

Քարոզչությունը՝ սատանային առանց սմբակների ու կոտոշների լուսանկարելն է:

*ՀԱՆՍ ԿԱՄՊԵՐ
(1916).
լեհ գրող և քննադատ*

Մեր ժամանակներում ամեն ինչ գոյություն ունի այն բանի համար, որ ավարտվի լուսանկարով:

ՍՅՈՒՋԵՆ ՋՈՆՏԱԳ

Վերնագրերը կրկնապատկում են իրադարձությունների չափերը:

*ՋՈՆ ԳՈՒՍՈՒՐՍԻ
(1867-1933),
անգլիացի գրող*

Ցանկացած թերթում առավել մեծ ազդեցություն ունեն այն խմբագիրները, որ պատասխանատու են վերնագրերի ու առաջին պարբերությունների համար, այլ ոչ թե

առաջնորդողների խմբագիր-
ները:

**«Նյու Յորք Թայմս»-ի
խմբագիրներից մեկը**

Երեկոյան հեռուստամոբիլ-
թյունների 30 վայրկյանն ավե-
լին արժե աշխարհի ամենա-
կարևոր թերթի առաջին էջի
ամենակարևոր վերնագրից:

ԷՂՈՒՐԴ ԶԱՏԱՆ (ԱՄՆ)

Մեջբերումով վերնագիրը
կամ պարզապես չակերտնե-
րում դրվածը՝ գրավում է ևս
28 տոկոս ընթերցողների:

**ԴԵՎԻԴ Օ՛ԳԻԼՎԻ
(1911),**

**անգլիացի գովազդային
գործակալ**

Եթե մի առավոտ ես Պոտո-
մակ գետն անցնեի՝ հանց ցա-
մաքով, երեկոյան թերթերի
վերնագրերը կլինեին «ՆԱ-
ԽԱԳԱՅԸ ԼՈՂԱԼ ՉԳԻՏԻ»:

**ԼԻՆԴՈՆ ՋՈՆՍՈՆ
(1908-1973),**

ԱՄՆ-ի նախագահ

Լավ խմբագրականը ըն-
թերցողին հաղորդում է ոչ թե
այն, ինչ մտածում է հեղինա-
կը, այլ այն, ինչ մտածում է
ընթերցողը:

ԱՐՈՒՐ ԲՐԻՋԲԵՅՆ

(1864-1936),

ամերիկացի լրագրող

Այդ մասին «Թայմսը»
ոչինչ չունի ասելու, բայց
դրա համար նրան երեք սյու-
նակ է պետք:

ՈՒՆՍՏՈՆ ՉԵՐՉԻԼ

(1874-1965),

Մեծ Բրիտանիայի

վարչապետ

Թերթերի հայտարարու-
թյունները երկրում կատար-
վող իրադարձությունների
մասին ավելի շատ ճշմար-
տություն են հաղորդում, քան
թերթերի առաջնորդողները:

ՅԵՆՐԻ ՈՒՈՐԴ ԲԻՉԵՐ

(1813-1887),

ամերիկացի քարոզիչ և

գրականագետ

Մարդիկ ուզում են կար-
դալ թերթեր, այլ ոչ թե կոչեր:

ՅԵՐԲԵՐՏ ՎԵՆԵՐ

Անհամբերությամբ են
սպասում առաջնորդողին, որը
սկսվում է «Մեր լուսավոր ժա-
մանակներում...» բառերով:

ԳԱԲՐԻԵԼ ԼԱՈՒԲ

(1928),

չեխ-գերմանացի գրող

Սկզբում առաջնորդողն էր,
վերջում՝ մահախոսականը:

ՍՏԱՆԻՍԼԱՎ ԵժԻ ԼԵՑ

Մարդկային լսողությունը
ուրախանում է նորությամբ:
ՊԼԻՆՆՈՒՄ ԿՐՏՍԵՐ
(61-114), հռոմեացի գրող

Արևը հանդիսատես չունի,
քանի դեռ չի խավարել: Բնու-
թյունից մեզ հատուկ է ավելի
շատ զմայլվել նորությամբ,
քան վեհությամբ:

ՍԵՆԵԿԱ
(Ք.Ծ.ա. 4-Ք.Ծ.հ. 65)
հռոմեացի պետական
գործիչ, ստոիկ փիլիսոփա

Եթե շունը կծում է մարդուն,
դա նորություն չէ. նորություն
է, երբ մարդն է կծում շանը:

ՉԱՐԼՁ ԱՆԴԵՐՍՈՆ ԴԵՅՆԱ
(1819-1897),
«Նյու Յորք սան» թերթի
հրատարակիչ

Աշխարհում ամեն օր տեղի
ունեցող իրադարձություննե-
րի թիվը միշտ ճշգրիտ համա-
պատասխանում է թերթի ծա-
վալին:

ՋԵՐՐԻ ՍՏԵՅՆՖԵԼԴ

Նորությունն այն է, ինչ լավ
խմբագիրն ընտրել է տպագ-
րության համար:

ԱՐԹՈՒՐ ՄԱԿՅՈՒՋԵՆ,
ամերիկացի լրագրող

Տպագրության ենթակա ոչ
բոլոր նորություններն են են-

թակա ընթերցման:

ՄԱԿԿԵՆՋԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Նորությունն է այն ամենը,
ինչ կնոջը ստիպում է բացա-
կանջել. «Օ, Աստված իմ...»:

ԷԴԳԱՐ ՅԱՈՒ
(1853-1937),
ամերիկացի գրող

Նորությունն այն է, որն
ինչ-որ մեկը չէր ցանկանա
տպագրված տեսնել. մնացա-
ծը գովազդ է:

Ամերիկացի անհայտ
լրագրող

Բոլոր նորությունները,
բացառությամբ հացի գնի,
անիմաստ ու անտեղին են:

ՉԱՐԼՁ ԼԵՍ
(1775-1834),
անգլիացի գրող

Նորությունները վաղուց
հայտնի իրողություններ են,
որ ամեն օր տեղի են ունե-
նում տարբեր մարդկանց
հետ:

ՄԱԿԿԵՆՋԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Այսօրվա նորությունները,
իբրև կանոն, չափազանց ճշ-
մարիտ են, որ լավը լինեն:

ՄԱԿԿԵՆՋԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Ընդհանրապես ասած՝ մամուլին կերակրում են աղետները:

**ԿԼԵՄԵՆՏ ԷՏՏԼԻ
(1883-1967),
Մեծ Բրիտանիայի
վարչապետ**

Վատ նորությունները շրջանառությունից հանում են լավ նորությունները:

**ԼԻ ԼԵՎԻՆՊԵՐ
(1890-1966),
ամերիկացի ռաբբի, գրող**

Թերթի համար տարբերություն չկա հեծանվային վթարի և քաղաքակրթության աղետի միջև:

ՋՈՐՋ ԲԵՆՆԱՐԴ ՇՈՈՒ

Հեքիաթները սարսափելի պատմություններ են, որ պետք է երեխաներին աստիճանաբար նախապատրաստեն թերթերի ընթերցանությանը:

NN

Ամբողջ շաբաթ՝ ոչ մի համաշխարհային աղետ: Եվ ինչո՞ւ են ես թերթեր գնում:

ԿԱՐԵԼ ՉԱՊԵԿ

Նորություններ չկան՝ լավ նորություն է: Չկան լրագրող-

ներ՝ ավելի լավ նորություն է:
**ՆԻԿՈԼԱՍ ԲԵՆՏԼԻ
(1907-1978),
անգլիացի ծաղրանկարիչ և
գրող**

Իսկական նորությունները վատ նորություններն են:
ՄԱՐՇԱԼ ՄԱԿԼՅՈՒԵՆ

Վատ նորությունները երբեք սուտ չեն լինում:
Իսպանական ասույթ

Քեզ լավատես մի անվանիր. մարդիկ կմտածեն, որ կարողալ չգիտես:

**ՄԱԿԿԵՆՉԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից**

Կարդալ պետք է միայն հին թերթերը: Տասը տարի անց բոլոր վատ նորությունները ուղղակի ծիծաղելի են թվում:

**ՃԱՆ ԱՆՈՒՅ
(1910-1987),
ֆրանսիացի դրամատուրգ**

Ավելի լավ է նորություններ ստեղծել, քան պատմել դրանց մասին:

ՈՒՆՆՍՏՈՆ ՉԵՐՉԻԼ

Վաշինգտոնը միակ վայրն է աշխարհում, ուր ծայրը լույսից արագ է շարժվում:

ՌՈՆԱԼ Դ ՌԵՅԳԱՆ
(1911-2004),
ԱՄՆ նախագահի
քաղաքական
բանբասանքների մասին

Կեղծ հաղորդագրություն-
նը, որին երեք օր հավատում
են, շատ օգտակար կարող է
լինել պետության համար:

ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ ՄԵԴԻՉԻ
(1519-1589),

Ֆրանսիայի թագուհի,
Յենրիխ 2-րդի կինը

Հասարակությունը նա-
խընտրում է հավատալ ավելի
շուտ հիմար լուրերին, քան լավ:

ՍԱՌԱ ԲԵՌՆԱՐ
(1844-1923),

Ֆրանսիացի դերասանուհի

Մի հավատա խոսակցու-
թյունների, քանի դեռ ինքդ
չես կրկնել:

ԳԵՆԱԴԻ ՄԱԼԿԻՆ,
(1939), գրող

Իմ մահվան մասին լուրե-
րը խիստ չափազանցված են:

ՄԱՐԿ ՏՎԵՆ (1835-1910),
ամերիկացի գրող

Այն ամենը, ինչ խոսում են
նրա մասին, հնարավոր է`

բանբասանք է, բայց ոչ սուտ:
ՅԱՆԻՆԱ ԻՊՈՒՆՈՐՄԿԱՅԱ
(1914-1981),
լեռ գրող և նկարչուհի

Մեր ժամանակներում թեր-
թերը ջանում են հասարակու-
թյանը ստիպել քանդակա-
գործի մասին դատել ոչ թե իր
քանդակներով, այլ կնոջ
նկատմամբ ունեցած վերա-
բերմունքով, նկարչի մասին`
նրա եկամուտների չափով,
բանաստեղծի մասին` փող-
կապի գույնով:

ՕՍԿԱՐ ՌԻՅՆԼԴ

Բանբասանքն այն է` երբ
դուք լսում եք այն, ինչ ձեզ
դուր է գալիս, նրանց մասին,
ովքեր ձեզ դուր չեն գալիս:

ԷՌԼ ՌԻԼՍՈՆ
(1907-1987).

ամերիկացի լրագրող

Հարցազրույցը գեղար-
վեստական ստեղծագործու-
թյան տարատեսակ է` առանց
երևակայության և կառուց-
վածքային վարպետության
չես կարող:

ՄԱՐԳԱՐԵՏ ԱՏՎՈՒՂ
(1939), **կանադացի գրող**

Ես վախենում եմ լրագրող-
ներից: Ինձ թվում է` նրանք

հարցազրույցը հանձնում են տպագրության ինձ հանդիպելուց առաջ. իրենք տալիս են հարցերը, իրենք էլ պատասխանում են իրենց հարցերին:

ՋԻՆԱ ԼՈԼՈՐԻՋԻՂԱ (1927),
*իտալացի
կինոդերասանուհի*

Պետք չէ շփոթել հարցազրույցը խոստովանության հետ:

ԱԼԼԱ ՊՈՒԳԱՉՈՎԱ
(1949),
էստրադային երգչուհի

Յուրաքանչյուր հարցազրույց պետք է սկսվի հիշեցումով՝ «Այն ամենը, ինչ դուք կասեք, կարող է օգտագործվել ձեր դեմ»:

Մ.ՊՈՒՏԻՆԿՈՎԱՍԿԻ,
լրագրող

Հարցազրույցի դիմումը միշտ պետք է սկզբից մերժել: Այդ դեպքում ձեր հարցազրույցը կհայտնվի առաջին էջում:

ԿՈԼԵՏՏ
(1873-1954),
ֆրանսիացի գրող

Նրանից հարցազրույց վերցնելը նույնն է, թե զրուցել հեռախոսային ինքնապատասխանիչի հետ:

Անգլիացի լրագրողներից

**մեկը Մարգարետ
Թետչերի մասին**

Միշտ կա այն վտանգը, որ հարցազրույց վարող հեռուստալրագրողը իրեն ավելի կարևոր անձ համարի նրանից, ումից վերցնում է հարցազրույցը:

Ու. ՀԱՄԻԼՏՈՆ,
*ավստրալիացի
հեռուստալրողուհի*

Հիպոթետիկ հարցեր տալով՝ ստանում ես հիպոթետիկ պատասխաններ:

ՋՈՍԵ ԲԱՅԵՉ
(1914),
ամերիկացի երգչուհի

«Ո՞րն է եղել ձեզ տրված ամենաանհեթեթ հարցը»:
«Հենց ձերը»:

ՋԵՅՄՍ ԿԱՍՆ
(1939),
ամերիկացի դերասան

Իրականում ես ոչինչ չեմ ասել այն ամենից, ինչ ասել եմ:

ՅՈԳԻ ԲԵՐՐԱ
(1925),
ամերիկացի բեյսբոլիստ

Ես երբեք չեմ ցանկացել տեսնել ինչ-որ մեկի մահը, բայց եղել են մի քանի մահախոսականներ, որոնք բավականությամբ են կարդացել:

ԿԼԱՐԵՆՍ ԴԱՐՐՈՒՒ
(1857-1938),
ամերիկացի
իրավաբան և գրող

Դուք իմ մասին խոսում էիք այնպիսի շողոքորթ տոնով, որ մի պահ ինձ թվաց, թե արդեն վախճանվել եմ:

ՀԱՐՐԻ ՏՐՈՒՄԵՆՆ
խորայելցի քաղաքական
գործիչ Արքե էբանին
ուղղված նամակում

Եվ Չինգիզխանի հուղարկավորության ժամանակ ինչոր մեկն ասել է. «Նա նրբագագ էր ու հոգատար»:

ԹԻՄՈՒՐ ՋՈՒԼՖԻԿԱՐՈՎ

Սուտ է, թե լրագրերը մեզ հետ են վարժեցրել մտածելուց: Մի՞թե նրանք խաչբառների չեն տպագրում:

ԳԱՐՐԻԵԼ ԼԱՈՒՔ

Մարդն այն է, ինչ կարդում է:
«ՆՅՈՒ ՅՈՐՔ ԹԱՅՄՍ ԲՈՒԿ
ՈՒԿՅՈՒ»-ի վերնագիր (1988)

Ոչինչ չկարդացող մարդը ավելի կիրթ է միայն թերթեր կարդացող մարդուց:

ԹՈՄԱՍ ՋԵՖԵՐՍՈՆ
(1743-1826),
ԱՄՆ նախագահ

Հարկ է կարդալ միայն մեկ թերթ՝ մի քանի թերթերի ընթերցանությունը շեղում է՝ էլ չասած փողի կորստի մասին:
ՋՈՐՋ ԲԵՆՆԱՐԴ ՇՈՒՒ

Թերթերում գրելու համար ոչ մի մակարդակ չի պահանջվում, բայց կարդալու համար պետք է կատարելապես տիրապետել իրադարձություններին, իմանալ աշխարհն ու մարդկանց:

ՀՈՒԳՈ ՇՏԵՅՆՀԱՈՒՄ
(1887-1972),
լեռնաթեմատիկոս

Մանկության օրերին նա ուղեղի ցնցում էր տարել և այդ ժամանակից հավատում էր կիրակնօրյա թերթերին:

ՋՈՐՋ ԷՅԴ
(1866-1944),
ամերիկացի գրող

Թերթերում չկա ոչ մի ճշմարտություն: Այդ պատճառով էլ մարդիկ կարդում են:

ԲԵՆՋԱՄԵՆ ԴԻՋՐԱՅԵԼԻ
(1804-1881),
Բրիտանիայի
վարչապետ, գրող

Լավատեսն այն մարդն է, որ դեռ չի կարդացել առավույան թերթերը:

NN

Կարդալ իմացող 100-ից
մեկն է ի վիճակի մտածել:

ՋՈՆ ՌԵՍԿԻՆ
(1819-1890), *անգլիացի
քննադատ-արվեստաբան,
հրապարակախոս*

Թերթեր կարդալով՝ փոր-
ծել պատկերացում կազմել,
թե ինչ է կատարվում աշխար-
հում, նույնն է, թե ժամը որոշ-
ել միայն վայկյանաչափ ու-
նեցող ժամացույցով:

ԲԵՆ ՉԵՆՏ
(1894-1964),
ամերիկացի սցենարիստ

Հայտարարություն Տեխասի
նահանգի մի քաղաքի
թերթում. «Կարդացեք Աստ-
վածաշունչը, որ իմանաք, ինչ
պետք է մարդիկ անեն: Կար-
դացեք մեր թերթը, որ իմա-
նաք, ինչ են նրանք իրակա-
նում անում»:

ՍԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Մի վախեցեք վրիպումից,
ընթերցողին դա նույնիսկ
դուր է գալիս:

ՌԻԼՅԱՍ ՌԱՆՊՈԼՖ ՉԵՐՍ
(1863-1951), *ամերիկացի
հրատարակիչ-մագնատ*

Հեռուստատեսությունը
ժողովրդավարությունն է՝ իր
ողջ անհաճո տեսքով:

ՊԱՂԴԻ ՉԱԵՎՍԿԻ
(1923-1981),
ամերիկացի սցենարիստ

Հեռուստատեսությունն
ավելի հետաքրքիր է, քան
մարդիկ: Այլապես մեր սեն-
յակների անկյուններում ոչ թե
հեռուստացույցներ, այլ մար-
դիկ կլինեին:

ՍԼԱՆ ԿՈՐԵՆ
(1938),
անգլիացի երգիծաբան

Հեռուստատեսությունն
աղքատների հարստությունն
է, առանձնաշնորհումներ չու-
նեցողների առանձնաշնորհը,
ամբոխի՝ էլիտար ակումբը:

ԼԻ ԼԵՎԻՆԳԵՐ
(1890-1966),
ամերիկացի ռաբբին, գրող

Հեռուստատեսությունն
աշխարհը մոտեցնում է մեզ՝
բաժանելով միայն հեռուս-
տացույցով:

ՉԵՆՐԻԿ ՅԱԳՈՂԻՆՍԿԻ
(1928), *լեռ գրականագետ*

Անքնությունն այն է, երբ չես
կարողանում քնել՝ նույնիսկ
հեռուստացույցը միացրած:

**«ԱԶԻՄՈՎԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄ Է
ԿԱՏԱԿԵԼ»** գրքից

Յեռուստատեսությունը հիանալի միջոց է նայել այն ամենը, ինչ արժանի չէ գնալ-տեսնելու:

«ՊՇԵԿՐՈՒՅ»

Յեռուստատեսությունն իր ներկա ձևով օպիում է ամերիկացի ժողովրդի համար:

ՌԻՉԱՐԴ ՆԻՔՍՈՆ
(1913-1994),
ԱՄՆ նախագահ

Յեռուստացույցը հեռուստադիտողի հեռակառավարման վահանակն է:

ՎԻԿՏՈՐ ՊԵԼԵՎԻՆ
(1962), գրող

Բարոյական խթանն առանց զվարճանքների՝ քարոզչություն է, իսկ զվարճանքներն առանց բարոյական խթանի՝ հեռուստատեսություն:

ՌԻՏԱ ՄԵՅ ԲՐԱՈՒՆ
(1944), ամերիկացի գրող

Գրքի արժանիքն այն է, որ ամենահետաքրքիր մասում չի ընդհատվում գովազդի համար:

ՍԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Յեռուստատեսությունը բռնապետությունն անհնար դարձրեց, իսկ ժողովրդավարությունն՝ անտանելի:

ՇԻՍՈՆ ՊԵՐԵՍ
(1923),

Իսրայելի վարչապետ

Մենք ունենք երկու կուսակցությունների և երեք հեռուստաօրագրերի քաղաքական համակարգ:

ԱՐՏ ԲՈՒՄՎԱԼԴ
(1925),

ամերիկացի լրագրող

Մենք խորհրդարանական ժողովրդավարությունից շարժվում ենք դեպի հեռուստատեսայինը:

ՅԵԼՍՈՒՏ ՇՄԻԴՏ, ԳԴՅ
կանցլեր

SNN-ը Անվտանգության խորհրդի 16-րդ անդամն է:

ՄԱՂԼԵՆ ՕԼԲՐԱՅԹ
(1937), դիվանագետ,
ԱՄՆ պետքարտուղար

Ըստ վիճակագրության հեռուստացույց ունեն ընտանիքների 94 տոկոսը. իսկ լողասենյակ՝ 91 տոկոսը: Այսինքն՝ ուղեղները լվացվում են ավելի հաճախ, քան մյուս մարմնամասերը:

**ՈՌԲԵՐՏ ՕՐԲԵՆ
(1927),
ամերիկացի երգիծաբան**

Եթե դուք հրապարակային գործիչ եք, ձեր արածների որոշ մասը պետք է արվի հեռուստատեսությամբ:

**ԹԵՂ ԿՈՊՊԵԼ,
ամերիկացի
հեռուստալրագրող**

Որոշ հեռուստահաղորդավարներ նորությունները կարդալու համար վարձատրվում են ավելին, քան նախագահը՝ այդ նորություններն ստեղծելու համար:

**ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասուլթ» գրքից**

Երկիրը վերջապես վերադառնում է իր բնական վիճակին՝ հեռուստացույցով նորից ավելի շատ դեգեներատներին են ցույց տալիս, քան՝ քաղաքական գործիչների:

**ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասուլթ» գրքից**

Լոս Անջելեսում արդեն աղբը չեն թափում, այլ վերանշակում են հեռուստաշուկներում:

**ՎՈՒԴԻ ԱԼԵՆ
(1935), ամերիկացի կինոռե-
ժիսոր, դերասան**

Հանուն ինչի մարդիկ պիտի ծախսեր կատարեն՝ տնից դուրս գալու ու վատ կինո նայելու համար, եթե կարող են մնալ տանը և անվճար նայել վատ հեռուստատեսություն:

**ՍԵՍՅՈՒԵԼ ԳՈԼԴԿԻՆ (1882-
1974),
ամերիկացի
կինոարդյունաբեր**

«Օճառե օպերաները» չի կարելի չսիրել՝ հաճելի է նայել այն մարդկանց, ովքեր ավելի շատ հոգսեր ունեն, քան դու:

**ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասուլթ» գրքից**

Խմբագիրը հեռուստասցենարի մասին. «Մեզ պետք չէ, որ դա լավ լինի, մեզ պետք է, որ հինգշաբթի օրը լինի»:

**ԴԵՆԻՍ ՆՈՐՂԵՆ
(1922), անգլիացի
երգիծաբան**

Հեռուստակատակներն այնքան դժվար չէ գրելը, որքան լսելը:

**ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասուլթ» գրքից**

Համարյա թե ամեն ինչ, որ երեկոները ցույց են տալիս հեռուստատեսությամբ, հռոմեացին կարող էր տեսնել Կո-

լիզելուն Ներոնի ժամանակաշրջանում:

**ԴՅՈՐԴ ՖԱԼՈՒԴԻ,
հունգարացի գրող**

Նախքան որոշեք թռչակի անցնել, փորձեք մի շաբաթ անցկացնել տանը և նայել ցերեկային հեռուստահաղորդումները:

**ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից**

Լինում են երեկոներ, երբ ցանկացած էլեկտրասարք, ներառյալ փոշեկուլը, ավելի գրավիչ է, քան հեռուստացույցը:

ՀԱՐԻԵՏ ՎԱՆ ՀՈՐՆ

Հեռուստատեսային երկ- ժամանոց բալետից հետո հաճելի է դիտել խաչմերուկ- ները կարգավորող ոստի- կաններին: Այնքան են հանգստացնում շարժումնե- ռը, որ թեկուզ ինչ-որ իմաստ ունեն:

ԳԱՐԻԵԼ ԲԵՐՏԵԼ

Կատարյալ հավասարակշռված հեռուստածրագիր՝ 50 տոկոս հին ֆիլմեր և 50 տոկոս նոր գովազդային հոլովակներ:

**ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից**

Եթե հեռուստացույցը մի- ացնելով, դուք տեսնում եք լավ ֆիլմ՝ հիանալի դերա- սաններով, գրավիչ գործո- ղություններով, սրամիտ երկ- խոսություններով՝ դա գո- վազդ է:

**«ԿՈՆԴՐԱՇՈՎԱՅԻ 5-ՐԴ
ԴԻՏԱՐԿՈՒՄԸ»**

Հեռուստատեսությամբ գովազդային դադարները ավելի շատ վեստերնների ժամանակ են, որպեսզի հե- ռոսը հասցնի լիցքավորել իր կոլտը:

**ՌՈՐԵՐՏ ՄԻԼՎԵՍՐ
(1907-1975),
ամերիկացի գրող**

Շնորհիվ հեռուստատե- սության աշխարհը մեծ գյուղ է դարձել, իսկ հաղորդումնե- ռի մեծ մասն էլ գյուղական բամբասանքներ է ծնում:

ՄԱՐՇԱԼ ՄԱԿԼՅՈՒԵՆ

Եթե դուք նայում եք հե- ռուստացույց, դուք պետք է նկատած լինեք, որ լավ տղա- ները վատ տղաներին միշտ հաղթում են, բացի ժամը 21-ի նորություններից:

ՄԱԿԿԵՆՁԻԻ
«14000 ասույթ» գրքից

Եթե Աստծուն հաճո չլիներ, որ մենք 22.30-ին պառկեինք քնելու, նա չէր ստեղծի 22-ի հեռուստանորությունները:

ՀԱՐԻՍՈՆ ԿԻՆՆՈՐ
(1942),
ամերիկացի երգիծաբան

Հեռուստատեսությունն այն է, երբ մարդիկ, որ անելիք չունեն, նայում են մարդկանց, որ ոչինչ անել չգիտեն:

ՖՐԵԴ ԱՐԼԵՆ
(1894-1956),
ամերիկացի լրագրող

Հեռուստատեսությունը գոյություն ունի, որպեսզի այնտեղ ելույթ ունենան, այլ ոչ թե, որ նայեն ելույթ ունեցողներին:

ՆՈՈՒԵԼ ԿՈՎԱՐԴ
(1898-1973),
անգլիացի դրամատուրգ

Հեռուստատեսությունը թույլ է տալիս հաճույք ստանալ այն մարդկանցից, ունեն մեր դմնից ներս չէինք թողնի:

ԴԵՎԻԴ ՖՐՈՍ
(1939), բրիտանացի
հեռուստահաղորդավար

Հեռուստատեսությունը փչացնում է բոլորին՝ էկրանի երկու կողմերում էլ:

ԿՈՆՍՍԱՆՏԻՆ ՄԵԼԻՍԱՆ

Ֆուտբոլային մեկնաբան. մարդ, որ պրոֆեսիոնալ կերպով խանգարում է ֆուտբոլ նայել:

Ս. ՊՈՒՏԻՆԿՈՎՍԿԻ,
լրագրող

Մեր օրերում ընտանիքի գլուխը նա է, ով որոշում է՝ որ հեռուստաալիքը նայել:

ՊԻՏԵՐ ՄԵՐԼԵՐՍ
(1925-1980),
անգլիացի դերասան

Հեռուստածրագրերը ավելի վատ լինել չեն կարող, քան հեռուստադիտողները. որքան բութ են ծրագրերը, այնքան բութ են հեռուստադիտողները:

ՔԼԱՅԿ ՋԵՅՄՍ
(1939), անգլիացի գրող

Երեխաները անվերջ հեռուստացույց են նայում ոչ այն պատճառով, որ ծույլ ծնողները չեն արգելում, այլ այն, որ ծրագրերի մեծ մասը հենց նրանց մակարդակով է հաշվարկված:

ՌԻՉԱՐԴ ԻՆԳՐԱՍՍ
(1937), անգլիացի լրագրող

Հանճարը՝ սեփական մտքերը միացնելու կարողու-

թյունն է՝ հեռուստացույցը մի-
ացնելու փոխարեն:

ՄԱՐԻԱ ԱՐԲԱՏՈՎԱ
(1957), լրագրող

ՈՈ

Սենտ Էքզյուպերին ասել է.
սիրել չի նշանակում միմյանց
նայել, սիրել նշանակում է միա-
սին նայել նույն ուղղությամբ:
Թերևս, բայց միայն այն դեպ-
քում, երբ հեռուստացույց չեն
նայում:

ԺԻԼԲԵՐ ՍԵՍԲՐՈՆ
(1913-1979),
ֆրանսիացի գրող

Ինչքան շատ է ազատ ժա-
մանակը, այնքան շատ ժա-
մանակ է կորչում: Առաջ աշ-
խատանքից հետո բանվորը
հասցնում էր հարբել և ծեծել
կնոջը, հիմա նա հասցնում է
հարբել, ծեծել կնոջը և հե-
ռուստացույց նայել:

ՌՈՐԵՐՏ ԱՏՉԻՆՉ
(1899-1977),
ամերիկացի գրող

Հեռուստատեսությունը
ստեղծված է ձեր կերպարով
և նմանությամբ:

ՊՅՈՏՐ ՇՈՒԼԿԻՆ,
լեհ կինոռեժիսոր

Հեռուստատեսությունը
պատկանում է ժողովրդին:
Տեղն է նրան:

Գիտության վերջին տվյալ-
ներով՝ որքան բարձր է ինտե-
լեկտի աստիճանը, այնքան
քիչ է մարդը հեռուստացույց
նայում: Իմ կարծիքով՝ լրիվ
հակառակն է՝ որքան շատ ես
հեռուստացույց նայում, այն-
քան ցածր է ինտելեկտիդ աս-
տիճանը:

ՌՈՐԵՐՏ ՕՐԲԵՆ
(1927),
ամերիկացի երգիծաբան

Թերթերը տպագիր խոսքի
թերթիկներ են՝ նախավերջին
նորություններով: Վերջիննե-
րը լսում ենք ռադիոյով:

ԱՆԴՐԵ ՍՈՍԵ,
ֆրանսիացի
հրապարակախոս

Ռադիոն զանգվածային
լրատվամիջոց է, որն ունկնդ-
րելիս դեռ ոչ ոք չի փչացրել
տեսողությունը:

ՌԻՈՆՏ ԱՏՐԻՏԻՖՖ

Ռադիոն զանգվածային
լրատվամիջոց է, որով երբեք
հին ֆիլմեր ցույց չեն տալիս:

ԼԵՍՏԵՐ ՎԼԻՍԵԿ

Ռադիոն փեթակ է, ուր բզ-
զուն է ամբողջ աշխարհը:

Կ. ԷՄՆ

Ժողովուրդը ժողովրդին
աշխարհի խոսքն է հասցնում:

**BBC ռադիոկայանի
նշանաբանը (1927)**

Ռադիոն երբեք չի փոխա-
րինի թերթերին, որովհետև
նրանով ճանճ չես սպանի:

NN

Եթե ձեզ ունկնդրում է ձեր
կինը, ուրեմն դուք ռադիոհա-
ղորդավար եք:

**ԵՎՊԵՆԻ ՏԱՐԱՍՈՎ,
բժիշկ-հոգեբան**

Նրա դեմքը շատ պատշաճ
էր ռադիոեկույթների համար:

ԷՄԻԼ ԿՐՈՏԿԻ

Եթե ասելիք չունես, ոչինչ
մի ասա. միացրու ձայնաս-
կավառակը:

**ՊԻԵՌ ԲՐԻՎ,
«Ռադիո Մոնտե Կառլո»-յի
տնօրեն**

Ֆանտաստիկ վեպերում գլ-
խավորը ռադիոն էր: Ռադիոյի
առկայությամբ էր պայմանա-
վորվում մարդկության երջան-
կությունը: Ռադիոն ահա կա,
բայց երջանկությունը չկա:

ԻԼՅԱ ԻԼՅ
(1897-1937), գրող

Յեռուստատեսությունը
օպիում է ժողովրդի համար.
Խելոքների օպիումը ինտեր-
նետն է:

**ԱՐՏԵՄԻ ՏՐՈՒՑԿԻ
(1955), լրագրող**

Եթե ընտրությունները կա-
տարվեին ինտերնետով,
մենք ցանկացած ընտրու-
թյուններում կհաղթեինք:

**ՍԵՐՊԵՅ ԿԻՐԻՆՆԿՈ
(1962),**

ռուս քաղաքական գործիչ

Ինտերնետը այսօրվա
պատմության անհատակ
խորդանոցն է՝ արխիվ չնշակ-
ված նյութերի: Դա արխիվ է՝
առանց հիշողության:

**ՄԻԽԱՅԻԼ ՅԱՄՊՈԼՍԿԻ,
մշակութաբան**

Ինտերնետը հիշողություն
է, որը մոռանալ չգիտի:

**ՎԼԱԴԻՄԿՐ ԳՈՒԲԱՅԼՈՎՍԿԻ,
իրապարակախոս**

Մենք խեղդվում ենք տե-
ղեկատվության մեջ և գիտե-
լիքների պակասից:

**ՋՈՆ ՆԵՅՁԲԻՏ
(1929), ամերիկացի
մեմեջմենտի մասնագետ**

«Տեղեկատվական մայրու-
ղի» արտահայտությունը լսե-
լիս ճանապարհի մասին մի
մտածեք, այլ շուկայի կամ
աճուրդի:

*ԲԻԼԼ ԳԵՅԹՍ
(1955), ամերիկացի
ձեռնարկատեր,
«Մայկրոսոֆտ»
ընկերության հիմնադիր*

ԱՅԴԻՆ ՄՈՐԻԿՅԱՆ

ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏԻԿԱ

ԻՆՉ

ԻՆՉՊԵՍ

ԻՆՉՈՒ

ԲՆԱԳՐԵՐ

AYDIN MORIKIAN

JOURNALISM

WHAT

HOW

WHY

ORIGINAL TEXTS

Ծավալը՝ 26.25 տպ. մամուլ: Տպաքանակը՝ 500

«ՎԵԼԱՍ ՊՐԻՆՏ» ՍՊԸ
Երևան 375012 Վաղարշյան 12
Հեռ. +37410 27 38 10